

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

TILLÄGGSBAND TILL BAND XL NY FÖLJD

STUDIER

TILLÄGNADE

AXEL KOCK

TIDSKRIFTENS HUVUDREDAKTÖR

1888—1928

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND 1929
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

STUDIER

TILLÄGNADE

AXEL KOCK

LUND, C. W. K. GLEERUP

TRYCKT MED UNDERSTÖD BL. A. AV SVENSKA AKADEMIEN

PROFESSOR AXEL KOCK.

Då Ni nu i yngre händer överlämnar redaktionen av Arkiv för nordisk filologi, bedja vi att få tillägna Eder denna skrift såsom ett ringa tack för det oöverträffliga sätt på vilket Ni under fyrtio år ledt detta den nordiska språkforskningens huvudorgan och såsom ett uttryck för den beundran som vi känna för Eder rika och stora forskargärning.

<i>Svend Aakjær</i>	<i>Sigurd Agrell</i>
<i>Hjalmar Alving</i>	<i>Nat. Beckman</i>
<i>Sixten Belfrage</i>	<i>Sven Berg</i>
<i>Gösta Bergman</i>	<i>Hugo Bergroth</i>
<i>Henrik Bertelsen</i>	<i>Sigfús Blöndal</i>
<i>R. C. Boer</i>	<i>Roland Brieskorn</i>
<i>Sven Grén Broberg</i>	<i>Johs. Brøndum-Nielsen</i>
<i>Torsten Bucht</i>	<i>Alexander Bugge</i>
<i>Frithiof Bååth</i>	<i>Fredrik Böök</i>
<i>Gustaf Cederschiöld (†)</i>	<i>Hilding Celandér</i>
<i>Carl S. R. Collin</i>	<i>Seth Collin</i>
<i>Verner Dahlerup</i>	<i>Gideon Danell</i>

<i>O. A. Danielsson</i>	<i>Sigfrid Ehrling</i>
<i>Eilert Ekwall</i>	<i>Hjalmar Falk (†)</i>
<i>George T. Flom</i>	<i>Otto v. Friesen</i>
<i>Jørgen Glahder</i>	<i>Anders Grape</i>
<i>P. Groth</i>	<i>Joh. Götlind</i>
<i>Torleiv Hannaas</i>	<i>Aage Hansen</i>
<i>Gunnar Hedström</i>	<i>Ruth Hedvall</i>
<i>N. Otto Heinertz</i>	<i>Jón Helgason</i>
<i>Elof Hellquist</i>	<i>Bengt Hesselman</i>
<i>Andreas Heusler</i>	<i>Theodor Hjelmqvist</i>
<i>P. M. den Hoed</i>	<i>Pelle Holm</i>
<i>O. F. Hultman</i>	<i>Nils Hänninger</i>
<i>G. L:son Högsby</i>	<i>Hjalmar Ideforss</i>
<i>Gustav Indrebö</i>	<i>Ragnvald Iversen</i>
<i>Lis Jacobsen</i>	<i>Otto Jespersen</i>
<i>Jóhannes L. L. Jóhannsson</i>	<i>Finnur Jónsson</i>
<i>H. Juul-Jensen</i>	<i>Gottfrid Kallstenius</i>
<i>T. E. Karsten</i>	<i>John Kjederqvist</i>
<i>M. Klintberg</i>	<i>O. Klockhoff</i>
<i>Gunnar Knudsen</i>	<i>Tryggve Knudsen</i>
<i>Knut Knutsson</i>	<i>Ernst A. Kock</i>
<i>Sigurd Kolsrud</i>	<i>Marius Kristensen</i>
<i>Ludvig Larsson</i>	<i>Robert Larsson</i>
<i>Seth Larsson</i>	<i>Gillis Lech</i>
<i>Nils Lid</i>	<i>Evald Lidén</i>
<i>E. H. Lind</i>	<i>Gösta Lindblad</i>
<i>Ivar Lindquist</i>	<i>Axel Lindqvist</i>
<i>Natan Lindqvist</i>	<i>Hjalmar Lindroth</i>

Torvald Lindstedt
Evald Ljunggren
Nils Lundahl
Oskar Lundberg
Anders Malm
Rudolf Meissner
Axel Moberg
Bert Möller
Birger Nerman
Martin P:n Nilsson
Stig Olsson Nordberg
Johan Nordlander
Erik Noreen
Emil Olson
Johan Palmér
Holger Pedersen
Carin Pihl
Rolf Pipping
Hj. Psilander
Jörg. Reitan
Jöran Sahlgren
Johan Schreiner
Didrik Arup Seip
Eduard Sievers
Peter Skautrup
Emil Sommarin
Joh. Steenstrup
Karl Fritiof Sundén

C. A. Ljunggren
Ivar Lundahl
Justus Lundberg
J. A. Lundell
C. Marstrander
Josua Mjöberg
E. Mogk
Gustav Neckel
Erik Neuman
Sigurður Nordal
Rolf Nordenstreng
Arnold Nordling
Magnus Olsen
Odal Ottelin
Nils Robert Palmlöf
Per Persson
Hugo Pipping
Hans Pollak
I. Reichborn-Kjennerud
Hulda Rutberg
August Schagerström
Gudmund Schütte
Ernst W. Selmer
Barend Sijmons
Olai Skulerud
Alf Sommerfelt
Dag Strömbäck
Julius Swenning

<i>Jakob Sverdrup</i>	<i>C. W. v. Sydow</i>
<i>Otto Sylwan</i>	<i>Es. Tegnér (†)</i>
<i>Erik Ternér</i>	<i>Ebbe Tuneld</i>
<i>Björn K. Þórólfsson</i>	<i>Elis Wadstein</i>
<i>Emanuel Walberg</i>	<i>O. Walde</i>
<i>Erik Wellander</i>	<i>Torsten Wennström</i>
<i>Elias Wessén</i>	<i>Alfred Vestlund</i>
<i>Per Wieselgren</i>	<i>Ernst Wigforss</i>
<i>K. B. Wiklund</i>	<i>Per Wilner</i>
<i>Johan Vising</i>	<i>W. H. Vogt</i>
<i>R. E. Zachrisson</i>	<i>Nils Ödeen</i>
<i>Paul Öhlin</i>	<i>Olof Östergren</i>

Filologiska Föreningen i Lund
Filologiska Sällskapet i Lund
Landsmålsarkivet i Uppsala
Landsmålsföreningarna i Lund
Nordiska seminariet vid Stockholms högskola

Samlingen af eddadigte i Codex regius.

Af

Finnur Jónsson.

Det beröimte håndskrift af eddadigtene, codex regius (gml. kgl. sml. 2365, 4°), hörer til de håndskrifter, man sent bliver færdig med; så mange problemer og så mange undersøgelsesæmner frembyder det. Der ses her ved ganske bort fra de enkelte digtes egenlige, mytiske og sagnhistoriske, indhold; det er en sag for sig. Dog kan dette ikke undersøges uden tilbørligt hensyn til håndskriftets hele tilstand og indretning. Det er disse sidstnævnte forhold, der her skal tages under samlet behandling. Jeg har tidligere behandlet »sagnformen i helte­digtene» (Aarbøger 1921), og dér lejlighedsvis strejft det her foreliggende æmne. Fremdeles har jeg (sst. 1917) fremlagt min opfattelse af »Sigurðarsaga og de prosaiske stykker i codex regius». Her har jeg ment at kunne fastslå, at samleren eller redaktören af den tekst, som foreligger i vort håndskrift, har nyttet en (skreven) saga om Sigurd fáfnisbane, den Sigurðarsaga, som udtrykkelig nævnes i en fortræffelig kilde, nemlig Snorres egen kommentar til Háttatal v. 35. Denne saga (der i sin oprindelige skikkelse er tabt) har vistnok i indhold svaret til Vølsunga-saga, kap. 1—32 (M. Olsens udg.); kap. 1—8 — hvis kilde har været ukendt — er vistnok direkte hæntet fra den. Benyttelsen af denne saga vidner jo uimodsigelig om en redak-

törs virksomhed, men belyser den kun delvis. Endelig har jeg i Arkiv XLII i »Eddadigtenes samling» strejft det spørgsmål, som her nærmere skal uddybes.

For det foreliggende æmnes skyld er det ligegyldigt, om man går ud fra, at det er skriveren af håndskriftet der er denne redaktör, eller han blot er en afskriver af et ældre håndskrift, hvori redaktionen forelå. At dette sidste virkelig er tilfældet, må betragtes som sikkert, og derom er der vist ingen meningsforskel tilstede. Afskriveren er som afskrivere flest. Han begår en mængde skrivefejl, hvoraf han selv straks har rettet mange. Herfor får man fuld redegörelse i Anmærkningerne til den fototypiske udgave. Men mange fejl har han ikke rettet -- af den grund, at efterat han vær færdig med sin afskrift, har han ikke læst den igennem; det har overhovedet ingen afskriver gjort i gamle dage. Jeg skal ikke her komme ind på disse fejl, der kunde ordnes i bestemte grupper efter deres art. Men jeg vil udpege et par eksempler, der viser skriverens öjeblikkelige idéassociationer, der har forvirret ham, men som for os synes ret ubegribelige. S. 42 l. 16 har han i Helgekvadet först skrevet: *vti stop bapvildr* — hvad har Böðvild at göre i Helgekvadet? Heldigvis har skriveren opdaget sin fejl og rettet den på en nydelig måde. Han er åbenbart kommet til at tænke på Völundkvadets *Úti stendr (kunnig kván Níðaðar)* og i forbindelse dermed på Böðvild. På en lignende mærkelig tankeknytning beror uden tvivl det *iordán* der står s. 49 l. 29 (for *iorðu*), men dette har skriveren — desværre — ikke rettet; jfr *angantyr* s. 4 l. 14—15.

Alt dette berettiger ikke H. Gerings skånselslöse dom i fortalen til udgaven af Hildebrands edda (1904), når han beskriver afskrifterne som »liederliche copien unwissender und gedankenloser schreiber».

Men det er den samlede bearbejdelse, udgave kunde man

sige, der foreligger i håndskriftet, som her skulde undersøges.

Sv. Grundtvig udtalte i sin tid følgende:¹ »Takket være den omhu og ærbødighed for den gamle digtning, vi må vel sige: den videnskabelige sans, der har besjælet den gamle Islænder, der samlede den ældre Edda, og som har ladet ham, der ved sin sammenstilling af de heroiske kvad og sine bemærkninger til dem viser, at han havde øje for deres sammenhæng såvelsom for deres afvigelser indbyrdes, afholde sig fra al forgribelse på dem, skönt det kunde være fristende for en sådan samler at stræbe at forbinde og harmonisere den hele række ved nogle beskærelser og nogle tillæg, dem vi nu vilde have ondt ved at skelne . . . Men som det nu er, vidne selve de uoverensstemmelser, der findes imellem de enkelte kvad, såvelsom de mange lakuner om, at optegneren har givet, hvad han fandt for sig og intet andet Hvad der er på vers i den nævnte række af oldkvad, det kunne vi da med tryghed antage for ægte og uforfalskede lævninger af oldtidens digtning».

Den her udtalte anskuelse har, efter alt at dömmе, været ret eneherskende. Der er nu meget rigtigt i den anførte udtalelse, og den sidste sætning kan man sikkert rolig gå ud fra er i overensstemmelse med de virkelige forhold. Derimod må man vist sætte et ikke lille spørsmålstegn ved de (her fremhævede) ord — det følgende skal gå ud på at vise, hvorledes samleren har båret sig ad, og af resultatet vil det fremgå, hvorvidt der kan være tale om en »forgribelse» eller ej.

Håndskriftet består som bekendt af to grupper af digte: gudedigte og heltedigte. Den sidste gruppe er markeret ved den meget store initial (s. 39), hvor Helgedigtene begynder. Mulig svarer dertil det store H på 1. side, der oprindeligt har

¹ Udsigt over den . . heroiske digtning 1867, s. 22—23.

været større end det nu er, idet den överste rand af bladet er afskåret. Dog er dette mindre sikkert. Indenfor den 1. gruppe findes dog et digt, der langt hellere burde være regnet til den 2. gruppe, eller mulig betragtes som stående på grænsen mellem grupperne, Völundskvadet; i cod. findes et så ægte gudekvad som Alvíssmál efter dette — hvad der må synes meget påfaldende. Forklaringen er vist den, at efterat Völundskvadet vær skrevet — snarest i et forlæg, ikke i vor codex —, fik man Alvíssmál ihænde, og da måtte det skrives bagefter. I övrigt beror rækkefølgen i heltedigtsgruppen — som længst udtalt og i almindelighed anerkendt — på en stræben efter at få et sammenhængende, så logisk som muligt sig udfoldende sagahæle på vers. De indflettede prosastykker skal støtte denne stræben og gøre sammenhængen klarere. Allerede dette viser en målbevidst virksomhed ved ordningen af det hele. Dette lod sig ikke gøre ved den første række — en gudesaga kunde de samlede kvad ikke give. Disse handlede kun om enkelte guder og om enkelte optrin i deres liv (historie), der ikke kunde stilles i en umiddelbar sammenhæng. Kun ved to digte lod dette sig gøre: Hymiskvadet og Lokasenna (jfr. prosastykket i mellem disse digte).

Et andet vidnesbyrd om målbevidst virksomhed er følgende. Hver af de to hovedgrupper indledes med et digt, som man kan kalde oversigtskvad, hvorefter de enkelte kvad følger — det udelukker ikke, at nogle af disse oprindelig også er oversigtskvad. Det er Völuspá, hvortil her slutter sig »Hávamál», som senere skal omtales nærmere, i den første hovedgruppe. Den 2. hovedgruppe består af to dele: Helgedigtene, tre i tal, og alle de övrige, Sigurd—Gjukungedigtene. Hver af disse indledes med oversigtskvad: det første Helgekvad og Grípispá (der i spådomsform giver en oversigt over Sigurds liv).

Det er muligt, at dette er sekundært indsat, men det har lidet at sige for hele sagen.

Af en for hele spørsmålet grundlæggende art er den samling af vers, som man har kaldt »Reginsmál», 26 vers i alt. Det ejendommelige ved disse vers er, at de er i to forskellige versemål, ljóðahátttr (A-digtet) og fornyrdíslag (B-digtet). Et oprindeligt digt af den art er utænkeligt. Om nogen kunstnerisk, af »digtets» indhold betinget afveksling i versemålet er der ikke tale. Om dette »digt» kan henvises til »Sagnformen» s. 34—41. Indholdet er følgende. Først 4 vers, samtale mellem dværgen Andvare og Loke, til dels af didaktisk indhold, svarende til versemålet (ljóðahátttr); Loke aftvinger Andvare guldet, og denne udtaler sin forbandelse i v. 5 (fornyrðíslag); dette har således ikke stået i A-digtet, og er som nødvendig udfyldning medtaget. Derefter følger fortsættelsen: Loke lader forbandelsen følge guldet som Hreiðmars ejendom (A, 6—9). Hertil knyttes (efter et prosast.) Hreiðmars død (samtale med datteren) (A, 10), hvorefter et vers, Hreiðmars opfordring til datteren om at sørge for en hævner (B, 11). Endelig er der et vers (A, 12) af Regins søster som svar på hans spørgsmål (herom prosaen) om, hvorledes han skal kræve sin andel i arven, som Fáfnir havde bemægtiget sig. Her mangler åbenbart vers, og man får indtryk af, at skriveren (samleren) ikke har gidet skrive dem, men kort gengivet indholdet deraf i prosa.

Fortsættelsen af dette er naturligvis den bedrift, som Sigurd først skulde udöve, faderhævnen, B, 13—14, 15, selve sejlasen og Hnikars råd B, 16—18, 23, resultatet B, 26, atter med lakuner, der udfyldes ved prosa. I B-digtet har der sikkert stået en beskrivelse af kampen, som samleren kort resumerer i prosa. Men ind i dette fældes et stykke af A, 19—22, 24 (25 er vist uægte), der atter er af didaktisk indhold (gode

kampvarsler; derimod indeholder v. 23 et direkte råd om, hvorledes man skal stå opstillet under kampen). Samleren har her fået et — for ham tilfredstillende — hele. Hans fremgangsmåde er nu klar. Han har to parallel-digte, som de kunde kaldes, for sig, og han laver af dem et hele, i det han fra hvert af dem tager hvad han efter sin opfattelse finder for godt, men udelader af dem hvad han mener kan undværes, som kampskildringen. I stedetfor versene indsætter han ganske kort prosa-uddrag. Således er sætningen i slutningen af prosast. 7: *Eptir þat eggjaði Reginn Sigurð at vega Fáfnir* — hvorefter Sigurds svar på vers følger — uden tvivl et uddrag af tilsvarende vers, der absolut må forudsættes at have eksisteret.

Indskudsmæssigt skal bemærkes, at prosastykkerne herefter hovedsagelig indeholder både uddrag af den med nogenlunde sikkerhed antagne Sigurðarsaga og samlerens uddrag af ikke medtagne vers.

Her forekommer det mig, at nøglen til at forstå samlingen, som den foreligger, er at finde.

Jeg formoder, at fornyrdislagsversene, v. 32, 33, 35, 36, 40—44 af Fáfnismál og vistnok også Sigrdr. 1 (efter Bugges tælling) alle er at henføre til Reginsmál B.

Et andet ikke mindre tydeligt tilfælde frembyder Hamðismál, v. 12—17. Selve digtet er klarlig affattet i málahátt, men de nævnte vers er helt igennem ligeså tydelig i fornyrdislag. Atter her har samleren haft to paralleldigte i to forskellige versemål. I »det gamle Hamðismál» (málah.-digtet) er der ikke blevet fortalt om Erps drab; digteren har dog kendt det, ti han hentyder dertil i v. 28; men det har han forudsat som almindelig kendt. I det andet digt har man derimod dvælet vid drabsepisoden, og samleren har ment, at denne måtte optages, måske tillige bevæget dertil af v. 28. At disse vers

ikke har hørt til det oprindelige digt, er simpelthen bevisligt. I v. 16 ifører brødrene sig deres 'godvefir' og ruster sig med sværd, drabet foregår altså — hvad der jo i og for sig var det naturligste — hjemme (jfr. *á stræti* v. 12) inden afrejsen, men allerede i v. 11 er brødrene på rejsen over 'vådkolde fjelde'. Dette sidste viser tillige, at samleren ikke så nøje har taget — eller ment at burde tage — hensyn til alle enkeltheder. Det gjorde denslags folk i det hele ikke. Symons har i sin udgave betragtet sagen på samme måde.

Et tredje eksempel afgiver Guðrúnarhvøt. Digtet er en episode i sagnet fra den tid, da Gudruns og Jonakrs sønner var voksne og ægges af Gudrun til at dræbe Jörmunrekk, fordi han har ladet Svanhild — der var fuldvoksen — dræbe. Derefter holder Gudrun en enetale og giver en kort oversigt over sit sorgfulte liv. Tilsidst mindes hun Sigurds, Gunnars og Högnes död (v. 17—18). V. 18 består af 5 linjer — og nu ændres det hele ganske pludselig, idet Gudrun i et helt regelmæssigt S-linjet vers fuldkommen uvæntet henvender sine ord til Sigurd og beder ham, ifølge hans løfte i døden, at komme til hende fra de dödes hjem. Skulde disse vers høre det oprindelige kvad til, måtte der i hvert fald mangle noget foran dette vers. Men at de ikke har gjort det, bevises klart ved v. 20. Her henvender Gudrun sig til 'jarler', som altså måtte pludselig være komne tilstede (?), — hun sidder uden på et *tá* (v. 9) — og opfordrer dem til at opstable 'ege-bål', for at brænde hendes og Sigurds lig (!) — Sigurds, som jo er död for en 20—30 år tilbage. Man kan umulig tiltro en digter, som dog sikkert kendte hele sagnet, sådanne meningsløsheder. Men en samler kunde sammenstille disse vers fra to forskellige digte — ganske som han, uden småligt heńsyn til det naturlige, indflikkede v. 12—17 i Hamđismál. Jfr. »Sagnformen» s. 86. De nævnte vers må have tilhört et digt

om en episode lige efter Sigurds död, hans ligbrænding. Det er mærkeligt, at nutidsforskere ikke vil se naturligt på en sag, der synes så simpel som denne.

Et fjærde ligeså klart eksempel er indsættelsen af det såkaldte Hríngerðarmál i digtet om Helge Hjörvardsson. Digtets indhold er en episode, som kronologisk hörer herind. Men det foranstående og fölgende prosast. (5 og 6) er atter et kort uddrag af det oprindelige Helgekvad. Samleren har fundet Hríng.-mál så interessant, at det måtte optages helt. Det var også vanskeligt at give et udtog deraf.

Mod det her udviklede strider ikke, at samleren også kunde optage to parallelle digte, som Atlakviða og Atlamál. Disse var indbyrdes så forskellige, at de ikke kunde stykkevis sammenarbejdes. Dette kunde derimod lade sig göre i en prosa-fremstilling som Völsungasaga.

Udfra det her givne synspunkt kastes der lys over det så höjst mærkeligt overleverede andet Helgedigt, hvis förste del det især drejer sig om. Som bekendt er denne, hvad versene angår, meget brudstykkeagtig, og man har antaget, at der forelå brudstykker af forskellige digte. I og for sig kunde der naturligvis være tale herom. Men en sådan antagelse er overflödig. Det er uimodsigelig sandt, at alle de optegnede vers, til og med v. 28 (dog ÷ v. 27) (v. 29 er i ljóðaháttr og falder af den grund ganske udenfor den övrige række af vers, alle i fornyrdíslag; det er af samleren optaget fra et ham kendt digt for at fylde et formentligt hul) er fuldkommen ensartede i form og indre væsen, så at der skal stærke grunde til at adskille dem; sådanne kan dog ikke skönnes at være tilstede. Men samlerens fremgangsmåde er her noget mærkelig. Han giver egentlig uddrag af det oprindelige digt både i prosa og vers. Om det hele kan henvises til »Sagnformen», hvor der s. 21 gives oversigt over digtets afsnit; det gælder her afsnit I—VI. Her möder

man en mærkelig afskriver-ejendommelighed. Samlerens første tanke var kun at give et kort udtog af mødet mellem Gudmund Granmarssön og Sinfjötle; se prosast. 5, hvor han kun anfører et halvvers¹, Gudmunds første spørgsmål om, hvem de ankomne var, og henviser til det første Helgekvad — hvor hele ordstriden var skrevet fuldt ud —. Men nu ser samleren, at dette Helgedigt (II) er ret forskelligt på dette punkt, og mener, at det dog var heldigt at afskrive det (sin original), men det kunde han kun gøre ved at indsætte versene der, hvortil han var kommet, d. v. s. på et sted, hvor de, hvad sammenhængen angår, ikke passede (jfr. hvad det er påvist m. h. t. Alvísmál). Her er dog atter den mærkelighed, at de to sidste vers (B v. 23—24) genfindes omtrent ordret i Hhund. I. Enten er de da overført hertil derfra, eller lånt herfra af digteren af Hhund. I. Jeg er nu tilbøjelig til at tro, at dette sidste er tilfældet, ligesom Hhund I 32 3—6 (5—8) synes at måtte være lånt fra tilsvarende vers i Hhund II 19 1—4. Samlerens virksomhed er her så öjensynlig som muligt, men vidne om noget stort snille er den ikke.

Når det forholder sig så, er det ikke vanskeligt at forstå, at en lignende virksomhed er udövet med hensyn til andre digte. Det gælder større og mindre stykker (vers), som flere forskere for længst har betragtet som indskud — disse »indskud« får nu den rette belysning og begrundelse ved den her påviste samler-virksomhed.

Först og fremmest, kan da nævnes indskuddene i »Sigrdrífumál«, runeafsnittet v. 6—19 (÷ v. 8). Dette består af flere grupper, tildels i forskellige versemaal (v. 6—14 i ljóðah. — ligesom hoveddigtet —, 15—17 i málah., v. 18—19 er meget uregelmæssigt; v. 14—19 er af en hel del anden

¹ Halvverset er fra Hhund I, men med to forskellige udtryk: *fylkir* — *flota* for *lofðungr* — *liði*, dette vist bare hukommelsesfejl hos samleren.

art end 6—13. Alle har det tilfælles, at de handler om runer. Samleren har kendt (og samlet) disse vers og ikke vidst et bedre sted at putte dem ind end her — uden derved at vise nogen kritisk sans, hvad han ofte ellers heller ikke gör —; selv om man vil hævde, at versene 6—13, der alle (med undtagelse af 8) begynder med »N. N.-runer skal du kunne«, hörer til det oprindelige digt, kan dette umulig göres gældende med hensyn til de övrige. Men som jeg tidligere har hævdet (jfr. også Müllenhoffs behandling af digtet) er der ingen grund til at tro, at digtet fra begyndelsen af har bestået af to slags lærdomme, runer og råd, istedenfor det ene eller det andet, og da var de sidste ubetinget den naturlige bestanddel. Det er let at se, hvorfor disse vers er indsatte (*gamanrúnar* i v. 5).

Ved de mytiske digte kunde ikke nöjagtig den samme fremgangsmåde anvendes som ved heltekvadene. Men i 3 af digtene mærkes ganske det samme, som tilfældet var med *Sigrdrífumál*.

Digte som *Vafprúðnismál*, *Þrymskviða* og lign. var af den art, at enten måtte de optages og optegnes som de var eller også helt udelades. Anderledes med et digt som *Grímnismál*. Hovedämnet var her af en sådan beskaffenhed, at der let kunde indsættes beslægtede vers, vers af kosmogonisk indhold, vers om gudernes ejendomme (hesteremsen), beskrivelse af *Yggdrasill*, Odins-navneremsen og meget mere. Müllenhoff har i sin tid udskilt i alt væsenligt rigtig de »interpolerede« vers. Ser man nöjere til, foreligger her den kendte stræben efter at samle, hvad der er beslægtet og hvad der — efter samlerens tanke — tjæner til at fuldstændiggöre. Hvorvidt de indsatte vers er revne ud af deres rette (d. v. s. oprindelige) sammenhæng eller om det er rester af digte, hvoraf det övrige var tabt, er det nu umuligt at sige. Men uvilkårlig tænker man snarest på det sidste.

Et storslået eksempel på samlerens virksomhed er Háva-málsamlingen. Samleren har haft digte og digtbrudstykker, der havde det tilfælles, at Odin var hovedpersonen — den talende — i dem alle. Og de havde det tilfælles at være af en særlig didaktisk art, vidnende om visdom og kundskaber både af den ene og den anden slags.

Der er først det første hoveddigt, v. 1—77, hvori der findes adskillige »uægte» vers, men om disse skyldes overleveringen eller samleren, er det umuligt at afgøre; nogen længere indsatte afsnit findes her ikke. Men efter v. 77 findes en række vers, der utvivlsomt skyldes samleren og hvoraf nogle (81—83) ved deres »skal» slutter sig til det følgende, og skal danne etslag indledning dertil. V. 80 synes ved en tilfældighed at være kommet med her; det kunde være stillet ved siden af v. 142. Dog har det vist i overleveringen dannet en fortsættelse af v. 79, på hvis indhold det *þat*, hvormed verset begynder, formentlig skal gå. V. 79 kan sættes i en vis indholdsforbindelse med v. 84 ff. V. 78 slutter sig nærmest til det foregående, »den svigfulde rigdom» som modsætning til »det aldrig döde ry» (v. 76—77).

At de to mindre digte om Odin-Billings mö og Odin-Gunnlöd (digterdrikken) — findes samlede, er forståeligt, men ind i det første er der skudt andetstedsfra hentede vers, tildels i helt andet versemål, bare fordi de var indholdsbeslægtede (v. 85—90). Samleren ænsede, som så ofte ellers, ikke det oprindelige digts logiske og gode hele; versemålets ensartethed var også for ham af underordnet betydning.

Om »Loddfáfnismál», Odins råd til Loddfáfnir (v. 111—37), et helt kvad for sig, er det samme at sige som det første digt; der findes deri endel, vistnok (senere) indsatte vers, men om de hidrører fra samleren eller en ældre overlevering er det vanskeligt at sige. At v. 111 tilhører dette digt må

på det bestemteste hævdes. Det er ganske uforståeligt, med hvilken hårdnakkethed visse forskere vil henføre det til den følgende runevers-gruppe. Boers bedømmelse af digtet (Die Edda II, s. 41—42) er efter min mening så forfejlet som muligt.

Så er der runeafsnittet (v. 138—45); dette er kun et konglomerat af oprindelig ikke sammenhængende vers. Samler-virksomheden er her så håndgribelig som noget andet sted. Der er et brudstykke af et Odins-digt (om runernes erhvervelse); samleren har ikke kendt mere, men har dertil føjet andre vers om runerne, som han har opsamlet fra den meget mangelfulde overlevering; v. 141 er i et helt forskelligt vers-mål.

Endelig er der Odins tryllesange, der jo er nærbeslægtede med runekunsten; runeversene kunde danne etslags overgang eller indledning til dette digt, ligesom 81—83 til det følgende digt (se ovf.). Om digtet er der her ingen grund til at tale nærmere. V. 164 kunde man tiltro samleren selv — alt hvad han har skrevet (efter Vøluspá) er »Odins tale».

Tilvisse kunde samleren ikke finde nogen bedre plads for disse digte og brudstykker indenfor samlingen end den, han har anbragt dem på. Når der i håndskriftet ikke göres en skarpere adskillelse mellem dem, kan det skyldes afskriveren. Dog er ikke blot Loddfáfnismál ret stærkt markeret ved det store M i randen, men også runeafsnittet med det store V.

Hvad Vøluspá endelig angår er jeg nu af den mening, at den bör ses ud fra selvsamme synspunkt. I digtets første del ser man den samme virksomhed som ellers, at indsætte sådanne vers (versgrupper), der begrebsmæssig kan hænge sammen med eller knyttes til de oprindelige bestanddele. Det lå mer for en samler af den art, som man her har lært at kende, at fuldstændiggøre den korte fremstilling af verdens

tilblivelse ved vers, han kendte, om andre ting og væsner (dværgene, menneskene, Yggdrasil osv.; dværgenavnene atter samlede fra flere sider). Herhen hörer efter min mening også v. 5—6, men herom kan der være usikkerhed.

Når man således ser alt dette under ét, forekommer det mig, at der ikke godt kan være to meninger om det virkelige forhold. Samlingen bærer helt igennem et ensartet præg og aflægger et tydeligt vidnesbyrd om en ophavsmand, der ikke uden talent udövede sin virksomhed. Man kunde synes det mærkeligt, at den samme mand udvider visse digte, »interpolerer» dem, og forkorter andre ved undertiden at give et kort udtog af dele deraf. Heri behöver dog ingen modsigelse at være, og man behöver ikke af den grund at antage to forskellige bearbejdere. Den udtogsmæssige gengivelse i prosa kunde, mente samleren, uden skade foretages på sine steder; det var ham blot om at göre at få alt vigtigt med for sammenhængens og »sagaens» skyld. Han er på en måde en forgænger for Völsungesagaens forfatter; han er ligesom lidt inde på den vej, som denne helt eller så godt som helt slog ind på og tilbagelagde.

Den her påpegede virksomhed er i den bedste samklang med forskellige sagabearbejdelser, f. eks. Morkinskinna, og vidner om samme litterære tilbøjelighed og fremgangsmåde.

Hvorledes samlerens kilder har set ud, er det selvfølgelig vanskeligt at udtale sig om eller forestille sig. I hvert fald er samlingen ældre end Snorre. Det er måske rimeligst at tænke sig mindre samlinger af ensartede kvad, jfr. Müllenhoffs tanke om 'liederbücher'. Ved siden deraf har samleren haft eller kunnet have mundtlige kilder, meddelere af gammelt overleveret stof, der ikke tidligere var blevet fæstnet til skriveskindet.

”Vara bakom flötet.”

Av

E. H. Lind.

De stående bildliga talesätt och vändningar, som i svenska språket liksom i alla andra gärna och flitigt anlitas, äro icke alltid lätt genomskådliga eller utan vidare begrip- liga. Upphov och innebörd eller bakom liggande tankegång äro icke sällan höljda i dunkel och förklaring alltså av nöden. »Lära någon, var David köpte ölet» t. eks. är ett gammalt sådant, som ingen ännu lyckats utreda. Eller »vara på rö- ken», »vara på stövlarna», »ha skinn på näsan», »läsa lusen av» och många andra. Till dessa sällar sig avgjort det i titeln åvan angivna uttrycket. Detta har inga gamla anor i vårt språk. Enligt Sv. akad:s ordbok lär det icke ens nå bortom innevarande århundrade, men det har tydligen redan vunnit fullt burskap och är en rätt vanlig företeelse, särskilt i tidningsspalterna.

Om betydelsen torde ingen meningsskiljaktighet råda: vara på villospår, ha fått något om bakfoten, vara illa underrättad l. dyl. Hur talesättet uppkommit och hur det kunnat få den nämnda betydelsen, är däremot en, såvitt mig bekant, hittills olöst gåta. Frågan var för något år sedan föremål för dryft- ning på insändareavdelningen i en Stockholmstidning, men någon hållbar förklaring framkom därvid icke. Akad:s Ord- bok inskränker sig till en förmodan, att bilden är hämtad från fisket, vilket väl får betraktas såsom nära nog självskri- vet, då ordet *flöte* nu för tiden knappast hör hemma på något

annat område. Östergrens Nusvenska ordbok inlåter sig icke alls på någon förklaring.

Om man alltså vid försöket att finna en sådan har att hålla sig till fisket och fiskedonen, så tör det ligga närmast till hands att tänka på mete. Där saknas ju aldrig flötet, och där tror jag mig också ha funnit den nödiga ledtråden. Vi föreställa oss således, att metning är på färde och reven utkastad. En fisk får syn på den konstiga inrättningen och närmar sig för att undersöka, vad detta kan vara. Därvid kan ju lätt hända, att han först stöter på den del av reven, som är bakom flötet. Så länge han håller sig där, kan han icke komma till någon klarhet. Han är på villospår, tar sak på bak. Icke sällan kan metaren vara i tillfälle att åse fiskens manövrer och göra sina betraktelser över hans bakvända beteende. Med dylika iakttagelser i minne bör det ha legat nära för en metare att i språklig form giva uttryck åt samma tankegång även beträffande andra fall av snarlik beskaffenhet. Troligen är det någon sådan, som först formulerat det figurliga uttrycket »vara bakom flötet».

Mot denna förklaring har anmärkts, att den knappast kan vara riktig, enär det tydligen ligger i fiskens eget intresse att hålla sig just bakom flötet, och hans tillvägagående alltså icke kan kallas bakvänt utan tvärtom särdeles välbetänkt. Anmärkningen vore fullt befogad, i fall uttrycket förskreve sig från fisken, men det utgår ju i stället från motparten, metaren, och denne har givetvis utformat det i enlighet med sitt intresse och sin åskådning, vilka gå stick i stäv emot fiskens.

Nordiska ordspråk hos Saxo.

Samlade av

Gottfrid Kallstenius.

Vid sysslande med Uppsala-handskriften R 755 för mitt lilla arbete *Efterskörd till Jonas Rugmans samling av isländska talesätt*¹ fann jag där på s. 15 ett par källhänvisningar², som, när jag väl lyckats lista ut, att de avsågo *Stephanii* år 1645 tryckta kommentar till den året förut av honom själv utgivna upplagan av Saxo, skulle visa sig ganska givande. I denna kommentar fann jag nämligen icke få upplysningar — de flesta lämnade av biskop Brynjólfur Sveinsson — om nordiska ordspråk och liknande talesätt, som Saxo återgivit på latin, och jag kunde tillgodogöra mig en del därav för mitt arbete. Sedermera har jag även annorstädes träffat sådana upplysningar. Vad som presteras i denna lilla uppsats innebär därför föga nytt; men jag har trott det vara av ett visst intresse att på ett ställe få några av Saxos lån ur den nordiska ordspråksskatten samlade.

Redan Saxos förste översättare, Anders Søffrinsson Vedel, insåg, att åtskilliga av Saxos fraser voro direkta översättningar av nordiska ordspråk, och i Vedels översättning (1575) finner man icke få sådana ordspråk. N. F. S. Grundtvigs översättning (1818—19) är alldeles full av ordspråklika vändningar, även då ingen rimlig anledning finns att se sådana

¹ Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, 25: 2 (1928).

² Se mitt nämnda arbete n:r 533 (s. 36).

avspeglade i Saxos text, och den är också i hög grad fri. J. Olriks översättning (1908—12) är däremot mycket trogen och utgör en god hjälp för den, som söker efter nordiska ordspråk hos Saxo. Upplysningar om sådana lämnas vidare bl. a. av Rosenberg, Nordboernes Aandsliv II (1880) s. 600 f., Kock, Kommentar till Östnordiska och latinska medeltidsordspråk utg. av Kock och af Petersens (1891—92) passim, Finnur Jónsson, Ark. 30 s. 194, och Gering, Altnordische sprichwörter . . . (Ark. 32 s. 1—31) passim.

Den nordiska ordspråksskatten är i icke ringa mån internationell. T. o. m. ett så äkta klingande uttryck som Fáfniismáls »þar er mer vlfs von er ec eyro sec» (str. 35) har av Gering Ark. 32 s. 13 visats vara av främmande ursprung. Under sådana förhållanden är det ofta — kanske oftast — ovisst, om verkliga nordiska ordspråk ligga bakom de fraser hos Saxo, som jag här har samlat.

Eftersom de nordiska motsvarigheter jag funnit till Saxos uttryck härstamma från olika nordiska språk, ha de icke lämpligen kunnat ordnas efter »stickord»; jag har i stället sökt gruppera dem efter innehållet. Hänvisningarna till Saxo avse Holders upplaga (1886).

Början — slut.

1. Tale enim quenque omen habiturum pugne, quale congressionum principia dederint, s. 151¹⁸. — Thi lige som begyndelsen er / saa er gierne ocsaa enden, Vedel¹ s. 98²⁰. Vel-begyndt er halv-gjordt, Syv² I s. 39. Jfr Grubb³ s. 871, där även liknande tyska ordspråk citeras.

¹ Vedel = Den Danske krønike som Saxo Grammaticus screff / . . . offuerseet oc forbedret Aff Anders Søffrinssøn Vedel, 1575.

² Syv = Allmindelige Danske Ordsproge . . . ved Peder Pedersen Syv, 1682—1688.

³ Grubb = Penu Proverbiale . . . Aff Christoph: L. Grubb / . . . Med en ny Tilökning . . . Bijfogat aff Laur. Törning, 1678.

Dröjsmål.

2. Multa moras afferre solent, s. 66⁵. — Enl. Steph.¹ s. 78 har man häri att finna ett nordiskt ordspråk »Tynest til tafar.»

Egoism.

3. Proximum sibi quemque natura constituit, s. 36¹⁰. — Hvör er sjálfum sér næstr, GJ². — Se även n:r 23 och 24 nedan.

Enighet (inför fara).

4. Crebro corrixantes porcos conciliauere lupi, s. 127¹³. — Wlff gør swijn sotthe, D³ 936 (se även komm.). Úlfur er svína sættir, Sch. I⁴.

Erfarenhet, prövning.

5. Prima sibi testis res est, s. 65³⁵. — Jfr Raunin er olygnust, JR⁵ n:r 264, GJ.

6. Fama oculo cedit, s. 65³⁶. — Siun gaar for Sagn, Vedel s. 38 (margen). Syn ær sawæ rigesth, D 140 (se ock komm.). Sjón er sögu ríkari, JR n:r 279, GJ. Alt er svipur (svipult) nema sjón, JR n:r 10.

Feghet — mod, kraft.

7. Framea quid prodest, ubi languet debile pectus,
Et telum trepide destituere manus? s. 44²⁹.

¹ Steph. = Stephani Johannis Stephanii Notæ vberiores in Historiam Danicam Saxonis 1645.

² GJ = Guðmundur Jónsson, Safn af Íslenzkum orðskviðum, 1830.

³ D = Peder Låles danska ordspråk enl. Kock och af Petersens, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk, 1889—1894.

⁴ Sch. I = Scheving, Islenskir málshættir, 1843.

⁵ JR = Jonas Rugmans samling av isländska talesätt . . . utg. av Gottfrid Kallstenius (Upps. Hum. Vet.-Samf. 22: 8) 1927.

Hvað skal rögum manni langt vopn? GJ. Jfr JR II¹ n:r 553.

8. Augurium timidi, prauique assueta uoluntas

Nunquam se digno continuerè loco, s. 133²⁵.

Ræd mand spaar altid ont, Vedel s. 88¹⁹, lika Syv I s. 137. Illr á jafnan ílls von, GJ. Jfr JR n:r 182.

9. Certamina prima

Fronte gerunt aquile, et rapidis se rictibus urgent

Anteriore loco, s. 60²⁹.

Qndverðir skulu ernir klóast, HK² II s. 406¹. Se Steph. s. 76 och Gering Ark. 32 s. 14. — Samma ordspr. synes även återfinnas i Saxos »Extremis se aquile scalpunt. Anteriorius alites certant», s. 127¹⁷.

10. Preualidum enim oportet alitem esse, qui predam alius unguibus extrahere cupiat, s. 127⁸. — Det skal være en sterck Ful / som skal tage fra den anden / det som hand haffuer imellem Kløerne, Vedel s. 85²³. Ilt er að sækja agn í arnarklær, GJ. Jfr D n:r 793, Sv.³ n:r 708.

11. Probum, inquit Ericus, audacia iuuat; acri cane occupandus est ursus; molossis quippe, non imbellibus auiculis opus est, s. 155²⁶. — Att verkliga ordspråk ligga till grund för detta ställe, synes ganska tydligt, och J. Olrik⁴ har en översättning, som i hög grad äger ordspråks karakter: »Godt Mod er gæv Mands Trøst; med bidsk Hund skal Bjørn bedes; Bulbidere har vi behov, og ej blide Fugle.» Jfr: Frisk Mod er et godt harnisk, Syv I s. 69.

¹ JR II = Efterskörd till Jonas Rugmans samling av isländska talesätt utg. av Gottfrid Kallstenius (Upps. Hum. Vet.-Samf. 25: 2) 1928.

² HK = Heimskringla, udg. . . . ved Finnur Jónsson, 1883—1901.

³ Sv. = Fornsvenska ordspråk i Palmskiöldska sammelbandet n:r 405 å UB enl. Kock och af Petersens, Östnordiska och latinska medeltidsordspråk, 1889—1894.

⁴ A. a. I s. 254¹⁹.

12. Nam tegmine sepe ferino

Contigit audaces delituisse viros, s. 13²⁰.

Oft eru vaskar hendur undir vargs belgi, se JR II n:r 252 (s. 20).

13. (sepe enim sordido cultu robustam obtegi manum,) fortemque dextram atra ueste concludi interdum, s. 44². — Opt er vösk hönd undir vondri kápu, GJ. Jfr Steph s. 67. Samma ordspråk återfinnes i Saxos »uili interdum amiculo subesse manus», s. 190²²; jfr Gering Ark. 32 s. 22.

14. non decere, inquit, unum a pluribus abripi, s. 155¹¹. — Jfr Einn skal við einn eiga orrostu, Eddica minora (Heusler—Ranisch, 1903) s. 63. Jfr även Saxos »ad ultimum multitudine paucos incessere non decere», s. 134¹⁶.

15. rem hoc illustrius, quo periculosius, tentandam existimans, s. 228²⁴. — Stor fare Stor Pris, Vedel s. 143 margen. Jfr: Hvo intet vover / hand intet vinder, Syv I s. 69, Sá hefir ei, sem ei hættir, GJ.

Frändskap.

16. Ericus se ad astandum fratri natura pertrahi dixit, s. 130¹⁷. — Frændr bornir skyli bræði bindast, Sigvatr (Finnur Jónsson Ark. 30 s. 87); bróður sinn skal einginn vjela, Jón Hálfðanarsons Orðskviðaklasi (Rask 86 str. 11: 2, Rask 88 a str. 14: 2).

17. nudum habere tergum fraternitatis inopem, referebat, s. 135¹⁹. — Bar er broderløs Bag, Vedel s. 89¹¹. Se vidare D n:r 395 med komm., Rosenberg a. a. II s. 601 not, Gering Ark 32 s. 6 och JR II n:r 169 (s. 19).

18. probrosum referens alitem, qui proprium polluat nudum, s. 130¹⁸. — Thi det maatte vere en slemer Ful / som besmitter sin egen Rede, Vedel s. 87⁹. Se även D n:r 231 med komm. och JR II n:r 281 (s. 21).

19. Ere quis sumpto toleraret umquam
 Funus amissi redimi parentis,
 Aut loco patris peteret necati
 Munus ab hoste? s. 210²⁵.

Jfr Að taka frænda sinn í sjóð, JR n:r 9. — Detta uttryck citeras av Brynjólfur Sveinsson, Steph. s. 39, men ej i detta sammanhang.

Förnöjsamhet — snikenhet, avund.

20. A macro, inquit Ericus, et tenui petendus est cibus, s. 155³³. — Af mogru skal mat hafa, JR II n:r 2 (s. 16); huo som forsmaar det lille / hand bliffuer sielden Rig, Vedel s. 102⁸. Jfr D n:r 908 med komm.

21. prefatus, exiguo letari munere, quem sors diutine tenuisset inopie, s. 57²¹. — Litlu verðr Vöggr feginn (se JR n:r 208). Jfr Steph. s. 74.

22. Humane siquidem cupiditatis more, quo plura possederat, plus affectans, s. 162⁶. — Meer vil meer, Vedel s. 105 margen.

23. Sepe, inquiens, alieni appetitores proprio priuari solere meminimus, s. 127⁶. — den mister snarlige sit eget / som staar effter det fremmede, Vedel s. 85²². Jfr: Opt missir sá sitt, sem meira beiðist, GJ; Betra er að geyma síns en grafast eptir annarra, GJ.

24. Sepe amborum captator utriusque perditior fuit, s. 127⁷. — Den som jagar 2 Harar i sänder / han får sällan en der aff. i. e. Dhen som gapar effter mycket / mister offta heela stycket, Grubb s. 113 f.

Försiktighet — vårdslöshet.

25. (Quod fabro forceps, tuus tibi satelles agat.) Ille feramenti remedio manus cauterium cauet, atque a digitorum

sibi incendio temperat, s. 127²⁴. — Smedhen haffwer forthi tænggher at han wil ej brændhe sijne hændher, D n:r 636 (se även komm. och Rosenberg a. a. II s. 601 not).

26. Ceterum spectare se, fascem labilem esse, qui uinculo non firmetur, s. 145²⁷. — Fellst fetillaus byrði, JR n:r 123. Laus er bandlaus baggi, se JR II n:r 207 (s. 19). Jfr: þa falzs fætillös byrþe, Östgöta. DrB 3: 2, Vap. 8: 2.

Gärning i otid.

27. Nemo non natum stabulo, aut ingenitum presepio applicat, s. 138³⁹. — Hart er wfød Hest at binde ved Krybbe, Vedel s. 91¹⁹. Steph. s. 117 citerar till belysning av stället samma ordspråk och dessutom »Ont er at baase for wfød Fee». Jfr även JR II n:r 475.

Herre och tjänare.

28. Decipitur quisquis seruum sibi poscit amicum, s. 134⁶. — Ilt er að eiga þræl firi einkavin, se JR II n:r 181 (s. 19).

Hunger.

29. nullum hosti inedia acrius iaculum adacturi, s. 39²⁰. — Jfr Húngr er hart (sárt) sverð í heilbrigðum líkama, GJ. Hwnger ær eth hwast swerdh i heder mawæ, D n:r 83.

Kläder.

30. uirum ex ueste meciens, s. 200⁷. — Hwer ær saa hædh som han ær klædh, D n:r 358 (jfr kommentaren och Rosenberg a. a. II s. 601 not samt JR n:r 318 med komm.).

Kraft.

31. Arduum, inquit, reor contra fortem fune contendere, s. 140²⁷. — Ilt er við ramman reip að draga, se JR

II n:r 179 (s. 19). Jfr D n:r 304 och Rosenberg a. a. II s. 601 not.

Kvinna.

32. *sciens feminam omnem ut uolubilis animi, ita uersilis esse propositi*, s. 124³⁸. — Jfr: Oft er kippur i konu ferð, JR n:r 263.

Kärlek, vänskap — fiendskap, vedergällning.

33. *Multiplices enim amor aditus habet*, s. 69²⁶. — Hvarkvæm er ástin, Finnur Jónsson Ark. 30 s. 65. Jfr: vidkvæm er ástin Sch. I, där första ordet måhända är att rätta till *vidkvæm*, jfr JR II n:r 342 (s. 23) och nedan n:r 60.

34. *Namque petenti
Aspera primum
Difficilisque,
Sepe secundo
Femina cedit*, s. 16².

Byst er brúður að fyrstu biðli, en viknar síðan, JR n:r 456. Ordspråket har till belysning av detta ställe redan framdragits av Brynjólfur Sveinsson i Steph. s. 35, varifrån JR torde ha hämtat det.

35. *Inter asperos casus officiose adsciscendi sunt boni*, s. 137²³. — mand haffuer mest de trofaste behoff i trang oc nød, Vedel s. 90₂₅. Í þörf reynist vinr bezt, GJ. Jfr JR II n:r 564.

36. *Minus enim acceptantur dona, que prestat inuisus; sane graviora sunt, que ab amicis porriguntur*, s. 79¹¹. — Fiende gaffue actis lidet / men Ven gaffue er kier oc dyrebar, Vedel s. 48₁₃. Fjende-gave / ingen gave, Syv I s. 144.

37. *Quo dicto, documentum dedit, ulcionem minis precurri non oportere*, s. 111¹⁴. — Jfr: Hefndin gengr á ullskóm, GJ.

38. Credo euenturum uobis, quod uulgo dici assolet, ferienti interdum breue percussionis gaudium fore, nec diu manum ictu exhilarari solere, s. 137²⁵. — Stacket er bordags glæde. Haand som vaade giør / er sorg til rede, Vedel s. 90₂₃. Första hälften härav träffas även hos Syv I s. 159. Se vidare JR II n:r 282 (s. 21).

39. Tantum semper ludibrii insolencie exitus affere consuevit, s. 597³¹. — Jfr: Ther kommer offthe ildh i spotterens hwss, D 544 (med komm.). I margen s. 220 har Vedel uttrycket *Ild vdi Spotterens hus*, i ett helt annat sammanhang.

40. dolum in auctorem retorsit, s. 36³². dolum in auctores retorsit, s. 168³⁹. — Jfr: Swigh och falsk slaar offthe sijn herre paa hals, D n:r 398 (Swik ok fals slaar sin hærra aa hals, Sv. n:r 361) med kommentar. Saxo har många gånger återkommit till samma tanke; se t. ex. s. 83¹⁵, 98¹¹, 141¹, 189³, 214⁹, 292³³. Till de i kommentaren till D n:r 398 angivna beläggen från Vedel kan läggas margen s. 89.

Liten — stor.

41. exiguamque glebam ingentes arietare currus, s. 76³² (forts. på n:r 46 nedan). — Oc tit velter en liden tue it stort Læss, Vedel s. 47¹. Jfr D n:r 439 med komm., JR n:r 253.

42. Brevis, inquit, arcus subito spiculum jacit, s. 300¹⁶. — Snariste skiuder stacket Bue, Vedel s. 195₇. Skiótt flýgur Ør af skömmum Boga, Sthlms-hskr. 4:o n:r 44 s. 409; jfr GJ s. 316₄.

Liv — död.

43. Adeo cunctis re¹ prior est uita, cum nihil apud mortales spiritu carius existere soleat, s. 71²³. — Ingen ting er saa kier som Liffuet, Vedel s. 43₁₇. Lífid er kostgripum kærra, JR II n:r 571.

¹ Tryckfel för *rebus*? Jfr Stephanii upplaga s. 40²⁰.

44. Cum sors rebellum precipitem fugat;

Nec tela tendat, quem metus abstrahit, s. 29³. —

Kan, såsom Brynjólfur Sveinsson, Steph. s. 53, påpekat, innehålla en antydning om ordspr. Ei má feigum forða, nje ofeigum í hel koma (JR n:r 75).

45. frustra pugnam absque duce protrahi monitis, s. 264³.

— Jllæ striddher hoffweth løss hærr, D n:r 597 (se även komm.). Daudur er höfuðlaus her, JR n:r 58.

46. Vel fortasse meminerat Høtherus excellentissimis uiris incertissimam extare potenciam, s. 76³¹. — Kemper fallæ alle seyer lösæ, D 102 (se även komm.).

47. Raro pinguescet, qui cadit, s. 155³⁴. — Sjaldan fitnar hinn fallni, se JR II n:r 343 (s. 23).

48. Lapsui uicinum est, quicquid senio constat, s. 36⁴. —

Ee ær gammelt træ fall i waanæ, D n:r 127 (obs. komm.). Se vidare JR II n:r 106 (s. 18).

49. In prouerbium apud exteros ductum, quod priscum dimicandi ius regius labefactasset interitus, s. 113¹. — Steph. s. 105 upplyser: »Quod & apud nostrates inolevit, hanc in sententiam: . . . Athisles bane brøed gamle Kempers vane».

Lycka — olycka.

50. perquam utile referens, rebus integris incolumi redire curru, s. 141¹⁶. — Hollast er í heilum vagni heim að aka, se JR II n:r 148 (s. 18).

51. fallax fortune lenocinium expertus est, s. 74²². — Jfr: Lukkan er hverflynd hóra, GJ.

52. nequis nimium fortune credat, edocuit, s. 314²². — Jfr: Lycken er aff Glass / naar hun skinner klariste / da bryster hun snariste, Vedel s. 204⁶.

53. Adeo nihil perfecti mortalium felicitas habere consuevit, s. 228¹. Intet menniskes lykke er fuldkommen, Syv

I s. 287; jfr Vedel s. 143¹⁷. Sjaldan er gæfan grandlaus, GJ.

54. Adeo enim uolubilis fortune uarii atque ancipites motus existere consueuerunt, ut interdum humana mens, ubi speratis fallitur, insperata facilius assequatur, s. 337¹. — Saadant er lyckens spil / ofte beder mand Diur paa den stæd / som ingen vaar at foruente / oc ofte finder mand mindst / der som mest er vdi forhaabning, Vedel s. 217₃. Jfr: Opt hefir höndin lítið, þá hugrinn vill mikið, GJ.

55. Iocundior est uoluptas, que rerum amaritudini succedit, s. 143¹⁹. — Mand veed da først huad det søde er / naar mand haffuer smagt det Sure, Vedel s. 93²¹.

56. Obscura est, inquit, ignobilium sors fortunaque uilium sordida, s. 150³³. — Fattig mand haffuer ickon en lycke / oc den er altid tynd, Vedel s. 97₃; ungefär lika Syv I s. 104³.

Lögn.

57. Nam freta remigium penetrat, mendacia terras, s. 133¹. — Jfr: Løgn og latin gaa verden omkring, Syv I s. 284, Lýgin þenr sig út yfir landið, sem skýin yfir himininn, GJ.

Måtta.

58. In rebus mens stulta modum deprendere nescit,
Turpis et affectus immoderata sui, s. 132³⁴.

Jfr: Intet er kædsommeliger end en Daare / som veed ingen maade eller skick, Vedel s. 88⁶; Tvö eru hófin, og ratar heimskr hvörugt, GJ, ung. lika JR n:r 329 — där *hóf* alltså är att översätta 'måtta', och meningen sålunda är: det gäller att hålla måtta i två riktningar och undvika så väl för mycket som för litet, men den dumme förmår ingendera.

Natur.

59. *naturaque omnis sue soleat origini respondere*, s. 125⁹. — Jfr: Thi huer tyer paa det som hand er kommen aff, Vedel s. 84¹⁷; Art følger art. Eblet falder ikke langt fra roden, Syv I s. 30.

Okänd.

60. *Ericus se ubique aduentantem, nec usquam comper- tum uocitari perhibuit*, s. 155¹. — Víðkvæmur ókendur, se JR II n:r 342 (s. 23) och ovan n:r 33. Jfr även: ieg kal- des Fygeland oc ingensteds funden, Vedel s. 101₁₅.

Ont.

61. *ictus ictui opponendus est, liuorque liuore pellendus*, s. 153³². — Hart imod hart. Slag for slag, Vedel s. 100₃; Med ondt skal mand ondt fordrive / om godt skal nogen tiid blive, Syv I s. 324, Ondt kan och medh ondt fördrifwas, Grubb s. 629; jfr: »pat er fornt mál», segir Grettir, »at svá skal bøl bæta, at bíða annat meira», Grettis saga (Boer) s. 173³ (se Finnur Jónsson Ark. 30 s. 74).

62. *Fraudulenter enim quesite res, eadem sorte defluunt, qua petuntur*, s. 67³⁸. — Thi huad mand met Synden faar / det gierne met Sorge bortgaar, Vedel s. 39₈; Illur fengur illa forgengur JR n:r 192, GJ.

63. *laboranti optima est mali mora*, s. 137³⁷. — Frestur er á illu best, se JR II n:r 103 (s. 18).

64. *Sepe inuolucioribus studiis efficacissima fraus alitur. Astu illaqueanda est uulpes*, s. 300³⁰. — Omsvøb baader ofte bedst, om List skal lykkes; i Fælde skal Ræv fanges, J. Olrik a. a. II s. 145₃. Jfr Hávamál str. 45 och 46 samt Skýttst um skák hverja, JR II n:r 629.

Råd.

65. ne potius auctor consilii, quam executor uideretur, s. 91¹⁵. — Vær en snegel til raad / men fugl til daad, Syv I s. 341.

66. Verum prudentie monitor, tametsi despicabilis uideatur, respuendus non est, s. 300¹⁹. — Hafa skal gott ráð þótt úr refsbelg komi, Finnur Jónsson Ark. 30 s. 179.

Skada.

67. Nihil, quod resartum est, integri splendorem habebit, s. 142³⁵. — Brudet bliffuer aldrig ret helt, Vedel s. 93⁹.

Skydd.

68. Manum siquidem capitis periculo obiici, omni iure permissum esse, s. 145³⁵. — Skyld er hendi af höfði að bera, se JR II n:r 271 (s. 21).

69. Neque enim mordendi potens est, quem uastus occupaverit follis, s. 155³⁴. — Ekki bítur sá í belg liggur, se JR II n:r 67 (s. 17); jfr också Gering Ark. 32 s. 15 samt Blöndals ordbok art. *belgur 2*.

Tjuvnad.

70. At si quis rem furto quesitam ad alienum domum perferret, hospes(que) post illum edis sue fores obcluderet, bonorum omnium penam incurreret, atque in concione coram omnibus uapularet, quod se eidem delicto obnoxium fecisse uideretur, s. 152³⁵. — Han ær saa godh ther fiæl som then ther stiael, D n:r 322 (se kommentaren därtill).

Tystlåtenhet — talförhet.

71. Cætera silere memineris, s. 92¹³. — Jfr: Bædræ ær tawt æn tarweløsth mælt, D n:r 857, och se vidare JR n:r 51 med kommentar.

72. Pauci tacentis egestatem estimant, aut silentis necessitudinem meciuntur, s. 139⁵. — Faa widhe thijende mandz tørf, D n:r 1161; Fár hyggr þegjanda þørf, Finnur Jónsson Ark. 30 s. 203.

73. Hercule, ni fallor, ad eum, qui protulit ipsum,
Editus ignaue sermo redire solet, s. 133⁹.

Jfr: Daar giffwer ordh vdh oc tager hwg i geen, D n:r 120; Söm mand raaber i skoven faar mand svar, Syv I s. 407.

Tålomod — otålighet.

74. Remorum ductus uelorum uincitur usu, s. 132³⁶. — Jfr: Bíðendur byr eiga en bráðir handaróður, se JR II n:r 39 (s. 17).

75. improuida plerunque nocere consilia; nihil caute simul ac celeriter geri posse; plurimum precipites obesse nisus, s. 134¹⁴. — Hoffuitkulds raad / Hoffuitkulds gierning, Vedel s. 88₁₃ (även Syv I s. 342); Betri er biðlund beðin en bráðliga ráðin, GJ, JR II n:r 503; sv. intet göres både fort och väl.

Ungdom.

76. iuventam damnans, que debitum uirtuti tempus inercia dilabi pateretur, s. 250³⁹. — Jfr: oflengi ma ungr maðr hæg-
liga lifa, Elis saga ok Rosamundu (Kölbings ed. 1881) s. 9¹³, JR II n:r 597.

Vaksamhet — sömnaktighet.

77. Pernox enim et peruigil esse debet alienum appetens culmen, s. 155⁶. — Jfr: Ar scal risa sa er annars vill fe eða fior hafa, Hávamál str. 58.

78. Nemo stertendo uictoriam cepit, s. 155⁷. — Ingen soffuer sig til Seyeruinding, Vedel s. 101₁₁, jfr Syv I s. 380¹⁰, JR II n:r 533.

79. nec luporum quisquam cubando cadauer inuenit, s. 155⁷. — Jfr: Siællen kommer ligghende wlf lam i mwnnæ, D n:r 920 med komm. Jfr Søvning hund fanger sjelden hjort, Syv II s. 246.

Vana.

80. Segniter enim deserere solet animus, quicquid solido fuerit amore complexus, neque fluidis annis molitum continuo crimen elabitur. Primeuam quippe mentem posterior imitatur affeccio: nec cito uiciorum uestigia pereunt, que tenera moribus etas impresserit, s. 46⁴. — Steph. s. 68 hänvisar till de isl. ordspråken »það er hverjum títt sem hann temur», »það er hverjum tamt sem hann tíðkar», »Tamur er barns vandi», och det danska »Huad man vng nemmer / det man gammel icke forglemmer» (vilket sistnämnda finns hos Vedel s. 26₅). Jfr även: Gamall man það úngur nemur, JR n:r 133, Lengi man það úngur getur, JR n:r 214.

Varg.

81. Quando lupi dubias primum discernimus aures,
Ipsum in uicino credimus esse lupum, s. 133¹³.

þar er mer vlfs von er ec eyro sec, Fáfnismál str. 35, se Finnur Jónsson Ark. 30 s. 194, Gering Ark. 32 s. 13.

82. Ede lupum quicumque fouet, nutrire putatur
Predonem proprio perniciamque lari, s. 133²⁹.

Jfr: Scalat vlf ala vngan lengi, Sigurðarkviða hin skamma str. 12 (Finnur Jónsson Ark. 30 s. 194).

Varsel.

83. Ille sibi in lapsu faustum ominatus eventum, s. 132¹⁴. — Fall er farar heill, HK III s. 204¹¹ (se Finnur Jónsson Ark. 30 s. 80); jfr J. Olrik a. a. I s. 219 not 1. Se även Gering Ark. 32 s. 7.

Visdom.

84. Sapiens a sapienciori erudiri debet, s. 138³³. — Den vjise skal lære aff den som vjisere er, Vedel s. 91¹⁴. Jfr: inn vitrari vægir (~ skal vægja), som redan träffas i HK (se Finnur Jónsson Ark. s. 202); jfr även JR n:r 298.

85. augurem esse sapientis animum affirmabat, s. 150⁴⁰. — Spá er spaks geta (~ gáta), se JR II n:r 322 (s. 22); vjís Mands tancke er ofte sand Spaadom, Vedel s. 98⁴, Syv I s. 483. Se även Gering Ark. 32 s. 12.

86. Nosti ipse penitencia uacuum debere contuitum esse prudentis, s. 127¹⁸. — Jfr: Viis mand angrer ej det hand haver gjord, Syv I s. 20.

Ödet.

87. Sors ultima uiuum

Quenque rapit; latebra letum depellere non est, s. 215¹⁸. — Det hielper intet imod Døden, Vedel s. 130₇; får gengr um sköp norna, Krákumál str. 24, JR n:r 110.

88. Quicquid contingit, primo semel accidit, s. 154²⁶. — Einusinni verður alt fyrst, se JR II n:r 66 (s. 17).

Övermod och högmod.

89. In cuius exprobracionem prouerbium manuit: In proprio plus lare Hanonem ualere, s. 242¹⁰. — Hane er hieme rigest, Vedel s. 152 margen. Redan Vedel tycks ha insett, att Saxo missförstått ordspråket; se vidare D n:r 423 med komm. En antydning om samma ordspr. kan möjligen gömma sig i Saxos

Ut gallus ceni, sic litis plenus haberis;

Sorde grauis putes, nec nisi crimen oles, s. 133⁴.

90. Nihil enim successu magis insolenciam nutrit, nec ullum prosperitate efficacius superbie incitamentum est, s. 84³⁵. — Jfr: Naar megh woxer gots thaa woxer megh hoomodh, D n:r 188.

Stød på lang vokal hos Høysgaard.

Af

Marius Kristensen.

Siden Axel Kock i sin tid i »Historiska anmärkningar om dansk akcentuering» (Arkiv III, 42 ff.) fremsatte sin værdifulde redegørelse for Høysgaards aksentbrug, er der ikke fremkommet nogen ny, dybere gående redegørelse for denne før i Henrik Bertelsens bog: »Jens Pedersen Høysgaard og hans Forfatterskab» (Kbh. 1926), og denne har i alt væsentligt bekræftet, hvad Axel Kock har sagt. Når jeg her vover at gøre en tilføjelse og rettelse til, hvad Henrik Bertelsen har fremstillet, er det, fordi jeg tror, at æmnet stadig vil være af interesse for vor mester i Lund, som først udnyttede Høysgaards rige oplysninger; men det er også, fordi jeg på et par punkter tror at have forudsætninger for at forstå Høysgaard, som måske ingen anden har haft.

At jeg har større forudsætninger herfor end Axel Kock, vil denne sikkert selv indrømme, da jeg har den fordel at være født kun en mil fra Århus og indtil mit fyldte 18:de år kun at have opholdt mig i Århus og nærmeste omegn; jeg er altså i egentligste forstand Høysgaards landsmand. Men det gælder i det væsentlige også om Henrik Bertelsen. Overfor ham har jeg dog også visse fordele. Jeg er bondefødt, hvad han ikke er, og der en grund til at tro, at Århus-målet på Høysgaards tid stod bondens mål nærmere, end det har gjort i den tid, vi kan huske. Dette vilde dog ikke være

tilstrækkeligt, hvis ikke to andre omstændigheder kom til; ved i over 30 år at have været borte fra min fødeegn (bortset fra ganske korte ophold) har jeg mistet den instinktive sikkerhed overfor egnens sprogform, som også Henrik Bertelsen har mistet, om han nogensinde har haft den i fuldt omfang. Men her har jeg en støtte i iagttagelser, jeg gjorde, inden jeg mistede den intime føling med egnens mål, og, hvad jeg i denne sammenhæng lægger særlig vægt på, mine ældste nedskrevne iagttagelser går tilbage til en tid, da jeg intet kendte til moderne fonetik, nemlig til tiden et par år før jeg blev student. En fejl i mine ældste optegnelser viser nemlig, at jeg har haft det samme umiddelbare lydindtryk som Høysgaard: at aksenten i *hat*, *stok* er den samme som i *klang*, *fald*, og jeg er ikke i tvivl om, at forklaringen for mit vedkommende må være den samme som for Høysgaard¹. Men denne forklaring, som også forklarer en anden ting hos Høysgaard, var ikke så let at finde. Den lå i en så minimal forskel mellem min oprindelige rigsmålsudtale og den normale, at jeg ikke blev opmærksom på den før i foråret 1895, da jeg gennemgik dansk udtale sammen med K. H. Waltman og kort derefter i Stenum havde lejlighed til at sammenligne min østjyske udtale med J. M. Jensens vendelbomål. Den sammenligning jeg her fik lejlighed til at gøre med Waltmans ganske afvigende svenske (måske lidt norsk-påvirkede) og med Jensens væsentlig med min overensstemmende udtale, viste mig tydeligt, at Høysgaard har god grund til at aksentuere, som han gør, og at Henrik Bertelsen, på grund af sit lidt for »rene» rigsmål, kommer til at gøre ham uret.

I sin store Fonetik § 410 ff. behandler Otto Jespersen, hvad han kalder tilslutning, og hævder her, at dansk har

¹ Også C. W. Smith har været udsat for den samme akustiske skuffelse, se Karl Verner, Afh. og breve, s. 256 noten.

»fast tilslutning» mellem kort vokal og følgende konsonant i stærk stavelse, ligesom tysk og (ialfald væsentlig) engelsk, men sammenligning med Waltmans udtale (med udpræget fast tilslutning) viste mig tydeligt, at min dengang endnu væsentlig jyske udtale ikke havde fast tilslutning i dette tilfælde, og det viste sig også, at Jensens vendelbomål væsentlig stemte med mit eget. De korte vokaler foran klusiler i enstavelsesord var nærmest ved at have fast tilslutning, selv om den ikke var så fast som i svensk. Følgen var da også, at mine »korte» vokaler for Waltman lød næsten som halvlange.

Hermed hænger det sammen, at stød i mit (daværende) mål faldt lige efter kort vokal, før konsonanten sætter ind, og det samme var tilfældet i Jensens vendelbomål, så Høysgaards udtryk er fuldtud adækvat, når han (§ 31, anført hos Henrik Bertelsen s. 132) advarer mod at rette sig efter konsonantens »ud-aandelse uden at betragte lyden; thi ellers kan han lettelig bilde sig ind at en stàvelse, som endes paa håard Consonant (saasom Håt, Støk etc.) udsiges som Kláng med det Stødende, endskjønt det virkelig udsiges ligesom Fåd med det Kort-jævne.» Det er for så vidt rigtigt, som Bertelsen siger, at Høysgaard ikke er »klar over den principielle Forskel mellem Stød paa Vokal og Stød paa Konsonant», idet denne principielle forskel ikke eksisterer for Høysgaard, som altid hører stød på vokal, også når denne er kort. Men stødet er jo en klusil, og klusil-afslutningen af vokalen i *klang* har så megen akustisk lighed med klusil-afslutningen i *hat*, *stok*, at den urigtige opfattelse, som jeg (og utvivlsomt fra først af også Høysgaard) en tid havde, er nogenlunde undskyldelig.

Men dette forhold i forening med et andet, som er omtalt af Otto Jespersen, forklarer også til fulde en anden ejendommelighed ved Høysgaards aksentuering. I den store Fonetik § 403 omtaler Otto Jespersen, at lang vokal med stød og efter-

følgende konsonant i dansk mest har afstemning af konsonanten, så denne får så ringe klangfylde, at den ikke danner ny stavelse. Såsnart man derimod udtaler en stemt lyd efter stødet, føles to stavelser; dette er tilfældet i en meget udbredt dialektal udtale..., altså [*sa''al*, *be''en*, *vi''in*]. Denne dialektale udtale er netop også Århus-egnens, og var på Høysgaards tid sikkert også købstadmålets. Denne udtale beskriver Høysgaard som det dobbelte åndelav (§ 28): »Det Dóbelte som begyndes af det Stødende og ender i det Kòrt-jævne, og er saaledes en blanding af dem begge, dèt betegner jeg med det gamle Contractiòns- eller Circumflex-tégn.»

Men dersom der ingen konsonant følger efter vokalen, afsluttes denne med stødet i Århus-egnens mål (i modsætning til adskillige andre egne), og den har ikke fuld længde. Den nærmer sig altså i klang stærkt til »kort» vokal med stød foran konsonant, og den er meget forskellig fra lang vokal med stød foran konsonant. Det ligger derfor nær at betegne den med akut, som Høysgaard gör, og atter her kan jeg nævne, at i mine ældste dialektoptegnelser, der som nævnt stammede fra tiden før jeg kendte fonetik, havde jeg brugt samme betegnelser som Høysgaard, fordi jeg havde en ganske tilsvarende udtale. Der er for en østjyde større forskel mellem udtalen af *i* i *bi* og *pil*, end mellem *bi* og *vild*. At Høysgaard på dette punkt har beholdt sin jyske udtale og ikke (som Henrik Bertelsen og jeg) opgivet den til fordel for en rigsmåls-udtale, er let at forstå, da der i hans tid næppe var nogen, som var opmærksom på disse forhold.

Hermed er tillige forklaret den mærkelighed, at Høysgaard bruger cirkumflex, hvor der et stumt *e* efter vokalen foran *r*, som *fåær gâær, ståær, sêær, lêer, dîær*, men derimod akut når ingen konsonant følger efter som *fåæe, sêe, gâæe, skêe*; i *dîe*, er det umuligt at afgøre, om *e* er stumt eller ej på grund-

lag af aksenten, men da et virkeligt tostavelseord næppe vilde have stød, tror jeg i modsætning til Bertelsen, at det er stumt; *snêe* (§ 265) må være trykfejl.

Hvor *e* ikke er stumt, og det vil sige ikke gerne »i enden af Verba Activa efter en vocâl, uden efter *i* og *u*» (§ 16) og foran andre konsonanter end *r* (undertiden også foran *r*), dær bruger Høysgaard normalt akut, idet *e* fylder ud (altså *forstået* læses [fɔrˈsdå'ət] i stedet for [fɔrˈsdå'át], men her opnår Høysgaard ikke fuld konsekvens, især med hensyn til *ee*: *snêer* (§ 265): *snéer* (§ 152), *skêet* (§ 221, 222): *skéet* (§ 185, 191), *flâaed* (§ 221): *forstået* (§ 31) ofl. Kun efter *i*, *y* og *u* (*dier*, *dúer*, *sier*, *flyer*, *sied*, *flyed*) og foran *s* (*fúaes*, *omgúaes*, *sées*) gennemføres opfattelsen: to stavelser, den første med akut.

Netop denne inkonsekvens viser os imidlertid, at den fremstilling, jeg her har givet, dækker Høysgaards lydopfattelse, og at Høysgaard her væsentlig har bevaret sit Århus-mål til trods for sit lange ophold i hovedstaden. Det var professor Axel Kock, som først påviste, at dette var tilfældet med hans brug af stød i stavelser med kort vokal. Så skulde denne påvisning af Århus-målet i hans aksentuering af lang vokal være en tak og hilsen til professor Kock, samtidig med at den supplerende bekræfter hans gamle påvisning.

Om några östnordiska medeltids- ordspråk.

Av

Rolf Pipping.

För studiet av de östnordiska medeltidsordspråken har en fast grund blivit lagd med den utmärkta edition av desamma, som Axel Kock och Carl af Petersens utgivit¹. Tack vare Kocks därtill anslutna icke mindre förträffliga kommentar har en stor del av dessa ordspråk fått sin definitiva förklaring. Så svårtolkade som många nummer i samlingen äro, lämnar denna dock ännu stoff till åtskillig begrundan. Här nedan skall göras ett försök att bidra till belysningen av några ordspråk.

D 28 = S 29.

Se D 717 nedan.

D 34 = S 33; D 35 = S 34.

Det förra ordspråket lyder i översättning: »Sill är mat som delar sig själv». De äldre förklaringar Kock (s. 23) refererar synas mig otillfredsställande, och för egen del gör han intet uttalande.

Jag tror att innebörden belyses av det följande ordspråket².

¹ Axel Kock och Carl af Petersens, *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk*. Utgivna för »Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur». København 1889—1894.

² Vid tolkningen av ordspråk i denna samling bör man beakta, att det icke sällan råder ett visst tankesamband mellan ordspråk som stå invid varandra.

Detta betyder i sin nordiska form: »Sill är matnyttig». Kock (s. 24) säger till närmare förklaring: »dvs. den kommer på grund av sin matnyttighet (prisbillighet) även på den fattiges bord». Denna utläggning stöder sig på den latinska texten: *Alec parcarum de sumptibus est epularum* 'sill är av de tarvliga måltidernas utgifter'. Då sillen är en inhemsk föda, torde man få räkna med att den nordiska texten är ursprunglig och den latinska en jämförelsevis fri översättning. Och den nordiska texten i och för sig inbjuder till en annan tolkning. Det i ett ordspråk direkt utsagda (mycket ofta ett värdeomdöme) konfronteras med en icke utsagd motsats, som hela tiden står för den talandes medvetande och inte sällan kan antagas ha framkallat ordspråket¹. Här tror jag denna icke utsagda motsats ligger i tanken på att sill ofta föraktades såsom en mycket vanlig och på den grund icke synnerligen begärlig föda. Ordspråket är att fatta som en reprimand till sådana personer som visa sig »griniga» i fråga om mat: det är i detta syfte som sillens matnyttighet (näringsvärde) betonas.

Mot denna bakgrund skall det förra ordspråket ses: »sill är mat som delar sig själv», det är ingen konst att dela sådan mat som det finns gott om och som därför inte anses vidare läcker; man behöver inte frukta något slagsmål om bitarna².

D 66.

Man køper ey pintell aff porth konæ. (A ianitrice merx non vendatur amice.) Kock (s. 39 f.) tolkar, säkerligen rik-

¹ Till denna och andra principiella frågor beträffande ordspråkens inre struktur och formulering hoppas jag framdeles kunna återkomma i annat sammanhang.

² Om denna tolkning är riktig, är det kanske bäst att inte, som Kock föreslår, i den latinska texten (*Alec partiri leuis est energia sciri*) ändra *sciri* till *ciri* (av mlat. *cirus* 'hand' = gr. *χειρ*), ty 'det är ett lätt arbete att veta, huru man (husfadern eller husmodern) skall dela sillen' ger god mening. Jag kan dock icke bedöma, i vad mån språkliga skäl göra en emendation i latinet önskvärd eller nödig.

tigt, *pintell* som 'membrum virile' och *porth konæ* som 'sköka'¹. Ordspråkets innebörd betecknar han som dunkel.

Wadstein² har, med godtagande av Kocks verbalöversättning, föreslagit följande förklaring: »Ordspråket kan ju vilja säga, att om man vill förvärva sig en sak, så lönar det sig icke att vända sig med anhållan därom till en person, som själv är särskilt begärlig efter just samma sak, emedan en sådan icke gärna avhänder sig den (jfr lat. »non vendatur amice»). Det kan således utgöra en motsats till det bekanta »Det lönar sig inte att bjuda bagarbarn bröd», eller till det spanska: »Vender miel al colmenero» (= sälja honung åt biskötaren)».

Om jag förstått Wadstein rätt, skulle den tanke han vill ha fram kunna i ordspråksform uttryckas exempelvis: »Man köper ej honung av en honungsälskare» eller »Man köper ej öl av en drinkare». Men då föreställas den hugade köparen och honungsälskaren (resp. drinkaren) som konkurrenter om samma vara, över vilken den ifrågasatta säljaren kan tänkas förfoga³. Wadsteins tolkning av D 66 förutsätter i analogi härmed, att det vore fråga om två eller flere kvinnors rivalitet om en mans gunst, ty endast i denna mening kan en kvinna (*n. b.* den av mannen mest gynnade, eller den som fångslar honom starkast) sägas förfoga över en *pintell* som

¹ Nord. *portkona* = lat. *ianitrix*, fem. till *ianitor* 'portvakt'. Jfr lat. *fornicatio* (till *fornix*, se t. ex. Horatius, Sat. lib. I: 2, 30 f.), som visar, att hithörande ord kunna utgå från beteckningar för den plats där affären inledes.

² Wadstein, «Medeltidsordspråk, *Sv. Landsm.* XI: 6, s. 11.

³ Här kunde man tillägga: »men som den ifrågasatta säljaren själv gjort slut på» och i anslutning därtill tolka D 66 på följande sätt: »man skall inte inlåta sig med skökor, om man vill bevara sin mannakraft; de suga ut mannens styrka genom sitt omåttliga begär». Tonvikten skulle alltså ligga på ordet *porth konæ*, i underförstådd motsats till 'kvinna med större sexuell behärskning'. Jag finner emellertid denna tolkning mindre sannolik än den här nedan föreslagna.

vore föremål för fleres rivaliserande begär. Denna förutsättning är orimlig, ty när det talas om köp hos en sköka, måste det vara fråga om vad *en man* köper eller icke köper av henne; kvinnor bruka ju icke avsluta sådana köp. För att förstå ordspråket måste vi taga fasta på den icke utsagda motsatsen till det direkte utsagda (jfr ovan s. 38). Direkt utsäges vad en man icke köper (icke brukar, icke kan köpa) av en sköka. Motsatsen härtill är vad en man kan (och brukar) köpa av en sådan, d. ä. hennes kvinnliga medverkan. Vad hon däremot icke kan sälja (och han över huvud icke kan köpa för pengar) är den maskulina sexuella potensen. Det är på ett framhållande härav som jag tror ordspråket går ut. Ordet *pintell* står symboliskt för att beteckna den manliga potensen eller prestationen. Väsentligen samma tanke kommer till uttryck i ett tyskt ordspråk som anföres av Seiler¹ och av honom tolkas på motsvarande sätt: »Mancher ist reich an Geld und arm im Beutel — bei seiner Frau (impotent)»².

Den latinska texten och dess förhållande till den danska kan jag dock icke förklara.

D 717 = S 630.

»Ont öga skulle aldrig gott se». (*Obliquum talmum digne lateat decus almum.*) Kock (s. 290 f.) återger Nyerups förklaring, att den som ser snett på och är avundsjuk över en annans lycka själv ingen förtjänar, och anser latinets *obliquum* snarast tala för denna tolkning, varför han finner det ovisst, om här särskilt åsyftas »det onda ögat» i magisk mening. Gentemot detta tvivel måste anföras: att lat. *obliquus talmus*

¹ Seiler (Friedrich), *Deutsche Sprichwörterkunde* (München 1922), s. 168.

² Här föreligger ju dessutom en ordlek på *Beutel* ('penningpung': 'scrotum'), men tanken är ändå densamma: pengar och en kvinna äro inte nog för att skaffa en man sexuell njutning.

kan beteckna det skelande ögat¹; att det skelande ögat ansågs vara på en gång avundsamt och i magisk mening »ont» (jfr sv. *se snett på någon*)²; samt att just sådant som var egnat att framkalla avund — allting vackert, värdefullt och gott alltså — var särskilt utsatt för det onda ögats skadliga verkningar³. Man torde lugnt kunna se bort från Nyerups förklaring och fastmer säga, att detta ordspråk i de klaraste ord uttrycker en grundtanke i föreställningarna om det onda ögat: att det är särskilt det goda som skall skyddas för den onda blicken.

Samma tanke i specialiserad tillämpning synes uttalad i **D 28 = S 29**: »Onda män fördärva årsväxten; därför kommer grödan sent». Kock (s. 20) säger, att »de onda männen» väl ansågos hava den fördärvliga egenskapen »antingen till följe av sina synder (för hvilka Gud straffade landet) eller genom sina egna trollkonster, onda ögon eller dyl.» Då det var fallet, att årsväxten ansågs särskilt ömtålig för inverkan av det onda ögat⁴, tyckes det mest sannolikt, att ordspråket gäller skada av sådant slag.

Högst ovisst är däremot, om vi skola föra hit följande ordspråk: *Wee wordhe kranck* (cod. B: *ont*) *owæ* (D 1188), *ve wardhe ondo øgho* (S 1000) (lat. *ve sit girouago sine lege pudoris ocello*). Här motsvaras det nordiska uttrycket »ont öga» av latinets 'ett skamlöst kringirrande öga'. Seligmann⁵ anför

¹ Heinichen (ed. Blase und Reeb), *Kleines lateinisch-deutsches Schulwörterbuch* (Leipzig und Berlin 1911), s. 393.

² Feilberg, »Der böse Blick in nordischer Überlieferung», *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* XI (1901), s. 319; Seligmann (S.), *Der böse Blick und Verwandtes* (Berlin 1910), I, s. 67 f.; Hemmer (R.), »Det onda ögat i skandinavisk folktro», *Brages Årsskrift* VII (1913), s. 53.

³ Seligmann, *anf. arb.* I, s. 189 f.; Westermarck, *Ritual and Belief in Morocco* (London 1926) I, s. 421 f.

⁴ Feilberg, *anf. arb.*, s. 309 f.; Seligmann, *anf. arb.* I, s. 222 ff. (exempel också från nordiskt område); Hemmer, *anf. arb.*, s. 56, 63.

⁵ Seligmann, *anf. arb.* I, s. 66 f.

dels att det bland de gamla semiterna synes ha ansetts fördärvbringande att »rulla med ögonen», dels att den grekiskromerska antika traditionen tillskrev sådana personer det onda ögat som voro behäftade med »ein unruhiges, schnelles und stetiges Zittern der Augen», en företeelse av sjukligt slag som i oftalmologien kallas »nystagmus». — Det nordiska ordspråket med sitt »ve varde...» förefaller snarast som en (fri) översättning av det latinska, och det är lättare att tänka sig det specialiserade latinska uttrycket *girouago...ocello* återgivet med ett mera allmänt än tvärtom. Men om så är, synes man också på nordiskt område ha haft några föreställningar om det oroliga ögats fördärvbringande kraft. Var. *kranck* i cod. A av den danska texten behöver icke beteckna ett 'sjukt' öga, utan kan betyda ett 'ont, illvilligt'.

Emellertid är en annan uppfattning av ordspråket kanske sannolikast, nämligen att »ond» och »krank» här betyda 'liderlig, lysten', vilket svarar bäst mot latinets *sine lege pudoris*. Jfr fsv. *krank ordh, kranka män, krankar ok skör tel sin limnap, en krank kona stals j hans sängh, onda quinno hus 'skökohus'*¹.

D 745 = S 659.

Naar armen krøgher thaa gaber mwndhen (D), *Naar armin krøkis tha gapar mwnnin* (S). Den av Kock (s. 301) med gillande anförda förklaringen av (Mau och) Moth är i och för sig god: »naar nogen vil give, saa finder han nok den som vil tage». I betraktande av att nsv. *kröka på armen* nyttjas som en skämtsam eufemism för 'dricka', frågar man sig dock, om meningen icke är: 'När man »kröker på armen» (för att dricka), gapar munnen redan (för att tömma bågaren)'.

¹ Söderwall, *Ordbok*, I, s. 690, II, s. 163.

D 1067 = S 961.

Onth quinne ær helwedz dørs nafflæ (D), *ondh quinna ær diæwlsins dura naghil* (S), (*Tartarie clauus foris est nonaria prauus*). Det nordiska uttrycket »ond kvinna» har nog här den speciella betydelsen 'lösaktig kvinna'; jfr dels fsv. *til onda quinno hus* Bil. 'skökohus'¹, dels lat. *nonaria*: *hör*ra i det lat.-fsv. glossariet.²

D 1188 = S 1000.

Se D 717 ovan.

D 1200 = S 1085.

Got ær thz at fasthe som man maa ild mz watn bort kasthe (D), *godh ær fasta tha hon ma eld slækkia* (S.) (*Xerofagia faces per aquas facit esse fugaces*). Kock (s. 426) betecknar ordspråket såsom dunkelt. Innebörden torde vara, att fasta släcker lustarnas eld. Lat. pl. *faces* kan brukas i sådan överförd betydelse (*corporis facibus inflammari ad omnes cupiditates*)³. I den latinska texten, som väl är ursprunglig, föreligger ett slags ordlek (paradox) i jämförelsen *aquas: xerofagiä*. Det senare ordet betyder ordagrant ungefär 'torrskaffning' (gr. ξηρός 'torr'), enl. komm. i B 'comestio sicca', enl. Du Cange 'aridus victus'; se Kock a. st.

¹ Söderwall, *anf. arb.* II, s. 163.

² Neuman, *Lat.-sv. gloss.*, s. 359.

³ Heinichen, *anf. arb.*, s. 232 (art. *fax*).

Hammer og Kors.

Af

Johannes Steenstrup.

Da der findes saa faa Oplysninger om hvordan den kristne Tro langsomt banede sig Vej hos det svenske Folk, er det forstaaeligt, at Forskerne har søgt, og med megen Flid og Skarpsind, at drage Slutninger ud fra de religiöse Billedfigurer, som de forefandt paa Mindesmærker og Oldsager. Disse kunde indeholde Vidnesbyrd om Trosbekendelsen hos dem, over hvem Mindet var rejst eller fra hvem Genstandene stammede, og mulig kunde Mængden af saadanne Tegn give Vidnesbyrd om at en tidligere Tro var forladt. Især har man stolet paa, at Korset angav en kristen Bekendelse og Hamren Tro paa Thor som Guddom eller paa Dyrkelse af Asaguderne. Imidlertid er her en Mistydning mulig. Korset har en udpræget central Betydning, det vidner om Troen paa den af en eneste Gud udsendte Frelser og hans Skæbne her paa Jorden. Gennem alle Tider har Korset været Symbol paa den kristne Tro, og et Kors i legemlig Skikkelse eller en Haandbevægelse, der antydede dets Nærværelse, har ledsaget hver kirkelig Handling og mangan verdslig Dont. Man kan vist ikke i nogen anden Religion paavise et Tegn, der har i den Grad været Udtryk for religiös Bekendelse og saa at sige legemliggjort den. End ikke Mohammedanernes Halvmaane har haft en lignende Betydning. Paa Asatroens Tid lagdes maaske ved en Vielse en Hammer i Brudens Sköd,

ved Jordefærd har mulig en Gode holdt en Hammer i sin Haand, vi véd i Grunden slet intet derom.

Der findes kun en eneste Oplysning om at Nordboerne ved en Gebærde efterlignede Billedet af en Hammer. Den kristne Kong Haakon Adelstan bliver ved et Besög hos Jarl Sigurd paa Lade nödsaget til at deltage i Asadyrkernes Blotgilde, han gör da Korsets Tegn over Bægeret. En hedensk Bonde bliver opmærksom derpaa og spørger, hvad denne Handling betyder. For at redde Kongen griber Sigurd ind og siger: »Kongen gör saa som alle de gör, der tror på egen Kraft og Styrke, de signer Bægeret til Thor. Han gjorde Hammer-Mærke deröver, inden han drak» (Snorre, Haakon den Godes Saga k. 17, Flateyjarbók I, 56). Det er klart, at Sigurd Jarl her laver en Usandhed. Hverken ved dette Gilde eller noget andet Gilde höres der om, at et Bæger »signes» paa anden Maade end ved Ord, ikke ved nogen Gebærde. Som bekendt kræver en Usandhed mange Ord, og her maa Sigurd fortælle, at de, som tror paa egen Kraft, bruger ved en Gebærde at eftergöre Thors Hammer — hvad der i övrigt, rent mimisk set, maa have været en vanskelig Sag. Og klart er det, at hvis virkelig en saadan Skik fandtes, har det været under Paavirkning af de Kristnes Brug.

Den förste Opgave for min Undersögelse er den at erfare, om der paa de svenske Runestene findes Tegn af religiöst Indhold; det bliver dog her nödvendigt tillige at medtage de paa danske Runestene fundne Mærker af denne Art.

Man kunde vente at finde en Hammer tegnet ved de tre danske Runeindskrifter, der nævner Thor — Stenene fra Glavendrup: Thur vie disse Runer; Virring: Thur vie denne Kuml; Sönder Kirkeby: Thor vie Runerne¹ — men dette er

¹ Wimmer, Runemindesmærker: Glavendrup, Øerne Nr. 8, Lis Jacobsen 80; Virring, Jylland Nr. 27, LJ. 27; S. Kirkeby, Øerne Nr. 16, LJ. 88.

ikke Tilfældet¹. Kristendommen blev i Danmark endelig indført og Hedenskabet forbudt ved Tiden 965, derfor maa sikkert disse Indskrifter være hugne før dette Tidspunkt. Naar Wimmer henfører de to sidstnævnte Stene til Slutningen af det 10de Aarhundrede og endog ser i Virring-Stenen en Protest mod Jelling-Stenens Billede af den korsfæstede Kristus, har han sikkert stolet for trygt paa den Tidfæstning ved Hjælp af Sprogets Form og Runetegnenes Skikkelse, som han

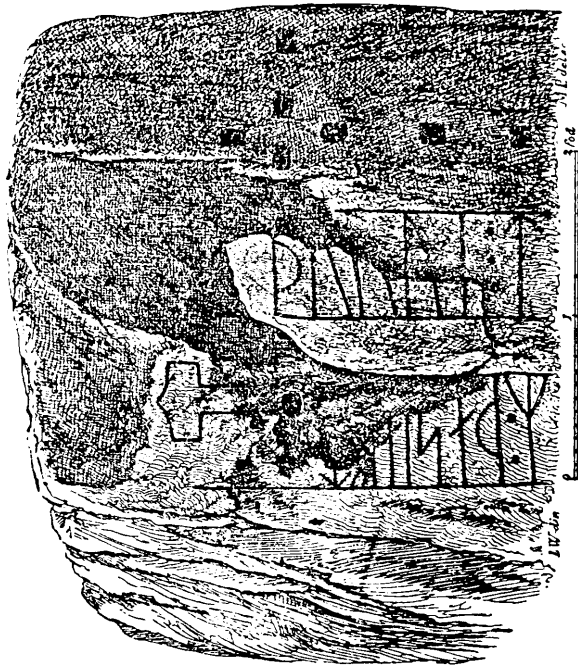

Fig. 1. Læborg-Stenens överste Del efter Wimmer II, S. 48.

hævder i sit Værk og som jævnlig har fört ham til for sene Tidspunkter. I dette Tilfælde drejer det sig alene om at lade en Indskrift rykke en Snes Aar tilbage eller frem i Tiden, og al Erfaring taler dog vist imod at tildele de nævnte to Faktorer en saa fintmærkende Vejledning. En Protest mod Kristendommen synes heller ikke at stemme med den stilfærdige Maade, hvorpaa Troskiftet foregik.

Kun til en eneste Indskrift fra Danmark er der knyttet et Hammertegn, som kunde tænkes at pege paa Asatroen, nemlig Læborg-Stenen (Malt Herred). Den, der ristede den, var den samme Tove af Ravns Æt, der var med at rejse Jellinge-Höjen over Thyre Danebod, og Stenens Indskrift lyder: »Hrafnunge-Tove huggede disse Runer efter sin Dronning Thyre»; den indledes med og slutter med et Hammertegn. Kristendommen var paa den Tid

¹ Naar det modsatte siges (A. Bugge, Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes Kultur 289), er dette altsaa urigtigt.

ikke indført i Danmark som Folkets Religion, Thyre siges af nogle Kilder ikke at have været döbt¹, saaledes at der er Mulighed for at Hamrene kunde vidne om hendes Tro; de tre andre Indskrifter, som omtaler Dronningen, giver dog intet Vink i saa Henseende². Imidlertid vil den følgende Fremstilling vise, hvor urigtigt det er at drage Slutninger af saadanne Tegn, tilmed anvendte som Ornament; et Troskifte forjog dem ikke. I Nordens Lande var det jo desuden ukendt, at man udryddede alt hvad der stammede fra de gamle Guder. Man forblev trofast ved de gamle Personnavne, som var sammensat med Odin, Thor eller Frö eller som paa anden Maade mindede om Asadyrkelse. Det er betegnende, at Adam af Bremen uden videre opfattede Navnet Odinkar, baaret af to af de ældste danske Kirkemænd, som Gud-kær (schol. 25). Der gik i Danmark tre eller fire hundrede Aar efter at Kristendommen var begyndt at prædikes, inden Befolkningen tænkte paa at antage bibelske eller udpræget kristne Navne, og i Sverige gik det paa samme Maade. Stednavne vedblev uforandret at minde om hedensk Gudsdyrkelse. Aldrig var der Tale om at omdöbe de fire Dage i Ugen, som erindrede om Ty, Odin, Thor og Frö; ingen forargedes over at Kristi Himmelfartsdag i de fleste af Nordens Lande kaldtes Hellig Thorsdag (som endnu i England Holy Thursday).

Netop paa samme Maade er det gaaet med de arvede religiöse Mærker; de tabte ikke deres Egenskab af at være skærmende og helligende Tegn. Vi har klare Vidnesbyrd derom paa de danske Runestene.

Paa den vestjydske Hanning-Sten (Jylland Nr. 63, LJ. 65), hvis Indskrift med stungne Runer afgjort stammer fra en sen

¹ P. E. Müller, *Notæ uberiores ad Saxonem* 289.

² Læborg, Jylland Nr. 6, LJ. 7, Bække Nr. 5, LJ. 6, Jellinge, Bd. I Nr. 1—2, LJ. 4—5. — Jfr. Steenstrup, *Festskrift til Kr. Erslev* 74 ff.

kristen Tid (o. 1100), staar ved dens Slutning en tydelig ristet Hammer; den udfylder en tom Plads og har et Kryds eller Kors over sig, et andet under sig. Paa Gårdstånga-Stenen III (Skaane Nr. 36, LJ. 132) findes et Tegn som et T, der af Wimmer opfattes som en meget kunstløs Fremstilling af en Thors Hammer. Jeg skal omtale dette Tegn senere, men Stenen er i hvert Fald ristet paa Knud den Stores Tid. Det samme Tegn, foruden et Kors, findes ved den latinske Indskrift paa Karlevi-Stenen paa Øland (Bd I, S. cxiv, L. J. 245); den er ristet over en dansk Hövding ved Tiden 1000.

Netop den samme Iagttagelse kan göres overfor andre religiöse Tegn. Et af de ældste af disse var Hagekorset (Svastika); fra hver af dets fire lige lange Arme udgaar paa ensartet Maade en lille Sidearm (stundom fra denne endnu en tredie Arm). Hagekorset er bleven anvendt af talrige ariske Folk, selv efter at de havde antaget Kristendommen¹. Paa 2 skaanske og 3 bornholmske Runestene finder vi Hagekorset ristet med stor Tydelighed i Midtpunktet (Korsskæringen) af et latinsk Kors², og den samme Anvendelse har det fundet paa flere Snese af de svenske Runestene³.

Det er gaaet paa samme Maade med det Kors, der bærer Tværarmen paa Toppen af sin Stamme og altsaa nærmest er formet som Bogstavet T, Tau; en Streg er fældet lodret ind paa en anden Stregs Midte. Tegnet kan icke være udgaaet fra Hammer-Figuren; det er rent geometrisk anlagt, med Streger af ensartet Tyndhed. Snarest har det vel Oprindelse fra det ægyptiske Kors (Antonius-Korset); paa sin Vandring ud over Europa har det sikkert ogsaa maattet tjene Thor og er

¹ L. Müller, Hagekorset 97 f.

² Skaane Nr. 7, LJ. 104, Nr. 42, LJ. 139. Bornholm Nr. 30, 36, 37, LJ. 171, 147, 178.

³ Om Hagekorset som Ornament i enkelte danske Kirker se Löffler, Danske Kirkebygninger 21 ff.

bleven forstaaet som hans Hammer. Ogsaa efter at Asadyrkerne havde antaget Kristendommen, er det vedblevet at være et helligt Tegn for dem. Vi kan finde Tegnet paa Brakteater¹; paa en Armbinding fra Vikingetiden er det indslaaet 9 Gange² — Nitallet var et hos Hedninger helligt Tal³. Vi træffer det paa Mønter fra de nordiske Riger i England¹ og paa de danske Runestene, saaledes som det allerede er paavist (S. 48).

Vi kan endvidere gaa tilbage til et Tegn fra Folkeslagernes Urtid, de skaalformede Fordybninger. De findes i talrige Lande i Europa paa Klipper og Stene, og det er ganske umuligt at sige, hvilken Guddom de peger hen imod eller i hvis Tjeneste de oprindelig stod. Men at det er hellige Tegn, kan der ikke være Tvivl om, saa lidt som om at de blev agtede som saadanne selv efter at den religiøse Tro og Kultus, som de skyldte deres Oprindelse, var ophørt. Lærerig er i denne Henseende Fuglie-Stenen I:

»Atte rejste Sten denne efter Thorsten» (Tiden 985—1000, Skaane Nr. 20, LJ. 116). Paa begge Sider af Indskrift-Baandet er der hugget en Del skaalformede Fordybninger; paa den ene Side af Baandet danner de et meget tydeligt latinisk Kors, saaledes som det allerede vil kunne ses paa det her givne mindre Billede af Stenen. Skaalene er anbragte omkring Indskriften og synes at være hugne samtidig med

Fig. 2.

Fuglie-Stenen I, efter L. Jacobsen, Runemindesmærker Nr. 116.

¹ Atlas for nordisk Oldkyndighed Nr. 74, 135. Jfr ogsaa Smykket hos Gustafson, Norges Oldtid Fig 554.

² Worsaae, Danish arts, S. 78, Fig. 239.

³ Hoops, Reallexikon, Neunzahl.

denne¹. — Et lignende Forhold synes Sönder Vissing-Stenen II at udvise. Langs Indskriften er hugget tæt opad Stenens Kant en lodret Række af Skaale; ved Rækkens ene Side er en enkelt Skaal anbragt, som vel har haft en nu afhugget Skaal paa sin anden Side, saa at en Korsform fremkom².

Endnu andre Tegn af mystisk eller religiöst Indhold — saaledes Fodsaal-Figuren og Triskele — vil kunne nævnes; det paa to skrævende Arme staaende Kors, altsaa som et græsk X, har vist Wimmer tydet rigtigt som Tegnet for Kristus. Med den fra Danmark vundne Erfaring gaar jeg nu over til de svenske Runestene.

Professor Sune Lindquist har i en indholdsrig, fortjenstfuld Afhandling³ søgt at belyse Kristendommens Indtrængen i Södermanland, idet han især stærkere end nogen Forgænger har benyttet Runeristningerne og især de religiöse Tegn, som han fandt paa Stenene.

Thor bliver i Sverige aldrig nævnt paa en egentlig Runesten, dog læses hans Navn i den berönte poetiske Indskrift paa Rök-Stenen (Østergötland). Thors Kamp med Midgaardsormen er derimod fremstillet paa Altuna-Stenen (Upland), hvor vi ser ham staa med Hammer i Haand. Det formenes, at hans Hammer som selvstændig Figur er ristet paa nogle svenske Runestene, saaledes paa to Stene fra Södermanland⁴. Den ene

¹ Bd. I S. cii; jfr. III S. 70. Wimmer antager, at Skaalene fandtes för Indskriften, som paa flere Runestene, og han har ingen Bemærkning om Korset.

² Jylland Nr. 15, LJ. 16.

³ Antikvarisk Tidskrift för Sverige XXII, Häfte 1, Den helige Eskils biskopsdöme (1917).

⁴ Som en tredie Sten er nævnt — allerede af Henry Petersen, Gude- dyrkelse 52 — en Runesten fra Grästorps (Vestergötland). Det maa være den, der omtales hos Sjögren, Sverige III 496, som rejst paa en Gravhøj i Tengene Sogn i Nærheden af Grästorps Station, men jeg har forgæves søgt i Litteraturen et Billede eller en nærmere Omtale af den.

af disse er Runestenen ved Stenkvista Kirke (Figur 3). Her hænger fra Toppen af Baandslyngningen »en Hammer» ned mod Stenens Midte.

Man bör imidlertid være opmærksom paa følgende. De Figurer eller Genstande, der giver en korrekt og uomtvistelig Fremstilling af en Hammer, kan undertagelsesvis lade Skaftets Ende rage frem over Hammerhovedet (Nr. 24 i efterfølgende Liste), men de tegner i øvrigt altid Hovedet ikke som en Rektangel, men lader dets Overside faa en Forhøjning eller en Trekant, saaledes som Smedehammerne virkelig har været formede i hin Tid ¹, eller som en Angivelse af Skaft-hovedet og dets Plads. Dette er en ufravigelig Regel ², saaledes som den følgende Fortegnelse over Hammer-Billeder, fremstillede paa Runestene eller ved Smykke-Genstande, vil kunne godtgøre.

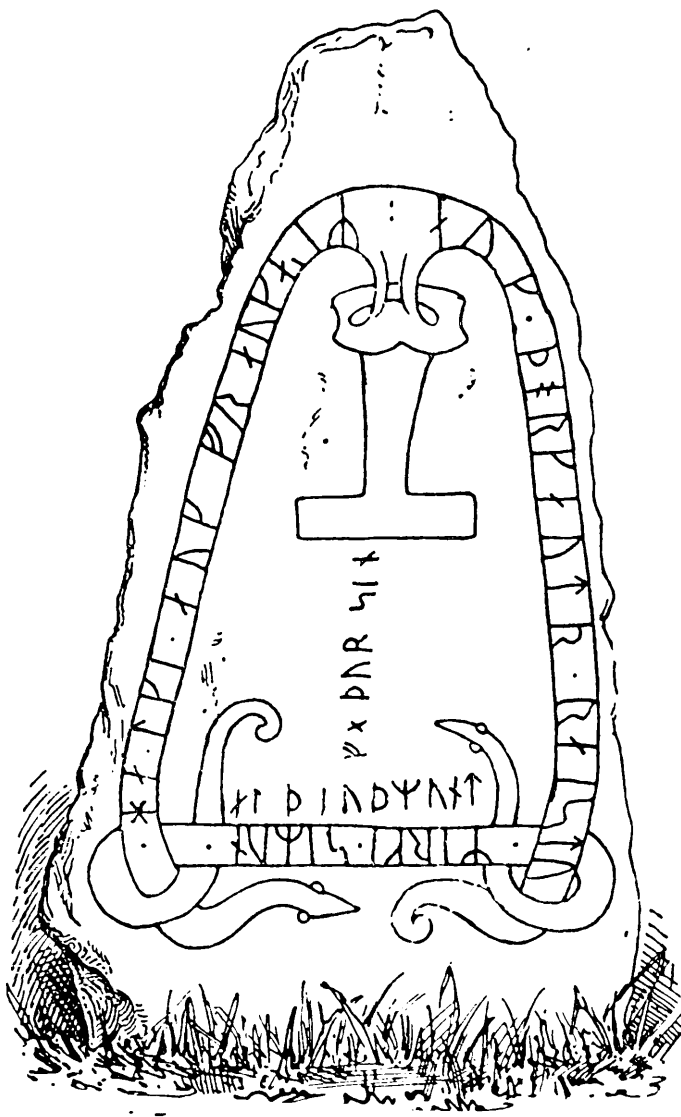

Fig. 3. Stenkvista-Stenen efter Antikv.
Tidskr. XXII, S. 128.

¹ Se Billedet af den af Hildebrand fremdragne Jernhammer, Månadsblad 1872, S. 51, Fig. 23.

² Mest afvigende er Hamren Nr. 24, der kommer nærmest ved en Rektangel, men hvis Overside og Underside er svagt buede indad.

- 1, 2. Læborg-Stenen. Wimmer, Jylland Nr. 6, LJ. 7.
3. Hanning-Stenen. Jylland Nr. 63, LJ. 65.
4. Hammer i Smeden Regins Værksted. Ramsundsberget, Södermanland. Sveriges Historia I. 288. Letterst. Nord. Tidskr. 1903 S. 206.
5. Hamren i Thors Haand. Altuna-Stenen. Upplands Fornm. Förenings Tidskrift. IX (1924) 341.
6. Hammer, Sölv, Mandemark, Möen. Aarb. f. n. Oldk. 1876, 125, Fig. 9. S. Müller, Ordning af Oldsager 657, Vor Oldtid 668.
7. Hammer ved Halskæde, Sölv, Sejrö. Worsaae, Danish arts 199. Blinkenberg, Tordenvaabnet 61, Fig. 21, jfr. 73.
8. Smykke fra Amrum, Jern. Mestorf, Vorgesch. Alterthümer aus Schleswig-Holstein, Fig. 735.
9. Hammer, Sölv, Skaane. Månadsblad 1895, 102 Fig. 82.
10. Hammer, Sölv, ved en Ring for en Barnearm. Sandby, Torna Herred, Skaane. Månadsblad 1882 S. 103 Fig. 39.
- 11, 12. Hamre, Sölv, Skaane. Månadsblad 1872 S. 52 Fig. 25—26.
13. Hammer, Sölv, Halland. Mbl. 1872 S. 52 Fig. 27.
14. Hammer, Sölv, Knudsker, Bornholm. Nord. Konversationslexikon, Billedtillæget Pl. XI Fig. 10.
- 15, 16. Hammer, Sölv, Römersdal, Bornholm. Vedel, Bornholms Oldtidsminder S. 192 Fig. 390—91.
- 17—20. Expl. af Sölv eller andet Metal paa Nationalmuseet i Köbenhavn.
21. Hammer, Sölv, Erikstorp, Østergötland. Sveriges Historia I 277, Fig. 276. Montelius, Temps préhist. 297 Fig. 413. Månadsblad 1895, 107 Fig. 89. A. Bugge, Vesterl. Indflydelse 290.
22. Hammer, Jern, ved Halsring, Södermanland. Antikv. Tidskr. XXII, 115 Fig. 60.
23. Hammer ved Kæde, Sölv, Øland. Månadsblad 1872 S. 52 f. Fig. 28—29.
24. Hammer, Sölv, Upland. Sveriges Historia I 277 Fig. 275, Montelius, Temps préhist. 297 Fig. 412, A. Bugge, Vesterl. Indfl. 290, Månadsblad 1872 S. 52 Fig. 24.

At de her anførte Figurer eller Genstande forestiller Hamre, er ganske utvivlsomt, og enkelte andre findes, men naar Betegnelsen Hammer er fæstet ved meget andet, skyldes det kun Gisning, og disse bör i denne Sammenhæng lades ude af Betragtning.

Ved nu at efterse »Hamren» paa Stenkvista-Stenen vil man finde, at denne er tegnet med lige Linier som en Rektangel og savner den karakteristiske Forhöjning eller Trekant paa Oversiden. Den har altsaa Form som et T, Tau, eller som Antonius-Korset. Men ogsaa et andet Forhold gör det langt sandsynligere, at Figuren er et Kors. De foran angivne Hammer-Figurer viser os, at Hamren enten har et Skaft af ensartet Bredde (Nr. 1—6, 8, 24), eller at dette er bredest nærmest ved Hovedet (Nr. 7, 9—23), og derefter har en aftagende Tykkelse. Derimod viser Billedet paa Stenkvista-Stenen os netop det modsatte Forhold, at ved Hovedet er Skaftet smallest, og derpaa voxer det i Bredde, hvad der er det gennemgaaende Træk for mange hundrede Kors paa de svenske Runestene.

Stenens Indskrift giver os intet Vink om den hidrører fra Asadyrkere eller Kristne (»Helge og Fröger og Thorgöt rejste Mærke . . .»), men vor Formodning om at den var rejst over en Kristen, bestyrkes ved et andet Forhold. Man vil paa Stenen se, at en Række af Runer, for hvilke der var god Plads paa Stenens Fod, löber op mod »Hamrens» Midte ligesom for at danne den nederste Stamme af et latinsk Kors. Uvilkaarligt faar man derfor det Indtryk, at Stenen er korsmærket. For de Samtidige maatte Forestillingen om et Kors være end mere levende, da de jo fra Snese af Runestene vidste, hvordan Runeindskriften kunde löbe op ad Korsets Stamme til Korsskæringen eller til Stammens Top¹. Den Mening er

¹ Se til Ex. Dybeck, Runurkunder, 8vo, Nr. 10, 40, 41, 56; Folio I Nr.

jo fremsat, at Ristningerne oprindelig var farvelagte, i saa Fald har Korsformen end stærkere gjort sig gældende. Men har Risteren villet »protestere» mod Kristendommen har han været saa lidet heldig, at han netop har frembragt et modsat Indtryk.

En anden Ristning, der skal vidne om Hedenskab, findes paa Stenen fra Åby, Västermo Sogn (Södermanland). Den har saa for vidt en enestaaende Fremstilling som »Hamren»

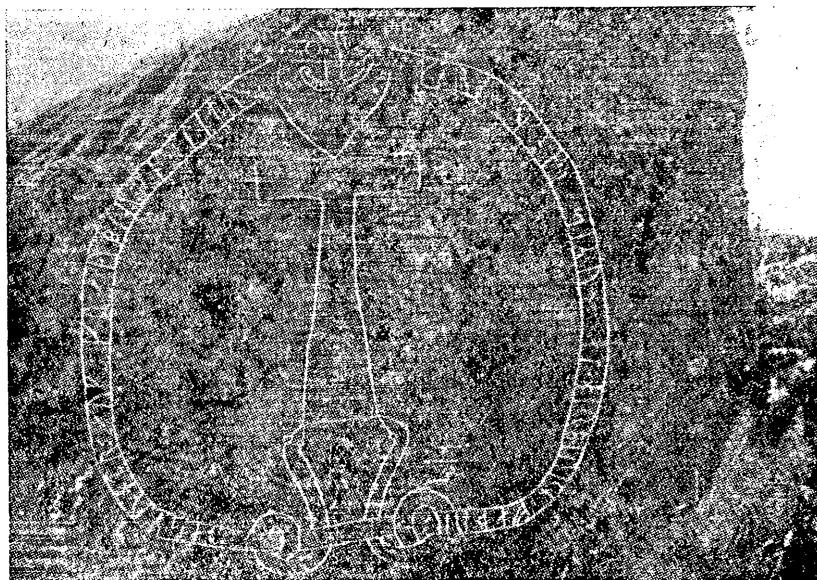

Fig. 4. Åby-Stenen efter Antikv. Tidskr. XXII S. 128.

her danner Stenens Hovedfigur. Men er det en Hammer? Dens Hoved er atter her tegnet med lige Streger i rektangulær Form; dens tykke Skaft udvider sig nedad til saa stærkt, at det nærmer sig til at faa en Bredde som Ho-

vedet, hvad der gör Redskabet lidet hammermæssigt, medens den skraat udløbende Fod netop er et almindeligt Kendemærke ved Korsene. Paa Hovedets Midte staar en Trekant paa sin ene Spids, hvorved der fremkommer en fuldkommen Korsform; dette maatte paatrænge sig Datidens Beskuere saa meget stærkere, som det kendtes fra Hundreder af Stene, at et Kors dannedes af fire Trekanter, der vendte en Spids mod et fælles Midtpunkt (Andreaskorset, Dannebrogordenens Korsform). Paa Åbystenen ses der endvidere oven over Trekanten

35, 42, 80, 266; II Nr. 118, 130, 155, 198. Smlgn. de danske Runestene, Bornholm, Klemensker II Nr. 6, LJ. 147, Ny Larsker II Nr. 28, LJ. 169.

et Menneskehoved. Hvis man dermed sammenligner Ristningen paa en Runesten fra Kolunda (Stenkvista Sogn), finder man denne prydet med et Andreaskors, over hvis överste Trekant et Menneskehoved er tegnet. De to Stene er formentlig ristede af den samme Mester — dette antager i alt Fald Lindquist (S. 127, 131). Saaledes synes ikke blot den hele Tegning paa Åby-Stenen, men de enkelte Dele af den at pege hen paa, at Stenen er rejst over en Kristen.

I det Hele forekommer det mig betænkeligt, naar disse Hundreder af Runestene, hvorom det her kan være Tale, aldrig i deres Indskrifter indeholder en direkte Udtalelse om Hedskab, da at ville finde Tegn paa saadant i de Mærker og Billeder, der lige saa vel kan udlægges paa anden Maade¹.

De religiöse Tilstande i Landene ved Mälaren söges imidlertid ikke blot belyste ved disse Iagttagelser over »Hamre» paa Runestenene; Lindquist har i Undersögelsen inddraget de Mærker og Billeder, som man har truffet paa de her fundne Smykker og andre Genstande. Hans Slutningsrække er, om jeg forstaar den ret, fölgende.

I Vikingetidens Aarhundreder bar Svearne paa deres Klædedragt religiöse Tegn (S. 115, 121), hvad der i den forudgaaende Tid ikke havde været Tilfældet. Vi ser dem saaledes nu anvende en Miniatur-Hammer, fæstet til en Halsring eller en Kæde. I denne Tidsalder kan man, om end kun sparsomt, finde et Kors anvendt paa samme Maade, altsaa vel af döbte Svenske. Senere hen, saaledes især i det 11te Aarh., var det i Mälardalen ganske almindelig Skik at bære Thorshamre som Hængesmykker (S. 121). Man maa derfor antage, at ogsaa

¹ Naar Sune Lindquist ogsaa vil drage Slutninger om Trosbekendelse af de Navne, som Mænd og Kvinder bar (S. 134 f.), forekommer denne Vej mig ganske ufarbar (jfr. foran S. 47). Lindquist nævner selv en Gravskrift over en Kristen (»Gud hjælpe Aanderne!«), rejst af Brödrene Thorgils, Asgöt, Thorgöt.

Korset har været almindelig anvendt paa samme Maade. Det maa skyldes tilfældige Forhold, naar dette ikke kan paavises ad arkæologisk Vej; saaledes fordi Jern-Hamre ved den Baalfærd, som overgik Liget, fik en Patina, der gjorde dem mere modstandsdygtige end de ved de ubrændte Lig mulig nedlagte Jern-Kors; i Grave af denne Art findes derimod Sölv-Smykker bevarede. Asadyrkerne har altsaa villet hævde sig overfor det i disse Egne stadig voksende Tal af Kristne, og de har baaret Hammer-Tegnet som Protest.

Allerede mod de Udgangspunkter, hvorfra disse Slutninger drages, kan der formentlig göres Indvendinger. Vi tör ikke paa Forhaand gaa ud fra, at en Kristen maa være jordet i den Grav, der rummer et ubrændt Lig, og at omvendt de i en Grav fundne brændte Ben vidner om, at vi har truffet en Asadyrkers Hvilested. Selv om en ændret Gravskik blev den endelige Fölge af at Folket antog Kristendommen, véd vi jo intet om, i hvilket Omfang Gravlægning blev prædiket eller krævet i disse Missionstider, saa lidt som vi har Kundskab om, i hvilken Udstrækning ogsaa Asadyrkerne havde for Skik at lægge Liget ubrændt i Jorden. Det viser sig da ogsaa (Lindquist S. 115, 117, 119 f.), at der paa Björkö er i en Gravkiste fundet Thorshamre, og at der i Nerike ved Örebro i en Grav med brændte Ben laa et Jernkors, baaret som Smykke.

Som sikker Kendsgerning staar alene fast, at det i Sverige som i hele Norden i det 9—11te Aarh. var en almindelig Skik at bære Thors Hammer, og at den netop især var i Brug paa den Tid, da Kristendommen var i Færd med helt at trænge igennem hos de nordiske Folk eller allerede var erkendt som Folkets gældende Religion¹. Hamren har ikke

¹ H. Petersen, Gudedyrkelse 112, Sophus Müller, Vor Oldtid 678: »Thorshamre . . et Emblem . . som alene forekommer i de Sölvfund, der tidligst kunne henføres til d. 10. Aarhs. sidste Halvdæl».

været opfattet som Tegn paa en bestemt religiös Bekendelse, men man har ikke villet opgive sin Overbevisning om at den var et helligt og skærmende Mærke (altsaa en Amulet). Vi staar jo overfor en Tid, om hvilken Wimmer har brugt det rigtige Udtryk: »Brydningen mellem, eller rettere Sammen-smeltningen af den gamle og den nye Tro» (Bd III, 35).

Hvor urigtigt det vil være i Hammertegnet og dets sildige Anvendelse at se en Protest mod Kristendommen — ogsaa Wimmer var jo inde paa denne Tanke — vil kunne belyses ved hvad der hændte Asaguderne paa et andet Omraade¹. I de islandske Skjaldes Poesi ansaas »Omskrivninger» for en uundværlig Bestanddel, og i disse »Kendinger» havde de hedenske Myter i høj Grad gjort Tjeneste. Efter at Kristendommen var kommet til Nordens Folk, havde Skjaldene Vanskelighed ved at give Slip paa det hedenske Stof; man mærker dog, at de blev forsigtigere i at benytte Asalæren, og i Löbet af det 11te Aarh. lader de den helt forsvinde af Kendingerne. Men efter 1100 mylrer Kendinger af hedensk Art frem paany, under Paavirkning af Forbillederne i den gamle Digtning. Det opfattes som ganske uskyldigt og som hørende til i den mytologiske Æstetik, saa at Kendinger af den Art endog kan forekomme i Digte af kristelig-religiöst Indhold. De var overgaaet til at blive et neutralt Stof — og samme Skæbne havde Hamren haft i tidligere Aarhundreder.

Myterne fra den hedenske Fortid blev allerede tidligt opfattede som uskyldige Sagn, hvis Indhold kunde anvendes symbolsk eller som Exempler paa hvad der i denne brogede Verden ogsaa kunde hændes Kristne. Derfor er vi henviste til, naar vi vil se Billed-Fremstillinger af de hedenske Myter,

¹ R. Keyser, *Efterladte Skrifter* I 63, Kahle, *Arkiv f. n. Filol.* XVII 5 ff., Paasche, *Kristendom og Kvad* 38, Erik Noreen, *Uppsala Univ. Årsskrift* 1921, 44; 1922, 29 f.

saa godt som udelukkende at söge dem paa Kors og Gravminder over Kristne, hugne af kristne Mestre, eller paa Udskæringer fra en kristen Tid. Thors Kamp med Midgaardsormen er fremstillet paa Stenen i Altuna, o. 1050¹, paa Ramsundsberget fortæller en hel Billedrække om Sigurd Favnesbane og hans Bedrifter. Ristningen skyldes en Kristen, ligesom da ogsaa andre Billeder om det samme Sagn stammer fra kristen Tid².

I övrigt maa Bestemmelsen af mange af de foran omtalte Smaa-Genstande som Hamre fremkalde Kritik. Flere Arkæologer bruger da ogsaa den forsigtige Betegnelse: hammerformede. Nogle af Figurerne kan med lige saa stor Ret kaldes Antonius-Kors, Tau-Kors. De i Norge fundne, til en Ring fæstede 9 Figurer betegnedes oprindeligt som korsformede (Bergens Museums Aarbog 1903 Nr. 3 S. 28 Figur 7), men er senere kaldt »Thorshamre» (Gustafson, Norges Oldtid Figur 525). En Figur paa en i Vela (Norge) fundet Armring skildres som, i sködeslös Udförelse, »4 Hammerbilleder sammenstillede til et Kors» (Blinkenberg, Tordenvaabenet 73), men disse uregelrette Firkanter kan dog vist ikke kaldes Hamre (Aarsberetning fra Foren. til norske Fortidsm. Bevaring 1885 Pl. 3 Fig. 18 a). Den sködeslöse Ubestemthed, som er betegnende for flere af disse Genstande, taler ogsaa for at de ikke var Udtryk for nogen religiös Bekendelse. Enkelte af Smaagenstandene kunde se ud som Øreskeer, Neglerensere, og mon ikke, hvor saa mange (9, 12) er knippede sammen ved en Ring, deres Klang eller Lydværdi har haft Betydning, altsaa som ved en Bjælde eller Rangle.

¹ Upplands Fornminnesförenings Tidskrift IX (1924) 339 ff. Professor Otto v. Friesens saa snilde Tolkning giver mig dog Anledning til at bemærke fölgende. Stenen er rejst over Holmfast og hans Sön Arnfast, der begge »brunnu», hvad der vel maa oversættes ved: omkom ved Ildebrand. Hverken dette Ord, ikke heller Indskriftens andre Udtryk eller Billedet giver Antydning af, at en saadan Voldsakt som Indebrændning skulde have fundet Sted, eller af de Fölelsær, som en saadan Handling maatte fremkalde. Ikke heller kan jeg finde nogen Grund til at formode, at Runeristerne eller de to omkomne ikke skulde være kristne.

² Henrik Schüek, Sigurdsristningar, i Letterst. Nordisk Tidsskr. 1903, 193 ff.

I övrigt henvises til Fortegnelsen i Stykket »Thorshamre fra Vikingetiden» hos Blinkenberg, l. c. 72 ff.

Paa Döbefonten i Gjettrup Kirke (Thy) er fremstillet — foruden nogle Kors og andre Figurer — to Hamre, men sikkert uden religiös Betydning og kun som Smedeværktøj, da ogsaa 4 hængende Tænger eller Pincetter ses (Afbildning hos Löffler, Danmarks Kirkebygninger S. 22 Fig. 20), smlgn. de fire hængende Pincetter i et Fund fra Sigtuna (Fornvännen 1928 S. 96).

En Udrensning bör sikkert ogsaa foregaa paa et andet Omraade, nemlig overfor Figurerne paa de af nordiske Fyrster i England og Ærkebispemønter i York prægede Mønter. Det siges, at man paa dem træffer »Thors Hammer stillet ved Siden af Apostlen Peters hellige Navn», »Odins Ravn ved Siden af Kristi Kors», »Sværdet, Kongemagtens Symbol, og Asatroens Sindbillede, Thors Hammer» (Alex. Bugge, Vesterlandenes Indflydelse 273 ff., Norges Historie I 2, 179). Med hvor megen Grundighed og Skarpsyn end Al. Bugge har behandlet dette Stof, forekommer dets Tolkning mig at maatte vække mange Tvivl. Saaledes er det allerede et Spørgsmaal, om Hamren virkelig var et Symbol for Asatroen i Lighed med Korset hos de Kristne. Mønterne er prægede af kristne Konger eller af Fyrster, som maatte stille sig venligt til Kristendommen, og de har Forbilleder i Mønter fra kristne Riger, man maa derfor paa Forhaand være utilbøjelig til at se Hedenskab i disse utydelige Smaafigurer.

De Tegn af forskelligt Udseende, der bliver tolket som Hamre, bör snarest tydes paa anden Maade, til Ex. som et Tau-Kors, en Bygning (smlgn. Mønter fra Frankrig), et Pallium. Mulighederne for en saadan Forstaaelse er allerede fremsat af andre, se saaledes hos C. F. Keary, Catalogue of english coins I, Noterne til Nr. 1113, 1114, 1116, 1119, 1122; smlgn. ogsaa de af Jon. Rashley i Numism. Chronicle, New Ser. IX, offentliggjorte Mønter, særlig Pl. 2.

Mønternes Sværd kunde vel stundom være St. Peters, tilmed da Apostlens Navn findes paa flere af Mønterne (Sc Petr mo) og da disse mulig skulde anvendes som Peterspenge. Fuglen, der findes paa en Mønt, som man tillægger Olaf Kvaran, behøver

vel ikke at være Odins Ravn, men kan tolkes som Biblens Due eller som den romerske Ørn. I deres Helhed har disse Mönter ved deres Indskrifter, deres Kors og andre Figurer et saa afgjort kirkeligt og kristent Præg, at der maatte fordres stærke Beviser for at hedenske Tegn skulde være medtagne.

Skönt jeg i min Undersøgelse saaledes har vendt min Kritik mod flere Enkeltheder i Professor Lindquists Undersøgelse, vil det ses, at mit Resultat netop kun har bestyrket den Hovedsætning, som hans indgaaende Studier var naaet til, nemlig at Kristendommen i Midten af det 11te Aarh. var almindelig udbredt og grundfæstet i Egne ved Mälaren, særlig i Södermanland. Jeg har blot søgt at fjerne de Vidnesbyrd om endnu bestaaende Hedenskab, som han mente at finde.

Det vil vel siges, at en saadan Fastholden ved de fra en forladt Religion arvede Tegn som den, hvorfor der foran er redegjort og som særlig har vist sig ved Nordboernes Overgang til Kristendommen, er et Vidnesbyrd om, i hvilken Grad Overtro endnu var raadende i den ældre Kristendom.

Det er imidlertid fuldstændig urigtigt at opfatte Overtro udelukkende som fortsat, bestaaende Hedenskab. Der har i vort Aarhundrede været en urimelig Higen efter at finde hedenske Levninger i den katolske Middelalder eller i de religiöse Forestillinger, der var raadende i en endnu senere Tid. Saa stærkt er de formentlige Vidnesbyrd om Hedenskab blevne draget frem, at man næsten fik Indtryk af, at Kristendommen, i alt Fald hos Almuen, kun var en tynd Hinde over gammelt Hedenskab. Og dog kan jo selv i vor Tid den inderligt og fuldt troende Kristen holde fast ved overtroiske Forestillinger. Han erkender, at alt ligger i Guds Haand, og dog begynder han nödig et alvorligere Foretagende om Mandagen, han slaar en Hestesko paa sin Dörtærskel, han undgaar Værelset Nr. 13 eller at dække for 13 Personer. I Butikken

spytter han om Morgenen paa den først modtagne Mönt og siger: »dette er Handseld» (jeg har truffet det her i Köbenhavn), netop som i Middelalderen Jægere og Fiskere udtalte Ord, der stod »midt imellem en Trylleformular og en Bön»¹. Desuden havde man Forvisning om at Gud havde nedlagt skjulte Kræfter i Naturen, man søgte til hellige Kilder og vidste kun ikke, at det var Svovl, Jern eller Radium, der bragte Lægemidlet; selv et Navn som »Hellig Thors Kilde» (Smaaland) bragte ikke Forvirring i deres Forstaaelse af, fra hvem Helbredelsen udgik. Derimod forstod man, at Tillid til at Lægedom fandtes, havde afgørende Betydning for Helbredelsen, og at bestemte Tidspunkter eller Omgivelser gav Sind og Sandser Modtagelighed. En halvt ubevidst Erfaring og en stærk Tro paa Guds mange Veje førte til, at man gav sig allehaande Mystik i Vold, uden derved at svingte Kirkens Lære. Kirken havde desuden ved idelig at betone Kamp mod Djævelen og mod Mörkets skjulte Magter været med til at fremkalde og bestyrke Troen paa Besværgelser og Tryllemidler.

¹ Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands (3, 4 Aufl.) IV, 72 f. — Fr. Paasche, Kristendom og Kvad 2: »dog bliver det altid et Spørgsmaal, hvor langt Overtroen er Troens Fjende».

Claua sulcata quam wlgō resti uocant.

Af

Johs. Brøndum-Nielsen.

Skraaen for St. Eriksgildet i Kallehave af $\frac{7}{9}$ 1266, opbevaret i Pergamentshaandskriftet AM 275,8°, hvor den er indført med en Haand fra 14. Aarh.¹, indeholder den Bestemmelse, at *si contigerit, ut baculo aut claua sulcata, quam wlgō resti uocant, congildam suum percusserit, emendet ei vij marcas et fratribus iij marcas; si autem fuerit ex illis ictibus baculentus aut sanguinolentus, et plage vnguento et alligaturis indiguerint, emendet lesō xij marcas et fratribus iij marcas*². Vedtægten er — ligesom Skraaen i det hele — overført fra en lidt ældre, men kun i yngre Afskrifter overleveret Gildeskraa for nogle St. Knudsgilder, dateret Skanør $\frac{7}{9}$ 1256³.

Det her forekommende danske Ord *resti* kendes ikke fra andre Tekster, og heller ikke Nutidens Dialekter har — saa vidt vides — bevaret det. At det er Udtryk for et Redskab af en bestemt Art — med en særlig folkelig Betegnelse — tør man slutte af Konteksten, og i det hele giver de middelalderlige Skraaer — ligesom Lovene — ofte ganske konkrete og spe-

¹ Nyrop GLS I: 56 siger: c. 1300.

² Se Nyrop GLS I: 62 f.

³ Saaledes Skraaen for St. Knudsgildet i Malmø (Nyrop GLS I: 38; her staar dog kun: *si contigerit, ut baculo aut clava congildam suum percusserit &c*), i Storehedinge (Nyrop GLS I: 49), yngre Skraa c. 1300 for Knudsgildet i Malmø (Nyrop GLS I: 76).

cielle Bestemmelser: saa og saa meget bødes for Slag med Bænk eller Stol, med gamle Sko (Odense Skomagersvende), med Hvedebrød (Slagelse Bagere), med Læster og Blokke (Flensborg Skomagere) osv.

Søger man nu nærmere at bestemme, hvad *resti* maa antages at betegne, bliver Udgangspunktet den latinske Omskrivning *claua sulcata*, hvortil imidlertid Pontoppidans Optryk af Skraaen for St. Knudsgildet i Storehedinge (Annales ecclesiae Dan. II: 349) giver Varianten *claua stellata*, hvis Værdi dog er af lidt tvivlsom Art paa Grund af den her benyttede Afskrifts noget mangelfulde Karakter¹.

Med *claua* maa betegnes en Trækølle eller en kølleformet (køllelignende) Stok, en Kolv. Diefenbach's Glossarium gengiver *Claua* ved *keule, stange, cholbe, streytkolb, staff* o. fl., men hvad er da en furet Kolv (*claua sulcata*)? Den i nævnte Haandskrift indførte danske Oversættelse fra 1584 har blot følgende Gengivelse af Stedet: *huo som slaer sin giillis broder, med kep, staffuer eller kølffue, skal giiffue hannem vij .x. oc brødrene iij .x. men bliffuer hand blaa eller blodig aff for^{ne} slag, oc haffuer hand salue eller forbindelse behoff, skall hand giiffue hannem xij .x. oc iij (!) laffs brødrene iij .x.*

Hvis *claua* skulde staa i Betydningen Stok (*staffuer*), vilde det ligge nær i *claua sulcata* at se et Udtryk for Karvestokken, der med sine indridsede Mærker var Gildernes og Lagenes Regnskabsbog (jf. f. Eks. Johs. Steenstrups Udtryk i ANF 43: 20: »Skornetal sigter til den Regnskabsførelse, der finder Sted ved et Indsnit, der bliver *skoren* paa Karvestokken, Skorsmanden er Incassatoren i Købstædernes Gilder og i Bylaget

¹ Nyrop GLS I: 45 siger: »Pontoppidan har formentlig trykt efter en mangelfuld Afskrift af Resens Text, men et Par Steder synes det næsten, som om han har haft Andet at rette sig efter end denne Afskrift».

i Landsbyerne»). Karvestokken kan med god Grund antages at have været nær ved Haanden og velegnet som Vaaben i Tilfælde af Klammeri mellem Gildebrødrene. Og sprogligt vilde *resti* da naturligt kunne forklares som *rēsti* < **raistia*-, en neutral *ia*-Stamme til Verbet *rīsta* (ind)riste (ligesom f. Eks. *skōti* Vaaben, vn. *skeyti* < **skautia*-, til *skiūta*, vn. *skjóta* o. l.)¹, og Betydningen skulde da være: Redskab med indristede Tegn² — en Betegnelse, der maa siges at passe meget godt paa Karvestokken — Videkæppen, Tallien (ital. *taglia* Karvestok, til ital. *tagliare* skære) eller hvad den nu er blevet kaldt³.

Imidlertid gør et Par Omstændigheder denne Forklaring af Ordet *resti* mindre sandsynlig. For det første er *claua* — trods Dieffenbachs Synonymer *stange*, *staff* — utvivlsomt en mindre naturlig Betegnelse for Karvestokken, der i sine kendte Former ikke havde nogen Antydning af kølleformet Fortykelse o. l.⁴ For det andet har den ovenfor fra Pontoppidan anførte Variant *claua stellata* ikke udpræget Karakter af Fejlæsning. Endelig viser en dansk Gildeskraa fra c. 1350 for St. Knudsgildet i Malmø — en Gengivelse af en latinsk Skraa, der staar den ovf. S. 62 Fodn. 3 omtalte yngre Skraa fra c. 1300 nær — for dette Punkts Vedkommende en Opfattelse, der peger i en helt anden Retning, og da Tidsafstanden her er mindre end ved den ovenfor nævnte Oversættelse, fortjener

¹ Om deverbative *ia*-Stammer se Ekwall Suffixet *ja*: 37, 62, E. Olson ASB: 165 ff.

² Et andet ord er derimod det af Axel Kock i SvLm XV 8: 19 f. behandlede *rist* Grænsemærke, Skelsten o. l., der som af Kock forklaret maa stilles sammen med *rīsa* rejse sig, løfte sig. Antagelse af Fejlæsning (s for f: **refti*, **ræfti*) og Forbindelse med *raft* Stang maa afvises.

³ Se f. Eks. Kalkar I: 307, II: 698 (Bysens Kæp), IV: 305 (*Talsmands-stok*), 308 (*Tallie*), 811 (*Videkæp*), Feilberg Ordb. II: 236 (*Knæpping*), 826 (*Pind*), Feilberg Dansk Bondeliv³ I: 201 f., Hellquist SEO: 333 (*knävling*) osv.

⁴ Gengivelse af en Karvestok findes f. Eks. hos Feilberg Dansk Bondeliv³ I: 202.

den en særlig Opmærksomhed (selv om den ganske vist kendes fra en yngre Afskrift); Gengivelsen har større Sandsynlighed for at hvile paa Kendskab til selve de gældende konkrete Forhold end den yngre Oversættelses vage Udtryk, der synes blot at være usikker Gengivelse af *baculo aut claua* med Udeladelse af det karakteriserende Adjektiv, der næppe er blevet forstaaet af Oversætteren.

Oversættelsen¹ siger: *om det saa hender, at hand slaar sin broder med kiep eller jern, wrakie kyller, da schall hand bedre hanem ni marc &c.*

Selv om her Ordet *jern* tyder paa en noget afvigende Form i den til Grund liggende latinske Skraa², har Udtrykket *wrakie kyller* den samme konkrete Karakter som de latinske Skraaers Bestemmelse. Der kan nemlig ikke være Tvivl om, at der hermed menes en Kølle til at drive noget ind eller i med, og snarest maa Ordet antages at betegne et Redskab som hallandsk *wraka*, skaansk *wraga* eller *tække-wraga*, som Rietz: 820 efter P. Möllers Ordb. ö. hall. landskaps-målet: 218 forklarer som »räffladt klappeträ, som brukas vid taktäckning att drifva in halmen och slå honom jämn i rotändan» (Halland, N. Åsbo, Ingelstads hd.). Hertil svarer *Tag-vreg* hos Moth (D: 57: »kaldes tekkemandens rêdskab, hvormed hand driver halmtaget sammen, når det er lagt») og *tagvræg* hos Feilberg (Ordb. III: 751: *tagvraj*, fra Støvring ved Randers).³ Ordet hører sammen med glde. *wræka*, *wraka* drive bort, drive ind o. l. (vn. *reka*), og den af P. Möller (og Rietz) givne Forklaring »räffladt klappeträ» passer ganske til Skraaernes *claua sulcata*.

¹ Nyrop GLS I: 88 ff., spec. 96.

² Der skal vel ikke læses *jern-wrakie-kyller*?

³ Jf. ogsaa Formerne *Tagbrage* Moth D: 56, *Tagrage* Molbech Dial.-Lex. 695. — Vorning (Sønderlyng Hd.) har *vrag* n. (meddelt af stud. mag. Niels Nielsen).

Redskabet er i det hele velkendt paa dansk Grund. Det er i Nutiden en stor Træskovl, der paa Skovlbladets Overside (yderste Rand) har en Jernkrog, hvormed den kan hægtes fast i Taget, naar Tækkemanden lægger den fra sig, og paa Skovlbladets Underside har en Række Rifler, der skal fastholde de fremstikkende Straaender, idet Skovlen slaas mod Tagfladen.

Dette Tækkeredskab, der vistnok nu de fleste Steder blot kaldes Tækkeskovl, kan imidlertid ogsaa være indrettet paa en lidt afvigende Maade, saaledes som det f. Eks. ses paa Gengivelsen hos Skautrup Et Hardsysselmål: 39. I Stedet for Rifler findes her tætte Smaagruber, siddende lidt uregelmæssigt i flere Rækker ud ad Skovlbladets, og disse Gruber gør da samme Tjeneste som Riflerne, idet Straaenderne fastholdes heraf, naar Skovlen bankes mod Straaene.

En latinkyndig Skriver ved de middelalderlige Gilder kunde næppe betegne et ham velkendt eller et ham af Gildebrødrene beskrevet Redskab af denne Art, forsynet med Rifler eller tætte Smaagruber, paa tydeligere Maade end ved Udtrykkene *clava sulcata* eller — for den sidste Forms Vedkommende — *clava stellata*.

Nu melder sig da det Spørgsmaal, om Ordet *resti* lader sig etymologisk forklare paa en saadan Maade, at det bliver en naturlig Betegnelse for et Redskab af den skildrede Art. Sættes det som ovenfor i Forbindelse med *rīsta*, skulde det betegne et ristet o: med Ridser (Rifler, Furer eller Smaagruber?) forsynet Redskab, hvilket ogsaa i dette Tilfælde maa betragtes som en ikke usandsynlig Tydning. Hermed forudsættes da som ovenfor en Normalform *rēsti* n. Imidlertid foreligger den Mulighed, at *e* staar som Tegn for \tilde{e} ¹, og i saa

¹ Jf. *hest*, *prest* o. l. i B 76 af SkL, *frender* i JyL Flensb.-Hs. o. fl., se min Gammeldansk Grammatik § 54 Anm. 1, § 146 og § 161 med Henvi-
inger, § 196.2.

Fald kan Ordet (**ræsti*) tænkes at udgaa fra en Form **rastian.*, der kan høre sammen med no. *rast* Rad, Række, Linie, f. Eks. af Planter i en Have, toppet Skumstribе, Række af Strømbølger, vn. *røst* Strømhvirvel, Malstrøm, nyisl. *röst* Strømhvirvel, Skumstribе paa Havet, ophøjet Stribe o. fl. Torp NEO: 515 ansætter en Grundform **wrastō-* til en germ. Rod **wrest* vride, hvilket dog næppe er rigtigt. Sandsynligvis bør de anførte norsk-islandske Ord føres sammen med det kendte Ord *Rast* Hvile: vn. *røst* Vejlængde mellem to Raststeder, got. *rasta* Mil, oht. *rasta* Vejstykkе, Hvile osv. Fra en Grundbetydning: Boplads, Lejrplads o. l.¹ kan udvikles paa den ene Side Betydningerne: Vejstrækning (mellem Raststeder) og Hvile, paa den anden Side: hvad der fremtræder med visse Mellemrum, Række, Rad, ophøjet Linie o. l., hvoraf igen spec. Bølgerække, Skumstribе, Strømhvirvel osv.

Er Sammenstillingen af *restī* med no. *rast* Rad, Række, isl. *röst* (ophøjet) Linie osv. den rette, kan **ræsti* (< **rastian-*) betegne et Redskab med (regelmæssige) Rækker af Furer (Rifler; følgelig ogsaa til en vis Grad ophøjede Linier) eller med Rækker af Smaagruber, henholdsvis *claua sulcata* og *claua stellata*. Om den første eller den sidste Tydning bør foretrækkes, kan næppe med Sikkerhed afgøres, før en i Nutidsmaal levende Form viser, om *restī* betegner **rēsti* eller **ræsti*.

Imod Tydningen *restī* = Tækkeskovl vil man maaske indvende, at et saa specielt Redskab vanskeligt kan tænkes at være blevet taget i Betragtning som et ved Slagsmaal anvendt Vaaben. Hertil maa for det første svares, at Skraaerne — som ovenfor nævnt — har meget specielle og konkrete Angivelser paa dette Omraade. Endvidere kender man ikke Forholdene paa de Steder, Skraaerne oprindeligt gjaldt for; hvis Skanør skulde være Hjemstedet for den behandlede Gruppe af

¹ Jf. f. Eks. Karsten GermFinnLehnw.: 152, Hellquist SEO: 627.

Gildeskraaer, kan man meget vel tænke sig, at de her liggende talrige Fiskerboder, der i gunstige Fisketider sikkert i betydelig Grad maatte vokse i Antal, naar Tilstrømningen til Markedet pludselig tog til, har gjort Tækning næsten til hverdags Arbejde, følgelig Tækkeskovlen til et stadig for Haanden værende Redskab. Muligvis har lignende Forhold været gældende adskillige andre Steder inden for det gamle danske Landomraade, hvor de straatakte Huse og Hytter, Hjælme og Boder dengang — som til Dels endnu i vore Dage — har præget Landskabet. Jeg finder det da mest sandsynligt, at *resti* skal læses *ræsti* og betyder Tækkeskovl, hvis Blad er forsynet med Rifler eller Rækker af Smaagruber.

Banaþúfa och heillaþúfa.

Några text- och traditionsanmärkningar.

Av

Dag Strömbäck.

På några ställen i den norröna litteraturen möta vi ett par ord sammansatta med *þúfa* (: *tuva*), om vilkas tolkning ännu ej full enighet synes råda. Det ena ordet är *banaþúfa*, det andra *heillaþúfa*. Efterföljande rader avse att lämna ett litet bidrag till det språkliga och folkloristiska material, som oundgängligen behövs för att inställa orden i deras rätta sammanhang och belysa deras innebörd.

I den genom Flatöboken bevarade Eddadikten *Hyndluljóð* förekommer ordet *banaþúfa* i följande sammanhang, strof 29:

*Voru ellifu
æsir taldir
Balldr er hne
vid banaþufu.* (Bugge).

Eller i prosaöversättning: elva räknades asarne, när Balder sjönk ned vid banetuvan.

Endast på detta ställe förekommer ordet i poesien. I prosan uppträder det likaledes blott en gång och därvid i ett sammanhang, som förtjänar särskild uppmärksamhet, och vid vilket vi senare skola dröja. Vi förelägga oss nu blott Eddans *banaþúfa* till granskning.

I *Lexicon poeticum* förklarar Finnur Jónsson *Hyndluljóðs banaþúfâ* på följande sätt: »dødstue . . ., rimeligvis har man

kaldt den tue således, op ad hvilken man lagde den døende for at lette ham dødskampen. En bet. som 'banevoldende tue' synes ikke ret forståelig.»¹

Att ordet ursprungligen haft den av Finnur Jónsson föreslagna betydelsen, synes mig vid en närmare undersökning fullt övertygande². Man återfinner nämligen på flera ställen i prosalitteraturen antydningar om ett slags sista tjänst mot den döende, en tjänst, som bestod i att lägga honom i sådan ställning, att huvudet hölls högre än kroppen. Härvid kunde den döende läggas upp antingen mot någon tuva eller förhöjning i marken eller ock — vilket oftare omtalas — i någon stridskamrats sköte.

Först är sålunda att nämna det bekanta stället i Orvar Odds saga (FAS II, 216), där det omtalas att Hjalmar, sedan han fått banesåret, själv begav sig till en tuva och satte sig så, att han erhöll stöd från denna: »þa gekk Hjalmarr at þúfu einni ok sezt niðr ok hnígr at upp.» Men i saklig överensstämmelse med denna notis står också den flerstädes anförda seden att lägga den döendes huvud i någons sköte för att på så sätt underlätta dödskampen för honom. I Laxdœla, kap. 49, berättas t. ex. huru Bolli, sedan han givit

¹ Jfr häremot Fritzner²: »Tue, ved hvilken en finder sin Død, eller som volder ens Død» (spärrat av mig).

² Neckel har i sitt glossar, 1927, tydligen anslutit sig till F. Jónsson; han förklarar ordet sålunda: »Todeshügel; die erhöhung im erdboden, gegen die man den kopf eines sterbenden lehnte.» — I sitt tidigare arbete *Die Überlieferungen vom Gotte Balder*, s. 44—45, har Neckel närmare motiverat sin ståndpunkt. Beaktansvärd är härvid hans uppfattning av *hníga*: »Der 'Todeshügel' (*banapúfa*) ist kein eigenes Motiv. Gemeint ist eine kleine Erhöhung im Erdboden (*þúfa*), auf die man den Kopf des Sterbenden gelegt hat. Das 'Sinken' bezieht sich also nicht auf den Fall des Getroffenen, sondern auf das letzte Zurücksinken seines Kopfes und den letzten Seufzer, den er, umgeben von den bestürzten Asen, aushaucht. Erst in diesem Augenblick ist das Leid von Walhall besiegelt.»

Kjartan banesåret, sätter sig under dennes skuldror: »Engi veitti Bolli svör máli Kjartans, en þó veitti hann honum banasár. Bolli settiz þegar undir herðar honum, ok andaðiz Kjartan í knjám Bolla.»¹

I Vápnfirðingasagans skildring av Bjarni Broddhelgasons dráp på Geitir Lýtingsson förekommer en liknande scen: »Biarni hio þa i haufud Geiti ok feck hann þegar bana. ok iamskiott sem hann hafdi hauggit Geiti iðraðiz hann ok settizt vndir haufud Geiti ok andadizt hann i kniam Biarna.»²

I Droplaugarsona saga omtalas, att i den avgörande kampen mellan Helge Ásbiarnarson och Helge Droplaugarson den förre redan i stridens början blir »úvígr». Men Björn hvíti, en svåger till Helge Ásbiarnarson, sätter sig under hans skuldror och håller honom så, medan striden pågår: »En Helgi Droplaugarson skaut i kneskel honum. ok rendi ofan i leggin. klofnaði til leggrinn ok sua nidr igegnvm ristina. ok varð Helgi Asbiarnarson þegar vvirgr. þa settiz Biorn huíti vnder herðar honum ok barðiz huargi þeira vm daginn.»³

I Flatöboken II, c. 156, s. 209 ff. (Fóstbræðra saga) berättas utförligt om dråpet på Þorgrímr trolli på Grönland. När Þormóðr dräpt Þorgrímr trolli, sätter han sig med denne i sitt sköte och undgår på ett listigt sätt att bli misstänkt såsom dråpare: »Þormodr hio þa j hofut honum ok klauf hann j herdar nidr ok bra óxinne undir felld sinn. en hann settizst undir herdar honum ok kallade. fari þer hingat. a er unnit a honum Þorgrimi.»⁴ Þormóðr diktar sedan upp för de tillstädeskommande, att han sett Þorgrímr ligga i sitt blod och då rusat fram och satt sig under honom: »en ek hliop

¹ Altnordische Saga-Bibliothek, H. 4 (1896), s. 157.

² Austfirðinga sögur, udg. ved J. Jakobsen (1902—03), s. 57.

³ Austfirðinga sögur, s. 161.

⁴ Flateyjarbók II, s. 211.

þegar undir hofut honum er a honum var unnit ok sa ek æigi huert sa for hedan er a honum uann. nu taki her nockurr til ok styde hann en sumir fari at læita þess er a honum uann. þa setiazst menn undir hofut þorgrimi en sumir foru at læita uegandans.»¹

Även från Sverres saga kan hämtas ett exempel, som nära ansluter sig till de ovan anförda brottstyckena av sagorna. Där omtalas huru Sverre, efter en över Magnus Erlingsson vunnen seger, mönstrar de på slagfältet fallna och sårade. Han påträffar härvid den svårt sårade Ivar galli och bjuder honom förlikning. Men en man vid namn Brynjólfr, »sonr Kálfs sendimanns af Færeyjum», gör — ehuru stympad ända till knäna — ett försök att svekfullt döda Sverre. Han misslyckas, men Sverre blir så vred, att han ger sina män befallning att döda ej blott denne Brynjólfr utan också Ivar galli och den, som satt och höll honom. Det heter: »þa var drepinn Iuarr galli ok Sigurdr frændi hans er sat vndir herðum honum.»²

I detta förfarande att sätta sig under den döende och hålla upp hans huvud och skuldror föreligger uppenbarligen en gammal, av omständigheterna helt naturligt betingad sed³. Och i detta sammanhang löser sig även frågan om betydelsen av ordet *banapúfa*. Dess betydelse har ursprungligen varit 'dödstuva', den tuva, mot vilken den sårade lades upp, när

¹ Flateyjarbók, a. st.; jfr Fóstbrœðra saga udg. ved Bj. Þórólfsson (1927), h. 2, s. 161.

² Citerat efter Flatöboken II, 576. Jfr den något olika versionen i FMS 8, 120: »þá var ok drepinn Íuarr galli, ok Gyrðr skjómi, frændi hans, er sat undir herðum honum.»

³ Ett med *setjast undir herðar e-m* eller *sitja undir herðum e-m* jämförbart uttryck är *sitja yfir e-m*. Då det emellertid är lätt att beträffande detta uttrycks uppträdande i texterna vinna upplysningar genom ordböckerna, finns ej skäl att här framdraga exempel på dess användning och betydelse. Det må vara nog att hänvisa till Fritzner III, 254.

dödskampen började; senare har dess betydelse blivit helt enkelt 'dödsplats', 'dödsläger'.

Vi vända oss nu till *banapúfa* sådant det uppräder på ett enda ställe i prosalitteraturen.

En man vid namn Þórhaddr, berättas det i Þorsteins saga Síðuhallssonar, har haft underliga drömmar. En drömtydare kallad Drauma-Steinn kan emellertid förklara dem. Þórhaddr framlägger för honom sina drömmar, och berättar härvid bl. a. följande: »min tolfte dröm var denna, att jag tyckte mig fara från Breiðdal över Hjarðarskarð och till den gård, som kallas í Þroti, och tycktes mig, att en änka bodde där. Det föreföll mig vidare, att jag snubblade över en tuva och föll och att Þorsteinn [Síðuhallsson] kom ridande tvärs över vägen emot mig.» Steinn sade: »Icke är det för mig överraskande, att du far över Hjarðarskarð och snubblar där över banetuvan samt avlider (*þrotnir*) där.»¹ Drömtydaren Steinn tolkar sålunda Þórhadds dröm såsom ett varsel om dennes snart förestående död. Det är därvid i synnerhet den omständigheten, som Steinn lägger vikt vid, att Þórhaddr i drömmen tyckt sig snava och falla över en tuva.

Ur snubblandet eller snavandet har man alltid på Island hämtat viktiga tydor; härpå finnas exempel såväl i den äldre som den nyare isländska litteraturen. Vi hoppas att i ett annat sammanhang kunna närmare ingå på denna fråga. Det skall nu blott särskilt framhållas, att den omständigheten

¹ Austfirðingasögur, udg. ved J. Jakobsen (1902—03), s. 226: *Sá var enn tólfti draumr minn, at ek þóttumz fara ór Breiðdal Hjarðarskarð ok til bæjar þess, er í Þroti heitir, ok þótti mér, sem ekkja nokkur byggi þar, ok þóttumz ek drepa fótum í þúfu ok falla, en mér þótti Þorsteinn ríða um þvera götuna í móti mér. Steinn mælti: ekki kemr mér þat á óvart, at þú farir Hjarðarskarð ok drepir fótum í banapúfu ok protnir þar.* — För den mindre vanliga konstruktionen *fara . . . Hjarðarskarð* (ack. vid rörelseverb för att beteckna det ställe över eller genom vilket en rörelse sker) se *Nygaard, Norrøn Syntax*, 1905, § 96 b.

att man snavade och föll, när man var på väg att fullgöra ett viktigt värv, i allmänhet synes ha betraktats såsom olycksbådande¹. Utifrån detta allmänna betraktelsesätt måste Steins tolkning bedömas. När Þórhaddr omtalar, att han tyckt sig snava över en tuva så tolkar Steinn det såsom varslande om att Þ. ej har långt kvar till sin *banapúfa*, till sitt dödsläger. Huruvida det sedan blev en tuva, som i det avgörande ögonblicket indirekt orsakade Þórhadds död, därom veta vi intet, alldenstund sagans handskrift här företer en större lakun. Det synes likväl under alla förhållanden för djärvt att av *banapúfa*'s uppträdande i ovan anført sammanhang sluta till en allmän betydelse av ordet såsom 'banevällande tuva'.

Vi vilja ytterligare tillägga, att man vid bedömandet av detta textställe måste ta hänsyn till en rent yttre, språklig omständighet, nämligen det sätt, på vilket Steinn söker göra ordlekar, när Þórhaddr berättar för honom om sina tolv drömmar. Som exempel må här blott anföras tydningen av den första drömmen samt brottstycken ur tydningarna av den sjätte och nionde.

Sin första dröm omtalar Þórhaddr på följande sätt: þat dreymdi mik, at ek þóttumz *hlaupa* með stong upp at fjallinu frá Stræti ok yfir gryfjur nokkurar ok gøtur, en ek þóttumz þar niðr koma er heitir í *Hvarfi*. Steinn utlägger den: þat ætla ek, at þá ráða ek rétt draum þinn, at *yfirhlaup* muni verða í ráði þínu um réttar gøtur, þat er þá er þú *hverfr* frá réttu ok tekr upp rangt, en þat má verða, þér ljái þess

¹ Jag nöjer mig för tillfället med att hänvisa till ett Edda-ställe, Reginsmål 24:

*þat er fár mikit,
ef þv fōti drepr,
þars þv at vigi veþr;
talar disir standa
þer a tver hliðar
oc vilia þic saran sia.* (Bugge)

hugar at *hverfa* aptr, ok em ek þar hræddr um¹. (De korresponderande orden äro kursiverade).

I tydningen av den sjätte drömmen når Steinn — kan man säga — sitt mästerskap i ordskicklighet. Þórhaddr berättar bl. a.: ek þóttumz seilaz upp á *bjargit*, ok svá kómumz ek upp á, ok síðan tók ek á móti sonum mínum . . . ok stóðum vér þá allir saman á *bjarginu*. Och Steinn tolkar det: . . . þar sem þér stóðuð á *bjargi*, þá munu þér alla yðra *björg* undir fótum troða². I berättelsen om den nionde drömmen, slutligen, använder Þórhaddr följande ord: ek þóttumz vera á fjalli því, er *Gerpír* heitir, vilket av Stein uttydes: þat sýniz mér, at ráð þitt var *gerpíligt*, þá er þú vart með goðorð Þorsteins etc.²

Även vid tydningen av den ovan citerade tolfte drömmen låter Steinn ordlekarna vara med. Till gårdsnamnet *í Þroti* anknyter han med verbet *protna*, och av orden *drepa fótum í þúfu* får han uttrycket *drepa fótum í banapúfu*. — Det vill alltså synas, som om frasen *drepa fótum í banapúfu* här skulle vara skapad endast i akt och mening att åstadkomma en ordlek på ett föregående, likartat uttryck. I så fall skulle denna fras ännu mindre äga vitsord vid en diskussion omkring ordet *banapúfa*.

En i hög grad intressant parallell till det norröna *banapúfa* föreligger i ett hitintills obeaktat svenskt dialektord, nämligen västgötskans *döatuva*. I ett år 1926 publicerat arbete av Johan Götlind »Saga, sägen och folkliv i Västergötland» återfinnes å sid. 113 f. en förträffligt berättad historia, i vilken ordet ingår; dess innehåll är i korthet följande:

En vägfärande skall bege sig över en sjö men hindras av en torpare, som bor invid sjön och som på grund av vissa

¹ o. a. a. s. 223.

² a. a. s. 225.

varsel tror sig veta, att någon olycka skall inträffa, om den vägfarande får sin vilja fram. Färdmannen nödgas alltså avstå från sin plan att bege sig över sjön; torparen tar i stället hand om honom och bjuder honom in i sin stuga. Men det är som om färdmannen alls icke skulle vara tillfreds med denna anordning. Han vill ändå över sjön. När han suttit inne hos torparen en stund, så ber han, att han skall få ett fat vatten till sig på bordet. Då han fått det, lägger han huvudet ner i handfatet och drunknar på så sätt. »Han skulle dö ändå», heter det i berättelsen, »dä besönnelít, dä förstärse. Um dä skulle va sanning, så hade han bleet i sjön. *Han hade le si döatuva dar.*»

Det var alltså av ödet bestämt, att denne färdman skulle omkomma i vattnet. Där hade han sin *döatuva* (: *banapúfa*) d. v. s. sin dödsplats, och det gick ej att undkomma denna av ödet utpekade plats.

En motsvarighet till denna västgötska berättelse återfinnes i Jón Árnasons tryckta samlingar av isländsk folktro: En man, som mycket vistas på havet, har blivit spådd att han skall bli »*sjódaudur*». Men han söker förebygga detta genom att besluta att aldrig vidare bege sig ut på sjön. Likväl har han varje år sitt folk ute på sjön. Många år gå, och bonden blir gammal. Vid ett tillfälle äro hans män ute på havet i hårt väder; medtagna och genomvåta lyckas de dock nå hem igen. När de komma hem, hänga de upp sina våta kläder i badstofan och gå till sängs uppe på loftet. Under hela tiden går bonden orolig fram och tillbaka över stuggolvet. När man senare på kvällen kommer in i badstofan, ligger bonden där framstupa på golvet med huvudet nedtryckt i en liten fördjupning, där en pöl bildats av det från kläderna nedrinnande vattnet. Han var död¹.

¹ Árnason, *Íslenzkar þjóðsögur og æfintyri* I, s. 427 f. — Jfr härtill Jónas Jónasson i *Festskrift till Feilberg* 1911, s. 382.

Här kallas visserligen icke denna lilla vattensamling på golvet (jfr vattenfatet i den föregående berättelsen) för bondens *banapúfa* (ell. dyl.), men den skulle — efter vad som ovan anförts — med skäl kunna benämnas så¹.

* * *

Vi övergå nu till ordet *heillapúfa*. Vissa svårigheter ha förut varit förbundna med tolkandet av detta ord framför allt därför, att man velat betrakta det såsom ett slags »oppositum» till *banapúfa*. Att det ej har någonting med detta senare ord att skaffa, skola vi i det följande söka uppvisa.

I den äldre isländska litteraturen möter oss *heillapúfa* veterligen endast en gång, nämligen i Gretla, kap. 68. Grettir säger till den övermodige och dumdristige Þóroddr Snorrason, då denne vill kämpa med honom: *hefir þú eigi frétt þat, at ek hefi orðit lítil heillapúfa um at þreifa flestum mönnum*². R. C. Boer har följande anmärkning att göra till detta ställe: »*heillapúfa* (f.) ist wohl als ein oppositum zu *banapúfa* entstanden. *púfa*, 'erhöhung', 'hügel'. *banapúfa*, 'eine erhöhung, welche den tod eines menschen (der über sie stolpert?) verursacht'; bildlich 'ursache des todes'; im anschluss daran wäre *heillapúfa* 'ursache von heil'. In der heutigen sprache sehr gebräuchlich.»³

Bortsett från Boers förklaring, vilken på grund av vad

¹ Det bör kanske också påpekas, att i västgötskan fanns för några tiotal år sedan ett gammalt stående uttryck av följande lydelse: »Den är snart inte värd annat än te lägga på tuva.» Man sade så t. ex. om en häst, som på grund av ålder eller krämpor ansågs slaktfärdig. (Meddelat av Klas Olofsson, Fristad, i brev till Landsmålsarkivet i Uppsala den 10 mars 1927). Måhända har även detta uttryck en gång i tiden haft ett direkt samband med *döatuva* (*banapúfa*). Att härvid förklara ordet tuva i nyssnämnda fras såsom en senare, elliptisk bildning till *banetuva*, *döatuva* ell. dyl. torde med skäl kunna övervägas.

² Altnordische Saga-Bibliothek, h. 8 (1900), s. 245.

³ a. st. i not.

ovan anförts synes omöjlig att godta, kan man här möjligen framhålla, att ordets uppträdande i nyssnämnda sammanhang är betingat av en viss understucken ironi från Grettes sida. Det är som skulle han vilja använda en negerande, något tvetydig omskrivning för ett mera rakt på sak gående svar, vilket måhända skulle hava lytt: »jag har berett mången en banetuva, när de haft med mig att göra.»

Emellertid finns det i isländskan ett annat ord sammanfatt med *þúfa*, till vilket *heillapúfa* synes böra anknytas, nämligen *fépúfa*. I Blöndal, Íslensk-dönsk orðabók, översattes detta sistnämnda ord med »Tue, hvori Penge er nedgravede»¹. Om de folkliga föreställningar, som ligga bakom detta ord, ge oss några spridda berättelser i Árnasons Þjóðsögur og æfintyri de bästa upplysningar. Då de ej förut uppmärksammats och då de vidare ej kunna sägas vara lättillgängliga i Árnasons rikhaltiga men tyvärr föga systematiserade samlingar, skola vi här något utförligare referera dem.

Vid en liten gård i Staðarsveit fanns en s. k. *fépúfa*. Denna tuva fick man ej slå, ty då kunde olyckan drabba en. Men en köpman i trakten, som var djärvare än andra, ville nödvändigt gräva upp den för att komma åt den skatt, som man trodde låg förborgad därinunder. Han gick med friskt mod till sitt värv, men redan efter de tre första spadtagen föll han medvetslös till marken. När han omsider kvicknat vid, fortsatte han likväl grävningen — dock även nu med samma resultat. Men mannen var både modig och ihärdig och beslöt sig för att en tredje gång ta itu med den besynnerliga tuvan. Han lyckades åter ta tre spadtag, men sedan var det slut. I medvetslöst tillstånd måste han bäras hem till gården, där han återfick medvetandet först påföljande dag.

¹ Så även hos *Thorkeisson, Supplement til islandske Ordbøger*, 3: 1, 219.
— Prof. Sigurður Nordal har gjort mig uppmärksam på ordets betydelse.

Någon grävning företog han ej vidare, och ej heller vågade någon annan senare röra denna tuva¹.

I en annan berättelse omtalas, att en bonde en gång fångat en sjödvärg (*marmennill* ell. *marbendill*), som han släpade upp till sin gård. Detta mystiska havsväsen — till hälften människa och till hälften säl — sade ej mycket men log alltid åt bonden, då det tyckte att denne bar sig dumt åt. När bonden kom hem, möttes han av sin hustru med kyssar och smek; han klappade henne tillbaka men sparkade däremot åt hunden, som följt henne för att ta emot husbonden. Då log den lille havsmannen. Bonden frågade, varför han log. »Åt dumheten», svarade denne. På vägen upp från sjön snavade bonden över en tuva och föll framstupa. Vredgad förbannade han tuvan och frågade, varför den någonsin blivit skapad och varför den just skulle finnas på hans jord. Då log åter havsmannen och sade: »icke alltid lika klok är bonden». Även vid andra tillfällen log havsmannen åt bondens dumheter. Efter tre dagar tröttnade bonden på att ha denne mystiske, leende främling hos sig. Det träffades en överenskommelse, att innan havsmannen åter sattes i sjön, så skulle han, sittande på årbladet, besvara alla bondens frågor. Då nu havsmannen satt ute på årbladet, frågade bonden honom bl. a., vad det var han hade skrattat åt. Havsmannen svarade: »Åt din dumhet, bonde; hunden älskar dig som sitt eget liv, men din hustru önskar din död och är en sköka. Och tuvan, som du förbannade, är din skattetuva (*fépúfa*), under vilken finnas många rikedomar. Därför var du ovis, bonde, och därför log jag.»²

¹ Arnason, a. a. I, s. 278.

² Arnason, a. a. I, s. 132. Berättelsen finnes även återgiven hos *Golther, Handbuch der germanischen Mythologie*, s. 151, samt hos *Moltke Moe, Samlede Skrifter* II, 164 f. Moe har här till full evidens uppvisat dess sammanhang med de keltiska sagorna om profeten och trollkarlen *Merlin*. »Den

I det kapitel hos Árnason, som avhandlar fylgjetron i nyare tid på Island, finns bl. a. en berättelse *Dalakúturinn*, som också lämnar ett bidrag till föreställningen om *féþúfan*. — Några män, som voro ute på en längre färd, slogo en söndagsmorgon upp sitt tält ute på en gräsplan. Trötta lade de sig att sova. Men den, som låg ytterst i tältet, kunde icke somna. När han nu låg där vaken, fick han plötsligt se ett litet blått dimmoln, som steg upp från den man, som låg innerst i tältet. Det rörde sig långsamt i riktning mot tältöppningen och svävade ut i det fria. Mannen ville veta vad detta var och begav sig därför efter det egendomliga lilla molnet. Han fick härvid se, huru det rörde sig långsamt fram över gräsplanen och bort till en gammal hästskalle, som låg uppe vid markytan. Där svävade det in. Efter en god stund kom det ut igen och fortsatte ett stycke över planen fram till en liten rännil. Då det ej tycktes kunna ta sig över rännen, lade mannen ut sin piska, vars skaft var lagom långt att tjäna såsom spång över den lilla bäcken. Dimmolnet kunde sålunda fortsätta, och det satte nu kurs mot en tuva. Över denna sänkte det sig ned och försvann in i tuvan. Efter en stund visade det sig ånyo, men vände nu tillbaka till tältet och till den av färdmännen, från vilken det utgått. Mannen, som iakttagit allt detta, lade sig nu ned och somnade. När

dolda skatten», som i den isländska versionen knytes till en särskild *féþúfa*, återfinnes också i de keltiska sagovarianterna, ehuru i något avvikande framställning. I en av dessa varianter omtalas sålunda, att den fångne *Merlin* ler, när han får se en tiggare, som sitter på en skatt, utan att veta om det. Och i en annan (likartad), att han ler åt en dörrvaktare, som tigger, ehuru under honom ligger dold en ofantlig skatt (Moe, a. a. II, 157, 160). Moe påvisar också den keltiska Merlinsagans samhörighet med den grekiska sagan om *Midas* och *Seilenos* och den judiska om *Salomo* och *Aschmedai*. I den uppträder även skattemotivet; den fångne *Aschmedai* skrattar högt, när han under bortförandet får se en spåman, som sitter och ger sina råd: »Den blinde mand, han sidder der og giver andre raad og aner ikke, at der under ham, der han sidder, ligger en stor skat.» (Moe, a. a. II, 154).

färdmännen sedan vaknade, omtalade den, som legat innerst i tältet, en underlig dröm, som han haft. Han hade tyckt sig gå omkring på gräsplanen utanför tältet och härvid bl. a. kommit till en stor hög. I denna hade han funnit en tunna full med penningar. Sedan han beskådat dessa rikedomar, hade han åter begivit sig till tältet. När nu den man, som legat vaken, hörde denna berättelse, sade han till den, som drömt: kom nu, kamrat, så gå vi raskt att hämta pengarna. De följde nu det lilla molnets väg och kommo till den tuva, där det försvunnit. Tuvan grävdes upp, och de funno i den en liten tunna (*kútur*) full med penningar. (Árnason, a. a. I, s. 356 f.).

Som redan Golther påvisat (*Handbuch d. germ. Myth.*, s. 84 n. 1), överensstämmer denna sägen i det stora hela med vad *Paulus Diaconus* (3, 34) berättar om den frankiske konungen Guntrams dröm. Det äger emellertid här sitt intresse att konstatera, att den skatt, som Guntrams »drömsjäl» under sina strövtåg upptäcker, framställes såsom förborgad i en bergshåla. I den isländska versionen däremot är den knuten till en tuva.

Ur en annan berättelse hos Árnason om en *fépúfa* vilja vi slutligen anföra följande: En bonde på Nordlandet samlade under sin livstid en ansenlig skatt, som han dolde under en tuva intill tunet. När han var död, visste ingen, var han hade sina rikedomar. Det visade sig emellertid snart, att bonden gick igen (som *draugur*), och att han härvid sökte sig till platsen för skatten. En förslagen dräng tog sig då före att följa gengångaren på hans nattliga vandring. För ändamålet inköpte han järnplåt och en linneduk. Av järnplåten gjorde han sig ett par järnhandskar (*járnglófar*) samt ett bröstharnek och av linnet en vit överklädnad (*hjúpur*). Iklädd dessa persedlar gick han så om natten till kyrkogården och vände där, till dess att gengångaren kom upp ur sin grav.

När de nu möttes, spelade drängen i sin underliga utrustning rollen av gengångare och fick sålunda medfölja kamraten på dennes vandring. De gingo sedan, tills de kommo till gårdens tun. Där sparkade bonden-gengångaren upp en tuva och drog fram sin penningkista. (*þar spyrnti draugsi upp þúfu, og kipti þar upp peningkistli sínum.*) — På detta sätt fick drängen reda på, var bonden hade sin *féþúfa*¹. (Berättelsens fortsättning intresserar oss icke i detta sammanhang.)

Denna sägen hör uppenbarligen också samman med de övriga berättelserna om skattetuvor, oaktat det här är fråga om en skatt, som avsiktligt samlats under en viss tuva. För oss är det ju i alla händelser av vikt att kunna fastslå, att det i isländsk folktro funnits vissa föreställningar om skattegömande tuvor².

Vända vi oss nu åter till det i Gretla uppträdande ordet *heillapúfa*, så ge varken dess upprinnelse eller dess betydelse i textsammanhanget längre något rum för tvivel. Det har framgått ur de speciellt på Island härskande folkföreställningarna om skatter gömda under tuvor³. En *féþúfa* kunde naturligtvis, i det fall att den bar på en mer eller mindre åtkomlig skatt, också kallas en *heillapúfa* (: lyckotuva). När nu Grette vänder sig till Þóroddr Snorrason med de ovan anförda orden

¹ Árnason, a. a. I, s. 268 ff.

² Prof. Sigurður Nordal, Reykjavík, meddelar mig i brev, att på Eyjólfsstaðir (på västlandet) fanns en tuva, som kallades *peningapúfa* (*I túninu á Eyjólfsstöðum var heillapúfa, sem kölluð var peningapúfa*). — Härmed kan jämföras namnet *Gullpúfa* i Melasveit. J. Árnason, a. a. II, s. 84, har om platsen följande uppgift: *Sunnar í túninu heitir Gullpúfa, og hefir tvisvar verið grafið í hana; en í báðum sinnum sýndist þeim, sem grófu, bærinn standa í ljósum loga, og hlupu því til að bjarga; en bærinn var óhaggaður, þegar að var komið.*

³ En materialrik undersökning över skattsägnerna — där dock föga hänsyn toges till isländska källor — föreligger i Tobias Norlinds avhandling *Skattsägner. En studie i jämförande folkminnesforskning* (Lunds Universitets årsskrift, N. f., bd 14.).

(*hefir þú eigi frétt þat, at ek hefi orðit lítil heillapúfa um at þreifa flestum monnum*), så gör han det både med konkret åskådighet och en bitande ironi: har du icke sport, att jag föga blivit någon lyckotuva för de flesta människor att röra vid (ev. att gräva i).

Huruvida dessa föreställningar om skattebärande tuvor äro begränsade allenast till Island, kunna vi för ögonblicket icke bestämt avgöra. Det negativa resultat vi kommit till vid efterforskningar på svenskt, danskt och norskt område kunde ju möjligen tala för att så är förhållandet. Saken vore förtjänt av en undersökning. Att man ej av blotta bearbetningar och systematiserade framställningar av hithörande material kan dra fullt betryggande slutsatser i ena eller andra riktningen, visar endast en sådan omständighet som att Árnason i den sammanfattande framställning av »folgið fé», som föregår själva materialet, icke med ett ord antyder den roll tuvan spelat i Islands skattesägner¹. Det är först primärmaterialet, som kan ge besked härom. Och det är till detta man alltid i första hand måste vända sig.

¹ Han säger om platserna för »folgið fé» bl. a.: »Folgið fé á að vera í hólum og haugum, fenjum, dyum og keldum.» A. a. I, s. 278.

Om accentuationen af trestavelser- komposita i Atlamál.

Af

R. C. Boer.

I mine Studiën over de Metriek van het Alliteratievers (Verhandelingen der Kkl. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 1916)¹ har jeg på flere steder, udførligst s. 96 fgg. i anledning af málahátr, drøftet det spørgsmål, om komposita med énstavelser første og tostavelser andet led, altså af formen $\sphericalangle \sphericalcup \times$, i den on. poesi kan bruges således, at andet ledes første stavelse står i arsis, medens første led står med stærk bitone i første takts slutning². Jeg kom der til det resultat, at det virkelig ofte forholder sig således. Spørgsmålet, som har betydning ikke alene for metrikken, men også for sproghistorien, kunde der ikke behandles med den udførlighed, det fortjener. Heller ikke her lader det sig gøre at bearbejde det hele hidhørende materiale. Men nogle nye synspunkter vil det dog være muligt at fremføre. Jeg indskrænker mig til det vigtigste digt i málahátr, som vi kender³, og af dette skal heller ikke flere end ti strofer fuldstændig analyseres.

Vi må i det følgende huske på, at de regler, som gælder for et bestemt digt, ikke uden videre er foreskrifter af almen

¹ Citeres som »Studiën».

² Om begrebet 'takt' i st. f. 'fod' se Studiën s. 20 fgg.

³ Citeres efter min udgave.

gyldighed. Det er Atlamáls brug, det her handler sig om. Digtets forfatter har en meget personlig måde at digte på, også hvad det formelle angår. Men hans form er meget klar og regelmæssig, og det er netop denne regelmæssighed, som sætter os i stand til at gøre forholdsvis nøjagtige iagttagelser.

Málaháttrs typiske særmærke er den femstavelses verslinje. Dette metrum er efter den opfattelse, som jeg p. a. st. har fremsat, opstået ved at antallet af femstavelseslinjer, som også forekommer i fornyrdslag, tiltog, indtil denne form fik flertallet, hvorpå den blev til den normale. Til en fuldstændig regelmæssighed er det dog ikke i noget af Eddadigtene kommet. Om formens oprindelse minder de ikke sjældne linjer på fire, endogså på tre stavelser, som findes i digtene, og stavelsernes antal kan også ligesom i fornyrdslag overstige femtallet. I Am. er afvigelserne dog ikke meget hyppige.

Teoretisk kan femstavelseslinjerne deles i tre grupper. Enten har første takt tre, anden takt to stavelser; skemaet er $3 + 2$, d. e. $\acute{\times} \times | \acute{\times}$ (biformer med kort arsisstavelse, uden at stavelsernes antal derfor forøges, findes også). Eller skemaet er $2 + 3$, d. e. $\acute{\times} | \underline{\times} \times$. Eller begge takter har to stavelser, men linjen har en én- eller tostavelles optakt; skemaet bliver $\times (\times) | \acute{\times} | \acute{\times}$. Der forekommer dog også linjer med optakt, som har en tre- eller flerstavelses første takt. I Am. er den første af de nævnte tre former, med eller uden optakt, stærkt overvejende; den tredje form er ikke sjælden; formen $2 + 3$ derimod forekommer kun nogle få gange; man kan se, at digteren søger at undgå den.

Den første form optræder i to hovedskikkelser efter biaccentens plads. Når biaccenten falder på taktens sidste stavelse, er denne stavelse altid grammatisk lang. Vi får således $a \underline{\times} (\times) \acute{\times} | \underline{\times}$, $b \acute{\times} (\times) \times | \underline{\times}$. a forekommer hyppigst.

Vi går nu over til analysen af str. 1—10. Disse strofer

indeholder tilsammen 76 linjer. Deribland er der 13, som slutter med et trestavellesord. Blandt de øvrige 63 linjer forekommer følgende former:

1. $\times|\acute{u}|\grave{u}\times$ éngang (4,7). Denne typus er i Am. en anomali. Linjen hører til de få firestavelseslinjer i digtet. Den nær beslægtede form $\times|\acute{u}|\acute{u}\times$ forekommer senere nogle gange.

2. $\acute{u}\times|\acute{u}\times$ éngang (7,5). En fornyrdslaglinje af den mest oprindelige form. Digtet har endnu 12 andre eksempler¹.

3. $\times|\acute{u}\times|\acute{u}\times$ syv gange (3,8. 5,2. 6,6. 7,6. 7,8. 9,6. 9,8) og

4. $\times\times|\acute{u}\times|\acute{u}\times$ tre gange (1,2. 4,8. 9,10). Grupperne 3 og 4 har tilsammen ti eksempler. 9,10 kan ved en tiltalende ringe omflytning rettes til $\times|\acute{u}\times\times|\acute{u}\times$ og falder da under n:o 5. I 1,2. 4,8 kan tostavelsesoptakten let rettes til en énstavelles. Men der er næppe nogen grund til en sådan rettelse. Denne form (3 og 4) hører ikke til de hyppigst forekommende, men eksemplernes antal viser dog, at digteren har intet imod den. Optakten er tilstrækkelig til at kompensere et minus i første takt².

5. $(\times\times)|\grave{u}(\times)\times\times|\grave{u}\times$ 51 gange. Formen deles i følgende grupper:

a $\acute{u}\times\grave{u}|\acute{u}\times$ 29 gange (1,4. 1,6. 2,3. 2,5. 2,6. 3,5. 4,2. 4,4. 4,5. 4,6. 5,3. 5,5. 5,6. 5,7. 5,8. 6,2. 6,5. 6,7. 7,4. 7,7. 8,1. 8,2. 8,3. 9,2. 9,9. 10,2. 10,4. 10,5. Med meget svag biaccent 2,2).

b. $\grave{u}\times\grave{u}|\acute{u}\times$ (fra *a* kun afvigende i den første tonstavel-

¹ Hertil regnes ikke 20,2 og 37,1 hvor der vel skal læses *sjóum*, *sóusk* for det overleverede *sjóm*, *sósk*.

² Om compensation i den on. metrik se Studiën s. 13 fgg.

ses kvantitet). I fornyrdslag vilde formen opfattes som en opløsningsform af $\acute{\times}|\acute{\times}$. Forekommer éngang (6,3).

c. $\times|\acute{\times}\grave{\times}|\acute{\times}$ (d. e. *a* med optakt). 3 gange (2,7. 2,8. 6,4).

d. $\acute{\times}\times\grave{\times}|\acute{\times}$ (skiller sig fra *a* ved, at første takt har fire stavelser. Anden eller tredje stavelse er som oftest meget svag og kan flere steder emenderes ved udeladelse af et pronomen eller optagelse af en kortere form (t. eks. *hefr* for *hefir*, men nogen grund til sådanne ændringer er næppe tilstede). Forekommer otte gange (1,1. 2,4. 3,4. 3,6. 3,7. 6,8. 7,2. 9,4).

e. $\grave{\times}\times\grave{\times}|\acute{\times}$ (skiller sig fra *d* ved første tonstavelses kvantitet. Kan opfattes som *a* med opløsning). Forekommer éngang (7,1).

f. $\acute{\times}\grave{\times}|\acute{\times}$. Denne typus og de følgende skiller sig fra de foregående ved, at biaccenten falder på første takts paenultima eller antepaenultima (sål. *l*). Forekommer to gange (5,1. 9,1).

g. $\acute{\times}\grave{\times}\times|\acute{\times}$ (skiller sig fra *f* ved, at i første takt står $\acute{\times}$ i st. f. $\acute{\times}$). To gange (10,1. 10,6¹).

h. $\times|\acute{\times}\grave{\times}|\acute{\times}$ (d. e. *f* med optakt) éngang (5,4).

i. $\times\times|\acute{\times}\grave{\times}|\acute{\times}$ (kan bedst opfattes som en med optakt forsynet biform af *b*, hvori første takts tredje stavelse, som skal være lang, er blevet opløst). Eengang (1,7).

j. $\acute{\times}\grave{\times}\times|\acute{\times}$ (kan bedst opfattes som en biform af *a* med $\acute{\times}$ i st. f. $\acute{\times}$ i første takts tredje stavelse. Formen er også nær beslægtet med *k*). Eengang (4,1).

k. $\acute{\times}\grave{\times}\times|\acute{\times}$ (skiller sig fra *f* ved, at første takt har fire stavelser). Eengang (9,7).

l. $\acute{\times}\grave{\times}\times\times|\acute{\times}$ (skiller sig fra *j* ved, at biaccenten falder på første takts antepaenultima). Eengang (3,3).

¹ I 10,6 kan *hon* ikke bortemenderes, da ordet allitererer.

Af denne analyse fremgår, at ved alle under $a-l$ anførte verslinjer er udgangen $\acute{\cup}\times$. Det samme gælder om de under 2, 3 og 4 anførte linjer. Der står altså 62 linjer på $\acute{\cup}\times$ overfor 1 linje på $\cup\times$. Anden udgang findes ikke¹.

I gruppe 5 ($a-l$) forekommer 5 linjer med optakt ($c + + h + i$, d. e. $3 + 1 + 1 = 5$) imod 46 uden optakt. Grupperne 1—4 har 11 gange optakt, éngang ikke. Optakten findes altså næsten regelmæssig i linjer, hvor første takt har mindre end tre stavelser. Ved flerstavelser første takt optræder den sjældent.

Stavelsernes antal i første takt er i de allerfleste tilfælde 3. Herhen hører 36 af de 63 linjer (grupperne $a b c f h$). I 35 af disse 36 tilfælde er første stavelse lang². Fire stavelser har første takt 15 gange. På fire af disse steder er første stavelse kort. Kvantiteten $\acute{\cup}\times\times$, om $\cup\times\times\times$ ligestilles med den, overskrides altså kun 11 gange. Dette antal bliver endnu ringere, om man mener at kunne anvende de sædvanlige reduceringsmetoder som bragarmål osv. Flere end 4 stavelser forekommer ikke³. Mindre end tre stavelser findes 12 gange; 11 af disse linjer er, som vi har set, forsynet med optakt.

Biaccenten i første takt falder ved gruppe 5, som her alene kommer i betragtning, i 42 af 51 første takter på taktens sidste stavelse, som da uden undtagelse er lang (grupperne $a-e$). På paenultima falder biaccenten 8 gange. Blandt disse er der to ($i j$), hvor denne stavelse er kort. Om man sætter $\acute{\cup} = \cup\times$, hører disse to steder sammen med de 42 førstnævnte. Disses antal stiger da til 44, og antallet af de

¹ Udgangen $\acute{\cup}$ findes senere i digtet to gange (16,4. 56,1). Den er en anomali. Om trestavelser anden takt se nedenfor.

² Fortsættelsen har dog en større procent af trestavelser første takter med kort første stavelse.

³ Digtets fortsættelse har en del betydelig længere første takter.

første takter med biaccent på paenultima går ned til 6. En biaccent på antepaenultima — i en firestavelsestakt — forekommer éngang.

Det viser sig, at verstypen $\acute{\times} \grave{\times} | \acute{\times} \times$ dominerer fuldstændig. Den repræsenteres alene af flere eksempler end alle dens variationer ($b-l$) tilsammen. Nogle linjer afviger ved at have optakt, nogle ved en plusstavelse, nogle ved biaccents stilling; for forbindelsen af flere end én af disse afvigelser går tallene ned til 1 eller i det højeste (éngang) til 2.

Med alliterationen forholder det sig på følgende måde. Blandt de 42 linjer i gruppe 5, hvor første takt har formen $\acute{\times} (\times) \grave{\times}$ (bogstaverne $a-e$), er der 19 ulige linjer. Her allitererer taktens sidste stavelse 12 gange. Procenten er $63 \frac{3}{19}^1$. Ni gange allitererer denne stavelse med anden takts, tre gange med første takts første stavelse. 23 gange forekommer formen $\acute{\times} (\times) \grave{\times}$ i første takt af en lige linje. Antallet af de allitererende sidste stavelser er her 7, d. e. $30 \frac{11}{23} \%$. Tager man hensyn til, at de lige linjer næsten altid kun har én stavelse, som allitererer, og at denne helst står i linjens begyndelse, bliver også denne procent på $30 \frac{11}{23}$ i forhold til den ellers gældende regel meget stor. Det er klart, at dette sted i verslinjen anses for at være i høj grad egnet til at bære alliterationen.

Blandt de 9 linjer med tre- eller firestavelses første takt, hvor biaccenten falder på taktens paenultima eller antipaenultima, er der kun to, hvor denne stavelse allitererer. Begge gange er denne stavelse kort (1,7 *sonum*), eller den kan efter forgodtbefindende gælde for kort eller lang (5,4 *voru*). Her

¹ Blandt de 7 ulige linjer, hvor første takts sidste stavelse ikke har del i alliterationen, er der kun tre, som har to allitererende stavelser (ved første og anden takts begyndelse). Fire gange er der kun én stavelse, som allitererer, enten i første eller i anden takt. Af de 15 ulige linjer, som har to allitererende stavelser, er der alltså 12, hvor første takts sidste stavelse har del i alliterationen, d. e. 80 %.

er $\cup \times = \prime$. I 3,3 (+ 3,4: *lag heyrði hon orða, hvat þeir á laun mæltu*) har første takts antepaenultima (*heyr-*), som bærer biaccenten, (sammen med ultima: *hon*) del i et alliterationssystem, som står ved siden af hovedsystemet *lag — laun*. I de øvrige 6 tilfælde er der ingen alliteration. Dette sted i verslinjen anses altså for ikke at være egnet til at bære alliterationen.

Vi kommer nu til de 13 linjer, som slutter på et trestavel- sesord. To gange (2,1. 4,3) er det et afledet ord med en forholdsvis tung endelse. Disse ord kan kun bedømmes i lyset af et større antal af homogene tilfælde. Vi er derfor nødte til foreløbig at bortse fra dem (jfr. s. 93 fgg.). Der bliver da 11 steder tilbage. Overalt står ved linjens slutning et kompositum af formen 1 + 2. Dets første stavelse er altid lang. Paenultima er 7 gange lang, 4 gange kort. Om man deler disse ord således, at deres første stavelse hører til første takt, får linjen uden undtagelse den i Am. dominerende form:

$(\times) | \prime \times (\times) \cup | \cup \times$. Ti gange har første takt tre, éngang har den fire stavelser. Optakt forekommer to gange. Altså:

a. $\prime \times \cup | \prime \times$ 5 gange (1,3. 1,5. 3,1. 7,3. 10,3).

b. $\prime \times \cup | \cup \times$ 3 gange (6,1. 9,3. 9,5).

c. $\times | \prime \times \cup | \prime \times$ 2 gange (1,8. 8,4).

d. $\prime \times \times \cup | \cup \times$ 1 gang (3,2).

Antager man derimod, at disse sammensætningers første led står i arsis i anden takts begyndelse, så kommer alle disse linjer at stå i modsigelse til de øvrige linjers store masse. 10 af de 11 linjer får en tostavelles første takt, som kun to gange kompenseres ved en optakt, og alle får de en trestavelles anden takt med to relativt stærke accenter. Det er klart, at en sådan accentuation ikke kan være den rigtige.

Det eneste, hvorved disse linjer i rhythmisk henseende skiller sig fra de øvrige verslinjer i str. 1—10, er, at for-

men $\text{C} \times$ i anden takt kun forekommer i førstnævnte gruppe. En undersøgelse af digtets fortsættelse viser dog, at vi her ikke har at gøre med et modsætningsforhold, men med en gradsforskel. Der forekommer nemlig i str. 11—107 otte eller snarest ni¹ linjer, hvor første takts sidste stavelse er et selvstændigt ord med biaccent, og hvor anden takt har formen $\text{C} \times$ (typen *varða ván|lygi*). Stederne er 15,3. 29,6. 30,6. 34,4. 55,5. 71,8. 94,8. 95,7. 96,3². Dertil kommer to linjer med varianten $\times | \text{C} \text{C} | \text{C} \times$ (57,8. 74,3).

Hvad alliterationen angår, viser de 11 linjer på trestavel-ses komposita en endnu stærkere tilbøjelighed end de øvrige linjer, som har samme metriske form, til at lade første takts ultima alliterere. Otte af dem er ulige linjer; overalt allitererer denne stavelse³. Af de tre lige linjer er der to, som viser samme ejendommelighed.

¹ Om i 30.6 *fleri til|voru o i voru* regnes for kort, hører linjen herhen.

² En grund til, at formen $\text{C} \times$ i anden takt forekommer relativt hyppigere ved komposita end ved to selvstændige ord, kan være, at første takts sidste stavelse, når den er et selvstændigt ord, ofte har en mindre stærk naturlig betoning end et kompositums første stavelse. Efter den regel, at umiddelbart efter en relativt stærkt betonet lang stavelse en stavelse i arsis kan være kort, lader det sig godt forstå, at tilbøjeligheden til at lade en følgende arsisstavelse være kort, tiltager i forhold til den forangående lange stavelses betoningsstyrke. I en linje som *ek vil því|níta* er der altså mindre anledning til at begynde anden takt med en kort stavelse end f. eks. i *hugði at mann-|viti*. Men ved siden deraf har vistnok også den tilfældige begrænsning af digterens ordforråd spillet en rolle. Man ser det blandt andet på den hyppige brug af samme ord: 2 gange *Kostbera* (6,1. 9,3), 2 gange *lygi* (34,4. 94,5), to gange *tigir* (55,5. 96,3).

³ I modsætning til de linjer, som slutter på to selvstændige ord, allitererer sammensætningernes første led altid med linjens første, ikke med dens anden arsisstavelse (d. e. sammensætningens andet led). En af grundene dertil er vistnok, at det kun sjældent forekommer, at begge led i et kompositum begynder med samme konsonant. Men man har også haft en følelse af, at alliteration på en sammensætnings andet led — altså i midten af ordet — er mindre tydelig. Når i digtets fortsættelse begge led alli-

Fra digtets fortsættelse skal her kun anføres nogle data, som for vor undersøgelse er af nærmere interesse. Komposita af formen $\triangle | \sphericalangle \times$ forekommer ved slutningen af verslinjen i str. 11—107 53 gange. 35 af dem står i ulige linjer. Overalt allitererer første led med taktens første stavelse. To gange (13,1. 14,7) har også andet led del i alliterationen. Blandt de 18 lige linjer, som slutter på et kompositum af samme form, er der kun én (13,6), hvor sammensætningens første led allitererer. I dette linjepaar findes to alliterationssystemer¹.

Ved siden af disse komposita af formen $\triangle | \sphericalangle \times$ er der 11, som har formen $\triangle | \sphericalcup \times$. Syv af dem står i ulige linjer; hvergang allitererer her sammensætningens første stavelse. Fire gange står et ord af denne form i slutningen af en lige linje. Her allitererer éngang sammensætningens to led indbyrdes men ikke med nogen anden stavelse (73,8). På de øvrige tre steder har sammensætningen ikke del i alliterationen².

Vi har nu set, at der på 75 steder i Am. ved en linjes slutning står et trestavelles kompositum af formen 1 lang + 2. Overalt er dets rhythmus densamme. Ordets første stavelse står

tererer, hvad et par gange — kun vokalisk — forekommer, er der altid endnu en tredje stavelse, som har alliteration.

¹ Om 55,6, som har samme rhythmus, men hvor det trestavellesord, som slutter linjen, ikke er et kompositum men et afledet ord, tages med, bliver antallet to.

² At i de lige linjer som slutter på en trestavelles sammensætning af formen $\triangle | \sphericalcup \times$ alliteration på sammensætningen forekommer så sjælden, især i forhold til str. 1—10, skyldes snarest tilfældet. Ti af sådane steder, hvor første takt slutter på et selvstændigt ord, fremgår, at også i str. 11—107 i de lige linjer første takts sidste stavelse gerne allitererer. Det forekommer omtrent 69 gange. (I tallet 69 er de steder taget med, som har et dobbelt alliterationssystem, ligeledes de, hvor linjen — skønt lige — har to allitererende stavelser, som hører til samme system, og de to steder, hvor første takt slutter på $\sphericalcup \times$ med alliteration på næstsidste — korte — stavelse).

i slutningen af første takt og har en stærk bitone, som gør den egnet til at bære alliteration, hvad den også gør i alle ulige og i nogle lige linjer. Ordets anden stavelse åbner linjens anden takt; den står i arsis, hvad enten den er grammatisk kort eller lang. Disse 75 steder danner det store flertal af dem, hvor et trestavelles ord slutter en verslinje. De resterendes antal er 21. Vi skal nu nærmere dvæle ved disse 21 linjers rhythmiske bevægelse.

For to steders vedkommende må den mulighed, at rytmen skulde være densamme som i de 75 tidligere omtalte tilfælde, på forhånd benægtes. Disse steder er 31,6 *svaraði* og 95,1 *ítarligt*. I *svaraði* er første stavelse kort; en relativt stærk accentuation af både første og anden stavelse er allerede derved udelukket. Formen $\sphericalangle \times \times$ må her opfattes som en biform af $\sphericalangle \times$. I *ítarligt* er anden stavelse svagt betonet; tredje stavelse har en biaccent. Ordets eneste mulige rhythmisering er $\sphericalangle \times \sphericalangle$; de tre stavelser hører til anden takt. Formen er ikke $1 + 2$, men $2 + 1$. Denne udgang er i Am. enestående.

På de 19 øvrige steder, hvor en linje slutter med et trestavellesord, er dette ords form $1 \text{ lang} + 2$ som ved sammensætningerne. Paenultima er i en del tilfælde lang, i andre kort. Vi deler ordene — og stederne — i følgende grupper:

1. *hotvetna* 2 gange i ulige linjer (72,7. 99,9). I grunden har man her at gøre med et kompositum, som endnu er gennemskueligt. Disse to steder må altså regnes til de 75, som der allerede har været tale om. Begge gange allitererer første led.

2. Sex steder i ulige linjer med bøjningsformer af ord på *-ung-*: *skjöldunga* (1 gang 2,1), *systrungu* (1 gang 58,5), *sifjungum* (1 gang 86,5), *Hniflunga (-i)* (tre gange 48,5. 53,5. 89,5). Fem gange allitererer første stavelse. Om man

deler ordene over to takter, får linjen overalt den sædvanlige form $\acute{\times}(\times)\acute{\times}|\acute{\times}$, tre gange med tre-, to gange med fire-, éngang med femstavelses første takt (forsåvidt *hefir* ikke rettes til *hefr*); optakt findes ingensteds. En — ikke afgørende — rhythmisk vanskelighed knytter sig to gange til den lange første takt, nemlig 2,1 *skop óxu skjöld-|unga* og 53,5 *svá kvóðu Hnifl-|unga*, hvor der på første arsisstavelse følger en tostavelles verbalform med lang første stavelse, men takten bliver derved ikke tungere, delvis endog lettere end f. eks. i 43,7 *fyrr vörum full-|ráða*, 47,4 *hreytti hon þeim gerv-|ollum*, 52,4 *þeygi henni hendr|skulfu*, 69,6 *mist hefir þú þér|hollra*, 91,4 *bands kvað hann þorf|ongva*, 101,3 *hersar oss á hönd|gengu*. Ordene *óxu* og *kvóðu* i første takt af 2,1 og 53,5 giver alltså ingen anledning til at bedømme disse linjer anderledes end de øvrige, som indeholder ord på *-ung-*. Linjer som *svinna systrungu*, *heipt óx Hniflungi*, *hvarf til Hniflunga* derimod kommer til bestemt at stride mod den i Am. overalt gældende rhythmiske brug, om man opfatter dem som indeholdende formen $2+3$. Alle disse linjer står også i strofer, hvor de fleste eller alle linjer har den dominerende form $(\times)|\acute{\times}(\times)\acute{\times}|\acute{\times}$ (i str. 2. 48. 86. 89 alle; i str. 53 og 58 står hvergang én linje, som har den dermed beslægtede form $\times|\acute{\times}|\acute{\times}$). Disse seks linjer må altså rhythmiseres på samme måde som hovedmassen.

3. Bøjningsformerne *flytandi* (4,3), *vergasta* (64,7), *hógligra* (71,3), *sannasta* (91,5), *tíginna* (95,4), *hvarígrá* (104,3), i det hele seks steder. Overalt allitererer ordets første stavelse med undtagelse af den — eneste — lige linje 95,4. Overalt opstår ved ordets deling over to takter den sædvanlige form $\acute{\times}(\times)\times|\acute{\times}$ uden optakt. Første takt har kun tre gange fire stavelser, éngang (91,5) forbundet med kort første stavelse (*segid it sann-|asta*), éngang med to på hinanden føl-

gende svagtonige vokaler (*vinna et verg-|asta*). Om det hele ord regnes til anden takt, får man i første takt to gange $\acute{\times}$, éngang $\acute{\times}\times$, éngang (104,3) ikke mere end $\acute{\times}$. Det strider mod den regel, at linjen på få undtagelser nær overalt, hvor første takt har mindre end tre stavelser, har optakt. I nærheden af disse 6 linjer er overalt samme rytmus overvejende; blandt de 50 linjer, som disse 6 strofer indeholder, er der kun 6 med små afvigelser; alle har tostavelser anden takt.

4. Otte steder, hvor der ved linjens slutning står et adverbium eller en bøjet form på *-liga* (éngang *-ligir*). Stederne er 20,1. 28,5. 45,5. 55,6. 57,3. 59,3. 80,3. 84,7. Linjerne er seks gange forbundne med en linje af formen $\acute{\times}(\times)\acute{\times}|\acute{\times}\times$ (20,2 må *sjóm* læses som *sjóum*), to gange med varianten $\times|\acute{\times}\times|\acute{\times}\times$. Ordets første stavelse allitererer overalt, endogså i den eneste lige linje 55,6. Om hele ordet henføres til anden takt, får første takt 5 gange $\acute{\times}$, éngang $\acute{\times}\times$, to gange kun $\acute{\times}$, overalt uden optakt.

Den eneste vanskelighed består i ordets korte paenultima. Vistnok findes kort paenultima også i komposita af typen *mannviti*, men allerede ved sammensætningerne danner denne typus et ringe mindretal (i str. 11—107 11 imod 53), og ved afledningsendelser, som allerede i forvejen har en reduceret accent, er en kort kvantitet et alvorligt argument imod deres brug som arsisstavelser. Procenten af afledningsendelser med kort stavelse, som står i arsis, vilde alene ved disse otte steder, hvortil der så endnu vilde komme de 5, som omtales nedenfor under n:o 5, blive uforholdsmæssig stor (grupperne 2 og 3 med lang paenultima indeholder tilsammen 12 steder).

Men det har også sin vanskelighed at antage, at alle disse linjer skulde have trestavelser anden takt. På trestavelser anden takt har vi hidtil kun mødt to eksempler, og det vil

vise sig, at det hele digt i det højeste indeholder 9. Ved disse 8 linjer på *-liga (-ir)* vilde antallet omtrent fordobles. Man spørger da med rette, hvorfor det skulde have været nødvendigt, så hyppig at anvende disse adverbiala, når derved opstod en versform, som digteren øjensynlig har ønsket at undgå. Vanskeligheden forsvinder, når man går ud fra, at udgangen *-ligr* for digteren af Am. endnu havde langt *i*¹. Ordene passer da fuldstændig i samme skema som *tíginnna*, *hvár-igra* (jfr. også *hógligra*) o. s. v. Overalt opstår formen $\acute{\text{a}} \times \acute{\text{a}} | \acute{\text{a}} \times$ eller (éngang) $\acute{\text{a}} \times \times \acute{\text{a}} | \acute{\text{a}} \times$.

5. Der refterer endnu 5 steder, hvor et trestavelsesord står ved verslinjens slutning. Det er 38,5 *slitnuðu*, 38,6 *brotnuðu*, 41,3 *vættugi*, 55,7 *ellifu*, 61,4 *brattara*. Disse ord har den fælles ejendommelighed, at paenultima er kort. Om et par af dem kan der måske formodes, — men ikke bevises, — at deres vokal ved digtets frembringelsestid har været lang, men det gælder dog ikke om *ellifu* og næppe om *vættugi*. Man kan vanskelig antage, at disse ords anden stavelse har kunnet hæve sig over første. I *vættugi*, som består af instrumentalformen *vættu* + *gi*, er det endda usandsynligt, at anden stavelse kunde få en stærkere betoning end tredje.

De sekundære kriterier bidrager kun lidt til spørgsmålets løsning. Ordenes stilling i verslinjen er omtrent densamme som i de tidligere omtalte tillfælde. Det er dog måske ikke uden betydning, at to af disse linjer, nemlig 38,5—6, danner et par. Om deres rytmus adskiller sig fra de øvrige, stemmer de dog indbyrdes overens. Det er også betegnende, at det trestavelsesord i den ulige linje 38,5 ikke allitererer. Disse to linjer indtager altså en iøjnefaldende særstilling. To gange

¹ Om kvantiteten af *i* i suffikset *-ligr* se Kock, Umlaut und Brechung s. 108. At dette *i* i 10. årh. var langt, fremgår af, at det ikke bevirker *i*-omlyd.

får man ved at optage sidste ords første stavelse i første takt en forholdsvis tung første takt, men kun éngang kan der imod denne fylde rejses en alvorlig indvending. Det er ved 61,4: *reynt hefi ek fyrr brattara*. Her repræsenterer ordene *reynt—fyrr* netop skemaet for en regelmæssig første takt af den almindelige typus. *hef(i) ek* repræsenterer den nedgang, som følger på arsisstavel- sen; det følgende *fyrr* er taktens slutningsstavelse, som har en biaccent. Derefter er der ikke plads mere til *bratt*¹.

Efter alt at dømme kan der næppe være nogen tvivl om, at disse ord må læses med arsis på første stavelse. Antallet af verslinjer i Am., som har en anden takt der består af et trestavelser ord, bliver da, om man tager de to s. 93 om- talte tilfælde med, i det hele 7. Udgangen er 5 gange $\acute{\cup}\times$, 1 gang $\acute{\cup}\times\times$, 1 gang $\acute{\cup}\times\grave{\cup}$.

Der må endnu siges et par ord om tre parallelt byggede verslinjer med en trestavelser anden takt, som indeholder to selvstændige ord. Det er 17,1: *Björn hugða ek hér | inn kom- inn*, 19,1: *ørn hugða ek hér | inn fljúga* og 26,1: *Ó hugða ek hér | inn renna*. Her forlanger tankens udtryk, at *inn* står i arsis. Dette ord kan på ingen måde underordnes det følgende verbum, men det må dominere. Dertil kommer, at i første takt *hér* har en stærk bitone. Om der endnu skulde følge en stavelse, måtte den underordnes *hér* (jfr. ovenfor om *fyrr* i 61,4, hvor de samme forhold foreligger). Disse tre linjers rhythmus er altså $\acute{\cup}\times\times\times\grave{\cup} | \acute{\cup}\grave{\cup}\times$. Paenultima er éngang kort, to gange lang.

¹ Lidt anderledes forholder det sig med 55,7 *eptir lifum | ellifu*. Her vilde det i og for sig ikke være umuligt, at efter ordene *eptir lifum*, som har rhythmien $\acute{\cup}\times\grave{\cup}\times$, endnu fulgte en til samme takt hørende stavelse, som havde en stærkere accent end stavelsen *lif*-; jfr. 81,5 *gláða mun þik minst | Atli*, 101,3 *hersar oss á hǫnd | gengu*, 65,5 *fyrir kveð ek mér | minna*. Takten har i sådanne tilfælde en lille hævnning i midten, som dog er mindre end toppenes i begyndelsen og ved slutningen.

Disse tre linjer vidner om, at også for anden takt er formen $\acute{\circ} \grave{\circ} \times$ tilladt — den forekommer ligeledes i Akv. —, om end digteren af Am. ikke gerne benytter den. Her har det retoriske udtryk besejret hans rhythmiske skruper. Det er i grunden kun én linje, som han varierer to gange. Det stærkt betonedede adverbium og verbalformen hører sammen, og da de danner udsagnets slutning, står de tilsammen i anden takt.

Sammensætningerne af formen 1 lang + 2 ved linjens slutning og med rhythmien $\acute{\circ} | \grave{\circ} \times$ danner det store flertal af alle komposita i Am. Formen 2 + 1 forekommer, som vi har set, i linjens slutning éngang; bevægelsen er $\acute{\circ} \times \acute{\circ}$. Lidt talrigere er eksemplerne på 1 + 1; det er nomina propria som *Guðrún*, *Glaumvör*, hvis rytmus naturligvis er $\acute{\circ} \acute{\circ}$. Ved en linjes begyndelse står kun få komposita. De eneste eksempler på 1 + 2 er 5,1 *ólværir*, 19,2 *endlöngu* og 54,4 *öndurðan*. Accentuationen er her $\acute{\circ} \acute{\circ} \times$. To gange forekommer 2 + 1: 4,6 *sendimenn*, 18,3 *hvítabjörn*. Bevægelsen er som ved linjens slutning $\acute{\circ} \times \acute{\circ}$. Eengang forekommer 2 + 2: 26,1 *endilöngu*, d. e. $\acute{\circ} \times \acute{\circ} \times$. De tre først anførte eksempler er tilstrækkelige til at vise, at 1 lang + 2 ikke er bundet til linjens slutning. Men accentuationen ved begyndelsen er ikke densamme som ved slutningen. Overfor 5,1 *ólværir* $\acute{\circ} \acute{\circ} \times$ står 1,5 *einmæli* $\acute{\circ} | \acute{\circ} \times$.

Den ejendommelige forkærlighed for komposita af typen 1 lang + 2 ved linjens slutning med den dermed forbundne accentuation, — som stemmer overens med den, som findes i svenske komposita af typen *skomakare* —, viser, at anden stavelses naturlige betoning i disse ord ikke kan have været synderlig svagere end første stavelses. At anden stavelse havde hovedaccenten, kan på grund af disse verslinjer ikke påstås. Ti af de få steder, hvor ord af denne form står i lin-

jens begyndelse, fremgår, at også den omvendte accentuering er mulig. Meget taler altså for, at disse ord har haft en ligevægtsaccent med omtrent samme vægt på første og på anden stavelse, så at man i en verslinje efter omstændighederne kunde bringe første eller anden stavelse mere i forgrunden. Anden stavelse kan indtage anden rangs plads i første takt og første plads i anden takt; til en underordnet plads i anden takt er den for vægtig. Derimod kan andet led af et ord, som har formen 2+1, også stå i anden takts slutning (*ítarligt*).

Accentuationen af *Guðrún* er altså ikke densamme som af *Guðrúnar*. I *Guðrún* dominerer første stavelse ubetinget over anden stavelse; i *Guðrúnar* består mellem de to stavelser et ligevægtsforhold. Hvorvidt der heri afspejler sig en ældre tilstand, hvorved i sammensætninger hovedaccenten ikke altid faldt på første led, derpå kan her ikke indgås. Imidlertid vil ovenstående metriske overvejelser måske komme til at spille en rolle i diskussionen om sammensætningens accentuation i det hele taget.

Efterskrift. Efter manuskriptets afslutning blev jeg opmærksom på en afhandling af N. Beckman i 15. bind af Arkiv f. n. Fil., hvori forf. med hensyn til rhythmene i ord af typerne *húsfreyja* og *manviti* kommer til en opfattelse, som berører vore resultater. Da Beckmans bevisførelse i øvrigt går ad andre veje, har jeg ingen anledning til her nærmere at dvæle ved hans afhandling.

Några anmärkningar om dalsländskan på gränsen till Norge och Bohuslän.

Av

Gösta Bergman.

Nössemark, Ed och Töftedal äro de tre dalsländska socknar, som gränsa till Norge. Riksgränsen, som skiljer dem från motsvarande norska præstegjeld Aremark och Id i Østfolds fylke, är en ganska tydlig språkgräns, och dess språkskiljande betydelse har förutsättningar att med tiden bli allt större¹. Men även Dalslands gräns mot Bohuslän är tydligt markerad i språket. Också råder ju ett intimt historiskt betingat sammanhang mellan norra Bohusläns och sydöstra Østfolds dialekter.

Det är några gränsfenomen från de nämnda svenska socknarna och deras närmaste grannar, vilka dels visa sammanhanget, dels skillnaden mellan den svenska och norska (resp. bohuslänska) bygdens språk, som här skola framdragas.

Kommer man från den svenska gränsstationen Mon till den norska Kornsjø, så torde den mest frapperande språkliga nyheten vara förekomsten av diftonger. Den norska sydkustens dialekter, men framför allt Østfolds, ha ju liksom dan-

¹ Särskilt för de delar av ordförrådet, som hänföra sig till den moderna kulturen i motsats till den gamla allmogekulturen och vilka därigenom i större utsträckning tillhöra svenska resp. norska riksspråket, blir riksgränsen jämväl en allt betydelsefullare språkgräns. Den viktiga moderna ordspridare, som tidningen (avisen) utgör, gör bestämd halt vid riksgränsen.

skan utvecklats nya diftonger av vokaler med följande *g*. Exempel från Aremark äro *väj* (väg), *täj* (teg), *ræu* (råg), *hæu* (hög i ortnamn = kulle), *plæu* (plog), *skæu* (skog), *læu* (låg, adj.). Dyliga diftonger, vilka ju också finnas i Bohuslän, saknas helt på den dalsländska sidan. De gamla diftongerna *ei*, *au* och *ey* ha i sydöstra Østfold, varom här är fråga, sammandragits till monoftonger, så vida de icke befunnit sig i slutljud¹. I ordet för får, *sæu* (fvn. *sauðr*), är diftongen bevarad, väl beroende på tidigt bortfall av *d*. När på gammal diftong följt *gh*, såsom i *täj* ovan (fvn. *teigr*, m.), har måhända kontraktionen aldrig inträffat.

I övriga delar av Østfold äro de gamla diftongerna bevarade, men före *m* och *n* uppträda de — »her som annstad», säger Ross a. st. — i formen *äē*, *æē* eller *æä*. Men även framför andra kons. förekomma dessa degenererade diftonger i Østfold, såsom i Onsen: *fæēt* (jämte *fet*).

Det synes mig som om man borde ha denna kontraktionsprodukt i minnet, när det gäller att förstå vissa *ä*-skrivningar av ord med gammal diftong, vilka förekomma på Dal. E. Noreen har i Ärtemarksm. ljudl. s. 72 fäst uppmärksamheten på de rätt talrika skrivningarna *Hädhen*, *Tägghen*, *Kläfwen*, *Grüan* (no. *greida*) från 15—1700-talen i det dalsländska ortnamns materialet samt Dahlstiernas *gätan*, geten i gravdikten över C. Liedeman 1691. Han anför även de ännu gällande uttalen *gräa* (Grean), *häa* (Heden), *tägana* (Tegane) (orter i Ärtemark) och *klämarka* (Klevmarken, Dals-Ed). E. Noreen synes vilja sammanställa dessa *ä*-former med fsv. skrivningar, »som synas tyda på en övergång $\bar{e} > \bar{æ}$ i någon utsträckning», och han anför Kocks regel i Ljudhist. 1: 152: »Dialektiskt övergick det långa *e*-ljudet till *æ*, företrädesvis framför dentala samt supradentala och interdental

¹ Se Hans Ross, Norske bygdemaal VII: 10.

konsonanter, men även framför konsonanter av annat slag». Han tillägger emellertid, att »rörande ärtemarksmålet tillåter materialet inga slutsatser».

Kocks regel har ju nu av Palmér (Arkiv 40: 51 ff.) ställts in i sitt dialektgeografiska sammanhang. Han har visat upp, att *æ*-formerna gruppera sig dels på sydsvenska, dels på uppländska resp. västmanländska handskrifter, och det är tydligt, att Palmér har rätt, då han ställer de sydsvenska *æ*-formerna i direkt samband med den sekundära diftongeringen av fsv. *ē* i Sydsverige och anser *æ* vara det grafiska uttrycket för ett visst stadium i denna utveckling (a. a. s. 83). De uppländska formerna återigen sammanhånga med det i dessa trakter konstaterade sammanfallet av *ä* och *e*.

Under sådana förhållanden torde det bli svårt att förlika de dalsländska *ä*-skrivningarna med de fornsvenska. Den sydsvenska diftongeringens nordgräns går ju nere i Västergötland och kan icke antas ha sträckt sig upp till Dal. Jag tror därför, att man är på rätt väg, om man i stället anknyter de dalsländska skrivningarna till den norska språkutvecklingen. Dalsland gränsar till Østfold, som med undantag av sin sydöstra del, ännu har de gamla diftongerna bevarade och, såsom ovan visats, i gränsområdet för bevarad resp. kontraherad diftong erbjuder mellanformer, som i skrift närmast kunna återges med *ä*¹.

De svenska motsvarigheterna till de norska orden med diftongen *æu* ha i gränssocknarna att uppvisa några påfallande former:

¹ Jfr »att i S. Möre (i Småland) diftongen (= den sekundära, ur fsv. *ē* uppkomma) i regel består av ett *ä*-ljud med efterslag av *i* eller *e* (i vilket senare fall den för övrigt för ett fonetiskt oskolat öra lätt ger intryck av slutet *ä*-ljud och mycket väl av en skrivare torde kunna betecknas med *ä*).» (G. Hedström hos Palmér a. a. s. 91).

1. *dugga* (dö, om djur, t. ex. om daggmask på ålrev).
Antecknat i Vårvik.

2. *jällsugg* (kastrerat får). Antecknat i Torrskog.

3. adj. *låg* (ty. niedrig), ant. i formerna *lugg* (Nössemark),
lög (Ärtemark), *lugg* (Håbol).

Det första av dessa ord förekommer i Kristiania vulgärspråk¹, och därom skriver A. B. Larsen² följande: »Både verbets form og den for adjektivet *død* hetter *dø*, når man uten at være uhøflig anvender dem om mennesker, og det er vistnok indført av katolske geistlige som ialfald hadde fått sin kundskab i at læse og skrive fra Sverige eller Danmark. Til mere profan bruk hadde man adjektivet *dau* (derav endnu *däu*); og likesom der til adj. *dø* svarte adj. *däu*, er der i sen tid til verbet *dø* dannet et verbum *däuwa* om dyr og uærbødig om mennesker.»

Därest A. B. Larsens förklaring av Oslos *däuwa* är riktig, vilket förefaller mycket antagligt, återstår att komma till rätta med den svenska motsvarigheten. Dess *gg* kan då icke vara ursprungligt, men det måste stå i något slags samband med den norska diftongen. Det förefaller mig sannolikt, att vi i detta fall ha att göra med en hypersvecism (reaktionsform, tröskelform). Vid ordets inlåning i de svenska målen har man felaktigt transponerat diftongen *-æu-* till *ugg* enligt mönstret no. *ræu* = sv. *rugg* (råg), no. *æu* = sv. *ugg* (också). För­längningen av *g* i vårt ord är anmärkningsvärd men icke oförklarlig. Förkortning av lång vokal framför *g* förekommer åtminstone i Nössemark, där jag antecknat *plugg* (plog), Håbol: *lugg* (låg, adj.), Ärtemark: *drugg* (drog impf. av draga) gentemot *drugg* i Vårvik, Håbol. Dylik förkortning säges även av A. B. Larsen, a. a. s. 66, förekomma mång-

¹ Jag har även upptecknat det i Aremark i formen *dæuæ*.

² Kristiania bymål, s. 65.

enstädes i Norge, varvid ljudförbindelsen närmar sig till att vara diftong.

Såsom en hypersvecism bör då också *jällsugg* uppfattas.

Även adj. *lugg*, *log*, synes böra uppfattas såsom försvenskning av diftongerade former, som förekomma såväl omedelbart utanför riksgränsen som i Bohuslän (jfr Skee: *lsu*). Detta ord behandlas av E. Noreen¹, som framkastar tanken, att *å* övergått till *o* mellan *l* och vissa konsonanter. Det är emellertid flera ord i Ärtemarksmålet, som uppvisa *o* i st. f. *å*. För att kunna förklara även *froga* (fråga) framkastar E. Noreen alternativt en annan tanke, nämligen »att *āgh* ljudlagsenligt givit *og*: *log*, *froga*. Såsom lånord från rspr. finge man då betrakta *mag*, *svager*, *vaga*». Jag tror även, att de bägge orden med *g* böra förklaras med gemensam regel, men finner »ljudlagen» svagt styrkt. Jag ser även i *froga* (Torrskog: *frūga*) en form, uppkommen i kontaktområdet mellan *frsu^uə* (Skee) och *fraga* ~ *fræga* (Dalsland, Västergötland). Såväl *log* som *froga* i Ärtemark vore alltså kontaminationer av svenska och norska former, förklarliga genom den livliga samfärdsel och det tydliga kulturutbyte, som fordom rått mellan västra Dal och angränsande del av Østfolds fylke (= förutvarande Smaalenenes amt) med Fredrikshald som centrum².

* *

I n. Bohuslän från och med Stångenäset och Tunge härad sluta plur. av konsonantstammar (typen *fötter*, *böcker*) på *-ar* i stor utsträckning (Lindroth SIOD II, s. 43). I Dalsland har jag icke funnit något exempel härpå. Däremot har jag funnit uttalet i Enningdalens kapellförsamling hos en gammal

¹ Ärtemarksmålets ljudlära s. 101 ff.

² Om förbindelserna med Fredrikshald se E. Noreen a. a. s. 18 och 22. Fredrikshald kallas på norra Dal »Byn».

bondhustru (på Finsvigøen i m. Kornsjøn), som är född några km. därifrån i Töftedals socken på Dal¹.

Även vid Holmegils kapell i Aremarks socken, några kilometer från gränsen till Nössemarks socken, har jag hos en gumma, född i Rävmarken, Dals-Eds socken, och gift med en norrman, antecknat fall med ändelsen *-ar* (t. ex. *gullröttar*, *morötter*, *tinnar*, *tänder* på högaffeln, *rännar*, *ränder*)².

Beträffande de norska dialekternas ställning i detta hänseende få vi upplysning hos Ross, som a. a. s. 14 säger, att »forminne *jæitär* (*är*), *bø'kär* (*är*) . . . raader vestanfyre Foldi (= Oslofjorden) heilt upp imot Modom. Paa Ringerike o Romerike er de mest *jæit(ə)r jæit'nə*, *mæn'nə mænn'nə*. I Bamle, Vestfold (Sandeherad, Ramnes), Oslo (Hurum) o Oustfold (Varteig, Idd) kann ein høyre *man'när*, b. *man'nänə*, o detta er ikkje berre barnemaal . . . Sumstad i Oustfold kann ein høyre *jæitär jæitanə*, men her høyrer ein jamvæl og *vi'sär*, *jæn'tär*, saman me *hæstär*, *myrär* (Trykstad o andre) . . . I Nord, upp imot Upplandsmaali, i storluten av Rom. o noko av Aker o Ring. er de, som nemnt, mest berre *ər* i fleirtal te dei *f.* o *m.* som ikkje er jamna: *sta'vær*, b. *sta'vä*, *låvər*, b. *låvä*, *vi's(ə)r*, b. *vis(ə)nə*, *myr(ə)r* (*myrär*), b. *myr(ə)nə* o *-anə* . . . I Oustfold raader mest *stavär*, *-anə*, te dess böygjings-*a*'en i dei fleste ordformir . . . veiknar mot Sud te *ä*, *ə* o *ə* i *stavər*, *stavənə* . . . Mannkynsord som skulde fylgjest me *gris* vil i Vestfold o annstad skride inn i *a*-böygjingi: *grisär*, *grisänə*, *sauär*, *sauänə*.»

Sätter man in de bohüslänska och på gränsen till Dal

¹ Även hennes man var född på Dal, men medan hustrun var i hög grad konservativ i sitt språk hade mannen tillägnat sig flera norska uttalsvanor och ord. Deras barn talade ren norska.

² Det är ju icke uteslutet, att gumman tillägnat sig detta uttal efter inflyttningen till Norge. Hennes språk var emellertid i övrigt föga påverkat av norskan.

antecknade ordformerna av typen *röttar* i ett dylikt större dialektgeografiskt sammanhang, framträda de såsom »tröskelfenomen»: de synas mig höra hemma på gränsen mellan de områden, inom vilka ändelserna *-e* och *-a* hållas åtskilda resp. avslipats till enda ändelse *-e*. På gränsen mellan dessa tvenne områden bör en viss osäkerhet råda om den »rätta» ändelsen, och därmed är en betingelse skapad för urspåringar inom paradigmen¹.

* *

*

Flera ordgrupper, bland dem best. formen av fem. subst. i sing. (t. ex. *myren*) och av neutr. subst. i plur. (t. ex. *husen*) ändas inom ett stort område i västra Dalsland på *-a*. Detta område innefattar hela Valbo hd, av Vedbo hd samtliga socknar utom de nordligaste: Nössemark, Torrskog, Vårvik och Laxarby, samt av Nordals hd Dalskogs socken (delvis). Man kan sålunda säga, att företeelsen i stort sett icke uppträder öster om Dalslands kanal och Kroppefjäll. Här ändas i stället de ifrågavarande formerna på öppet *a* såsom i Västergötland och Värmland. Även Aremark, som gränsar till Nössemark har öppet *a*. I Enningdalen har jag på gränsen till Sverige funnit slutet *a*, men i övrigt har Östfold, om man får tro Ross, ändelsen *a ~ ä*. Till det västdalsländska området med slutet *a* ansluter sig även Sanne socken i Sörbygden, Bohuslän. För övrigt ligger det i Bohuslän så till, att dess

¹ Av subst. *nek* f, sädeskärve, har jag antecknat pl. *spekkænekar* 'fågelneker' i Holmegil (sg. b. f. *-neka*) och *nekar* i Töftedal. Normalformen är dock *nekər*, som jag också funnit i Töftedal hos en gumma, född 1831 i Jakobsrud i samma socken. Här föreligger väl också en urspåring liksom i pl. *häffar* 'hässjor', antecknat från Nössemark. Anmärkningsvärda äro även imperfektformerna *bränna* 'brände', *tänna* 'tände', bäge från Nössemark, där övergången till 1 svaga konjug. väl står i samband med att inf. i Nössemark ändas på *-ə*, varigenom inf. och impf. skulle ha sammanfallit. Samma övergång till 1 sv. konj. föreligger i *vännar* pres. 'vänder', antecknat i Holmegil.

södra del söder om en linje, som går norr om Orust och in mot Uddevalla, har formerna *sänga, kua, husa*, medan den norra delen har *sänge, kue, huse* (med *e* av växlande kvantitet och kvalitet)¹.

Det kunde vara lockande att ge sig in på frågan, hur dessa växlande ändelseartikulationer kunnat uppstå. I sådant fall lär man dock icke komma utöver hypoteser. Jag vill endast fästa uppmärksamheten på »la configuration géographique des aires linguistiques» för att tala med M. Gilliéron: från väster till öster följa på varann områden med ändelsen *-e* (Bohuslän), *-a* (västra Dal) och *-a* (östra Dal). Det ligger ju nära till hands att ställa de tre stadierna på den bestämda artikelns väg i beroende av varandra och betrakta *-a* som en skärpt artikulation av *-a*, uppkommen på gränsen till det norska (bohuslänska) *-e*.

¹ Lindroth SIOD II, s. 18.

Till Vøluspá.

Av

Johan Palmér.

Str. 16 och 17.

Om Ask och Embla heter det:

ǣnd þav ne áttó
óþ þav ne hafðó
la ne lęti
ne lito góða

Aund gaf odiN
op gaf hęnir
la gaf loðvR
oc lito góða. (*R* enl. Bugge).

Dessa strofer ha utförligt kommenterats, och E. H. Meyer har i sista hand velat återföra den här behandlade skapelsemyten till Gen. 2: 7: formavit Deus hominem de limo terræ et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ et factus est homo in animam viventem. Härav skulle den medeltida exegesen ha uttolkat tre olika gåvor: spiraculum, anima, vita, vilka tilldelats människan av de tre personerna i gudomen. Dessa egenskaper motsvaras i Vsp. av ǥnd, óðr, lá ok lito góða. I stället för de tre personerna i gudomen har den hedniske diktaren insatt Odin, Hönir och Lóðurr, vilka sålunda motsvara resp. Fadern, Sonen och Anden.

Meyers uppfattning har med rätta icke godtagits, av skäl som här ej behöva upprepas. Däremot kan från antiken anföras en direkt parallell till Vøluspás skildring av det första människoparets daning. I sitt grundläggande arbete om den

antika astrologien, L'astrologie grecque, citerar Bouché-Leclercq s. 599 en arabisk författare, Omar, som stödd på antika källor, från astrologisk synpunkt givit en skildring av fosterutvecklingen, som i detalj överensstämmer med Vøluspás skildring av skapelseförloppet. Enligt astrologisk uppfattning behärskades icke blott människans liv från vaggan till graven utan även själva fosterutvecklingen i moderlivet, själva människodaningens sålunda, av de på himlen kretsande planetgudarna. Av dessa mottager själen sina anlag och sin karaktär. Det må dock anmärkas, att Omars framställning helt säkert normaliserar en smula, då det tydligen gällt att fördela utvecklingen på nio månader, så att var månad av fosterutvecklingen behärskats av en gudomlighet. För den skull har han måst insätta Saturnus och Jupiter vardera två gånger, vilket knappast kan vara ursprungligt. Jag citerar Bouché-Leclercq: Saturne, origine de la semence, la coagule d'abord par le froid. Jupiter donne le »souffle» et mêle au corps; Mars, le rouge Mars¹, produit le sang; puis vient le Soleil, qui allume le feu vital, l'âme proprement dite. Au cinquième mois Vénus donne le sexe: Mercure, la langue au sixième mois. Enfin, au septième, quand la Lune, prototype des visages humains sans doute, a acheveté son image, l'enfant peut naître viable. Au huitième mois, il retombe sous la domination de Saturne et mourrait en naissant. Au neuvième mois au contraire, le bon Jupiter, le protège, et, comme dit l'astrologue musulman, »il vivra, si Dieu le veut».

Likheten mellan denna framställning och Vøluspás är slående, och det är säkert icke tillfälligt, att det är det väsentliga partiet, människans daning av de fyra elementen, som är

¹ En annan riktning, som måhända har egyptiskt ursprung, insätter i stället för den olycksbådande Mars den godartade Herkules. Bouché-Leclercq s. 98.

det gemensamma. Detta är väl den ursprungliga kärnan i de olika skapelseberättelser, som funnits. Följande punkter motsvara varandra.

2. Odin ger <i>ønd</i>	Jupiter ger »le souffle».
3. Lóðurr ger <i>lá</i> och <i>litu góða</i>	Mars ger blodet.
4. Hönir ger <i>óðr</i>	Solen ger själen.

Överensstämmelsen kan utsträckas till att omfatta även *læti*, som helt säkert motsvarar Mercurius' gåva, talet, talförmågan. Därav följer också, att Snorre riktigt uppfattat innebörden av detta ord, då han återgiver det med *mál*, ej med ett ord för 'åtbörder, geberde'.

Endast på punkt 1 råder olikhet, i det Völuspá här anknyter till andra skapelsemyter än den astrala.

En närmare analys av själva skapelseakten torde ha sitt intresse.

De gåvor, som de olika gudarna ge, äro *ønd*, *óðr*, *lá* och *litu góða*. Det är dessa element, som jämte råmaterialet, representerat av Ask och Embla, bilda människan.

Ask och Embla äro produkter av jorden själv och dess vegetativa kraft.

ønd är andedräkten, luften, som är nödvändig för allt liv.

lá har tolkats på olika sätt. A. Noreen¹ föreslår 'livsvärme' i anslutning till sin uppfattning av Lóðurr som Vlóporr 'värme'. Andra tolka det som 'livssaften, livsvätskan'. Den riktiga översättningen är helt säkert 'blod', då det motsvarar Mars' gåva, 'le sang'. Det företräder det fuktiga elementet i naturen. Det är blodet, som ger människan »litu góða».

óðr översattes vanligen med 'själ', 'geistige regsamkeit', 'vernunft' (Gering), 'vit ok hrøring' (Snorre), och detta träffar helt säkert det rätta. Det är solens gåva enligt Omar,

¹ Nord. Tidskr. f. filol. NR 4, s. 28 f.

och enligt astral uppfattning härstammar själen från solen, den kosmiska elden. Själen representerar med andra ord det fjärde elementet i naturen, elden. Människan blir sålunda liksom allt, som omger henne, bildad av de fyra elementen, hon blir ett sammandrag av naturen, en mikrokosmos, som i smått föreställer universum. Den människouppfattning, som man på så sätt kommer fram till, sammanfaller sålunda helt med den antika astralreligionens. Denna behöver givetvis dock ej ha varit den omedelbara källan till Völuspá, då denna människouppfattning övertagits även av andra religioner, t. ex. Mithras.

Utifrån denna tolkning av skapelsemyten torde man kunna angripa även det mytologiska problem, som döljer sig i Völuspástrofen. Om denna har antik förebild, kunna givetvis inga slutsatser därifrån dragas angående de olika nordiska gudarnas roll vid skapelsen. De latinska gudomligheterna ha helt enkelt på vanligt sätt utbytts mot sina nordiska motsvarigheter, och den roll, dessa komma att spela, få de sig tillagd utifrån.

Då Odin får ersätta Jupiter, beror det väl på att han i Eddamytologien intager samma ställning som Jupiter i den romerska gudavärlden. Att han vid skapelsen meddelar önd, beror sålunda icke på att han skulle vara vindgud, såsom hittills antagits. Han har endast övertagit Jupiters roll. Denne är i astrologien en godartad planet, som tilldelats egenskapen att uppväcka milda vindar, ett drag som han i sin tur övertagit från den babyloniske Marduk. Det är därför han vid skapelsen meddelar »souffle», önd.

Höfnir är en av de dunklaste gestalterna i den nordiska mytologien, och någon enighet om hur han bör uppfattas har ännu ej uppnåtts. Då han i Vsp. får ersätta solen, torde man emellertid ha ett någorlunda säkert kriterium på att han åtminstone av Völuspás diktare fattades som en solgud.

Som sådan har han tolkats redan av Weinhold i ZfdA 7, s. 24. Sedan dess ha emellertid många nya teorier framställts, oftast med utgångspunkt från osäkra etymologier av namnet. Sn.-E. tilldelar honom namnen *aurkonungr*, *enn skjóti áss* och *enn langifótr*. Det första har tolkats på olika sätt, såsom 'Lehmkönig, Nässekönig, König des Frühlingsglanzes'. Om Hönir är en solgud, blir epitetet *aurkonungr* fullt naturligt, endast om man i *aur-* ser en nordisk motsvarighet till ags. *eár-* i *eárendel* (av ie. **aus* 'lysa'), som motsvarar det lat. *jubar* 'glans', speciellt om solens och stjärnornas ljus¹. Namnet skulle i så fall betyda 'glanskonung', en för en solgud passande benämning. Det förtjänar anmärkas, att solen, som var placerad i mitten av de över varandra grupperade 7 vandrande himlakropparna, av antika astrologer gärna jämfördes med en konung, som skred över himmelen, omgiven av sina vakter och drabanter².

Just i sammanställningen solguden Hönir — *aurkonungr* finner jag ett starkt stöd för att *aurr* verkligen i isl. haft betydelsen glans. Därför är jag ock böjd för att återfinna denna betydelse i str. 18, där det om världsasken säges, att den är 'ausinn hvíta auri'. Trädet får väl tänkas ha sin rot i jorden, under det att dess krona skjuter upp i rymden och övergjutes med dess vita glans. Epitetet *ausinn hvíta auri* blir med andra ord parallellt med *heiðvanr* i str. 28, som jag översätter 'van vid himmelsglansen'. En del av lufthimmeln kallas ju ock i Sn.-E. *Heiðornir*. Tvivel på riktigheten av sammanställningen *aurr* — lat. *jubar* har dock framförts senast av Hellquist NoB 4, s. 146. Strof 18 får emellertid med denna tolkning en helt annan lyftning än med de hittills framställda översättningarna: överöst med fuktighet (från Urdarbrunnen), överöst med vit sand (från källans kant), överöst

¹ Se Bloete i ZfdA 38, s. 287.

² Cumont, Den astrala religionen, s. 94.

med det vita gruset, åsyftande de vid trädets fot liggande, avfallna blommorna från kulträdet, som fattas som en idegran.

Även epitetet *enn skjóti áss* passar väl in på solen, det (jämte månen) för ögat snabbaste av himlaljusen: skjótt ferr sólin, säger Gangleri.

Snorres andra kenning 'enn langifótr' är väl även den endast en beteckning för snabbhet.

Vem *Lóðurr* är, är ovisst. Vanligen anser man honom vara identisk med Loke på grund av att han uppträder samman med Odin och Hönir. Skälet kan emellertid icke vara avgörande, om skapelsemyten, såsom här hävdats, icke vilar på inhemska tradition utan är ett foster av antik och österländsk spekulatión. Identifieringen avböjes ock av Finnur Jónsson *Isl. goðafræði*, s. 84.

Då i Vsp. *Lóðurr* spelar samma roll som Mars hos Omar, är det väl ock knappast sannolikt, att Loke kan avses. Någon direkt likhet dem emellan finns ej, såvida det ej skulle vara den, att planetguden Mars ansågs ondartad och Loke i Vsp. uppträder som skadegöraren framför andra. Det förefaller emellertid ej sannolikt, att han i så fall skulle deltagit i människans skapelse.

I NoB 6, s. 37 har Sahlgren framställt den meningen, att utgångsformen för *Lóðurr* är *Lóðverr* och att med *Lóðurr* avses fruktbarhetsguden. Den kvinnliga motsvarigheten till *Lóðverr* skulle föreligga i ortnamnet *Lodhkonuvi* 'fruktbarhetsgudinnans helgedom'. Det är emellertid uteslutet, att Vøluspás diktare låtit den nordiske fruktbarhetsguden motsvara krigsguden Mars, varför ej heller detta alternativ är antagligt. Något stöd för tolkningen av *Lóðkona* som 'fruktbarhetsgudinnan' lämnar sålunda ej Vøluspás *Lóðurr*.

Vanligen motsvaras Mars av Ty. Då emellertid Vøluspá-

diktaren för övrigt ej följt den kontinentalgermanska normen vid utbytet av de romerska gudomligheterna mot nordiska — han låter ju Odin ersätta Jupiter — kan ej heller detta vara utslagsgivande.

Sannolikt är Lóðurr helt enkelt namnet på planetguden Mars, som på grekiska heter *πυρόεις* och i astrologisk litteratur gärna omtalas med epitet som 'flammande, lågande' e. dyl. Orsaken härtill är dess röda, eldliknande sken. I Lóðurr ingår kanske därför ett ord med betydelsen eld eller dylikt¹. Det kan i så fall vara ett försök att återge planetgudens grekiska namn, eller ock kan det ha bildats parallellt med detta. En parallell härtill erbjuder Snorreeddans *Gimir*, som är namn på den sjunde himmelssfären, Mars' sfär, och som bildats av *gim* 'eld'. Se härom Falk i Heidersskrift til M. Hægstad, s. 37.

De tre gudarna kallas *aflgir* och *ástgir*. E. H. Meyer finner, att dessa epitet ha kristen klang. De gamla asagudarna voro icke *ástgir*. Denna iakttagelse är riktig. Fattar man emellertid stället så, som jag här gjort, bli båda epiteterna förklarliga. Planetgudarna voro både mäktiga — vissa av dem kallas 'omnipotentes' — och vissa av dem — däribland solen och Jupiter — godartade och välvilliga.

Även tretalet kan förklaras från astrologisk synpunkt, då en av de 'aspekter', under vilka man betraktade planeterna, just var tretalets. Den första av trigonierna omfattade enligt Ptolomeus just solen, Jupiter och Mars — våra skapelsegudar. Tretalet kan naturligtvis även förklaras på annat sätt. Axel Olrik² sätter det i samband med keltisk mytologi.

Orden *qvomo . . . at hvsi* ha vållat Eddaforskarna stora svå-

¹ Jfr Blankensteiner hos Olrik i Festskr. t. Feilberg, s. 587 not och 588 f., ehuru dennes formella förklaring ej kan godtagas.

² Festskr. til Feilberg, s. 579.

righeter. »Mit *at húsi* ist kaum eine klare vorstellung zu verbinden», säger Boer, och Gering ändrar *húsi* till *húmi*. Detta är att missförstå situationen. De tre gudarna befunno sig nämligen icke på jorden, det är från himlen, de utöva sin skapargärning. Det hus, de kommo till, är ett av himmelshusen. Enligt astrologisk uppfattning hade var planet ett av zodiakens tecken som sitt speciella hemvist, sitt hus, domus, och då han befann sig där, var hans verkan synnerligen kraftig. I mytologien omdiktades dessa himmelshus till verkliga borgar. Det är sålunda en fri mytologisering av en astrologisk realitet, då diktaren låter de tre gudarna »komma till huset», när de utföra sin skapargärning.

Hela skapelseberättelsen är sålunda ingenting annat än astrologiens uppfattning av den naturliga människotillblivelsen, tillämpad på den första människodaningen och sålunda upphöjd till skapelsemyt.

Analysen av skapelsemyten har lett oss in på antika tankegångar, och jag är därför böjd att utifrån samma synpunkt tolka även den mycket omskrivna

Str. 2.

nio man æc heima

nío ivípi

miot uið mǫraN

fyr mold nedan. (Bugge).

I stället för *ivípi* har Hauksbók *iuidiur*. De olika tolkningarna av dessa rader finnas omnämnda dels av S. Nordal Völuspá, s. 36 f., dels av H. Pipping Eddastudier I SNF XVI 2, s. 36 f. Pipping själv fattar *ivípi* som en svecism för **ýviði* 'idegranar', och i stället för *miotvið* vill han gärna läsa *mǫtvið* 'matträäd, fruktträäd'. I vilket fall som helst skall därmed avses världsträdet.

Om man utgår från den världsuppfattning, som var den gängse inom kulturvärlden på den tid, då Völuspá diktades,

kan man knappast vara i tvivelsmål om vad som avses med de nio världarna. Enligt den geocentriska världsuppfattningen bildade jorden och det omgivande lufthavet den sublunariska världen, elementens värld, utanför denna lågo de sju planet-sfärerna, som i sin tur begränsades av fixstjärnehimlen. Alla dessa nio världar befunno sig ovan mulden *í víði* 'i det vida, i rymden' i motsats till *miotviðr*, som var belägen under mulden. I det mycket omtvistade *ivípi* ser jag sålunda en rumsbestämning, korresponderande med *fyr mold neðan*. Formellt fattar jag *í* som prep. och *víði* som dat. sing. av ett subst., som motsvarar adj. *viðr* 'vid'. Sådana subst. äro dels *viðir* 'hav', dels neutr. *víði* 'vidd' (Blöndal). Ifall det är det senare, skulle det här tagas i betydelsen 'den vida rymden'. Att *viðr* verkligen använts om rymden, framgår av namnet *Víðbláinn*, som i Sn.-E. betecknar coelum æthereum och har sitt namn *við-* därav, att denna himmel omfattar hela världsrummet; se Falk i Heidersskrift till M. Hægstad, s. 36. Beträffande betydelseutvecklingen 'vidd' > 'det vida' kan jämföras fsv. *høghþ*, som betyder dels 'höjd (i motsats till djup), riktning uppåt', dels 'ovan marken varande rymd, högre del av luftkretsen', och fht. *wîti*, *wîtin* 'weite, weite Ausdehnung, weiter Raum', mht. *des himels wîte*¹.

Skrivningen *ivípi* för *í víði* är av samma art som *iheimi*, *iheimi*, *ihavll*, *alandi* etc. i Vsp.

ivídiur i Hauksb. torde vara en senare förvanskning.

Nedanföör jorden låg enligt antik uppfattning underjorden, Hades, de dödas land, och enligt Völuspá — »miotvid». Därmed torde detta ords innebörd vara given. Formellt sett är det sammansatt av *viðr* 'skog' och *miot*, som av Nordal återges med *mál* under hänvisning till *kunna e-s miot* = kunna

¹ Jfr Lex. Poet: *ivípi* er mulig et ntr.: *-víði*, af *viðr* 'omfangsrig', og *í* forstærkende, det hele altså: 'meget store strækninger'.

að setja því rétt takmörk. Liksom tidigare uttolkare fattar även Nordal det som beteckning för världsträdet, som med sina grenar och rötter till rummet begränsar världen. Själ återger jag det med 'gränsskog', d. v. s. den skog, som utbreder sig vid gränsen av den övre världen. Att gränsen tänktes som en skog, är helt naturligt enligt germansk uppfattning.

Då valan säger sig minnas de nio världarna, tyder det på att hon förvärvat sin kunskap genom en färd genom dem. Även här är jag böjd för att anknyta till antika föreställningar om själens himmelsfärd. I den förut omnämnda astralreligionen betraktades själen som ett utflöde ur den kosmiska elden, och sedan den vid döden lösgjorts från kroppen, skulle den återvända till sitt urhem och hade då att passera de olika himmelssfärerna¹. Denna föreställning återfinnes även i andra religioner mer eller mindre omformad. Ur denna lära om själens vandring efter döden utvecklade sig så den uppfattningen, att själen redan under människans livstid i éxtasens ögonblick kunde skilja sig från kroppen och företaga färden genom himmelsregionerna, och i mitraismens mysteriekult synes denna själens himmelsfärd ha utgjort det centrala momentet. Det är väl i extatiskt tillstånd valan erhållit sin kunskap, och bakom uttalandet ligger helt säkert en kultisk realitet. Min uppfattning av dessa rader är sålunda i princip densamma som den, vilken H. Pipping framlagt i Eddastudier I, s. 47 f., fastän den i enskildheter, både formellt och sakligt, skiljer sig från denna.

Analysen av de tre stroferna har på ett par väsentliga punkter — rörande världs- och människouppfattningen — lett

¹ Jfr Cumont Den astrala religionen, s. 109, 138, 148. Bousset Die Himmelsreise der Seele i Archiv für Religionswissenschaft, s. 136 f., A. Dieterich Eine Mithrasliturgie, s. 179 f.

över till antika åskådningar. I själva verket synes hela den världsåskådning, som skymtar fram genom det mytologiska stoffet i Völuspá, vara en reflex av senantikens. Världen är sålunda icke skapad ex nihilo. Stoffet — i Vsp. representerat av urtidsjätten Ymir — är evigt. Den ordnas enligt det geocentriska systemet, och den livgivande kraften är solen. Genom dess strålar får jorden liv — sól skein sunnan á salar steina — och människan sin själ — óð gaf Hœnir. Den så danade världen är icke evig. Den skall i sinom tid gå under genom en världskatastrof, varefter en ny världsperiod, en ny *aion*, skall vidtaga, bättre än den gamla. Det erinrar om astralreligionens lära om världscyklerna.

På vilken väg och genom vilka mellanled dessa tankar kommit till Norden och befruktat nordisk diktning, är här ej platsen att utreda.

Skyndæþæ, ytighiæ och senæþæ manæþ

i Upplandslagens Ærfþæ balk X § 1.

Av

August Schagerström.

Den del av ovannämnda paragraf, där dessa ord förekomma, lyder i Schlyters lagedition av år 1834, s. 114, 115 sålunda:

Dör bonde ær barn ænti. kombær þæn til garþs arffwi will skiptæ ok rapæ. swarær husfrun fore sitær. jæk ær mæþ barni. ok byrþi bondæ mins. þa a þæt goþz synæs ok seæs. ok j. iæmpnæþæ hænder at sættiæs. ok þo rafi husfrun. fore föþo sinni. ok liggi þa stæmpnudaghær fore husfrunni manæþæ stæmpnæ. þæt æru manæþæ siu. Föþis þæt barn ok j. hem kombær siu manæþum sipæn bonden ær döþær. taki þæt barn arff ok orff þæt kallr skyndæþæ manæþæ. Föþis þæt barn ok j. hem kombær attæ manæþum. æptir þæt bonden döþær ær. taki þæt barn. arff ok orff. þæt kallær ytighiæ manæþ. Föþis þæt barn. ok j. hem kombær niu manæþum. æptir þæt bonden döþær ær. taki þæt

Förkortningar:

U = Upplandslagen, utg. av C. J. Schlyter.

H = Helsingelagen, utg. av C. J. Schlyter.

A, B, C, D, E = de av Schlyter med dessa bokstäver betecknade handskrifterna av Upplandslagen.

Ä = Ängsökodex av Upplandslagen, utg. av O. v. Friesen.

arff ok orff. þæt kallr laghæ manæþ. Föpis þæt barn ok .j. hem kombær tiu manæþum æptir þæt bonden döþær ær. taki þæt barn arff ok orff. þæt kallær senæþæ manæþ. Föpis ok þy sennæ. þa ma æi horbarn arfwi skiptæ.

Av de övriga landskapslagarna är Helsingelagen den enda, som innehåller något motsvarande stadgande. I dess Ärfþabalk X återfinnes sista delen av Upplandslagens text i följande form:

hustru sighir sik mæþ barni waræ. föþæs þæt barnit i þem X manæþæ æftir þæt bondæn döþer ær. taki þæt barn arff. ok orff. þæt kallær senæþe arff. föþæs þæt senææ. þa ma æy horbarn arfwi skifftæ.

Av de varianter, som Schlyter anför från handskrifterna B, C och D och som förefinnas i Ängsökodex, äro egentligen blott de växlande formerna av *manæþ* av större betydelse.

Sålunda motsvaras *skyndæþæ manæþæ* i A och D av *skyn-dæþæ manæþ* i B och C samt av *skindeþe manæþ* i Ä; *laghæ manæþ* i A och D av *laghæ manæþæ* i B och C samt av *lagha manæþ* i Ä; *senæþæ manæþ* i A och D av *senæþæ manæþæ* i B och C samt av *senæþe manæþ* i Ä. Däremot upptar Schlyter inga varianter för *ytighiæ manæþ*, vilken form alltså torde finnas i alla fyra handskrifterna A, B, C och D; Ä har *ytigia manæþ*.

Inalles träffas alltså — efter någon presensform av *kallæ* — *manæþ* 11 g. (3 g. i A, 2 g. i B, 2 g. i C, 3 g. i D, 1 g. i Ä), *manæþ* 3 g. (i Ä) och *manæþæ* 6 g. (1 g. i A, 2 g. i B, 2 g. i C, 1 g. i D).

Då man väl får antaga, att *manæþ* och *manæþæ* på 1300-talets skrivare och lagläsare gjort intrycket av att vara parallella och likvärdiga till sin betydelse, synes det riktigare att uppfatta de båda formerna som samma kasus och satsdel, än

att med Schlyter i hans Ordbok s. 572 skilja dem åt och förklara *manæþæ* som pluralt genitivattribut till ett underförstått *arf*; om detta varit skrivarens tanke, hade han sannolikt icke på andra ställen skrivit *manæþ*, som icke kan vara genitiv.

Om *manæþ* och *manæþæ* skola fattas som nominativer eller ackusativer, beror på betydelsen av det föregående predikatet *kallær*¹.

Söderwall översätter i sin Ordbok I s. 642 *kalla* med »heta» i några exempel från Bu och Bil, som likna Upplandslagens *þæt kallr skyndæþæ manæþæ* etc.: Leg. I s. 16: *en stap som callar carnotum*; Leg. I s. 4: *min orþ sannas ii ierusalem port som aurea callar*; Leg. I s. 54: *en stap ii francha rike. som callar pictauia*; Leg. I s. 199: *Philipus prædicape tiughu ar .i. sithia. som nu callar suerike*; Leg. I s. 8: *lius .a. latin hete candela*, där Cod. C har *kallar* för *hete*; Leg. I s. 106: *tha han kom (wt) at portenom som kallar sancta maria ad passus*; Leg. II s. 894: *atunda daghin epte: komo (the) alle saman at vmskiæra smaswenin oc kalladho han zachariam æpte hans fadirs nampne. hans modher swaradhe ok sagdhe thz aldre skola vardha vtan han hældir scola kalla johannem.*

¹ Presens singularis av *kallæ* skrives i A *kallær* 5 g. (s. 109, 112, 114, 115, 208) och *kallr* 4 g. (s. 114, 115, 116, 122). Sistnämnda skrivform är jämte *takr* s. 125 (men *takær* 84 g.) det enda exemplet i A på utelämnande av vokal före presensändelsens *-r*; den beror sannolikt på skrivarens »osäkerhet i rättstavning» l. d. och utmärker icke något annat uttal eller annan aksentuering än man får antaga hos *kallær*. Ändelsen *-ær* är för övrigt i A genomgående hos *ōn*-verben och den regelbundna hos *jan*-verben och de starka verben samt hos *liwæ*, *sighiæ*, *hawæ*, *waldæ* och *aghæ*; de få undantagen äro *brister* s. 140, *winder* s. 260, *warþer* s. 19, *komber* s. 51, *biuþer* s. 169, *bryter* s. 80, *hugger* s. 233, *sighir* s. 166 (men *sighær* omkring 90 g.).

Hos *ian*-verben, däribland inberäknade de ursprungligen starka *wæxæ* och *hetæ*, ändas presens singularis normalt på *-ir* med några få undantag: *förer* s. 230, *förær* s. 146 (men *förir* 10 g.), *witær* s. 156, 232 (men *witir* 5 g.), *böter* s. 211, *hetær* s. 124.

Likartade äro följande ställen i A: s. 112 *þæt kallær siængæ kiöp*; s. 122 *þæt kallr ofsinnis arff*; s. 208 *brighþ kallær þæt ohemult ær*; s. 141 *æi ma forsæti kallæ þæt æi kombær drap j.*; s. 243 *ben ok sten ma ra kallæ.*

Det är ju i och för sig icke otänkbart, att det ursprungligen transitiva *kalla* — efter mönstret av *heta*, som är både transitivt och intransitivt — med tiden också fått intransitiv betydelse, och detta tyckes säkert vara fallet åtminstone i några av de anförda exemplen (Leg. I s. 4, 54, 106, 8 cod. C), där predikativet står i nominativ, samt i A s. 109 *þæt kallær utskutstolæ*, såvida *utskutstolæ* är nominativ av ett feminint smådeord och icke snarare, som Schlyter förmodar i sin Ordbok s. 681, en hopskrivning av de två orden *utskut stolæ* (genit. av *stol*, f.; jfr H s. 31 *wtskutz stool*, nomin.), analogt med U s. 135 *utskut skipæ, vþdræt skipæ* (jfr s. 6 *kunungær sweæ oc giötæ, son magnusæ kununx*, s. 252 *eþ atærtan mannæ* med genitiven efterställd).

Vad de 4 exemplen ur U s. 114, 115 beträffar, finns emellertid intet hinder för att uppfatta *kallæ* som transitivt verb med utelämnat opersonligt subjekt *man* (jfr Rydqvist SSL II s. 520) i likhet med följande ställen i U, där detta subjekt saknas: s. 116 *þæssi arff nu æru upp tald. þem kallr bryst arff*; s. 235 *þæt ma aldu kallæ sum aldin bær*; s. 243 *þær ma twa stenæ ra kallæ*; s. 243 *stakæ ok sten. ok ben mæþ. ma ok ra kallæ*; s. 123 *Delis þæt ok sighær hanæ æi laghlikæ festæ wææ*; s. 94 *þa skal næmpnæ hampn ok stampn*; s. 150 *þær skal ok wapæ eþ biupæ*; s. 141 *þa skal swa bapi sanbanæ. ok haldbanæ wip bindæ*; s. 172 *þa ma han bindæ*; s. 174 *bindi swa þæn þiuuff. sum allæ andræ*; s. 174 *bindi sin þiuuff swa þær sum at apri þyfpt*; s. 233 *kombær a gatu ok skripændæ mæþ*; s. 151 *Faldær at laghum böte mæþ lagha botum*; s. 164 *þær skal fyllæ twæggæ mannæ witni*; s. 175

hwar stap þær konæ stiel. fylghi swa þem þiuþfnæþ sum allum andrum; s. 131 æn stiel .i. hælghum timæ; s. 151 ær æi witni til. þa wæri sik mæþ lanzlaghum.

Med antagandet, att *kallær, kallr* är transitivt, undgår man tvånget att uppfatta *manæþ* och *manæþæ* i A s. 114, 115 som nominativer, vilket bär emot, emedan A för övrigt har så få exempel på ackusativformer fungerande som nominativer. Utom de osäkra *iulæ dagh* s. 40 (jfr dock följande nomin. *mæssæ*), *tiu mannæ eþ* och *atærtan mannæ eþ* s. 251 (jfr *eþær, edher* i C, E) och *wapæ eþ* s. 252, vilka alla kunna vara ackusativobjekt till underförstådda verb, finnas i A endast följande singulara nominativer utan *-ær*: titlarna *konong, kunung* s. 210, 211, de allmänna *gup* och *by* samt *kalk* s. 18 (men *kalkær* i B, C) och *þinxdagh* s. 263 (men *þinxdaghær* i C, E). Nästan lika sällan träffas i A plurala ackusativformer med nominativ funktion t. ex. s. 114 *þæt æru manæþæ siu* (men *manæþær* i B, C), s. 239 *byæ* 2 g. (men *byær* 6 g.), s. 273 *eþæ* (men *eþær* 5 g.), s. 185 *twe löti*, s. 265 *twe luti* (men *lötir* i C, *luttir* i E) samt på flera ställen *öræ*.

*

Som villkor för att barn, som födes av »husfru» efter »bondens» död, skall ha arvsrätt stadgar lagen, att barnet skall födas inom en viss tidrymd efter dödsfallet, och nämner därvid fyra tidslängder, sju- åtta- nio- tio månader, då ingen anledning tycks ha funnits till tvivel på att barnet avlats i äkta säng. Om barnet avlats kort före faderns död (vilket är den naturliga förutsättningen för lagens stadganden, särskilt om de tio månaderna), kan nämligen tiden för havandeskapet tänkas vara så kort som sju och så lång som tio månader. Men födes barnet senare än tio månader efter dödsfallet, anses det avlat efter faderns död, är alltså »horbarn» och får ej skifta arv.

De termer lagen använder för havandeskapets längd och tiden för barnets födelse äro:

för sju månader: A *skyndæpæ manæpæ* (B, C, E *manæp*;
Ä *skindepe manep*);

för åtta månader: A *ytighiæ manæp* (inga varianter anförda
av Schlyter; Ä *ytigia manep*);

för nio månader: A *laghæ manæp* (B, C *manæpæ*; Ä *lagha
manep*);

för tio månader: A *senæpæ manæp* (B, C *manæpæ*; Ä *senape
manæp*; jfr H *senape arff*, men i H cod. C
Senadhä manadhe).

Skyndæpæ och *senæpæ* uppfattar Schlyter i sin Ordbok s. 572, 539 som particip av verben *skynda* och *sena* och översätter dem med »påskyndad» och »fördröjd», därmed frångående de omöjliga översättningarna »skyndande» och »sena» eller »senaste» i glossariet till U.

Mot översättningen av ett particip *skyndæpær* med »påskyndad» är ingenting att anmärka, då ju *skynda* (Söderwalls Ordbok II, s. 408) kan vara transitivt med följande ackusativobjekt. Likaså bör *senæpær* kunna översättas med »fördröjd» under antagande, att fsv. en gång haft ett ännu icke i litteraturen anträffat **sena*, motsvarande det fisl. transitiva *seina* och liktydigt med det fsv. transitiva *senka* (Söderwall har *sena* blott från Schlyters glossarier).

Dessa översättningar av de båda orden uppfattade som particip ge emellertid ingen god mening. Bestämningarna »påskyndad» och »fördröjd» kunna inte gärna hänföras till begreppet »månad»; det är inte »månaden», utan barnets »födelse», som inträffat tidigare eller senare, före eller efter förloppet av den tid, som normalt kräves för fostrets fulla utveckling.

Mot antagandet, att *skyndæpær* och *senæpær* äro particip och adjektiva attribut till *manæp*, *manæpæ*, talar också ett skäl av formell art.

Om *skyndæpæ* och *senæpæ* äro particip, böra de ha vanliga adjektiviska ändelser, och man har därför rätt att vänta, att de på de ställen, där de förekomma med samma funktion i satsen, skola ha likartad flexion, d. v. s. att om de på ett ställe ha svag, respektive stark form, böra de ha samma form även på de andra.

Mot plur. *skyndæpæ manæpæ* i A och *senæpæ manæpæ* i B, C med starkt böjt particip borde alltså svara sing. *skyn-dæpæn manæp* i B, C och *senæpæn manæp* i A med stark flexion (ej *skyndæpæ manæp* och *senæpæ manæp* med svag), eller tvärtom, om man utgår från sing. *skyndæpæ manæp* i B, C och *senæpæ manæp* i A med svag böjning, borde man även i plur. vänta svagt böjda particip, alltså *skyndæpu manæpæ* i A, *senæpu manæpæ* i B, C (ej *skyndæpæ* och *senæpæ manæpæ* med stark flexion).

Då ändelsens konstanta *-æ* alltså svårligen kan förlikas med antagandet av adjektivisk böjning, återstår blott att betrakta *skyndæpæ* och *senæpæ*¹ som kasusformer av ett par hittills okända substantiv.

I A finns ett tiotal maskulina substantiv på *-næpær* med genit. sing. på *-æ*, somliga fristående, andra endast som första ledet i sammansättningar och de flesta med abstrakt betydelse: *bonæpær*, *fulnæpær*, *skilnæpær*, *warpnæpær*, *wærknæpær*, *fæstnæpæ fæ*, *iæmpnæpæ hændær*, *manæpæ stæmpnæ*, *piuffnæpæ clandæn* och *yrknæpæ fæ*, jämte vilka Schlyters och Söderwalls Ordböcker också upptaga *blanæper*, *enadher*, *fänæper*,

¹ Först d. 31 aug. i år, efter färdigskrivandet av denna artikel, har jag gjorts uppmärksam på att E. Olson redan 1916 i De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan s. 488 förklarar detta *senæpæ* som ett substantiv.

häggnadher, kostnadher, lifnaper, marknaper, skapnadher, väfnadher m. fl.

Till denna grupp höra sannolikt också *skyndæpæ* och *senæpæ*¹. Ett maskulint **senæpær* »fördröjande, försenande» kan antingen vara bildat av ett verb **sena* (se ovan s. 124) liksom *enadher* av *ena* eller också av adj. *sen* likaväl som *fulnæpær* av *fullær* och *fänaper, piuffnæpær* av subst. *fæ* och *piuffwær*.

Ett av verbet *skynda* bildat **skyndæpær*, »påskyndande, skyndsamhet» kan däremot i så måtto väcka betänklighet, som det icke i likhet med de ovannämnda substantiven har ett *-n-* före ändelsen *-æpær*. Enligt Rydqvist SSL V: 16 ha inga substantiv på *-adher*, motsvarande de fisl. på *-aðr*, anträffats i fsv. litteratur, men detta bevisar icke omöjligheten av att sådana funnits under tidigare språkskeden och senare antagit ändelsen *-nadher* genom analogi med den talrikare gruppen av denna typ (jfr fisl. *marknaðr* jämte *markaðr*). En sådan arkaism kan leva kvar i *skyndæpæ manæp*, naturligt nog i en för övrigt så ålderdomligt stiliserad paragraf. Möjligen skulle bevarandet av *-adher* också delvis kunna bero på ordstammens *-n-*, som motverkat inträngandet av ett andra *-n-* i ändelsen (jfr exemplen på dissimilation i Noreens *Alt-schwedische Grammatik* s. 246, 253).

Med denna uppfattning av *skyndæpæ* och *senæpæ* blir *skyndæpæ manæp* den månad, då barnet födes för tidigt, och *senæpæ manæp* den, då det kommer för sent till världen, bägge delarna i förhållande till födelse efter nio månader, som är laga tid.

*

När Schlyter såg adjektivböjda particip i *skyndæpæ* och *senæpæ*, låg det nära till hands för honom att även betrakta

¹ Se noten föregående sida.

ytighiæ som ett adjektiv. Föranledd kanske av ljudlikheten i första stavelsen av *ytighiæ*, superl. *ytærst* och kompar. adv. *ytarmer* översätter han *ytighiæ* med »ytterligare eller senare». Såväl frånvaron av normal komparativändelse i *ytighiæ* som översättningens oklarhet göra Schlyters förklaring oantaglig.

Om däremot *ytighiæ* i likhet med *skyndæþæ*, *senæþæ* och *laghæ* (i *laghæ manæþ*) kunde tolkas som genitiv av ett substantiv, vars innebörd hade något att säga om födelsens för snara eller för sena inträffande, bleve det möjligt att finna en översättning, som bättre passade i sammanhanget.

Bland de många av adjektiv avledda *īn*-stammarna med abstrakt betydelse hos Ulfila finns inte en enda bildad av adjektiv på *-eigs*. Sannolikt beror detta på att översättaren icke av grundtextens innehåll föranletts att tillgripa en sådan. Ty mot att språket varit oförmöget att bilda *īn*-stammar av dessa adjektiv talar, att det finns dylika, om också inte så många, avledda av adjektiv på de med *-eigs* jämförliga ändelserna *-ags*, *-ugs*, *-aps* och *-ils*: *audagei*, *managei*, *handugei*, *naqadei*, *mikilei*. Det kan därför antagas, att gotiskan också en gång haft feminina substantiv på *-ei* vid sidan av adjektiv på *-eigs*, möjligen med motsvarigheter i andra germanska språk; jfr got. *managei* — fht. *menigi*, got. *bleipei*, *balpei*, *daubei*, *fullei*, *latei*, *siukei* — fsv. *blidhe*, *bælde*, *döve*, *fylle*, *læti*, *syke*.

Ett sådant av adj. *ūhteigs* bildat gotiskt substantiv **ūhteigei* har, om det funnits på nordisk botten, där ursprungligen hetat *ūhtizīn*, och detta bör sedan enligt kända ljudlagar (se behöriga ställen i A. Noreens Geschichte der nordischen Sprachen, Altisländische und altnorwegische Grammatik och Altschwedische Grammatik) ha förändrats på följande sätt.

a) **ūhtizīn* > **ūhtizī*: ultimas *-n* synkoperades, dess *ī* nasaliserades och förkortades senare till *i*, men blev icke synko-

perat på grund av den ursprungliga nasaleringen och sin på ursprunglig längd beroende biton i likhet med ultimas *i* i fisl. 3 sg. preter. konj. *byndi* (got. *bundei*), fisl. *domari*, *domæri* (got. *domareis*), fisl. *gestir* (got. *gasteis*);

penultimas *i* undgick likaledes synkopering såsom ursprungligen långt (jfr got. *-eigs* och latinska adjektiv såsom *amīcus*, *aprīcus*, *postīcus*, *pudīcus*) och — även efter inträdd förkortning — i någon mån (starkare eller svagare) bitonigt liksom penultimavokalen i fisl. fsv. *fæþrini* (got. *fadrein*), fisl. fsv. *dōmari* (fht. *-āri*), fisl. fsv. kompar. *armare* (got. *armōza*), fisl. fsv. preter. *kallaþe* (got. *-ōda*), fisl. partic. preter. *-aðr* (got. *-ōþs*) samt fsv. adjektiv på *-ugher*, *ogher*, som även kunna böjas utan synkope.

b) **ūhtīzi* > **ūtīzi*: vid inträdet av assimilationen *ht* > *tt* blev föregående *ū*, som därvid egentligen bort övergå till *ō* såsom i *ōtta* (got. *ūhtwō*), bevarat på grund av följande stavelses *i*, vilket bör ha haft samma inverkan på *ū* som på *ū*.

c) **ūtīzi* > **yttīzi* genom omljud av penultimas bitoniga *i* såsom i fisl. preter. konj. *byðim* (got. *budeima*), fsv. *drötning*, *höfpinge*, *kætil*, *lykil*, *ypin*, *yllin* m. fl.

d) **yttīzi* > **ytīzi*: jfr fsv. *ōta* < *ōtta*, gen. sing. *nātar* < *nāttar*, nom. plur. *satir* A s. 158 < *sattir* A s. 84, 90, 93, 143, pres. konj. *hæti* A s. 44, 216, 236, 248, 265 av infin. *hetæ* A s. 265 < fisl. *hætta*, fsv. *hätta* Söderwalls Ordbok I, s. 567.

Genitivus singularis av ett sålunda framkonstruerat **ytīzi* eller — med fsv. skrivning — **ytighi* kan som första led i sammansättningar antingen ha ändats på *-s* (jfr fsv. *brædhis fulder*, *byrdhes fullir*, *fiskis vatn*, *glædhis dagher*, *lætisfol*, *vredhis ordh*, *ällis män*, alla i Söderwalls Ordbok) eller på *-ar* (jfr fisl. genit. sing. *fiskiar*, fsv. *fiskia hus*, U s. 271 *bræþæ witni*, s. 273 *bræþæ witni*). I senare fallet bör genit.

sing. av **ytighi* ha hetat **ytighiar* efter utveckling av ett konsonantiskt *i* ur det palataliserade *gh* framför ändelsens icke-palatala *a* såsom i fsv. genit. *fiskia*, *rikiā*, *ængia* m. fl.

Förlusten av ändelsens *-r* och den vanliga övergången av *-a* till *-æ* ger slutligen den till *skyndæþæ* och *senæþæ* passande formen *ytighiæ*.

Got. *ūhteigs* i 1 Kor. 7: 5 (*ei uhteigai sijaiþ fastan jah bidjan*) översattes i Stamm-Wredes Ulfilas^{13, 14} s. 479 med *Zeit habend*; en tysk bibel, Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift etc., im Auftrage der Deutschen evangelischen Kirchenkonferenz durchgesehene Ausgabe, Halle 1898, har på samma ställe *Musse haben*; äldre svenska biblar ha *hafwa tom* och vår sista bibelöversättning *hava ledighet*.

I *Zeit habend* betecknar *Zeit* icke »tid i allmänhet», utan tid med en viss egenskap, »god tid» = »tillräcklig tid», medan det i annat sammanhang kan vara liktydigt med »god tid» = »tidig tid», t. ex. i regeln »Kaufet in der Zeit, so habt ihr in der Not», liksom adj. *zeitig* ibland betyder »früh, frühzeitig» och sv. *tidig* »förtidig», t. ex. »han dog en tidig död»; jfr ty. *ein früher Tod* = »ein Tod vor der gewöhnlichen Zeit».

Då den senare betydelseskiftningen tydligt skönjes hos de med *ūhteigs* etymologiskt samhöriga got. *ūhtiwō*, fsv. *otta*, *ota*, är det antagligt, att också det av *ūhteigs* direkt avledda got. **ūhteigei* haft samma pregnans och att fsv. *ytighi* kunnat betyda »Frühzeitigkeit» = »tidigare tid än vanligt».

»Der langen Rede kurzer Sinn» skulle alltså bli, att de gamla termerna *skyndæþæ*, *ytighiæ*, *laghæ* och *senæþæ manæþ* betyda »*skyndsamhets-, tidighets-, laga- och förseningsmånad*», d. v. s. den månad, då barnet »födes och kommer i hem» alltför tidigt, tidigare än vanligt, i laga tid och senare än vanligt.

Et bidrag til tolkning af et af Peder Låles ordsprog.

Af

Verner Dahlerup.

Et af Peder Låles danske ordsprog (D 90 i Östnordiska och latinska medeltidsordspråk, utgivna av Axel Kock och Carl af Petersens. I—II. København 1889—94) og den tilsvarende latinske sentens lyder således:

*Ancer ait petre modo plaustro vulpe retentus
Pædher sagde gaasen iegh ager ther reffwen
løb tijl skowen meth henne*

Det allermeste af det, som må forklares både i den latinske og i den danske text, har Axel Kock allerede forklaret i sin »kommentar» (2. bind af ordsprogsudgaven s. 52); vi ved altså, at vokativen *petre* bör læses *petrē*; vi lærer fremdeles, at verbet *plaustro* er dannet av subst. *plaustrum*, en vogn (*modo plaustro* betyder altså: jeg ager nu)¹. Det latinske tankesprog kan da ordret oversættes således: »Gåsen, som var fanget af ræven, sagde: Peder! jeg ager nu.» Det barbariske latin i hexameteret og den store lighed med det danske ordsprog viser ret tydeligt, at vi her har at gøre med en sen middelalderlig oversættelse fra dansk til latin; også derom har Axel Kock udtalt sig i 1. bind af udgaven (indledningen s. 88) og i Nordisk tidskrift utg. af Letterstedtska föreningen 1920 s. 255.

¹ Jf. Soph. Bugge i Arkiv f. nord. filologi. N. F. VI, 86.

Uden at komme ind på de svære eller endogså uløselige spørgsmål, når Peder Låle har levet, og om det danske ordsprog er indsat af Peder Låle selv eller (hvad jeg tror) af en senere samler, vil jeg her kun stille ét spørgsmål, som kan løses uden hensyn til, hvor og når ordsproget er blevet til, og som hverken Axel Kock eller andre har rejst, nemlig hvem er »Pædher»?

I sin »kommentar» oplyser Axel Kock, at ordsproget »ännu lär användas i Sverge», og han henviser til salmedigteren Hans Thomesens¹ håndskrevne ordsprogssamling, til Peder Syvs »Almindelige Danske Ordsproge» (1682—88) og til E. Maus »Dansk Ordsprogs-Skat» I (1879) s. 289. Ligesom Kock er jeg enig med Mau, der siger, at ordsproget »brugtes, naar Nogen var i Fare, men kunde dog ikke lade være at prale, for at give sig Udséende af at være en rask Karl». Derimod tror jeg ikke, at Rasmus Nyerup (Peder Lolle s. 41, 1828) har set rigtigt, når han siger »Af Gaasens Yttring kan man slutte, at det i hine Tider maa have været anseet for særdeles hæderligt (o: *fiint, fornemt*) at age». Det har næppe alene været »i hine Tider», man har anset det for »hæderligere» at køre end at gå; det samme mener man vist i vor tid alle vegne, hvor der kan bruges køretøjer, lige fra Grönland til Indien. Lad os da nu prøve på ved hjælp af det nævnte materiale at finde ud af, hvem »Peder» var.

At gåsen er en pralhans, er sikkert nok; men hvem er det, den praler over for? Er det et menneske eller et dyr? Vi kan tænke os, at det var et menneske, altså gåsens ejer eller vogter. Så måtte vi forestille os, at pralhansen (gåsen) pralede af noget, som den mange gange måtte have set, at mennesker kunde gøre langt bedre end den selv; med strikken

¹ Jf. H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, II (1869—72) s. 740.

om halsen vilde dog næppe nogen prale af sin flyvedygtighed over for en fugl, af sin svømmefærdighed over for en sælhund. Og mindst af alt vilde ordene passe, når de var henvendte til den, som led et tab ved, at gåsen blev ranet af ræven.

At ordstævet (»det apologiske ordsprog») længe er blevet opfattet som en dyrefabel, ser vi af det tillæg, det har både hos Hans Thomesen (16. årh.) og Peder Syv (17. årh.): »Ak, Inge, Inge!» svarede Pe'r, »det var fast bedre du ginge» (Mau nr. 2623).

Jeg tror derfor at kunne sige med fuld sikkerhed, at »Peder» var navnet på storken. At det er den, der menes, lagde jeg først mærke til, da jeg tænkte på slutningen af H. C. Andersens eventyr »Storkene»¹. Han siger selv om det, at det »grunder sig paa Folketroen og de Børnevers, der knytte sig til Storkene». Man husker, at nogle småbørn på gaden driller storkeungerne ved at synge smædeviser om dem; men storkemoderen lover sine unger hævn, og den skal især ramme den af drengene, som begyndte på at drille dem; han skal få en dødfødt lille broder; »men den gode Dreng, ham har I dog ikke glemt, han som sagde: »det er Synd at gjøre Nar af Dyrene!» ham ville vi bringe baade en Broder og en Søster, og da den Dreng hed Peter, saa skulle I ogsaa Allesammen kaldes Peter!» — Og det skete hvad hun sagde, og saa hed alle Storkene Peter, og det kaldes de endnu».

Andersens »Storkene» kan måske have fremkaldt navnet »storkepeter», som jeg ved kunde bruges, i ethvert fald på Sjælland, som navn for storken. Andersen selv har vel kendt »Peder» som storkenavn fra Fyn, og i Feilbergs »Ordbog over jyske almuesmål» II s. 797 b og III s. 591 b findes en stor mængde beviser for, at storken rundt om på den jyske halvø kaldes *Pøjter*, *Per Jensen* og *Per Kristian*. Man har vel

¹ Første gang trykt i hans »Eventyr, fortalte for Børn» II, 2. hæfte, 1839.

derfor lov til at antage, at navnet *Peder* har været brugt om storken over hele Danmark, og at det er det, som Peder Låle sigter til, medens »Ræffue Bogens» storkenavn *Bartold* aldrig er blevet folkeligt i Danmark.

Når da Peder er storken, og Inge er gåsen, bliver meningen med ordstævet den, at gåsen ofte har ærgret sig over, at storken med sine lange ben kunde komme hurtigere afsted end den, og da så ræven snappede gåsen og kilede af med den til skoven, kunde »Inge» ikke lade være med at skryde for sidste gang, og den råbte derfor til storken: nu ager jeg og kommer altså raskere afsted, end du kan komme.

Kære Axel Kock! Det bidrag, jeg bringer til dit festskrift, er kun kort og ubetydeligt, for ringe til at udtrykke den taknemmelighed, jeg føler over for dig; men jeg håber, at du vil sige: rigtig er tolkningen dog.

København, september 1928.

Nútiðarnafn

*tungunnar, sem eddukvæðin og fornsögurnar
eru ritaðar á.*

Eftir

Jóhannes L. L. Jóhannsson.

Það hefir all-lengi verið deila um það, hvert heiti tunga sú eigi að hafa nú á dögum, sem eddukvæði, fornsögur og ýmiskonar þýðingar, mest úr latínu, eru ritaðar á, bæði í Norvegi og einkum á Íslandi frá því um 1100 e. Kr. og allt fram um 1300. Eftir miðja síðast liðna öld reis deila upp um þetta einkum á milli Norvegsmanna annars vegar, er vildu láta mál þetta heita fornnorsku (oldnorsk), og Dana og Svía hins vegar, er lengi höfðu nefnt tungu þessa fornordrænu (oldnordisk og fornnordisk), öldungis eins og þjóðverjar hafa nefnt hana altnordisch og Englendingar Oldnorse. Þessari deilu linnti mjög eftir útkomu ins fræga rits Konráðs Maurers: "Über die Ausdrücke", sem rökstyður rækilega það mál, að réttast sé nú á dögum að nefna þetta fornnordrænu. Enn á ný eru menn að deila um þetta, sem einkum kemur af því, að sumir Norvegsmenn halda ennþá allfast við það, að kenna tungu þessa við Norveg einan og þá um leið eigna sér og telja norsk öll ritverkin, sem á tungu þessari voru samin, þótt alkunnugt sé fyrir löngu, að þau eru flestöll íslensk verk.

Til þess að komast fram hjá þessu deilumáli, hafa menn nú á síðustu áratugum fundið upp á því að skipta forntungu Nordurlanda í tvennt eftir höfuðdeildum mállýznanna og nefnt annan helminginn austnordrænu (= dönsku, sænsku og got-

lenzku), en hinn helminginn vestnordrænu (= norsku og íslenzku), en þetta bætir mjög lítið úr skák til þess að eyða deilunni, sem þá verður aðallega milli Norvegsmanna og Íslendinga.

Það verður jafnan um aldaraddir að játa það, að sú þjóðin á Nordurlöndum, sem mest orti á móðurmálinu og flest ritverkin samdi um fornminningar gotneskra þjóða yfirleitt og einkum nordrænna þjóða, voru Íslendingar. En nú var það fast heiti hjá þeim á þessu móðurmáli sínu að nefna það frá ómunatíð og allt fram yfir 1300 "danska tungu". Vitanlega hafa þeir alls eigi tekið þetta upp hjá sjálfum sér né gert það beint út í loftið, heldur auðsælega af því að þetta hefir verið algengt nafn á tungunni um öll Nordurlönd og nafnið flutt svo þaðan til annara landa. Slíkt almennt heiti á tungumáliinu hefði fráleitt getað orðið til, ef menn hefði eigi fundið að tungan var sameiginleg um allt svæðið og ólík öðrum tungum, bæði fjarskyldum og náskyldum, sem Nordurlandamenn gátu hvorki skilið né talað. En það að málið fékk nafnið dönsk tunga, kemur skiljanlega af því að Danir voru eiginlega höfuðþjóðin á Nordurlöndum á Víkingaöldinni og sú þjóðin, sem næst var menningarþjóðunum fyrir sunnan og vestan. Þeir fóru líka einna fyrstir í reglulegar víkingaferðir. Orsök þess að Íslendingar nefndu eigi talmál og ritmál sitt (eftir Íslandi) íslenzku, kom auðskiljanlega af því, að þeir könnuðust vel við ýmislegan mállýzkumun á málsvæðinu, en fundu glögg um leið, að íslenzkan var einungis ein af mállýzkum samnordrænunnar fornu. Hún var líka sérstæð bæði gagnvart vestnorsku og austnorsku, á líkan hátt sem á móti sænsku og dönsku. Þar fannst Forn-Íslendingum minnst á munum.

Þegar maður lítur á rúnaristurnar frá því um 800 og fram undir 1100, þá verður því eigi neitað að þær eru miklu fleiri og öllu merkari á austnordræna svæðinu en inu vestnordræna. Það er eigi mikið mál á þessum rúnaristum, en þó svo mikið

að auðsætt er, að þar er um algert sömu tungu að ræða um öll Norðurlönd. Þótt menn kunni að verða þar varir einhvers smávægilegs mállýzkumunar, þá er hann svo lítill að það breytir engu. Þess konar smávægileg tilbrigði munu þegar hafa átt sér stað í frumnordrænu. Það er því vitanlega alveg rangt (þótt allmikil hafi tíðkæzt nú um sinn) þetta tal málfræðinganna, þegar þeir eru að ræða um austnordrænu og vestnordrænu sem tvö tungumál fyrr en þá í fyrsta lagi um lok 11. aldar. En fram af því fer líka að votta fyrir greining milli sænsku og dönsku (þótt enn séu eitt mál) og sömuleiðis norsku og íslenzku (sem enn all-lengi eru þó eitt mál). Þegar menn nú á dögum eru að koma með þessa tvískiptingu þar í sérstök tungumál, þá er það þvert á móti vitnisburði forfedra vorra sjálfra í ritverkum þeirra og lagafyrirmælum, ljóðagerð og lífsframkvæmdum. Alkunnugt er það, að dróttkveðni skáldskapurinn var ný sköpun Norvegsmanna, sem svo Íslendingar tóku í arf sem svo margt fleira og fullkomnuðu, en þó fékk þessi skáldskapur, og hirðskáldin með honum, ágæta inngöngu og áheyrn í austnordrænu ríkjunum og var þar skilinn alveg jafnt sem í Norvegi. En öll hirðskáldin voru íslenzk, svo sem alkunnugt er, svo að þar er einn góður einingarvottur. Þrátt fyrir einhvern smávægilegan mállýzkunum á 11. öld og fram á 12. var málið þó enn eitt og munurinn minni en nú er t. d. á háþýzku mállýzkunum á Suður-Þýzkalandi, eða í fornöld á grísku mállýzkunum, og dettur þó engum manni annað í hug, í báðum tilfellum, heldur en telja þar eitt mál, þrátt fyrir allmikinn mismun eftir byggðarlögum. Þess konar mun létu forfedur vorir í fornöld alls eigi glepja sig til að gera ranga skiptingu á málsheildinni.

Það vita menn, að í Norvegi og á Íslandi var farið að rita bækur á móðurmálinu þegar eftir ár 1100, en í Danmörku og Svíþjóð eigi fyrr en rétt undir ár 1300, enda er þá að vonum líka komin talsverð breyting á málfarið þar

eystra, sem enn hélzt mikið til óbreytt á vesturhluta svæðisins. Ef vér nú tökum íslenzk eða norsk rit frá síðari helft 12. aldar, þá stendur málið enn á sama málstigi sem málið á austnordrænu rúnaristunum frá 900—1000 e. Kr. Af þessu verður þá ljóst, að málið á elztu vestnordrænum bókum stendur á málstigi, sem er 300 árum eldra en málið á elztu austnordrænu bókunum; en slíkt þarf eigi að villa mönnum sýn um það, á hvaða tungumáli Íslendingar 12. aldar rituðu eddukvæði og fornsögur, eða á hvaða tungu þeir ortu og mæltu.

Fjarstæðufyllst er þó það, að menn skuli vera nú á dögum að taka fornnorsku og forníslenzku (allt fram um 1300 í það minnsta) sem sérstök tungumál. Þar er vitanlega um eitt og sama tungumálið að ræða, enda komast orðabækur og málkennslubækur eigi undan því að fara með þetta sem eina heild. Nokkur vottur af mállýzkumun sýnir sig þó þar. Hann virðist byrja um ár 1100, en er fyrst orðinn nokkuð verulegur eftir 1250, því að þá hafa breytingarnar í Norvegi og á Íslandi stefnt talsvert í gagnstæðar áttir. Þó verður enn um nokkurt skeið að telja tunguna eina, með því líka að munurinn á innbyrðis málfari í norskum byggðum var þá að ýmsu leyti orðinn ennþá meiri en á milli vestnorsku og íslenzku. Vér eigum ávallt að gæta þess, að tunga, skáldskaparlist og sagnafróðleikur var arfur, sem landnámsmenn Íslands fluttu með sér frá Nordurlöndum (einkum þó Norvegi). Við breytingu á öllu þjóðlífi og lifnaðarhætti dó þetta út eitt eftir annað í Norvegi (og fyrr í hinum löndunum), en varðveittist á Íslandi, af því að breytingarnar á fornum lifnaðarháttum urðu þar, sökum fjarlægðar og stjórnarskipunar, nær því öngvar, en var orðið svo rótgróið, þegar þær loks kómu, að viðhald og endurnýjun varð sem eðlilegur hlutur. Inn feiknarmikli bókmentaauður á móðurmálinu hjá Íslendingum, svo fámennri þjóð, varð líka einna sterkasti þátturinn þessu til varðveizlu. Mállýzkuleysið

á Íslandi hefir og alla tíð verið tungu Íslendinga og bóka-gerð ágætur stuðningur. Slík skilyrði skorti mjög tilfinnanlega í hinum löndunum. Hér eru því margar samverkandi orsakir þess, að Íslendingar urðu fornminningaverðir fyrir allar Norðurlandapjóðir. Á líkan hátt, sem attneskan varð höfuðbókmál forngrískunnar, varð íslenzka mállýzkan aðalritmál fornordrænunnar.

Hittast mun það, að Íslendingar hreyki sér stundum upp gagnvart Norvegsmönnum af varðveizlu tungunnar og þekkingu sinni fyrr og nú á fornum fræðum. En þess ber þeim þá að gæta, að Norvegsmönnum er þá heldur engan veginn láanda, úr því málið og skáldskapurinn á því var sameign, þótt þeir séu líka hreyknir af þessari ágætu forntungu og nefni hana þá stundum eftir Norvegi "oldnorsk" og taki þá í eina heild heimalandið ásamt nýlendum þeim, er þaðan byggðust. Við þetta bætist líka það, að fáein merk ritverk og kvæði, fornordræn, eru norsk. Sömuleiðis byrjar ritöld í Norvegi alveg um sama leyti sem á Íslandi. Eftir ár 1000 voru norsku skáldin að vísu fá (nema helzt sumir konungarnir), en þó voru Orkneyjaskáldin, Rögnvaldur jarl og Bjarni biskup, báðir innfæddir Norvegsmenn. Eflaust hafa fleiri norsk skáld verið til (eins og líka sænsk og dönsk), en þau eru gleymd, af því að Íslendingar, þeir einu menn, sem um slíkt rituðu, nefna þau ekki, enda hafa fráleitt þekkt þau. En um eddukvæðin verður ekkert fullyrt, hvar þau séu yfirleitt ort. Þeir dr. Björn M. Ólsen og dr. Finnur Jónsson, tveir hálærðir Íslendingar, deildu mjög um þetta mál hér á árunum. Hélt Björn þar Íslandi fram, en Finnur Norvegi, en niðurstaðan varð eiginlega engin, því að rökin eru hér um bil jafnsterk hjá báðum. Þegar nú þannig er ástatt, þar sem tveir óhlutdrægir vísindamenn, og um leið góðir Íslendingar, eigast við, þá fer málið að gerast vandasamt. Það eitt er víst, að flest eddukvæðin eru frá Víkingaöldinni, bæði seint og snemma.

Það má líka nærri geta, að þegar um heilan hóp af þjóðkvæðum eða þjóðsögum er að ræða, þá muni vera því nær ómögulegt (nema aðeins í einstöku tilfellum) að fullyrða, í hvaða byggð af feiknarvíðlendu málsvæði hvað eina sé til orðið. Um eddukvæðin bendir nokkuð margt til þess um ýmis af þeim, að þau séu orðin til í skógvöxnu fjallalandi sem vesturland Norvegs er, en hitt er alveg víst, að eddan sem ritverk er íslenzkt afrek. Sá maður, sem safnaði kvæðunum, var heldur eigi svo skyni skroppinn, að honum dytti í hug að ákveða þeim fæðingarstað, nema um eitt eða tvö, sem hann þykist viss um að séu grænlenzk. Hin telur hann þar með þegjandi auðsælega vera samnordræn, þó víst helzt norsk og íslenzk, enda bendir margt til að sum kvæðin séu norsk og aftur að sum séu íslenzk, og svo kaflar ýmsir í sumum þeim kvæðum, sem annars eru traudla íslenzk. Sumt af kvæðum þessum gæti málsins vegna vel verið austnordræn ljóð frá 9. og 10. öld. Þar þarf eigi annað en benda á vísuna um þjóðrek Hreiðgotakonung á Röksteininum (frá c. 800—850). Hefði sú vísa komizt til Íslands og lent þar á 12. öld í eddukvæðasafninu, myndi enginn þekkja hana frá algengum forníslenzkum vísunum. Málbreytingarnar eru þar svo smáar, að þær hefði sópazt burt af vísunni án þess nokkur bragskemmd yrði. Eddukvæðin eru óneitanlega enn eitt merkið um samnordræna forntungu.

Að hinu leytinu er von til, að Íslendingum líki illa, þá er Norvegmenn eigna sér rit og skáldverk, sem ómótmælanlega eru íslenzk. Þá kennir öfundar nágrannans yfir því, að íslenzku ritin og skáldverkin eru margfalt fleiri og um leið yfirleitt betri og merkilegri en hin norsku. Af varðveizlu tungunnar aftan úr fornöld og fram á nýtið hafa Íslendingar að því leyti hæstan rétt til að nefna hana íslenzku (og forníslenzku, þar sem einhverja aðgreining þarf). Svo bætist og það við, til stuðnings, að langmerkustu fornritin eru íslenzk afrek höfuðs og handar. En eiginlega kemur öll þessi deila um

nafnið á málinu af því einu, að hér er tvennu alólíku bland-
að saman, nefnilega tungunni, sem er sameign, er eigi verður
sundurgreind, og bókmenntunum, sem eru mjög ólíkar í edli
á Íslandi og í Norvegi og skiptást í vel sundurgreinanlegar
séreignir. Fundið hefi ég þá menn, er vitna í það, að Band-
ríkingar nútímans nefni tungu sína ensku, engu síður en Eng-
lendingar sjálfir, og þá geti Íslendingar á sama hátt sætt sig
við það, að mál þeirra sé nefnt fornnorska, en þetta er mjög
illa sambærilegt. Englendingarnir, sem námu land í Banda-
ríkjunum, fluttu vestur um hafid á hábjartri sögutíð, með
enskt mál á tungu og enskar bækur í höndum og héldu þessu
svo óslitið áfram. Þar á móti byggðist Ísland við fyrstu
dagrenningu sannsögulegrar tíðar hér á Nordurlöndum, og það
svo snemma, að hefði Ari fróði eigi ritað Íslendingabók (um
1125), þá myndi menn fráleitt hafa með vissu vitað hvenær
Ísland byggðist og talið það miklu fyrr numið vera en rétt
er, svo sem útlend rit bera ljósan vott um. Svo kemur í til-
bót það atríði, að íslenzka landnámið gerðist löngu á undan
ritöld og að bókagerð byrjar á Íslandi samtímis því sem var
í Norvegi, en þó þannig að flest frumsömdu ritin og allar upp-
teiknanir á sameiginlegum fornminningum, eigi einungis nord-
rænna, heldur yfirleitt gotneskra þjóða, bæði í ljóðum og lesi,
eru gerðar af Íslendingum og þessi verk sköpuð eftir að ís-
lenzkt sérþjóðerni var fyrir löngu til orðið. Norskt sérþjóðerni
varð sízt til fyrr en ið íslenzka. Fornsaga Norvegs (og þar
með annara Nordurlanda) frá miðju 9. aldar og fram um
1300 er líka íslenzkt verk.

Nú á dögum er það svo, að Nordurlandþjóðirnar skoða
sig sem eina heild, í mörgum efnum, gagnvart öðrum þjóðum,
og í fornöld var slík samkend enn sterkari. Það sýna, meðal
annars, ýmis forníslenzk lagaákvæði. Það samir því illa að
nútímamenn séu að draga úr því með ýmsu móti.

Ef miða skyldi við það eitt, að Ísland byggðist frá Norvegi

og því séu öll íslenzk afrek norsk, þá má vitna í það, að Norvegur (og jafnvel Danmörk) byggðust upphaflega frá Svíþjóð, og dettur þó engum fullvita manni í hug að gera Norvegsmenn og Dani að Svíum né láta verk þeirra heita sænsk. Hér má ofurvel taka líking af Englendingum og Bandaríkjamönnum. Þótt þeir (og fleira fólk utan Englands) kalli mál sitt ensku áfram, þá dettur samt engum manni í hug að telja t. d. rit Washingtons Irvings eða skáldskap Longfellows með enskum bókmentum. Þótt tungan sé sama, getur hitt verið sundurgreinilegt og ólíkt að allri gerð. Hér rekur þá enn að því, að deilan um heitið á forntungu Norðurlanda, á milli Íslendinga og Norvegsmanna, sprettur af því, að tvennu óskyldu er blandað saman. Samkvæmt þessu eiga Íslendingar mestan réttinn á því, að þeir menn, er rita um fornnorðræn efni, kenni tunguna við Ísland og kalli hana þá íslenzku, ef þeim þykir endilega hentugast að kenna málið á eddukvæðum og fornsögum við eitthvert landið, en eigi við málsvæðisheildina, sem ég hygg vera réttast af öllu og ið eina, sem er vel framkvæmanlegt, sökum þess að allir eiga að geta sætt sig við það, því að það er óhlutdrægt heiti.

Sú aðferð sumra norskra vísindamanna, að vilja kenna tunguna við Norveg, af því að hann sé frumból allra vestnordrænna byggða, getur, ásamt öðru, eigi staðizt óátalið, vegna þess (sem hér skiptir mestu máli) að Ísland var alla tíð höfuðland bókmentanna, en Norvegur einungis lítilfjörleg aukalenda. Hins vegar er varla við því að búast, að Norvegsmenn sætti sig nokkurn tíma við það, að kenna gamla málið sitt við Ísland og fara þá að segja, að t. d. Eyvindur skáldaspillir og höfundur Konungsskuggsjár hafi ort og ritað á íslenzku. Hér dugir því enginn reipdráttur milli þjóða til þess að greiða úr vandræðunum. Málefnið er sem sé þannig vaxið, að forna samnordrænan á fyrra hlut 10. aldar t. d. er hér um bil sama sem vestnordrænan á fyrra hlut 13. aldar, og hún svo aftur

nær því sama sem norræna eða öðru nafni íslenzka 16. aldar og áfram til vorra daga, þrátt fyrir þann mikla hnekki, sem ritmál Íslendinga fékk á 17. og 18. öld, og þrátt fyrir þá breytingu, sem orðið hefir á framburði sérhljóðanna, frá því sem var í fornöld.

Niðurstaðan hjá mér verður þá þetta: að norðrænan forna, sem forfeður vorir nefndu "danska tungu", var sameiginlegt tungumál allra Norðurlanda fram um 1100, en sé þegar fyrir 1300 orðin svo umbreytt í Danmörku og Svíþjóð, að torvelt sé að telja það lengur sama málið. Í Norvegi og á Íslandi hélzt gamla tungan því nær óbreytt fram yfir 1300, svo sem vestnorræn rit frá því um ár 1200 sýna, borin saman við austnorrænar rúnaristur frá því um 950. Svo sem edlilegt var, þá hélzt gamla nafnið "dönsk tunga" áfram í íslenzkum ritum fyrst um sinn, einnig eftir að málið var orðið einungis vestnorrænt. Undir 1300 fara menn að finna alvarlega mismuninn og taka þá upp orðin norræna og norrænn, sem á þeirri tíð þýddi oftast "norwegisch", en sjaldan "nordisch". Þetta nafn hélzt svo sem heiti á máli Íslendinga alveg fram til 1600, þrátt fyrir það að eftir 1350 er tungan í Norvegi orðin svo breytt, að hún getur eigi lengur talizt sama gamla tungan, sem nú lifði áfram á Íslandi einu. Það kann nú vel mega segja það, að úr því að málið var orðið einungis íslenzkt, hafi heitið verið orðið úrelt, en þess ber þó að gæta, að tímabæru og réttustu heitin koma jafnan nokkuð eftir sig á. Það er ekkert undarlegt og því ekki neitt við það að athuga. Við endalok 16. aldar taka menn til fulls eftir málbreytingu þeirri, er á var komin, einnig vestanfjalls í Norvegi, og byrja þá á því að nefna tunguna "íslenzku". Íslendingar 17. aldar tóku þá líka upp á því að fara að nota orðin "norska og norskur" um það, sem tilheyrði Norvegi, svo að í núveranda máli Íslendinga þýða orðin "norræna og norrænn" ávallt "nordisch" (og "fornorrænn = altnordisch").

Allir mega nú vel skilja, að eigi geti menn á vorum dögum sætt sig við það að kalla málið á eddunum og fornsögunum "forn-dönsku" í líkingu við gamla heitið "dönsk tunga". Það hefði auk annars þann auðsæja galla, að þá væri nafn á einu landi einungis látið ráða heitinu, en eigi nafn svæðisheildarinnar. Menn fundu því fyrir löngu, að hér var óumflýjanlegt að taka upp nýtt heiti, og það varð "fornnordræna" (= altnordisch), sem mér finnst mjög vel til fallið og heppilega til fundið, því að þá er nafnið dregið af svæðisheildinni "Nordurlönd". Með heitinu er þá eiginlega sagður sá sannleiki, að tungan hafi á fornaldartíð Nordurlanda verið samnordræn. En um leið verður þá heiður íslenzkrar þjóðar mestur, því að þá verður eigi um flúið að viðurkenna það, að það vóru Íslendingar (og Norvegmenn dálítið), sem með ritsnilld sinni gerðu gard þessarar dönsku tungu, eða fornnordrænu, svona frægan sem raun ber vitni um. Ennfremur verður að játa því, að það eru Íslendingar einir, sem enn í dag varðveita þenna sameiginlega fornaldardýrgrip nordrænna þjóða, með því að skilja, tala og rita þessa tungu áfram, því nær óumbreyta. Ef þar á móti yrði tekið upp á því, að kalla gömlu tunguna fornís-lenzku (altisländisch), þá væri sem tungan hefði svo breytt, að þá sé eigi lengur að tala um sama málið, og ennfremur að þessi merkistunga hafi eiginlega tilheyrt inu fjarlæga ey-landi, er Ísland heitir, einu saman, en aldrei verið vegleg sameign allra Nordurlanda. Gersamlega sömu stórgallar fylgja því fyrir Norvegmenn, að nefna fornmálið oldnorsk og ga-malnorsk eða norrön, sem vitanlega er allt hjá þeim sömu merk-ingar, í stað þess að kalla það áfram "oldnordisk" (og vest-nordisk þar sem einhver aðgreining frá östnordisk er nauð-synleg). Með því að vilja láta forntunguna heita nú oldnorsk, þá er alveg einsog Norvegmenn hafi einir talað mál þetta, sem særir Íslendinga og þeir sætta sig aldrei við, þar eð flest ljód þau og rit, er þessi tunga geymir, vóru verk íslenzkra

manna. Þá er líka um leið því játað, að Norveggsmenn hafi einir orðið til þess að týna málinu af tungu sér.

Heiður vor vestnordrænna manna vex ekki við það að vilja eigna oss það, sem austnordrænir menn eiga að fullu með oss. Málið var norðræn sameign, þótt bókmenntirnar á því séu vestnordrænar séreignir.

Mér finnst að vel eigi við, að þessi hugleiðing komi fram í "Afmælisriti" handa þeim fræga vísindamanni í norðrænni málfræði, sem alla tíð hefir ritað svo óhlutdrægt um þau efni, sem öllum norðrænum þjóðum koma við og eru eiginlega þeirra bezta eign og sameiginlegi arfur frá ómunatíð. Norðurlönd án Íslands eru ókind (uting), sama er um Ísland án Norðurlanda. Hér þarf ásælnislaus bræðrahugur að ríkja á milli frændþjóðanna.

Die sippe des wortes *Kuchen*.

Von

N. Otto Heinertz.

Das schwedische substantiv *koka* wird gewöhnlich im sinne von 'erdscholle' gebraucht (auch die zusammensetzung *jordkoka* kommt vor), es finden sich aber auch andere bedeutungsvariationen des wortes. So kann es 'mistfladen' bedeuten (die zusammensetzung *kokoka* bedeutet 'kuhfladen', 'cake of cow-dung'), und auch einen zusammengebackenen klumpen von asche oder kohle oder schnee kann ich *koka* nennen, vgl. deutsch (*schlacken*)*kuchen*. Überhaupt kann jeder fladenförmig zusammengebackener oder zusammengeklebter gegenstand durch dieses wort bezeichnet werden¹.

Das schwache substantiv *koka* hatte im älteren schwedisch eine starke nebenform *kok*, die in norweg. *kok* ihre entsprechung hat (daneben kommt dort auch *koke* m. vor). Das norwegische wort bedeutet nach Aasen, *Norsk Ordbog*: 'en klump, f. ex. af jord, en dyng, især af muld eller mæg'. — Neben

¹ Das wort ist naturgemäss nicht besonders häufig zu belegen, es ist aber vollkommen lebendig. Als ein beispiel der verwendbarkeit desselben führe ich folgendes an. In einem vor kurzem erschienenen buche mit dem titel *En karavanfärd till de hedniska gallaernas land* hat eine schwedische missionärin, Anna-Lena Jönsson, auch eine schilderung gegeben von einem gallaneger, der bei einem feindlichen überfall auf sein haus schwere brandwunden bekommen hatte. Auf der durchreise wurde sie zu ihm gerufen, damit sie ihm hülfe. Aus ihrer schilderung des scheusslichen anblickes drucke ich hier folgende periode ab: »Hela ryggen var svart, förkolnad som en bränd brödkaka, och under de svarta kokorna var det ett enda myller av tjocka, vita maskar i det röda köttet». — Hier wird also das wort *koka* von den dicken wundschorfen auf den brandwunden gebraucht.

dem substantiv begegnet im schwedischen auch das verbum *koka sig* 'zusammenbacken', 'cake together' (z. b. von erde, kohlen oder asche u. dgl.).

In bezug auf die wurzel stimmen diese wörter — worauf zuerst Ad. Noreen in seinen *Svenska etymologier* s. 46 aufmerksam machte — direkt zu ahd. *chuohho*, nhd. *kuchen*, mnd. *kôke*, mndl. *coeke*, ndl. *koek*, sämtlich im sinne von 'kuchen', altengl. *coecel* 'kleiner kuchen'. Die gruppe ist auch ins romanische gedrungen, s. Meyer-Lübke, *Romanisches etymol. wörterbuch* nr. 4734. Hinzuzufügen ist, dass eine dem schwed.-norweg. *kok* entsprechende form auch im deutschen vorhanden gewesen ist; sie lebt noch fort im schweiz. *chuech*, pl. *chüech* 'grosser pfannkuchen' (s. *Schweiz. idiot.* III sp. 131).

Es unterliegt wohl weiter keinem zweifel, dass sowohl die nordische als die deutsch-niederländische gruppe im ablautsverhältnis zu schwed.-norweg. *kaka*, dän. *kage*, engl. (lehnwort) *cake* steht. Nebenformen von *kaka* sind nach Torp, *Nynorsk etymol. ordbok*, norweg. *koka* 'klumpen' z. b. von pech, nordschwed. dial. *köko* 'kuchen', färöisch *köka* 'eine art kuchenfladen'. Über das finnische lehnwort *kakko*, *kakku* s. Karsten, *Germ.-finnische lehnwortstudien* s. 158.

So weit die tatsachen. Nun die problemstellung. Am klarsten kommt diese zum ausdruck bei Tamm, *Etymol. svensk ordbok*, s. v. *kaka*, wo betont wird, dass das etymon dieses wortes unbekannt ist, weshalb es auch unsicher ist, ob die bedeutung 'gebackener kuchen' der wörter *kaka* und *kuchen* primär ist im verhältnis zu der von schwed. *koka*, oder ob beide bedeutungen sich parallel aus einer allgemeineren entwickelt haben, die sich auf eine gewisse form bezogen hat. — Dieser aufsatz soll ein beitrag zur lösung dieses problems sein.

Es sei gleich vorangeschickt, dass die von Tamm zuletzt genannte möglichkeit offenbar die richtige ist: der sinn von

schwed. *koka* steht ohne zweifel der ursprünglichen bedeutung näher als der von deutsch *kuchen*, schwed. *kaka*. Schon eine allgemeine erwägung spricht für eine solche ansicht, es lassen sich aber daneben weitere umstände anführen, die einen solchen schluss sicher machen. Zunächst möchte ich da hervorheben, dass mit den oben genannten wörtern die germanische gruppe nicht erschöpft ist. Ich möchte nämlich eine kleine gruppe mit kurzem *o* in der stammsilbe damit in verbindung bringen. Es sind die folgenden wörter: deutsch *koche* 'heuhaufen, misthaufen',¹ dän. *kok(k)* 'en liden opstabet bunke f. ex. en høbunke paa marken', wozu das verbum *kokke hø* 'sætte det i smaa stakke eller bunke paa marken' (Molbech, *Dansk Dialect-lexikon*), engl. *cock* 'a heap of hay (rarely corn) in the field, of dung, wood, turf' mit dem verbum *cock* 'to put up (hay etc.) in cocks' und dem nomen agentis *cocker* 'one who puts hay in cocks, a hay-worker, a harvest-labourer' (N. E. D.). Ich vermute, dass die urgermanische grundform dieser wörter **kokn-* gewesen ist mit einem *o*, das durch *a*-umlaut aus idg. *u* entstanden ist. Eine erweiterung desselben stammes liegt vor im ält. schwed. *kockla* 'erdscholle' (s. Dahlgren, *Glossarium*) mit dem adj. *kocklot*, schwed. dial. *kokkel* 'klumpen', nordengl. *cockle* 'runder stein', woneben auch norweg. *kokla*, *kokul* 'samenzapfen' hierhergehören wird. Diese gruppe führt Torp (a. a. s. 305) auf eine grundform **kūkala-* zurück. Auch das bei Dahlgren verzeichnete *kokelvält* 'ackerwalze, die erdschollen damit zu zerbröckeln' wird in seinem ersten teil damit zusammenhängen, wie wohl auch das bayr. *köcheln* 'isolierte erhöhungen in einem moor, die entweder aus grossen felsstücken oder aus festem erdreich bestehen' (Schmeller-Frommann, *Bayrisches wörterbuch*): der umlaut ist hier

¹ Diese gruppe ist ebenfalls im romanischen eingebürgert worden. S. Meyer-Lübke a. a. nr. 4733 mit literatur.

wahrscheinlich einem sekundären germ. **kokil-* zu verdanken. S. auch Torp a. a. s. 276 (s. v. *kjuka*). — Über germanische nebenformen mit *-gg-* statt *-kk-* s. v. Friesen, *De germaniska mediageminatorna* s. 105 und Persson, *Beiträge z. indogerm. wortforschung* s. 113.

Die formen *kocke* etc., *kokla* etc. stellen Falk-Torp, *Dän.-norweg. etymol. wörterbuch* und Persson (a. o.) wohl mit recht zu norweg. *kjuka*, 'kugelförmiger klumpen, klotz, knorren' und altisl. *kjúka* 'fingerknöchel', und Persson reiht sie unter die weit verbreitete indogerm. wurzel **gēu-*, **gǔ-* im sinne von 'wölbung, höhlung' ein. S. 937 f. verzeichnet er noch eine reihe slavischer wörter, die er auf **guĝ-* und **gō(u)ĝ-* zurückführt.

Ich möchte nun auch ahd. *chuohho* etc. und schwed. *koka* zu derselben idg. wurzel **gōĝ-* < **gōuĝ-* führen und setze als ursprüngliche bedeutung dieser gruppe 'runder klumpen' an. In *chuohho : kjúka : kocke* hätten wir demnach wieder ein beispiel des ablautes urgerm. *ô : eu : u*, wovon Hirt, *Der indogermanische vokalismus* § 88 eine lange reihe von belegen anführt.

Unklarer ist die stellung von schwed. *kaka*, dän. *kage* zu dem ablaut *ô (< ōu) : u*. In anbetracht des umstandes, dass es, soweit wir nach den heutigen verhältnissen urteilen können, von haus aus nur im nordischen vorkommt, könnte man mit sekundärem ablaut rechnen (gebildet nach dem gewöhnlichen ablaut *a : ô*; über derartige fälle s. Persson im register s. 1008), wahrscheinlicher wird aber das *a* auf den gewöhnlichen reduktionsvokal des *ô* zurückgehen, also auf idg. *ə : *gəĝ-* (s. z. b. Hirt a. a. § 64, Persson a. a. s. 681).

Die semasiologischen verhältnisse der hier behandelten wörter bieten verschiedenes von interesse und sind um so mehr einer untersuchung wert, als sie noch nicht völlig aufgeklärt

sind. Aus der bedeutung 'runder klumpen' entwickelte sich zuerst die von 'zusammengebackener klumpen', die sich im nord. *koka* wiederfindet und mit der auch die bedeutungen 'heu- oder misthaufen' zusammenhängen dürften, und dann die von 'klumpen' überhaupt¹. Der sinn 'samenzapfen' des nor-

¹ Es sei mir hier gestattet, auch die vermutung auszusprechen, dass engl. *coke(s)*, das als lehnwort in deutsch *koks*, schwed. *kox* u. s. w. wiederkehrt, ursprünglich ein nordisches lehnwort ist und direkt auf norweg. *kok(e)* zurückgeht. Dieselbe vermutung hat übrigens schon Skeat vorgetragen in seinem *Etymological dictionary*, während man sonst das englische wort mit engl. *colk*, neunordengl. dial. *colk*, *coke* 'apfelkern; mark in holz oder horn' verknüpft (s. z. b. N. E. D., Weekley, *Etymological dictionary of modern English*, Weigand-Hirt, *Deutsches wörterbuch*⁵, Falk-Torp, a. a., Hellquist, *Svensk etymol. ordbok*). Diese bedeutungsentwicklung will mich aber nicht überzeugen: der apfelkern oder der mark in horn oder holz ist doch etwas unbrauchbares, während der koks eben das ist, was man bei der erzeugung erreichen will. Dagegen würde der sinn von unserm schwedischen *koka* ausgezeichnet passen, und ich habe mich von sachverständiger seite erkundigt, dass die grossen koksklumpen, die bei der verkokung gewonnen werden, eben durch *kokor* bezeichnet werden. — Diese etymologie hat aber einen haken: das lange ô des nordischen wortes hätte im englischen nicht [ou] ergeben müssen, sondern entweder [u] (vgl. *good*, *look*) oder [u:] (vgl. *brood*, *pool*). Andererseits kommen aber wörter vor, wo im englischen ein [ou] dem germ. ô entspricht: ich nenne das imperfekt (*a*)*woke* (im gegensatz zu *shook*, *took*); das verbum *snoke*, 'to snuff or smell, to go snuffing or smelling (at), to poke about with the nose' (N. E. D.), welche bedeutungen des schottisch-nordenglischen wortes direkt auf nordisches *snoka* hinweisen; weiter *bloke* (etymologie bisher unbekannt; es lässt sich aber mit norweg. *bloka* 'unsteter mensch' verbinden, das mit schwed. dial. *blaka*, *blakka* 'unzuverlässige person' und dem altnord. verbum *blaka* 'hin und her schlagen' im ablautsverhältnis steht) und schliesslich *soke* 'a right of local jurisdiction; a district under a particular jurisdiction, a local division of a minor character' (N. E. D.). Das zuletzt genannte wort kommt freilich schon im angelsächsischen vor (*sócn*), ist also wohl kein lehnwort — wenn auch Wright, *Engl. Dial. Diction.* es aus Schottland und Nordengland belegt — jedenfalls haben wir aber darin eine [ou]-aussprache eines germ. ô. Ich finde folglich, dass trotz der lautlichen schwierigkeiten eine verknüpfung des englischen wortes mit nord. *kōk(a)* — welche verknüpfung semasiologisch offenbar viel befriedigender wäre als die mit *colk* — sich nicht kurzweg ablehnen lässt. — Oder dürfen wir schon für eine so alte zeit, wie es für eine entlehnung aus dem nordischen ins englische nötig wäre, mit dem vor-

weg. *kokla*, *kokul* wird wohl dem einfluss von seiten der nebenform *kogle*, *kugla* sowie des nicht verwandten *kongul*, *kongla* (worüber s. Falk-Torp s. v. *kongle*) zuzuschreiben sein. Freilich kann norweg. *kjuka* auch denselben sinn haben (s. Torp a. a. s. v. *kokul*).

Eine auffallende anwendung des schwedischen wortes *koka* findet sich einmal in einer verordnung Gustav Wasas v. j. 1537 (gedruckt bei Arwidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* V s. 350 f.). Darin wendet sich der könig gegen die unsitte der finnischen edelleute, auf ihren reisen die bauern und pächter der kronengüter zu zwingen, ihnen freie bewirtung und beförderung zu geben, während sie ihre eigenen untergebenen möglichst davon verschonten. Er verbietet ihnen von nun an, die betreffenden bauern zu solchen leistungen zu zwingen. Nur éine ausnahme macht er: *alle the, som en koke haffue opå sidhone, skall lenszmannen och bönderne föde och flyttja hela åredh egenom*. Dahlgren, der in seiner oben genannten arbeit diese stelle zitiert, weiss das wort *koke* nicht zu deuten, sondern versieht es mit einem fragezeichen. Es lässt sich indessen mit wenigstens annähernder sicherheit erklären. Für das verständnis desselben ist eine verordnung könig Johans III. v. j. 1577 aufklärend. In dieser rügt der könig genau dieselbe unsitte, bei dem schwedischen adel, und er befreit die bauern von den ihnen in dieser hinsicht auferlegten bürden. Nur solche reisende sollten sie noch verpflichtet sein zu bewirten und befördern, die mit 'postwapner' versehen wären. Für die verordnung s. *Svenskt postväsen*, utg. av Kungl. Generalpoststyrelsen (1924) taf. I und für abbildungen dieser 'postwapner' ebd. taf. II. Es erhellt aus diesen abbildungen, dass die 'postwapner' schildförmige dienstzeichen mit dem reichs-

handensein des oben erwähnten norweg. *koka* 'klumpen z. b. von pech' rechnen? Dieses wort würde im englischen regelrecht [kouk] ergeben haben.

wappen waren. Diese amtszeichen waren aber keineswegs neuerfunden, denn der könig schliesst seine verordnung mit folgenden worten: »Och ther som någher wore anthen aff Adelen eller andre, som kunde haffue någhre Wåre Postwapner inne medh sigh, och them fördrister sigh här effter att bruke til theres egne werff, lyke såsom the wore aff Oss uthskickede, Then som thet här effter gör, och ther medh bliffuer befunnen, skal icke bliffue achtet för någhen ärligh man»¹.

Solche amtszeichen, die an der seite der brust getragen wurden (vgl. aus Gustav Wasas verordnung: *som en koke haffue opå sidhone*), sind auch sonst aus älterer zeit bekannt. So findet man bei Hottenroth, *Altfrankfurter trachten* s. 62 eine abbildung aus dem *Bürgermeisterbuch von 1439—40* von zwei bürgermeisterboten, die an der seite der brust ihr amtszeichen (das Frankfurter wappen mit dem reichsadler) tragen (vgl. auch ebd. taf. III, wo die trachten nach den abbildungen im *Bürgermeisterbuch* rekonstruiert sind). Nach einem aufsatz vom oberförster Hullström in der schwedischen zeitschrift *Skogen* 1919 s. 308—310 trugen früher die forstbedienten in Schweden ähnliche dienstzeichen offen, und ich erinnere daran, dass heutzutage solche auch von den (geheim-)polizisten und (wenigstens in Schweden, s. Hullström a. o.) den unterförstern getragen werden, freilich nicht mehr offen.

Es muss unter solchen umständen die vermutung nahe liegen, dass *koke* in der obengenannten verordnung ungefähr dasselbe bezeichnet hat, d. h. dass es sich um ein amtszei-

¹ Im jahre 1615 hat ein goldschmied Johan Pedherson eine rechnung ausgefertigt auf »36 Postwapner, som woro Högbte H. K. Maytz nampn och tree Cronor med drifwit arbethe på giordhe, och af förde Rikzdalers Silfwer förfärdigadhe«. — Die kenntnis dieser rechnung verdanke ich herrn baron R. Cederström, vorsteher der 'Livrustkammaren' in Stockholm, der auch meine aufmerksamkeit auf die einschlägigen stellen in *Svenskt postväsen* sowie auf die arbeit von Hottenroth und den aufsatz von Hullström gerichtet hat. Ich spreche ihm hierfür meinen verbindlichen dank aus.

chen der kuriere oder postbeförderer handelt, die im auftrage des königs oder der krone reisten. Und diese vermutung wird dadurch bestätigt, dass im mittelniederländischen das wort *coeke* (nach Verdam, *Middelnederl. woordenb.*) auch den sinn hat von 'een voorwerp in den vorm van een (rond) koekje of gebakje. . . . Ook als term in de wapenkunde: een rond schijfje van kleur op een wapen', und dass im modernen holländisch *koek* in der wappenkunde 'plat of half-bolvormig schijfje' bedeutet (s. Van Dale, *Groot woordenboek d. nederl. taal*). — Man darf wohl annehmen, dass das schwedische wort *koke* in diesem sinne dem mittelniederdeutschen entlehnt ist, obgleich mir aus dieser sprache kein entsprechender beleg bekannt ist. Der gegenstand wird wohl der flach halbkugelförmigen gestalt seinen namen verdankt haben.

Eine reihe von beispielen mit dem bedeutungsübergang 'klumpen' > 'brot' oder 'kuchen', der sich in *koka : kuchen* findet, führt Persson in *Nordiska studier tillägnade Ad. Noreen*, s. 56 f. an. Ich gestatte mir, davon die folgenden zu entlehnen (unsere gleichung findet sich auch darunter): schwed. (*jul*)*kuse*, 'eine art weihnachtsgebäck': ostfries. *kus(e)* 'klotz, klumpen, unförmliches stück u. a. von brot', mnd. *kuse* 'keule, backenzahn', mndl. *cuse* 'knotiger stock, klumpen, keule'; ndl. *lomp(e)* 'klumpen', engl. *lumpe* 'klumpen, dickes stück', norweg. dial. *lump* 'dicker stumpf, klotz': ält. dän. *lump(e)* 'eine art kuchen', norweg. *lumpe* 'kuchen, fladen'; mnd. *knust*, vläm. *knoes* 'klumpen' und 'brot' etc.

Wie schon oben hervorgehoben wurde, steht also schwed. *koka* semasiologisch auf einer älteren stufe als das deutsche *kuchen*. Die spezialisierung des deutschen wortes muss ziemlich alt sein, da dessen bedeutung mit dem germanischen wort ins romanische gedrungen ist, es lassen sich aber in der älteren sprache und noch immer in den dialekten bedeutungsva-

riationen nachweisen, die sich kaum anders als aus einer ursprünglichen bedeutung 'klumpen' erklären lassen. Ich werde gleich näher darauf eingehen, möchte aber vorher beiläufig bemerken, dass die verwendung des wortes *kuchen* in übertragenem sinne von kuchenähnlichen gegenständen von haus aus eben in derselben alten bedeutung wurzeln muss. Ich nenne beispielsweise *erz-*, *hanf-*, *harz-*, *koks-*, *lein-*, *öl-*, *pech-*, *rosenkuchen*. Auch *mutterkuchen*, *blutkuchen* werden hierhergehören, ebenso die verwendung von *kuchen* als bezeichnung der wachsscheiben im bienenstocke oder der tönernen stöpsel, womit in glashütten die luftlöcher des glasofens zugesetzt werden (s. Grimms wörterbuch, wo noch weitere fälle).¹ Dieselbe verwendung findet sich auch im schwedischen bei dem wort *kaka* in entsprechenden fällen, wo also auch die ursprüngliche bedeutung noch immer hindurchschimmert. Im dänischen hat *kage* in sich die bedeutungen von sowohl schwed. *kaka* als schwed. *koka* vereinigt — das letzte wort ist im nordischen auf das norwegische und das schwedische beschränkt worden.

Ich kehre indessen zu den oben angedeuteten fällen zurück, wo im älteren und noch immer im dialektischen deutsch das wort *kuchen* bedeutungen aufweist, die an den ursprünglichen sinn erinnern. Ich denke hierbei zunächst an die älteren bildlichen redensarten, die Hildebrand in Grimms wörterbuch V 2499 anführt und als »merkwürdig« bezeichnet. So heisst es bei Lehmann, *Florilegium: von denen, die einig seind, sagt man, sie schlagen einander den ballen zu, sie liegen unter*

¹ Auch die bezeichnungen *herzriebkuchen*, *schulter(rieb)kuchen* (wo *rieb* = *rippe*), die Hildebrand in Grimms wörterbuch im sinne von 'rheumatismus in den brust- bzw. schultermuskeln' anführt und die er »eigen« findet, werden aller wahrscheinlichkeit nach ursprünglich die flachkuchenförmigen infiltrate in der cutis und subcutis bezeichnet haben, die in nervenreichen gegenden des körpers rheumatismusähnliche schmerzen verursachen können. Vgl. hierzu auch mndl. *coeke* im sinne von 'eene verharding in of aan de oppervlakte van het menschelijke lichaam' (Verdam, *Middelnederl. woordenboek*).

éiner deck, sie spannen zusammen, seind mit einander éin kuchen, und bei Melanchthon liest man: *da sie etliche mönche und sophisten, so éines kuchens mit ihnen sind, zu hauf beschrieben.* Besonders Luther bietet zahlreiche beispiele, z. b.: *da fasset er beides zu hauf, das sie des vaters kinder und Christi eigen sind und machet éinen kuchen draus;* oder: *... das es uns machet brüder und miterben des herrn Christi, also das aus im und uns werde éin kuche;* oder: *wenn du nu mit Christo éin kuche bist, was wiltu mehr haben?* Mit Hildebrand diese ausdrücke aus der backhausterminologie herleiten zu wollen, kann mich nicht überzeugen: es wären wohl dann auch ähnliche fälle zu erwarten, wo z. b. *brot* in demselben sinne verwendet worden wäre, was aber nicht vorkommt¹. Es scheint mir vielmehr, dass der sinn dieser redensarten mit bezug auf *kuchen* dem näher liegt, der uns noch heute in den entsprechenden nordischen wörtern entgegentritt, d. h. 'ein zusammengebackener klumpen'. Erst später, als die ursprüngliche bedeutung des wortes vollkommen aus dem sprachgefühl des volkes verschwunden war, hat man die ausdrücke mit dem gebackenen kuchen verknüpft, was erklärende erweiterungen mit sich gebracht hat, wie z. b.: *wir sind ja immer ein kuch und ein mus gewesen,* oder: *... also das wir müssen mit im (= Adam) für éinen kuchen und teig gerechnet werden,* oder: *mit herr Dieterich Speten ist er, als man sagt, áin kuch und aier gewest.* Auch im dem folgenden beispiel aus Luther (das ebenso wie die vorhergehenden Grimms wörterbuch entnommen ist): *ich acht wohl, wenn itzt alle juristen in éinen kuchen gebacken und alle weisen*

¹ Nur éin fall davon ist mir aus der literatur bekannt, nämlich bei Luther: *wir sind alle ein brot und ein trank, die wir teilhaftig sind eins brots und tranks,* diese stelle bezieht sich aber ausdrücklich auf I. Kor. 10,17: *Denn ein brod, ein leib sind wir viele, wir alle, die wir an dem einen brode teilnehmen.*

in éinen trank gebrawen würden, sie solten . . . nicht so wol davon reden noch denken können dürfte die metaphor aus dem ursprünglichen gleise geraten sein infolge der sekundären bedeutungsentwicklung im deutschen. — Von den modernen dialektwörterbüchern verzeichnet Fischer, *Schwäbisches wörterbuch* ausdrücke wie *eiⁿ kuch^{en} und eiⁿ mus seiⁿ* (neben *mus* kommen auch *platz, bratsch^e, teig* und *brei* vor, während *kuch^{en}* konstant zu sein scheint) im sinne von 'in der dicksten freundschaft mit einander sein', und er gibt sie als weit verbreitet an. Er führt aber kein einziges beispiel mit dem einfachen *kuchen* an, was wohl den schluss erlaubt, dass die erweiterten ausdrücke die jüngeren sind, die also die älteren verdrängt haben. — Im schweizerischen schimmert die vorstellung von etwas zusammengefügtem, die den jetzt besprochenen ausdrücken zu grunde liegt, noch immer durch in einigen redensarten mit dem verbum *chüechleⁿ*. Nach *Schweiz. idiot.* III 144 führe ich an: *wie g'chüechlet siⁿ = 'gut zusammen passen', meⁿ chönnti's nüd besser ch. = 'man könnte es nicht trefflicher haben', ei^{ne} m öppis* (z. b. eine arbeit) *z'weg* (oder *iⁿ d'hand*) *ch. = 'es ihm aufs beste vorbereiten, bequem in die hand geben', wie soll ich das ch. = 'wie soll ich das angreifen, einrichten, dass es wohl gelingt?'*

Für die ansicht, dass die heutige bedeutung von *kuchen* nicht die ursprüngliche ist, spricht ferner der umstand, dass das wort in vielen dialekten nicht recht volkstümlich ist. Meistens gebraucht man andere wörter für *kuchen*. Dies ist z. b. der fall im schwäbischen, wo das wort nur in der halb-mundart allgemein ist (s. Fischer), und im bayrischen, wo es »nicht besonders volkstümlich« ist (s. Schmeller-Frommann). Im schweizerischen ist der *kuchen* ein »flacher, runder, im ofen, meist aus blossem brotteig, gebackener k., dessen rand man aufrollt, um das gebäck mit allerlei zutaten belegen

zu können, nach welchen es verschiedene namen erhält» (s. *Schweiz. idiot.*). Dagegen ist das diminutivum auf dem ganzen süddeutschen gebiete volkstümlich im sinne von 'in schmalz oder butter in der pfanne gebackene kleinere kuchen aller art'.

Von den sonst im schweizerischen vorkommenden bedeutungen unseres diminutivums sind ein paar besonders bemerkenswert, weil wenigstens die erste davon an das schwedische *koka* erinnert und folglich meiner ansicht nach dem ursprünglichen sinn nahe steht. Es sind die folgenden: 1. 'kuhfladen, bes. der lange der sonne ausgesetzt gewesen'; 2. 'braun gebakene kruste einer speise, krause stelle an der rinde eines brotlaibes'.

Die erste dieser beiden bedeutungen des diminutivums öffnet uns ausblicke auf eine ganz andere entwicklung unserer sippe im deutschen als die bisher besprochene. Ich meine die bedeutung von 'kot, exkremente'. Zunächst bespreche ich das hierhergehörige verbum. Im *Schweiz. idiot.* III 143 f. findet man unter *chüechleⁿ* (wo nebenbei gesagt die verschiedenen bedeutungen nicht auseinandergehalten sind) auch einen ausdruck wie *ei^{nem} uf öppis chüechleⁿ* als eine formel der geringschätzung, und der betreffende artikelverfasser verweist ganz richtig auf ähnliches unter *schüssen*. Mit bezug auf sommersprossen heisst es auch dort: *es hütli hät si fin und wiss, doch hät're d'hebann g'chüechlet druf*, wo ebenfalls auf einen parallelen ausdruck *der März hät en aⁿg'schisseⁿ* verwiesen wird. Derselbe gedanke liegt der folgenden redensart zu grunde: *han i^{ch} früecher nes g'sichtli g'han wie milch und bluet, so bin i^{ch} du* (= nach den pocken) *eine^r g'sin wie 'ne chüechlete^r*. Im bayrischen haben derartige redensarten einen milderen sinn erhalten — wenigstens in Bayern selbst. So findet man bei Schmeller-Frommann folgende ausdrücke: *den hab i's küächelt* = 'den hab ich in die enge getrieben, gequält';

wart, i werd dā's küächəln (iron.) = 'warte, ich werde dir besonders aufwarten'; *der kunnt əms küächəln* = 'der kann's einem sauer machen'. In Unterösterreich dagegen sagt man (s. Grimms wörterb. V 2496) in spöttisch abweisender, verhöhnender weise ganz derb *jemanden etwas kiachln* = 'ihm etwas sch—'.

Derselbe gedanke liegt nun m. e. offenbar folgenden redensarten aus dem schweizerischen zu grunde (s. *Schweiz. idiot.* III 143): *es kostet 2 Louisdor*. Antwort: *2 Louisdor will ich dir küechlen*; dem wörterbuch zufolge steht aber das verbum gewöhnlich mit *eines* oder unbestimmtem *es* als objekt, s. bei Stalder, *Versuch eines schweizerischen idiotikons* II s. 139: *ich will dir eins küecheln* als abweisung einer widersinnigen oder eigensinnigen forderung. Nach dem *Schweiz. idiot.* heisst dies auch: *ja, mer wend der chüechlen* oder kurz: *ja, chüechlen!* Vgl. ähnliche redensarten dort *jo schüsseⁿ!* oder ganz einfach *schüsseⁿ!* (VIII 1326 f.) und etwas weniger derb *ja pffiffeⁿ!* oder einfach *pffiffeⁿ!* als wegwerfende verneinung, abweisung.

Das letzte wirft wohl auch licht auf die von Hildebrand (Grimms wörterbuch V 2499) verzeichnete redensart *ja kuchen!* mit demselben abweisenden sinn. Das wort geht hier aller wahrscheinlichkeit nach auf eine ursprünglichere bedeutung von 'kot, exkrement' zurück. Neben den obengenannten ausdrücken mit dem infinitiv kommen nämlich auch fälle mit dem entsprechenden substantiv vor. Aus dem mittelhochdeutschen ist aus Seifried Helbling 4,308 das beispiel *jâ scheiz! gedâht ich mier* bekannt, und von den modernen dialektwörterbüchern führt Vilmar, *Kurhessisches idiotikon* an: *ja ein schiss!* als alte und übliche derbe abweisung neben *ich will dir etwas sch. . .en*. Der ausdruck *n'ollen schêt* oder auch nur *n'schêt!* »als derb verneinende antwort sehr gebräuchlich« findet sich bei Doornkaat-Koolmann, *Wörterbuch der ostfriesischen sprache*, wo auch die

gleiche anwendung von hochd. *ja, scheiss!* erwähnt wird. Das entsprechende wort wird in derselben weise gebraucht im dänischen, wo aber der ausdruck *aa skidt!* jetzt recht unschuldig klingt, und im schwedischen, wo freilich die redensart entschieden der allerniedersten sprache angehört. Den unschuldigeren sinn hat hier das wort *strunt* übernommen, das aber auf dieselbe urbedeutung zurückgeht¹.

Nach einem beleg bei Schiller-Lübben, *Mittelniederdeutsches wörterbuch* zu urteilen, scheint das mittelniederdeutsche etwas ähnliches gekannt zu haben. Der beleg (aus der *Lüb. Chron.* 2,363) lautet: *wat ere bedrif was, dat wolde nycht upgan, dar umme bleef it en koke* (= 'es ward nichts daraus'). Ob auch schwed. *det blev pannkaka av alltsamman* (= 'aus dem ganzen ist nichts geworden') ursprünglich auf eine entsprechende auffassung zurückgeht? Mnd. *kôke* bedeutet sonst eben auch 'pfannkuchen'.

Die vorgebrachten parallelen und die oben nachgewiesene verwendung von schweiz. *chüechlen* im sinne von 'cacare' legen die vermutung nahe, dass die redensart *ja kuchen!* in z. b. dem von Hildebrand angeführten beleg *denk ich, jetzt wird ruhe geben ein weilchen? ja kuchen!* eben in derselben uralten bedeutungsentwicklung von *kuchen* wurzeln dürfte. Dass die redensart nicht mehr in diesem sinne aufgefasst wird, sondern erklärende erweiterungen wie *ja wenns kuchen wäre* (scil. *wäirst du wohl der rechte mann dazu*) veranlasst hat, braucht nicht zu verwundern: es hat eben die gewöhnliche bedeutungsentwicklung von *kuchen* den sieg über die andere davongetragen. Eine ähnliche einwirkung habe ich oben bei dem ausdruck *ein kuchen mit e-m sein* konstatiert.

¹ Im französischen kommt *merde* in derselben verwendung vor, z. b. in dem bekannten ausruf des generals Cambronne bei Waterloo. — Auch in anderen sprachen wird sicher entsprechendes vorkommen, nur schweigen die herausgeber der wörterbücher darüber.

Valþjófr og Valþjófr.

Av

Didrik Arup Seip.

Navnet *Valþjófr* har vært drøftet flere ganger i den språkvidenskapelige litteratur. Sist er det behandlet av Elias Wessén i »Nordiska namnstudier» (Upps. univ. årsskrift, 1927), s. 110—118. Wessén gir der utførlige henvisninger til eldre litteratur og kommer til det resultat at navnet er hjemlig; siste ledd er urnord. **-þeuar*, som med utgangspunkt i dativ **-þeue* eller **-þeue* er blitt **-þjófr* (ved siden av *-þér* i *Eggþér*) og siden assosiert med *þjófr*. Wesséns forklaring er etter min mening godt begrunnet. Her skal jeg ikke drøfte videre spørsmålet om navnets opprinnelse, men se litt på hvad den måten navnet blir skrevet på i gamle norske dokumenter, kan lære oss.

Alle som har skrevet om ordet, synes enige om at det i nordisk er knyttet til appellativet *þjófr*. Dette får også en sterk stadfesting av de skriftformer ordet har i gno. Diftongen i siste ledd er dels *io* dels *iu*.

Etter Linds »Norsk-isländska dopnamn» blir diftongen alltid skrevet *io* i isl., men i norsk har vi begge skrivemåter. Med *io*: *Valþiouar* nom. (Kvinnesdal, Vest-Agd. 1292; D. N. I. 81); *Vadiofs* gen. (Tveid, V.-Agd. 1404; D. N. V. 437); *Valþiofr*, *Waarþiofh*, *Vapiolfuer* i forskjellige diplomer fra Voss 1347—1370 (se Lind); *Val(l)þiofsson* senere avskr. Bergen (orig. 1400; D. N. XIV. 19) og fra Nordfjord

(orig. 1401; D. N. XIV. 22); *Valiouar* nom. Nissedal (Vest-Telemark 1305; D. N. I. 495); *Valpiofuer* Bö Øst-Telemark 1331; D. N. I. 212); *Vapiofsson* (Lunde Øst-Telemark ca. 1360; D. N. X. 62); *Valpiofs* gen. (Heddal Øst-Telemark 1397; D. N. XIII. 51).

Med *iu*: *Varpiulfar* nom. 1311 D. N. II. 110; *Vardiulf* akk. 1337 D. N. II. 225; *Vaalðiufuer*, *Valpiufuer* nom. 1343 D. N. II. 257; *Vardpiufur* nom. 1343 D. N. II. 254; *Valpiufer* nom. 1368 D. N. XIII. 29; *Valdiufsson* 1395 D. N. III. 520; *Waldhiuuæ* dat. 1435 D. N. IX. 263; alle disse eksemplene fra Valdres. Fremdeles *Valdiupssun* 1358 D. N. II. 343, *Waldiugær* nom. 1399 D. N. I. 657 og *Waldiuer* nom. 1528 Jordb. IV. 108, disse tre fra Hedmark; *Valdiufuer* nom. 1466 D. N. V. 856, *Waldiwer*, *Waldiufuer* nom. 1475 D. N. VI. 583, disse fra Romerike. I tiden 1321—48 nevnes flere ganger i Oslo en kannik *Þorstæinn Valdiu(l)ffson*: (1321, D. N. V. 60; 1325, D. N. XIII. 5; 1331, D. N. IV. 193; 1336, D. N. IV. 226; 1346, D. N. IV. 241; 1348, D. N. IV. 329); han skrives en gang *Valdiulfsson* (1324; D. N. III. 138). Fra bygdene ved Oslofjorden likeså: *Valdiugi* dat. (Tönsberg 1333, D. N. V. 97), *Valdiufs* gen. (Borre, Vestfold 1361, D. N. II. 364), *Valdiufuer* nom., *Valdiufz*, *Valdiulfs* gen. Røyken 1369 D. N. IV. 476; 1395, D. N. V. 370; 1414, D. N. V. 507; *Waldiufs*, *Valdiufs* Våler i Østfold 1411, D. N. V. 497. — Fra kystbygdene i Grenland og Aust-Agder: *Waldiuf* Landvik 1378 D. N. IV. 510; *Vaalðiufs* Gjerpen 1395 D. N. IV. 652; *Walliufs* Gimsøy 1409 D. N. IV. 775 (skrives også *Valdiufs* herfra i biskop Øysteins Röde bok 1382—1409). — Fra Båhuslen har vi stedsnavnet *Valdiufs rud* i Bokenes (Röde bok). — Endelig har vi skrivemåten *Valpiufr* i et diplom fra Sogn 1324 (I. 174).

Norske dialekter har nå dels \bar{o} dels \bar{u} for gno. normalform *þjófr*. Stort sett har vi funnet navneformen *Valpiofr* o. l. i diplomer fra distrikter som nå har \bar{o} , og navneformen *Valpiufr* o. l. i diplomer fra distrikter som nå har \bar{u} . Således har vi \bar{o} i Vest-Telemark, Vest-Agder og Voss. Derimot \bar{u} i Valdres, Hedmark, Romerike, bygdene om Oslo-fjorden, kystbygdene i Grenland og Aust-Agder, i Båhuslen og i Sogn. Jeg henviser til den vanlige litteratur over norske dialekter, ordbøkene av Aasen og Ross, til Ross »Norske bygdemaal», for Sogns vedkommende til Amund B. Larsen »Sognemålene» s. 182 f.; se også Olai Skulerud, Telemaalet i umriss, s. 43.

Bare for Øst-Telemark synes det å være en motsetning til stede. Her finner vi i gammel tid former som *Valpiofs* gen. o. l. (se ovenfor). Det er den samme person *Þormoder Valdiufsson* som blir skrevet med *iu* i de ytre bygder av Grenland og med *io* i bygdene innenfor. I »Telemaalet i umriss» (s. 43) opplyser Skulerud at formen med \bar{u} »har breidt seg oppetter heile Aust-Telemark, men har late Vest-Telemark urørt». Men etter Ross »Norske bygdemaal» 1907 (s. 7) har Øst-Telemark \bar{o} ved siden av \bar{u} , som forekommer »oftast». Det synes altså å være riktig at formen med \bar{u} har breidd sig oppover Øst-Telemark i forholdsvis sen tid; men det er sikkert ikke riktig med Skulerud her å tale om svensk eller dansk innflytelse. Navneformene *Valpiufr* o. l. i gno. viser at formen *þiufr* har vært sterkt utbredt i norsk i eldre tid, og det er fra disse dialektene Øst-Telemark i tilfelle har fått sin nuværende form.

Enda må jeg nevne en form fra D. N. I et diplom fra Nissedal i Vest-Telemark 1439 (uriktig datert i D. N. I. 741, jfr. X nr. 177) står *Bergulfuer Va[ltiu]fsson*. Her er det et hull i pergamentet så nettop de bokstaver det her gjelder,

ikke er til å lese. Under hensyn til materialet ovenfor kan en sikkert hevde at navnet er utfylt uriktig i D. N.

Resultatene av denne undersøkelse av navnet *Valpiofr* o. l. i eldre norske diplomer kan samles slik:

1. I de forskjellige dialekter har navnet fått den form som appellativet *piofr* har i nynorsk tid. Navnet er altså overalt knyttet til dette ordet.

2. Appellativet må ha hett *piúfr* i en rekke gno. dialekter, enda denne ordformen hittil ikke er påvist i gno. håndskrifter.

3. Det gamle tradisjonelle skriftspråk dekker i høi grad over ulike talemålsformer når det alltid bruker *io* i *piofr*. Det er derfor all grunn til å tro at *io* også ellers kan stå for *iu*.

4. Vi kan derfor ikke uten videre sette op former med *io* som grunnformer for nno. verbalformer av typen *bryte*, *skyte*, *by(de)* osv. eller substantiver som *jös*, *lys* o. l.

Vil vi nå undersøke hvordan det er med andre navn på *-piofr*, kommer vi ikke langt, fordi materialet er så ynkelig lite. I »Nordiska namnstudier» (s. 111 f.) har Wessén etter Lind samlet hele materialet. De aller fleste navnene er islandske og forekommer bare i islandske håndskrifter. Vi har i Norge bare å gjøre med *Gunnpiofr*, som blir skrevet med *io* i Bergen 1315 (D. N. II. 122) og Munkelivs brevbok av 1427 (avskr. av brev fra 1309, D. N. XII. 44) og endelig i et brev fra Sogn 1396, utstedt av en korsbror fra Kristkirken i Bergen (D. N. IV. 665). Skulde dette lille materiale vise noe, måtte det være at Bergen i gammel tid hadde *piofr*. For så vidt kan det støttes av formen *Valpiofssyni* i en sen avskrift av et bergensk bispebrev 1400 (D. N. XIV. 19, jfr.

22). Dersom Bergen har hatt formen med *io*, forstår vi også hvorfor det tradisjonelle lovspråk alltid har *þiofr*.

Andre navn på *-þiofr* forekommer neppe i gammelnorske kilder. Derimot har vi stedsnavnet (*a*) *Hundiulfstadum* i et diplom fra Sigdal 1350 (D. N. VIII. 156), i et distrikt hvor formen med *ū* er brukt. Her har vi sikkert personnavnet *Hunþiufr* = isl. *Húnþjófr*.

I »Svensk ljudhistoria» (bind II, s. 325) forklarer Axel Kock *þjófr* i norsk-islandsk slik: »När de västnord. språken vida oftare hava *þjófr* än *þiúfr*, så beror detta på inflytande från de synnerligen talrika komposita med *-þjófr* till senare kompositionsled (*krossa-*, *saupa-*, *rummungs-þjófr* etc.). I semi-fortisstavelse övergick nämligen *iū* till *iō* i de västnord. språken liksom i fsv.»

Det er rimelig at denne Kock's forklaring er riktig, enda om vi har funnet *iu* så ofte i annet ledd av navnet *Valþiufr*. Likesom i sv. har en rekke norske dialekter bevart den trykksterke form i appellativet, og dette har så hindret *iu* å bli *io* i annet ledd av navn.

I tilknytning til det som blev sagt ovenfor, at bruken av *io* i det tradisjonelle skriftspråk ofte kan ha dekket over *iu* i talemålet, vil jeg peke på enkelte gno. skriftformer: *biuðr* (Norges gamle Love II s. 423 etter ms. AM 323 fol; 1325—50), *biude* o. l. ikke sjelden i norske diplomer fra annen halvdel av 14de hundreår, *siuder* 1378 (D. N. XI. 64; Bergen om gårdsalg i Tönsberg); *skiuta* 1408 (D. N. III. 589) og oftere. Også mange nynorske dialektformer viser sikkert tilbake til former med *iu*, hvor det gammelnorske tradisjonelle skriftmål har *io*.

Holberg och Langendijk.

Av

P. M. den Hoed.

Under de sista åren har flera gånger den frågan berörts, om den holländske lustspelsförfattaren Pieter Langendijk (1683—1756) möjligtvis i någon mån kan ha påverkat Ludvig Holberg. Man kan nästan med säkerhet antaga, att Holberg har känt Langendijks verk. Som bekant har Holberg flera gånger besökt vårt land. 1704—1705 vistades han i Holland, senare var han där på genomresa åren 1714, 1716, 1725 och 1726. Vid dessa besök har han lärt sig att förstå holländska, han har iakttagit folkets seder och bruk, och han har även gjort bekantskap med den holländska teatern. Själv meddelar han icke många detaljer angående allt detta. När han talar om vårt land, yttrar han sig mest i allmänna ordalag, gillande eller ogillande, allteftersom hans stämning är glad eller nedslagen¹, men på några ställen finns det uttalanden, som äro av vikt för denna undersökning. I Epistel XLVIII berömmar Holberg Nederländerna, i synnerhet Flandern och Brabant och skriver följande: 'det meeste, som haver fornøyet mig paa Reyjserne igiennem de Lande, er dette, at jeg hver Nat haver herbergeret udi en anseelig stor Stad, og at jeg om Aftenen, lige af Vognen, som ankommer betimeligen, haver kunnet gaa paa Opera eller Comedie'. Om det holländska språket dömer han: 'Dog alligevel prydes deres lystige Vers

¹ H. Logeman. Holberg en Holland. Onze Eeuw I.

besynderlig af det Hollandske Sprog, saasom det baade er naturligt og artig, og beqvemmere til Comedier og lystige Ting, end til Tragœdier'. Av ovanstående kan man sluta sig till att Holberg har besökt holländska teatrar och att han har lärt känna det holländska språket såväl i tragedier som i lustspel och farser, sannolikt genom att bevista olika teaterföreställningar. De bästa lustspel, som vid denna tid blevo uppförda i Holland, voro Langendijks¹. Det har icke lyckats mig att fastställa, på vilka dagar Langendijks pjäser blevo uppförda under 1700-talets början, men det är nästan säkert, att Holberg har sett dessa. Utan tvivel har han funnit behag däri, ty Langendijk och Holberg — hur olika deras personligheter för övrigt må vara — äro själsfränder vad beträffar deras uppfattning av lustspelet. Båda ha satt sig som mål att förbättra folkets seder. Frågan är nu, om man i Holbergs alster kan upptäcka spår av Langendijks påverkan. Hittills har man uteslutande påpekat den märkvärdiga överensstämmelsen mellan Langendijks *Krelis Louwen* (1715) och Holbergs *Jeppe paa Bierget* (1723)². Det förefaller mig emellertid, att man i detta sammanhang också måste skänka uppmärksamhet åt en av Holbergs mindre kända pjäser, *Henrich og Pernille*, som visar någon överensstämmelse med Langendijks *Wederzijds Huwelijksbedrog*.

I *Wederzijds Huwelijksbedrog* berättas, hur en ung kvinna och en ung man, båda av goda familjer, men fattiga, låtsas inför varandra, att de äga stora rikedomar. De förlova sig, båda i den tron, att de genom ett rikt gifte skola komma till heder och ära. Den unga kvinnans broder träder dock före giftermålet emellan, avslöjar den unge mannen och underrättar honom om sin systers fattigdom. Båda vilja förbliva varandra

¹ C. N. Wybrands. *Het Amsterdamsch Tooneel van 1717—1772*, p. 176.

² Jan de Vries. *Holberg Aarbog* 1921 och 1925.

trogna, och upplösningen är, såsom det passar ett lustspel, tillfredsställande.

I *Henrich og Pernille* ger Leonards tjänare Henrich, som af sin herre har blivit sänd till staden för att ställa hans hus i ordning, sig ut för att vara sin herre och uppvaktar, klädd i dennes kläder, en ung dam, som bor i huset mitt emot. Denna dam är emellertid icke husets ägarinna, Leonora, såsom Henrich tror, utan hennes jungfru, Pernille, som är ensam hemma och som ger sig ut för sin husmor. Henrich och Pernille förlova sig med varandra, båda i förhoppning att genom giftermålet förvärva sig rikedomar och anseende. Giftermålet skall äga rum redan samma dag. Leonora och Leonard, som äro förlovade med varandra och vilkas giftermål också skall äga rum samma dag på kvällen, vända hem tidigare än man väntat. Pernille berättar för Leonora allt, vad som har hänt henne, Henrich berättar detsamma för Leonard, och följden är naturligtvis, att Leonora och Leonard misstänka varandra för otrohet. Leonora vill hämnas på Leonard genom att låta honom gifta sig med Pernille, under det att Leonard tänker straffa Leonora för hennes falskhet genom att låta giftermålet med Henrich komma till stånd. Henrich och Pernille bliva alltså gifta, och därefter följer upplösningen, som med undantag av Henrichs och Pernilles besvikelse kan kallas tillfredsställande för alla parterna.

Överensstämmelsen mellan de två pjäserna består i motivet »det ömsesidiga giftermålsbedrägeriet». Det är emellertid ett motiv, som även finnes annorstädes. Holberg själv nämner här ingen källa, såsom vid *Jeppe paa Bierget* är fallet. Carl Roos¹ anser det för möjligt, att Holberg har blivit inspirerad av en episod i Lesages *Gil blas* (3:e bok, cap. 5), och påpekar även en skilsmässoprocess, som 1715—1718 blev förd i Köpenhamn

¹ Holberg. *Comœdierne* II p. 558 (Festudgaven 1922).

och vid vilken gemålen fordrade skilsmässa på grund av att hans maka hade bedragit honom genom att ge sig ut för den rika arvingen i en förnäm släkt. Det förefaller mig emellertid, att Holberg möjligen kan ha blivit inspirerad av Langendijk. Att huvudpersonerna hos Langendijk äro en herre och en dam, hos Holberg däremot en tjänare och en tjänsteflicka, är en skillnad av föga betydelse. Det ligger nära till hands, att Holberg, som betraktar hela historien mera som ett lustigt skämt än som ett bedrägeri, här låter Henrich och Pernille, hans stereotypa komiska figurer, uppträda. Träffande överensstämmelser i detaljer kunna ej påpekas, lika litet som mellan *Jeppé paa Bierget* och *Krelis Louwen*. Om Holberg kände Langendijks pjäser uteslutande genom att ha bevistat deras uppförande på teatern, kan man heller icke vänta sig något annat.

Wederzijds Huwelijksbedrog utkom 1714. Efter utgivandet synes pjäsen ha blivit uppförd regelbundet under flera år. Langendijk säger mot slutet av sin levnad, att han har haft nöjet att under 40 år ha sett sitt skådespel på den Amsterdamska teaterns repertoar¹. *Henrich og Pernille* blev tryckt 1731, men redan uppförd 1724. Sannolikt blev den skriven mellan 1722 och 1724. Holberg kan ha sett *Wederzijds Huwelijksbedrog* på genomresa genom Holland 1714 eller 1716. Mellan detta Holbergs teaterbesök och stoffets bearbetande ligger alltså ett antal år, under vilka minnet av detaljerna har bleknat. Endast de stora linjerna har författaren ännu klart för sig. Det förklarar också, att Holberg, i fall han verkligen har blivit inspirerad av Langendijks skådespel, behandlar stoffet alldeles självständigt. Detta gör det svårt att komma till en säker lösning av denna fråga. En sådan kräver också mera djupgående studier. Syftet med denna uppsats är endast att på-

¹ Te Winkel. *Het wederzijds huwelijksbedrog*, Inl. p. XVII.

peka, att man vid en undersökning av detta spörsmål icke får försumma att också studera Holbergs *Henrich og Pernille*. Överensstämmelsen mellan *Jeppe paa Bierget* och *Krelis Louwen* och den här behandlade likheten mellan *Henrich og Pernille* och *Wederzijds Huwelijksbedrog* torde kunna stödja varandra ¹.

¹ Då jag höll på med att skriva denna uppsats, upptäckte jag, att i den holländska Holbergsöversättningen av B. A. Meuleman likheten mellan *Henrich og Pernille* och *Wederzijds Huwelijksbedrog* i förbigående nämnes, nämligen II p. 235: 'Ten onzent is hetzelfde onderwerp behandeld door Langendijk in zijn *Wederzijds Huwelijksbedrog* (1714).

En iakttagelse vedkommende Balder-diktningen.

Av

Magnus Olsen.

I Hávamál 160 er der tale om den galder som dvergen Þjóðrørir gol utenfor Dellings dør:

*aft gól hann ásum,
en ølfum frama,
hyggju Hroptatý.*

Dette er den 15de av Odins 18 galdrer. Ved sin omtale av hvorledes Odin kommer i besiddelse av visdom, betegner den et hovedpunkt i Hávamáls runeavsnitt. Sammen med den foregående strofe (*ása ok alfa | ek kann allra skil*) antyder den hvorledes galdrene settes i bevegelse, således at de opnår å frembringe sin virkning hos æser og alver og hos visdommens og runekyndighetens gud — de skjenker *hyggju Hroptatý*. Derved har Odin kunnet tilegne sig den 16de og 17de galder (str. 161 f.):

*þat kann ek it sextánda,
ef ek vil ins svinna mans
hafa geð allt ok gaman:
hugi ek hverfi
hvítarmri konu
ok sný ek hennar øllum sefa.*

*Þat kann ek it sjautjándá,
at mik mun seint firrask
it manunga man.*

Odin kan altså ved galdrer vinne den unge kvinnes kjærlighet. Dette kan synes underlig tale her hvor vi befinner oss midt i opregningen av de »kraftige vers» (*fimbulljóð*) som Odin har hentet op fra dypet. Men fortsetter vi videre, finner vi lösningen i den attende galder, slutningsgalderen, som antyder Odins dypeste viden:

*Þat kann ek it átjándá,
er ek æva kennik
mey né manns konu
— allt er betra,
er einn of kann,
þat fylgir ljóða lokum —
nema þeirri einni,
er mik armi verr,
eða mín systir sé.*

I Vafprúðnismál er det attende og siste spørsmål som Odin retter til sin motstander i veddestriden om *fornir stafir*, dette:

*Hvat mælti Óðinn,
áðr á bál stigi,
sjalfr í eyra syni?*

Og med det samme spørsmål — det seksogtredevte — ender Odin sin gåtekamp med kong Heidrek i Hervarar saga:

*Hvat mælti Óðinn
i eyra Baldri,
áðr hann væri á bál of borinn?*

Vi kan gjette på at Odin har hvisket i sin sønn Balders öre at der skulde födes ham en bror til hevner: Váli, Odins sønn med Rind (Baldrs dr. 11), hvis kjærlighet Odin vinner ved »seid» ifölge Kormákr (*seið Yggr til Rindar Sigurðar-drápa* 3), ved galdrer ristet [med runer] i bark (*cortice carminibus adnotato*) ifölge Saxo (I 128). Og denne gjetning slår utmerket til for Hávamáls slutningsgalder: Lar vi den 18de galder handle om Váli's födsel, blir samtidig også den 16de og 17de forståelige; dér hentydes til måten hvorpå Odin — ved runegaldrer, *carminibus* — får sin vilje med Váli's mor. Likesom Balders död er midtpunktet i den norröne gudelære, således er også forestillingen om Balders hevner det centrale i den mytiske runemagi og visdom overhodet. I hevnertanken munner både Hávamáls og Vafprúðnismáls opregninger ut¹.

Hvad det nu er av interesse å feste opmerksomheten ved er, at Odins-navnet *Hroptatýr* finnes på en fremtredende plass i den stroferekke som har hensyn til galdrene hvorved hevenen efter Balder fremmes. *Hroptatýr* synes passende å höre hjemme i denne runemytiske sammenheng. Det slutter sig særdeles godt til »*hroptr roгна*» (str. 142) i det foregående Hávamáls-avsnitt hvor der gjøres rede for runegaldrenes ophav².

Forövrig möter vi navnet *Hroptatýr* bare på to andre steder i den norröne diktning (bortsett fra Sn. Edda's pulur

¹ Se min behandling av Eggjum-innskriften, Norges Indskrifter med de ældre Runer III s. 129, 150 ff. (1919), som jeg her i stor utstrekning har kunnet følge ord til annet.

² Om *hroptr* i den mytiske diktning kan henvises til Walther Heinrich Vogt, *Stilgeschichte der eddischen Wissensdichtung I* (Breslau 1927) s. 55 f. (jfr. samme i *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 1925 s. 7 ff. og i *Zeitschrift für deutsches Altertum* LXII, 1925, s. 41 ff.), som også orienterer i det vanskelige spørsmål om ordets etymologiske oprinnelse. Man vil vel finne efter gjennemlesningen av de fölgende bemerkninger, att disse best forlikes med den gamle Grimmske etymologi (jfr. gl.höitysk *hruoft*), som Vogt nylig har gjort sig til talsmann for.

og opregningen av Odins-navn i Grímnismál). Det ene finnes i Øivind Skaldaspilles Hákonarmál fra året 961 — i strofe 14:

*Hermóðr ok Bragi,
kvað Hroptatýr,
gangið í gogn grami,
þvít konungr ferr,
sás kappi þykkir,
til hallar hinig.*

Det Odins-navn som vi har mött i Hávamáls 15de, mot Balder-myten siktende galder, forekommer nu her i Hákonarmál i en så nær ydre sammenheng med en av Balder-diktningens sikkelser som det overhodet er mulig: *Hermóðr ok Bragi, | kvað Hroptatýr*. Er her også en indre sammenheng tilstede, og i tilfelle av hvilken art?

Dette spørsmål har jeg allerede drøftet i artiklen »Om Balder-digtning og Balder-kultus» (1924)¹, men uten å ta hensyn til de andre steder hvor navnet *Hroptatýr* forekommer. Det svar jeg har gitt, er dette:

Hákonarmál er i de siste strofer umiskjennelig båret av en undertone fra Balder-myten: landet er blitt öde og rettsløst efterat kongen er faren bort, og således vil det ligge der til ragnarok; för kommer ingen jevngod konge til riket. Og den samme undertone klinger oss i möte også på flere andre steder i diktet, hvor Hákonarmál til en viss grad löper parallelt med Balder-myten. Det fortjener å nevnes at det ramrende pileskudd i diktet finnes antydnet ved *flóð fleina* (jfr. Heimskringla I 216: þá flaug or ein er *fleinn* er kallaðr, ok kom í hönd Hákon). Men fremfor alt bör opmerksomheten feste sig ved Hermod (og Brage) som Odin lar gå kongen i möte: i Balder-myten var Hermods ritt for å hente Balder

¹ Arkiv f. nord. filol. 40, ny följd 36, s. 157 ff.

tilbake til æserne forgjeves; i Hákonarmál er og blir Hákon borte like til ragnarok. Det siste glimt dikteren lar oss få av kongen, er dér hvor han sammen med Hermod treder inn for Odins åsyn for å benkes blandt einherjene.

På dette særdeles vesentlige punkt i diktets fremstilling möter vi Odins-navnet *Hroptatýr*. Hvad jeg tidligere hadde undlatt å gjøre, vil jeg nu søke å innhente. Hávamál 160 og Hákonarmál 14 bör stilles op ved siden av hinannen, idet det eiendommelige som forener disse to strofer er, at vi på begge steder befinner oss i Balder-mytens nærhet. Direkte, med rene ord, fremgår ikke dette av kildene. Vi har å gjøre med to parallelle tekstfortolkninger, som imidlertid er foretatt uavhengig av hinannen og som således kan sies å rumme betydelig indre sannsynlighet. Men nu kommer hertil det tredje kildested hvor *Hroptatýr* optreder, og avgir sitt kraftige vidnesbyrd om at Hávamáls slutningsgaldrer og scenen i Hákonarmál er riktig bedömt.

Ulv Uggasons Húsdrápa (fra 983) inneholder en rekke scener fra Balders bálferd. I strofe S ser vi Odin komme ridende til sin sønns bál, og *Hroptatýr* er det Odins-navn som her er brukt:

*Ríðr at vilgi víðu
víðfrægr, en mér líða,
Hroptatýr, of hvápta
hróðrmól, sonar báli.*

Efter denne iakttagelse blir det å konstatere, at *Hroptatýr* overalt hvor det forekommer (bortsett fra navneramsene), optreder enten innenfor selve Balder-myten eller i dens umiskjennelige nærhet. Man kunde da være tilbøielig til å si at *Hroptatýr* er Balder-diktningens spesielle Odins-navn. Imid-

lertid gjør det usammensatte Odins-navn *Hroptr* det i nogen monn rangen stridig¹.

Hroptr forekommer ifølge *Lexicon poeticum* 10 ganger i den norrøne diktning, 4 ganger i Eddadiktene og 6 ganger i skaldekveder. Dertil kommer at det dermed identiske Odins-navn *Rosterus* (*Rostarus*) optreder på to steder i norrøne gude- og heltesagn hos Saxo².

Først skal her omtales *Hroptr* (*Rosterus*) hos Saxo. Under dette navn møter vi Odin (I 127) hvor han »cortice carminibus adnotato» vinner Rind som skal bli mor til Balders hevner. På det annet sted hvor Saxo bruker navnet *Rost-* (I 446), har vi også med den tryllekraftige gud å gjøre; han leger Syvardus, Ragnar Lodbroks sønn, da denne er blitt hårdt såret i et slag.

På de 4 Edda-steder møter vi et lignende forhold, idet *Hroptr* to ganger henviser til det samme mytiske miljø som *Hroptatýr*.

I Sigrdrifumál nevnes *Hroptr* som den der uttenkte *hugrúnar*:

þær of réð,
þær of reist,
þær um hugði Hroptr.

Vi blir i denne strofe minnet både om Hávamál 160 (*hyggju Hroptatý*) og Hávamál 142 (... *ráðna stafi ... er ... reist 'hroptr roгна'*).

Mens der her ikke finnes nogen direkte hentydning til

¹ Jfr. også bl. a. *Yggr* i ovenstående citat fra *Kormákr*.

² Jfr. Sophus Bugge, *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse I* (1881—89) s. 533 ff. (*Hroptr*: *Rosterus* [**Hrostr*] = *Býleiptr*: *Býleistr*); Axel Olrik, *Kilderne til Saksnes oldhistorie I* (1892) s. 30, II (1894) s. 109 f.

Balder, nevnes Balder med rene ord på det annet Edda-sted som særskilt skal anføres, nemlig *Völuspá* 62:

*Munu ósánir
akrar vaxa,
bøls man alls batna,
Baldr man koma;
búa þeir Höðr ok Baldr
Hropts sigtoptir
vel valtívar.
Vituð ér enn eða hvat?*

Foranlediget av denne *Völuspá*-strofe er sannsynlig *Hropts toptir* (om skjolder) i þórðr Kolbeinssons *Eiríksdrápa* 5.

Videre er å merke at *Húsdrápa*, som frembød et av de tre eksempler på *Hroptatýr*, også opviser et eksempel på *Hroptr*, nemlig i strofe 11, i en person-kenning. Det har for oss sin interesse at denne strofe, som handler om Hyrrokkin, likeledes skildrer en scene fra Balders bålferd.

Men så gjenstår der 6 eksempler på *Hroptr* i Eddadikt (*Grímnismál* 8, *Lokasenna* 45) og i skaldedikt (4 eksempler) hvor der ikke synes å være nogen direkte eller indirekte tilknytning til Balder-myten. To ganger forekommer *Hroptr* i skaldeomskrivninger som for oss er betydningsløse¹, én gang omtales gudene i drikkelag som *Hropts megir* (*Lok.* 45), og tre ganger finner vi *Hroptr* brukt på en sådan måte at oppmerksomheten rettes mot Odin som kampfuden: *Hroptr náði val* (*Tindr Hallkelsson I*, 9²); *Hroptr kýss . . . vápndauða vera* (*Grímn.* 8); *fór Hroptr með Gungni* (*Kormákr*, *Sig.* 7). På de to siste steder synes imidlertid *Hroptr* tillike å frem-

¹ Þórarinn máhliðingr 9 (jfr. Ernst A. Kock, *Notationes Norrœnæ* III 49 § 375); Eyjólfur Valgerðarson (hvor *Hroptr* beror på tekstrettelse).

² Jfr. Ernst A. Kock III 85, § 436, VI 5, § 805.

trede som den ved overnaturlige midler virkende gud — som hos Saxo og i Sigrdr. 13 —, tydeligst i Grímnismál (*Hroptr kýss . . . vápndaufða vera*, jfr. Helg. Hund. II 29: *lífna munda ek nú kjósa . . .*), men også å opfatte på ensartet måte i Kormáks drápa hvor omkvedet *fór Hroptr með Gungni* løper parallelt med det i en annen strofe av samme dikt overleverte omkved *seið Yggr til Rindar* («Ygg [realt = *Rosterus*] seidet for å vinne Rind [som skulde bli mor til Balders hevner]»).

Når vi betrakter *Hroptr* ut fra synspunktet: innenfor eller utenfor Balder-myten, viser det sig at dette usammensatte Odins-navn kildemessig adskiller sig fra *Hroptatýr*. *Hroptr* har en friere anvendelse, i poetiske omskrivninger og som betegnelse for krigsguden; men i siste tilfelle (hvor vi sikkert har å gjøre med et oprindeligere forhold enn i de poetiske omskrivninger) synes det fortrinsvis å involvere tanken på gudens magiske innsikt, og her har da *Hroptr* nær sammenheng med Hávamáls *Hroptatýr*. Med forkjærlighet anvender diktene *Hroptr* innenfor det samme mytiske miljø som *Hroptatýr*. Men dette er neppe således å forstå at *Hroptr* er et ord som egentlig er karakteristisk for Balder-diktningen. Sammenhengen er visstnok den, at *Hroptr* oprindelig hører hjemme i en sakral diktning om den överste gud som »hyggr hugrúnar» og som »kýss vápndaufða vera». Denne diktning har, som uttrykk for religiös tro og religiös grepethet, kulminert i den oprulling av verdensdramaet hvor Balders död og hevnen efter Balder er de store optrin. Dér er sammensetningen *Hroptatýr* skapt, dér er dette Odinsnavn blitt omgitt av et bestemt kompleks av mytiske forestillinger, og innenfor denne religiöse sfære har *Hroptatýr* kunnet leve videre med sine faste idéassosiasjoner. Den fyldigere form er med hensyn til forestillingsinnhold det mere spesielle i forhold til den enklere,

dog med evnen til leilighetsvis å virke spesialisierende på den enklere benevnelse, således at også *Hroptr* (*Rosterus*) i en viss utstrekning har kunnet bli Balder-diktningens spesielle Odinsnavn.

Skjønt en Balder-diktning i egentlig forstand ikke er oss direkte overlevert, har dog forskningen ment å kunne finne enkelte holdepunkter til å konstatere en sådan. Hávamáls slutningsstrofer synes å henvise til en runemagiens diktning hvor Balders skjebne inntar den centrale plass, og Hákonarmál, Húsdrápa og andre kilder (Snorra Edda, norröne sagn hos Saxo, o. a.) synes å ha som vesentlige forutsetninger en berettende diktning om Balder. Da vi ikke vet om *Hroptatýr* forekommer som Odins-navn i denne forutsatte berettende diktning, har vi ikke midler til å avgjøre i hvilket forhold våre to skaldekveders *Hroptatýr* står til *Hroptatýr* i Hávamál 160. Vil man våge e silentio å dra slutninger av de »andre kilder», må resultatet bli det, at Øivind og Ulv Uggason ved bruken av navnet *Hroptatýr* er påvirket av Hávamáls galdrer. Øivind har da i Hákonarmál to ganger latt sig inspirere av diktkomplekset Hávamál, først i strofe 14 hvor Odin under navnet *Hroptatýr* tiltaler Hermod, og dernæst i diktets slutning hvor de to siste strofer i »Ordsprogdiktet» (*Deyr fé, deyja frændr* —) som bekjent klinger igjen.

On the Phonology of English Loan-words in the Norwegian Dialects of Koshkonong in Wisconsin.

By

George T. Flom.

The following pages are offered as a slight contribution to the study of the nature of mixed languages. It has seemed to me that the language conditions in America in large foreign settled communities, that were established when the region was first settled, are a fruitful field for the study of this question. From the first the transplanted foreign group came in close contact with native English speech¹. Numerous words, mainly nouns and verbs, were borrowed almost at once; for the new arrivals here came in contact with new conditions of life, and the nature of their daily activities was very different from that of their European home. Especially interesting are the older settlements, where transplanted idiom and English have lived in close contact for several generations. For the Norwegian-English aspect of the problem such communities are especially those of northern Illinois, southern Wisconsin, the eastern half of northern Iowa, and the eastern half of southern Minnesota. This is the region of the earlier

¹ As when there were English-speaking settlers among the earliest pioneers; and in the nearby villages English would in most cases soon be the prevailing medium of intercourse; and there was the influence of the schools.

Norwegian settlements in the Middle West, of date ca 1835—1855 in round numbers. For the Danish and the Swedish aspects the regions of early and large communities differ much from the above, but that lies outside the scope of this paper.

English influence upon the speech of other nationalities here in America has sometimes before been dealt with; but it has been chiefly only a listing of the loans from English. A few articles have appeared in the *Dialect Notes*; and there have been printed a few special monographs. For the Norwegian element I published an article on 'The Gender of Norse Loan-Nouns in Norse Dialects in Wisconsin' in *The Journal of Germanic Philology*, 1903, pp. 1—31, and one on 'Det norske sprogs bruk og utvikling i Amerika' in *Nordmandsforbundet*, Oslo, 1912, pp. 233—250. Two years ago I published an attempt at a complete list of English loan-words in the dialect of settlers from Sogn (especially Aurland-Leikanger-Sogndal) in the Koshkonong settlement¹ in Dane County, Wisconsin, in *American Speech*, vol. I, pp. 543—558, with some discussion of especially consonantal changes, and the characteristic feature of the dropping of weak initial vowel (*lekfən*, 'election'). The present discussion is based on the words of that list, but with this difference that loans of the 2nd and 3rd generations (which were included there) are left out of account here. It has seemed best to try to present a picture of the phonology of borrowed words as they are pronounced in the speech of the 1st generation and of that of the earliest settlers who were still alive as late as 1900—1920². Koshkonong was settled by Norwegians mainly

¹ The list contained 1025 words. I have since made a number of additions to this list.

² The pronunciation of the 2nd and 3rd generations often differs considerably.

from 1840—1850; thus we have before us linguistic materials that have had a history of from 60 to 75 years.

Of the other side of the problem of mixture, the foreign influence on the pronunciation of the English of the settlers, we are not concerned here. I shall, perhaps have the opportunity to deal with that elsewhere. I shall merely say here, that as imperfect and un-English as is the pronunciation of the 1st generation generally, these un-English sounds and intonations and uses of words, disappear rapidly in the 2nd generation in most places; in the 3rd generation practically everything is levelled out.

I shall now turn to the vowels in the loanwords, taking these in the order of short vowels, long vowels, and diphthongs in stressed syllables. The phonology is that of the speech of the pioneers from Sogn mainly; now and then the speech of other settlers is mentioned. To save space I abbreviate these names: *S*, *T* and *N* (Sogn, Telemarken, and Numedal), used both as noun and adjective; *occs* stands for occurrences; other abbreviations will be clear.

The Short Vowels.

[e]

§ 1. The vowel *e* regularly remains as *e*; there are numerous *occs*. Examples: *benda*, to bend; *bent*, section of a tobacco shed or hay barn; *brøkfest*¹, breakfast; *dentist*, dentist; *fens*, fence; *fet-stem*, wet stem (of a damaged tobacco leaf); *lekta*, to elect; *lemēnē'd*¹, lemonade; *plenti*², enough, plenty; *sessa*, to assess.

Exceptions: *dimokrat*, democrat; *simbli*², assémbly; *tile-*

¹ The second vowel is often *ə* in such cases. The English *r* becomes everywhere a trilled *r*.

² Weak *i* in such cases is open.

*gram*¹, telegram, and *tilefon*¹, telephone. English *ɛ* before *v* has become *æ* in *klævis*.

[æ]

§ 2. *æ* + consonant group > *ɛ* universally. Examples: *bęskat*, basket; *blęnkat*, blanket; *bręndi*², brandy; *blękkiņ*, blacking, shoe-polish; *dreft*, draft; *ękta*, to act; *fęktri*², factory; *gęmblar*, gambler; *hęndl*, handle; *hętsęt*, hatchet; *kęndi*², candy, sweets; *krękka*, to crack; *ręddif*², radish; *sętsęt*, satchel; *stęmp*, stamp; *sęttl*, Seattle; *tęks*, tack or tacks (small nail); *tęns*, chance; *tręmp*, tramp. On *ɛ* < *ē* see § 9.

æ in open syllable remains *æ*. Examples: *bęka*, to back up; *bęnęna*, banana; *flęnl*, flannel³; *fęnęmylda*, fanning mill; *krękkęrs*, cracker or crackers; *prędi*, prairie. On *æ* < *ē*¹ see § 9.

æ before single final consonant becomes *ę*. Examples: *będz*, badge; *bręs*, brass; *bęs*, bass (the fish); *dęf*, dash-board; *fęr*, fair, exhibition; *fęr*, adj., fair, just; *fęn*, fan; *hęm*, ham; *pao fęr*, on share, (use of land) on shares.

æ appears as *a* in *brand*, bran; *latt*, lath; *fanti*, shanty; *maląssęs*, molasses, and as *ę* in *tąvan*, tavern.

æ has become *ao* in *Maontęvok*, Manitowoc. For the combination *man* then the S. substitute has established itself (cf. *Mandag*—*Maondag*).

[i]

§ 3. The vowel *i* nearly always remains as *i*⁴; there are a large number of occs. Examples: *biskit*, biscuit; *bisnęs*, business; *brick*, brick; *drill*, drill, seeder; *figra*, to figure;

¹ The second vowel is often *ə* in such cases.

² Weak *i* in such cases is open.

³ i. e. *flęnl*, hence syllabic *l*. Similarly *handle* [hęndl] above.

⁴ Open *i*.

*fls*¹, thill, shaft of a carriage; *hikrīl*, hickory; *kvilt*, quilt; *krikk*, creek (pronounced *crīk* in southern Wisconsin, and commonly in the North of the United States); *livri*, livery, hired team and carriage; *pitmēn*, pitman (of a mower or reaper); *sīkl* or *sīrkl*, sickle (of a mower or reaper); *skippa*, to skip; *visit*, a visit².

i becomes *e* sometimes in the word *rēska*, to risk (the pronunciation *riska* is late).

i becomes *a* in *lakris*, licorice.

[a]³

§ 4. *a* before consonant group or a long consonant is noticeably shorter than the English vowel; the latter is usually half-long in the English of the region in question, though it sometimes has full length. There are numerous occs. Examples: *bargn*, bargain; *gardn*, garden; *jard*, yard; *krapp*, crop (of grain); *lakkət*, locket; *larm*, alarm; *karpət*, carpet; *nakka ao*, to knock off, to reduce the price; *parti*, party, social gathering; *varnis*, varnish; *Vassīntn*, Washington.

a in an open syllable becomes *ā*. The occurrences are: *bādr*, bother; *kāmn*, common (pronounced *kāmn*); *kātn*, cotton (*kātn*); *pālər*, parlor; and *bārn*, barn. The vowel in the English original here is usually half-long.

[ø]

§ 5. The English vowel sound *ø* before a consonant group remains as *ø*. The English vowel is half-long, the Norse loan-words have a short vowel; cf. § 4. Examples: *førk*, fork; *frøstīn*, frosting; *høsspaor*, horse-power (machine of a threshing rig); *kødril*, quadrille; *kørsət*, corset; *kørd*, cord (a string);

¹ Plural form as sg. or pl.

² Pronounced *visit*.

³ I so write here the low-back *a* of Eng. *father*.

kord, cord (of wood); *kørna*, corner; *kørnis*, cornice; *krøsin*¹, crossing; *logg*, log; *løndri*, laundry; *rivólvar*, revolver; *Kalleforni*, California.

Exceptions: *sorta*, 'to assort', to 'sort' (the tobacco leaves according to size and quality). On $\varrho < \bar{o}$ see § 13.

[ʌ]

§ 6. The open English u [ʌ] of *but* and *front* becomes ϱ in the loanwords; hence it is not distinguished from English ϱ [ɔ, ɔ] of such a word as 'frost'. There is a large number of occs. Examples: *bløff*, bluff, rocky wall or declivity; *bløndr*, blunder; *boggi*, buggy (the vehicle); *bøkkæt*, bucket; *bøkkel*, buckel; *bøsta*, to bust, to burst; *bøtri*, buttery, pantry, (the word 'pantri' is not borrowed; the word 'buttery', on the other hand, has now disappeared from the English speech of Koshkonong); *frønt*, front; *føss*, fuss, disturbance; *høbb*, hub (of a wheel); *hømbøgg*, humbug; *hønta*, to be on a hunting expedition; *køntri*, country; *køvra*, to cover; *møstærd*, mustard; *mønkirins*, monkey-wrench.

Exceptions: *haska*, to husk; *katta*, to cut; *kattar*, cutter, light sleigh; *natmeg*, nutmeg, *lombr*, lumber (building timber), and *trubbla*, to trouble. Hence before a dental combination there is some tendency to lower *a* to *a*, but before a labial combination to raise *a* to *o*. In the former group the vowel was perhaps low enough to be understood as an *a*, at least as pronounced by some English speakers.

[u]

§ 7. The short high *u* of English *put*, and *good* remains as *u* [u] in the loanwords: *bull*, bull; *bußl*, bushel; *guds*, goods; *pull*, to pull; *pulli*, pulley; *putta*, to put.

¹ ϱ in *krøsin* is half-long or long.

[ə]

§ 8. The tense English *e* [ə] before *r* appears as a lax *ö*. Examples: *hæerta*, to hurt; *klærk*, clerk; *tærna*, to turn.

The Long Vowels.

[ē]¹

§ 9. The vowel *ē* usually remains; there are numerous occurrences. Some examples are: *bēka*, to bake; *bēt*, fishing bait; *brēs*, brace, (supporting plank); *flēvør*, flavor; *frētrēn*², freight train; *gēm*, game; *gēn*, gain, profit; *kēk*, cake; *klēma*, to claim, also the noun *klēm*, preempted land; *mēl*, mail, post; *mēpl*, maple tree. There are, however, several kinds of exceptions, as follow.

The vowel *e* appears instead of *ē*: *bęsta*, to baste, to tack (in sewing), and in the word *ręls*, rail, borrowed in the plural. Before a dental group, therefore, *ē* has been shortened; but this is the case only in the earlier stratum of loans; among speakers of the second and third generations the pronunciation is *bēsta*, as in the word *węst*, 'waist' (a relatively recent loan). In native dialect speech the combinations *-ęls* and *-ęst* are very common, while *-ēls* and *ēst* do not occur.

The vowel *ē* becomes *ai* in *fraim*, frame; *jail*, jail, and *laik*, lake. The form *fraim* belongs to the older stratum, in the later stratum the form is *frēm*, but usually there also *jail* and *laik*. As to *fraim* it would appear that among older speakers the combination *-aim*, frequent in the S. dialect has replaced the combination *ēm*, which seemed less natural³.

¹ I write this *ē*. The sound is diphthongal, ca. *ēⁱ* (not *ei*, nor *eⁱ*).

² Secondary stress on *-trēn*.

³ But this explanation would hardly apply to the two words *jail* and *laik*; hence the reason for the *ai* is perhaps the same in all three cases. I am inclined to think these three words were first borrowed by Telemarken

Among speakers of the dialects of Telemarken also the same substitution has taken place, as they say *fræim*, not *frēm*; but there also the younger generation will say *frēm*, preserving the vowel \bar{e} as in other words. Similarly they say *jæil* and *læik*. (Dialect speakers from Hedemarken say *frēm*, the \bar{e} being among them the regular equivalent for the vowel \bar{e} of such loans. However they too, mostly say *læik*). In unstressed position $\bar{e} > ai$ in *Aiovai*, Iowa, borrowed in the earlier usual local pronunciation *Aiowēⁱ* (sometimes in early documents written out Ioway).

In the two names *Jensvil*, Janesville, and *Kemris*, Cambridge, \bar{e} has been shortened to ϵ . Both names are so pronounced also in the *T* and *N* dialects, with now and then *Kēmbriḏz*. Cf. above *rēls* < *rēls*.

The vowel \bar{e} appears as $\bar{æ}$ in the one word *stæbl*, stable. It is difficult to see the reason for this; it has East Norwegian vowel form; dialect speakers from Hedemarken etc. say *stæbl* (as *tæbl*, which in the *S* dialect is *tēbl*). The workmen were most often from eastern Norway; possibly the form *stæbl* in the *S* dialect may find its explanation in this way.

[ī]

§ 10. The vowel \bar{i} regularly remains as \bar{i} . There are numerous occs. Examples: *bīf*, beef; *fīla*, to feel; *gīr*, gear (as put a mower into gear); *grīa*, to agree; *nīt*, neat, orderly looking; *īsi*, easy; *klīr*, clear; *risīt*¹, receipt¹; *sīd*, seed; *vīl*, veal.

English \bar{i} appears as *i* before a consonant group in *bins* (*bins* means 'a bean' or collectively 'beans'; the sg. form *bīn* was not borrowed).

speakers. The *S* speakers then took the words over from the *T* dialect, and in so doing substituted the *S* diphthong for the corresponding *T* diphthong.

¹ Accent on the second syllable.

English \bar{i} has become \bar{e} ¹ in the word *fēl*, field; and in *klēna*, to clean (used of the fanning-mill 'cleaning' the grain). The loan-word loses the final *d* also in other dialects; in the *T* dialect it then has the form *fīl*¹. In the *S* dialect the corresponding long vowel is \bar{e} ² (East Norw. and Riksmål \bar{i} as *mīl*, mile, S *mēⁱl*); hence also *klēna*. However, the English \bar{i} is seen in most of these words, as above, and not only in those that are 'felt' to be English.

[ā]

§ 11. The occs. of English \bar{a} in the loan-words are few, mainly the following: *bār*, bar, and in cpd. *bārtendar*, bartender; *barn*, barn; *kars*, car. The last tends to be *kārs* (with trilled *r*) among older speakers.

[ō]

§ 12. The vowel \bar{o} of English words remains as \bar{o} , but is not of frequent occurrence. Examples: *bōlpark*, ball-park; *hōl*, hall; *kōla* $\bar{o}f$, to call off (the figures in a dance); *lōn*, lawn; *lōsūt*, law-suit; and *Milvō'ki*, Milwaukee. Exception: *sās*, sauce (pronounced *sōs*, or in the cpd. *saucedish*³ with a half-long \bar{o} which approaches the quality of an *a*). It is this quality of the vowel that is seen in the loan-word.

[ō]⁴

§ 13. English close long *o* appears as \bar{o} usually; there are many occurrences. Examples: *fōriņ*, flooring; *kōt*, coat;

¹ Which, therefore, shows the vowel-form of the English word, but with loss of the *d*. The word *fēl* need not be assumed to have come into *S* via *T*-speakers, but yet that seems to be the best explanation of its vowel. Scattered *T* and *N* settlers preceded *S* settlers by two to three years in the Koshkonong settlement.

² That is \bar{e} .

³ Borrowed as *sāsdiſ*.

⁴ That is \bar{o}^u .

klōk, cloak; *klōsa*, to close; *lōda*, to load (as a load of grain; but the noun load is never borrowed¹); *lōfar*, loafer; *mōar*, mower; *mōldiņ*, molding; *nōt*, note (bank-note); *pōkər*, poker (game at cards); *pōni*, pony; *pōlteks*, pole-tax; *rōb*, robe, buffalo-robe; *rōdkart*, road-cart (but 'road' as below); *Stōtn*, Stoughton; *trōla*, to troll (method of fishing); *vōta*, to vote.

English *ō* becomes *ō̄* in the words *hō̄*, hoe, and *hō̄a*, to hoe; *rōd*, road; and *grōsris* (sometimes *grōsəris*), groceries (cpds: *grōsri vāre*, grocery wares, *grōsristōr*, grocery store). The form *rōd* is perhaps due to the frequent occurrence as second element in the cpd. *krōssrōd*, cross-road, which was borrowed first; for the simplex the dialectal *vēg* also continues to be used. For the cpd. one never said *krōssvēg* (or *tverveg*). The reason for the vowel *ō̄* in *hō̄*, and *hō̄a*, is not readily apparent (possibly the original *hō* became *hō̄* by a process of differentiation from the formally identical pronoun *hō*, 'she'?).

[ū]

§ 14. English *ū* remains as *ū* usually; there are some twenty occs. Examples; *brūm*, broom; *būsom*, busom; *dūa op*, to do up, wrap up; *blūiņ*, bluing; *glū*, glue; *jūri*, jury; *imprūva*, to improve; *infūra*, to insure; *slūa*, swamp, slough (pronounced not *slau* but *slū* in local English); *skrūdraitvar*, screw-driver; *Sant Lūis*, St. Louis; *stūp*, stoop, porch; *sūt*, suit (of clothes); *sūta*, to suit, to be satisfactory.

ū is shortened in *tuls*, tool, pl. form borrowed.

Long *u* = *jū* remains as *ju*. The following are the occs: *Bjūtn*, Buton; *dispjūta*, to dispute, to quarrel with; *jūkər*, euchre (game at cards); *kjūkəmbr*, cucumber; *kjūra*, to cure, used in the special sense of the curing of the tobacco while hanging in the shed in early Fall); *kjūt*, cute (neat and

¹ One says *lass*. The verb *læssa* is also used.

attractive in appearance and manners) < from *acute*; *mjūl*, mule.

The English open long *u* of *poor* becomes close in *pūrus*, poor-house. In the name *D̄or Krikk*¹ (also *D̄or Krikk*), however, the vowel is lowered to *o*.

The Diphthongs.

[ai]

§ 15. The diphthong remains as *ai* in most cases; there are numerous occs. Examples: *baindr*, binder (a grade of tobacco leaf); *bihai'nd*, behind; *daim*, dime, 10 cts; *draiguds*, dry-goods; *laim*, lime; *laisn*, license; *laitniḡrad*, lightning rod; *paik*, pike (the fish); *paila*, to lay in piles; *saidiḡ*, siding (wall boards of a house); *saiklon*, cyclone; *-sain*, sign (sign-board); *saina*, to sign (one's name to a document); *saisa*, to size (assort tobacco leaves according to size); *spaik*, spike; *spraise*, to surprize; *stail*, style, fashion; *tair*, tire, wagon-tire; *taitl*, title, deed; and the names *Aiovai*, Iowa, and *Vaitvotr*, White-water.

In the word *dāniḡrom*, dining-room, the diphthong *ai* has become *ā*. Apparently the reduced diphthong of the cpd. was understood rather as a long *a* than as the diphthong *ai*². The verb *dine* would necessarily have become *daina*, but this was not borrowed.

[ao]

§ 16. The diphthong *au* remains in the dialectal equivalent *ao* (or *au*); there are only a limited number of occs. Examples: *baonti*, bound to, obligated to; *faondri*, foundery; *faondra*, to founder (as a horse that has been ridden or driven

¹ Usually pronounced *D̄or Krikk*, sometimes *D̄or Krikk*. The English is *Door Creek*.

² It is, in fact, nearer to *ā* than it is to the *S* diphthong *ai*.

too hard); *kaonta*, to count; *klaon*, clown; *kraod*, crowd; *laoa*, to allow (in the sense of 'to grant a reduction, give rebate'); *laons*, lounge; *maonta ti*, to amount to; *taol*, towel; *taonklærk*, town-clerk.

Exception: English *au* appears as *æu* in *fæur*, flour. On *ao* from *æ* see § 2.

[øi]

§ 17. The English diphthong *øi*, which is distinctly longer than the Norwegian, and has the stress on the *o*¹, remains as *øi* in the loanwords, but the element *o* is shortened (that is, the *S* diphthong is substituted). Hence in the loanwords the sound is *øi* not *ōi*. There are the following occs: *bøila*, to boil (and *bøilar*, boiler (the implement)); *disepointa*, to disappoint; *øistars*, oysters; *pøinta*, to point (as the bricks in plastering); *pøinta*, to appoint; *pøisn*, poison; *spøila*, to spoil; and the name *Bløit*, Beloit.

¹ Is a falling diphthong.

Asyndetiska adjektivattribut i fornjermansk diktning.

Av

Ernst A. Kock.

Asyndetiskt anbragta satsdelar höra till den gamla jermanska poesiers vanligaste företeelser. Fornengelska, fornsaxiska, fornhögtyska och fornnordiska belägg finnas i oräknade tusental. Av särskild anledning ställer jag här samman några typiska fall av asyndetiskt anbragta adjektivattribut.

A. Adjektiven stå tillsammans. a) Det första står i svag, det andra i stark form. *Færask fjöll en stóru, / fræg, í djúpan ægi*, 'fjällen de stora, fräjdade, falla ner i det jupa hav', Korm. 42.¹ *Gör er var skriptin skæra, / skýr st, Máriu*, 'där Marias bild, den skära, vänaste, stod', Vitn. 17. *Knútr hefr okr enn ítri, / alldáðgofugr, . . hendr . . búnar*, 'Knut den lysande, rike på dåd, har prytt våra händer', Sigv. 5, 5. *He is se cealda, / eallisi3, tun3l*, 'det är den kalla, isiga stjärnan', Met. 24, 22 f. *Than manodi ik thena mareon, mahtigna, god*, 'då skulle jag bedja den prisade, mäktige gud', Hel. 4888. — b) Båda (alla) adjektiven stå i samma form. *Ne eom ic dema 3leaw, / wis, fore weorude*, 'ej är jag en domare klar-synt och vis inför folket', Hy. 4, 81 f. *Me wæs stren3ðu stran3, stiþ, on dryhtne*, 'mig var i Herren en styrka

¹ Förkortningarna äro desamma som i mina *Notationes Norrœnæ*, Lund 1923 ff.

mäktig och säker', Ps. 117, 14. *Ic . . onfenȝ . . fæmnan clæne, / womma lease*, 'jag mottog en kvinna ren och fläckfri', Cri. 187 f. *Gera ok Freka seðr gunntamiðr, / hróðigr, Herja-føðr*, 'Gere och Freke få mat av den stridsvane, ärade Odin', Grímn. 19. *Eft onȝan eldo ȝebunden, / ȝomel, ȝuðwiza*, 'sedan bejynte en gammal, åldertyngd kämpe', Beow. 2111 f. *Hús átti sér hættin, / hress, í garði þessum / . . Þéópista*, 'ett hus i den trädgården hade den höviska, kraftiga Teopista', Pl. 50. *Hverr vas hræddr við orvan, / hugdyggvan, son Tryggva*, 'en var var rädd för Tryggves kække, modige son', Hfr. 3, 12.

B. Adjektiven äro skilda åt jenom andra ord än det substantiv, som de bestämma. a) *Enn vitri, / . . / móðrakkr, Haralds bróðir*, 'Haralds kloke, modige broder', Sigv. 13, 11. *Ens gjalla / gjöld, baugnafaðs, . . hjóls*, 'vederlag för det klingande, ringnavade julet', Rdr. 2. *Kona en svinna, / . . / handfögr!* 'kvinna, du kloka, handfagra!' Korm. Lv. 63. *Hunzer se hearda . . , / wælȝrim*, 'hungern, den svåra, förödande', Gen. 1815 f. — b) *And hine on halȝum her weorð-iað, / mærum, beorȝe!* 'och prisen honom här på det heliga, fräjdade bärjet!' Ps. 98, 10. *En váskapaðr varð síðbúinn, / harðráðr, Hymir*, 'den illasinnade, den hårde Hyme kom sent omsider', Hym. 10. *Áðr hjaldrþorinn heldi, / hug-framr, ór bøð ramri, / snotr, . . Þórketill undan*, 'innan den stridsjärve, modige, kloke Torkel drog sig undan ur den hårda striden', Hfr. 3, 16. *Áðr djúphugaðr dræpi / dolga, rammr, með hamri, / gegn, á græðis vagna, / gagnsæll, fadir Magna*, 'innan Magnes modige, starke, duktige, segersälle fader slog till jättarna med hammaren', Anon. (X) II B 3. *Hwilik im thar biliði warð / fon heðanwanga helag gitogid, / fagar, an felde*, 'vilken anblick helig, fager, där på fältet blev dem

ifrån himlen visad', Hel. 433 ff. Vell. 34; Húsd. 2; Sigv. 7, 3; 7, 10; Refr 1, 2; Liðsm. 4; Hl. 4 b; Ód. 5; Ód. 12; Anon. (XII) C 25; Leid. 20; Pét. 50 osv.

C. Adjektiven äro skilda åt jenom det substantiv, som de bestämma. a) *Seo deorce niht, / won, 3ewiteð*, 'den mörka natten, den glåmiga, flyktar', Ph. 98 f. *Swa him sio rice cwen, / bald, . . beboden hæfde*, 'såsom dem den mäktiga drottningen, den kraftiga, bjudit', El. 411 f. *Enn forsnjalli / gunnmáva hné grennir, / geðhraustr*, 'den mäktiga hurtige kämpen, den modige, föll', SigvSt. 1. *Hjorr ens hǫva / hrings stríðanda . . , / gunndjarfs*, 'den höge hövding, den stridsjärves, svärd', ESk. 6, 44. *Enn forni fjandi, / fremdar-snauðr!* 'du gamle jävul, du usle!' Lil. 65. *Þæt þa æpelan sind / wyrta, wynsume*, 'det är de ädla örter, de juvliga', Ph. 528 f. — b) *Dýrri / hnígrat hilmir, frægri, / . . til moldar*, 'en dyrare kung, en mer fräjdad, ej sjunker till jorden', Arn. 6, 18. *Helt snarr konungr snekkju einni, / vígligr, of ver*, 'den hurtige kungen, den krigiske, for med ett skepp över havet', Ív. 5. *Sum mæ3 heanne beam, / stæl3ne, 3estizan*, 'någon kan klättra upp i ett högt träd, ett resligt', Cri. 678 f. *Druog negilid sper, / hard, an his handon*, 'han bar ett naglat spjut, ett hårt, i händerna', Hel. 5706 f. Sigv. 1, 15; ESk. 6, 7; Ód. 2; Ód. 8; Ht. 4. Och så vidare.

Inalles har jag antecknat omkring två hundra fall. Ett eller annat kan vara osäkert. Skulle det allra första citatet under A a böra tydas på annat sätt, så är det icke därför att i formellt avseende motstycken saknas. Ej heller innebär betydelsen av *fræg fjöll* något hinder. Himmel och hav, skogar och bärij utrustas med varjehanda utsmyckande epitet; jfr t. ex. FF § 20 och det första exemplet under B b. *Frægri*

förknippas, bortsett från det diskuterade stället, i åtta av de i Lex. poet. anförda fallen med uttryck för person, i de övriga sju med uttryck för sak. Synonymen *mærr*, *mætr* och *ítr* nyttjas på enahanda vis, t. ex. *hrís þat it mæra*, 'skogen den fräjdade', Akv. 5, *mætum . . fýriborðum* Sturl. 3, 5, *ítran . . sal fjalla* Hallv. 8. Så är också förhållandet med de utomnordiska motsvarigheterna.

I ett nyligen utkommet arbete (Palæstra 159), där författaren med stark självkänsla och signifikativ spärning framhåller, huruledes arbetet med skaldepoesien kräver 'viel Liebe und Mühe und besonders Gründlichkeit', tillkännajiver han, dels att sådana asyndetiska adjektivattribut som *en stóru*, *fræg* 'wenn überhaupt, so nur ganz sporadisch vorkommen', dels att *frægr* i anjiven betydelse enligt Lex. poet. förekommer 'fast nur als Attribut von Personen'. Jent emot dessa båda uttalanden — typiska exempel på vad 'Gründlichkeit' icke är — kan ovanstående översikt med därtill anslutna anmärkningar tjäna såsom ett hälsosamt korrektiv.

Namnet Yggdrasil.

Av

Rolf Nordenstreng.

Den gängse tolkningen av detta namn, »Yggs (d. v. s. Odins) häst», torde väl knappast tillfredsställa många. Varför skulle världsträdet bära namn efter en för detta träd så föga väsentlig tilldragelse som Odins offerhängning — ifall nu denna dunkla myt över huvud kan tjäna som stöd för att kalla trädet för gudens häst? Och vill man med Eiríkur Magnússon fatta denna häst icke som trädet, utan som stormen, och sålunda tyda Yggdrasilsasken som »stormens träd» — ja, då bör det kunna passa lika bra på vilket annat träd som helst. Det är sannerligen icke något för världsträdet särmärkande, att stormen brusar i dess krona.

Härtil kommer att Yggdrasil väl knappast ens *får* tydas som »Yggs häst» — det borde heta *Yggs-drasill* med genitivändelse i första sammansättningsleden — utan på sin höjd som »hästen Ygg». Jämför den i Hrafnkell Freysgodes saga omtalade hästen Freyfaxi, som ingalunda var gudens riddjur, utan den häst som förkroppsligade eller åtminstone symboliserade Freyr, således på sätt och vis *var* guden.

Man skulle naturligtvis helst se att namnet i fråga kunde tolkas på sådant sätt, att det innebure »träd» eller något liknande. Och detta möter inga hinder.

Drasill betyder visserligen »häst». Men vad slags häst? Säkerligen icke *Equus caballus* i allmänhet. Det måste vara

»häst i en viss egenskap». Tänk om man kunde finna en sådan innebörd hos roten *dras*, att därav lämpligen kunde avledas ett ord för både »häst» och »träd»!

Otto Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog, kanner ett substantiv *Dras*, »affald fra korn ved tærskning», ett verb *Drasle*, »falde ned», och ett annat, *Drasse*, 1) »falde ned», 2) »være langsom».

Feilberg, Ordbog over jyske Almuesmål, har substantivet *dras*, »uaftærsket rivelse», verbet *drasle* (*drasæl*), »regne med enkelte tunge dråber» och jämväl *drasse* (*dras*, *dras*, *drast*, *drast*), »drysse, være doven, drive, gå uforsigtig, så man spilder».

Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Ordbog over det danske Sprog upptar de båda verben *drase* (ogs. *drasse*), »falde ned i smaadele eller stykker; drysse», och *drasle*, »om nedbør: falde med stærk støj».

Biørn Haldorsens islandske Lexikon har verbet *drasla*, »fare skødesløst men skyndsomt afsted».

Jón Thorkelssons Supplement til islandske Ordbøger har samma verb *drasla*, men som impersonelt, »slentre af» (»Það draslar» er ørdtæki sem hefir gert afarmikið tjón»).

Geir Zoëga, Íslenzk-ensk orðabók, har subst. *drasl*, »rubbish».

Hos Erik Jonsson, Oldnordisk Ordbog, finna vi subst. *Drasa*, f., »Sladder, Sladderhistorier», och adj. *Drasinn*, »lad, doven».

Och hos Sigfús Blöndal, Islandsk Ordbog, återfinnas båda dessa ord med samma tolkning samt därjämte subst. *drasl*, n., 1. »Skrammel, Ragelse, Bras. 2. uordentligt Liv. 3. smudsig Arbeide».

Ur S. Schjøtt, Norsk Ordbog, uppleta vi subst. *drass*, n. »besvær, is. med noget tungt som skal drages eller bæres» och verbet *drassa*, t. o. i., »drasse, slæpe»,

samt ur Hans Ross, Norsk Ordbog, substantiven *Drask*, n., »Slæb med at bære eller drage», *Drass*, n., »hvad der slæbes; Slæb.» och *Drasse*, m., »en vældig stor og tyk Tingest, helst af valseformig Figur. Ein Drasse te Sekk, Stokk, Baad, Stud.»; därtill verben *draska*, »slæbe» och *drassa*, »slæbe. Især: slæbe skjødesløst».

Härav synes tydligt att roten *dras* betyder »någonting slappt, tungt och grovt».

För tydningen av *drasill*, »häst», finnas då två möjligheter. Antingen kan det vara analogt med det svenska *kamp* och sålunda betyda »stor, tung kropp» — vilket ju också kunde passa bra in på världsträdets stam — eller också »den som farer skødesløst men skyndsomt afsted». Det senare förefaller mig sannolikast. Vi ha här att göra med vad Alf Torp (Gamalnorsk ordavledning, i Gamalnorsk Ordbok av Hægstad-Torp) kallar »verkarord».

Men världsträdet måtte väl om något kunna kallas »en vældig stor og tyk Tingest, helst af valseformig Figur». Jämför härmed den jätteapel kring vilken konung Volsungs hall var byggd och som kallades *barnstokkr!* Den enda invändning man härvidlag kunde göra vore att en avledning på *-ill* i detta fall svårligen kan uppfattas som vare sig »verkarord», »reidskapsord» eller »minkingsord», för att nyttja Torps terminologi. Men denne forskare uppger att avledningarna på *-ull* och *-ill* kunna ge »minkingsord» »mest utan større tydingsskilnad fra hovedordet»; ja, han för hit t. o. m. ett ord där »tydingsskilnaden» är rakt motsatt, nämligen så, att det avledda ordet innebär något mångtusenfalt större än huvudordet: *jökull*, »jökkel», med *jaki*, »isflak» som »huvudord». Törs jag då i analogi härmed gissa att *drasill* betyder en ofantligt mycket grövre stock än *drasse*?

Någon nominativform **drøsull* är ju icke funnen — skada,

ty i så fall skulle man kunna förklara den ur ett sammansatt **dras-volr*, »tung och grov stock». Torp påvisar vid sidan av *snarvolr*, »pinne i ei lykkja av eit reip til aa snu rundt og strama reipet» ett *snerill*, som ju dock är ett tydligt redskapsord. Men kunde inte likafullt ett *drasill* på analogisk väg uppkomma ur ett **drasvolr*?

Det finns emellertid ännu en möjlighet, som ingalunda bör med tystnad förbigås. *Drasill* kan vara ett nomen agentis och betyda »den som slokar med grenarna». Det skulle ge god mening i sammanhang med *Ygg-*. Ty det är klart, att detta ord i namnet på världsträdet alls inte är Odinsnamnet, utan ett helt annat ord.

Ygg- i världsträdets namn betyder enligt min tanke »idegran» och återgår på den i Hellquists etymologiska ordbok uppställda urgermanska grundformen **izwa*, sidof orm till det **ihwa* som har givit isländska *ýr*. Detta är så mycket påtagligare, som sidoformen *Yggja* förekommer i ett par ortnamn. Det är fil. lic. *Erland Hjærne* som jag har att tacka för denna sistnämnda upplysning. Han har fäst min uppmärksamhet vid Fagrskinna s. 137, där det omtalas att Erik Jarl efter slaget vid Svolder »væitti uppgangu a Skane oc toc þar mikit fe — — — þar nest toc kann knarru iiii firir Yggiostaðum af kaupmannum». I registret till Fagrskinna sättter Finnur Jónsson likhetstecken mellan detta Yggiostaðir och Ystad. Färväl således, Lystad och Hystad! Vilken annan skånsk hamnstad än Ystad skulle väl detta Fagrskinnas ortnamn kunna åsyfta? Men än vidare: i Akershus fylke finns enligt Ryghs Norske Gaardnavne¹ en gård *Yggeset*, i biskop Eysteins jordabok² kallad *Yggiusæter*, »hvori 1ste Led uidentvivil er et Elvenavn Yggja»,

¹ Vol. II s. 160.

² S. 246.

som skall vara avlett av stammen *ugg-*, »rädsla, fasa», men någon älv med detta namn finns inte, och Rygh nödgas därför påbörda det den lilla (namnlösa?) bäck som rinner fram något väster om gården. Detta är ju rena godtycket. Vid Ystad-Yggiostaðir finns för resten inte ens den minsta bäck, så mycket mindre då någon fasligt skräckinjagande älv.

Yggja förhåller sig till *Ygg-* som *selja* till **salr* (jfr. lat. *salix*), *viðja* till *viðr* och *þella* till *þoll*. Om sådana *-iön-*avledningar se Emil Olson, De appellativa subst:s bildn. i fornsv. § 39 II. Huruvida detta *yggja* till betydelsen helt sammanfaller med *ygg-* (såsom möjligt och väl troligast är) eller innebär en minskning — *þella* betyder ju »ungtall» — vill jag lämna därhän. Yggiostaðir-Ystad är emellertid således ohjälpligen »Idegransstället», såsom också Jöran Sahlgren vill ha det (Svenska Landsmål 1912, s. 69), och Yggjusæter »Idegranssätern»; denna gård ligger inom den del av Norge där idegranen fortfarande växer¹.

Om någon nu skulle invända att världsträdet uttryckligen kallas *ask*, så har Läckfler i festskriften till Feilberg redan rätt upp den saken genom att peka på huru *eow* och *iw* i fornengelskan betyda både »taxus» och »fraxinus». Man kunde också framhålla att trädet i konung Volsungs hall i sagan (som ju bygger på icke-isländska sägner) kallas ömsevis *eik* och *apaldr*; att det var en apel och ingen ek framgår dels därav, att det stod »með fõgrum blóma», dels av att äpplet ju i folktron har namn om sig som fruktsamhetsfrämjare, och trädets stam ju kallades »barnstocken».

Huruvida man nu vill tyda *Yggdrasil* som »den grova idegransstammen» eller som »den slokande idegranen» är mig

¹ Se art. *Barlind* i Aschehous Konversationslexikon.

tämligen likgiltigt. Jag föredrar snarast den förra tydningen. Men det är mycket möjligt, att båda föreställningarna ha gjort sig gällande i fornmännens uppfattning, då de ha hört namnet nämnas. »Idegranen med den tjocka stammen och de slokande grenarna» — kan man önska sig en bättre innebörd av Yggdrasil?

Det vore ju emellertid önskligt, att man vid tolkningen av detta namn hade tillgång till jämförelse med något annat av samma slag. Men tyvärr finns veterligen bara ett enda sådant, och det är icke på minsta vis upplysande: dvärghamnet *Vegdrasil* (Fjölsvinnsmol v. 34). Om denne dvärg få vi nämligen inga andra uppgifter än att han jämte åtskilliga andra har varit med om att bygga Menglōts borg. Ingenting säges om hans övriga verksamhet och egenskaper. Därför sakna vi all möjlighet att avgöra, huruvida hans namn skall tydas som »väghästen», »heders-» eller »prakthästen», »vägstocken», »praktstolpen» eller något annat. Men det är heller icke nödvändigt. Idegransstammen Yggdrasil torde härmed vara tillräckligt säkert rotfast ändå.

Þórs Fischzug.

Eine Betrachtung über ein Bild auf Bragis Schild.

Von

Walther Heinrich Vogt.

... so ist es gewiss, dass jener einzige Augenblick (den der bildende Künstler von der immer veränderlichen Natur brauchen kann) ... nicht fruchtbar genug gewählt werden kann. Dasjenige aber nur allein ist fruchtbar, was der Einbildungskraft freies Spiel lässt.

Erhält dieser einzige Augenblick durch die Kunst eine unveränderliche Dauer, so muss er nichts ausdrücken, was sich nicht anders als transitorisch denken lässt.

Lessing, Laokoon III.

Es wäre eine ungemein anregende und reizvolle Aufgabe, einmal an der Hand von Lessings Gedanken über die Grenzen der Malerei und Poesie die Dichtungen der Skalden zu betrachten. Anregend, weil ihre bildhafte Art zu ihrer Anwendung gradezu herausfordert; reizvoll, weil ihre Sprache einem der wichtigsten Grundsätze des grossen Kunstrichters zu widersprechen scheint: die Skalden vermögen zweierlei zu gleicher Zeit zu sagen, wenigstens in einem Helming.

In dieser kleinen Festgabe habe ich versucht, ausgehend von Lessingschen Gedanken grössere Klarheit über einen bálk der Ragnarsdrápa Bragis zu gewinnen, über den von Þórs Fischzug. Die Rdr. bietet ja laut eigener Angabe Beschreibung von Bildern des Schildes. Nach der Betrachtung der Darstellungen Bragis vom Tode Sǫrlis und Hamdis und von der *sætt* Hilds glaube ich, dass vier vv. das Mass der báлке

ausmachen. Dann fehlen für Þórs Fischzug nur zwei Helminge. So schien ein Versuch wohl gerechtfertigt. Die ersten Schritte an Lessings Hand zeigten indessen deutlich die Notwendigkeit des Abbiegens vom geraden Wege, und so hat sich ein Spaziergang an diesem Festtag angeboten, dessen Pfade — wenigstens in ihrer Verschlungenheit — an die des Laokoon-Denkens erinnern mögen.

Die Helmm. »von Þórs Fischzug«, Skjd. vv. 14—19¹, heben mit den für uns verheissungsvollen Worten *þat erum sýnt* an. Aber der Helm. gibt nicht die Erfüllung, denn sein Inhalt ist unsehbar: Þórr wollte *snimma* (einst? früh, eilig?) seine Kraft an der Weltschlange versuchen. Das ist psychologisch und entspricht Bragis Art, wie sie sich im Eingang der Jormunrekk-vv. und in den Hild-vv. deutlich kundtut. Die nun zur Betrachtung stehenden Helmm. sind ohne Zusammenhang überliefert. Als einen Helm. b weist der Nebensatzengang *þás...* 18 aus; auch 17 *ok...* kann ein solcher sein. Alle übrigen sind a-Helmm. Die Stücke ordnen sich mir so:

- Ia (14) *þat erum sýnt, at snimma ...*
 b
- IIa (16) *Vaðr lá Viðris arfa ...*²
 b
- IIIa (15) *Hamri fórsk í hægri ...*
 b (17) *ok bordróins barda ...*

¹ Stiltfremd ist v. 20, die an sich sehr wohl einem þór-Gedicht angehören kann; vgl. Hrbl. 19. Bragi leistet sich an keiner anderen Stelle, soweit uns bekannt, Abschweifungen. Zu Húsd. 3 s. u.

² Umstritten ist der Sinn von *rakðisk* und die Zuteilung der Advv. zu den zwei Prädd. Sn. Edd. (1849), Lp. (1860), CPB. (1883) und Konr. Gíslason, Udvalg (1892) fassen *rakðisk* refl.: »se porrigemat, writhed, bugtede sig», G. Brynjulfsson, Ann. 1860, F. Jónsson, Krit. Stud. (1884), Skjd. (1908), Lp. (1913 ff.), E. A. Kock, Notationes norrœnæ (1914) [NN.] 219, Niedner, Thule XX 136 (1925) nehmen es pass.: »droges, haledes, slæbtes, førtes, drogs, an-

IVa (19) Vildit vrøngum ofra . . .,³

b (18) pás forns Litar flotna . . .

Das gibt ein geschlossenes, malbares Bild: Als Þórr die Schlange erkennt, wie sie ihn anstarrt, greift er zum Hammer, und der Riese schneidet die Angelleine durch. Das Straffen der Leine durch das Anzieh'n der Schlange ist im Erfolg sichtbar.

Lessing dürfte wohl mit dem geschilderten Bilde zufrieden sein. Vielleicht, dass er statt des Greifens nach dem Ham-

schleppt». *Rekja* bedeutet «etwas aufwickeln», z. B. einen Strick, ein Gewand; von der konkreten Bedeutung entfernt sich das beliebte *rekja spor* wie dtsch. *lesen* (Steine, Buchstaben). Pass. «aufgewickelt werden» könnte in Bezug auf die ursprünglich zusammengerollte Schlange (vgl. Lifstens Bild) hier in Betracht kommen. Der nächstliegende Ausdruck indessen ist Am. 90: Der im Schlaf zu Tode verwundete Atli *rakþiz ór svefni*; auch hier ist das Subj. persönlich. Vom »langsamen sich aus dem Schlafe wickeln« kann nach der Sachlage nicht die Rede sein. »Er war aus dem Schlafe gerissen worden« scheint ihr am meisten zu entsprechen. Eine dem st. Verb. *reka* enger verwandte Bedeutung dürfte zu grunde liegen. Gilt sie auch für Rdr. 16?

Andrerseits kann man hoffen, von *vaðr lá. . . vilgi slakr* aus der Bedeutung näher zu kommen. Ohne Zweifel hängt die Angelleine nicht mehr frei, sondern die Schlange hat schon angebissen. Das beweist der Nebensatz in jedem Fall. Dann ist der Zusatz *at sandi* mindestens eine Überbestimmung; ja nach der Lage der Dinge ein Unsinn: sie steht straff, senkrecht oder schräg, denn zu ihren beiden Enden wird gezogen. *At sandi* gehört nicht zu *lá*, sondern zu *rakðisk*. Dann ist um des Gleichgewichts willen *á Eynæfis þndri* zu *vaðr lá* zu stellen. Gemeint ist die Bordkante, über der sich die Leine strammt. Im Hinblick auf v. 15 verteidigt Konst. Reichardt, Studien zu den Skalden des 9. und 10. Jh. s. Pal. 159. 1928. S. 218 f. diese Ordnung gegen NN. 218 f.

³ *Ofra* alt- und neu-isl. »heben«; Sv. Eg. Lp. *vrøngum ofra ægi* »distortum tollere mare (i. e. remigare)«; dann gehört der Helm. vor das Angelauswerfen, und *hinn's mætygil. . . skar* wäre eine uns bei Bragi unbekanntes Vorausnahme. Zudem erscheint der Sinn gezwungen. F. J. Lp. »stille sig imod, true«; ist denn der Riese überhaupt in dieser Lage? *Vrøngum ægi* »Schrecker« = Schlange (*hrökkviáll*) bessert die fragliche Situation des Riesen nicht. In dieser Unklarheit bleibt mir als Festes das psychologische Interesse, das Bragi durch *vildit* zeigt. Das rückt die gegenständliche Handlung in den Nebensatz und weist dem Helm. seine Stelle.

mer sein Schwingen gewünscht hätte; vielleicht, dass er das Ausholen zum Schnitt an Stelle des Schneidens gefordert hätte; vielleicht aber auch, dass ihm diese zweite Handlung für das Bild zuviel gewesen wäre. Wohl aber hätte er — zunächst wenigstens — das Werk des dänischen Malers dem des schwedischen Steinmetzen Lifsten vorgezogen, der um 1050 auf dem Stein von Altuna þór dargestellt hat, wie er, die Füße durch das Boot getreten, den Hammer geschwungen, die Angel mit dem Ochsenkopf ins Wasser hält; unter ihm ist die gewundene Schlange¹. Der Schwede hat Züge verschiedener Handlungszeiten in ein Bild zusammengetragen, der Däne hat einen ungemein fruchtbaren Augenblick ergriffen, wohl den fruchtbarsten.

Die gewählte vv.-Ordnung tut also dem bildenden Künstler Ehre an und erhält von seiner Kunst aus Rechtfertigung. Denn ich glaube, allerdings eine gewisse Erwartung von der Trefflichkeit der Bildwerke und Dichtungen der Alten geltend machen zu dürfen, wenn es sich auch nicht um den von Hephäst gefertigten Schild Achills und nicht um Homer handelt.

Aber Lifstens Vorwurf gehört ja einer anderen Fabel an als der des Malers. Ihm fehlt der Riese im Boot und damit die Lösung des Konflikts, die dieser zu bringen berufen scheint. Mag sein, der Hammerschlag hat der Schlange den Garaus gemacht. Ulfr Uggason kennt ihren Tod:

Víðgymnir laust Vimrar
vaðs af frónum naðri
hlusta grunn við hrønnum.
Hlaut innan svá minnum. Húsdr. 6b.

Vielleicht hat sich auch Gamli gnævaðarskáld vorgestellt,

¹ v. Friesen, Mogkfestchrift. Halle S. 1924. S. 474 ff. Das Gosforthkreuz kann nicht hierher gezogen werden; vgl. A. Bugge, Vesterlandenes Indflydelse. Christiania 1905. S. 329.

dass Þórr seinen Feind schliesslich klein gekriegt hat: *gramr Bilskirnir nam rjúfa grundar fisk með grandi gljúfrskeljungs*; Skjd. I 140/132¹. Dann bedeutete der Hammerschlag in der Fabel Lifstens den Höhepunkt, der der Vorstellungskraft nichts mehr geben konnte, und der Bildhauer hat ihn darum nicht gewählt. Die Spannung lag hier darin, ob die Schlange anbeissen würde; dies war der fruchtbare Moment. Zwischen den Fabeln der beiden bildlichen Darstellungen liegt also eine Kluft: die eine tötete das Ungeheuer, die andere liess es entkommen.

Snorri lehnt Gylfg. Kp. 47 den Tod der Schlange ausdrücklich ab; bisher ist m. W. nicht bestritten worden, dass sie nach Hym. mit dem Leben davon kommt; Eysteinn Valdason, Skjd. I 140/131, nimmt den Riesen mit in das Boot, vermutlich doch als ihren Retter, und nach Bragi befreit er die Schlange durch den Schnitt.

Fragen wir also nach weiteren Einzelheiten der Fabel Bragis, so wird Auskunft zunächst bei den verwandten, vollen Darstellungen der Gylfg. und Hym. zu erhoffen sein. Aber deren Fabeln sind noch so verschieden, dass gründliche Untersuchung über ihr Verhältnis zu einander und zu etwaigen Vorlagen nötig ist, ehe eine Aussage über die Gestalt der Fabel Bragis möglich erscheint.

Der Grundunterschied der Fabel der Hym. und der Gylfg. ist der: In Hym. kennt der Riese seinen Gast, in Gylfg. nicht.

Der Dichter der Hym. war durch den Plan seines Werkes in gewissem Sinne zu bestimmter Formung der Fabel gezwungen, mochte er das Gewünschte vorfinden oder es selbst

¹ Gamli gehört in eine Zeit, in der man sich unter einem *gramr* so etwas wie einen *principe* mit Palast vorstellen konnte, in die Blüte höfischen Königtums, nicht in das X. Jh.; anders F. J., Litt.-hist. I 520.

zu gestalten genötigt sein. Er legt den Streit zwischen dem Riesen und seinem Gast als geselligen Wettstreit an. Die Einleitung bietet die herausfordernde Zumutung an Þór, er möge sich selbst einen Köder von der Herde holen; die Ausführung nötigt ihm eine gewisse Achtung ab. Nun zeigt er selbst, was er kann, indem er zwei Wale auf einmal angelt. Þórr übertrumpft ihn durch den Fang des Midgardśorms. Nach der Landung geht der Wettbewerb weiter, wobei die beiden Wale ihre Rolle spielen. Für diesen Plan konnte der Dichter das Durchtreten des Bootes nicht brauchen, und die Ohrfeige und der Sturz des Riesen ins Meer hätten die Geselligkeit zu sehr gestört. Vielleicht hat daher auch die Ursache dieser Gewalttaten, das Durchschneiden der Angelleine durch den Riesen, fallen müssen. Für den Ausgang des Treffens schrieb dem Dichter sein Plan wenigstens nichts vor. Er lässt die geprügelte Schlange anscheinend in ursächlichem Zusammenhang mit dem Erdbeben loskommen und versinken¹.

Þórr ist dem Riesen bekannt; der nennt ihn in diesem Auftritt *briótr berg-Dana*, und achtungsvoll *kióla valdi*. Þórr spricht von dem Riesen ebenso als *ballr jotunn*. Aber v. 20,3 heisst dieser *átrunnr apa*, und kurz vorher wird Þórr *sveinn* genannt. Das Wort bedeutet in der Edda »junger Bursch« und wird in der Regel ohne besondere Achtung vor dem Träger der Bezeichnung gebraucht. Die beiden Wörter fallen hier auf, das erste springt deutlich aus dem Stil. Zu achten wird auch auf *við vélar* v. 21 sein.

Auch Snorri steht für die Wiedergabe der Geschichte in Gylfg. unter gewissen Bindungen². Er kann die Tötung der

¹ V. 24 ist mit drei Langzeilen vollständig wie die beiden folgenden. Das Vermisste braucht nicht gesagt zu werden.

² Ich zitiere nach F. J:s anden Udg. 1926. Hs. U hat mir nicht weiter geholfen. Snorri = Snorri und seine Schule.

Schlange unter keinen Umständen brauchen, denn vor ihm stehn die letzten Tage der Götter. So war er anders als der Dichter der Hym. auf einen leichten Typ gewiesen, ein Abenteuerer Þórs wie das vorhererzählte bei Útgardaloki. Um eine höhere Einheit zu schaffen, setzt er beide Abenteuer in Vergleich: so sehr wie dort Þórr gefoppt worden ist, so sehr hat er nun die Schlange geprellt. Ferner ist Snorri eigen die Richtung der Erzählung an Gangleri. Diese Bedingung nutzt er in Verbindung mit dem Vergleichsgedanken künstlerisch aus, um eignem Urteil über den Ausgang des Treffens Form zu geben und um durch Hemmung des Handlungslaufs gewissen Augenblicken Dauer und erhöhte Wirkung zu verleihn. Als die Angel zu Grunde gefahren ist, wird jener Vergleich gezogen — das war der fruchtbare Augenblick für Lifsten! — und zwar in Hinwendung an den Hörer Gangleri mit þér; als das Schlangenhaupt an Bord erscheint, wird ein Hintergrund gewonnen durch die Meinung von der unzureichenden Erfahrung des Schrecklichen durch alle die, welche nicht die fürchterlichen Blicke der beiden Gegner in diesem Augenblick gesehn haben; nach der Befreiung der Schlange hält die Erwägung über den wahrscheinlichen Ausgang, mit ek und þér, die Situation fest. Nach diesem überlegenden Erzähler sieht nun auch wenigstens die Form der Bemerkung aus, dass sich Þórr beinahe vorzeitig durch den Gebrauch des Hammers um sein grösseres Ziel gebracht habe, S. 55,9.

Der gute Þórr hätte sich nämlich dadurch fast verraten — wie damals, als er als Braut ging. Nach Snorri ist er ja unerkannt bei Hymi. *Gekk hann út of Miðgarð svá sem ungr drengr...* Die Z. vorher... *hann hafði eigi reið ok eigi hafrana ok ekki foruneyti.* Da haben wir das Abenteuer. An Gestaltwandel braucht nicht gedacht werden; die Eile des

Aufbruchs erklärt Þórs unansehnliches Erscheinen. Als ein unbekanntes Kerlchen — *lítill ok ungmenni eitt* — behandelt ihn der Riese wohlwollend — *ok mun þik kala . . .* Drum wundert er sich wohl über sein kräftiges Rudern, kann ihn aber trotz zweimaligem Einspruch, wenn auch *allókátr*, gewähren lassen. Auf dieser Grundlage erlebe man nun das Staunen des Riesen, als sein kleiner Geselle vor seinen Augen mit beiden Beinen durch die Planken fährt — *færðisk í ásmegin* — und auf dem Meeresboden Fuss fasst. Dann wird man seine Heidenangst umso besser begreifen. Dann, wenn man immer noch den Knirps im Sinne hat, erhält die göttliche Ohrfeige erst ihren ganzen grotesken Gehalt, und ihre Wirkung beutet ihn unübertrumpfbar aus: »vom Riesen waren grad noch die Fusssohlen zu sehn«. Wer hier fragt, ob der Riese ertrunken ist, wird dem Dichter so wenig gerecht, wie der darüber grübelt, auf welche Weise die Schlange in Hym. losgekommen ist.

Das ist nicht nur ein Abenteuer, das ist ein Schwank. Drum auch der Riese, der Flundern fangen will! In Hym. fängt er zwei Wale, und auf einmal!

Von volkstümlicher Stilisierung ist nicht gerade viel zu spüren. Der zweimalige Einspruch Hymis wird in gleichen Worten herausgebracht: *sagði Hymir þá, at þeir váru komnir . . .* Der Schlag und Gegenschlag in Steigerung, der ohne Zweifel in dem Anprellen der Fäuste Þórs durch die Schlange und seiner göttlichen Kraftanstrengung liegt, wird nicht formal betont. Die Fülle des Augenblicks: gegenseitiges Anstarren, Ausholen mit dem Hammer und Durchschlagen der Angelleine, bezeugt kein einfaches Vorstellen. Diese Häufung braucht indessen nicht Snorri zugeschrieben zu werden wie die Bemerkungen, die die grössere Komposition ausnutzen. Ulfr Uggason bezeugt eine noch erheblich gedrängtere Vor-

stellung¹. Nach seiner v. 6 ist unbezweifelbar der Hammerwurf gegen die Schlange das letzte Moment der Handlung; der Riese bezieht seine Ohrfeige vorher! Das bedeutet für Þórs| Handlungsstärke und Schnelligkeit die denkbar höchste Steigerung: erst kriegt der Küchenjunge seine Mauschelle, und dann wird doch noch der Braten zur rechten Zeit vom Feuer geholt! Echt skaldisch. *Við hrønnum!*

Snorri hat die Húsdrápa gekannt. . . . *segja menn, at hann lysti af honum hofuðit við hrønnum* z. T. wörtlich gleich v. 6b.

Þórr reiddi til hnefan	v. 6a Fullöfflugr ² lét fellir
ok setr við eyra Hymi	fjall-Gauts hnefa skjalla
 reyni
	reyrar leggs við eyra.

Þórr hvesti augun á orminn,	Helmm. 4. 5 ³ Die Beiden star-
en ormrinn starði neðan í	ren sich als ebenbürtig
mót ek blés eitriu.	an, was sonst nie bezeugt
	ist. . . . <i>starði. . . ok blés</i>
	<i>eitri.</i>

Da wir nun auch noch einen sehr respektlosen Helm. aus der Húsdr. über die Angst des dicken Riesen vor der dicken Schlange⁴ haben, werden wir wohl auch wenigstens die Anregung zur ausführlichen Schilderung der Riesenangst vor dem Schlage bei Snorri in ihr zu suchen haben.

Dieser Teil der Húsdr. ist ganz übermütig, ein würdiges skaldisches Gegenstück zu dem übermütigen Prosaschwank.

¹ Umstellung der Helmm. (Gering. Komm. I 255) verbietet das *stef.*

² *færðisk í ásmegin?*

³ Vollständige Strophe: Gering aa0.

⁴ Der Helm. 3 gehört zwischen v. 4 + 5 und v. 6. Der zweite Helm. hat das Durchschneiden der Angelleine gebracht. Nach Metrik und burleskem Ton ist Helm. 3 Bragi abzusprechen.

Der zeigt noch nicht die Stellung des Witzes auf die Rede wie die þættir der Morkinskinna. Wie frei man mit dergleichen Stoffen im X. Jh. umgesprungen ist, zeigt ja eben Ulfr. Wenn ihm ein þátrr bekannt gewesen ist, wird er nicht viel von der Vorlage Snorris verschieden gewesen sein. Die eigentümlich skaldischen Überhöhungen sind zu erkennen. Zu ihnen gehört die Zuspitzung, dass der Hammer gerade noch *við hrønnum* die Schlange erreicht, und das Kopfab schlagen. Dies könnte aus einer Fabel stammen, die in der Tötung der Schlange gipfelte;¹ Lifestens Fabel?

Auch das Gedicht des Eysteinn Valdason,² Skjd. I 140/131, hat Snorri gekannt:

Helm. 3

brá hann (ormrinn) við svá
hart, at báðir hnefar þórs
skullu út at bordinu. . .

Svá brá viðr, at (sýjur)
seiðr (rendu framm breiðar)
jarðar, út at bordi
Ulls mágs hnefar skullu.

Dies Gedicht enthält zwei bedeutsame Zwischensätze, deren Beobachtung für die Erkenntnis der Geschichte der Fabel wichtig ist. *Breiðar sýjur rendu framm* »die breiten Bootswände schossen vorwärts«; das ist eine Bereicherung der Vorstellung: die fliehende Schlange zieht das Boot mit sich wie der harpunierte Wal. Helm. 2 *æstisk áðr at flausti eggs búð* »vorher (ehe þórr mit scharfen Augen die Schlange anblickt) hatte das Meer gegen das Schiff getobt«. Dies muss entweder durch die tolle Fahrt im Schlepptau der Schlange oder durch deren Sich-winden und Schlagen verursacht sein.

¹ Vgl. Boer, Die Edda II 89.

² Die Folge der Helmm. ist 1. 3. 2; Bereiten der Angel, Ruck der Schlange, Blick þórs.

Dieser Skalde sucht, anders als Ulfr, das Neue durch bereichernde Naturanschauung — wenn er darin neu ist.

Der Vorgang müsste doch wohl so vorgestellt werden: Unerwarteter Ruck der Schlange + Anschellen der Fäuste Þórs (der hält selbstverständlich die Leine eisern fest); Flucht der Schlange + Mitzieh'n des Bootes. Wie soll Þórr der rasenden Fahrt ein Ende machen? Durch Ermüden des Wildes, wie es die Waljäger tun? Kann dies Mittel dem Miðgarðsorm gegenüber Erfolg versprechen? Heldisch ist es nicht. — Þórr fährt mit den Beinen durch das Boot und stemmt sich auf den Meeresboden; nun kann er den Fang hochzieh'n. Hat etwa Lifsten Þór in Anwendung dieses ernstesten Mittels ernsthaft dargestellt? Denn nun sind wir in bitterernster Kampflege. Ist ein solches, zwar grotesk erscheinendes, aber der Furchtbarkeit der Lage furchtbar gerecht werdendes Mittel eingeführt, dann kann es keine Lösung durch eine zerschnittene Angelschnur mehr geben; dann geht es um's Ganze — so muss man annehmen, solange nicht sichere Zeugen für Stumpfung der Schärfe sprechen.

Lifsten zeigt Þór allein im Boot.

Vildit vrǫngum ofra vágs hyrsendir ægi. Rdr.

Enthalten diese Worte eine Erinnerung daran, dass der Riese durch Zerhauen der Angelleine dieser gefährlichen Fahrt ein Ende machen wollte?

Das Toben der Schlange bezeugt Ólvir hnúfa, der wohl noch in die Tage Bragis hineinreicht:

*Æstisk allra landa umbgjörð, ok sonr Jarðar. . . Skjd. I 6/6.*¹ Also wird auch das Meer getobt haben = Eysteinn; und auch der Riese der Gylfg. erbleicht, *er hann sá (orminn ok) þat, er særinn fell út ok inn of nokkvann* — freilich, weil Þórr die Bootswand durchtreten hat (Motivwandel). Das

¹ Lp. *æsask* »rase, især om elementerne»; s. die Belege. Þórr kann nicht ebenfalls Subjekt sein wie NN. 844 A will.

Motiv ist also alt; ich glaube, dass es jene ernste Bedeutung gehabt hat.

Eysteins Gedicht verrät so wenig wie Rdr. und Hym. Schwankcharakter. Diese drei dichterischen Zeugnisse stehn mit Lifstens Bild als künstlerische Fassungen einer würdigen Handlung da.

Ulfr und Snorri und ihre Vorlagen behandeln Schwänke.

Damit ist nicht gesagt, dass eins jener drei Gedichte den Stoff nicht als Abenteuer behandelt habe (für Lifstens Fabel glaube ich an volle Schärfe der Handlung, weil hier der stets die Lösung bringende Riese fehlt). Ja Hym. enthält einen Rest der Grundlage der Fabel Snorris vom Inkognito Þórs bei Hymi.

Sveinn sýsliga sveif til skógar 18,5 f. Der an dieser Stelle auffallende Ausdruck *sveinn* steht den Worten Snorris *ungr drengr*, ... *hann var litill ok ungmenni eitt* so nahe, dass gemeinsame Grundlage angenommen werden muss. Das Verbum *svífa* wird — etwa als »gleiten« — ausser an dieser Stelle nur von leblosen Gegenständen und in Prosa nur unpersönlich gebraucht; s. Lp. u. Fritzner. Es hängt dem Wort also in dieser kühnen, nur hier festzustellenden Verwendung stark das Unpersönliche an; dtsh. familiär »er verschwand...«, vulgär »er schob...«. Auch *sýsliga* gehört nicht der hohen Sprache an. Die bauerischen Am. bringen es einmal, und wenn man es mit Hs. 2845 in v. 1 des Hervørlieses liest

Hverr er einn saman í ey kominn?
gakktu sýsliga gistingar til

will einen das Lachen ankommen. Die Zeilen zeigen den unkenntlichen, in seiner riesischen Umgebung kümmerlichen Burschen, setzen also den vom Riesen nicht erkannten Þór, also die Grundlage der Fabel Snorris voraus. Die konnte der

Dichter der Hym. nicht gebrauchen. Er hat ja auch die Bootsfahrt nach seinem Bedürfnis anders begründet. Aber als er sich nun unter der Einwirkung seiner Vorlage vorstellte, wie der kleine Kerl geschäftig nach dem Walde hin verschwand, ist er dieser liebgewohnten Vorstellung erlegen¹. Sollte ihm da auch *áttrunnr apa* eingeschlüpft sein? Ja, vielleicht haftet ihm noch eine Erinnerung an Altes an, wenn er den Riesen dann sagen lässt:

Verk þykkia þín verri myklo,
(kióla valdi) en þú kyrr sitir. 19,5 ff.

Mag auch sein, dass in

en aprtr í skut Óðni sifiðr,
Véorr, við vélar vað gørði sér 21,5 ff.

noch ein Schimmer von der Szene leuchtet, die auch Eysteinn und Snorri mit Liebe bringen.

Dafür, dass auch Bragi þór dem Riesen als Unbekannten gegenübergestellt hat, haben wir eine bestimmte Hindeutung. Zwar wird sein

at snimma
sonr Aldaføðrs vildi
afls við úri þæfðan
jarðar reist of freista

nicht nach Snorris *hann hugðisk þá at reyna afl sitt i øðrum stað* zu pressen sein. Aber *snimma* bedeutet »eilig« oder »früh«, nicht »fordums«. Jónsvdr. v. 6, Skjd. II 2/2, ist die einzige Stelle, für die F. J. ausser für Rdr. »fordums« ansetzt: *Suðr frógum vér sitja . . . at Jómi. . . fimm hofðingja snimma.*

¹ Diese Annahme scheint mir eher zu vertreten zu sein, als die eines Schwankliedes. Die würde die þrk. jedenfalls nicht begründen können.

Das umstrittene Wort gehört aber entweder zu *frógum*, wie Sv. Eg. Lp. erwägt, oder wahrscheinlicher in den Schaltsatz *seima guðr... fogr rænir mik flaumi snimma* »dass Mädchen beraubt mich zeitig der Freude«; denn: v. 4 *Dreng var dátt of svarra... fyr löngu*. Da steht es ja, dass Bjarni »frühzeitig« verliebt war; vgl. Fms. XII 242. Bei Bragi kann das Wort nun nichts anderes bedeuten als »eilig«. Da haben wir die Situation der Gylfg. *dvalðisk ekki lengi heima, áðr hann bjósk svá skyndiliga til ferðarinnar, at hann hafði eigi reið ok eigi hafrana ok ekki foruneyti*.

Sveinn sýsliða sveif til skógar.

Der Fabelanhub Snorris vom unerkant den Riesen besuchenden Þór ist also älter als Hym. und Bragi. Er braucht nicht einen Schwank begonnen zu haben.

Zwei Hauptformen der Fabel sind vorhanden:

A Þórr allein im Boot; Durchtreten der Bootswand: Lifsten.

Zu ergänzen durch Rasen der Schlange (Ólvir) und des Meeres, Schleppfahrt (Eysteinn).

Tötung der Schlange, durch Ulf (als alt?) bezeugt.

B Þórr mit dem Riesen im Boot; alle Texte, für Ólvi nicht bezeugt.

Unerkannt: Bragi, Grundlage der Hym., Snorri. Erkannt: Hym. Fraglich: Ulfr, Eysteinn, Gamli.

I. Würdiges Abenteuer: Bragi, Hym., Eysteinn (Gamli?).

Sie bezeugen nicht das Bootdurchtreten und die Ohrfeige, zeigen Erinnerung an das Toben der Schlange, bzw. des Meeres; Bragi, Eysteinn (Hym. Erdbeben?).

Fäuste-schellen; Eysteinn.

Þórs Blick; Bragi, Eysteinn.

Der Riese durchschneidet die Angelleine; Bragi, gewiss Eysteinn und vielleicht Gamli; nicht Hym.

II. Schwank: *Alter þátr, Ulfr, Snorri.

Fäuste-schellen; nicht für Ulf bezeugt.

Gegenseitiges Anstarren þórs und der Schlange.

Angst des Riesen vor der Schlange oder um sie.

Ausholen zum Hammerschlage.

Bläuen (Hym., Gamli), von Snorri überdeckt durch die kritische Bemerkung über den Tod der Schlange.

Der Riese durchschneidet die Angelleine.

Ohrfeige, *sér í iljar honum, en þórr óð til landz.*

Ulfr steigert: Ohrfeige, Hammerwurf, Treffen *við hrönnum.*

Zu rechnen ist gewiss mit selbständigem Ursprung beider Hauptformen, der todernsten und der heiteren, aber auch mit Herauswachsen dieser aus jener, die durch die Ausbildung eines umfassenden Weltendemythus entwertet wurde. Dies mag mehr Wahrscheinlichkeit besitzen. Damit war dies Abenteuer geboren, und die Möglichkeit des Schwankes gegeben.

Entscheidender Zuwachs ist der Riese, der Besuch þórs bei ihm und die Befreiung der Schlange durch ihn.

Das Inkognito þórs ist nach seiner Bezeugung als ursprüngliche Form des Zusammentreffens mit dem Riesen anzusehn. Der gesellige Wettbewerb stimmt schlecht zu ihm; er fehlt Snorri und hat als Eigentum der Hym. zu gelten. Die Würde des Abenteuers fordert als würdigen Schluss die Bestrafung des Riesen in würdiger Form, etwa durch den Hammerschlag.

Würdiger dichterischer Behandlung scheint das Durchtreten des Bootes nicht verwendbar gewesen zu sein. Das konnte erst gebraucht werden, als die Komik durch Verfolgung der Rolle des Riesen frei wurde (Ohrfeige, *sér í iljar honum*).

Die Skalden haben die würdige Linie festgehalten. Aber gerade einer von ihnen hat den Schwank überstürzt, Ulfr. Er behält die Tötung der Schlange der ältesten Fassung, des ernstesten Göttermythos, bei und verbindet sie mit dem Schwank, indem er witzig die Folge der letzten beiden Handlungsakte umkehrt. Das ist seine Leistung. Snorri bietet die ältere Form.

Das Bild auf Bragis Schild zeigte das würdige Abenteuer mit dem Inkognito Þórs.

Die dichterische Beschreibung Bragis haben wir mit Ausnahme zweier Helmm. vollständig in Händen. Es fehlt nichts zur Schilderung des malbaren Bildes. Das gilt in so hohem Grade, dass die Ergänzung der beiden fehlenden Helmm. ohne grobe Zerstörung der Bildeinheit Überlegung fordert. Zu Ia (14) suche ich einen Nebensatz, der nach Bragis Art die gegenständliche Tatsache zum seelischen Inhalt bietet. Je nachdem man die Ergänzung zu *snimma* im Sinne der Gylfg. (*skyndiliga til ferðarinnar*) oder der Hym. (*sýsliga . . . til skógar*) vorzieht, wird man den Marsch zum Riesen oder die Besorgung des Köders in Helm. b vermuten. Da Hym. die Fabel in diesem Punkte abgewandelt hat und das Inkognito Þórs als älter als Bragi festgestellt ist, setze ich etwa an: »als er zu dem Riesen zog«. Füllung durch Schaltsatz (Bootsfahrt? Angelbereitung?) erscheint möglich.

Als Inhalt von v. IIb (16) kommt das Anschellen der Fäuste Þórs nicht in Betracht; es liegt voraus und ist transitorisch. Für den Maler, der das Greifen nach dem Hammer darstellte, bedeutet es eine Unmöglichkeit. Zu fordern ist: »Þórr zog das Schlangenhaupt zum Bord empor«. Als Neben- oder Schaltsatz denke ich mir: »Der Miðgarðsormr (oder das Meer?) tobte«.

Ich habe die Stellung des Helms 18 unmittelbar hinter 14 ernsthaft erwogen. Sie würde eine Verengerung der Handlung, also im Sinne Lessings eine Verbesserung des Bildes bedeuten: »dass þórr eilig seine Kraft an der Schlange erproben wollte, als sie an der Leine hing. Er zog sie zum Bord empor . . . Er griff nach dem Hammer. . .« Der Marsch zum Riesen fiel weg, und *vildi* richtete sich unmittelbar auf die Ausführung der Kraftleistung. Aber gerade dies scheint mir mit *vildi* nicht gegeben sein zu können; das spannt weiter. Ferner vermag ich *snimma* nicht aus dem von Hym. und Gylfg. bestimmten Zusammenhang zu trennen. Bragi hat, um seine Beschreibung des Bildes verständlich zu machen, über dessen Rahmen nach vorn hinausgegriffen. Denn der Maler hat jene vorbereitenden Teile der Handlung sicher weder in sein Bild aufgenommen noch in einem besonderen Bilde dargestellt. Zu zwei Bildern wie für den Jormunrek- und Hild-Stoff reichte die Anschaulichkeit nicht entfernt. Den Abschluss brauchte der Dichter so wenig wie der Maler zu geben.

Some further notes on inversion-compounds.

By

Eilert Ekwall.

In a book published just ten years ago under the title *Scandinavians and Celts in the North West of England*¹ I had occasion to deal with a curious type of compound place-names, which for want of a better name I termed 'inversion-compounds'. In these compounds the order of the elements is inverted, the generic element coming first, the defining element last. A typical example is *Briggethorfin* 'Thorfin's bridge'. The names are unmistakably Scandinavian, but the order of the elements is typically Celtic. I suggested that the compounds in question were formed by Scandinavians who had been so long subject to Irish influence that they had adopted the Celtic way of forming compounds. In corroboration I pointed out several other place-names that testify to Irish influence, as well as Irish personal names found in sources referring to the north-western districts of England.

Since the said book was written further documents relating to the north-west of England have been published², and I have also had access to unprinted material. Several additions

¹ Referred to below as S & C.

² Chiefly in *Records relating to the Barony of Kendale*, ed. W. Farrer and J. F. Curwen 1923 ff. (= Kendale) and in later volumes of the *Transactions of the Cumberland and Westmorland Antiquarian and Archaeological Society* (= CWNS).

can now be made to the list of inversion-compounds published in 1918, and in some cases important further examples of names dealt with in my book have come to hand. In the following pages a number of these fresh examples will be given and discussed. Some further examples will be found in my *English River-Names* (Oxford 1928). I refer especially to p. 29 (names in *Beck-*) and p. 112. The fresh examples corroborate the conclusions drawn from the earlier material. Some of the names discussed in *Scandinavians and Celts*, it is true, I would now explain differently. I refer to *English River-Names*, p. 58 and especially p. 329 ff.

My conclusions have also received corroboration from an examination of Yorkshire material undertaken by Dr A. H. Smith; see *Revue Celtique* xliv, pp. 34 ff. Dr Smith has collected a large number of Irish personal names occurring as elements of place-names or independently in sources relative to Yorkshire, and also some place-names showing Irish influence. Most of these latter names are such as contain Irish-Scandinavian *erg* 'a shieling', but Dr Smith also adduces four names which he looks upon as inversion-compounds. They are **Hillgrim** (West Riding), **Hillbraith**, **Miregrim**, **Sawcock** (North Riding). All these except Sawcock are now lost. I do not feel convinced that the four names are really inversion-compounds. As I point out in *Place-Names of Lancashire*, p. 142, under Leagram, there are several names which go back to a ME *Laithgrim*, and it is difficult to believe that all are inversion-compounds consisting of ON *leið* 'a road' and the personal name *Grímr*. I suggest that *-grim* in this name is a common noun *grim* 'a mark made on a tree to indicate a road or boundary'. If that is right, the same element may be found in Hillgrim and Miregrim. As regards Sawcock I do not think it consists of ON *salr* 'a hall' and

a personal name *Coc*. Far more likely the name is English. For the second element we may compare OE *scitecocc* and *wegcocc* occurring in OE charters. I take it that *-cocc* is identical with ME *cock* 'a heap', as in *haycock* etc. The exact meaning of the word in place-names may be 'a small hill'. The first element of *Sawcock* is perhaps OE *sealh* 'a sallow'. As regards *Hillbraith*, both elements are obscure. It is by no means self-evident that the second is *Breiðr* pers. name. A common noun derived from *breiðr* 'broad' is quite possible.

(campum de) *Aykthorfyn* 1285 Forest Roll (unprinted).

'Thorfin's oak', ON *eik* 'oak' and the personal name *þorfinnr*. The name denotes a place in Cumberland, apparently near the rivers Caldew and Ive, which run through Inglewood Forest. The name recalls *Aynthorsin* c. 1250 Register of St Bees, quoted in S & C. This, however, denoted a place near Clifton on the Derwent, and it seems doubtful if it can refer to the same place as *Aykthorfyn*. But it is possible that *Aynthorsin* should be corrected to *Aykthorfin*, so that the two names are identical in origin.

Cnotlinild 1170—84 (1294) Kendale i, 385, *Knotlinild* 1200—14 (1294) ib. A boundary mark for land at Doc-ker, We¹.

On the first element, which is identical with ME *knot* 'a hill', see S & C 40. The second element is obscure. It looks like a personal name.

Crosscrake, We.

The earliest example adduced in S & C is *Crosstcrak* c. 1528. I can now add *Croskrake* 1282—90 Kendale ii, 144.

Croskelloc 1260—76 Furness Cartulary ii, 777. In Ul-verston (Lancashire).

¹ = Westmorland.

First element *cross*, from ON *kross*. The second is evidently the ON personal name *Kiallakr*, a well evidenced name of Irish origin.

Gillefinchor (Cu)¹. See S & C.

I take *-finchor* to be miswritten or misread for *-finthor*, identical with the personal name *Finthor*. I now find that there is a brook *Gillfinter Beck* north of Ennerdale Water (Collingwood, Lake District History, p. 51), that is, just in the district where I found *Gillefinchor* should be located. Clearly *Gillefinchor* and *Gillfinter* must be identical. This corroborates my localization of *Gillefinchor* and the emendation suggested. *Gillfinter* is obviously corrupt for *-finter*.

Gilgarran (Cu). See S & C.

A further example is *Gillegarran* in the unprinted Holme Cultram Cartulary f. 64 (date probably 12th cent). As regards the second element we may compare the surname (William) *Garran* 1332 Cumberland Lay Subsidy (Cockermouth). As personal names often passed into surnames, it is a reasonable assumption that *Garran* in *Gilgarran* is a personal name.

Hovedh Kellan 1175—84 Kendale i, 388. A boundary mark for land near Bannisdale, We.

Hovedh is ON *hofuð* 'head, top', as in *Hovedgleuermerhe* and *Houedscaldale* (see S & C). As in the latter two names the second element is a place-name, it is reasonable to suppose that *Kellan* is also one, but it is not easy to explain such a name. The form may be corrupt, perhaps for *Kelland* (from *Kelduland*).

Keldekeran c. 1275 CWNS xix, 133. Stated to be on the west of Gnype, i. e. Knipe, We.

ON *kelda* 'a well' and the Irish personal name *Ciaran*.

¹ = Cumberland.

Keldowansik CWNS xvi, 135, *Chelhowaynsike* post 1202 ib. 133. In Lowther, We.

ON *kelda* and the personal name *Owen*, a name of Welsh origin.

Raiseherling 1220 Kendale ii, 299. A boundary mark for land near Hutton, We. There are several Huttons in Westmorland, and it is not quite clear which is meant.

First element ON *hreysi* 'a cairn', a word often found in English place-names in forms such as *Rayse* etc. The second is apparently a personal name. As an inorganic *h* is often added before the initial vowel of the second element of a place-name, it may quite well be ON *Erlingr*.

Rigbrunild c. 1207, 1243—5 Kendale ii, 190 f. In Stain-ton 4 m. south of Kendal, We.

ON *hryggr* and apparently a personal name, perhaps *Brynhildir*, though the *u* of the first syllable is abnormal.

Satearngrim 1206 Kendale ii, 400. In Mansergh, We.

The first element is identical with that of several names discussed in S & C, as *Setforn*, *Seat Sandal*. I explain it as a form of ON *sætr* 'a shieling'. The second is the well-known personal name *Arngrímr*.

Skalegrimme 13th cent. CWNS xix, 120, *Skallgrym* 1349 ib. 126. At Knipe, We.

The first element looks like ON *skáli* 'a hut' with shortening of the long vowel before a consonant group. The second may be the ON personal name *Grímr*. But cf. the remark on names in *-grim* supra.

Skaillere-goodwine 1230—40 (copy) Kendale i, 391 f. A boundary mark for land at Skelsmergh, We.

The name must be compared with the curious *Scarromanick* (Cu), discussed S & C 31. The first element is apparently a plural form of ON *skáli*. The second is obviously the OE personal name *Gōdwine*.

(via de) **Scarthulfe** 1189—1201 Kendale i, 397. A boundary mark for land near Strickland Ketel, We.

ON *skarð* 'a mountain pass' and *Ulfr* pers. name.

Stainburild 1220 Kendale ii, 299. A boundary mark for the same piece of land as that referred to under *Raiseherling*.

First element ON *steinn* 'a stone'. The second looks like a personal name, possibly OE *Burghild*.

Stibennet, a height north of Calva, at Threlkeld, Cu: *Stibenet* 1278 CWNS xxiii, 186. Collingwood, Lake District History, p. 83, explains the name as 'Bennet's ladder', taking the first element to be ON *stigi* 'a ladder'. I would rather take it to be ON *stigr* 'a path'. Anyhow the second element is doubtless the Norman personal name *Bennet*. Cf. *Styalein* in S & C, p. 35.

Nogen Edda-studier.

Av

Hjalmar Falk.

1.

Ramt's þat tré
es ríða skal
øllum at upploki;

baug þú gef,
eða þat biðja mun
þér lés hvers á liðu.

(Hávamál 136).

Strofen er behandlet i Ark. f. n. f. 31, s. 85 ff. av B. M. Ólsen, hvis tolkning dog må betegnes som helt mislykket og med rette kritiseres av Finnur Jónsson (Hávamál, s. 133 ff.), som dog selv ikke har satt nogen tilfredsstillende fortolkning i stedet. I fri gjengivelse utsier strofen efter min opfatning følgende: Sterkt må det tre (den bom) være som skal svinge til oplukning for alle (d. v. s. fast må ytterdøren være stengt); anbring (på dörstokken) en ring (en dörhammer), så slipper du mange forbannelser.

Våre forfedre innledet ofte et råd eller en leveregel med en almenstetning eller et ordsprog, jfr. mine bemerkninger i »Maal og minne» 1922, s. 174. Det første halvvers av vår strofe bærer en slik karakter og kan tenkes å ha tilhørt en eldre gnomisk diktning. Egentlig utsier det intet annet enn at der hører en kraftig slagbom (*slagbrandr*, *loka*, *slá*) til en inngangsdör som alltid holdtes lukket og måtte åpnes innenfra for enhver som vilde inn. Den besökende hadde oftest valget mellem å banke på dören eller ved tilrop melde sin ankomst,

jfr. *berja at hurðu, klappa á durum, knýja hurð, krefja hurðar, kveðja hurðar*. På grunn av den dobbelte avstengning var det dog for den som ikke vilde gjøre større larm, ofte umulig å påkalle beboernes oppmerksomhet. Den således forskansede dør er den såkalte *útidyr*, som fra gårdsplassen førte inn i forstuen, i motsetning til den fra forstuen til stuen førende dør. En således barrikadert dør gjør ikke bare et ugjestmildt inntrykk, men kunde ofte hindre den besøkende (gjest eller tigger) fra å komme inn og tvinge ham til å gå med uforrettet sak. Annen vershalvdel angir det middel hvormed man skal undgå de forbannelser som den skuffede besøkende kan tenkes å ville utøse over den ugjestfrie husvert. Rådet lyder: *baug þú gef!* Hvad hermed menes, blir klarere når man istedenfor det av alliterasjonen krevde *baug* innsetter synonymet *hring*. Hvor *hringr* nevnes i forbindelse med husets inngangsdør, faller tanken nærmest på den såkalte *hurðarhringr* (ordet lever ennu i norske dialekter), en til selve dørens ytterside festet ring, hvormed man utenfra lukket døren ved å trekke den til sig.

På et enkelt sted sees *hurðarhringr* benyttet til banking på døren, Elissaga 84: *tóku í hurðarringinn ok skóku fjórum sinnum*. Den ring som Hávamál sikter til, hadde en annen bestemmelse: den hadde samme hensikt som våre dørklokker eller dørhammeren i England. Med den bankedes hårdt (mulig mot en metallplate) som signal til husets beboere. Den var ikke festet på selve døren, men på dørstolpen, og nevnes i Rígsþula 26 som karakteristisk for Jarls hus (*hringr var í gætti*), jfr. næste avsnitt. Også utenfor Norden var denne art dörring i bruk. Mest kjent er den kanskje fra Bürgers Lenore: »Und horch und horch! Den Pfortenring ganz lose, leise, klingelingling!«

Oplysende er — ifall min tolkning er den rette — den

meget omdebatterte linje i Hávamál, str. 2, nylig utførlig behandlet av H. Pipping i Eddastudier III, s. 1 ff. og senest av T. Hannaas i »Festskrift til Finnur Jónsson» s. 229 ff.: *mjök 's bráðr sás á (at) brøndum skal síns um freista frama*. Hermed kan sammenstilles ordsproget: *bráð eru brautingja erindi*. *Brandr* er efter min mening kortform for *slagbrandr*. Altså: den er utålmodig (*bráðr = bráðlyndr*) som skal prøve sin lykke på slagbommen, d. v. s. om denne åpnes for ham eller ikke. Det er derfor påkrevd å vise ham gjestfrihet så snart han, kanskje efter en lengre ventetid, er kommet inn.

2.

Rígsþula str. 2—14—26.

Om Rígs vandring heter det at han først kom til et hus, så til en hall og endelig til en sal. I disse tre hjem fødtes senere *Þræll*, *Karl* og *Jarl*. Forskjellen mellem de tre hus markeres gjennom den forskjellige måte hvorpå døren var innrettet. Om *Þræll's* hus heter det at *hurð var á gætti*, om *Karls* at *hurð var á skíði*, om *Jarls* at *hurð var hnigin, hringr var í gætti*. Dette har Ernst A. Kock i Ark. f. n. f. 38, s. 280 f. forklart derhen at døren i første tilfelle er stengt, i annet halvåpen, i tredje helt åpen. Jeg kan ikke tilegne mig denne opfatning. Man synes å måtte gå ut fra at våre forfedre ikke har levd for åpne dører (ikke en gang for åpen utgangsdør), samt at ingen av dørene var låst siden Ríg går like inn i husene.

I *Þræll's* hus (str. 2) var *hurð á gætti*; *gætti* var likesom *gátt* navn på den del av dørkarmen som den lukkede dør hvilte mot (dörfalsen). Dette er fremdeles betydningen av no. dial. (*dura*)*gátt* og sv. dial. *gát*; *hurð var á gætti* vil fölgelig si at

dören var lukket helt til uten å være låst, jfr.: *lukt var hurð á gætti* Skh. 7.14; *hurð skellr í gátt* (smeller igjen) Kr. 4.70.

I Karl's hus (str. 14) var *hurð á skíði*. Herav har Lex. poet. følgende forklaring som Ernst A Kock slutter sig til: »*Skíð*, tverrtre (overfjæl) överst i en dörkarm (jfr. *duraskíð* i prosa)». Jeg har ikke kunnet utfinne kilden til denne opplysning. Derimot finner man hos Vigfússon »*dyrskíð* = *dyri-gætti* (?) D. N.» og hos Fritzner »*dyrskíð* dörstolpe eller det *skíð* som er innfelt i veggens ved döråpningens sider avskårne tømmerstokker, D. N. I. 602.» Dette *skíð* kalles nu i Norge og Sverige *beitski* (-*skida*). Om *beitskiene* sier Kleiven i »Tekniske ord fra Vaage» (Aarsberetn. 1902 fra Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring s. 281), at de foruten som dörlist til like tjener til veggens avstivning og i gamle dager gjordes meget svære. Tverrsnittet var som ved hosstående figur: , idet veggstokkenes ender var tilhugget i en tilsvarende form. *Beitskiene* betegner således en langt solidere innretning enn *dörgåtten* som bare var en lav fals eller list, som lettere gav efter for trykk. De tjener således til å kjennetegne forskjellen mellem Þræll's og Karls huser.

Den tilsvarende beskrivelse av Jarl's hus lyder (str. 26): *var hurð hnigin, hringr var í gætti*. *Hnigin* forekommer i to helt forskjellige forbindelser brukt om dören. Den ene er *hurð var hnigin á gátt*, hvilket har samme betydning som *hurð var á gátt* d. v. s. lukket, men ikke låst (således som riktig forklart av Vigfússon). Den annen forbindelse er blitt meget forskjellig forklart: *hnigin á klofa*; herom gir Vigfússon, Fritzner, Valtýr Guðmundsson og Hertzberg sterkt avvikende forklaringer. På rett vei er alene Fritzner¹, idet han sammen-

¹ Til tross for at *klofi* utgår av bevisførelsen, har Hertzberg i sin artikkel om *klofi* fortjenesten av å ha gitt den riktige forklaring av uttrykket *hurð greypt í stökk* (jfr. *hurð fellð í stökk* Mag. 78; *setja hurðina aptr í stökk*

holder *klofi* med ty. *Kloben* brukt om lukkeinnretning ved dører. Hvad der forstås ved gno. *hurðarklofi*, derom gir alene Eyrb. kap. 44 en antydning: *gekk upp at durum ok festi á hurðarklofann sjóð ... hurðin var opin*. Den ty. *Kloben* er eller var en jernkrampe med to spisse ben ved hvilke den blev slått ned i dörstolpen og tjente som klammer for dørskåten (slåen). Vår gamle *klofi* (egl. klöft, klöftet gjenstand) var av lignende art. Dog kunde her ved slik stengning dören åpnes på klem, hvorved man innenfor dören kunde iakttta den ankomne uten at denne kunde trenge sig inn. Forklaringen ligger deri at skåten, som også ved sin annen ende gikk gjennom en art krampe, ved fullstendig lukning blev skutt (*skjóta*) helt inn i kloven (jfr. *hurð var hnigin á klofa, alt á klofa, lúka hurðinni í klofa, reka hurðina í klofa*), mens ved ufullstendig lukning dens smalere ende hvilte i den gaffelformede kloves övre del: dören blev da sagt å være *hnigin á miðjan klofa, hnigin eigi alt í klofa* (jfr. *lúka hurðu upp á miðjan klofa*).

Hvor *hnigin* står uten nærmere bestemmelse, kan det ikke herske tvil om at hermed menes *hnigin á gátt*, d. v. s. lukket, men ulåst. Dette gjelder også uttrykket *hnigin er helgrind, haugar opnast*: helgrinden som ellers var sterkt stengt (jfr. at Hermod måtte sprengre over den), tillater nu fri passasje. Forsåvidt var Jarls husdör ikke anderledes forvaret enn þræll's. Det karakteristiske moment ligger fölgelig ikke i denne linje, men i den fölgende: *hringr var á gætti*. Om en slik dörhammer er talt ovenfor under Hávamál 136. Bare Jarls hus hadde således en innretning svarende til de moderne

Æf. 28), idet han utgår fra betydningen »dörstokk, treskel» (jfr. no. dial. *durstokk* el. *dyrstokk*) og henviser til en skikk som ennu fins i norske bygder, nemlig å forsyne treskelen med en fure som dören synker ned i ved löftningen, hvorved lukningen blir meget fast (ved åpningen må da dören löftes en smule).

ringeapparater. Ved de andre hus måtte den besökende melde sin ankomst til gården på mer primitiv vis.

3.

Fara litum.

I Hárbarðsljóð 50 sier den forklædte Odin til Tor, hvem han har opholdt med snakk: *langt mundir þú nú kominn, Þórr, | ef þú litum fyrir*. Den efter sammenhengen nærmest liggende opfatning av disse ord synes å måtte være: du vilde ikke ha været utsatt for denne forsinkelse, dersom du ikke var blitt gjenkjent, dersom du — i likhet med mig — hadde forstått dig på forklædning. Brodden i ordene forstod Tor jo ikke, da han ingen anelse hadde om hvem han hadde foran sig. Utenfor dette sted fins *fara litum* bare i Bergbúapáttur (Skjaldedigtn. II, 228, str. 7), hvor trollet Hallmund sier: *stíg ek fjall af fjalli* (fra fjell til fjell), *fer ek opt litum*. En opfatning som den antydede har vært hevdet av flere fortolkere, bl. a. under henvisning til Arne Magnussons gjengivelse av *fara litum* med *dyljast í ymsum stöðum*. Gering gjengir i sitt eddaglossar *fara litum* med vandre i annen skikkelse, forklædt; men en betydning »forskjellig skikkelse» kan vanskelig legges inn i *litum*. Ranisch, Arkiv V, 171 sammenligner *fara byggðum, vistum* (skifte opholdssted), men disse uttrykk kan ikke kalles analoge. De manglende analogier har ført til at man har søkt efter andre og helt forskjellige forklaringer. F. Jónsson, som i Skjaldedigtn. gjengir stedet i Bergbúapáttur med »jeg drager ofte skjult avsted», oversetter i Lex. poet. *fara litum* med »reise med farvene, d. v. s. fra morgengry til aftenen, hele den lyse dag». Denne mening synes dog å passe dårlig i Hárbarðsljóð. Bj. Collinder, Nord. Tidsskr. f. Phil.,

4 rekke 10,23 ff., leser her *lítt um* og oversetter: »hvis du hadde gjort en liten omvei». Denne tolkning er dog lite innlysende.

Hvad det nærmest gjelder, er å levere et sannsynlighetsbevis for at *fara litum* kan bety »skifte utseende». Man må da gå ut fra det transitive, med dativ forbundne *fara*, som foreligger i forbindelser som *fara mínu fjörvi* (Fáfn. 5) »gjøre ende på». Denne konstruksjon synes også virkelig å ligge til grunn for et par nysislandske og et nynorsk uttrykk, nemlig isl. *litfari* »stikkelhåret hest», *litföróttur* »som skifter farve», *litföróttur hestur* »stikkelhåret hest (med røde og hvite hår blandet sammen): disse hester taper om sommeren mange av sine hvite hår, hvorfor de da er mørkere enn ellers» (Blöndals ordbok); no. dial. (Sætedal) *litfarast* »miste farve». Man synes herefter å kunne anta et *fara lit(um) = skipta, víxla litum* »skifte farve», og at betydningen »skifte utseende» skyldes en billedlig overførelse fra hester.

Et synonym til de her behandlede uttrykk er utvilsomt *kaupa lit* (Fritzner opfører som første betydning av *kaupa* »bytte, = *skipta*): *vel keypts litar hefik vel notit* sier Oden (Hávam. str. 107) da han som en ung beiler i Suttungs hall formæler sig med Gunnlad og ved hennes hjelp får adgang til dikterdrikken. Ved »det lykkelig skiftede utseende» kan ikke, således som Bj. M. Ólsen mente (Ark. f. n. f. 31, s. 81 f.), siktes til Odens til en slange forvandlede skikkelse: *litr* betyr ikke skikkelse, men (ansiktets) utseende, således som bemerket av F. Jónsson, Hávamál s. 108 f. (som forövrig forandrer *litar* til *hlutar*). Den fortreffelige forklædning som Oden hadde så stort gagn av, må tydeligvis være hans foryngede utseende (jfr. V. Rydberg, Undersökningar i germansk mytologi 486 f.).

4.

*þás horskr ok þogull
kømr heimisgarða til,
sjaldan verðr víti vorum.*

Hávamál str. 6.

Stedet er behandlet av Ernst A. Kock i Ark. f. n. f. 38, 276 f. Han gjengir den siste linjen med: »Sällan händer den försiktige något ont». Denne opfatning finner han bestyrket ved Málsháttakv. 22: *sjaldan hykk at gyggvi vorum*, hvilket han, i overensstemmelse med Lex. poet., gjengir med: »Sjelden går det ilde for den forsiktige», idet han forkaster Fritznors oversettelse av *gyggva* med »forskrekke, gjöre bange». At Fritznor har rett, bevises dog både av ordets slektskapsforhold (jfr. *gugna* »bli forknytt, forskrekket», nisl. *gugginn* »motlös, forknytt») og av dets anvendelse på det annet sted hvor det forekommer, nemlig Homil. 108: *oss gygvir geigvænlega en vér erom áðr óvarir*. I begge disse tilfelle betyr *var* ikke forsiktig, hvilket har hensyn til handlinger, men aktpågiven- de (hvilket sikter til sansenes opmerksomhet): hvad der hender uforvarende, treffer en uforberedt, virker forskrekkelse. At *var* også i Hávamál-linjen har denne betydning, viser den følgende strofe:

*Hinn vari gestr,
es til verðar kømr,
þunnu hljóði þegir;
eyrum hlýðir,
en augum skoðar;
svá nýsisk fróðra hverr fyrir.*

Her defineres, som man ser, *enn vari gestr* som en som anspenner hele sin opmerksomhet, alle sine sanser på hvad der foregår under måltidet.

Men hvad er det for en *víti* som ved en slik selskabelig sammenkomst den utsetter sig for, som ikke forstår å bedømme sine omgivelser? Vi vet at hirdmennene måtte tömme et straffebeget (*drekka víti*, *vítishorn*) når de kom for sent til hoffmåltidet (*borðavíti*) eller til kirke eller forgikk sig mot andre hirdregler. Gildebrödrene måtte betale en mulkt til gildeskassen når de stötte an mot gildets lov og skikk. For den almindelige sosiale omgang gjaldt ordsproget: *sú er víttir sem ekki fylgir lands siðnum*. Her består straffen i kritikk og daddel. Ved et meget almindelig ombytte av årsak og virkning kunde *víti* bli opfattet som betegnelse for selve forseelsen. Og dette synes nu å være tilfelle på Island, idet Blöndal gjengir *víti* i ordsproget *sjaldan verður víti vörum* med »forseelse» og hele ordsproget med: »Den der ser sig for, farer ikke gærne ilde». Efter Finnur Jónsson var denne forståelse den almindelige alt på Hávamáls tid, idet Lex. poet. tolker ordet med »strafværdig handling, daddelværdig opførsel»¹.

¹ Jeg skylder professor D. A. Seip takk for hans bistand med å bringe ovenstående artikkel i trykkferdig stand.

Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar $e > je$ og $y, ý, ey > i, í, ei$.

Eftir

Björn K. Þórólfsson.

Þvo sem kunnugt er, bera Íslendingar nú fram *je*, þar sem í forníslensku var langt *e*-hljóð, *é*. Ennfremur er komið *je* í staðinn fyrir upprunalegt stutt lokað *e*, á eftir *h-i*, í þátíð tvöföldunarsagna og sögninni *eta*; vjer segjum nú *hjerað*, *Hjeðinn*, *fjell*, *jeta*. Í slíkum orðum hefur *e* lengst og síðar tekið sömu breytingum sem upprunalegt *é*.

Þegar í skinnbókum frá 13. öld, meir að segja frá þeirri öld öndverðri, má finna þess dæmi, að ritað er *ie* þar sem að fornu var *é*, og eins í orðunum *herað*, *heðan*, *eta*. Í bók sinni Um frumparta íslenskrar tungu bls. 39—40 telur Konráð Gíslason, eftir skinnbókum frá 13. öld, dæmin *hierop*, *ietr*, *hier*, *hieðan*. Í skinnbókinni AM 677,4to, sem rituð er nálægt aldamótunum 1200, er eitt dæmi, sem Konráð greinir ekki: *iet*, Leifar fornra kristinna fræða íslenzkra 149^s, og í Ólafs sögu helga 1853 (útg. eftir skinnbókinni 2,4to í kgl. bókasafninu í Stokkhólmi) er tíu sinnum rituð *ier* fyrir eldra *ér*¹. Þó dæmin sjeu nú ekki fleiri en þetta, sýna þau samt, að hið forna *é*-hljóð hefur, í einhverjum hluta Íslands, þegar

¹ Sjá Verner Dahlerup i Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1889 bls. 248 og Jón Þorkelsson Breytingar á myndum vídtengingarháttar í fornorsku og forníslensku bls. 34.

á 13. öld, tekið að breytast í áttina til hljóðasambandsins *je*. Einnig má sjá af þessum dæmum, að hið lokaða stutta *e*, á eftir *h*-i og í sögninni *eta*, hefur lengst ekki síðar en á 12. öld.

Úr því að kemur fram um 1300 fara að verða fleiri dæmin um ritháttinn *ie* samsvarandi *é*-i, upprunalegu eða til komnu við lengingu úr stuttu *e*-hljóði. Að því er Konráð Gíslason segir í Frumpörtum bls. 40 finnast slíkir rithættir víða í skinnbókinni AM. 656, 4to, en hún mun rituð í byrjun 14. aldar. Í öðrum skinnbókum, sem ritaðar eru um líkt leyti og 656, og út hafa verið gefnar stafrijetta eða með ritháttalýsingum, eru þó að eins örfá dæmi ritháttarins *ie* í orðum, sem hjer koma til greina. Í innganginum að Sverrissögu 1920 nefnir Indrebø alls ekki slíka rithætti í AM 327, 4to, útgefendurnir að Sögum Danakonunga 1919—25 greina ekki, að þannig sje nokkur tíma ritað í skinnbókunum AM 1 e β I, fol nje 20 b I, fol, og ekki munu þess finnast dæmi í Fríssbók. Í Orkneyingasöguhandritinu AM 325 I, 4to er eitt dæmi: *hietir*, útg. Sigurðar Nordals 150⁶, en í þeirri skinnbók er mikið um ritvillur, og því ekkert að marka þetta eina dæmi. Í konungsbók af Snorraeddu er stundum ritað *ie* í orðinu *él*¹, ekki samskonar dæmi um fleiri orð í þeirri skinnbók. Í þeim hluta Hauksbókar, er Haukur Erlendsson hefur ritað sjálfur, er eitt dæmi: *sie* (tengiháttur af *vera*) útg. Finns Jónssonar bls. 236²¹; eitt dæmi til í Hauksbók *liet* 474¹³ (í kafla skrifuðum af Norðmanni eftir íslensku riti). En úr því að kemur fram á miðja 14. öld og þar fram yfir fjölga dæmunum um ritháttinn *ie* til mikilla muna. Í Möðruvallabók má finna slík dæmi ekki fá. Í Codex Wormianus koma fyrir rithættir eins og *sieð* bls. 15 l 5 a. n. og 44²⁰; *sier* (af *sjá*) 19¹⁷; *sier* (fornafnið) 16⁴ og 22 l 3 a. n.; *riettlaater* 19²¹ og *liet* 25 l 7 a. n. (tilvísanirnar eftir útgáfu Finns Jónssonar

¹ Sjá Snorraeddu, útgáfu Árnanevndar 1880—87 bls. xix l 6—5 að neðan.

1924). Þó er í báðum þessum síðasttöldu skinnbókum miklu sjaldnar ritað *ie* en önnur hljódtákn, þar sem að fornu var *é*, og í Möðruvallabók er í heilum löngum sögum, svo sem Egilssögu og Finnboga sögu ramma, aldrei ritað *ie* á slíkum stöðum. Í Flateyjarbók er stundum ritað *ie* fyrir *é*, en margfalt oftast er öðruvísi ritað, og sama er að segja um frumbrjef frá 14. öld. Þess skal getið, að í heimildum frá 14. öld, þar á meðal í Möðruvallabók, má finna rithætti eins og *fiell*, *fiekk*. Um og eftir 1400 er *ie* í ýmsum skinnbókum haft alveg jöfnum höndum við þá rithætti, er áttu að tákna *é*-hljóð óbreytt, og nú verður líka í brjefum rithátturinn *ie* miklu tíðhafðari en áður. Ekki verður sjeð, að um þetta efni sje nokkur munur á brjefum eftir landshlutum. Dæmi úr brjefum frá 14. öld eru að vísu nær öll norðlensk, en langflest frumbrjef, sem varðveitst hafa frá þeirri öld, eru á Norðurlandi rituð, svo að ekki verður mikið upp úr þessu lagt. Frá 15. öld eru til brjef úr öllum landshlutum, þó langfæst af Austurlandi. Elsta frumbrjef, sem til er af Austurlandi sjálfu (Skaftafellssýslur ekki taldar með þótt þær teldust til Austfirðingafjórðungs) er ritað í Krossavík í Vopnafirði árið 1433, og hið næsta þar á eftir er dagsett á Ketilsstöðum á Völlum 21. júní 1465. Í síðara brjefinu er þrisvar ritað *ie* fyrir *é*: Fljòtsdals *hierade* (tvisvar) og *gelldfie* (útgáfan rangt *-fe*). Brjefið er prentað í Diplomatarium Islandicum V, 446—47.

Í kvæðum fornskálda fram um 1300 mun *é* ekki rímað við önnur hljóð en sjálft sig, nema einusinni við *æ*: *sætt* : *létt*, í Illugadrápu Odds Breiðfirðings, en hún er ort nálægt aldamótunum 1000. Á milli *v* og *l*, *r* mun *é* í forníslensku máli hafa opnast og orðið *æ*, *vér*, *vél*, *véla* hefur orðið *vær*, *væl*, *væla*¹. Allar þessar myndir með *æ*, einkanlega fornafnsmyndin

¹ Sjá Konráð Gíslason Njála II, 602—04 og Axel Kock í Arkiv för nordisk filologi XI, 140.

vær, koma þrífaldlega fyrir í ljóðum frá 14., 15. og 16. öld¹. Frá því á 14. öld og fram um miðja 16. öld er líka oft rímað $e : æ$, þótt sú opnun e -hljóðsins er nú var getið, komi ekki til greina. Hjer skulu sýnd þau dæmi um $e : æ$ er fyrir koma í helgikvæðum frá 14. öld og elstu rímum íslenskum, þeim er gefnar hafa verið út. Ekki verða tekin upp dæmin um hina alkunnu fornafnsmynd *vær*, en þess skal getið, að dæmin um þá mynd rímskordáða eru margfalt fleiri en hin öll til samans. Myndirnar *væl*, *væla* verða greindar ásamt damunum $e : æ$.

Pétr : gæti, Pétrsdrápu 8^s. albættan : *stéttar*, kvæði Einars Gilssonar (dróttkvætt) um Guðmund biskup Arason 13^s. *sér* : skæra, Móriudrápu 14^s, *Gabriel* : mæla sama kvæði 25^s 2. Úr rímum : *væla* (eignarf. flt. af vél) : mæla Friðþjófsrímur II, 47; *vælti* : stælti Grettisrímur VII, 40; *frétt* : sætt Ólafsrímur B I, 32; *séna* : væna Skáldhelgarímur II, 39; *knén* : væn Völsungsrímur II, 35; *væla* : tæla Skíðaríma 2. *igén* : kæn : bæn : væn Skikkjurímur II, 18; *skér* (af sögninni *ské*) : nær : fær : nær sömu rímu 19. er. *lén* : væn III, 79; *lén* : *sén* : væn : bæn Geip-lur IV, 49. *þéna* : væna Landréssrímur II, 57; *lént* : vænt Geir-arðsrímur III, 23; *væltur* : mælti VI, 28; *léttá* : hætta Dámustarímur IV, 38; *sér* : þær og *sér* : nær Virgilessrímur I, 27 og 30; *lén* : væn Klerkarímur III, 43; *væl* : þræl IV, 18. *klént* : vænt Filippórímur V, 14; *þénar* : vænar VI, 33. *vælt* : mælt

¹ Myndin *vær* hjelst miklu lengur í ritmáli og ljóðum. Skáld höfðu hana um hönd fram á 19. öld.

² Þessi kvæði eru öll prentuð í Skjaldedigting Finns Jónssonar. — Útgáfur af elstu rímum íslenskum: Riddararímur (þ: Filippórímur, Herburtsrímur, Konráðsrímur) útgefandi Th. Wisén, 1882. Krókarefsrímur gefnar út (ásamt Krókarefssögu) af Pálma Pálssyni, 1883. Bósarímur, útgefandi Jirizeck, 1894. Bjarkarímur, gefnar út (ásamt Hrólfs sögu kraka) af Finni Jónssyni, 1904, og Rímnasafn, útgefandi Finnur Jónsson, 1905—22. Þegar í þessari ritgerð verður vísað í rímur, sem nú hafa ekki verið nefndar með nafni, þá má finna þær í Rímnasafni. Sumar þeirra rímna, er F. J. gaf út í Rímnasafni, höfðu áður verið gefnar út.

Bjarkarímur VI, 26. Jón Arason (d. 1550) rímar stundum *é:æ*; sjá F. J. Jón Arasons religiöse digte i Det kgl. danske videnskabernes selskabs historisk-filologiske meddelelser 1918 bls. 11. Hallur prestur Ögmundarson¹, eldri samtímismaður Jóns biskups, rímar oft þannig. Þegar slíkur bragsnillingur sem Jón Arason leyfir sjer þessar samrímanir, þá er ekki vafi á því, að hjer er um að ræða alment skáldaleyfi, er lítt eða ekki hefur spilt fegurð ljóða þótt notað væri. Munurinn á *é* (eða samsvarandi hljóði í miðaldamáli) og *æ* hefur verið svo lítill, að það særði ekki brageyra manna, þótt hljóð þessi væru rímuð saman.

Í kvæðum frá 14. öld er *é* ekki rímað við *e* nema einu-sinni: sett : *réttum* Máriuvísur I, 12e, Skjaldedigting B II, 528. Hjer er afstöðustytting. Í rímunum verður það fljótt alltítt að ríma *é:e*. Að vísu má gera ráð fyrir afstöðustyttingu þegar tveir eða fleiri samhljóðar fara á eftir *é*-inu, en slík dæmi eru miklu fleiri um *é* en nokkurt annað langt sjer-hljóð, og líka er alloft rímað *é:e*, þótt á eftir *é*-inu fari að eins einn samhljóður, eða að það sje síðast í orði. Hjer skulu sýnd þau dæmi um *é:e* er finnast í elstu íslenskum rímum, þeim er prentaðar eru:

frétta : þetta þræn lur VI, 26 *frétti* : spretti : pretti VII, 19. — *fréttir* : stéttir : Grettir Grettisrímur II, 40; *rétti* : setti : Gretti VII, 24. — *léttu* : þetta : detta Skáldhelgarímur V, 9; *léttu* : þetta VII, 17. — *fréttu* : þetta Friðþjófsrímur V, 51. — *rétt* : sett Sturlaugsrímur VI, 45; *grér* : sér : er V, 7; *sér* : fer 53; *þél* : vel VI, 16 og VII, 65; *sér* : her VII, 43. — *sér* : mér : sker Hjálmþérsrímur VI, 31; *hér* : ferr VIII, 33; *þér* : sker IX, 30. — *léttu* : pretta Úlfhamsrímur II, 35; *frétta* : þetta IV, 34; *stétta* : þetta V, 4; *þér* : er III, 7; *hér* : sker V, 12. — *frétta* : þetta Gríms

¹ Kvæði Halls eru prentuð í Kvæðasafni Rvík 1923 og 1927. Nikulásdrápa hans var áður gefin út af Carpenter, Halle 1881.

rímur og Hjálmars I, 28. — *létta* : þetta Geðraunir II, 14. — *slétta* : þetta Sigurðar rímur fóts I, 6; *stétt* : sett IV, 7; *réttr* : settr : flettr V, 33; *mér* : *sér* : hver : sker VI, 1. — *frétta* : þetta Skikkjurímur I, 38; *sér* : ker I, 22; *þér* : *mér* : *hér* : er II, 33; *sér* : ber III, 40; *hér* : er III, 76. — *frétta* : þetta Landréssrímur I, 7, III, 67; *stétta* : þetta II, 23, VII, 48; *rétt* : sett VII, 13; *létta* : þetta VIII, 15; *frétti* : setti VIII, 31; *rétt* : *stétt* : flett : klett IX, 66; *léttr* : flettr : settr : prettr IX, 76; *tér* : *grér* : *þér* : er III, 35; *sér* : *lér* : *þér* : er VI, 29; *grér* : *tér* : *sér* : er IX, 13; *sér* : *grér* : *þér* : ber IX, 22; *grér* : *sér* : fer : ber IX, 34. — *slétt* : sett Geirardsrímur I, 1. — *létta* : þetta Mágusrímur IV, 60, V, 43, VI, 36, 57; *létta* : *detta* VI, 72; *létta* : *stétta* : þetta IX, 25; *létta* : *frétta* : setta IX, 54; *rétta* : *stétta* : þetta IX, 14; *þér* : sverr VI, 36; *hér* : ker VII, 33. — *hér* : her : ber Sálus rímur og Níkanórs IV, 65; *létt* : sett Blávus rímur og Víktórs VI, 51; *slétta* : setta VII, 1. — *hér* : skers Dínúsrímur IV, 36. — *hér* : hverr Virgilessrímur II, 6. — *frétta* : þetta Klerkarímur IV, 11; *mér* : her sömu rímu er. 39. — *létta* : þetta Bjarkarímur VIII, 28; *mér* : er V, 17. — *grér* : verr Filippórímur III, 39; *mér* : er V, 8. — *stétta* : þetta Herburtsrímur I, 11; *þér* : er II, 9. — *lént* : brent Konráðrímur I, 4; *rétt* : þetta III, 57; *hér* : er : ker : sker VII, 35. — *létta* : þetta Bósarímur IV, 15, 25, V, 23, VI, 33, 35, VIII, 18, 25; *frétta* : setta VI, 43; *setta* : metta VI, 6; *létta* : metta : þetta VII, 6; *létta* : setta : þetta VII, 40; *rétt* : sett VI, 23; *þér* : sker II, 77; *mér* : sker III, 9; *mér* : *sér* : *hér* : ber : ker : her X, 25; *hér* : her II, 37; *hér* : ber VI, 51, IX, 30. — *frétta* : *detta* Krókarefsrímur I, 62; *létta* : þetta : pretta VI, 20; *stétta* : þetta VII, 42; *tér* : *hér* : er : ber II, 3; *hér* : *þér* : *sér* : ker II, 28; *grér* : *sér* : er : ber IV, 44; *tér* : er VII, 24; *él* : vel VIII, 25; *tér* : saupsátter VII, 39¹. —

¹ Hjer er það ekki talið, þótt þátíðarmyndir tvöföldunarsagna, er sjer-

Í helgikvæðum frá 15. og 16. öld má oft finna *é : e t. d. mér : þér* : ber í Christóforusvísium óprentuðum; Hallur Ögmundarson og Jón Arason ríma oft þannig.

Stöku sinnum finst rímað *é : ei : frétt : eitt ; stétt : leitt ; séna : meina ; lét : heita* Friðþjófsrímur IV, 51, 63, V, 13, 58. — *þér* : tveir Sálus rímur og Níkanórs IV, 17. — *grér* : þeir; *grér* : tveir Bósarímur III, 26, IV, 46. — *þér* : Eir Konráðsrímur III, 72.

Hvers getum vjer þá orðið vísari um millistig á milli hins forna hljóðs *é*, og þess hljóðasambands, *je*, er fornu *é*-i samsvarar í nútíðarmáli Íslendinga?

Í innganginum að útgáfu Pálma Pálssonar af Krókarefs sögu og Krókarefsrímunum, kemur fram sú skoðun, að tvíhljóð það í íslensku miðaldamáli er samsvaraði *é*-hljóði fornmálsins, væri *iē*. Síðan hafa Adolf Noreen og Finnur Jónsson haldið því fram, að tvíhljóð þetta væri *ié*, en nú hafa þeir Jóhannes L. L. Jóhannsson og dr. Alexander Jóhannesson lýst yfir sömu skoðun, sem Pálmi Pálsson hafði, að *é* hafi breytst í *iē*, en þeir telja tvíhljóðið hafa verið langt, þótt hljóðin, er það var samsett af, væru stutt, hvort um sig. Dr. Alexander hyggur, að »langt *e* (*é*) lengdist», áður en það breyttist í tvíhljóðið *ie*¹.

Samrímanir í miðaldakvæðum og rímum virðast geta skorid úr þessu máli.

Vjer höfum sjeð, að það var alment skáldaleyfi á 14., 15., og fram á 16. öld, að ríma *é : æ*. Ef það tvíhljóð, er í íslensku miðaldamáli samsvaraði *é*-hljóði fornmálsins, hefði verið *iē*, þá hefði auðvitað enginn munur verið á síðari hluta þess tvíhljóðs og stuttu *e*-i annars, nema ef vera skyldi sá, að *e*

hljóð þeirra orðmynda *upprunalega* var stutt *e*, en varð síðar *é*, *ié*, sjeu rímaðar við *e*. Ekki eru heldur taldar samrímanir orðmynda með stutt *e* við útlend orð með *e*-hljóði, þegar óvíst er um *e* útlenda orðsins hvort stutt var eða langt.

¹ Jóhannes L. L. Jóhannsson. Nokkrar sögulegar athuganir 12—13. Dr. A. J. Skirnir 1925, 233.

tvíhljóðsins *ie* væri lokaðra, og því fjarlægara *æ*-hljóði miðaldamálsins en stutt *e* í öðrum samböndum eða eitt sjer. Hefði þá auðvitað mátt ríma við *æ* stutt *e* yfirleitt, engu síður en tvíhljóð það, er samsvarandi fornu *é*-i, nema fremur væri. En því fer mjög fjærri, að það sje nokkur síður skálda nje alment leyfi, að ríma *e : æ*. Það er þvert á móti örsjaldan gert, og að eins þegar á eftir *æ*-inu fara tveir samhljóðar, svo að það styttest vegna afstöðu sinnar. Í útgáfum þeim af íslenskum miðaldaljóðum, sem vísað er til í þessari ritgerð, finnast ekki fleiri dæmi en þau, er nú skulu talin: *herra : nærri* Pétrsdrápu 22²; *hætti : gætti : setti* Mágusrímur IX, 74; *sæmd : fremd* Dámustarímur I, 5; *þetta : vætta* Blávusrímur III, 29; *vendi : frændi* Krókarefsrímur III, 12; *útlendum : frændum* Rósa Sigurðar blinds (í Kvæðasafni) 40⁶. Nú er það alkunna, að í íslensku máli er frá fornu fari miklu fleira af orðum með stuttu *e*-i en löngu¹. Það getur því ekki verið tilviljun, að skáldin alment leyfa sjer að ríma *é : æ*, jafnt hvar sem þessi hljóð eru í orði, en *e : æ* að eins þegar *æ* styttest, og þó örsjaldan. Þetta verður ekki skýrt öðruvísi en þannig, að tvíhljóðid, sem komið var í staðinn fyrir *é* fornmálsins, hafi verið *ie*. Munurinn á *æ*-i og síðari hluta slíks tvíhljóðs hefur verið mjög lítill, en þegar um stutt *e* var að ræða, þá hefur lengdarmunur á því og *æ*-i gert samrímun *e : æ* ljóta og óleyfilega, nema því að eins, að *æ* styttest. Á *e*-hljóðunum og *æ*-i hefur verið eðlismunur þó lítill væri. Þrátt fyrir þann mun leyfðu skáldin sjer að ríma *e*-hljóðin við *æ*, ef ekki var lengdarmunur; bættist lengdarmunur ofan á eðlismun hljóðanna var samrímun óleyfileg.

Það sjest af dæmum þeim, er hjer hafa verið talin, að íslensk skáld á 15. og 16. öld taka sjer alloft það leyfi, að

¹ Hjer er átt við stutt *e* til komið við hljóðvarp af *a*, ekki síður en frumgermanskt lokað *e*.

ríma saman *ie* og *e*, þótt *e* styttist ekki. Þetta kemur af því, að munurinn á síðari hluta tvíhljóðsins *ie* og stuttu *e*-i hefur að eins verið lengdarmunur, eða, ef nokkur eðlismunur hefur verið, þá hefur hann verið svo lítill, að menn hafa varla tekið eftir honum. En það er nýtt um íslensk skáld, að þau ríma stutt hljóð við langt. Líklega er þetta vottur um aðdraganda að hljóddvalarbreytingunni.

Þegar hljóddvalarbreytingin varð í íslensku máli, á 16. öld, hefur tvíhljóðið *ie* orðið stutt eða langt, eftir sama lög-máli sem annars gildir í íslensku síðustu alda. Um líkt leyti eða fyr hefur fyrri hluti tvíhljóðsins breytst í *j*, þ. e. orðið samhljóðskendari en áður¹.

Dæmin um *e:ei* eru fá, en jeg hygg samt, að þau stafi ekki af helberri ónákvæmni skáldanna, heldur sjeu þessi dæmi minjar mállýsku, þar sem *e* hafi runnið saman við *ei*. Þessi samruni hefur síðar alveg horfið úr íslensku máli.

y, ý, ey > i, í, ei.

Í bók sinni Um frumparta bls. 41—50 telur Konráð Gíslason svo mörg dæmi úr skinnbókum frá 13. og 14. öld um *i, í, ei* fyrir *y, ý, ey* og öfugt, að það getur ekki verið vafa bundið, að *y*-hljóðin hafa þegar á 13. öld í einhverjum hluta Íslands tekið að breytast á þá leið, sem í síðari alda íslensku hefur algilt orðið. Breyting þessi er í því fólgin, að hljóðin *y, ý, ey* verða ókringd, og má vera, að hún hafi byrjað samtímis því, er hið forna *æ* misti kringingu sína, og rann saman við *æ*, en það varð, svo sem kunnugt er á 13.

¹ Við nánari athugun hef jeg sjeð, að það er ekki rjett er jeg segi, Um isl. orðm. XXVI, að í íslensku nútíðarmáli sje *j* ávalt hreint blásturshljóð. Svo er ekki nema þegar *j* stendur á milli tveggja sjerhljóða, í orðum eins og *æja, eyja*; annars er íslenskt *j* of sjerhljóðskent til að geta heitið blásturshljóð.

öld. Síðan á 13. öld hefur líka verið *i* fyrir eldra *y* í orðunum *yfir, fyrir, þykkja, skyldi*.

En víst er það, að þessi breyting *y*-hljóðanna í samsvarandi ókringd hljóð nær ekki mikilli útbreiðslu í íslensku máli fyr en eftir 1500, og ekki verður hún ofan á í málinu fyr en á síðari hluta 16. aldar. Skáldin á 14. og 15. öld ríma svo sjaldan *y, ý, ey* við *i, í, ei* að a. m. k um *y, ý* getur þetta ekki verið nema skáldaleyfi, sem grípa má til í vandræðum¹. Jón Arason rímar aldrei þannig, og Sigurður blindur (í Rósu) að eins einusinni: *meyr* : þeira 20^s. Hjá Halli Ögmundarsyni finnast nokkur dæmi: *kýs* : vísu Gimsteinn 40⁶; *hlýðinn* : tíðum, *mýkja* : líki Náð 9⁶, 38⁴; *lystuliga*: Krists Michaelsflokkur 25^s Antikristum : *lystr* 53⁶; *lýjast* : því 56^s, *styðja* : biðja : iðja : kviðja; *breyta* : afneita : veita; *mey* : *dey* : *ei* : *vei* Móriublóm 19, 20, 25. Úr því að kemur fram um 1500, má sjá þess merki í brjefum að þá fer fyrir alvöru að losna um *y* í íslensku. Frá þessum tíma eru varðveitt frumbrjef hvaðanæfa af landinu, og er því miklu hægra nú, en þegar um fyrri tíma er að ræða, að sjá hvar málbreytingar ná fyrst útbreiðslu. Bæði Jóhannes L. L. Jóhannsson, Nokkrar sögulegar athuganir bls. 127 og jeg, Um ísl. orðm. bls. XVII, bentum á líkur til þess, að þegar breyting *y*-hljóðanna í samsvarandi ókringd hljóð tók fyrir alvöru að breiðast út í íslensku máli, þá hafi þessi merka breyting fyrst gengið um Vesturland. Bygði sjera Jóhannes þetta á ritháttum í brjefum, en jeg hafði veitt því athygli, að Marteinn Einarsson (Snæfellingur) ruglar alveg saman *y, ý* og *i, í* í handbók sinni, er prentuð var 1555. Síðan hef jeg fundið fleira, er styður þessa tilgátu.

¹ Á Norðurlandi, eða. a. m. k. í Skagafirði, mun tvíhljóðið *ey* hafa runnið saman við *ei* á 14. öld og sá samruni haldist síðan. Dæmi Um ísl. orðm. bls. XX—XXI. Jeg hef fundið miklu fleiri dæmi en þar eru talin.

Eitt af þeim brjefum, er sjera Jóhannes tekur dæmi úr, er transskript frá Okrum í Borgarfirði vestra (1513), af brjefi, gerðu á Helgafelli í Snæfellsnessýslu 1406. Brjefið er prentað í *Diplomatarium Islandicum* III, 708—09, og hefur sjera Jóhannes farið eftir útgáfunni, en hún er ekki allskostar nákvæm. Jeg hef borið útgáfuna saman við skinnbrjefið, og kom þá í ljós, sem ekki sjest af útgáfunni, að titill presta, *síra*, er skrifaður *syra*, á þeim fimm stöðum í brjefinu, er orð þetta kemur fyrir. Hjer að auk er ritað *óbrygðuleg*, *óbrygðanlega*, *Þorleyfssonar* og *Eyríksstöðum*. Brjefið er rjett blaðsíða í DI. Á sama skinnblaði, AM Fasc. LXV, 17, eru, auk Helgafellsbrjefsins, transseriberuð tvö önnur brjef. Annað er brjef Jóns Skálholtsbiskups frá 10. mars 1410, og er það prentað, með formála útgefandans, í DI III, 730—33. Brjefið sjálft er 1 1/4 bls. í DI, og eru þar þessar *y*-villur: *óbrygðuliga*, *skyljast*, *dyrfast*, *fleyra*, *meyra*, *syra* (titill presta, *síra*) tvisvar; rangritun þessa síðasttalda orðs er ekki sýnd í útgáfunni. Hitt er brjef Stefáns biskups í Skálholti 9. okt. 1502, prentað í DI VII, 615—17. Þetta brjef er frekar tvær blaðsíður í DI, og *y*-villur eru sex í brjefinu, en að eins ein sýnd í útgáfunni: *óbrygðiliga*, *Skýðsholt*, *fleyri*, *leyst* (af *lítast*), *Eyríksstaðir*, *Isleyfarhúsum*. Það er áreidanlegt, að sá, er ritaði AM Fasc. LXV, 17, hefur ekki haft *y*-hljóðin í máli sínu. Vert er að taka eftir því, að allar villurnar hjá honum eru þannig, að *y* er ritað, þar sem það hefur aldrei átt heima. Þetta sýnir, að skrifaranum hefur verið annt um, að halda *y*-i, en hann hefur ómögulega getað sett það rjett.

Bósarímur munu ortar í Borgarfirði vestra, einhverntíma á 15. öld. Í þeim rímum eru *y*-hljóðin rímuð við *i*, *í*, *ei* oft en vant er um svo gömul ljóð, sjá Jirizeck Bósarímur XXV. Nefna má það ekki síður, að Hallur Ögmundarson var Vestfirðingur.

Í skinnbókinni AM 343 a, 4to frá 15. öld, er stundum rangsett *y* fyrir *í*, sjá Emil Olson Yngvars sögu vídförla bls. XXXVI—VII. Því miður er ómögulegt að vita hvar skinnbók þessi er rituð, en á Vesturlandi hefur hún verið. Á bl. 76 v er með 17. aldar hendi skrifað á röndina, líklega til þess að reyna penna, og stendur þar, að þetta sje skrifað á Þingeyri (o: í Ísafjardarsýslu). Þótt ekki sje nokkur víska um uppruna handritsins, er þetta þó spor, sem vísar til Vesturlands¹.

¹ Í þessu kroti á röndinni eru nefndir tveir menn, Einar Torfason og Magnús Magnússon, en ekki greinir neitt frekar um þá, nje hvar þeir eigi heima.

Et norrønt lånord i middelirsk.

Av

Alf Sommerfelt.

I sine *Ranbemerkinger til det norsk-irske spørsmål* (Avh. utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo II, 1927, n:r 4) har Carl Marstrander vist hvordan det middelirske ord *alcaille*, *allcaille* har betydningen »demon», »spøkelse», »gjenganger» og gjengir et gno. *alf-karl*. Ordet er kjent fra *In Cath Catharda*, en oversettelse eller rettere en gjenfortelling av Lukan's *Pharsalia*, en tekst som sproglig sett kan settes til ca. 1100 eller litt senere. Alvene oppfattes ofte som de dödes ånder; på Island er troen på dem levende den dag idag, som Marstrander også fremhever.

I den samme tekst, utgitt av Whitley Stokes, *Irische Texte*, IV, forekommer også et ord *allgotha*.

Det finnes under skildringen av varslene om borgerkrigen hvor også *allcaille* optrer.

895: *Atcluintis allgotha aighthidi 7 ardgairmneach aduathmar i fedhaib 7 i fidnemedaid na hEdaili, 7 ni faicte cuic dognit insen*, »det hörtes forferdelige *allgotha* og uhyggevek-kende höie bröl i Italias skoger og hellige lunder og den som gjorde dette kunde ikke sees».

Videre forekommer det under skildringen av hvordan et beleiringstårn blir trukket frem til Marseilles' bymur.

1835: *fothrom na fén ica foghluasacht, 7 allgotha na n-anradh, 7 flescbeimech na slat 7 na n-echlasc i lámhaibh na*

laech . . . »støien av vognene i bevegelse og krigernes *allgotha* og slåingen med kjeppene og med svövene i heltenes hender . . .»

I lignende bruk 5948:

Atclüinti ann allgota móra arda allmurda na n-uasal 7 na n-airdrig 7 na n-armann ic fubtadh a mbidbad 7 ic gre-sacht a muintire im calma do denum, »der hörtes det store höie, merkelige (eg. fremmede) *allgotha* av stormennene og overkongene og officererne idet de skremte sine fiender og egget sine folk til å kjempe tappert».

I en annen tekst av samme gruppe finnes ordet også. Det er i Book of Leinster-versjonen av Dares Phrygius' *Historia de Excidio Troiae*, en tekst som sproglig står *In Cath Catharda* meget nær. Den er kanskje litt eldre enn denne og kan derfor settes til ca. 1100 eller noget för. Ordet forekommer her i skildringen av et sjöslag (Wh. Stokes, *Togail Troi*, Calcutta 1882) 1428: *allgotha na stiurusmand i[c] cosnam chúain : béimnech na m-barilli ri borddaib na m-bárc*, »*allgotha* fra styresmennene som forsvarer en havn; tønnes larm når de støter mot skibssiden».

Teksten har flere norske lånord. Foruten *stiurusmand* = *styrismaðr* forekommer i samme avsnitt også *láideng* = *leid-angr*.

Det er tydelig at ordet *allgotha* er pluralis til et *allguth* hvorav siste ledd er *guth* »stemme». Stokes oversetter det i sin utgave av *Togail Troi* med »great noise» og i *In Cath Catharda* med »great noise» eller »cliff-noise» d. e. »ekko?». Betydningen synes imidlertid efter de nevnte eksempler at være »dödnings skrik», dernest »voldsomt rop, skrik». Man kunde hevde at første ledd er adjektivet gammelirsk *oll* »ampius», som brukes forsterkende i sammensetninger, f. eks. med *mór*, *már* »stor», *ollmar*, med *bríg* »kraft», *ollbríg* o. s. v. *a* for *o*

i *oll* finnes i eksempler i *Saltair na Rann* (se glossaret i Stokes' utgave, Oxford 1883). Det forsterkende *oll* såvelsom adjektivet selv er imidlertid gått tidlig av bruk. I *Passions and Homilies*, den middelirske tekst fra *Lebar Breac* og i *In Cath Catharda* finnes bare komparativen *williu* som synes å ha holdt sig lenger, og ellers ingen sammensetninger med *oll*. Det vilde da være overraskende å finne en slik sammensetning som ikke synes å opptre i de gamle sagaer i tekster som mere enn noen fra den tid representerer samtidens sprog. Bruken av *guth* i betydningen »rop, skrik» er også fremmedartet. Det er derfor naturligere i *all-* å se det samme element som i *allcaille* og i *guth* en gjengivelse av norrønt *mál* eller en avledning av det. Jeg behøver bare å minne om gno. *dvergs máli*, nynorsk *dvergmål*. Tekstene har som før nevnt en rekke lånord og synes å stamme fra en tid da den fredelige forbindelse med nordmennene var størst. Oversettelseslån i irsk fra norrønt sprog er velkjent som Marstrander har vist i sine *Bidrag*. At dødninger og spøkelser sender skremmende skrik er velkjent fra folketroen. I *In Cath Catharda* er der tale om det l. 4340 ff. På nordisk område behøver jeg bare å minne om de forestillinger som knytter sig til draugen og gasten.

Den dobbelte *ll* (irsk lang velarisert *L*) i *allcaille* og derfra i *allgotha* skyldes antagelig assosiasjon med *all* »klippe, berg». Assosiasjonen er naturlig da alvene jo ofte tenktes å bo i berg. Den irske form viser ikke nødvendigvis at *f* var bortfalt i norrønt sprog, selv om dette er sannsynlig av andre grunner (se Marstrander, *Ranbemerkinger* s. 16—17). Et bortfall av *v* i denne stilling i irsk vilde være helt naturlig.

Ett nybörjat skede i finländsk dialektforskning.

Av

T. E. Karsten.

Den första landsmålsföreningen i Norden är den år 1872 i Uppsala stiftade Västgöta landsmålsförening. Tanken vann spridning, och på våren 1874 utfärdade dåvarande docenten Axel Olof Freudenthal i Helsingfors till de nyländska, västfinska och österbottniska studentavdelningarna i Finland en inbjudning till ett sammanträde, avseende inrättandet av en svensk landsmålsförening i Finland, liknande dem, som i dylikt syfte bragts till stånd inom nästan alla studentnationer i Uppsala. Kallelsen ledde till grundandet av Svenska landsmålsföreningen i Finland. Dennas äldre historia är i sina huvuddrag skildrad i det år 1894 utkomna arbetet »Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors». Dess verksamhet sedan 1894 är likaså i huvudsak känd. De viktigaste resultaten av denna verksamhet äro som bekant nedlagda i det åren 1904—1907 utgivna verket »Ordbok över de östsvenska dialekterna» av Herman Vendell samt i den genom A. O. Freudenthal år 1901 i Sv. Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser, bd 15, utgivna samlingen av »Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan, upptecknade å Helsingfors svenska landsmålsförenings sammanträden 1893—1899», ett arbete, som alltsedan den egentliga landsmålsundersökningen hade bragts till en provisorisk

avslutning, trätt i förgrunden av föreningens intresse. Så upp-
tog föreningen under ny ordförande, prof. H. Pipping, ort-
namnen på sitt program, men väsentligen för en vetenskaplig
diskussion av i tryck förefintligt material, ej i syfte att åväga-
bringa nya materialsamlingar. Våra gamla »landsmålare»
voro emellertid redan spridda kring landet, och hos den yngre
generationen förspordes ej något större intresse för landsmåls-
föreningens traditionella uppgifter, huru maktpåliggande dessa
i och för sig voro. Den rena dialektforskningen hade hos oss
fått ge plats för folklöre och etnografi, och dessa forsknings-
grenar, även de tidigare omhuldade av landsmålsföreningen,
hade numera en annan central: svenska litteratursällskapet i
Finland. Landsmålsföreningen genomlevde en längre period
av relativ stiltje, och det år 1924 skedda försöket till dess
återupplivande ledde till en början ej till nämnvärd uppryck-
ning. Arbetskrafter och resurser för uppbringande av sådana
saknades.

Hösten 1926 betecknar emellertid inträdet av ett nytt skede
i föreningens hävder. I det 12. nordiska skolmötet i Hel-
singfors, 4—6 aug. 1926, deltog bland talrika andra skandi-
naver även prof. J. A. Lundell, den kände landsmålsveteranen
från Uppsala. Vid ett sammanträffande mellan Lundell och
tvenne av den gamla landsmålsföreningens i Helsingfors f. d.
funktionärer, dr J. Thurman och undertecknad, föll samtalet
helt naturligt på det nedlagda landsmålsarbetet i Finland. Jag
omtalade de redan då bekanta planerna på en storstilad under-
sökning av Finlands finska folkmål, det subsidium på 200,000
mark, som regering och riksdag redan då hade beviljat före-
taget, och den hemställan om anslaget höjande till det dubbla
beloppet, som den finska ordbokskommissionen då förberedde.
Här fanns ett svenskt intresse att bevaka. Undertecknad, lands-
målsföreningens dåvarande ordförande, skulle sätta sig i för-
bindelse med kommissionen för den finska undersökningen för

att utröna vad utsikter en svensk hänvändning i motsvarande syfte kunde ha att påräkna, och prof. Lundell lovade från Landsmålsarkivet i Uppsala tillhandahålla oss med all den litteratur i frågan vi för en orientering däri kunde ha behov av, ett löfte som sedermera i rikt mått infriats. Av den finska kommissionens sekreterare, dr Kaj Donner, erfor jag, att kommissionen ännu ej var färdig med sin motiverade hemställan om förhöjt anslag, och först sedan denna av regeringen behandlats och godkänts var det opportunt att inkomma med en motsvarande svensk. Den finska hänvändningen, som var utarbetad av dr Donner och vars huvudsynpunkter framgå av ett av honom vid andra periodiska forskarmötet 11—14. I. 1926 i Helsingfors hållet föredrag: »Om arbetet för åstadkommandet av en ordbok över de finska allmogedialekterna» (sedermera i tryck utgivet), ledde till önskat resultat. Årsanslaget är höjt till 400,000 mk, och ett vittsyftande ordboksarbete är i full gång under ledning av ett därför skapat särskilt organ: »Sanakirjasäätiö» ('Ordboksstiftelsen'). Dess verksamhet har bl. a. tagit sig uttryck i en ny tidskrift: »Sanastaja» ('Ordsamlaren'), som sedan mars 1928 utkommit med 4 nummer och har till uppgift att efterlysa och insamla ord, närmast ur det levande språkbruket, för en planerad stor ordbok över det finska folkspråket.

Nu var tiden för det svenska initiativet inne. Å undervisningsministeriet ansåg man, att petitionen för en svensk folkmålsundersökning i likhet med den för den finska borde utgå från en särskild kommission, representerande alla de olika samfund, som kunde taga sig talan i frågan. Initiativet togs av Svenska landsmålsföreningen. Den utsände en cirkulärskrivelse till Finska Vetenskaps societeten, Svenska litteratursällskapet i Finland och föreningen Brage för utseende av medlem i en kommission för frågan. Så tillkom »Kommissionen för undersökning av svenska folkmål och svensk folkkultur i Finland»,

däri sagda samfund samt Svenska landsmålsföreningen äro intresserade med var sin representant. Resultatet av vår händning till regeringen blev ett understöd av 50,000 mk, närmast för år 1928, och senaste vår utdelade kommissionen sina första stipendier. Man hoppas att det något knappa årsanslaget med tiden på ett eller annat sätt skall kunna ökas.

Landsmålsföreningens cirkulärskrivelse och den Svenska folkmålskommissionens inlägga till regeringen¹ äro bägge motiverade, och den senare redogör ingående för det blivande arbetsprogrammet. Själva metoden är i huvudsak densamma, som utarbetats för motsvarande forskning i Uppsala. Den följes i stort sett även vid undersökningen av finskt folkspråk i Helsingfors, och i den ovan nämnda broschyren av Donner får läsaren en rätt god inblick däri. Det väsentliga är kravet på ett intimt samarbete mellan folklivs- och folkmålsforskning. I vår kännedom av Finlands svenska folkmål finnas ännu stora luckor, men i huvudsak kunna de sägas vara kända, och det svenska undersökningsprogrammet blir därigenom ej blott kvantitativt betydligt mindre omfattande utan även kvalitativt enklare än det finska. Det fortsatta arbetet skall koncentreras dels kring de mest typiska av målen, dels kring de dialekter, som äro minst undersökta. Det avser komplettering av ord- och namnförråd, dialektgeografi, fastställandet av högsvenskt och finskt språkinflytande, fonetiska undersökningar enligt nyare metoder, m. m.

I senaste april månad deltog jag i första internationella lingvistikongressen i Haag och besökte på uppdrag av den svenska folkmålskommissionen, varav jag är ledamot, under denna resa även Uppsala och Marburg, de tvenne bekanta huvudorterna för den moderna folkmålsundersökningen i Sverige resp. Tyskland. Uppehållet i Uppsala blev givande på grund av de där (av prof. Lundell och doc. H. Geijer) fram-

¹ Skrivelserna ha in extenso avtryckts i tidskriften »Svenska landsmål» (1928).

ställda förslagen om ett intimare samarbete mellan Landsmålsarkivet i Uppsala, den svenska folkmåls- och folkkulturkommissionen i Helsingfors samt Institutet för nordisk etnologi i Åbo. Vad arbetsmetoden vidkommer opererar den statliga dialektundersökningen i Uppsala som bekant med typords- och frågelistor, liksom den i stort sett efter rikssvenskt mönster organiserade finska undersökningen i Helsingfors. Om dessa listors vetenskapliga och praktiska användbarhet råda visserligen bland fackmännen till och med i Sverige något avvikande meningar, och det är möjligt att det av det finska forskningsinstitutet i Helsingfors jämsides därmed gjorda försöket med en i samma syfte utgiven särskild tidskrift, varom ovan redan var fråga, kommer att leda till rikare och säkrare resultat, ty med en lämpligen redigerad tidskrift når man bredare lager av samhället än med de för stipendiater avsedda frågelistorna. Men de senare bli i stället billigare och äro lämpligare för systematisk ordundersökning. De komma därför även att införas vid den svenska dialektundersökningen i Finland, som dock till en början främst söker komplettera och eventuellt beriktiga de i O. F. Hultmans bekanta undersökning »De östsvenska dialekterna» av år 1894 sammanställda forskningsrönen i anslutning till ett av prof. H. Pipping uppgjort frågeformulär. En av den finländska undersökningen, både den finska och svenska, införd nyhet är väl även den speciella vikt man här fäster vid en omsorgsfull fonetisk förberedelse av stipendiaterna.

I det rikssvenska typords- och frågelistsystemet spelar den geografiska synpunkten en viktig roll. Vid den tyska dialektundersökning, som sedan decennier bedrives i Marburg, dominerar den helt. Här är hemorten för Wenkers berömda »Sprachatlas des deutschen Reichs», här har den alltsedan 1876, då Wenker utsände sina första frågeformulär, i flera olika etapper småningom utarbetats. Insamla hållre litet från möjligast alla, än

mycket från ett otillräckligt antal orter — detta var den ledande tanken hos Wenker, då han 1876 lät sina berömda 40 satser gå ut till de nord- och mellantyska byskolorna, för att av lärare och elever överföras i respektive orters folkspråk. De innehålla i sina 325 särskilda ord, av vilka månget uppträder flera gånger, ett stort antal språkliga egenheter, som för 50 år sedan syntes Wenker tillfyllas för att åskådliggöra de dialektala huvudskiljaktigheterna i Nord- och Medeltyskland. Till grund för Wenkers atlas ligga inalles 44251 formulär från 40736 tysk- eller nogare sagt germanskspråkiga orter, ty ej mindre än 290 danska och 67 frisiska äro medräknade. Senare (1888) ha 32 tyska orter från Luxemburg tillkommit. Wenkers atlas omfattar dessutom ännu 1760 orter inom riket, där man talar något främmande språk: franska, vendiska, böhmiska, polska eller litauiska. Wenker indelar riket i 3 sektioner: ett nordvästblad, ett nordostblad och ett sydvästblad. Dessa 3 blad äro i den karta, som nyligen begynt utgivas av Marburgerprofessorn F. Wrede, förenklade till ett. Så framgår redan av kartans omslagstitel: »Deutscher Sprachatlas auf Grund des von Georg Wenker begründeten Sprachatlas des deutschen Reichs und mit Einschluss von Luxemburg in vereinfachter Form bearbeitet bei der Zentralstelle für den Sprachatlas des deutschen Reichs und deutsche Mundartenforschung unter Leitung von Ferdinand Wrede». Hos Wrede äro orterna med icke-tyska språk utelämnade, men i stället hoppas han kunna utsträcka kartan över hela det sammanhängande tyska språkområdet, även de tyska delarna av Österrike, Schweiz, Böhmen, Flandern och Holland. Å grundkartan finnes utrymme för dessa tillägg, som efterhand införas å kopparsticket. I Österrike har redan Undervisningsministeriet på uppmaning av Vetenskapsakademien uppfordrat lärarkåren att intressera sig för det betydelsefulla företaget, och insamlingen av formulären är i full gång. Överhuvud ha vederbö-

rande riks- och statsmyndigheter visat undersökningen det största tillmötesgående och utan avbrott uppehållit det även under de tunga efterkrigsåren. Preussiska ministeriet för vetenskap, konst och folkbildning har burit kostnaderna för kopparsticket och grundkartan. Inrikesministeriet har i och för en möjligast allmän spridning av kartverket kostnadsfritt överlåtit ett exemplar därav till varje tyskt universitet, varje högskola, högre läroanstalt och mellanskola. Det beräknas komma att omfatta 20 häften. Tvenne äro utgivna.

Det Wenker-Wredeska kartverket har sin främsta betydelse för Tyskland och de tyska dialekterna. Men till en annan del tangerar det viktiga frågor i språkvetenskapens själva principlära. Det betecknar i viss mån en förskjutning av hela dialektforskningen i riktning mot *dialektgeografi*. Verkets ledare, prof. Wrede, karakteriserade i samtal med mig sitt verk som rent av revolutionerande: som en lika naturlig som nödvändig reaktion mot ensidigheten i den junggrammatiska historicism, som länge varit enarådande i Tyskland. Denna uppfattning genomgår även hans skrifter i ämnet. Hela denna undersökningsmetod blev, som ju var att vänta, därför också från början häftigt angripen från junggrammatiskt håll. Bland opponenterna märkes särskilt Otto Bremer, som låter sin kritik utmyнна i satsen: »Wir müssen uns eben damit bescheiden, dass dieser sprachatlas schlechterdings kein Bild der *gesprochenen* Sprache geben kann, sondern nur das Bild der Sprachformen wie sie die einzelnen Lehrer *schreiben*»¹. Även Hermann Hirt har i sin »Geschichte der deutschen Sprache» blott hårda ord om metoden, likaså — å nordisk botten — norrmannen J. Sverdrup i sin i Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Band I, 1928, införda anmälan av Meillet's *La méthode*

¹ Jfr O. Bremer, Beiträge zur Geographie der deutschen Mundarten in Form einer Kritik von Wenkers Sprachatlas des deutschen Reichs, Leipzig 1895, och samme förf. i PBB. 21, 27—97.

comparative en linguistique historique. Sverdrup, liksom redan Meillet, föredrar det franska verket: *l'Atlas linguistique de la France* par Gilliéron et Edmont. Lingvisten bör, som här skett, göra de lingvistiska rönen å själva platsen, vandra från ställe till ställe och själv anteckna sina iakttagelser. Men han medger att blott ett par dagars vistelse å varje ort, såsom här skulle skett, knappt varit tillräcklig för den noggranna orientering i dialekten, som är en förutsättning för fullt exakta iakttagelser. Oppositionen mot det tyska verket har emellertid så småningom lagt sig, och Wrede betecknade som en verklig triumf för sig att hans förnämsta elev och f. d. assistent Th. Frings kallats att efterträda Sievers i Leipzig, junggrammatikernas gamla huvudborg. Metoden är numera erkänd i vida kretsar. Ett enskilt belägg för erkännandet finner man t. ex. i holländaren M. Schönfelds i »De Nieuwe Taalgids» 1928, S. 149 införda anmälan av »Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte» (Jena 1926) av Fr. Steinbach, utgången från den av Frings och Aubin grundade Bonnerskolan, eller i samma holländske författares »Overzicht van het onderzoek der plaatsnamen in de Nederlanden, voornamelijk in de laatste tienjaren» (särtryck ur »Nomina Geographica Nederlandica», S. 12 f.). Men oppositionen är ingalunda helt nedtystad. Den gjorde sig åter påmind vid Haag-kongressen, i ett föredrag av Berlinerprofessorn G. Neckel över temat: »Dialektgeographie und Sprachgeschichte müssen enger zusammenwirken als bisher»¹. Han erkänner öppet den äldre generationens ensidighet, men en sådan finnes även hos »de yngre», och den senare väger tyngre, emedan den misskänner ej blott viktiga sidor av forskningsobjektet utan även redan föreliggande betydande forskningsresultat. Språkliga företeelser i äldre tid, över vilka den modärna dialektgeografien

¹ Se »Premier congrès international de linguistes à la Haye du 10—15 Avril 1928», s. 21 ff.

kan sprida ljus och vilka ej tillfredsställande lösas medels ljudlag och analogi, funnes dock. Hit hör möjligen *a*-omljudet, i vilket A. Kock och O. F. Hultman förgäves skulle sökt bringa ordning, likaså förhållandena vid den gamla diftongen *au*, som kvarlever blott på Gotland. Jag anmärker härtill, att jag själv redan 1920, i en i »Finsk Tidskrift» ingående uppsats benämnd »Den finlandssvenska nationalitetens uppkomst», s. 202 ff., 222, samt 1922 i mina »Fragen aus dem Gebiete der germanisch-finnischen Berührungen» s. 115 ff. vid just dessa företeelsers förklaring åberopat en språkgeografisk grund.

Här intresserar oss dock närmast den betydelse de stora kontinentala dialektundersökningarna, den tyska och den franska, från metodens sida kunna äga för de finländska. Hos bägge äro de angripbara punkterna uppenbara: dels amatörskapet i de lokala tyska skoluppteckningarna, dels den icke fullt garanterade grundligheten i kännedomen av själva dialekten i den franska undersökningen. I Finland följer man en medelväg: stipendiaterna böra vara vetenskapligt kvalificerade för sina uppgifter, men samtidigt väl orienterade i de dialekter, som skola undersökas, vilka de hälst böra kunna behandla som sitt modersmål.

Och ännu några ord om vårt program. Jag nämnde att det i främsta rummet avser kombinerad ord- och sakforskning. I detta avseende komma de bägge finländska kommissionerna att i viss mån kunna samarbeta, ty en rätt stor procentsats av det nu använda östsvenska ordförrådet är i form av lånord upptaget av finnarna. Men det finska folkspråket i Finland omfattar därjämte talrika svenska lånord, vilka äro försvunna ur de nu talade svenska allmogemålen i landet men engång i dem förekommit. I de utkomna häftena av den ovan nämnda finska tidskriften »Sanastaja» offentliggör prof. E. N. Setälä en serie av ej mindre än 31 ordartiklar från området för gammal finsk folktro. En avsevärd

procentsats härrör ur nordgermansk källa: Finlands forna svenska folkmål, och de företräda vitt skilda stadier av detta språk, alltifrån det urgermanska *menninkäiset* 'de avlidnas andar' (< urnord. **menþingā* = fornisl. *minning blótsins* 'offerfest') upp till forn- och medelsvenska ord som *turilas* 'troll', *Pellon pekko* 'korngud' (bjugg), *Aarni* 'gudom för nedgrävda skatter' (jfr got. *asneis* 'daglönare', fht. *arnēn* 'förtjäna', fi. *ansaita* ds., nht. *Ernte* 'skörd', sv. skörde-and), *para* (sv. *bjäran*, *baran*), *kratti* (sv. *skratte*), *Lukki* (sv. *Loke*, *Locke*), *huunpurema* (sv. *hog-bett*), o. s. v. I avdelningar för andra begreppsförhållanden möter oss ungefär samma bild. I N:o 4 ges bl. a. en förteckning på 16 dunkla ord ur havs- och sjöterminologien. Av dem äro 8 uppenbara svenska lån, ehuru de till stor del ej förr uppmärksammas. För kännedomen av äldre finsk och — svensk ordhistoria, äldre finskt och — svenskt folkliv blir denna frågetidskrift synbarligen en rikt flödande källa. En underström av osjälvisk, nationell entusiasm för företaget går genom de nu redan ytterst talrika, från de djupa leden av folket ingångna svaren. Leve den länge!

Zum Gebrauch des Präteritums im Altisländischen.

Von

Hans Pollak.

Eine Untersuchung über den Gebrauch der Tempora in Ares Íslendingabók (IB.) soll demnächst der Öffentlichkeit vorgelegt werden. Heute seien hier nur zwei Fragen herausgegriffen.

I.

Nygaard sagt *Norrøn Syntax* § 172: »Imperfektum er den egentlige betegnelse for fortidstrinnet, og som saadan bruges det om en handling eller tilstand, der ligger forud for den talendes tid, og som udsiges uden direkte relation til denne, navnlig naar udsagnet paa en eller anden maade (ved adverbium, tidsbestemmelse ved subst., tidsbisætning) er henført till et bestemt punkt i fortiden».

Demgegenüber sei nun darauf hingewiesen, dass es in der IB. eine ganze Reihe von Stellen gibt, in denen das Pt. die unmittelbare Beziehung zum Verfasser herstellt. Dabei handelt es sich zumeist um die Verbalform *sagþe*, z. B. *Svá sagþe þorkell oss Gellessonr* 6,1 f. [I, 5]¹. Vgl. ferner 6,13 [II 5]; 8,1 [III 2]; 8,6 [III 2]; 11,14 [V 6]; 17,10 f. [VII

¹ Ich zitiere nach der 2. Aufl. von Golthers Ausgabe in der Saga-Bibl. und gebe zuerst Seite und Zeile an, dann in eckiger Klammer Kapitel und Absatz.

18]; 20,12 [IX 9]; 21,2 [X 1]. In diesen Fällen steht die Wendung entweder nach der betreffenden Mitteilung oder, nachdem ein Hauptteil der Mitteilung erfolgt ist. Dagegen heisst es an einer Stelle, einen neuen Bericht einleitend: *Svá hava oc spaker menn sagt, at ...* 8, 7 [III 3].

Auch das Pt. *cunna* kommt in einer persönlichen Bemerkung des Schriftstellers vor: *Ísland byggesc fyrst ýr Norvege á dögom Harallz ... at ætlon oc tþlo þeira Teitz ... þess mannz, es ec cunna spacastan ... oc þorkels ...* 4,13 ff. [I 1].

Nebenbei sei bemerkt, dass auch die Beziehung von Ares Gewährsmann zu dessen Gewährsmann durch das Pt. ausgedrückt wird: *at því, es sá talþe fyr þorkele ..., es siálfr fylgþe Eiríke ... út* 13,7 [VI 4].

II.

Bekanntlich findet man im Altisländischen häufig zusammengesetzte Verbalformen, die aus einer finiten Präteritalform von *vesa* und dem Part. Pt. eines anderen Verbums bestehen.

Die Verbindung kann einen vergangenen Zustand ausdrücken, z. B. *Í þann tíþ vas Ísland viþe vaxet á miple fiállz oc fiþro. Þá vþro hér menn cristner ...* 5,6 f.¹ [I 3]; *vas vaxet* hat hier die Geltung des aktiven erzählenden Pts. eines durativen Verbums; *vas viþe vaxet* entspricht etwa dem deutschen 'war weithin mit Wald bedeckt' = 'war walddreich'. Ebenso aufzufassen ist wohl: *oc vþro þá Úlfiótzlog colloþ* 6, 13 [II 5] 'und man nannte diese Gesetze U.'; ferner *Odz, þess es callaþr vas Tungo-Oddr; hann vas borgfirþer* 10,2 f. [V 1] 'der T. hiess ...'. Dass dieses *callaþr vas* dasselbe bedeutet wie ein *hét*, zeigt z. B. der Vergleich mit 9,2 f. [IV 2]: *En*

¹ Meine Beispiele sind auch hier wieder der IB. entnommen.

maþr hét þorsteinn surtr, hann vas breiþfirþer. Keine dieser Formen drückt einen in der Vergangenheit abgeschlossenen Zustand aus oder ist etwa vorzeitig. Es handelt sich da vielmehr um ein (passives) duratives Tempus der Erzählung. Die Bezeichnung 'Plusquamperfekt' wäre vom Standpunkt der Bedeutung verfehlt.

Durch unsere Formengruppe kann in der IB. auch die Erreichung eines Zustands in der Vergangenheit ausgedrückt werden (aber auch dann nicht Vorzeitigkeit zu einem Pt.): *En síþar fóm vetrom vas sú heipne af numen* 17,9 f. [VII 17].

Oft bezeichnet die Formengruppe einen vergangenen Vorgang. Da kann die Aktionsart verschieden sein. Vgl. *Alþinge vas sett* ... 7,5 [III 1]; *En síþan vðro sett fiórpungar þing* 11,13 f. [V 6]; wahrscheinlich gehört hierher auch 6,15 [II 5], obgleich in Möbius' Übers. eine abweichende Auffassung zutage tritt; vgl. ferner: *oc vas þá þat þegar í log leitt* 9,15 f. [IV 5]; ähnlich 21,14 [X 3]; *þeir vðro sötter á þinge* .., 10,8 [V 3]; *Í ... vas vígþr til byscops* 19,9 [IX 1]; ebenso 20,8 [IX 9]; 20,22 [X 1]; zweimal 23,10 f. [X 10 f.]; 23,14 f. [X 12]; 23,17 f. [X 13] (dagegen *þeir urþo ... vígþer II til byscopa* 19,15 [IX 2] 'brachten es bis zum Bischof'); *Et fyrsta sumar, es B. sagþe log upp, vas nýmæli þat gørt, at* ... 22,11 ff. [X 9] 'wurde die neue Bestimmung getroffen, dass ...'; ähnlich 17,5 [VII 17].

Ebenso in Nebensätzen. Vgl. *Teit fðdde Hallr ... , sá maþr, es þat vas almællt, at milldastr være* 19,18 [IX 4] 'von dem man allgemein sagte, ...'; *A., es scírþr vas í elle sínne, þá es cristne com á Ísland* 26,8 f. [Anh. II 2] 'der getauft wurde . . .'; vgl. ausserdem 21,17 ff. [X 4] und 22,19 f. [X 9].

In all diesen Fällen ist unsere Umschreibung der Bedeutung nach einfach eine Form der Erzählung.

Sie kann aber auch Vorzeitigkeit in der Vergangenheit

ausdrücken. Vgl. *þá vas þat mællt et næsta sumar áþr í lögom, at . . .* 14,11 f. [VII 7] und *En þat vas til þess haft, at . . .* 15,1 [VII 7] 'dies hatte dazu . . . geführt' (Heusler). Vgl. ferner den Opt. 21,15 [X 3], der einen vorzeitigen Vorgang (bzh. gleichzeitigen Zustand) in der Vergangenheit wiedergibt.

In einigen Fällen könnte man bei unserer Formengruppe schwanken, ob es sich um Vorzeitigkeit oder Gleichzeitigkeit in der Vergangenheit handelt. Vgl. *En sá hét Colr, es myrþr vas* 8,1 [III 2]; *at sogo . . . spacra manna, þeira es til þess vðro tecner* 22,14 f. [X 9]; *En hann hafþe áþr látet telia búendr . . . oc vðro þá . . ., en ótalþer vðro þeir, es eige ótto . . .* 22,3 ff. [X 7] 'nicht gezählt wurden' (vgl. Heusler, *Elementarbuch*² § 436, Anm. 2: »Die Partt. Pass. können auch ausserhalb des adjektivischen Gebrauchs komponiert werden mit ó- . . .») oder 'ungezählt . . . blieben' (wie Möbius übersetzt)?

Es erhebt sich nun die Frage, wie unsere Umschreibung zu werten ist. In der Literatur begegnet uns oft der Ausdruck Plusquamperfektum. Will man damit die Formengruppe bezeichnen, so ist er unzweckmässig, weil er ja auch gleichzeitig für Verbindungen wie *hafþe teket* (oder *vas bygt orþet*) verwendet wird. Zielt man jedoch mit ihm auf die Bedeutung, so wirft man auch zwei Dinge zusammen, nämlich 'erreichter Zustand in der Vergangenheit' und 'vorzeitiges Geschehen in der Vergangenheit'; ausserdem ist das Pt. von *vesa* † Part Pt. in der Mehrzahl der Fälle der Bedeutung nach gar kein 'Plusquamperfektum'. Übrigens spielt unsere logische Analyse des Zeitverhältnisses keine Rolle für die Beurteilung der Bedeutung einer Verbalform, wir müssen vielmehr den Standpunkt des Schriftstellers zu finden suchen und so die Bedeutung der Form ermitteln. Auf dem Wege

zu dieser Erkenntnis ist wohl Nygaard (*Norrøn Syntax* § 176, Anm. 1), aber er geht ihn nicht bis zu Ende. Der Schriftsteller kann nämlich in seinem Denken leicht von einer vergangenen Zeitspanne in eine dieser vorausliegende hinübergleiten, was für ihn vergangen ist, als schlechthin vergangen empfinden und einfach durch das Präteritum bzw., wenn es sich um ein Passivum handelt, durch *vas* + Part. Pt. wiedergeben ohne Rücksicht darauf, auf welche Zeitspanne sich eine unmittelbar vor- oder nachher benutzte Präteritalform bezieht. Vgl. *En Hallr sagþe oss svá, es . . . munþe siálfr þat, es hann vas scírþr, at þangbrandr scírþe hann þrévetran* 20,15 ff. [IX 10]. Da stehen *vas scírþr* und *scírþe* auf ganz derselben Zeitstufe. Vgl. ferner *scírþr vas* und *com* 26,8 f. [Anh. II 2].

Man kann überhaupt sagen, dass die Verbindung von Präteritalformen von *vesa* und Part. Pt. in passiver Bedeutung in der überwiegenden Mehrzahl der in der IB. vorkommenden Fälle genau so verwendet wird wie das einfache Präteritum in aktiver Bedeutung. Vgl. noch z. B. *sagþe* und *vas gørt* 22,12 [X 9], *lauc* und *vas mællt* 17,3 ff. [VII 16 f.], *com* und *vas vígþr* 23,9 f. [X 10]. Wenn wir ferner sehen, dass die Konjunktionen *áþr* und *fyrr an* beim aktiven Verbum in der IB. stets mit dem Opt. Pt. verbunden werden (z. B. *áþr . . . yrþe dauþr* 8,12 [III 4]; vgl. auch 11,5 [V 5], 13,6 f. [VI 4] und 15,9 [VII 8]), so müssen wohl die nach denselben Konjunktionen auftretenden Verbindungen *være átt* (7,2 f. [II 6]) und *være teken* (20,17 f. [IX 10]) als die entsprechenden Passivformen aufzufassen sein.

Unsere Umschreibung ist also ihrer Bedeutung nach im Ind. zumeist nichts anderes als die passive Erzählform (im Opt. die passive Entsprechung des einfachen Opt. Pt.), und ihr Anwendungsgebiet deckt sich im grossen und ganzen mit

dem des aktiven Pts. Es reicht aber einerseits darüber hinaus, weil sie auch bei nicht-durativen Verben rein Zuständliches in der Vergangenheit ausdrücken kann; andererseits deckt es das Gebiet des einfachen Pts. nicht ganz, da einige Verba statt unserer Umschreibung oder in Konkurrenz mit ihr eine Reflexivform in passiver Bedeutung bilden, und da selten auch die — andere — Umschreibung mit Präteritalformen von *verpa* eintritt.

Olika händer i Cod. Holm. D 4.

Av

Erik Noreen.

Till våra särskilt i litterärt avseende allra viktigaste fornsvenska handskrifter hör som bekant Kungliga Bibliotekets papperscodex D 4 i smal folio. Många gånger har den lagts till grund för textupplagor i Svenska Fornskriftsällskapets samlingar utan att det dock där (förr än i min upplaga av Hertig Fredrik 1927), såvitt jag kunnat finna, någonsin anmärkts att handskriften ej är nedskriven av en enda person¹. Tvärtom heter det uttryckligen i Ahlstrands upplaga av Konung Alexander (på titelbladet oriktigt G. E. Klemming!) s. 360: »ett facsimile af handstilen (sic) är bifogadt Flores och Blanzeflor», och enligt Klemming, Medeltidens Bibelarbeten I, s. 587 är handen i Cod. Thott. 4, 4:o »samma vackra, jemna och täta karlstil» som i D 4 (jfr Hesselman, Språkformen i MB I, s. 8).

Hos Ad. Noreen, Altschwedische Grammatik s. 12 framhålles emellertid att D 4 är »von mehreren händen geschrieben, unter denen die älteste vielleicht schon vor 1400, die jüngsten sicher nach 1430 datieren». I min upplaga av Hertig Fredrik av Normandie har jag — då hela denna dikt är

¹ Ett enstaka undantag bildar ett uttalande i inledningen till Ivan (författad av Stephens). Om senare delen av bl. 206 r. (= H ij r.), latinska läkeråd för boskap, heter det (s. LXXXIV): »Skriften är här tydligen något yngre än i den öfriga boken». Detta är minst sagt tvivelaktigt. Bläcket är blekare än i närmast föregående parti (bibliska gåtor på latin), men handstilen torde vara den samma.

av samma hand¹ — inskränkt mig till att nämna att handskriften härrör från »minst två olika händer» (jfr mina Studier rörande Eufemiavisorna 2, s. 6, not: »flera händer»).

Frågan är naturligtvis i hög grad värd en närmare undersökning. Det bör ej ha kunnat undgå uppmärksamma läsare av Eufemiavisorna å ena sidan och exempelvis Alexander å andra, att ortografin visar konstanta olikheter: Eufemiavisorna enligt D 4 ha t. ex. *een* obest. art. (mask. och fem.) och använda sällan *w* i början av ord, Alexander däremot har *en* och regelbundet *w* i början. I ögonen fallande är också att förra hälften av Alexander med orubblig konsekvens skriver *ok*, *ij* under det att senare hälften (fr. o. m. s. 215) lika konsekvent har *oc*, *i*.

Som ovan nämnts har Klemming identifierat »handstilen» i D 4 med den i Cod. Thott. 4, 4:o (= MB I, hs. A), och härtill ansluter sig Hesselman, a. a. s. 8, vilken dock endast jämfört en sida ur D 4 (fac. hos Schück 1911, s. 194) med Cod. Thott.

Resultatet av en granskning av de båda handskrifterna, som jag företagit, skall här i korthet framläggas.

Det första skrivna bladet i *Cod. Holm. D 4* är av pergament och utgör innehållsförteckning. Se om detta nedan. Blad A i² är defekt, i det att nedre hälften av bladet är bortrivet.

I. Bl. A i recto = Ivan v. 1—25: *hand 1*³. Vacker, karakteristisk stil, som jag f. ö. icke återfinner i handskriften.

¹ Jfr dock nedan s. 268.

² Hs. är paginerad A i — M iij. Denna beteckning har gjorts av minst två händer, av vilka den ena torde vara «hand 2».

³ De fyra första verserna äro uppfriskade med svartare bläck av annan hand. Rubrik saknas ursprungligen. Senare har här liksom på alla bladen i A-lägget tillagts: *herra iwan*.

Hand 1 börjar — liksom hand 2 m. fl. men i motsats till hand 3 — (*v* och) *w* med en ögla; *f* och *f* äro ovanligt långa. Särskilt karakteristiska äro hans *g*'n, där kroken icke löper ut i en spets utan stannar tvärt. — Beträffande ortografien märkes *oc* ~ *ok* (5 *oc*, 2 *ok*); prep. *i* skrives *j* (3 ex.) under det att hs. för övrigt har antingen *ij* eller *i*; utsträckt bruk av *e* för *æ*: *gledhi* v. 4, *swerdh* 10, *kreffwia* 14, *frembre* 27; *dyghdh* S — övriga händer ha regelbundet *gdh*.

II. Bl. A i verso = Ivan 41—73: *hand* 2. Energisk, jämn, karakteristisk stil. Hand 2 har alltid *w* med ögla, och i förbindelser som *fw*, *fw* sammanbindes denna ögla regelbundet med föregående bokstav; *g*-kroken löper ut i en vanligen krökt spets. — Ortografiskt: *oc*; *i* (ej *j*, *ij*); 'honom' skrives *hom̄*; *et* (v. 42; hand 3: *eet*); både i början av och inuti ord användes *w*, sällan *v* (*v*- i *vtan* 60, *vndradho* 65; men även *wte* 69); *v*-ljud mellan vokaler skrives vanligen *ffw* (*fw*), t. ex. *haffwer*.

III. Bl. A ii r. — bl. A v r., första fjärdedelen = Ivan 89—387: *hand* 3. Prydlig, lättläst stil, dock ej så karaktärsfull som hand 2, något rakare än övriga stilar i hs., ja ofta bakåtlutande. Den skiljer sig tydligast från alla de andra stilarna därigenom att *w* aldrig börjar med någon ögla (dylik har emellertid ofta tillsatts med annat bläck av annan hand, säkerligen hand 2); *g*-kroken löper ut i en spets men är i allmänhet smalare än vad fallet är hos hand 2; *æ* är ofta ovanligt högt, likt ett skrivet modernt *d*. — Beträffande ortografien märkes: *ok*; *ij*; *een*, *eet*; 'honom' skrives *honū*; i början på ord står nästan alltid *v* (ej *w*); *v* mellan vokaler skrives regelbundet *fu*, t. ex. *hafuer*.

IV. Bl. A v r., resten av sidan = Ivan 388—415: *hand* 4.

Svartare bläck än omgivningen, handstil av helt avvikande utseende. Så t. ex. skrivs *æ*, *ø* ungefär *á*, *ó*; *g* är öppet upptill, *y* ofta omsvängt åt höger. Även ortografien avviker mycket från övriga partiers: utsträckt bruk av *e*: *oc*, *iac*, *scal*, *sculle*, *angeslica*; prep. 'i' skrives 390 *ii* (eller *ji*) o. s. v.

V. Bl. A v v. = Ivan 416—461: *hand 3*.

VI. Bl. A vi r. — A vi v. (ett blad, kortare än de omgivande) = Ivan 462—553: *hand 2*.

VII. Bl. A vii r. — C xxvi r. = Ivan 554—slut; hela Hertig Fredrik: *hand 3* (dock torde rubriken bl. B xxvii v., *Aff hertig Fredhrík aff normandi*, vara av annan hand).

VIII. Bl. C xxvi v. — C xxvii r. = Gesta danorum (tryckt i Herr Ivan s. LXXIV ff.): *hand 5*. Påminner starkt om hand 2 men kan dock icke vara samma hand. Visserligen skriver hand 5 samma *w* med begynnande ögla som hand 2, men denna ögla dras ej ihop med t. ex. ett föregående *f*. — I fråga om ortografi överensstämmer hand 5 mer med hand 3 än med hand 2: *ok*, *ij*, *honū*. Vidare märkes svarabhaktivokalen *i* före *r* i *siælfuir*, *dighir* liksom hand 3 har *føddir* Iv. 946, *vintirs* Iv. 351, *bøkir* Fl. 1 etc., under det att hand 2 när svarabhaktivokalen före *r* är utskriven regelbundet har *e*: *grymber* Prosad. 122: 20, *riker* ib. 125: 5, *brænder* Al. 6792, *halder ater* Al. 7095, *hænder* Al. 7457, *føter* ib. o. s. v. (sällan *ir*, t. ex. *etir* 'etter' Al. 8988, 8992, *atir* Al. 8996, *taghir* Sv. kyrkobruk 84: 6, *brytir* ib. r. 23, *høstir* Ivan s. LXXX).

Bl. C xxvii r. är till hälften tomt, likaså bl. C xxvii v. — D i v. Bl. C xxviii och D ii — iij saknas.

IX. Bl. D iiij r. — D xxii v. = Flores: *hand 3*. Dock äro

överskriften *Her sigx aff flores oc blanzafloor* (obs. *oc*) och slutorden *Explicit liber de flore et blanzaflwr amen* av annan hand (samma bläck som besvärjelserna).

X. Bl. D xxii v., senare delen — 4 rader på D xxiii = Besvärjelser på lågtyska och latin: *hand 2?*

XI. Bl. D xxiii r. (resten) — D xxiiii r. (versosidan tom) = Bondepraktika på latin och svenska (se Ivan s. LXXIX ff.): *hand 2.*

XII. Bl. D xxv r. — F xxiii r. = Alexander v. 1—6572: *hand 5.* Samma ortografiska egenheter som i *Gesta danorum* (svarabhakti *i*¹, t. ex. *vngir* v. 67, *føddir* 199, 521, *fingir-gul* 305, *hiælmir* 336, *swartir* 890. Stilen skiljer sig ifråga om bokstavsformer föga från *hand 2* men är genomgående mindre energisk, mer jämntjock.

XIII. Bl. F xxiii v. — M xiiij v. (slut på handskr.): *hand 2.*

Av ovanstående framgår sålunda att D 4 säkerligen är skriven av fem händer, av vilka dock *hand 1* och *hand 4* endast skrivit ett fåtal rader var. De händer som äro av verklig betydelse äro:

a. *Hand 3* har skrivit hela Flores och hela Fredrik samt hela Ivan med undantag av ett par blad. Om ändringarna se strax nedan.

b. *Hand 5* har skrivit förra hälften av Alexander (v. 1—6572) samt det lilla stycket *Gesta danorum*.

c. *Hand 2* har troligen skrivit allt det övriga i handskriften, alltså t. ex.: senare hälften av Alexander (fr. o. m.

¹ Enstaka: *hardhar* 1808.

v. 6573); Karlamagnus; Speculum missæ; Lucidarius; Sju vise mästare; Huru siælin oc kroppin thrætto; Riddar sanct Göran; Siw sacramenta. Hand 2 har sålunda skrivit närmare hälften av den väldiga handskriften. Utmärkande för hans ortografi äro särskilt *i* (hand 3, 5: *ij*), *oc*¹ (h. 3, 5: *ok*), *hōm* (= *honum*; h. 3, 6 *honū*). Men hand 2 har även genomsett och reviderat det hela: från honom härröra utan något tvivel nästan alla de många ändringarna i Eufemiavisornas text (= hand 3); om dessas karaktär se f. ö. Olson, Flores och Blanzeflor s. XVIII, not, E. Noreen, Stud. rörande Eufemiavisorna 1, s. 23 ff. Hans karakteristiska, energiska stil och svarta bläck sticka vanligen skarpt av mot det förut skrivna, hans *w* med ögla likaså, ja han har i stor utsträckning satt till sina öglor på hand 3:s ursprungligen ögglelösa *w*; att *hōm* bl. A iiij r. och flerstädes härrör från honom är lika klart. Där så behövt har han friskat upp större partier, t. ex. hela bl. B xx v. Även i den text som hand 5 nedskrivit har hand 2 gjort — dock fåtaliga — ändringar, så t. ex. bl. D xxv r., d:o v., D xxvi r. Ett indirekt bevis för att denne korrektör är lika med hand 2 utgör den omständigheten att i hand 2:s text icke förekomma några ändringar med avvikande bläck eller stil. — Enligt min mening har hand 2 slutligen även skrivit det första bladet i handskriften, innehållsförteckningen, ehuru de 5 första raderna sedermera blivit starkt uppfriskade (delvis oriktigt; så står det numera r. 4: »Jtem aff hertigh hendrik aff normandi»).

Som ovan nämnt identifierade Klemming handstilen i *Cod. Thott. 4, 4:o*, med D 4:s. Enligt min uppfattning kan det knappast råda något tvivel om att detta är riktigt såtillvida att skrivaren av *Thott. 4, 4:o* är samme som huvudskrivaren

¹ Jfr dock härom vidare nedan.

i D 4, alltså »hand 2». Men härav följer också att Eufemiavisornas skrivare ej är Cod. Thotts. I Cod. Thott. återfinna vi hand 2:s energiska penndrag och hans ortografi: *w* i början av ord, *i*, *oc*, *hōm*, *e* regelbundet som utskriven svarabhaktivokal före *r* (t. ex. *alder* MB I, s. 5:10, 14, *riker* 7:18, *ilder* 7:26, *liker* 16:16, *siælwer* 416:17, *wander* 417:4) med enstaka fall av *i*, t. ex. *drikkir* (25:15).

Identifikationen bekräftas genom en ortografisk kuriositet, som torde vara rätt enastående. Som ovan nämnts skriver hand 2 i D 4 med ovanlig regelbundenhet *oc* (ej *ok*)¹. Där emot skriver han om ordet har majuskel vanligen *Ok*, t. ex. Al. 6798, Sv. kyrkobruk s. 4 ff., Prosad. s. 113 ff., 257 ff. Därjämte förekommer emellertid *Oc*, se t. ex. Sv. kyrkobr. 15:22, 27:8, 14². När »majuskeln» är liten till formatet och kännetecknad såsom sådan huvudsakligen av röd färg, skriver han ofta *Oc*, är *O* monumentalt även till storleken skriver han regelbundet *Ok*.

Cod. Thott. 4, 4:o har alltid *oc* och nästan genomgående även *Oc*, men majuskeln är också genomgående i den fortlöpande texten så liten att nästan endast rödfärgen gör den till »stor» bokstav. En enda gång, såvitt jag funnit, börjar 'och' kapitel och har då fått ett monumentalt *O*, och då skrives *Ok* (uppl. s. 453, hs. s. 267)³.

Då *hand 2* i D 4 är huvudskrivare och den som redige-

¹ Tryckfel i uppl. är *ok* Al. 6575, 6999, 7087, 7395, 9651 (även *ij* Al. 6574 är fel för *i*); *och* Prosad. 113:23 fel för *oc*. Rent enstaka ex. på *ok* finnas Prosad. 159:6, 251:18, 20.

² *Oc* Prosad. 144:15 är fel för *Ok*.

³ Här må nämnas att Cod. Verelanus (Cod. Holm. D 4 a, nytt signum) synes tillämpa en liknande fördelning mellan *och* och *Ok*. Hs. har regelbundet *och*, mycket sällan *ok*, däremot jämförelsevis ofta *Ok*, t. ex. s. 234 r. 1 (ny sida börjar alltid med versal), s. 244 r. 1, 255 r. 1, 264 r. 1, 312 r. 1, 330 r. 1, 151 r. 1, 93 r. 1, 42 r. 1, 43 r. 1 o. s. v. *Och* förekommer t. ex. s. 87 r. 1, 179 r. 1.

rat handskriften i dess helhet, så är Klemmings uttalande MB I, 587 att de båda handskrifterna »hafva således gemensam stam-ort» otvivelaktigt riktigt. Och vidare har Klemming ib. s. 588 framhållit att Cod. Thott. 4, 4:o säkerligen tillkommit i Vadstena kloster, eftersom mellan s. 92 och 93 varit inhäftat ett pergamentsbrev angående en gåva till klostret.

Att redaktören av D 4, »hand 2», varit munk i Vadstena är alltså ytterst sannolikt, och handskriftens karaktär av kollektivarbete gör också dess härkomst från ett kloster mycket trolig. Antagligen ha då även de andra händerna tillhört munkar. Vad Eufemiavisorna beträffar har ju samma hand 3 skrivit nästan alltsammans, men en halv sida är av hand 4. Denna Eufemiahandskrift, troligen något äldre¹ och defekt, har utfyllts och reviderats av (hand 1 och) hand 2 och fått bilda första avsnittet i den stora blandhandskrift man åstadkommit. Det må framhållas att det uppbyggliga inslaget i D 4 är rätt betydande och de latinska styckena ej få.

¹ Jfr citatet från Noreen, *Aschw. Gr.* ovan s. 263.

Ordet hurra.

Av

Hjalmar Ideforss.

Ordet *hurra* erbjuder i såväl vårt eget som främmande språk åtskilliga problem, vilka enligt min mening hittills icke fått någon nöjaktig behandling; delvis ha de ej ens observerats. Det är mig ej möjligt att på grundvalen av det material, som står mig till buds, lösa alla hithörande frågor, men jag hoppas kunna bidra till en riktigare uppfattning av ordet och dess historia i vårt eget och vissa andra språk än den nu gängse.

Mitt första säkra belägg på ordet förskriver sig från 1732: »Wår (= får) ja nu just tycke (= stycke) Ust, — —, Siunka (= sjunga) ja klateli (= gladelig) wil sän Tanttara, Fallara, Heja! *Hurra*, Kurasi, ti thess ja timber i timberinteja.» (åbomål) Firmenich 3: 894. Som av belägget synes, uttrycker *hurra* här glädje och ingår som ett med andra vanliga glädjerop likvärdigt led i en folklig ramsa. Flera liknande *hurra* kunna konstateras i Tersmedens memoarer; det första är dagtecknat 1741, »vi, söner och mågar, gjorde aftal att — — — upphöja henne (T:s moder) på en stol och under *hurra* och stoj dricka hennes skål med lyckönskan på dess födelsedag». Dens., Memoarer 3: 73 (gäller bergslagsbygden)¹. Hos Bellman är

¹ Tersmedens uppgifter kunna måhända anses vara av något tvivelaktigt värde för en noggrant arbetande ordhistoriker (jfr a. a. 1: IV och 4: 7), men då frekvensen av *hurra* är mycket stor och hans meddelanden för senare tider bestyrkas från annat håll, torde man i detta fall utan risk kunna taga hans uttalanden för goda.

detta *hurra* vanligt (som interjektion, substantiv och verb), alltifrån 1763. Tidiga belägg äro: »Sist jag lustigt surra, dundra, söp och *hurra*, — —» Poet. arb. 113, 1763, och »*Hurra* Camrater för Potiphars fru:» ibid. 167, 1765. Beträffande dateringen se Schück-Warburg, Ill. sv. litt.-hist.² 2: 263. I Posten för 1769, s. 416, sägas finska studenter »*hurra* och skrika» vid gästernas avresa från ett kalas. Hos Hallman finns ordet 1778: »Låt oss våra nöjen purra, Supa friskt och ropa *hurra!*» Dens., Skrifter (1820), s. 297, och året därpå uppträder det i en skånsk dikt på folkmål: »Löstet Kjära! Län woss sorra: Wi ham fåudt öin Nyer Prins! Lä woss roba: *Horra! Horra!* Håur o öin i Lavet fins;» Weibull, Saml. t. Skånes ä. hist. 1871, s. 106. Dikten uppgives vara sjungen »af församlad allmoge» men är utan tvivel författad av en bildad man. Från och med 1780-talets ingång är detta *hurra* ej svårt att finna i litteraturen, även om det ej på c:a 20 år ännu kan betecknas som allmänt. Jfr t. ex. 1790: »Lars. — — men då (när kungen kom) skall ni tro, då blef det väsen af. — Lovisa. Hur då? — Lars. Jo, det blef ett *hurra*, och pukorna gingo, och man klappade i tallrikarna.» Gustaf III, Födelsedagen, Skrifter 3: 365.

Vanligast är *hurra* under hela 1700-talet som glädje- och uppmuntringsrop bland sjömän och (något senare belagt) soldater. Det är i denna funktion, som det tidigast nämnes av en lexikograf, Sahlstedt, 1773: »Ropa *hurra!* Clamare *hurra!* nautarum est.» Hos Tersmeden förekomma exempel därpå redan 1734, rörande holländska sjömän: »Folket efter med *hurra* och glädjerop, utan att på minsta sätt lyda ordres, gick huller om buller — —.» Dens., a. a. 1: 295, och fr. o. m. 1742 rörande svenska. Wallenberg, Bellman och Ekman (Dagbok 34) erbjuda även belägg därpå. Vid 1772 års revolution hyllades Gustav III på Skeppsbron av sjömän med *hurra*:

»— de, som ibland sjöfarande ej funno tillfälle att se h. Maj:ts person, sprungo upp i tackel och tyg och ropade med de öfriga oupphörligt: *Hurra, hurra!*» (ur en anonym berättelse om revolutionen, återgiven i E. Hildebrand och C. Grimberg, Ur källorna till Sveriges historia 2: 423.) Jfr följande citat ur ett brev av Tersmeden, behandlande samma händelse: »var-efter h. Maj:t ej långt efter med en talrik kår — och springande pöbel för och efter sviten, som ropade *hurra* — ankom kl. half 3 till holmen,» *ibid.* 432. Ett belysande exempel på soldat-*hurra* av detta slag torde följande passus giva: »Jag (v. Döbeln) tilsade då fältväbeln Kumlander — — att be manskapet skrika *hurra*, på det fienden ej skulle blifva djerf af de klagorop, den (fienden) var à portée att höra från oss.» G. K. v. Döbeln, Berätt. om Fälttåget i Savolaks 1789, s. 44. Längre ned darsammastädes säges: »Det omtalte *hurra* togs af fienden för en ankommen förstärkning.»

I intet av de anförda exemplen har *hurra* den nu för ordet vanligaste funktionen som unisont hyllningsord efter ett utbringat leve. Denna användning därav bestyrkes dock redan för 1735 i fråga om holländska förhållanden: »gaf v. d. Pytte ordres att vid skålarna skulle för de kongl. 15 *hurra* och för de öfriga i proportion höjas.» Tersmeden, a. a. 2: 160, och för 1741 rörande svenska förhållanden: »När konungen under saluten passerade galärerna, skulle hela besättningen stiga upp, vifta med hattarna och distinct ropa 16 *hurra*.» a. a. 3: 111. Fram mot 1700-talets slut blev *hurra* tydligen det från officiellt håll gynnade hyllningsordet; man t. o. m. lejde folk, mestadels sjömän och soldater, att manifesteras folkets hyllning för monarken eller andra framstående personer. Seden omnämnes tidigt av bl. a. fru Lenngren, 1795: »(jag) höll tal på gator, torg och tak, Drack skålar vid kanoners brak, Och ropte *hurra* på begäran.» Dens., Biografie. Jfr

S. S. 3, Tillägg och kommentar, s. 324 (S. V. S.). Ännu fram mot mitten av 1800-talet var den levande; s. k. hurra-basar »hyllade» livligt Karl Johan på hans åkturer genom Stockholm. Ett roande exempel på överhetens kamp för *hurra* finner man hos Nicolovius: »Prosten sade dem (bönderna) att de skulle taga af sig hattarna och ropa: 'Gud bevara konungen!' men genom fjerdingmännen hade länsmannen låtit säga dem, att de skulle ropa *Hurra!* ett ord, som de aldrig förr hört och som den syd-skånska bonden har svårt för att uttala och aldrig borde befatta sig med.» Dens., Folklifvet i Skytts härad³ 18. Längre fram (ibid.) talar förf. om »det då ytterst ny-modiga, meningslösa *hurra*, hvilket det blir svårt för öfverheten att få åter utbytt mot det svenska, ärliga och allvarliga 'Gud bevara.'» I belysning av det ovan anförda förefaller det, som om de goda sydsåningarna varit något efter sin tid, såvida inte helt enkelt Nicolovius missmint sig.

Sammanfattningsvis kan sägas, att *hurra* först mot slutet av 1700-talet är fullt gängse i vårt språk dels som glädjerop i allmänhet, dels som hyllningsord. Däremot kan det under detta århundrade ej beläggas som anfallsrop. Det torde från början ha varit vanligast hos sjömän och dem närstående folkgrupper. Under 1800-talet har bruket att *hurra* spritt sig till alla samhällsklasser; samtidigt har *hurra* alltmer inskränkts till att bli ett rent hyllningsord, vars användning i stor utsträckning regleras genom konventionen¹.

Hurra synes, om än i något växlande utformning, i våra dagar vara känt i alla germanska och slaviska språk, i flertalet romanska, i finska och tjeckiska. En översikt av ordets förekomst i språk, som stå vårt eget nära, är av betydande

¹ I våra dagar torde denna form av hurrande känneteckna endast de anglosaxiska och skandinaviska folken. Av de senare äro svenskarna de ivrigaste »hurrarna».

intresse och torde väsentligen bidraga till en riktigare uppfattning av ordets historiska utveckling än den hittills vanliga. En genomgående datering av ordets uppträdande i olika språk är tyvärr omöjlig till följd av brist på säkra uppgifter. — I da. är ordet först belagt 1727 och synes hava varit ganska ovanligt under de närmast följande årtiondena, ungef. som i dåtidens svenska. Till en början visa alla belägg på »sjömans»-hurra. Se vidare Da. Ordb., under d. o. I ty. finner man *hurra* under nhty. tid först, 1773, hos Bürger (Leonore), närmast som ett hetsningsrop, och därefter, fr. o. m. 1782, hos Schiller, t. ex. Die Räuber 4: 5 och Fiesko 5: 5, i båda fallen påtagligen ett rent glädjerop. Jfr Grimm, D. Wb. under *hurrah*, och Kluge, Etym. Wb.¹⁰, under s. o.¹ Engelskt *hurra* kan som subst. (with *Hurras* and Shouts) beläggas 1686, som interj. 1716, skrivet *whurra*, och därefter 1773, skrivet *hurree*. Se N. E. D. under *hurrah*. Egendomligt nog dateras holl. *hoera* till 1815 av såväl Franck, Etym. Woordenb., och van Dale, Groot Woordenb., som Beets en Knuttel, Woordenb. Den senare anser t. o. m., att holländarna lärde sig ordet vid Waterloo. Jfr ovan citerade uttalanden av Tersmeden. Enligt samstämmiga uttalanden i Littré, Dict. de la langue franç., Hatzfeld et Darmesterer, Dict. génér. de la langue franç., och E. Gamillscheg, Franz. etym. Wörterb. är *hurra* (*hour(r)a*) ett 1800-talsord i fra.; det dateras i Littré till 1824. Av de övriga rom. språken torde åtm. spa. och ital. uppfatta ordet som ett rent främlingsord. Beträffande port. saknar jag datering och upplysande uttalanden. Ej heller har jag lyckats få säkra upplysningar rörande ordets ålder i slav. språk, i tjeck. och fi. Det anförda är dock tillräckligt för att möjliggöra vissa slutsatser beträffande det sv. ordets

¹ Tyskt sjömans*hurra* finner man först 1781 och därefter 1794. Se Kluge, Seemannssprache 387.

ursprung. Den hittills vanliga uppfattningen, att det utgår från ty. *hurrah*, torde icke vara riktig. Se Tamm, Etym. ordb., och Hellquist, Etym. ordb., under *hurra*, samt Noreen, Vårt språk 3: 280. Det mhty. *hurrâ*, som vanligen ansättes som grundord, torde nämligen ej direkt sammanhånga med det senare nhty. likalydande ordet. En liknande uppfattning synes Kluge, a. a., under *hurrah*, omfatta. Jfr Grimm, a. a., under *hurrah*, och Lexer, Mhd. Hwb., under *hurrâ*. Det sv. 1700-tals-*hurra* är betydligt tidigare belagt än motsvarande ord i nhty. och delvis i helt andra funktioner än detta. Källan för det sv. *hurra* är utan tvivel i viss utsträckning det motsvarande eng. ordet. Ordets användning i vårt språk liksom tid och orter för dess första uppträdande visa direkt på att eng. sjömansspråk övat inflytande. Emellertid håller jag för sannolikt, att ett *hurra* kunnat utbildas även på inhemsk botten. I nästan alla germanska språk finnas verb, motsv. ä. nysv. och dial. *hurra*, utmärkande hastig, vanligen virvlande rörelser. Liksom besläktade interjektioner, som kunna beläggas i åtskilliga språk, äro verben säkerligen primära och av imitativt ursprung (se Hellquist, Etym. ordb., under *hurra* 1, och Staub, Tobler u. Schuch, Schweiz. Idiot. 2: 1583). Att man av en impulsion *hurr* kan bilda en ny, *hurra*, genom tillägg av en formant *-a*, är för vårt språks vidkommande, otvivelaktigt (jfr *hia*, *heja*, *tjoa*). Se även Grimm, D. Wb., under *hei* och *heia*. Dominanten synes i detta fall vara konsonantisk, — *rr*. Som likartade bildningar förtjäna följande att nämnas, *hirr* i »*Hirr*, hurra i min själ! Hvad det var delikat!» Bellman, S. S. (Carlén) 2: 325, och *irr* i »Huj! *Irr!* Hoho! Högt i luften kastade de (trälinnorna) storskrattande glödgade barr.» Heidenstam, Skogen susar⁴ 130. I dessa fall uttrycker *rr* glädje; det kan emellertid, med annan ansättning, också innebära eggelse. Jfr det hos Bellman nämnda hund-

namnet *Hurrså*, vilket utan tvivel utgår från *hurr sa* (rent hetsningsuttryck). Det är därför möjligt, att det eng. *hurra* vid sitt inträngande i vårt språk kunnat ansluta sig till likartat byggda inhemska impulsjoner (ev. lokalt utbildade); i varje fall har ordet genom sin form, sitt anljudande *h-* och sitt inljudande *rr*, känts som adekvat med vårt vanliga utlösningssätt för glädje. På samma sätt — primärt alltså, ej lånevägen — antar jag det tidiga ty. 1700-tals-*hurra't* ha tillkommit. Genom denna uppfattning förklaras på ett naturligt sätt den växlande betoningen på ordet i dessa språk; ord med *-a*-formant av här åsyftad typ ha tonvikten på »stammen». Slutbetoningen har framkallats genom inverkan från eng., som alltid synes betona — *ˈ*, eller genom den vanliga tendensen att i ropord (förlänga och) ge tryckstyrka åt slutstavelsen. Det eng. *hurrah* torde ha uppkommit på samma sätt som det sv. och ty., men det har säkerligen från början rönt inflytande från det äldre *huzza* i fråga om användning och form (betoning). Eng. *huzza* kan som subst. konstateras redan 1573, som interj. 1682 och tycks genomgående ha varit ett av sjömän — och därefter även av andra personer — nyttjat jubel- och hälsningsord. Det nämnes av Serenius, 1734, såsom »et Engelsk frögderop, som skier at önska lycka på resan eller at betyga fägnad vid ankomst.» Om dess möjliga etymologi se N. E. D. (< *heisau*, *hissa*, halningsord) och Skeat, Etym. Dict. (primärt), under d. o. Då N. E. D. vill fatta *hurra* som en växelform till *huzza*, »perh(aps) merely due to onomatopæic modification», torde det icke vara alldeles riktigt.

Emellertid finns det ytterligare en källa till det nu nyttjade *hurra*: det kan härstamma från något östeuropeiskt eller västasiatiskt folks stridsrop, vilket genom kosackerna och andra ryska trupper spritts till det övriga Europa. Ursprungligast

(och alltjämt övervägande) gäller detta *hurra* i dess användning som rop vid slutattacken i ett anfall. Att liknande rop tidigt begagnats av vissa ryska folk, framgår av följande citat från Petreius, rörande tatarerna, 1614: »När the (tatarerna) drabba medh Fienden vthi marcken och slås brystgengies, förordna the sin Folck vthi hopar, och stella i hwar hoop try eller fyra tusend, så at the — — sättia tilligha alla i sender medh stoort ahnskrij på fienden och ropa *Hola, Hola, Hola.*» Dens., Beskrifn. 1: 93 f. — Det är möjligt, att det här nämnda ropet *hola* är ett missuppfattat *hurra*. Vårt språk skulle i så fall kunna uppvisa det vida äldsta belägget på »ryskt» *hurra*. Emellertid kan det också vara fråga om t. ex. ett rop *Allāh*, och det är för övrigt anmärkningsvärt, att ett ryskt *urá*-rop ej omnämnes någonstades i 1700-talets svenska militära litteratur, ehuru vårt land under denna tid hade många krigiska mellanhavanden med sin granne i öster.

Först under Napoleonskrigen blev det ryska *hurra* (*urá*) känt utanför Ryssland. Sannolikt var det efter ryskt mönster, som preussarna under befrielsekriget upptogo ordet som stridsrop (se Grimm, D. Wb., under *hurrah*), och från dem vandrade det vidare till Holland, Frankrike och England, i vilket senare land det liksom i t. ex. Sverige och Tyskland identifierades med det tidigare *hurra* av annan typ. I vårt språk nämnes *hurra* tidigast som anfallsrop i en skildring av den berömda skjöldebrandska rytteriattacken vid Bornhöved i dec. 1813. Redan 1817 anbefaller G. Löwenhielms Examen i Cavallerie-Tiensten 1: 181 (officiell lärobok) uttryckligen *hurra* som inrusningsord vid »Swärm-Attaque mot Slutna Troupper.» Nu är ordet gängse även vid infanterianfall.

Ursprunget av det ryska *urá* är mycket osäkert. Med stöd av ovan återgivna citat från Petreius skulle man kunna hålla för möjligt, att kosackerna, vilka, såvitt jag funnit, främst

kännetecknas av *urá*-ropet, lärt detta rop liksom sin strids-teknik (den för kosackkavalleriet typiska lava-formationen) av tatarerna. Kosackerna blevo, som bekant, först under och närmast efter Peter den stores tid ett egentligt ryttarfolk, vilket tatarerna alltid varit. Någon bevisning för mitt antagande kan jag emellertid av brist på källmaterial ej prestera. En annan mening företrädes av Lokotsch i Etym. Wb. (under turk. *wurmak*): *urá* skulle utgå från turk. *urá*, 3 pers. sing. imperat. = er schlage = der Feind werde geschlagen. Jfr Littré, under *hourra*. Utan att närmare motivera sin uppfattning utöver ett allmänt uttalande, att militärtermer ofta kommit till europeiska språk från turk. genom slavisk förmedling, håller Lokotsch före, att alla europeiska *hurra* leda sitt ursprung från det turkiska ordet. Det är emellertid påtagligen oriktigt. Snarare bör man då bringa i erinran, att ett *hurrā* (subst., betydande »härskri», »stridsrop») belagts i nypers. cirka 1000 e. Kr.: »*zi-hurrā-i darrandagān čang-i dev šudā sust bar čašm-i gihān chidīw.*» Firdausi, Schāhnāme 1, 17, 66 (Vullers, Lex. pers.-lat. etym.)¹. Detta persiska *hurrā* kan mycket väl vara primärt, och det är i så fall ganska sannolikt, att det haft en primär interjektionell bildning till grundord. Jfr även nypers. *χurōš*, »(strids)rop» (Firdausi, a. st., v. 60), som vid sin sida² har ett verb *χurōšiden*, »skria»; sannolikt primärt. I viss mån har den här antydda möjligheten till förklaring av *hurra* redan observerats av P. Horn, som i Grundriss der neupersischen Etymologie, s. 244, uttalar sig på följande sätt: »Sollten die germanischen Worte, etw. durch türkische Vermittelung (wo ich ein *hurrā* aber

¹ Översättning: »Av vilddjurens *härskri* blevo djävulens klor förlamade inför världshärskares öga». För de här meddelade uppgifterna rörande nypers. *hurrā* har jag min vän fil. lic. Casimir Fontaine att tacka.

² Det är med säkerhet en substantiverad imperativ (jfr Lokotsch ovan).

nicht nachweisen kann), aus dem Persischen entlehnt sein?» Med reservation för det oriktiga att vilja härleda *alla* typer av *hurra* från det nypers. *hurrā* torde man med visst fog kunna räkna detta som ett antagligt utgångsord för det ryska *urá* — ev. genom förmedling av turkmener eller tatarer — och därmed ock för 1800-talets anfalls-*hurra*, i övriga europeiska språk. Det ligger för övrigt nära till hands att i det nypers. ordet se ett ursprungligt hetsningsord, riktat t. ex. till hästar under ritt, vilket först senare fått sin karaktär av strids- och uppmuntringsord. Anslutningen till vanligt språkmaterial (jfr Lokotsch's uppfattning) skulle i så fall vara sekundär.

Till slut kan omnämnas, att en växelform till *hurra*, *hurrej*, kan konstateras i sv. 1864 (Nyblom, Bilder 210), varefter den var ganska vanlig under 1860- och 1870-talen, särskilt hos Jolin och Hodell. Ett typiskt exempel är följande: »Kammarjunkaren. — — Och sedan ropar jag hipp! och ni *hurrej!* Ni kan ju hippa, go' vänner? — — Ove. Hipp! — Alla. *Hurrej!*» Jolin, Skrifter 3: 2: 257 f. Ordet torde formellt gå tillbaka till eng. *hurray* (se N. E. D.), framför allt som det vanligen förekommer i samband med det otvivelaktigt engelska »hippandet». Jfr därom Ideforss, De primära interjektionerna i nysvenskan. I, s. 242. En viss roll för frekvensen av *hurrej* torde vissa folkliga sammanställningar som *hurra hej* och *hurra och hej*, Bellman, a. a. 2: 134, resp. 168, *hurrum hej*, bohysl., Sv. L. 13: 7: 57, ha spelat. Numera tycks *hurrej* vara obrukligt; det upptages t. ex. ej av Östergren, Nusvensk ordbok.

Om strofernas ursprungliga ordning i Sigvat Tordarsons "Bersøglisvísur".

Av

Alfred Vestlund.

Strofernas inbördes ordning i Sigvat Tordarsons »Bersøglisvísur» är skäligen osäker. Tidigare forskare, t. ex. Vendell, Vigfússon, Jónsson, ha ock ordnat dem på olika sätt. Utrymmet förbjuder att i det följande ingå på någon egentlig kritik av förut framkomna förslag, utan nöjer jag mig huvudsakligen med att framlägga min syn på frågan.

Osäkerheten beträffande den ursprungliga strofföljden i dikten har framför allt sin grund i urkundernas växlande vittnesbörd på denna punkt. En av de för vårt ämne betydelsefulla traditionerna (i det följande benämnd Kr-traditionen) föreligger i Heimskringla och ett par versioner av Olov den heliges saga (utgivna i Fornmannasögur V och av Munch-Unger 1853). I dessa verk råder full överensstämmelse mellan såväl strofernas antal (= 9) som inbördes ordning. I en annan tradition (i det följande benämnd H-Fl-traditionen), vilken återfinnes i senare bearbetningar av Magnus den godes saga (Hulda, Hrokkinskinna, Flatöboken) träffas det största antalet strofer. Även i denna grupp av urkunder överensstämma strofernas ordning och antal med undantag av att stroferna 16, 17, 18¹

¹ När här och i det följande stroferna äro betecknade med visst nummer, hänför sig denna beteckning till den form av dikten, som föreligger i

blott finnas i Flatöboken och i en avskrift av Hulda (Cod. AM 41). I handskrifterna av Fagrskinna förekomma tre hela och två halva strofer, men på grund av deras fördelning mellan de båda huvudhandskrifterna (se schemat sid. 293) ges oss föga ledning. Dessutom förekommer en strof i Ágrip, en i Cod. Frisianus, ett par halvstrofer i Snorre-Eddan samt ett par versrader på annat håll. (Se f. ö. F. Jónsson Den no.-isl. skjaldedigtning A.)

Det är tydligt, att ens subjektiva tycken om diktens byggnad vid en undersökning som denna böra träda i bakgrunden för urkundernas upplysningar. Man kan därför ej undgå att redan från början för sig uppställa problemet om dessas ursprunglighet och värde.

De traditioner, som framför allt komma i fråga, äro Kr-traditionen och H-Fl-traditionen. Vilken av dessa kan man tillmäta den största ursprungligheten? Fäster man sig uteslutande vid tillkomsttiden för de verk, som innehålla de olika traditionerna, så tillfaller äran onekligen den förra. Saken är emellertid ej alldeles så enkel. De nyss nämnda senare bearbetningarna av Magnus den godes saga stå nämligen i starkt beroende av Morkinskinna och skulle därigenom i ålder kunna mäta sig med den förra gruppen. Men olyckligtvis är det parti av Morkinskinna, vari Bersøglisvísur borde ha förekommit, förlorat, och vi kunna därför ej direkt veta, i vad mån de senare bearbetningarna följt sitt original. Av en verkställd jämförelse mellan ett ansenligt parti av den bevarade Morkinskinna och motsvarande delar av Hulda med avseende på det anförda antalet skaldestrofer och dessas inbördes ordning har framgått, att avvikelserna mellan de båda handskrifterna äro tämligen ringa. Med en viss grad av sannolikhet synes

F. Jónsson Den no.-isl. skjaldedigtning eller samme författares Carmina Scaldica.

man därav kunna draga den slutsatsen, att det ifrågavarande förlorade partiet av Morkinskinna bör ha innehållit dikten i Huldás redaktion.

Snorre var som bekant en mycket god kännare av skaldepoesien, vilken ju också är en av huvudkällorna till hans historiska verk. I företalet till detta säges: »en sumt er ritit eptir fornum kvæðum eða søguljóðum». I inledningen till sin översättning av Snorres konungasagor är prof. Emil Olson inne på frågan: »I användningen av skaldediktningen är Snorre icke föregångsman; även redaktörerna av de andra samlingsverken ha, såsom redan omtalats, gjort ett självständigt bruk av denna källa. Ingen av dem har dock så klart framhållit skaldekvädenas betydelse som samtida dokument, underkastat dem en så kritisk granskning eller begagnat dem så metodiskt för att därpå bygga en skildring eller för att rätta uppgifter från annat håll». På grund härav vill man gärna tillmäta Kr-traditionen särskilt stort värde. Ty även om Snorre ej skulle vara dess upphovsman, har han dock granskat traditionen och återgivit den i sitt verk. Emellertid har H-Fl-traditionen bevarat åtskilligt flera strofer än Kr-traditionen. Detta får dock icke tolkas så, att upphovsmannen till den förra traditionen känt dikten i ett fullständigare och bättre skick än upphovsmannen till den senare. Tydligt är nämligen, att denne blott velat meddela ett utdrag ur dikten för sina syften. I Heimskringla läses också, sedan en strof anförts: »Í því sama kvæði eru þessar vísur» (liknande uttryck även i Ol. hel. saga), varmed naturligtvis avses att meddela, att ej diktens alla strofer äro anförda. Vad speciellt Snorre angår, har han väl med säkerhet känt till dikten i den utförligare form, den sannolikt haft i Morkinskinna (och dennas förlagor). Därtill kommer, att han i sin Edda citerar en halvstrof (15), vilken ej återfinnes i Heimskringla, men som tydligen tillhört

dikten. Att Kr-traditionens upphovsman blott nöjt sig med att göra utdrag ur dikten, beror tydligen på att han blott velat anföra sådant, som varit av central vikt för hans framställning. Han har sålunda utelämnat stroferna om Olov den heliges krigsbedrifter, medan han däremot meddelar strofen om Håkon den gode samt strofen om Olov Tryggvason och Olov den helige, emedan i dessa strofer hägnandet av den lagliga ordningen framhålles, något som Magnus just brutit emot. Dessutom meddelas skaldens direkta räfstetal till konungen men ej slutet av dikten med dess mer personliga hänvändelser. Kr-traditionens upphovsman har sålunda lagt vikt vid att anföra det ur historikerns synpunkt viktiga. Att han därvid citerat sina strofer i den ordning, som han ansåg vara den riktiga, torde väl knappast vara att betvivla.

Något bestämt avgörande, vilken av de båda nämnda urkundsgrupperna som representerar den större originaliteten, torde dock vara vanskligt att a priori träffa, utan måste man nog genom att i görligaste mån söka konstatera det inre sammanhanget i dikten pröva att komma till rätta med föreliggande uppgift i de fall, då urkundernas vittnesbörd gå i sär.

Ser man på diktens innehåll i stort och söker åstadkomma en indelning av detsamma, skall man finna, att det låter sönderlägga sig i tre huvudavdelningar: 1. Skalden prisar Magnus' företrädares berömvärda gärningar. 2. Skalden går som folkets representant direkt till rätta med konungen. 3. Skalden framställer personliga önskemål inför sin härskare.

Innan Sigvat börjar den första huvudavdelningen, synes det dock ha varit honom angeläget att förbereda konungen på vad saken gäller. Det förefaller nämligen sannolikt, att strof 9 («Fregnk at suðr með Sygnum») inlett dikten. Kr-traditionens upphovsman — strofen finnes ej i H-Fl-traditionen — placerar den också främst av de strofer, han anför. Tra-

ditionen nämner också strofen uttryckligen som inledningsstrof. Sålunda heter det hos Snorre: »Sigvatr orti flokk, er kallaðr er Bersøglisvísur, ok hefr hann fyrst um þat, at þeim þótti konungr ofmjök velkja ráðin at setja bæendr aptr, þá er heitufusk at reisa ófrið í móti honum; hann kvað: Fregnk at o. s. v.» Den »ófrið», som här nämnes, motsvarar tydligen första versradens »at» (upphetsning, oro). Raden bör sålunda tolkas: Jag spørjer (att det råder) upphetsning söderut bland Sognborna. Att fatta »at» (sålunda t. ex. F. Jónsson) som konjunktion ger konstlad mening. De forskare, som fattat strofens början i likhet med mig ovan, ha tydligen stöd i Snorres auktoritet.

För att man gent emot nyss berörda traditions vittnesbörd skall ge strofen en annan plats än i diktens början, vilket ibland skett (t. ex. Vendell, Jónsson), bör man ha starka skäl. Om man placerar strofen efter strof 8, uppstår visserligen ett logiskt sammanhang mellan slutet av strof 8 och början av strof 9 (se Vendell Om skalden Sighvat Tordsson etc. s. 76), men i själva verket bryter då strofen sammanhanget mellan de inbördes samhöriga stroferna 8 och 10, varom närmare nedan. Det synes tvärtom, som om starka inre skäl talade för att följa urkunderna och låta strofen börja dikten.

Vad som gav Sigvat impulsen till dikten, var ju konungens allt hårdhäntare framfart mot sina undersåtar och den därav föranledda oron i synnerhet bland bönderna i Sogn. Onekligen blir det därför en poetiskt verkningsfull början på en dikt, som skall förehålla konungen det orätta i hans handlingssätt, att i ett slag sätta honom in i den allvarliga och farofyllda situation, han framkallat. Det första anslaget blir så att säga en lystringssignal riktad till konungen. Strofens innehåll i övrigt passar även utmärkt här i diktens början. Visserligen har skalden avrått från strid, men skall det dock kämpas,

vill han ingalunda undandraga sig sin plikt att följa sin härskare. Det är ett skickligt drag av Sigvat att redan från början på detta sätt betyga sin lojalitet, ty därigenom måste konungen bibringas den uppfattningen, att skalden råder honom som en sann vän, varför rådgivaren naturligtvis bör kunna påräkna större gehör trots de kommande starka orden. Så gör han en fråga: »Hur länge skall söndring råda i landet?» Härmed avses väl att fästa konungens uppmärksamhet på att det kanske finns andra medel än svärdet att stilla oron — skalden förbereder konungen på diktens kommande grundtanke.

Efter denna inledningsstrof kommer så diktens första huvudparti, vari skalden målar en bakgrund, mot vilken konung Magnus' lagstridiga handlingar verkningsfullt kunna avteckna sig som svart mot vitt. Denna ljusa bakgrund utgöres av en skönmålning av konungens närmaste företrädares verksamhet och omfattar stroforna 1—5. H-F1-traditionen anför ock stroforna i denna ordning, Kr-traditionen meddelar av skäl, som ovan antytts, blott stroforna 4 och 5. Allt talar för att den i urkunderna förekommande strofföljden är riktig. Från inledningsstrofens löfte om troget följeskap vid eventuell kamp leder sig skalden mjukt över till konungens fader; i dennes strider för att värja sitt fädernearv hade Sigvat följt honom och fyllt sin plats, även om denna ej varit bland de mest framskjutna (stroforna 1, 2, 3). Förekomsten av en sådan övergång från inledningsstrofen till stroforna om Olov den helige talar även i sin mån för att den förra verkligen skall ha sin ovan motiverade placering. Efter förhärligandet av konung Olovs vapenbragder dröjer skalden vid tvenne andra av Magnus' företrädare och berör då särskilt deras förhållande till bönderna. Han behandlar helt naturligt dessa två i tidsföljd, i det han börjar med Håkon gode (strof 4), vilkens mönstergilla ordning och goda lagar alltjämt leva i folkets minne.

I strof 5 prisas så Olov Tryggvason — och även Olov den helige — därför att de slogo vakt om den lagliga ordningen. Det kan synas överraskande, att skalden här återkommer till Magnus' fader, men som i det föregående framhållits, är synpunkten på dennes gärning här en annan än i de nyss berörda stroferna.

Den idealiserande framställningen av konung Magnus' föregångare efterträdes nu av den andra huvudavdelningen — diktens centrala parti — den direkta räfsten med konungen för hans orättfärdiga handlingars skull: stroferna 6—15. Av dessa följa stroferna 6, 7, 8 i H-Fl-traditionen närmast efter ovan behandlade parti av dikten. Kr-traditionen meddelar blott strof 8, som innehar en motsvarande plats. Ingen anledning synes föreligga att frångå urkundernas vitsord. Strof 6 förmedlar övergången mellan de båda huvudavdelningarna, i det att skalden, sedan han i det föregående mint konungen om hans föregångares lysande exempel, fortsätter den historiska exposén med att erinra om de entusiastiska känslor, med vilka Magnus själv blev mottagen av folket, då han i sin ungdom övertog sitt fädernearv. Men genom att i strofen föra konung Magnus på tal leder sig skalden också in på sitt »bersögli». Liknande uppgift har även strof 7, där han påminner om att han som en uppriktig vän trots den stora risken uppträtt som inberättare av hemliga anslag, då uppror hotade hans far liksom nu Magnus. I förra hälften av strof 8 fortsätter Sigvat i samma stil. Konungen bör ej vredgas över frimodiga uttalanden, ty sådana lända till furstens ära. Nu har skalden till fyllest förberett sina kommande kraftord. Han har inför konungens ögon ställt hans förfäders höga föredöme och de förhoppningar fursten själv väckte i sin ungdom, han har framhävt sig själv som den i alla skiften trogne och vänfaste gent emot konungens fader, och han har betonat betydelsen av en råd-

givares öppna språk för en härskares ära. När han sålunda tror sig ha väckt eftertanke i konungens sinne, tar han med ens i andra hälften av strof 8 bladet från munnen. »Bönderna säga sig ha andra och värre lagar, än du lovade männen i Ulvasund, såframt ej folk ljuger.»

Härmed är Sigvat inne på den del av dikten, där han säger konungen beska och osminkade sanningar, till skillnad från vad fallet är tidigare i dikten, där han mer indirekt söker påverka sin herre. Men härmed äro vi också inne på det parti, där urkundernas vittnesbörd gå starkt i sär, och där det logiska sammanhanget mellan stroferna på grund av innehållets natur blir svårare att skönja. Också är det väl detta sistnämnda förhållande, som gjort olikheten mellan de båda urkundsgruppernas vitsord så stor just på denna punkt.

De strofer, som nu närmast komma i fråga, äro 10—14. Kr-traditionen har bevarat dem i följande ordning: 10, 11, 13, 12, 14, medan H-Fl-traditionen däremot har strofföljden 13, 11, 12, 10, 14. Det förefaller, som om den förra stode det ursprungliga förhållandet närmast. I själva verket ansluter sig strof 10 ur innehållssynpunkt nära till den nyss behandlade strof 8. Den brist på ordhållighet, konungen visat genom att bryta de i Ulvasund givna lagarna, fortsätter skalden att fördöma i strof 10. Ordhållig skall en furste vara, och det höves honom aldrig att bryta sina löften. Det inre sammanhang, som sålunda finnes mellan stroferna 8 och 10, brytes naturligtvis sönder, om man mellan dem placerar strof 9 (jfr ovan).

Första versraden i strof 10 lyder: »Hverr eggjar þik, harri». Ett liknande anslag möta vi i den strof, som i Kr-traditionen påträffas som den närmast följande, nämligen strof 11: »Hverr eggjar þik höggva». Denna överensstämmelse synes vara ett bevis för att Kr-traditionens vittnesbörd är riktigt,

ty den stilistiska effekt, som den upprepade retoriska frågan »hverr eggjar þik» innebär, kommer fullt till sin rätt, endast om stroferna stå intill varandra. Dessutom är att märka, att dessa båda strofer förekomma i omedelbart samband fast i omkastad ordning — alltså följdén 11, 10 — i Fagrskinna B. Detta vill man kanske ej tillmäta så stor betydelse på grund av det ringa antal strofer, som meddelas i handskriften, men det ser dock ut, som om redaktören av Fagrskinna B haft något vidlyftigare parti av dikten att tillgå, varur han gjort utdrag, ty han tillfogar mellan strofer, som tydligen ej höra samman, uttrycken »þetta er ok þar í» samt »ok en þetta» (se schemat å sid. 293). Något dylikt särskiljande uttryck förekommer ej mellan ifrågavarande två strofer, vilket talar för deras ursprungliga samhörighet, även om de av en eller annan anledning råkat bli omkastade.

Få vi antaga, att det parti av dikten, som omfattar stroferna 12, 13, 14, är i sin helhet bevarat, så kan man av inre skäl ej helt följa någon urkundsgrupp.

En upplysning rörande strof 12 (»Hætt's þats allir ætlask») ger oss Ágrip. Där berättas, att konung Magnus höll ting i Nidaros och for fram med stränga anklagelser mot bönderna. Då stucko alla näsorna i kapporna och iakttogo tystnad. Så stod en man, Atle, upp och sade blott dessa ord: »Svá skorpnar skór at fóte mér at ek má eige ór stap komask. En Sighvatr kvap þar þegar víso þessa: Hætt's o. s. v.» Av framställningen att döma synes Ágrips redaktör ej ha fattat denna strof som någon del av ett större kväde utan som en lausvisa, en uppfattning som kanske ej utan vidare bör avfärdas. Dess åskådliga detaljer, hur männen luta med huvudena och sticka näsorna ned i kapporna, skiljer strofen i stilhänseende från dikten i övrigt med dess mer allmänt hållna framställningssätt. Man vill gärna tro, att det bakom strofens realis-

tiska skildring av böndernas beteende ligger en iakttagelse ur verkligheten, och ingen anledning finns väl då att betvivla, att denna verklighet utgjorts just av den i Ágrip skildrade situationen. Senare historieskrivare ha så funnit strofen i fråga om innehållet äga beröringspunkter med Bersøglisvísur och infogat den däri, vilket i sin tur föranlett dem att låta Atle uppträda i ett något senare sammanhang; så i H-Fl-traditionen, medan han helt uteslutits i Kr-traditionen. I varje fall gör strofen ett rätt främmande intryck med den placering, den nu har i urkunderna.

Emellertid kunna nog skälen för strofens utmönstrande ur dikten tyckas vara väl svaga gent emot såväl Kr- som H-Fl-traditionens vitsord. Vi få väl därför antaga, att strofen i alla fall ursprungligen hört hemma i dikten, och att den i urkunderna står något så när på sin ursprungliga plats. F. Jónsson följer i viss mån H-Fl-traditionen och anför den i omedelbar anslutning till strof 11, men det synes, som om en annan av de tre ifrågavarande stroferna gör bättre skäl för att erhålla denna plats, nämligen strof 14 (»Eitt es mál þat's mæla«).

Vad som talar för att denna strofföljd — 11, 14 — varit den ursprungliga, är, att det inre sammanhanget då blir tillfredsställande. I strof 11 förebrår ju skalden sin härskare för att han tillägnar sig böndernas boskap, som han slaktar ned, vilket gör, att dessa börja ledsna på rofferierna. Samma tankegång fortsätter han i strof 14. Det är en sak man talar om, och det är, att kungen underlägger sig böndernas odal; mannen, som utlämnar sitt fädernearv åt kungens grevar efter en överilad dom, ser ett rån i detta. Det som framhålles i stroferna är alltså, att konungen förgriper sig på böndernas egendom, han rövar boskapen och lägger beslag på deras odaljord, vilket allt bland allmogen betraktas som rån. Det förefaller naturligt, att strofer, vilka med hänsyn till innehållet äro så

intimt samhöriga, ursprungligen böra ha stått i varandras omedelbara grannskap. Även beträffande uttryckssättet sakna stroferna ej heller släkttycke. Ordet »rán» karakteriserar i båda stroferna böndernas uppfattning om konungens framfart: »rán hykk rekkum þínum . . . leiðask» (strof 11), »rán mun seggr . . . í því telja» (strof 14). Denna av skalden säkerligen beräknade tautologi blir först då effektiv, ger först då verkligt eftertryck åt framställningen, om stroferna placeras på här föreslaget sätt.

Sedan Sigvat så för konungen omtalat detta »mál, þat's mæla», ger han honom i strof 13, som nu bör följa, i omedelbar anslutning därtill en varning, som går ut på att fursten bör taga sig i akt för detta kringsmygande tal. Det är en vän, som varnar, och kungen bör lyssna till vad bönderna vilja.

Får man nu tro, att dikten ursprungligen innehållit den ovan berörda strof 12, bör denna lämpligen ha följt här efter strof 13. Dess innehåll vore då att fatta som ett understrykande av situationens allvar. Kungen borde ej underskatta det i de närmast föregående stroferna skildrade missnöjet bland bönderna. Ty gamla grånade män luta under tystnad huvudena och sticka näsorna i kapporna; det är — underförstår skalden — ej blott några unga brushuvuden, som äro oroliga till sinnes.

F. Jónsson m. fl. ha strofföljden 12, 13, medan här alltså föreslagits 13, 12. Den senare ordningen har ock urkundernas stöd, så i Kr-traditionen och även i Fagrskinna A. H-Fl-traditionen har även denna ordning, fast stroferna där ej stå omedelbart intill varandra.

Nu har stormvinden rasat ut. Som ett slags övergång till diktens mildare och blidare slutparti följer strof 15, varav blott hälften är bevarad. Halvstrofen, som träffas i Snorres Edda, anges ej uttryckligen ha tillhört dikten men väl att vara författad av Sigvat. På grund av dess innehåll torde

dock knappast tvivel råda, att F. Jónsson träffat det rätta, då han införlivat den med Bersøglisvísur. Detsamma gäller även hans placering av strofen. Däri får den unga konungen som avslutning på avbasningen en mild och faderlig förmaning: »Låt nu, Norges herre, fattig som rik åtnjuta hägn av dina lagar och var givmild! Håll fast vid avtal!»

Uppmaningen till konungen att vara givmild tyder ock i sin mån på strofens riktiga placering, ty därigenom leder den även över till slutpartiet, där just denna egenskap framhålles som något kungligt. I synnerhet bör konungen ej glömma sin trogne och vänfaste rådgivare skalden själv. Innehållet i slutpartiet talar för att de urkunder, som meddela hithörande strofer, ha dem på rätt plats. Det ansågs tydligen som god ton, att om en skald utbad sig något av den, till vilken han riktade sitt kväde, så placerade han sin anhållan i eller åtminstone inemot diktens slut. Exempel härpå erbjuda flera skaldedikter.

De urkunder, som meddela slutpartiets alla strofer — Flatöboken och Cod. AM 41 — ha strofföljden 18, 16, 17. Det är dock uppenbart, att denna ej är den ursprungliga. Cod. Frisianus, som innehåller strof 18, uppger uttryckligen, att denna strof är diktens sista. Något skäl att betvivla uppgiftens riktighet föreligger ej. Vi skola strax se, att strofen även ur innehållssynpunkt gör skäl för den av Cod. Fris. uppgivna platsen.

Strofen innehåller intet av de böner om ynnestbevis, som taga så stor plats i stroferna 16 och 17. Måhända är detta anledningen till urkundernas strofföljd 18, 16, 17, ty upphovsmannen till denna tradition kan ha haft en känsla av att det i skaldediktningen var vanligt, att strofer, i vilka skalden önskar sig något för egen del, skulle ha sin plats i slutet av ett kväde, och därför tillämpat denna sin uppfattning på ifrågasvarande dikt. Och sålunda ha stroferna 16 och 17 kommit att stå i slutet på Bersøglisvísur.

Bestämman vi oss emellertid för att sätta strof 18 i diktens slut, så ger sig enligt urkunderna strofföljden 16, 17, 18 av sig själv. I strof 16 prisar skalden Magnus' fader för dennes givmildhet — han bar guld på bägge armarna under dennes tid. Sigvat kastar, som vi se, i början av varje huvudavdelning gärna blicken tillbaka på förhållandena under konung Olovs tid. Så fortsätter han i strof 17 samma tema, i det han vänder sig till konung Magnus själv och t. o. m. hotar att söka sig till Hardeknut — liksom han en gång varit hos dennes fader — om kungen ej visar honom stor välvilja.

Som en lycklig avslutning på dikten önskar så skalden i strof 18 konung Olovs son en lycklig utgång i saken, men det är viktigt att handla raskt. Och i det han vidare betonar det lyckliga förhållande, som råder mellan dem båda, försäkrar han sig helst vilja leva och dö med konung Magnus, Norges försvarare.

Schema över strofföljden i de olika urkunderna.

Fagrskinna A: 8 r. 5—8, 13 r. 1—4, 12 r. 5—8, 12 r. 1—4.

Fagrskinna B: 8 r. 5—8, þetta er ok þar í 13 r. 1—4, ok en þetta 11, 10.

Hkr o. Ol. hel.: 9. Í því sama kvæði eru þessar vísur 4, 5, 8, 10, 11, 13, 12, 14.

Hulda: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 11, 12, 10, 14.

F1b o. Cod. AM. 41: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 11, 12, 10, 14, 18, 16, 17.

I det föregående framlagt förslag till strofföljd.

9, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 13, 12, 15, 16, 17, 18.

Vanamyten religionshistoriska betydelse.

Av

Nils Ödeen.

En betydelsefull kultstrid har avgjort de nordiska gudarnas öde. Det berättas, att *asarna* och *vanerna* en gång lågo i strid med varandra; de härjade varandras land och gjorde varandra skada men slutligen blevo de trötta på kampen. Så slöto de då fred och förbund och lämnade gisslan: »vanerna lämnade sina främsta män, Njord den rike och hans son Frey, och asarna gävo i gengäld en man, som hette Hönir», säger Snorre. På så sätt kommo *Njord* och *Frey* till *asarna* och *Odin* gjorde dem här till offerpräster (*diar*).

Berättelsen om denna gudakamp har varit så svårförklarlig, att man i allmänhet sökt komma ifrån hela saken. E. H. Meyer antog i *Germanische Mythologie* (1891), att myten uppstått genom påverkan från medeltida föreställningar om det första världskriget mellan de avfallna och trogna änglarna, och H. Schück har i *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria* (1904) I sid. 63 f. framställt den nu gängse uppfattningen av myten, enligt vilken *vanerna* egentligen äro en med *vinilerna* identisk folkstam, som legat i strid med *vandalerna*. Då de förra enligt Schück dyrkat gudinnan *Nerthus* och de senare *Odin*, skulle *vanamyten* sålunda religionshistoriskt sett vittna om en sammansmältning av *Nerthus*- (*vana*-) och *Odins*- (*asa*-)kulterna. Mot denna uppfattning

kunna emellertid såväl språkliga som sakliga invändningar göras, och då Schüeck avslutar sin utredning med de orden: »den nordiska traditionen talar om en strid mellan asar och vaner, men då asarna obestriddligen äro gudar, kan därmed från början ej hafva förståtts annat än ett folk, som dyrkat asarna», så vittnar det om en fullständig missuppfattning av mytens innersta väsen.

Det finns i det primitiva tänkandet, som måste bliva utgångspunkten för varje försök att förstå myterna, en egendomlig tro på alltings orsaksbundenhet; den primitive erkänner, såsom L. Lévy-Bruhl påpekat i sin bok *La mentalité primitive* (1922), ej möjligheten av att något här i världen kan bero på slump eller godtycke. Ur denna orsaksbestämda tankeverksamhet växer sägnen och därmed också myten, ty denna kan, såvida den är folklig och tillhör traditionen, ej göra anspråk på någon särställning inom folkdiktningen¹. En av de vanligaste sägengrupperna blir till följd av detta drag i det primitiva tänkandet förklaringssägner, som diktats för att förklara något, som väckt undran eller som man velat ha en förklaring på. I sin älsta form är myten äldre än tron på personliga makter, men först då sådana utgestaltats av det religiösa tänkandet, kan det mytologiska skapandet sägas ha kommit i gång. Det personliga förhållande mellan människorna och gudarna, som blivit en följd av denna förändring i den religiösa uppfattningen, tar sig uttryck i handlingar, kulten, och som förklaring till dessa skapas nu de inom religionens värld — särskilt i semiternas och grekernas religioner — så vanliga kultlegenderna.

Religionshistoriskt sett äro de kultlegender, som berätta om strider mellan två eller flera gudar, av största betydelse, ty

¹ C. W. von Sydow, *Hjaltesagans framväxt med särskild hänsyn till Sigurdsdiktningen* (ANF 43, 1927) sid. 230.

de vittna om brytningar inom de olika religionernas gudavärldar. Ingenstädes voro dessa legender vanligare än i det gamla Grekland¹ och ingenstädes träder här erinringen om häftiga religionstrider starkare fram än i *Dionysos*religionen, som från Norden drog genom Grekland och efter strider med gamla gudakulter lyckades få fast fot här². De talrika sägnerna om *Apollon*, som även han var en främmande gud³, gömma minnen av liknande strider. En gammal kretisk-mykensk växtlighetsgud var *Hyakinthos* och han besegrades i kampen med den främmande guden; det är innebörden i den vackra sagan om *Apollons* och *Hyakinthos'* lek vid stranden av Eurota. I Delphi besegrade guden oraklets forna härskare, ormen, som slingrade sig kring bergets fot, men hans strid med *Hermes* slöts genom sammansmältning mellan två besläktade kulter.

Det är dock ej blott i grekernas religiösa utveckling, som kultstrider spelat en avgörande roll; även i de ariska folkens myter ljuder ekot av gamla gudastrider. I dessa folks älsta historia möta vi tvenne gudasläkter: *asuras*, som vakade över lagarna och bestraffade lagbrytarna, och *devas*, gudomliga väsen, vilkas makt nådde upp till den ljusa himmelen⁴. Så småningom uppstod oenighet mellan dessa gudasläkter; det religiösa idealet förändrade under tidernas lopp skepnad, och *asuras*, som vakat blott över den lagbundna livsordningen, började förlora sin makt över sinnena. I de senare vediska myterna har denna strid mellan gudarna fört till fullständig

¹ De grekiska kultlegenderna ha behandlats av O. Kern i en uppsats med titeln Griechische Kultlegenden i Archiv für Religionswissenschaft XXVI (1928) sid. 1 f.

² M. P. Nilsson, Griechische Feste von religiöser Bedeutung (1906) sid. 258 f.

³ U. v. Wilamowitz-Moellendorff i Hermes 1903 sid. 575 f.

⁴ Av litteraturen om *asuras* kan hänvisas till Geldner, Vedische Studien I sid. 142, Hillebrandt, Vedische Mythologie III sid. 430 f., och Segerstedt i Revue de l'histoire des religions LVII sid. 157 f., 293 f.

brytning och *asuras* ha sjunkit ned till demoner; på otaliga ställen i Brähmanas höra vi om dessa gudastrider och ännu i buddhistisk tid ljuder en svag återklang härav, men den buddhistiska moralen har här sökt dölja den ursprungliga myten.

Det är mot bakgrund av dessa kultstrider, *vanamyten* bör ses. Striderna ha än fört till försoning mellan de båda parterna, en förening, som ofta uttryckes genom släktskaps- eller vänskapsförhållande, än till den ena partens undergång, men ingenstädes finna vi spår av några folkstrider. Det är kulturströmmar och ej folkstammar, som mötas och bryta sig mot varandra i dessa myter. Inom den nordiska religionsforskningen synes man dock ej ha insett detta. E. Mogk, som senast uppehållit sig vid denna fråga, har i *Novellistische Darstellung mythologischer Stoffe Snorris und seiner Schule* (FF Communications XV N:o 51, 1923) sid. 4 formulerat den nu gängse uppfattningen av *vanamyten* så: »Wir haben in ihr eine Kultmythe. Ein germanischer Stamm mit ausgeprägtem Wôdanskult stösst auf ein Volk mit dem anders gearteten Vanenkult. Zwischen den Anhängern der verschiedenen Kulte scheint ein Kampf stattgefunden zu haben, der schliesslich zur Vereinigung beider Kulte und zum religiösen Frieden führt. Aber auch nach diesem behauptete, soweit sich aus den literarischen Quellen schliessen lässt, Wôdan an der Spitze der Asen den Vorrang. Dass dieser Kampf in Norddeutschland, nicht in Skandinavien stattgefunden hat, steht m. E. fest, wie auch Schück u. a. annehmen.» Att det sista antagandet bevisligen är oriktigt har påpekats av E. Wessén i *Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria* (1924) sid 76. De ovan anförda kultmyterna visa ohållbarheten i den vanliga uppfattningen, och det blir då lönlöst att med J. Mikkola i uppsatsen *Zur Vanenmythe*¹ i gamla gränsbestämningar från

¹ Festschrift tillägnad Hugo Pipping 1924 sid. 376—378.

Mecklenburg söka historiska bevis för ett germanskt folknamn *van-*. Själv erkänner han f. ö., att det ur en gammal handling från 1232 framdragna ortnamnet *Wanowe mo^vgili* kan vara en regelbunden motsvarighet till ett äldre *von-*.

»Det er icke noget enestående», skriver V. Grønbech i sin bok om Religionsskiftet i Norden (1913), »at en Revolution, der ophøjer og forneder Guder, sætter sig varigt Minde i et stort Symbol.» Från den tid, då den nya läran om Vite Krist kämpade i människornas sinnen med den gamla tron, äga vi en sådan symbol i sagan om Tidrande, Halls son, som diserna dräpte¹. Kort före kristendomens införande på Island hörde Tidrande en natt efter ett gille, att det knackade på dörren. Trots varningar tog han sitt svärd i handen för att gå ut och se, vem det var, men då han kom ut, fanns ingen där. Han gick då uppåt vägen och medan han så stod där, hörde han hästr tramp norrut. Han vände sig om och såg nio mörklädda kvinnor rida ned mot gården med dragna svärd i händerna. I detsamma dånade hästhovar söderut och där kommo nio ljusklädda kvinnor ridande. Tidrande vände sig om för att gå in och berätta, vad han sett, men innan han hann fram till dörren, hade de mörka kvinnorna kommit emellan och de angrepo honom med blänkande vapen. Han värjde sig länge men kvinnorna voro för starka. Så fann fadern honom liggande död utanför dörren och hans vän Torhall gav förklaringen: »En aning säger mig, att en ny tro och nya bruk skola komma till landet. Nu föreställer jag mig, att edra gamla diser kände, att deras tid var ute och att de ville ha bot för den smälek, som de få lida, och de andra, nya diserna ville hjälpa Tidrande, men hunno ej fram i tid.» Det är en människosjäl, som här kämpar i sagan, och något liknande gäller sägnen om *asarnas* strid med *vanerna*. Söder-

¹ Fornmanna-sögur II, 192 f.

ifrån kommo kulturströmmar med en ny tro; i tvehågsna människors sinnen kämpade de gamla och nya gudarna med varandra och i myten tog denna kamp gestalt och blev en verklig gudastrid. Det finns ett gammalt indiskt språk, som lyder: »vad människan äter, det äta också hennes gudar»¹ och världens alla religioner visa, hur rätt den okände indiske tänkaren såg problemet om gudomens förhållande till människan. Människorna skapa sig gudar efter sitt beläste och gudavärlden kommer därför att bli en återspeglning av människovärlden. En strid mellan gudarna måste sålunda låna drag från jordiska strider. Och hur skulle nordbon kunna föreställa sig sammanstötningen mellan tvenne gudasläkter annat än i stridens form? Lyckan låg för honom i styrkan och framgången här i livet; den som i kraft förstod att hävda sig i livet, till den såg han upp. Då Olav Tryggvason kom till Gulating med sitt omvändelseförslag, fick han det svaret av Ölmod Gamle: »Om du menar att tvinga oss och göra ingrepp i vår lag och få oss under dig, då vilja vi stå emot med all vår kraft, och låt så segern fälla utslaget». Rimbertus har en berättelse från den tid, då den gamla tron började förlora sin makt över sinnena. Överläggning hade uppstått, huruvida kristendomen skulle få förkunnas i landet eller ej, och en gammal vis man fann då de ord, som talade direkt till männens djupaste tro på lyckan, och som därför kunde göra slut på deras tvekan: »Det är redan länge för flera av eder välbekant, att denne gud är i stånd att kraftigt bistå dem, som hoppas på honom. Många av oss ha erfarit det, då vi varit i sjönöd och andra faror. Varför skulle vi då förkasta något, som vi veta vara oss nyttigt, ja nödvändigt?» Så måste problemet om de två gudasläkternas

¹ Rāmāyaṇa II civ. 15; Jātaka I sid. 423: *yadannaḥ puruṣho bhavati tadannās tasya devatūḥ*.

förhållande till varandra tillspetsas i en kraftmätning. Frågan gällde ju för nordbon, om verkligen de nya gudarna kunde vara detsamma för honom som de gamla makterna, eller kanske hellre, om han hos dem kunde i högre grad söka den kraft att hävda sig i kampen för tillvaron, som han sökt hos de gudar, som förut behärskat hans religiösa föreställningsvärld. Striden förde här till försoning och de gamla gudarna behöll sålunda sin makt över sinnena, men ljuder det ej som en svag återklang av att det i själva verket var den nya tron, som segrade, då det berättas, att det var *Odin*, som satte *Njord* och *Frey* till offerpräster?

Det är vikingatidens kultur och dess gudaskapelse *Odin*, som framtvingat *vanastriden*. Sedan mer än ett halvsekel har det varit en inom den nordiska religionsforskningen allmän uppfattning, att *Odin* är en i Norden sen gud, som först i det andra efterkristna århundradet invandrat söderifrån¹, men detta antagande är, såvitt jag kan se, oriktigt. *Odin* är efter all sannolikhet en samgermansk gud och hans anor gå tillbaka ända till indoeuropeisk tid. Såsom v. Schröder visat, finns det en påtaglig överensstämmelse mellan denne gud och den indiske guden *Rudra*². *Odins* dödshär och *Rudras* demoniska skaror, vilka båda huvudsakligen bestå av dem, som ej dött en naturlig död, *Odins* vargar och *Rudras* skräckinjagande hundar, *Odin* som trollkarl och *Rudras* demoniska väsen, *Odin* som vishetens herre och *Rudra* som vetenskapernas beskyddare, allt pekar tillbaka på en gemensam bakgrund³. Genom självpinande når *Rudra* magisk kraft liksom *Odin* genom

¹ Först påpekat av H. Petersen i en avhandling »Om nordboernes gude dyrkelse og gudetro i hedenhold» (1876).

² Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes IX sid. 241.

³ Om *Rudra* se E. Arbman, *Rudra. Untersuchungen zum altindischen Glauben und Kultus* (1922).

självoffring¹. I dessa båda gudagestalter möter oss det skräckfyllda över huvud taget, den farliga potens, som man måste undgå eller som man söker avvända och försona. För den skull har man kunnat se *Odins* verksamhet i den förhärjande stormvinden, han har kunnat sättas i förbindelse med döden och andevärlden och han har blivit trollkarlen, som i extatiskt tillstånd vinner övernaturlig makt².

I sin primitiva gestalt av »demongud» har *Odin* varit känd här uppe i Norden sedan älsta tider; först i den högre formen av krigsgud och gudafader har han rönt inflytande från kulturströmmar söderifrån, men även i denna form är hans gestalt huvudsakligen vuxen på nordisk grund, ehuru ej ur folkets tro. Hans religion är tvärtom en ståndsreligion, sprungen ur yrkeskrigarnas religiösa behov och därför präglad av vikingatidens äventyrliga och stormfyllda århundraden. Den anda, som slår oss till mötes i de sagor, som förtäljas om de gamla gudarna, har i denna tidens kampdiktning om *Odin* förändrat gestalt. Här dånar det av sköldars brak och vapens slammer och himmelen flammor röd vid skenet från brända byar och städer. Med förakt har denna tiden sett ned på den föregående. På återvägen från ett strövtåg i österväg möter *Tor* vid ett sund en gammal gubbe, som kallar sig *Hárbarð*, men som i själva verket är *Odin*, och mellan dessa utspinner sig en träta, en »manjämning», som ställer två tiders livsideal mot varandra och som belyser vanamytens innebörd: »Jag drog i österled och drap jättars olycksbådande brudar, då de gingo till bergen. Stor vore jättarnas ätt, om alla levde, och desto mindre människornas i Midgård», säger *Tor* och föraktfullt svarar *Odin*: »Jag var i Valland, vållade strider,

¹ Detta är innebörden i myten om hur *Odin* fann runornas dolda vishet.

² Jfr gudens namn, som synes höra till got. *wōds*, fno. *óðr*, »besatt, rasande».

hetsade furstar till strid, bragte aldrig försoning. Odin äger jarlar, som falla med ära, men Tor äger trälarnas släkt». Hos vikingarna skapades ett nytt livsideal och livet fick ett annat värde. Det var ej längre det fredliga arbetet på hemmets jord, som lockade dem, det var en rastlös strävan efter ära och lycka i stridens glans, som kastade dem ut i en ständig kamp, där livet var insatsen och där döden därför kastade sin skugga även över deras stoltaste ögonblick. Så miste den fäderneärvda religionen något av sin helgd och inverkan¹. I hövdingakretsarna skapades ett nytt religiöst behov och ur detta växte *Odin*; förnämligast blev han därför stridens och kämpars beskyddare. Med eggande ord driver han Harald Hildetand till strid och står själv vid konungens sida under kampen. Hans tjänarinnor äro valkyrjorna, som fara genom luften och utvälja de kämpar, som skola gästa *Odin*. I de strålande skildringarna av livet i *Valhall*, hemmet för de i strid fallna, har tidens *Odinsdyrkan* och krigarideal nått sin höjdpunkt och i diktarnas fantasi har *Odin* blivit en gud, av vilken man ej blott fordrat seger och hjältekraft utan även vishet och diktargåva. Hans gestalt har utformats av animismen och för första gången i Nordens religiösa utveckling ha själens krafter blivit de härskande. Han är vishetens och trolldomskraftens gud och i sin högsta form har gudomen här uppfattats som vilja². I hövdingakretsarna har han höjts upp till *Allfader* och i den utvecklingen spårar man kanske inflytande från tron på en urfader³. Det finns en viss överensstämmelse mellan denne nordiske gud och israeliternas *Jahve*, ehuru »Odin aldrig förmådde uppväcka några profeter» (N. Söderblom).

¹ N. Söderblom, *Gudstrons uppkomst* (1914) sid. 65.

² Att uppfattningen av gudomen som vilja är ett betydelsefullt drag i animismen har N. Söderblom visat a. a. sid. 10 f., 341 f.

³ C. Uhlenbeck i *APhS I* (1926) sid. 298 f.

Söderifrån sköljde under folkvandringarnas dagar den ena kulturströmmen efter den andra över Norden; de förde med sig runkunska och bokstavsmagi, diktning och hjältesagor, och allt fästes vid *Odin*. Därför kom han att uppfattas som en främling i den nordiska gudavärlden och de gamla gudarna — *vanerna* »de hemmavana, de med land och folk förtrogna» såsom H. Jungner tilltalande översatt detta omtvistade ord¹ — rustade sig till strid mot inkräktaren. Så bröt vanakriget ut och i den kampen tillkämpade sig den nya gudasläkt, som samlades kring *Odin*, en plats vid de gamla makternas sida. Först då *Odin* nått denna ställning i Sverige och Norge, kan *vanamyten* ha diktats. Möjligen har han nått upp till Svealand i samband med den politiska omvälvning, som i sagorna tillskrives Ivar Vidfamne och som enligt B. Nermans datering i Sveriges förkristna konungalängder (1914) sid. 12 skall ha skett under senare hälften av 600-talet e. Kr.²

¹ Gudinnan Frigg och Als härad (1922) sid. 239.

² E. Wessén, Minnen av forntida gudedyrkan i Mellan-Sveriges ortnamn sid. 23 (i SNF 14, 1923). — De problem, som upptagits i denna uppsats, ha utförligare behandlats i en avhandling, som inom kort kommer att tryckas i Acta Philologica Scandinavica. Ju mer man fördjupar sig i den nordiska religionsforskningen, desto skarpare framträder skillnaden mellan denna och den övriga religionshistorien. Den nordiska forskningen har i allmänhet byggt upp sina resultat utan hänsyn till den jämförande och psykologiska religionsvetenskapen; en sådan undersökning som Hj. Falks uppsats om De nordiske hovedguders utvecklingshistorie (i ANF 43, sid. 341 f.) skiljer sig fördelaktigt från det mesta, som skrivits på detta område, just därför att den helt bygger på den moderna forskningens resultat. Jag återkommer i ett annat sammanhang till denna fråga.

Nogle bemærkninger til Peder Laales ordsprog.

Af

Aage Hansen.

Naar Peder Laales ordsprog har givet anledning til så mange kommentarer og tolkningsforsøg, skyldes det den omstændighed, at et ordsprog, revet ud af sin sammenhæng og givet en, der ikke kender det, til eftertanke, kan betyde alt og ingenting. Det er en kendt sag, at plukker man en sætning ud af dens sammenhæng og sætter sig til at gruble over indholdet, er det forbavsende, så mange forskellige betydninger man kan få ud af den. Mange af Peder Laales ordsprog — og det er dem, der volder vanskelighed — kendes ikke fra andre kilder eller fra senere tid. Vi aner ikke, i hvilke situationer, og med henblik på hvilke forhold de har været anvendt, véd ikke, om de skal forstås efter bogstaven, eller der er ironi eller spøg gemt i dem¹. Ofte véd vi ikke engang, hvad ordene ordret betyder, idet vi ikke kan afgøre, fra hvilket livsforhold det billede er taget, der anvendes. Og der er ikke få eksempler på, at dette billede i tidens løb er blevet ændret, idet det betydningsbærende substantiv snart er opfattet i én, snart i en anden betydning, som vi skal se eksempler på nedenfor. Ordsprog kan fra tid til anden, men

¹ Axel Kock antager f. eks. i tilfælde som *Man gør goth finghernæ aff kærtinghe røff* (D 677) og *Thet ær goth stinghe biørn meth skreff* (D 703), at *eij* mangler eller er udfaldet, hvor man kommer ud over vanskeligheden ved at antage, at ordsprogene er ironisk ment.

også på samme tid (således som det ikke sjældent er tilfældet med moderne ordsprog) have forskellige, ja endda en sjælden gang ganske modsatte, betydninger. Der er altså vidt spillerum for udlægninger, og i mange tilfælde er det umuligt at fastslå en sikker tolkning.

Men med hensyn til Peder Laales ordsprog kunde vi jo være meget værre stillet, nemlig hvis vi ikke havde de fornsvenske og latinske parallelordsprog. De nordiske ordsprog er dog som oftest så lig hinanden, at når det danske er dunkelt, er det svenske det også, og omvendt; man er så henvist til at søge hjælp hos det latinske, og her er spørgsmålet, i hvor høj grad de latinske ordsprog svarer til de danske. Dette spørgsmål er hidtil kun i ringe grad belyst, og jeg er ikke i stand til at sige noget nyt derom. At en del latinske ordsprog er »lavede» oversættelser til de nordiske og omvendt, er højst rimeligt, men da de allerfleste såvel nordiske som latinske ordsprog efter al sandsynlighed er originale¹, så følger heraf, at man må vise stor forsigtighed, når man går ud fra et latinsk ordsprog for at forklare et dunkelt nordisk, ti sjældent er ordsprog helt parallelle: at antage at Peder Laale skulde have været i stand til at samle 1000 nordiske og latinske ordsprog, der ganske svarede til hinanden, er naturligvis en urimelighed.

Den første og nærmeste opgave er at bestemme ordsprogets ordrette betydning. Den næste, at fastslå ordsprogets videre betydning, hvilke forhold det tager sigte på, er betydelig vanskeligere og kræver ofte særlige kundskaber af kulturhistorisk og folkepsykologisk art.

¹ På dette punkt står Wadstein vistnok alene med sin opfattelse, at de nordiske ordsprog for en stor del er (ofte uheldige eller misforståede) oversættelser af de latinske. Se *Medeltidsordspråk tolkade eller belysta av Elis Wadstein i Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv* XI. 6.

Til arbejdet med de Laaleske ordsprog har vi et glimrende hjælpemiddel i Axel Kocks kommentar, der jo er almindelig anerkendt som et mønstergyldigt arbejde. Hvor Axel Kock kun kan give forslag og hypoteser, sker det med største reservation, skønt mange af de foreslåede tydninger utvivlsomt er rigtige, og flere har da også fundet støtte i, hvad der senere er oplyst (især af Wadstein). Men trods Axel Kock og trods Bugge (i Arkiv. X. 82), Wadstein og Beckman (i Danske Studier. 1916. 87 ff.) er der endnu ikke få gåder at løse i Peder Laales ordsprog.

Nedenfor skal gøres et forsøg på at tolke et par dunkle ordsprog og belyse nogle dunkle steder.

D 22. *En fjnner kaghe sijne maghe.*

I sin nydanske form lyder ordsproget som bekendt *Krage søger mage*. I denne metrisk og stilistisk så pragtfulde skikkelse kendes ordsproget først fra 2. halvdel af 18. årh. P. Syv har (Da. Ordspr. I. (1682). 267): *En krage sider gerne hoos dend anden. Krage finder vel mage*, og denne form er bevaret i dialekter (se f. eks. Feilbergs ordb.). Vi iagttager her en fremadskridende omdannelse af ordsproget; Peder Laales *kaghe* bliver til Peder Syvs *krage*, og verbet *finder* afløses (i det 18. årh.) af *søger*. På svensk har kun den sidste ændring fundet sted, således at det fornsvenske *æ findhir kaka sin maka* nu lyder *kaka söker maka*.

Det er her ordet *kaghe (kaka)*, der volder vanskelighed. Der er fremsat forskellige forklaringer. Es. Tegnér mener (Språkets makt öfver tanken. 28 (= Ur språkens värld. I. 196 ff.) og Ur språkens värld. I. 331 ff.), at *krage* er det oprindelige, *kaghe (kaka)* en omdannelse eller forvanskning. Axel Kock (Östnord. och lat. medeltidsordspråk. II. 14) mener, at det oprindelige ord er det svensk-norske *krake*, m. = svagelig per-

son, vantrivning m. m. Wadstein (Sv. landsmålen. XI. 6. p. 7) anser det oprindelige ord for at være det *hake*, vi har i den svenske variant *hake råkar make*. G. A. Hedberg (i Studier i nord. filologi utg. genom Hugo Pipping. XIV. 5) holder på oprindeligheden af *kage* (*kaka*) og opfatter det i den alm. betydning »bagværk», idet han henviser til en skik i det svenske Österbotten: man bager en slags usyret rugbrød i store tynde kager, som sammenbindes og ophænges til tørring to og to. Mod de tre første tolkninger kan indvendes, at de noget let affærdiger ordet *kaghe* (*kaka*), der dog findes i den tidligst kendte form af ordsproget og ikke kan være nogen gemen fejl, da det ikke blot findes i de to ældste danske og svenske tryk, men også i håndskriftfragmentet. Der er noget underligt i at antage ord, der først findes i senere (eller i hvert fald fra betydelig senere tid kendte) former af ordsproget, for at være de oprindelige.

Hedberg holder derfor efter min mening på det oprindelige ord, men hans forklaring kan jeg ikke gå med til. Dog er det højst sandsynligt, at man engang har opfattet *kaghe* (*kaka*) i betydningen bagværk, således som i det svenske *kaka söker maka kaka* vistnok for almindelig svensk sprogfølelse har betydningen bagværk, uden at man dog forstår meningen med dette ords forekomst i sætningen. Det latinske parallelordsprog *Ad commensales se confert torta sodales* kunde, hvis det er dannet som en slags oversættelse til de nordiske ordsprog (smlgn. Axel Kock a. st. 16), tyde på, at *kaghe* på P. Laales tid opfattedes i betydningen bagværk, ja selv om det latinske var originalt, kunde det jo let ske, at det sammenføjedes med de pågældende nordiske af en forfatter, der i *kaghe* troede at have det almindelige ord for sig¹. Jeg synes, der er mange

¹ Under det almindelige ord *kage* opføres ordsproget også af von Aphelen (Da.-ty. Ordb. (1764), 337, og Da.-fransk Ordb. (1775), 419): *Kage søger sin*

ting, der tyder på, at vi i *kaghe* (*kaka*) har et ord, der, allerede da ordsprogssamlingen blev til, var forsvundet af sproget og derfor dels opfattedes som et andet ord (homonymet kage = bagværk), dels erstattedes af forskellige andre ord (krage, hake ofl.).

De andre ord i sætningen (*En* er uden tvivl trykfejl for *Ee*) gør det sandsynligt, at sætningens subjekt er en betegnelse for et levende væsen, og også alle omdannelserne peger i samme retning. Jeg formoder, at vi i *kaghe* (*kaka*) har et gammelt fuglenavn, nemlig allikens. Ordsproget såvel i denne formodet oprindelige som i den senere form er bygget over den iagttagelse, at alliker og krager (ligesom råger) altid holder sammen i flokke, og da alliker og krager jo aldrig har været i høj anseelse, fik ordsproget nedsættende betydning (smlgn. Axel Kock a. st. 15).

Antagelsen af et gammeldansk *kaghe* = allike trænger naturligvis til nærmere begrundelse, og jeg skal forsøge en sådan. Alliken siger sådan noget som *kā—kā*, og heraf er dannet fuglens danske navn *kaa*, olddansk *ka* som tilnavn (i Ribe Oldemoder. 67). Ved siden heraf antager jeg et oprindeligt **káka*, olddansk *kāghe*; dette skulde (i hvert fald i østdansk) ikke give **kåge*¹, men *kaghe*, idet ordet måtte få vokalen forkortet foran spirantisk *g*, før overgangen *ā > å*, altså parallelt med *krage* < *kráka*, sjællandsk *mave* (= måge) ofl.² Ordet måtte således lydligt falde sammen med *kaghe* = bagværk.

Måske vil ordet kunne findes i stednavne som *Kagerup*,

Mage (= Gleich und Gleich gesellt sich gern og qui chapon mange, chapon lui vient). Da *kage* i dette ordsprog ellers i dansk kun kendes fra Peder Laale, er det rimeligt at antage, at von Aphelen har »berigtiget» *Krage søger Mage* efter det Laaleske ordsprog.

¹ Nemnich. Polyglotten-Lex. II. 1241 har *Blaa kaage* som dansk navn for *corvus corone*, men det er ganske givet en trykfejl for *Blaa krage*.

² Se Marius Kristensen i Arkiv. XV. 54. Seip. Låneordstudier. I. 11 ff.

der almindeligt opfattes som indeholdende personnavnet *Kakæ* (13—14 årh.; se O. Nielsen. Olddanske Personnavne. 54); selv om denne forklaring er rigtig, er den mulighed dog ikke udelukket, at det er det formodede ord, vi her finder, nemlig hvis *Kakæ* oprindeligt har været tilnavn, hvad O. Nielsens eksempler synes at tyde på.

Måske kan også det uddøde verbum *kave* tyde på tilstedeværelsen af et olddansk **kakæ*. Ordet brugtes om forskellige fugles skrigen og om rævens lydfrembringelser. Hvis ordet oprindeligt har været brugt om alliker, krager og lign., kunde *kavæ* være den sjællandske form for et ældre **kaghe*. Smlgn. sjællandsk *krave* = krage (se f. eks. Thorsen. Sejromålet. 63), *mave* = måge, og det af Vid. Selsks. Ordb. registrerede verbum *krave* = skringe (om ravne), der vel er den sjællandske form for verbet *krage* = skringe (om alliker), som findes hos Moth og i Vid. Selsks. Ordb.

Hvad der taler mest for tilstedeværelsen af olddansk **kakæ* = allike, er dog, at vi finder tilsvarende former på tysk grund. Ifølge Suolahti (Vogelnamen. 188) har alliken på nedertysk navnet *kâ(e)ke*, og ved siden heraf træffer vi andre -k-former som *kauk* (Altmark, Helgoland), *kawke* (Preussen), *kauke* (i en Lybækkerkilde fra 1511). Ravnens, der i forskellige tyske dialekter har navne, der ellers tilhører kragerne, hedder i nogle tyske dialekter *kake* (Suolahti. 178). Der er vistnok slet ingen grund til at antage det formodede olddanske ord for at være lån fra nedertysk: lydmalende ord af denne slags kan jo opstå rundt omkring i nogenlunde samme form; smlgn. som ét eks. for mange, at *krage* i nogle tyske dialekter hedder *krâke*, *krak* (Suolahti. 180—81) ¹.

¹ Andet led i *krage* er vistnok ikke nogen afledningsendelse; ordet er snarere oprindeligt en onomatopoietisk reduplikationsdannelse, altså parallel med børnesprogets en »kra-kra» om en krage. Herpå tyder oldhøjtysk

Til sidst må der siges lidt om ordsprogets norske og svenske former. Norsk har *kraake søker make*. En variant af ordsproget, *Krage faar vel sin Mage*, findes i Wilses Norsk Ordbog. (1780), forsynet med forklaringen: »Dermed trøstes ulykkelige Friere»; denne tilføjelse, mener Axel Kock, tyder på, at vi her har med norsk *krake* = vantrivning osv. at gøre. Jeg for min part kan ikke indse, hvorfor ikke samme sætning med fuglenavnet *krage* skulde kunne bruges i denne betydning; man sammenligne det hos Evald Tang Kristensen (Danske ordsprog og mundheld. 174) optegnede: *Der er aldrig så sort en krage, at den jo finder en mage*.

Wilses form for ordsproget må være dansk. Svensk *kaka* i stedet for det efter min hypotese ventede **kåka* kan forklares på flere måder; det kunde skyldes, at ordsproget fra dansk var lånt til svensk, idet gammeldansk *kaghe* opfattedes i betydningen bagværk; men jeg er mere tilbøjelig til at tro, at det er rimet *maka*, der er skyld i, at svensk ikke har fået **kåka*, idet dette ord har fået vokalforkortelse (før $\bar{a} > \text{å}$) for at danne rim på *maka* og følgelig faldt sammen med (og opfattedes som identisk med) svensk *kaka* = bagværk. Hermed kan sidestilles den hos Asbjørnsen (se Axel Kock. a. st. 14) forekommende norske form *kraake søker maake*: her er det sidste ord omdannet efter det første, også for rimets skyld, og det til trods for, at ordsproget (ganske lige som tilfældet er med svensk *kaka söker maka*) så blev ganske meningsløst (*maake* = måge).

198. *Kasth paa krogh oc holth om tw kanth.*

Billedet antages at være taget fra fiskeri (se Axel Kock. a. st. 102), men så er udtrykket *Kasth paa krogh* mærkeligt.

tāha, kāha, sanskrit *kākah* = krage (se Kuhns Zeitschrift. 45. 146). Således må så vel også olddansk **kakæ* opfattes.

Jfr. ogs. Axel Kocks bemærkninger i Arkiv. X. 115 imod Bugges forklaring (Arkiv. X. S9). Ordsproget må ordret betyde: kast krogen paa (eller i)! og hold fast, om du kan. I D 450 har ordsproget tilføjelsen: *thij offthe ær lœckæ nær*. Altså: lykken er én ofte nær, det gælder blot om at gribe den (slå en krog i den) og prøve at holde den fast. Dette billede — lykken, man fanger med en krog — leder tanken hen på et bestemt forhold, hvortil ordsproget muligvis oprindeligt har sigtet. Krogformede ben af forskellige dyr (i Danmark: frøer, i andre lande: ugler, flaggermus. Se Hovorka u. Kronfeld. Vergleichende Volksmedizin. (1909). II. 172. 176) brugtes, når en mand »gillede» en kvinde. En sådan krog hed i Danmark en *gillekrog*. Hvordan hele fremgangsmåden har været, fremgår ikke af kilderne, men i hvert fald skulde gillekrogen sættes fast i kvindens klæder. Dette hed ifølge Moths ordb. G 128: *kaste gillekrøg på én*. Jydske Samlinger. IV. 243 har: min gillekrog kaster a i dæ, for at do skal hold ad mæ. En variant af det Laaleske ordsprog findes ifølge Axel Kock i Swenske ordsedher. (1604): *Kasta krock j brok och halt om tw kan*. Jeg kunde tænke mig, at *brok* her betød et eller andet klædningsstykke for kvinder: *brog* betyder jo tøjstykke af forskellig art, smlgn. *Dannebrog*, ældre nydansk *pattebrog* = dække over kvindebryst (se også Ordb. over det da. Sprog: II. Brog). Gillekrogen, der i en senere tid opfattedes som et magisk middel til at opvække elskov, har formodentlig fra første færd blot været et diskret middel til at udforske en kvindes sindelag over for en: fandt hun sig i at få en sådan krog hæftet i sig, var det vel tegn på, at hun var den »gillende» god, i modsat fald rev hun sig vel løs. Dette skulde så være baggrunden for: *holth om tw kanth*. Det er muligt, at også det dunkle D 379: *Kommer tw wedh een daare thaa skær aff stycket och ladh hannum fare sigter* til disse forhold.

D 207. *Berigh quern maler alle haande koorn.*

Berigh, der findes i udgaverne 1506 og 1508, rettes af Axel Kock og Carl af Petersens til *Gerigh* efter 1515-udgavens *Gerig*. En sådan rettelse er dog næppe nødvendig. *Berigh* kan nemlig svare til jydsk *bjærə* = driftig, flittig, meget om sig (se Feilbergs Ordb. under *bjærgens*), altså til verbet *bjærge* = erhverve, skaffe, »redde» sig noget.

D 455. *Hwad scal then stackede hwndh paa then høwæ quern.*

Forskellige tydninger har været fremsat. Se Axel Kock. a. st. 195, Wadstein. a. st. 37, Bugge i Arkiv. X. 96. Alle fortolkningerne synes at gå ud fra, at *stackedhe* betyder *korte*, men *then stackede hwndh* må betyde: den stakkede (haleløse) hund, ti således findes udtrykket brugt D 1178 (= *canis a cauda mutilus*). Jeg oversætter derfor: hvad skal den haleløse hund på den høje kværn? Meningen er åbenbart den, at en haleløs hund burde krybe i skammekrogen i stedet for at sætte sig op på den høje kværn (altså på en høj, fremtrædende plads). Haleløs hund har netop ord for at være hovmodig. D 1178 lyder: *Stacketh hwnd oc kwllædh koo oc lidhen man* The ære gærne beræffnæ (o: stolte, hovmodige). Ordsproget har vel så været brugt om hovmodig, anmassende optræden af ubetydelig person (eller måske krøbling og lign.; smlgn. »lidhen man»; folk med en eller anden legemsfejl har ord for at være hovmodige). At hunde har lyst til at springe op og sætte sig på høje pladser, er en kendt ting; hvorfor netop kværnen er brugt i ordsproget, er mig ikke klart, men således også i det af Axel Kock anførte gamle hollandske ordsprog: *Men laet den hont in, hi gaet op die quern = scandere vult quernam canis intromissus ad aulam.*

D 625. *Hoor koonæ ædher blommen oc giffwer bondhen thet hwidhe aff ægghedh.*

Som det også antydes af Chr. Pedersens kommentar til det latinske parallelordsprog, stikker der mere derunder end blot dette, at horkonen er så ond, at hun selv tager det bedste og giver sin mand det ringeste. Æg er nemlig et allerede i oldtiden velkendt aphrodisiacum. Men af ægget er det blommen, og ikke hviden, der besidder den hidsende kraft. Også dette har været kendt i folkemedicinen lige fra oldtiden. Plinius nævner således blandt aphrodisiaca: blommerne af fem dueæg i forbindelse med en denar svinefedt og honning¹.

D 658. *Wglæ bør formener man at være til skjibs før.*

Ordsprogets betydning er ifølge den latinske parallel, at ugleskrig er et ondt varsel (ved begyndelsen af en sørejse) og derfor holder søfolkene tilbage. Det ord, der gør knuder, er *Wglæ bør*, hvortil svarer hos Chr. Pedersen *Vgle børn* (!) og i den fornsvenske tekst *vgglahopir*, som Axel Kock antager er fejl for *vgglarop* = ugleskrig. Et ord *bør* = varsel vil klare den danske tekst, og et sådant ord har åbenbart eksisteret. Moth har nemlig i sin ordbog (B 515) ordet i betydningen: »tegn til lykke eller ulykke, omen», og ordet må vel have været i brug på Moths tid, eftersom han giver flere citater på det: »jeg tager det an for et got bôr. gud afvende dette bôr. got ont bôr.» Ordet er formodentlig identisk med *bør* = (gunstig) vind. »Uglebør», altså »uglevarsel», har været et dårligt varsel for søfolk, det fremgår af Chr. Pedersens og P. Syvs kommentar (se Axel Kock. a. st. II. 265), og E. Tang Kristensen (Danske Sagn. II. 484) angiver, at en ugle, der sætter sig på et skib, varsler skibets undergang.

¹ Ifølge Hovorka u. Kronfeld. Vergleichende Volksmedizin. (1909). II. 164.

D 684. *Giff ej saa ænglæ at tw gaar selff vppaa træben.*

Det sidste ord er utvivlsomt, som Axel Kock mener, indsat i stedet for det oprindelige *gengle*, der findes i 1515-udgaven og i den fornsvenske samling (aa gænglo), og ordsproget har således haft rimform. Men første del af ordsproget er uforståeligt. Hvad vil det sige at give noget til englene? Nyerup mener, det hentyder til kirke-, klostergaver, Axel Kock lader spørgsmålet stå åbent. Det eneste naturlige er efter min mening i *ænglæ* at se et objekt for *Giff* og et ord, som danner antitese til træben (*gengle*). Sammenlign det ensbetydende D 632: *Then ær een daare som giffwer saa skjibæt han liggher selff vppa landhet.* Jeg tænker mig derfor muligheden af, at vi i *ænglæ* har flertal af et ord, der svarer til (og vel er lånt fra) mellemnedertysk *enkel* = ankel. Ordsproget vil så betyde: Giv ej dine ankler bort, saa at du selv må gå på træben (o: klumpfod af træ eller lign.). Det vil jo give udmærket mening og nøje svare til et andet ordsprog: *træben er got, men foden vaare bedre*, som findes hos P. Syv. Danske Ordsproge. I. 358 og i Pouchs *Problemata*. (1611)¹.

Formen *ænglæ* med g for k byder ingen større vanskelighed, den kunde f. eks. skyldes rimet *gengle*.

D 783. *Aff dijst kaghen wordher mølleren modigh.*

»Ordspråket är ej riktigt klart», siger Axel Kock (II. 313). Følgende kan vist oplyse det. Det har været almindeligt, at mølleren — som den gridske og gerrige person han jo har ord for at være — når en bonde kom med en sæk, som der tidligere havde været mel i, omhyggeligt bankede og rystede den for at få det melstøv (dyst) ud, som kunde være i den. Dette viser et sted hos Christian Falster (*Satirer*. (udg. 1840)

¹ Ifølge Kalkars ordb. V. 1086.

35; citeret i Ordb. over det da. sprog. III. 1222): At banke Dyst af fremmed Sæk / Og komme i sin egen.

Alle disse rester samlede mølleren så åbenbart sammen og brugte til at bage kager af; en sådan kage kaldtes *dystkage*. Adjektivet *modigh* har her sikkert sin almindelige betydning eller »stor paa det», »stolt» eller lign. Ordsprogets betydning er altså enten: ved at være smaalig og meget nøjeregnende bliver man rig, eller: også midler, der er erhvervet på mindre fin måde, gør en stolt.

D 891. *Hoo icke tijl sætther han eij opp dragher.*

De forskellige tolkninger, der er givet af dette ordsprog, er alle utilfredsstillende. Se Axel Kock. a. st. II. 211. Bugge i Arkiv X. 891. Kalkar (V. 1065) oversætter *tijl sætther* ved »vover» og (III. 330) *opp dragher* ved »tager ind, vinder» (den sidste oversættelse dog forsynet med spørgsmålstegn), oversættelser, der tydeligt er dannet efter ordsprogets betydning, der er »hvo intet vover, intet vinder». Men hvorfra er billedet taget? Som så mange andre ordsprog fra landboforhold. *Sætte til*, ordret: »tilføje», har i visse dialekter en speciel anvendelse om forøgelse af husdyrstanden ved at lade et nyfødt dyr leve eller anskaffe et sådant, altså lig det almindelige »lægge til». Feilberg har (Ordb. III. 729) »sætte en kalv til». I norske dialekter bruges ifølge Aasen »setja på» i samme betydning.

Opdrage, drage op betyder sikkert »opdrætte dyr». Jeg kender det ikke fra dialektordbøger — skønt det vistnok endnu bruges —, men fra 18. århundredes sprog. Jeg citerer: »Bonden kan ikke opdrage anden Slags Bæster» (Jyske Samlinger. 4 Række. III. 254; år 1736). »kalve bliver magre opdragne af mangel paa smaae fodder af høe og haure» (Jyske Samlinger. 3 Række. IV. 403; år 1757). Ordsproget vil altså

sige, at den, der ikke lægger dyr til, heller ikke opdrætter nogen : uden tillæg intet opdræt, og det vil igen sige »hwar ey wagher han ey windhir», som den fornsvenske paralleltekst har.

D 892. *Hwad scal han i skow ther hwer bwsk ræd.*

Både 1506- og 1508-udgaven har *ræd*, men da 1515-udgaven har *rediss* og det fornsvenske ordsprog *rædhis*, foreslår Axel Kock i stedet for *ræd* at læse *rædz*. Det er dog muligt at bevare *ræd* ved at antage, at *ær* mangler mellem *ther* og *hwer*; det behøver ikke ligefrem at være glemt, *ther* og *ær* kan jo i udtalen let falde sammen i *ther*. Så bliver *ræd* adjektiv, der styrer *hwer bwsk*. En sådan konstruktion af et adjektiv, der oprindeligt er perfektum participium, er ikke mærkelig. Den kendes fra fornsvensk; Söderwall har eksemplerne: *rädder siäla wadha* og *räddir dödhen*.

D 1000. *Bædræ ær goth smør lycke æn swr sijld.*

1515-udgaven og det fornsvenske ordsprog har ikke ordet *lycke*, der heller ikke synes at passe ind i ordsproget. Man har søgt at opfatte *smør lycke* som en sammensætning, men heller ikke dette giver nogen god mening. Bugge i Arkiv. X. opfatter *lycke* som en forvanskning af *likke*, og også Axel Kock har tænkt sig denne mulighed (se Arkiv. X. 83). Denne forklaring er ganske sikkert rigtig; *lycke* er fejl for *lijcke*, idet de to prikker simpelthen er glemt. Partiklen *at* kan godt undværes i slige tilfælde, sammenlign f. eks. Thomas a Kempis 3: »alth ær fafenge, wdhen ælske gudh ok thiæne hannom allene».

D 1008. *Sorgh ær eig søsther thet hwn soffwer nær.*

Dette pragtfulde ordsprog med tre alliterationer anser Wadstein (a. st. 64) for at være en mislykket oversættelse af det

tilsvarende latinske. Man vægrer sig ved at tro det. Jeg oversætter det: omsorgen er ej (som en) søster, selv om den sover en nær (hos en). Ved at opfatte »Sorgh» metonymisk om den, der sørger for en og ens hus, altså husholderske eller lign., får man nøjagtig den samme mening som den, der ifølge Wadstein er udtrykt i det latinske ordsprog: en tjänstekvinna är icke lik en syster i omsorg (om en), även om hon är ens älskarinna. Et sådant metonymisk indhold i substantiver er jo almindeligt hos P. Laale og i det hele taget i ordsprog: Godh wiliæ draffwer gerne stoort læss tijl by (D 86), Acht kommer eij all i pwngh (D 494), Offthe ær hwldh hørelsæ nær (D 496), Aawen rijss aarle (D 781), Ee wil waald sijn wiliæ haffwæ (D 1017), for blot at nævne et par eksempler med abstrakte substantiver.

Från striden om de äldsta germanska lånorden i finskan.

Av

K. B. Wiklund.

Litteraturen om de gamla germanska lånorden i finskan är redan nästan överskådligt stor. E. N. Setälä fyllde ett länge känt behov, när han 1912—13 i *Finn.-Ugr. Forsch.* 13 publicerade sin allmänt kända och använda *Bibliographisches Verzeichnis*, och sedan dess har litteraturen växt så hastigt och kraftigt, att en fortsättning eller omarbetning av denna förteckning vore högeligen kärkommen. Innan Setälä eller någon annan (jfr T. E. Karstens meddelande i *Die Germanen*, 1928, s. 193) ger oss en dylik gåva, få vi vara glada åt den lista över den nyaste litteraturen, som Karsten ur något annan synpunkt givit år 1926 i *APhS* 1, s. 244 f. Och denna litteraturs värde och vikt få vi ingalunda förneka. Visserligen är inte allting guld som glimmar där heller, och mycket av vad däri förkunnas är skäligen problematiskt, men då Viggo Brøndal i sin artikel *L'oeuvre de Vilhelm Thomsen*, *APhS* 2, s. 301 f., 1927 säger, att »malgré des efforts opiniâtres on n'a réussi que dans des cas très rares à démontrer d'autres emprunts faits à l'ancien nordique ou au gotique» än dem som Thomsen funnit, så visar detta blott, att förf. mildast talt icke är insatt i den fråga han skriver om.

Ett av de senaste bidragen till denna lånordslitteratur är Hjalmar Lindroths artikel *Några anmärkningar om tenues i*

urgermanskan i Festskrift til Hjalmar Falk 1927, s. 227 ff. Förf. ger i densamma en kritisk belysning av den uppfattning om samgermanskans eller urgermanskans tenues, som kommer till synes hos en rad av språkmän, särskilt Karsten och mig, och gör därvid gällande, att vi icke beaktat den skillnad i uttal, som även i urgermansk tid bör ha förefunnits mellan uddljudande och inljudande, speciellt korta tenues och vilken ävenledes måste tagas i betraktande vid bedömandet av de nämnda lånorden. S. 240 sammanfattar han resultatet av sin undersökning så, att »högst sannolikt redan samgermanskan gjort en åtskillnad med avseende på aspirationsgraden mellan uddljudande och inljudande korta tenues. De senare voro oaspirerade (eller mycket svagt aspirerade)». Spärrningen är hans egen. Och det finska *nauta* »nötkreatur» behöver då icke, såsom Karsten och jag mena, förutsätta ett urgermanskt **nauda* med ännu oförskjutet *d*, utan kan likaväl förutsätta ett **nauta* med oaspirerad eller svagt aspirerad tenuis. I så fall förfaller det ur fi. *nauta* och liknande ord hämtade beviset för att finskan innehåller germanska lånord från tiden före mediaförskjutningen.

När man genomläser listan på de onöjaktigheter i fråga om aspirationen hos svenskans tenues, som dessa språkmän, från och med Noreen nedöver, låtit komma sig till last i sina uttalanden, oaktat klart besked i saken lämnats redan av Lyttkens och Wulff i deras allbekanta ljudlära 1885, känner man sig både förlägen och något förbluffad, men på samma gång ju också tacksam för att saken sent omsider blivit tillrättlagd. Man önskar blott, att de experimentalfonetiska undersökningar rörande aspirationen, som nyligen företagits på Öland (s. 243 f.), från en ringa början måtte utvidgas till att omfatta ett allt större undersökningsområde och inom varje område så pass många personer, fall, ord och kurvor, att man

får en rimlig kunskap om saken. Prof. Lindroth tillmäter ju icke heller själv en flyktig iakttagelse mer värde än den förtjänar och torde även medge, att man vid en fonetisk jämförelse mellan svenskans och finskans tenues också behöver någon kännedom om finskans tenues i olika lägen och omgivningningar och under olika kvantitet. Men även sedan alla nödiga data om både de svenska och de finska tenues' fonetik blivit sammanbragta, återstår dock frågan, om skillnaden mellan de germanska tenues alltefter deras olika ställning i ordet alls kan vara relevant för frågan om deras öden i lånorden. Skulle verkligen finnarna vid en och samma tidpunkt nolentes volentes ha kunnat återge de germanska tenues på så olika sätt alltefter deras av ställningen i ordet betingade fonetiska habitus? Prof. Lindroth synes mena, att detta i princip är självklart, men är det verkligen så alldeles självklart?

Det är en vanlig, ehuru naturligtvis omedveten uppfattning, att gamla tiders illitterata lånordsförmedlare gått tillväga i likhet med de nutida språkmännen, som sitta och plocka med ljud och former vid skrivbordet och vrida och vända på dem, tills puzzlet »går ut» något så när, utan att några väsentliga bitar bli över eller fattas. Går man efter denna linje, tar varje liten ljudnyans för sig och lägger den under mikroskopet utan att så mycket fästa sig vid, att den dock endast är ett litet och möjligen underordnat led i ett stort system av relativt få komplex av ljudnyanser, så spela nog kurvornas hundradelssekunder en betydande roll, och då kunna ett par hundradelar för litet eller för mycket lätt få puzzlet att glappa eller bågna på ett betänkligt sätt. Men lånordsförmedlarna bland urfinnarna (och urlapparna) voro inga puzzleläggare av dylik art, utan tvåspråkiga individer med livliga internationella förbindelser, som både omedvetet och medvetet blandade in germanska ord i sitt dagliga finska (resp. lapska) tal, varefter

dessas ord i en del fall från dem spridde sig till deras mindre språkkunniga omgivning. Det var väl i regeln dessa primära förmedlare, som präglade lånordens form i urfinskan, och man kan både av de urnordiska lånorden i finskan och framför allt av lånorden i lapskan med all önskvärd tydlighet se, att de varit mycket väl, ja, förvånande väl hemmastadda i det främmande språket och ingalunda blott rådbråkat detsamma. Men är det i så fall möjligt, att de samtidigt till den grad missuppfattat det andra språkets fonetiska system, att de ryckte isär de tenues, som germanerna själva — ända ned till Noreen och andra, och både de illitterata och de litterata — uppfattade som en enhet, oaktat de i den ena ställningen voro oaspirerade eller föga aspirerade, i den andra ställningen kraftigare aspirerade? Här synes mig en svår motsägelse föreligga, och innan det gjorts något försök att få bort den, synes mig dispyten om de aspirerade och oaspirerade tenues väl mycket likna en strid om påvens skägg, allra helst om det icke lyckas att taga bort den nyss citerade, icke spärrade parentesen »eller mycket svagt aspirerade», i vilket fall vi vore tvungna att nöja oss med en motsättning mellan starkare och svagare aspirerade ljud. Eller var det de primära förmedlarnas okunniga omgivning, som definitivt stuvade om lånorden och sprängde de för deras läromästare självklara fonetiska enhetskomplexen? Men även omgivningen var ju i besittning av precis samma inhemska ljudsystem och artikulationsbasis som de första förmedlarna. Varför då ytterligare förändra t. ex. de i lånorden ingående tenues? Går man efter denna linje, blir det hela — för att nu fortsätta med ordstaven — viel Geschrei und wenig Wolle. Och bort det!

Lika flitigt som språkhistorikerna dag ut och dag in syssla med lånord från alla möjliga språk och tider, lika litet söker man, synes det mig, utreda själva låneprosedurens mekanik,

och följdén därav blir många diskussioner, som kanske annars uteblivit såsom överflödiga. Dessa diskussioner ha särskilt lätt för att bli resultatlösa och stocka sig, om det låntagande språket i fonetiskt avseende är fattigare än det långivande, och jag har därför i *Lappische Studien I—III*, 1927 (Skrifter utg. av K. Hum. Vet.-Samf. i Uppsala 24: 16) givit uttryck åt den uppfattningen, att diskussionen om de äldsta germanska lånorden i finskan väsentligen kommit till en död punkt och knappast kan med fördel fortsättas, förrän motsvarande lånordsförhållanden i lapskan blivit närmare debatterade. Prof. Lindroth har knappast haft tillfälle att taga ståndpunkt till denna avhandling, innan hans artikel i festskriften till Hjalmar Falk trycktes, men även tidigare av Lindroth begagnad litteratur har lämnat så pass mycket material till belysning av denna sida av frågan, att han bör ha haft åtskillig kännedom om den. Jag anser mig därför böra ingå även på den andra delen av hans artikel, vilken omfattar de språkhistoriska konsekvenserna av hans fastställanden för de äldsta lånorden i finskan, oaktat jag på grund av de i *Lappische Studien* framlagda synpunkterna strängt taget icke skulle behöva göra detta.

Det är klart, att man vid bedömandet av de påstådda lånorden i finskan från tiden före mediaförskjutningen icke får utgå från förhållanden i den nutida finskan, utan från ett par tusen år äldre, urfinskt eller snarare förurfinskt stadium. Vad veta vi då om de urfinska eller förurfinska klu-silerna? Härpå svarar Lindroth s. 241: »Vi veta för litet om vilka slags och huru stora förändringar tenues kunna ha genomlupit i finskan, eller vilka växlingar där kunna ha funnits; detta att döma av fennologernas egna uttalanden, som samtidigt visa att skiftningar förefinnas (se Wiklund i *IF* 28, s. 59, 60, *Karsten Fragen* 124 [med citat från H. Ojansuu] och *APhilScand* 1, 248, 265 ff.). Skulle anledningen

till den olika representationen vara att söka i finskan, behövde alltså inte *-t-* och *-tt-* — i fi. *nauta* »nötkreatur», resp. *nauttia* »njuta» < urn. **nautian* — »återge någon skiftning inom germanskan». Det ligger visserligen, säger han strax förut, utanför hans syfte och kompetens att uttala en positiv mening om hur nämnda motsats mellan lång och kort tenuis i finskan bör förstås, men man har enligt hans mening för att förklara denna motsats konstruerat grundformer i det långgivande språket utan att vederbörligen tillgodogöra sig de senare germanska språkskedenas vittnesbörd.

Om den ordagrant citerade delen av detta uttalande skall tagas fullt efter bokstaven, måste jag, under hänvisande till litteraturen i ämnet, bestämt protestera mot detsamma. Såvitt jag kunnat uppfatta saken, äro nämligen fennologerna — eller vi fennologer — ganska väl underrättade om de partier av de finska tenues' historia, som det i detta sammanhang kommer an på, även om vi på andra, men för lånordsfrågan betydelselösa punkter ännu kunna vara illa informerade. Karsten är ju germanist och vill väl lika litet själv göra anspråk på att vara fennolog, som jag gör anspråk på att vara specialist på de nordiska språken. Och vad särskilt hans citat från Ojansuu angår (Virittäjä 1909, ej 1906, såsom han säger), så har han knappast förstått dennes skrivfelsfördärvade och lösliga uttalande rätt. När Lindroth vidare citerar mitt yttrande i IF 38, s. 59 och 60, så borde han väl ha läst det till slut, t. o. m. s. 65, för att få någon uppfattning av sakens läge. Om han det gjort, hade han bl. a. sett, att ord av typen *nauta*, *nauttia*, vilka med sitt *u* ursprungligen haft postkonsonantisk, ej intervokalisk klusil, icke utan vidare få behandlas på samma sätt som de ord, vilka gå tillbaka på intervokalisk germansk klusil, utan fordra sin särskilda uppmärksamhet.

Alla fennologer torde vara eniga om att motsättningen mellan klusilerna i fi. *nauta* och *nauttia* ej kan avfärdas enbart med ett »vi veta för litet». Det finnes visserligen på finsk botten hyperkoristiska bildningar av typen *virkkü* jämte *virkeä* »pigg, livlig», men icke ens jag, som med ljus och lykta och mer än alla andra letat efter dylika finska bildningar med »överförlängd stamkonsonant», beroende på en viss paradigmatiske växling, som det här bleve för vidlyftigt att beskriva, — icke ens jag har lyckats att på finsk botten finna sådana vid verbala *i*-stammar av typen *nauttia* (*-ä* är infinitivmärke). På lapsk botten är visserligen överförlängning ljudlagsenlig just vid de motsvarande verbala stammarna, och den har enligt min mening också säkerligen förelegat i förfinsk tid, men — märk väl! — icke vid postkonsonantisk klusil, utan vid rent intervokaliska konsonanter ävensom vid en del andra konsonantförbindelser. Ingen begär kunskap om dessa ting av prof. Lindroth, men ändå — — —

Vad nu särskilt fi. *nauttia* beträffar, ligger saken i själva verket ovanligt illa till för hans uppfattning. Jämte formen *nauttia* »att njuta», *nautin* »jag njuter» (med »svag» stamkonsonant i urspr. slutna stavelse) har man nämligen en biform *nautita* »att njuta», *nautitsen* (med *-itse-* < *-išše-*) »jag njuter», en företeelse, som icke är alldeles ovanlig vid verb på *-i*. Den ifrågavarande biformen har nu för mycket länge sedan lånats från finskan till lapskan, men visar där, påfallande nog, icke den väntade (norsk-lapska) formen **navtašet*, utan heter i stället *navdašet* »att njuta», som om det finska ordet skulle ha haft (med svagt stadium) *d* i st. f. *t*: **naudita*, **nauditsen*. Denna vida spridda lapska form kan icke ha fått sin media genom inflytande från lp. *navdde*, gen. *navde*, vilket till sin form fullständigt motsvarar finskans *nauta*, gen. *naudan* »nötkreatur», enär detta ords betydelse, i norsk-lp. »rovdjur, varg,

djur med dyrbart skinn», ursprungligen helt säkert »djur med dyrbart skinn», om möjligt ligger ännu längre bort från verbets betydelse än vad som är fallet i finskan. Det tydligen icke direkt från germanskan, utan från finskan lånade lapska *navdašet* förutsätter sålunda en urfinsk grundform **naudišše* > fi. **naudita*, **nauditsen*. Denna äldre form har uppenbarligen undanträngts av ett i något nyare tid lånat verb med fi. *-utt-*, i svagstam *-ut-*: *nauttia* med biform *nautita*, vilket går tillbaka på urn. **nautian*, medan den utträngda formen liksom substantivet *nauta*, gen. *naudan* förutsätter en grundform med ännu icke förskjuten media. Lp. *navdašet* ger oss sålunda ännu ett dyrbart finskt belägg för lån från tiden före mediaförskjutningen. Någon paradigmatiske växling mellan en svagstam med *-ud-* och en starkstam med *-ut-* eller mellan en svagstam på *-ut-* och en starkstam på *-utt-* med ty åtföljande möjlighet till sammanblandning mellan de båda stamkonsonantserierna har aldrig förelegat i det finska **nauditsen*, *nautitsen*, utan svagstammen har här liksom i andra verb på *-itsen* gått igenom hela paradigmat med alla dess många former. Det finnes sålunda ingen annan möjlighet att på finsk botten förklara hoppet från det äldre **nauditsen* till det nyare *nautitsen* än att antaga tvenne successiva lån.

Det kan ju tyckas höra till de första elementen att kunna skilja mellan intervokalisk och postkonsonantisk ställning, men det måste dock rättvisligen erkännas, att det på finsk botten icke är så alldeles enkelt, även om orsaken till att det blivit en stötesten och förargelseklippa för så många fennologer närmast är av kuriös art. Det har redan skrivits mycket i frågan, bl. a. t. ex. i min nyssnämnda artikel i IF 38, 1917, och i Lappische Studien I—III, 1927, men tyvärr utan större resultat på de håll, där intresset till följd av sakens vikt för frågan om de äldsta germanska lånorden borde vara störst;

i sin senaste bok *Die Germanen*, 1928, omnämner sålunda Karsten icke ens den senare skriften. Jag torde sålunda vara nödsakad att även här i korthet referera saken för att göra det litet mera känt.

Lapskan skiljer strängt mellan stamkonsonanter med rent intervokaliska klusiler och stamkonsonanter, bestående av den andra komponenten i diftonger på *i* eller *u* med följande klusil, alltså t. ex. *-ib-*, *-ud-*, *-uk-*. De senare stamkonsonanterna behandlas i lapskan på alldeles samma sätt som de, vilka bestå av likvida eller nasal plus klusil, alltså *-ld-*, *-rt-*, *-mb-* o. s. v., medan i finskan de stamkonsonanter, som bestå av *i*, *u*, *l* eller *r* (men kanske icke nasal) plus klusil, blandats ihop med dem, som bestå av rent intervokaliska klusiler; detaljer finner läsaren i de nyss anförda skrifterna. Att lapskan här bevarat den äldre ståndpunkten, läser icke kunna bli föremål för debatt, jfr den schematiska framställningen IF 38, s. 64. Det har ej heller på allvaret debatterats, sedan saken en gång för länge sedan påpekats, och därmed komma vi in på ett märkligt kapitel i den fennologiska lärdomshistorien. När den nutida finsk-ugriska språkhistoriska forskningen begynte, grep man sig, såsom av geografiska och nationella skäl var lätt förklarligt, först an med arbetet på finskt håll. Lapskan var då ännu högst ytligt bekant och föreföll med sin invecklade grammatik och många vitt skilda dialekter avskräckande, medan finskans klarhet och skenbart högst ålderdomliga habitus sedan gammalt dragit forskarnas uppmärksamhet till sig. Det måste då nästan med naturnödvändighet inträffa, att finskan omedvetet skulle bli normgivande, naturligtvis även i fråga om stamkonsonanternas klusiler, och att särskilt stadieväxlingen, som nu för tiden blott förekommer i de baltiskfinska språken och lapskan, skulle ses under finsk synvinkel. Det uppstod sålunda ett på finsk grundval vilande system, vilket

sedan olyckligtvis kanoniserades utan närmare debatt och bevisning, och när så lapskan med dess märkliga och ovanligt upplysande stadieväxlingsförhållanden framträdde och visade sig vara i avgörande punkter vida ursprungligare än den i mångt och mycket destruerade finskan, utvecklade sig saken till en prestigefråga av peniblaste art. På finskt håll valde man tyvärr den ödesdigra metoden att söka tuga ihjäl lapskan, vilket hade till följd, att den som blott beaktar den speciellt fennologiska litteraturen utan att även studera den lappologiska lätt stannar i okunnighet om många av de för forskningen viktigaste frågorna, bl. a. det på en mängd ställen debatterade spörsmålet om de postkonsonantiska klusilerna. Detta är fallet även med Karsten, vars ställning till fennologien framgår av *Die Germanen*, s. 194.

Såsom redan ovan antytts, förhåller det sig nu så, att ord av typen fi. *nauta*, alltså med ursprungligen postkonsonantisk kort tenuis, i lapskan i stark stam ha ursprunglig tonande media, medan ord av typen fi. *nauttia* med ursprungligen postkonsonantisk och för närv. lång tenuis i lapskan ha tenuis; den efter särskilda lagar växlande kvantiteten hos den lapska klusilen är här lyckligtvis irrelevant. I motsats till vad förhållandet är i finskan, där i urfinsk eller möjligen förurfinsk tid, men kanske icke före inlånet av de äldsta germanska lånorden varje media övergått till tenuis (i somliga trakter tonlös media), är man i lapskan i den lyckliga ställningen, att man ännu i dag har kvar och noga kan studera klusilernas eventuella stämton. Man behöver sålunda här icke trassla in sig i förmodanden om olika stark aspiration eller intensitet och fast eller lös tillslutning o. dyl. (jfr citaten hos Lindroth, s. 240 f.), utan man kan direkt jämföra lapska mediae och tenues med germanska mediae och tenues. Lapskan har, i det svaga stadiet, t. o. m. tonlösa

mediae att bjuda på, så att icke ens denna möjlighet till positivt eller negativt resonerande är utesluten.

Nu är det så, att ord med germanskt *-ut-* i lapskan i det starka stadiet på analogisk väg fått ett *-kt-* och i svaga stadiet ha ett *-uht-*. Därmed förhåller det sig så, att redan i urlapsk tid varje vokal samt *i* och *u* till sin sista del blivit tonlös framför *k*, *p*, *t*, *ts*, *tš*, men ej framför tonlös media och mediaaffrikata *g*, *b*, *d*, *ds*, *dš* och naturligtvis ännu mindre framför tonande media och mediaaffrikata. Vidare har man i urlapsk tid i många ord haft en stamkonsonant, vilken i starkt stadium hetat *-χt-*, resp. *-χts-*, *-χtš-* (χ = tonlös guttural spirant) och i svagt stadium resp. *-γt-*, *-γts-*, *-γtš-* med tonande guttural spirant. Den tonlösa spiranten har i denna ställning i de flesta dialekter utvecklat sig till *k*, den tonande till ett *u*, vars sista del då också blivit tonlös framför *t*, *ts*, *tš*. Vi ha alltså i dessa ord en norsklapsk växling *-kt-*, *-kts-*, *-ktš-*: *-uht-*, *-uhts-*, *-uhtš-*, i skriftspråket under beteckningen *-kt-*, *-kc-*, *-kč-*: *-vt-*, *-vc-*, *-vč-*, och samtliga nordiska lånord med nordiskt *-ut* ha så i lapskan gått in i denna växlingsserie; något (åtminstone gammalt) ord med *-vt-* även i det starka stadiet existerar överhuvudtaget icke. Det urnordiska **grautaz* »gröt» heter sålunda i lapskan för närv. *rakca*, gen. *ravca* (jfr. Qvigstad, Nord. Lehnwörter im Lapp., s. 179); bortfallet av *a* mellan *t* och *s* och tillskottet av *-a* beror på en lapsk procedur, som i detta sammanhang icke har någon betydelse. En urnordisk nom. ack. sing. **nauta*, fvn. *naut* n. »nötkreatur» eller snarare ack. sing. **nauta*, fvn. *nautr* m. »värdefull egendom» skulle sålunda, om ordet lånats i urnordisk tid, ge ett lapskt **nakte*, gen. **navte*, men ordet heter icke så, utan *navdde*, gen. *navde* »djur med dyrbart skinn», och denna form går därför ovedersägligen tillbaka på en germansk form med media, icke tenuis. Jag vill för säkerhetens

skull tillägga, att *-dd-*, *-d-* här icke heller såsom i vissa andra ord kan gå tillbaka på ett *-ð-*, enär man i så fall i Enare och Malå skulle ha *-ðð-* i st. f. det faktiska *-dd-*, resp. *-tt-* < *-dd-*, jfr min framställning IF 38, s. 81 f.; i sydlapskan, där ordet *navdde* icke iakttagits, har det utträngts av ett annat intressant lånord med betydelsen »dyrskinn»: *raha*, *raxxā*, se *ibid.*, s. 80 (på grund av sitt *r-* i st. f. *skr-* möjligen inkommet över finska *raha*).

Dessa lapska förhållanden äro sedan länge tillbaka fullt klart och otvetydigt ådagalagda och höra till lappologiens allmänt erkända fakta, vilka icke kunna avfärdas med ett leende och en axelryckning, utan måste tagas ad notam av var och en, som vill syssla med de germanska lånorden i dessa språk. Om man såsom Karsten håller sig uteslutande till det finska materialet, blir man, även under förutsättning av full kännedom om finskans lagar och historia, lätt stående fast på grund av finskans fonetiska fattigdom och relativa ogenomskinlighet, och jag har därför i *Lappische Studien I—III* uttalat mina tvivel över att man på denna väg alls kan nå fram till fullt säkra och erkända resultat i fråga om lånorden från tiden före ljudskridningen. Helt annat är det med det lapska materialet, och jag har därför ännu en gång velat framhålla dess vikt och betydelse. Men då jag så gör, måste jag även betona, att det lapska och det finska materialet är så inflätat i vartannat, att det är omöjligt och otillåtligt att såsom så ofta sker helt bortse från lapskans vittnesmål. Inom astronomien lär »trekropparsproblemet» vara det benigaste och svåraste av allt, på samma gång som det överskyggar allting annat och ständigt gör sig påmint vid forskningen. Liknande är förhållandet vid frågan om de äldsta germanska lånorden i finskan liksom i lapskan. Den kan icke behandlas utan vederbörlig kännedom om alla de tre språks historia, som här uppträda

som faktorer, och är även den ett bokstavligt och sannskyldigt trekropparsproblem och förvisso ingen barnalära. Ingen kan här vedervåga att yttra sig på grundval av blott andra- eller tredjehandsuppgifter, men ingen är heller i stånd att helt röra sig med förstahandskunskaper inom alla dessa tre områden. Vägen framåt går därför i en mer än vanligt ojämn och farlig sickacklinje, men även på en sådan väg beror det dock i sista hand på körsvennen själv och hans kompetens och skicklighet, om dikeskörningarna icke skola bli alltför halsbrytande.

Sedan ovanstående blivit uppsatt, har prof. Karsten i en artikel *Die Fortschritte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung seit Vilh. Thomsen* i GRM 1928 ännu en gång (s. 369 ff.) redogjort för det finska material han anser bevisa tillvaron av germanska lånord från tiden före ljudskridningen — eller åtminstone mediaförskjutningen — i finskan. Detta material var redan förut urkramat till sista droppen och mer än så, och man kan därför icke begära något nytt om det. Men för fenologen är hans uttalande s. 373 av intresse: »Man hüte sich genau, die finnischen Lautverhältnisse allzu einseitig durch lappische Brillen beurteilen zu wollen». På sitt eget område ser nog Karsten på materialet genom både grekiska och indiska brillor och finner så förklaring till Verners växling och mycket annat, men när lapskan stör de cirklar hans gamla finska källor rita upp, så blundar han snällt och sticker huvudet i busken.

Maalet i jordeboki aat Kristoffer Galle.

Av

Gustav Indrebö.

I festskrifti til Hjalmar Falk 1927 gav eg ei stutt yversyn yver maalet i norske jordeböcker i det 16. hundradaaret. Her skal gjevast nokre serskilde opplysningar um ei ein-skild av desse jordebökene: jordeboki aat Kr. Galle fra 1548 —49. Her òg vert det berre nokre spreidde merknader. Ei grannsam gjennomgaaing er det ikkje rom til.

Kr. Galles jordebok — eller eit slag skattemanntal kunde ein òg kalla det — finst i det norske Riksarkivet. Det er ei stor foliohandskrift — papir — i skinnband paa 315 paginera sidor (pagineringi er ny). Skrifti er ikkje radt eins aa sjaa til gjennom heile boki. Men det er visst helst ein skrivnar som hev skrive alt saman like vel¹.

Kr. Galle sat paa Steinvikholm, og jordeboki rekk yver alle dei leni som laag til Steinvikholms slott, — ho tek med jordeboksavgifter baade av det som tilkom kruna av dei mange smaalen i Trøndelag og av Nordmøre len, og avgifter av det som fyrr hadde tilkome »stichten» i Nidaros, og Nidarholms og Helgeseter kloster. Det er soleis ei nordanfjellsk kjelde.

Boki er ikkje prenta. O. Rygh hev ikkje nytta henne i »Norske Gaardnavne». Ho ligg litevetta fyre den tidbolken (1560—1630) som Ragnvald Iversen hev granska so vel i »Bokmaal og talemaal i Norge» (1921). Det er ei verdfull

¹ I Festskrift til Falk meinte eg der var fleire skrivnarhender.

kjeldeskrift. Ho hev eit aalment verd paa grunn av alderen. Og ho gjev ymse serlege opplysningar. For Nordmöre gjev ho t. d. opplysning um ei inndeiling dei hev havt der i »gjerder» naar dei skulde betala leidangen. Ei kyrkje ho nemner fraa Namdalen, Glasöy kyrkje (s. 281) eller kapell (s. 284), stend ikkje nemnd i NG, i minsto ikkje med det namnet. Osb. Spraakleg òg hev boki ikkje so lite interesse.

I Festskrifti til Falk meinte eg at ein kunde gjeva ein sovoren aalmenn karakteristikk av maalstoda i jordebökene fraa ikring 1550: »Ikring eller litt fyre 1550 lyt ein segja at dansken hev fenge yvertaket. Norsken er like vel ikkje yvervunnen». Denne domen kann òg gjelda for Kr. Galles jordebok. Sjölve maalgrunnlaget er dansk der, lyt ein segja, for ein leitar upp det sernorske millom det framande¹. Men ruinar av det norske rekk upp mange stader. Utgreidingi her skulde syna noko greinlegare korleis tilhøvet millom dansk og norsk er paa nokre punkt i denne boki. —

I eitt stykke hev boki brote meir konsekvent med norsk maal enn i noko anna. Det er med umsyn til vokalane i tonelette stavingar. Norsk maal — ogso tröndemaali — hev halde uppe mykje av dei gamle fullklingande vokalane i tonelett staving. I Kr. Galles jordebok hev alle vokalar i tonelett stode vorte avveikte til *e*, som i dansk. Dette er gjennomfört, praktisk tala, naar ein ikkje reknar med slike undantak som kann finnast i dansk òg fraa denne tid. Meir enn nokon annan einskildting er det dette som gjev maalgrunn-

¹ Eg skreiv i Festskr. til Falk at »ikkje alle bolkaner er like dansk-lita». Det lyt leggjast til at der snaudt er nokon medviten tendens hjaa skrivaren til aa vera meir norsk sume stader enn andre stader. Men sume ord held seg betre enn andre i norsk form; dei kann samla seg tettare i stadnamni i sume bolkar enn i andre, og ved det kann boki koma til aa sjaa litt ujamn ut spraakleg.

laget i boki karakter av dansk. I andre kjeldor òg fraa paa lag same tid, t. d. Olav Engelbrektssons jordebok (1530-aari), kann ein finna at fordanskingi er lengst framskridi paa dette punktet (Festskr. til Falk, s. 147).

Döme: Enner, Gunder, Ifuer, Otther mange stader, Gamell (82.259¹; ogso eit mannsnamn), Hameraas (30) d. e. Hamaraas 19 Hölandet, utt. no *håmmår*-, Lannghammer (73) d. e. Langhamar 63 Stod, utt. *-håmmår*, Salthamer (87), Kallern (55) d. e. Kallar 92 Selbu, Slettenne (55) d. e. Sletnan 39 Selbu, Breckenn (58) d. e. Brekka 24 Frosta, gn. *Brekkan, Stoc-kenn (58) d. e. Stokkan 23 Frosta, Skaffuelenn (76) d. e. Skavlan 49 Snaasa, Hiiellnn (90) d. e. H(j)ellan 213—216 Inderöy, Segestadt (97) d. e. Saagaastad 12 Beitstad, skr. af Sigastadom i Aslak Bolts jordebok s. 3, Thytthrrn (105) d. e. Titran 1 Fröya, skreder (38), baggher (39), fisker (39), skomager (40), kiörer (44), gamel (253), betalett (72), kallett (301).

Ogso i tilfelle daa ordi held paa andre norske maalmerke, er vokalen *e* gjennomförd i tonelett staving: stei(i)nhogger (43. 44), koperslag(h)er (43. 44), koper slaager (296), Grythestöper (44), Eyn(n)er (65. 70. 77. 211. 271. 273 o. fl. st.), Hamerszöyenn (214).

Naar *e* er jamleg brukt, og endingane dertil òg fylgjer dansk mynster med umsyn til konsonantane *t* og *n* i utljod: betalett (participium), Brecken, — vert böygjingsverket dansk.

Ogso i avleidingsendingar og ord som hev sige ned til aa kjennast som endingar, hev ein *e*, soleis som dömi syner. Likeins stundom i samansetningslekkjer som enno ikkje hev

¹ Tilvisingane med snaude tal her og seinare er til sida i manuskriptet. Um eitt eller fleire sidetal er nemnt, segjer ikkje det at dömi finst berre paa desse stadene.

vorte reine endingar, men som hev vorte sterkt reducera: t. d. Gwtell (213) mot Gwtholl lenger nede paa same sida (gn. Gautulfr), Botellzon (128) mot Botolzonn tett nedanfor. Det kann vel henda at i döme som desse tvo og liknande hev skrivaren röynleg uttala andre stavingi med ein avdöyvd, uklaar vokal.

Endingi *-is* er noko brukt, det hev sitt motsvar i dansk: Thoris (108), liiggendiis (115), Torriis (157), Antonis (172), Tomis (178). Ein kann òg finna *-um*: Kiellum (54) d. e. Killo 93 Selbu, av ordet lò f., Quellum (82) d. e. Kvello(a) 255 Verdal, Hallum (84) d. e. Hallem 34—36 Verdal, Wal-lum (85) d. e. Vollan 22,4 Skogn, Burrum (86) d. e. Buran 40—42 Frol, Oppum (142) d. e. Uppem 56 Sparbu. Ikkje so sjeldan er endingi *-um* misbrukt naar ho stend, og innsett paa falske stader; soleis òg i fleire av dömi her. — Av og til er endingi *-im* brukt for *-em* < *-heimr*: Russim (159) d. e. Ressem 8. 9 Beitstad. Ho kann òg finnast elles, t. d. Vgellim (56) d. e. Auglan 49—53 Selbu.

Elles er undantak med annan vokal enn *e* sers sjeldsynte. Döme med *i-*: Hembrin (163) d. e. Hemra 22—24 Hegra, gn. *Hemrin, eit vin-namn. Med *a*: Gundar (80), Ennar (168) — desse tvo mannsnamni finst ovende ofte i boki; eg hev ikkje lagt merke til at dei er skrivne med *a* meir enn ein gong kvar; — Wockann, Woggann (82) d. e. Vuku 141 Verdal, Biiörgann (186), Hougann (238), Kiierran (259) d. e. Kjæran 283 Verdal, Spellam, Biörzam (213) = »Spillum» 2 Klinga og »Björum» 17 Vemundvik; *-am* i desse tvo siste namni er opphavleg ikkje ending.

Diftongar. Samandraging av diftong hev ein nok tidast, alt ihoprekna. Döme: slagternödt m. st., Strömenn (57) d. e. Straumen 23 Aasen, Strömöyenn (200) d. e. Straumöyi 42 Fröya; Thwttheröyenn (26) d. e. Tautra 86 Frosta, Guldal-

lenn (28 o. fl. st.); skrivemaaten med *u* i dette siste namnet byggjer snaudt paa bygde-uttala utan diftong i ein lut av dalen; — Liierfald (19), Lerffald(nn) (83) d. e. Leirfall 260 Verdal, Bestans lenn (22), Bestadhenn (24 o. fl. st.) d. e. Beitstaden, Kleffuenn (63. 77. 138. 166 o. fl. st.), Klefffaaz (189), Reenn (74) d. e. Rein 2 Egge, Skiiedt (83) d. e. Skeid 103 Verdal, Skiiedtnn (142) d. e. Skeid i Ogndal, Stenstadt (93) d. e. Steinstad 149 Inderöy, Steenn (192), Enner manns-namn m. st., Redull (163) = Reidulv, giethskind (102), eguerlege, engelegge (124) = -leige, mend edtt (303) = meineid; — Østheraass (70) d. e. Øystraas 20. 21 Sparbu, hiiö (304) = höy, ödegordtt (310).

Men diftong finst ofte. Der er eit par svært vanlege ord som eg trur hev diftong stödt. Det er talordet ein og substantivet öy. »Ein» — skrive ein(n) eyn(n) — er brukt baade ved ord som er hankyn og ord som er hokyn i norsk (i inkjekyn derimot: et(t), eth). »Øy» hev ein baade i stadnamn og i appellativet: Inderöy(e)n(n) ofte, Vallisöyenn (32), Edöyen (33), Øyenn (60), Heröyenn (199), Steynzöy (271), öyer flt. (234. 235). Ord elles som ofte kann ha diftong, er namn som Stein(e), namn som Haug(e) (Houg(e)) der ikkje nokor tilsvarande dansk form ligg nær, og appellativ som reip, geit(er), geitskinn (geidskindt 102, geytskyndtt 113). Andre döme: Goutthe (265); Breysetthern (58), Skeiid (110), Eyn(n)er ikkje sjeldan, reynnkalffue jachtt (298). — Manns-namnet »Hallstein» finn ein ikkje sjeldan med diftong, um òg oftare utan; derimot jamt »Østen», »Tosten» o. dil., trur eg. »Hallstein» i minsto hev vel skrivaren sjölv sagt med diftong; jfr. NG XIV, s. 144. 320. Gwdleick (33), Torgeiir (128) kviler vel paa norsk skrifttradisjon. Dei vanlege skrivemaatane er Gulleff, Gudleck (s. 166: Gudelick, s. 148: Gullack), Torger. »Trondheim», »Trondheims by» er norsk skrifttradisjon. Den

skrivemaaten finst nokso ofte. Ved sida av finst, sjeldnare, »Thrundhems by», »Trundhiem», som svarar til dansk skrivebruk. Norsk skrifttradisjon utan studnad i talemaalet aat skrivaren hev ein vel i Øyrenn (44 = Brattöyri i Nidaros), faaröyre (108). Nokre umvende skrivemaatar talar for det, som »Øyrienns prestegiield» (205) d. e. Ørlandet, gn. Yrjar, »Langöyrienn» (246) d. e. Langörjan 42. 43 Byneset.

Ymse andre vokalhöve. *a—aa (o)*. Der er vanlegast skrive gaard (gord): Moffgaardt (53) d. e. visst Mogarden 125. 127 Selbu, utt. no etter NG *-galen*, Ericksgaard (63), d. e. Ersgard 144 Stjördal, utt. *-gal*, Nestegord (86), preste-gaard (60). Dei uttalar ordet med *å* sume stader i Trøndelag no, men skrivemaatane i boki svarar ikkje til uttala paa dei ymse stadene i dag og synest ikkje ha noko med talemaalet aa gjera. — Skrivaren hev endaa til fört inn skrivemaaten *-gord* i mannsnamnet Vegard: Vegordtt (86), Viigordt (88. 258), Wegord (153). Eit slag analogi til »Vegor(d)», utt. *vegar*, *vegal*, kunde det vel vera naar ein hev fenge *-or* av og til i mannsnamn som endar paa *-ar*: Viidor (216), Redor (228), Ennor (237). — Det heiter dotter, som fast regel, trur eg. I namnet Haakon skifter *a* og *aa (o)*: Haagenn (33), Haacknn (163), Hockenn (176), Hackenn (160). Paa liknande maate i Aaker: Aaker (111), Hazaaker (253), Underzacker (94).

o—u. Her er stor ustöde. Det heiter huug s. 297, men lurckhog same staden, hugh (295), hug (303), men forbodnne (296), forbodtt (298), skotth (235). Den siste formi (participium) er ein blanding av skote og skut(t). Oftast er skrive T(h)rund, mannsnamn, men Thronndt s. 174 o. likn. fl. st. »Trund» er vel, som Ragnvald Iversen lærer, eit slag analogiform til ymse andre danske former med *u*. Sjaa Bokmaal

og talemaal s. 100. — Upp hev *u* for det aller meste: wpboretth (9), vpberingh (10), wpborenn (117. 283), wpboret (284), wplendingh (129), wp (298), Vplanndtt (27), Vpdallenn (31), Wbdalln (98) d. e. Uppdal 52—54 Beitstad, utt. no *uggdal* (*oppdal*), Wpdallnn (102), Vphoffzffiiierdinghen (106), etter Upphaug⁸⁰ Ørlandet, Vbezöll (134) d. e. Oksvoll 64 Sparbu, gn. Uppsalir, Vffzallnn (158) d. e. Oksaal 72. 73 Inneröy, gn. Uppsalir, Vpstadt (249. 251), i Gauldalen, etc. Undantak med *o* er sjeldsynte; eg hev notera Oppum (142) d. e. Uppem 56 Sparbu, Opheim (243) uppfört under Stjördalen, opborenn (309). Ragnvald Iversen, Bokmaal og talemaal, hev funne up(p) so godt som berre i vestnorske kjeldor i det materialet han hev gjenge igjenom fraa tidi 1560—1630. Han hallar til den meiningi at dette er utslag av dialektskilnad. Kr. Galles jordebok er ei tröndsk kjelde, — fraa ei litevetta eldre tid enn den perioden Iversen hev granska. Etter mitt skyn maa me tolka hennar vitnemaal soleis at skrivaren hev studt skrivemaaten up(p) paa ei trong uttale av vokalen i sitt eige talemaal, — anten *u* som i fjellbygdene austanfjells m. fl. st. no, eller ein vokal som ikkje hev vore mykje opnare. Det aalmenne maaltilstandet i boki talar imot at han skulde ha fylgt norsk skrifttradisjon i eit slikt aalment ord i den mun han elles maatte ha gjort, imot baade dansk skriftmynster og talemaalet. I jordeböker fraa 2. helvti av det 16. h. aa. — ogso austnorske — finn ein òg ikkje sjelden Up(p)-. Sjaa Festskrift til Falk, s. 147. 152. Eg trur ikkje ein torer rekna det heller for »historiske skriftformer» i den mun som Iversen synest meina. — For den lange *u*'en i slike ord som bú, brú er skrive *o*: Broholdtt (196) d. e. Bruholtan 165 Rennebu, boes ludth (298), Sparbo, Sielboenn, Renneboenn o. dil. m. st.

Der er skrive son (szon, -zon(n)) alle vegner, ikkje sön.

e—je. Formene »miel(l)» og »mel(l)» skifter; siielzpeck (234); Sielboenn (25), Sielleboenn (53); ved falsk etymologisering, Selboenn (67); — hiem (300) finst, men Trondheim er vanlegaste skrivemaaten for bynamnet.

Den sernorske formi jarn(n) er vanleg.

Ymse danske former: Steynkarn(n) (68. 136) d. e. Steinkjer 56 Ogndal, slagett partic. (235), taaghenn partic. (236); — Hoffstedth, Hostedth (54), Krogstedt (55), i regelen er skrive -stad(t); — faar er innført for »sau». — Den svenske formi frann præp. finst s. 12. o. fl. st.

Men umsyn til hard og linn konsonant er der stor vingling. Her er eitt av dei punkt der dansk skrivebruk er minst gjennomført. Det er ikkje so godt aa segja utan statistikk anten hard eller linn konsonant er tidast brukt. Det kann godt henda at ein oftast hev harde konsonantar. I eit velkjent namn som »Stenuigholm» er linn konsonant brukt jamnare enn i andre, mindre kjende namn; det er snaudt ein kann finna *k* i namnet »Stenuigholm». Andre døme med linne konsonantar: Lerwigen (33), Krogstedt (55) d. e. Kraakstad 121 Selbu, Krogsta(n) (86) d. e. Kraakstad 16 Skogn, Hallezuigen (107), Kroggeffiordnn (204) d. e. Kraakfjorden 71 Roan, Viignn (229), Möglebosta (241), Haagen(n) mannsnamn (33. 110. 210), Hagenzonn (128), Hough mannsnamn (72). skomager (40), taaghen (236), thogh (301); Wdgaard (73), Fladaas (101), Gryden (282) d. e. Grytten i Romsdalen, landzlud (253); obnne (9). — Hard konsonant: lanndskyld bock (17; likn. fl. st.), Wiickenn, Viickenn, -uick(enn) o. dil. oftast, Krockenn (93) d. e. Krokann 152 Inderöy, Singisackernn (178), Södrackrn (238), Hackenn mannsnamn (160), Haacknn (163), Hockenn (176), szock(e)nn (287, seks gonger ved sida av »zoggen» ein gong), sakeffald (295), saker

(297); Wthusz (53), Vthusz (55), Hwitezwick (109), whöriighet (129); opne (12), belöp(p)er (fast regel), kiiöp (287), kiöpslo (296).

Ymse andre konsonanthöve. *kj*-ljoden fær i regelen ikkje noko serskilt teikn framfyre tonelett vokal. Av undantak er notera kiiierkiiie fleire gonger s. 279 ff., Kiiierckiiiskeen (140). — Der er skrive *nd* o. dil. for *tn* i »vatn»: paa Vannttne (57) d. e. Vatn 41 Aasen, Lanngwanndt (78) d. e. Langvatnet 25 Snaasa, Wanndth (92) d. e. Vatn 107 Inderöy, Wanndtt (106) d. e. Vatn 6 Agdenes. Undantak: Wathnegord (207) d. e. Vatngarden 35. 36 Stadsbygd. — *ld* (*ldt* m. m.) og *ll* for gamall *ll* skifter vilt, og *ll* stend ofte for gamall *ld*. Noko liknande gjeld for *nn*—*nd*. — Skrivemaatane *kv* og *hv* tevler: Quam (94), Qwam (261), Qualle (54), Quaruigknn, Quarwycknn (98) d. e. Kvarving 84. 85 Beitstad, Qwalleffjord, Qwalöyenn (209), Qualuicknn, Qualuog (220), — Hwitezwick (109), Huam (174), hwalzpeck (119); Hualzpeck (290). I eit sernorsk namn som Kvam er nok *kv* (o: *qu*, *qw*) brukt mest, i eit velkjent appellativ som hval(spek) stend snaudt anna enn *hv* (*hw*, *hu*).

Dei sernorske formene finn ein tidast i dei tilfelle daa gamalnorsk og nynorsk fell heilt eller nokolunde saman, det vil segja naar talemaalet aat skrivaren og so ein eventuell norsk skriftradisjon kunde draga ein veg.

Ein finn òg ikkje sjeldan sernorsk skrivemaate i tilfelle daa nynorsk hev skilt seg fraa gamalnorsk, so at skrivaren berre hev kunna retta seg etter norsk talemaal i samtidi. T. d. Kvam (Quam, Qwam) og andre ord med *kv*, Aaker (111), thry talord neutr. (295). Ein serskild slik nynorsk skrivemaate skal nemnast her. O. Rygh hev for lenge sidan peika paa at i nokre tröndske bygder og sumstad paa Nordmöre er

det no vanlegt aa setja hankynsartikkelen i eintal til gardsnamn, ogso til slike som paa andre kantar ikkje plar faa artikkel (t. d. namn paa -heim) og til namn som upphavleg hev anna kyn enn hankyn, eller hev vore fleirtalsord. Sjaa NG Indledning, s. 13. Dette er ein nynorsk, sertröndsk framvokster. Dette maalbruket finn ein svært ofte i jordeboki aat Kr. Galle. Ein finn endaa til artikkel i mange namn som ikkje hev artikkel no. T. d.: Strögstann (18) no Strugstad 1 Ogndal, Fölstann (23) no Fölstad 153 Inderöy, Hegstann (71) no Heggstad 79 Sparbu, Strömstaenn (73) no Stromstad 27 Stod, Rungstann (75) no Rungstad 16 Egge, og mange andre namn paa -stad, Kierckeskeinn (71), Kiiierckiiskeen (140) d. e. Kyrkjeskeid 39. 40 Ogndal, Seemenn (76) no Sjem 14 Snaasa, Grannenn (77) no Grøn 54 Snaasa, Sundbyn (82) no Sundby 126. 127 Verdal, Wffzalln (95) no Oksal 72. 73 Inderöy, Draglöszenn (274) no Dravlaus, visst det Dravlaus ein hev i Volda; ja til og med Szundmörenn (274) finn ein, for Sunnmöre. Ein kann ikkje vita visst um dette er so aa tyda at maalbruket med artikkel i slike höve hev vore mykje aalmennare nordanfjells i det 16. hundradaaret enn no. Men anten det er so eller ei, torer ein slutta at skrivaren hev vore fraa ein stad der nord som dette maalbruket var kjent daa.

— Sernorske former derimot som grunnar seg berre paa norsk skriftradisjon og ikkje hev studnad i noko anna, er etter maaten sjeldsynte. Det vil segja: Talemaalet i samtidi hev havt ei mykje sterkare makt til aa draga i nasjonal leid for skrivaren enn den gamle skriftradisjonen; den norske skriftradisjonen var undantrengd og opplöyst.

Det er sjölvsagt at det er nokon skilnad paa skrivemaaten i namni, serskilt stadnamni, og so onnor tekst i boki. Det var meir mödelegt mange gonger aa umsetja stadnamni. Men

skilnaden er ikkje so stor som dei kanskje kunde tru. Han er ikkje so sværande stor, nettopp for di den norske skriftradi-
sjonen hadde vorte so tilside-skuva og tilinkjes-gjord. Difor er
alt maaltilfanget teke under eitt her. Til aa skilja sernamni
greidt ut ifraa hitt i dömi hev eg skrive berre deim med stor
bokstav. Manuskriptet held ikkje nokor greid grense i det
stykket.

Sprogskiftet i danske diplomer i det 14. århundrede.

Af

Peter Skautrup.

Der er som bekendt den store forskel på norsk og svensk-dansk diplomsprog i middelalderen, at nationalsproget i de sidstnævnte lande først begyndte at komme i brug som diplomsprog i det 14. århundrede og endnu ned mod 1400 i al fald i Danmark måtte kæmpe hårdt med latinen, medens man i Norge lige fra overleveringens ældste tider finder norsk sidestillet latin som diplomsprog¹. Det ældste kendte på svensk affattede diplom er fra 1343², det ældste danske fra 1371. Det er de rent ydre forhold, der muligvis har haft betydning for dette sprogsifte i Danmark, vi her skal gøre til genstand for en kort betragtning, idet vi helt udelader den sproglige bedømmelse, bestemmelse af ortografi, dialekt osv.

Bortset fra afskrivning af enkelte større håndskrifter, især af retsligt indhold, var al skriftlig virksomhed bundet til latinen. Hvordan denne tradition var skabt, er et spørgsmål for sig, men den holdtes oppe århundrederne igennem af gejstligheden, den stand for hvem skrivekunsten i det store og hele var forbeholdt, og som endnu helt ned til reformationen var dens tro vogter. Det kunde ganske vist til tider knibe med

¹ Om norske diplomer jf. Hægstad, Maalet i dei gamle norske kongebrev.

² Dipl. Svec. 3/6 1343.

latinen, hvor man skulde oversætte et specielt dansk ord, et eller andet snævert fagligt udtryk, og hvor man så følte, at den latinske omkrivning alligevel ikke helt dækkede begrebet, hjalp man sig med at tilføje det danske ord. Eller man gav helt op og skrev det danske ord, undertiden latiniserede det, gav det latinsk bøjning. Og efterhånden som man kommer længere ned i det 14. århundrede, mærker man, at det latinske ordforråd oftere og oftere glipper, navnlig for ikke-gejstlige udstedere. Flere og flere danske ord slipper ind¹. Alligevel fortsatte man traditionen tro at skrive latin. Hvorledes kom da bruddet, hvad var grunden til sprogskiftet i slutningen af det 14. århundrede?

Vi skal først se lidt på »forhistorien».

Den første efterretning om et på dansk skrevet diplom findes hos Hamsfort². Det er et brev ¹²/₃ 1313 (Rep. 1005), hvoraf Hamsfort giver et kort udtog med tilføjelsen: Primæ sunt literæ, qvæ a me visæ sunt Danice scriptæ: ibi Margarita³ intitulator Hæderlig och Høffuisk Frue. — Man bør vel ikke betvivle Hamsforts udsagn, at han har set det skrevet på dansk, men vi kan så med sikkerhed sige, at det må have været en senere oversættelse.

De følgende danske diplomer, vi træffer, er alle falsknerier fra en senere tid. Der skal ikke her gøres rede for de delvis ret indviklede forhold disse diplomer vedrørende. Vi nævner dem blot: ⁴/₄ 1329 (Rep. 1552)⁴. — ⁶/₁₁ 1340 (Rep. 1892), dag? 1340 (Rep. 1901)⁵ og ²⁵/₁ 1355 (Rep. 2431)⁶ drejer sig alle om samme gods og er så groft og plumpt udført, at

¹ Se fx. brevene ⁹/₃ 1373 og ³/₄ 1373.

² Script. Rer. Dan. I. 298.

³ Donatrix i brevet.

⁴ Trykt, med faesimile, i Ann. f. nord. Oldk. 1846. 322.

⁵ Trykt hos Brandt. Glda. Læsebog. 78.

⁶ Trykt i Da. Saml. 2R. V. 383.

man må undre sig over, at falsknerne virkelig har kunnet gøre sig håb om at få dem tillagt nogen beviskraft. — Dag? 1354 (Rep. 2430)¹.

Det første ægte, danskskrevne diplom er — som også tidligere fremhævet² — brevet af 1371, hvorved Jens Due oplader Jens Lykke den gård Brøndum (i Slet hrd.), som han havde i pant af Anders Glob. Det lader sig selvfølgelig ikke gøre bestemt at sige noget om, hvorfor dette brev blev skrevet på dansk og ikke på latin. Alligevel er det fristende at gisne, eftersom brevet — som vi straks skal se — står ret isoleret i overleveringen.

Jens Bondesen Due kan vi følge fra 1370 til 1419³. Han hører afgjort hjemme i Østdanmark, selv om han for kortere tidsrum havde det nævnte pantegods i Slet hrd. (Brøndum og lensgods i Ty (Torp, 1401). Hans morbroder Peder Mortensen Due havde Hammenhøg i Ingelstad hrd. og Sjørup i Ljunits hrd. m. m. Hans bedstefader Jens Pedersen Due skal i følge traditionen⁴ have været gift med »Margrete Bondesdatter fra Sverige». Selv stod han i al fald senere kongefamilien og hoffet nær. Fra 1400 til 1409 og endnu senere 1414 og 1416 nævnes han som hofmester, og det mærkelige er, som William Christensen har påpeget det⁵, at hans virksomhed i særlig grad er knyttet til Sverige, specielt Finland. Han er så udpræget østlig orienteret, at jeg mener, vi her finder forklaringen på, at han benytter nationalsproget i sit diplom 1371, thi det var jo kun, hvad han — om nu gennem slægtstradition eller gennem personligt kendskab til

¹ Trykt hos Molbech og Petersen. 1, Brandt. Glda. Læsebog. 78.

² Sidst af Lis Jacobsen. Dansk Sprog. 95.

³ Da. Adels Aarb. VIII.

⁴ Jf. Erslev. Slægtskabsforbindelser mellem da. o. sv. Adel i Tiden før Kalmarunionen, i Personalhist. Tidsskr. III. 18 ff.

⁵ Dansk Statsforvaltning 39.

forholdene — vidste eller havde været vidne til fandt sted i Sverige. — Så meget kan vi i al fald slå fast, at Jens Bondesen Dues brug af dansk som diplomsprog ikke vandt nogen som helst tilslutning herhjemme. Jens Due blev ikke forbigledet eller exemplert; der skulde ganske andre kræfter til for at knægte den latinske tradition og bringe dansk sprog i højsædet. Hans brev er kun som et enkelt stænk, før den egentlige byge kommer.

Det næste hos Molbech og Petersen anførte danske diplom [26/3 1374] er kun bevaret i en senere vidisse, til hvilken udgiverne bemærker: »Sprogformen synes ikke ubetydeligt forandret». Det er rimeligvis en oversættelse.

Går vi nu videre til de følgende før 1401 på dansk skrevne breve, kan vi stort set dele dem i 2 grupper. Den ene gruppe hører hjemme øst for sundet, og det er ligetil at forklare, hvorfor man i de østlige landsdele — af hvilke vi her nøjes med at se på Skåne — nu begynder at anvende nationalsproget. Skåne havde jo i den menneskealder, som gik forud for 1360 været nøje knyttet til Sverige, først fra 1332 som pantsat til Magnus Smek og senere — med Valdemar Atterdags stadfæstelse — fra 1343 som Magnus Smeks egentlige ejendom. Det havde sikkert været Magnus Smeks tanke at indlemme Skåne i Sverige, ligesom man vel i det hele fra svensk side ønskede, at Skåne måtte blive svensk, således i al fald den hellige Birgitta¹. Men i Sverige begyndte man som nævnt allerede fra 1343 at anvende modersmålet, selv om dette først hen imod 1370 bliver almindeligere end latinen. Vi kan derfor sikkert forklare forholdet i Skåne som efterligning af svensk skik, den som man under forbindelsen med Sverige må være blevet kendt med. Af herhenhørende breve kan nævnes føl-

¹ Hammerich. Den hellige Birgitta. 74 f.

gende: Molbech og Petersen nr. 5 ($^{12}/_7$ 1378), Repertorium nr 3472 ($^{20}/_4$ 1385), 3562 ($^{31}/_{10}$ 1386), 3586 ($^{26}/_5$ 1387), 3890 ($^{16}/_3$ 1393), [3972] ($^{10}/_2$ 1395), 4009 ($^2/_{10}$ 1395), 4013 ($^6/_{11}$ 1395), [4016] ($^7/_{12}$ 1395), fra 1396: 4030, 4054, 4086, fra 1397: 4103, 4106, 4140, 4145, 4154, fra 1399: 4244, 4263, 4283, og fra 1400: 4335, [4385].

Den anden gruppe er brevene vest for sundet. Nu kunde det jo tænkes, at netop gennem en formidling fra skånsk side vandt det danske sprog frem i diplomerne her. Det er muligt, at dette forhold også kan have spillet en rolle, men en nærmere betragtning af materialet synes dog at vise, at det er en anden faktor, der i det egentlige Danmark har været bestemmende og toneangivende.

Af disse breve udsteder dronning Margrete (eller Oluf eller Erik) følgende: Repertorium nr. [3172] ($^1/7$ 1377), [3260] ($^{10}/_7$ 1379), [3546] ($^{18}/_8$ 1386), 3826 ($^5/_{12}$ 1391), 3914 ($^6/7$ 1393), 4164 ($^6/_{11}$ 1397), 4101 ($^{12}/_3$ 1397), 4303 ($^{19}/_{12}$ 1399), 4327 ($^6/3$ 1400); endvidere $^{24}/_1$ 1396, Aarsber. fra Geheim. V. 52, samt Molbech og Petersen nr. 39 (1396), [62] ($^{10}/_2$ 1400), [65] ($^{14}/_2$ 1400) og [69] ($^{12}/_4$ 1400).

Ved følgende diplomudfærdigelser er dronning Margrete modtager eller destinatrix: Repertorium nr. 3508 ($^{18}/_1$ 1386), 3570 (1386), 3907 ($^6/7$ 1393), 3908 ($^6/7$ 1393), 3909 ($^6/7$ 1393)¹, 3910 ($^6/7$ 1393), 3911 ($^6/7$ 1393), fra 1396: 4025, 4044, fra 1397: 4157, 4169, fra 1399: 4302, fra 1400: 4308, 4311, 4312, 4314, 4316, 4317, 4318, 4319, 4320, 4323, 4325, 4326, 4329, 4331, 4332, 4347, 4383, 4397, udat. nr. 378, 379, 380, 444, Molbech og Petersen nr. 12 (1388), 17 (1392), 32 (1396) og 45 (1397). Till denne gruppe

¹ Her sammenblanding af dansk og norsk(-svensk) salutatio: (N. N.) helsa allæ som thættæ breef höræ ællær se Ewinnelekæ *qvætiæ* mz war hærræ. Jf. p. 6 note 3.

kan endvidere medregnes hyldingsbrevene $^{10}/_7$ 1387 (Rep. 3595) og $^{21}/_8$ 1387 (Rep. 3598), udstedte henholdsvis på Skånes og Sjællands landsting¹, men skrevne med samme hånd, samt hyldingsbrevet $^{13}/_7$ 1397 och unionsbrevet $^{20}/_7$ 1397.

I alle disse breve er dronning Margrete (repræsenterende kongehuset) interessant, og brevene er — selv hvor hun kun er modtager — formentlig oftest blevet udfærdige af kancelliskriveren (-erne). I øjeblikket er jeg ikke i stand til at påvise dette for alle breves vedkommende. Dog kan det anføres, at fx. $^6/_7$ 1393 (Rep. 3907) og $^6/_7$ 1393 (Rep. 3911) er skrevet med samme hånd; $^6/_7$ 1393 (Rep. 3908, dat. Viborg) og $^6/_7$ 1393 (Rep. 3910, dat. Aalborg) har ligeledes skriver fælles; og hyldingsbrevene fra Skåne (Rep. 3595) og Sjællands landsting (3598) er som nævnt skrevet af samme skriver.

Uden for Margretes kreds har — selv om man må regne med at kongehusets arkiv er bedre bevaret end privatarkiverne — forholdsvis få benyttet sig af det danske sprog. Det er med 2 undtagelser, hvor biskop Peder af Roskilde er modtageren, alle breve adelige (og adeligt gods) vedrørende. Det første er $^{15}/_8$ 1390 (Rep. 3755)²; derefter $^6/_6$ 1394 (Rep. 3936), $^{10}/_7$ 1394 (Rep. 3939), $^4/_3$ 1395 (Rep. 3977)³, [$^1/_8$

¹ Fynboernes hyldingsbrev $^{26}/_{10}$ 1387 (Rep. 3612) er mærkeligt nok på latin, men samme formel er brugt, hvorfor der måske her kan være grund til på et enkelt punkt at rette det dårlige tryk hos Huitfeldt IV. 49.

Han læser: et plenipotentem totius regni Daciæ tutricem, videlicet For-
Der står: et in plenipotentem totius Regni dacie tutricem, videlicet fore-
mynderske, beneuole recollegerunt, et acceptabant, videlicet unanimiter et
mynder beniuole Recollegerunt et acceptabant videlicet annamethe et
concorditer elegerunt, et placabant, videlicet hyldede — —.
concorditer elegerunt et placabant videlicet hullethe — —.

² Er diktator skåning? Der skrives »quern» i stedet for »mølle» i brevet.

³ I dette brev røber salutatio norsk(-svensk) påvirkning; $^4/_3$ 1395 lyder: Jægh Nyels Jenssøn de Lundby jegh heylser alle men tetthøe bref hører *quætyæ* meth gud. Ligeså $^6/_7$ 1397, der lyder: Alle mæn thettæ breff see aller

1395] (Molb. og Pet. nr. 27), ⁴/₉ 1396 (Rep. 4067), ⁶/₇ 1397 (Rep. 4127)¹, ¹⁸/₉ 1397 (Rep. 4141), ⁷/₁ 1399 (Rep. 4240)², ²⁶/₁ 1399 (Rep. 4242), ²³/₆ 1399 (Rep. 4267)², 1399 (Rep. 4304), ¹⁷/₅ 1400 (Rep. 4342), ²⁴/₆ 1400 (Rep. 4352), ²⁴/₆ 1400 (Rep. 4353), ²/₇ 1400 (Rep. 4357).

Ved en sådan opstilling og deling af stoffet forekommer det mig, at det med al ønskelig tydelighed fremgår, at det er dronning Margrete, der har ønsket at bringe det danske sprog i anvendelse som diplomsprog, og selv om der ikke nu kan føres noget bevis derfor, vinder hypotesen dog i styrke, hvis vi betragter den skriftlige virksomhed omkring århundredskiftet ved en institution som Sjællands landsting, hvor kilderne flyder lidt rigeligere. Her udstedes følgende danske vidner: ²¹/₁ 1400 (Rep. 4307), ³/₃ 1400 (Rep. 4325), ²³/₆ 1400 (Rep. 4349), [²⁹/₆ 1407] (Rep. 4910) og [¹⁸/₇ 1408] (Rep. 4994). Disse vidner er alle udstedte til dronning Margrete! Derimod udstedes til andre personer latinske vidner: ²³/₆ 1400 (Rep. 4350), ²²/₁₂ 1400 (Rep. 4400), ¹⁰/₅ 1402 (Rep. 4507), ²⁷/₂ 1404 (Rep. 4622) og ²⁹/₆ 1407 (Rep. 4909). Først 1416 indføres ellers dansk som sprog i sjællandske landstingsvidner, og endnu i 1417 kan vi træffe et par latinske (Rep. 5685, 5687, 5688). Johannes Gørstinge, der i dette tidsrum var landsdommer, har altså — traditionen tro — ladet vidnerne udfærdige på latin, kun til dronning Margrete udfærdigedes de på dansk.

høræ sændæ wi (N. N.) *qvæthiæ* mz gw dh. Rent norsk vilde det lyde (som fx. i ¹²/₃ 1224): Ollum livandum — — þæim sem þetta bref sea eða høeyra sender (N. N.) quediū guðs ok sina; rent dansk: Alle mænd dette brev se eller høre sender (N. N.) hilsen med gud. Disse formler (der findes selvfølgelig mange andre) er her sammenblandet; ordet *qvæthiæ* har næppe nogensinde haft borgerret i dansk sprog; jf. ogs. ovf. p. 5 note 1.

¹ Se note 3 foregående side.

² Begge med samme hånd.

Bringer ikke dette forhold os ud over hypotesen? Kan man ikke med nogenlunde sikkerhed slutte:

det var dronning Margrete, som var forkæmperen for indførelse af dansk som diplomsprog, det var hende, der — trods det at hun formodentlig ikke selv har talt dansk — gav eksemplet til efterfølgelse, satte nationalsproget i højsædet og brød latinens eneherredømme indenfor dansk diplomatik.

Naturligt nok! Det var jo kun at indføre i Danmark¹, hvad der fra gammel tid havde været skik i Norge og på hendes tid havde vundet hævd i Sverige.

¹ Hvorvidt selve stilen i dansk kan være kopieret efter eller påvirket af norsk (og svensk) diplomstil er et spørgsmål, som vilde være en undersøgelse værd. Der er måske ting, der kunde tydes således (jf. noterne ovf. p. 5 og 6).

Två okända skandinaviska lånord i medelengelskan.

Av

K. F. Sundén.

1. *Me. sete*, adj.

Detta ord, som hade långt slutet *e*-ljud, enligt vad rimmen utvisa, mötes blott i medelengelska perioden. Det träffas icke över hela språkområdet utan endast i texter från skandinaviserade delar, särskilt nordvästra Midland. Över huvud synes dess frekvens ej ha varit betydande, vilket i sin mån förklarar, att ordet icke återfinnes i någon nutida engelsk dialekt.

De betydelser, den stora engelska Oxford-ordboken tillerkänner detta adjektiv, äro följande:

1. »Settled or easy in mind, content»; alltså, »lugn till sinnes, nöjd»:

a 1300 Wright Lyric Poetry XXX 89; *ibid.* XLII 114.

2. »Fitting, suitable; (of food or drink) wholesome»; alltså, »lämplig passande; (om mat och dryck) hälsosam»:

13 . . Proprium Sanctorum (Ms. Vernon) i Archiv Stud. neu. Spr. LXXXI 108—109; ca. 1380 Syr Gawayn and the Grene Knygt 889; ca 1380 Cleanness; c 1440 Palladius on Husbandrie II, 420. *Ibid.* IV, 457; 1467 Ordin. Worc. in English Gilds (1870) 307; *Ibid.* 425.

Med denna semantiska beskrivning anser sig ordboken befogad påstå, att adjektivet äger etymologiskt samband med

verbet *to sit*, ehuru den erkänner, att »the precise formation is uncertain». Men det är ofta en vanskelig sak att korrekt fixera ett obekant ords betydelse endast med ledning av sammanhanget i några få exempel. Detta gäller alldeles särskilt adjektiven, när sammanhanget antyder en betydelse, som avser en känsla av lust eller olust, eller en egenskap, som innebär beröm eller tadel o. s. v. Ty här är gissningslatituden för stor för att man med säkerhet skulle kunna fastställa den verkliga innebörden, som betingas av ordets etymologiska ursprung och historia, om än sammanhanget kan modifiera den. När New English Dictionary genom sin betydelsebeskrivning ledes fram till att anta släktskap för ordet med verbet »sitta» men ej kan förklara ordets bildning, antyder redan detta, att dess etymologiska vink saknar berättigande. Man misstänker även den semantiska karakteristiken, enär med den som underlag ordet tyckes sakna etymologiska anknytningspunkter.

Om man omsorgsfullare söker fastställa de betydelser, ordet sannolikt äger i de olika sammanhangen, skall man finna, att betydelsen »settled or easy in mind» osökt bortfaller och att betydelsen »fitting, suitable» ingalunda är nödvändig utan på sin höjd en mera avlägsen semantisk frände till en betydelse, som synes vara den naturligare. Därmed undanryckes stödet för ordets sammanställning med verbet »sitta». Ty i de förefintliga exemplen kunna och böra, tro vi, följande betydelser urskiljas hos adjektivet *sete*.

1. (Om mat och dryck) »välsmakande, behaglig»; ngn gg »hälsosam» (delicious, pleasant; wholesome):

13. . Gaw. & Gr. Knygt 889 Serued. . Wyth sere sewes & sete, sesounde of the best (= serverade l. trakterade med olika och välsmakande soppor.). ca 1380 Cleanness 59 Al is ropeled and rosted rygt to þe sete (= allt är stekt och rostat just till det

välsmakande). c 1440 Pallad. on Husb. II 420, to this x pounde of hony sweete And best: this wol be plesaunt drynke and sete (= . . detta blir en behaglig och välsmakande dryck). Ibid. IV 457. The gourde is goode nygh this orenge ysowe Whoos vynes brent maath askes for hem sete (. . vars, d. v. s. kurbitsens, stammar brända utgöra hälsosam l. lämplig aska för dem, d. v. s. apelsinträden). 1467 Ordin. Worc. in Eng. Gilds 302 Ale conners. . to se that the ale be good and sete (= ölavprovare. . för att se till, att ölet är gott och välsmakande el. friskt, ej duvet el., möjligen, hälsosamt). Ibid. 397. To se that all suche vytelle be able and sete for mannys body (= att se till, att all sådan föda är passande och hälsosam el., möjligen, lämplig för människans kropp). Ibid. 425. That the ale be gode, able and sety (= att ölet är gott, lämpligt och hälsosamt el. välsmakande el. friskt, ej duvet).

2. »Frisk (färsk), sund, fullgod, ej duven el. härsken» (fresh and sound, not stale or rancid).

Denna betydelse kan, likaväl som betydelsen »välsmakande» el. »hälsosam», inläggas i två av de ovan givna citaten från 1467 (302 och 425). Den förekommer även, anse vi, om än i ena fallet i figurlig mening, i följande två citat från Wright »Lyric Poetry» av år 1310, där New English Dictionary antar betydelsen »settled or easy in mind, content». Märk, att *sete* här rimmar med idel ord, som i poemens dialekt ha långt slutet *e* till stamvokal.

p. 89. Betere is hire [Jungfru Marias] medcyn
 Then eny wyn;
 hir erbes smulles suete,
 From Catenas in to Dyvelyn
 Nis ther no leche [läkare] so fyn,
 oure serewes to bete.
 Mon that feleth eny sor
 ant his folie wol lete
 Withoute golde other eny tresor
 he may be sound and sete [sund och frisk].

p. 114. Fayrest fode upo loft,
 my gode luef, y the greete,
 Ase fele sythe ant oft
 as dewes dropes beth wete,
 As sterres beth in welkne ant grasses
 sour ant suete
 Whose loveth untrewe, his herte is selde
 sete [friskt, sunt].

Det är uppenbart, att vår semantiska deskription passar de olika sammanhangen minst lika bra som den av New English Dictionary föreslagna. Den passar vida bättre, ty koordinationen av *sete* med *pleasaunt* å ena sidan och med *sound* å den andra antyder, att ordet har betydelser, ungefär synonyma med dessa adjektivs innebörd. Betydelsen »hälso- sam», som ordboken tillerkänner *sete*, när helst det nyttjas om mat och dryck, är blott sannolik för citaten från åren 1440 (IV 457) och 1467 (p. 397). Ordet koordineras i sistnämnda citatet med *able*, som där betyder »passande, lämplig», och kan därför måhända lika väl anses såsom en semantisk variant av denna betydelse, som dock ej eljes behöver spåras i något av de anförda exemplen.

Adjektivet *sete* förekommer i medeleng. även avlett med prefixet *un-*, som uttrycker konträr motsats. De betydelser som N.E.D. (s. v. *unsete*) i detta fall urskiljer äro: 1) unbecoming, improper, bad; 2) unpleasant; painful; 3) unwholesome; 4) (of persons): ill-disposed; dissatisfied or discontented. Dessa betydelser strida icke mot de av oss urskiljda för simplex *sete*, om de än stundom innebära naturliga modifieringar av dem.

Riktigheten av vår semantiska beskrivning bekräftas av det förhållandet, att med denna ordets härkomst ligger i öppen dag. Ty vi böra erinra oss, att alla de betydelser, vi ovan tillerkänt ordet *sete*, även mötas hos det medeleng. adjektivet

swete, vars grundbetydelse ju är »söt» (*suavis*) (se N.E.D). Blott betydelsen »hälsosam» el. »lämplig» återfinnes icke. Men den förra betydelsen uppstår lätteligen ur innebörden »frisk» och »sund» (om mat och dryck), och den senare betydelsen, om den nu förefinnes, kunde lätt utvecklas ur betydelsen »välsmakande» (Jfr *Cleanness* 59).

Under sådana förhållanden bör man ej tveka att anse *sete* som den skandinaviska motsvarigheten till det inhemska *swete*, alltså som identiskt med fn. *søtr*, fsv. *söter*, fda. *sød*, helst ordet blott mötes på skandinaviserat område. De skandinaviska orden betyda ej blott »söt» (som motsats till »sur» el. »salt») utan även »behaglig, angenäm», och fsv. *söter* har även betydelsen »välsmakande». Men sannolikt ha de sekundära betydelseorna hos det medeleng. ordet uppstått på engelsk mark och parallellt med betydelseutvecklingen hos det inhemska ordet.

Vi kunna i varje fall med trygghet betrakta me. *sete* som ett skandinaviskt lånord. Det är sant, att fn. *søtr* borde i medeleng. språket uppträda som **sēt* i st. f. *sete*. Men denna form kunde knappast undgå att röna inflytande från det inhemska *swete*, som tydligen hade starkare frekvens än det skandinaviska ordet i de dialekter, där båda förekommo.

Vi ha stillatigande antagit, att *sete* i medelengelskan ej längre bevarade sin ursprungliga betydelse av »suavis» (som motsats till »sur»). Är detta riktigt, vilket ej är så alldeles avgjort, enär betydelsen »söt» ej är omöjlig i citatet från år c. 1440 (II 420) och enär för övrigt andra medeleng. exempel kanske finnas än de ovan angivna, då bör denna betydelseförlust förklaras som orsakad av vad Wundt kallar korrelativ betydelseändring. En sådan är ju ingen ovanlig företeelse, särskilt vid fonetiska varianter av samma morfem. Så t. ex. är i engelskan prepositionen *of* och adverbet *off* ur-

sprungligen samma ord. Adverbet *then* »då» hade i medelengelskan även betydelsen »än», och konjunktionen *than* »än» betydde i medelengelsk tid jämväl adverbiellt »då».

2. Me. *sulpe*, vb.

Detta svaga verb framträder likaledes först i medeleng. perioden. Det mötes där i poemen *Cleanness* och *Pearl* av Gawain-skalden, alltså i nordvästra Midland. Det finnes även i *Wars of Alexander*, ett poem som väl ursprungligen varit skrivet på nordlig dialekt, samt vidare i legenden *St. Laurence* från ca. 1350 (Horstmann, *Ae. Legenden* 1881) och i ett politiskt poem från ca. 1412, båda tydligen Midland-texter. Ordet är alltså betygat uteslutande i litteratur från skandinaviserade områden. Dess frekvens tycks ej ha varit stor men ej heller alldeles obetydlig. Ty vi möta en prefixavledning i *Cleanness*, nämligen *bysulpe*, en av *New English Dictionary* förbisedd form, samt därjämte verbalsubstantivet *solping* i den ovannämnda legenden.

Den betydelse, som ordet företräder, anges allmänt vara »to defile, pollute», alltså »smutsa ned, förorena, fläcka». Dess härkomst är dunkel, säger *New English Dictionary*, som dock framkastar en etymologisk gissning: »Possibly related to G. dial. *sulper*, *solper* bog, mud, (? orig.) brine, pickle, *sölpern*, to soil, sully». Denna sammanställning är onekligen en smula bestickande, men ett vestgerm. verb **sulpen* eller **solpen* är veterligen icke betygat.

Även i fråga om detta ord torde det vara gagneligt att granska de sammanhang, i vilka det förekommer. Låt oss dela dem i två kategorier.

1. Fall, då verbet icke följes av ett prepositionsuttryck med *in* i lokal betydelse, vare sig bildligt eller ej.

ca. 1350 St. Laurence 210 [He] makes it clene, þat no solping þaron es sene. ca. 1380 Cleanness 15 þen ar þay synful hemself and sulped altogeder (= . . nedsölade allihop el. helt och hållet). Ibid. 575 and þe vycios fylþe þat bysulpez mannez saule. Ibid. 1130 So if folk be defowled by unfre chaunce þat he be sulped in sawle seche to schryfte. ca. 1380 Pearl 726 With-oute mote or mascle of sulphande synne (= utan fläck eller smuts från nedsölande synd). a. 1400—50 Wars Alex. 4292 All þe syn at solpe may þe saule.

Rörande alla dessa exempel råder intet tvivel om att verbet har uteslutande betydelsen »to defile, pollute», nedsmutsa, söla ned.

2. Fall, då verbet följes av ett prepositionsuttryck med *in* i lokal betydelse, vare sig bildligt eller ej.

ca. 1380 Cleanness 550 If he be sulped in synne þat syttez unclene. Ibid. 1135 Sulp no more þenne in synne þy saule þer-after. 1412 26 Pol. Poems 49 Sulpid in synne derk as nygt.

I fråga om dessa exempel kunna vi knappast påstå, att betydelsen »nedsmutsa, förorena» är uteslutande rådande, enär *in* ännu bevaras. I varje fall antyder nog bruket av *in* med dess lokala betydelse i st. f. en preposition uttryckande orsak, medel eller agens, att verbet haft en annan innebörd, såsom »plumsa el. vada i», »plaska i»; sedan »nedsänka i», »söla ned (i)». Är detta antagande riktigt, då var utan tvivel denna betydelse den primära. Ty en betydelseförändring i omvänd riktning, dvs. från trans. »nedsöla» till intr. »plumsa el. plaska (i)» är föga sannolik.

Med denna semantiska förutsättning är det en lätt sak att utfinna ordets härkomst. Vi möta nämligen i en nynorsk dialekt, den i Hallingdal, verbet »*sulpa* v. n. (ar) plumpe. Sulpe i» (Ross, Norsk Ordbog). Vi finna ordet även i danska dialekter (men ej i svenska munarter). Sålunda anför E. Molbech (Dansk Dialekt-lexikon, 1841): »*sulpe*, v. a. og n. (J.)

siges om at bringe Hø eller slaaet Græs op af Vandet, af side, overskyllede Enge paa tørt Land. 'Vi maatte gaae og *sulpe* hele Formiddagen', Man siger ogsaa: at *sulpe* Høet, eller: *sulpe* det op. Fra Vendsyssel: *sylpe*». Hos H. F. Feilberg, Ordbog over Jyske Almuesmål, finna vi ordet likaledes betygat. Där betyder *sulpe* 1) skvulpe, vade i vandet, trække vand, om støvler; 2) bære hø op fra side, overskyllede enge: »sulpe høet, sulpe det op». Feilberg anför även adjektivet *sølpet*, som han sammanställer med *sulpe*, t. e. »*en sølpæ væj* (Lem, vestj.), en sølet vej». Jfr verbets variantform *sylpe* ovan. Samma ordstam finnes även i Shetland- och Orkney-dialekten, nämligen *sulp* sb. och vb., även skrivet *soolp* (= *sūlp*), som betyder »1) a wet state, a marsh; 2) to bring cut grass from a swampy meadow» (se Engl. Dial. Dic.). Betydelsen »bärga hö från vattensjuk äng» har tydligen uppkommit ur betydelsen »plumsa l. vada l. plaska i vatten» genom vad Wundt kallar» Verwendungsassociation», i det syftet med plumsandet blivit den dominerande föreställningen.

Med dessa premisser är det i högsta grad sannolikt, att me. *sulpe* »nedsmutsa, söla ned» är identiskt med det skandinaviska dialektala verbet *sulpa*, *sulpe* »plumsa, vada i vatten, plaska». Detta antagande hindras ingalunda av förhållandet, att medeleng. *sulpe* är transitivt verb. (»söla ned»). Ty i fornengelsk och äldre medelengelsk tid böjdes de intrasitiva verben (huvudsakl. rörelseverben) i sammansatta tempus med *to be* och hade alltså samma form som passivum, vilket orsakade, att en mängd intr. verb även fick en transitiv innebörd.

Slutligen må framhållas, att den urgermanska roten till vårt verb av Torp (Nynorsk etym. ordbok) icke identifieras med urgerm. verbalroten **sul* »smutsa ned», ehuru till ljud-

kroppen lika. Detta **sul* föreligger i forneng. *syllan*, *sulian* nedsmutsa, fht. *bisuljan* samt, i stark avljudsform, i got. *bisauljan*, no. *søyla*, sv. *söla*. Han anser i stället, att ordet är rotbefryndat med no. dialektala *svalla* »plaske, søle (især »s. aa drikka») och sv. dialektala *sval(l)a* »plaske, skvulpe», som han hänför till en germ. rot **swel*, »vel egtl. 'være i urolig bevægelse'.»

Ett fall av den pronominala instrumentalen på -n i germanska språk.

Av

Ivar Lindquist.

1. Fisl. *hvé* — got. *hwan* 'huru'.

Det fornisländska *hvé* 'huru' nyttjades som bekant 1. i betydelsen 'på vad sätt' (ex. *heyri iotnar . . . hvé ek fyrbyð, hvé ek fyrbanna manna glaum mani, manna nyt mani*. Ed.), 2. i betydelsen 'i hur hög grad', lagt till adjektiv och adverb i positiv (ex. *hvé mikill*). Dessutom har man *hvé* en enstaka gång i betydelsen 'varför', se Fritzners ordb.

I de äldsta fornisländska skrifterna, som Ludvig Larsson har excerperat, Ordförrådet etc., finner man *hué* alltid skrivet med *e*, än med, än utan accent; aldrig med låt oss säga *æ*. Normalformen är då utan tvivel *hvé*.

I nyisländskan är endast bemärkelsen nr 2 vid liv, se Blöndal, Islandsk-dansk Ordbog, *hve*.

Det nyisländska uttalet är enligt Blöndal $\chi w\varepsilon$, $k v\varepsilon$: Det visar samma ljudföljd (varierande på grund av dialekt) som i *tvefalda* (jfr fisl. *tuefaldr*, Larsson, Ordförrådet etc.), *hvel* (= fisl. *hvél*), *hver* 'Kedel' (= fisl. *hverr*).

I nynorska dialekter tycks härtill svara *kve* och därav antagligen — enligt Torp — uppkommet *ko : kve* 1. 'hvorledes', Lister (Fjotland). Usikker betydelse. 2. 'hvorfor', Raabyggelag

(Evje); hämtat från Ross ordbok. Dessutom känner Torp *kve* 'hvorfor' från Dalane och Lister. Aasen har *ko* under uppslagsordet *kor* endast från Raabyggelag.

När det gäller etymologien på detta ord, känns mycket saknaden av ett etymologiskt isländskt lexikon, där man kunde få upplysning om vilka som ha behandlat ordet i litteraturen. Jag begagnar tillfället att uttala det önskvärda i att man åtminstone bringade till stånd ett tillförlitligt etymologiskt index över det högviktiga fornisländska och fornnorska ordförrådet. Litteraturen över ämnet börjar nu bliva så vidlyftig och så vitt spridd, att vilken som helst ordforskare måste känna sig otrygg inför möjligheten att förbigå en medforskares inlägg. Jag vill med detta ha uttalat en reservation för fullständigheten av litteraturuppgifterna i det följande.

Holthausen, Altisländisches Lesebuch (1896), som i glosaret medtager etymologiska anmärkningar, identifierar *hvé* med gotiskans liktydiga *hwaiwa* utan närmare motivering. Detta ord, vars fht. motsvarighet *hwio*, *hweo*, *hwe* ligger till grund för tyskans *wie*, belyses av Kluge, Et. Wörterb. der d. Spr., (utan att *hvé* nämns) och av Boisacq, Dictionnaire ét. de la langue grecque, under ordet *πῶς* (likaledes utan att det isl. ordet nämns); det söks förgäves hos Torp m. fl., Wortschatz der germanischen Spracheinheit = Fick, Vergl. Wörterb. 3, 1909 (jfr stammen *hva*, s. 114). Denna Holthausens identifikation förutsätter en i nordiska språk enastående ljudutveckling och förbigås därför med rätta av de forskare som ha studerat fonemet *aiw*'s utveckling, såsom v. Friesen, Till den nordiska språkhistorien, 1, Kock, ANF 20, s. 255 f.; den kan inte vara riktig.

Noreen, altisl. Gr., 3 uppl. (1903), nämner *hvé* som en dativform av *hvat*, § 464, Anm. 1: »dat. *hwé* ('warum'; häufig aber als fragepartikel 'wie')». Hur han tänker sig dess för-

hållande till den vanliga dativen *hví*, lämnar han oss i ovetenhet om. Så ännu i den sista upplagan (1923). Det torde vara överflödigt att betona att det inte är rätt att kalla *hvé* en dativ.

Torp, Nynorsk et. ordb. (1919), säger om *kve*: »= got. *hvē* ds., instrumentalis av stammen **hwa-* (se *kvat*). En sidiform er gnt. *hwô*, ags. *hú* (eng. *how*)». Det kan upplysas att det anförda got. ordet hos Streitberg översätts 1. 'wem, mit wem, womit', 2. vor Komparativen 'um wie viel', 3. indefinit 'irgendwie'; det är det interrogativa motstycket till *þē*.

Som syns, antyder Torp inte att här finns någon formell svårighet. Och likväl torde det finnas en, som är ganska betydande. Gotiskans *ē* svarar ju regelrätt till *ā* i nordiska språk. Och det är bevisligt att det got. ordet har sådant *ē* som står i avljudsväxling med *ō*, alltså inte det sällsynta s. k. *e²*, som också i fisl. lyder *ē* (got. *hēr* = fisl. *hér*) och som torde stå i avljudsväxling med *ī*, se ex. Streitberg, Urgerm. Gr. Ty, som Torp själv framhåller, har det got. *hwē* en västgerm. sidiform med *ō*, och förhållandet har analogier utom germanskan, jag citerar Brugmann-Thumb, Griechische Gr. (1913), s. 269: »Am sichersten ist Instrumental für folgende Fälle anzunehmen: *πῶ-ποτε*, *οὐ-πω*, da sich das dem *πῶ-ποτε* entsprechende lak. *πή-ποκα* im ersten Teil unzweifelhaft mit dem got. Instr. *hwē* 'wo mit, um wie viel, etwa' deckte».

Ser man saken från fornisländskans egen synpunkt och försöker att sluta bakåt med kännedom om den allmänna utvecklingen av ljuden, torde endast få möjligheter stå öppna. Vi kunna tänka oss en urnordisk grundform med kort slutljudande *e*, som har förlängts liksom *a* i *sá* (= got. *sa* osv.). Och vi kunna tänka oss ett urnordiskt **hwen*, vars nasal föll bort med förlängning av det föregående *e* i analogi med utvecklingen i *þan* (= *þan*) > *þa*, fisl. *þá*.

För det förra alternativet finns inte, såvitt jag förstår, något säkert stöd. Man kan visserligen med god vilja påvisa en germansk form, som skulle passa formellt, i gotiskans *hwi-leiks*, en biform till *hwē-leiks*, och fisl. *hvelíkr* (Gíslason, *Um frumparta íslenzkrar tungu*, s. 191, Noreen, *Aisl. Gr.* 1903, § 464. 4, 1923, § 474. 4), en biform till *hwílíkr*. Men här är det dels att märka att detta *hwē* eller *hwī* är bundet till ett bestämt ordelement, som är känt för att draga till sig huvudtonen — jag påminner om paret got. *swaleiks*: fisl. *slíkr* — och således kan vara att tillskriva svagton, dels att det inte alls är sagt att got. *hwi-* är historiskt sett identiskt med fisl. *hve-* (hur det nu skall skrivas, *hve-* eller *hwé-*?) Om vi än skulle kunna antaga en tidig förkortning av *hwē* till *hwe* i svag ton, röra vi oss här på mycket osäker mark. Så mycket är ändå klart, att det inte finns något utomgermanskt stöd för ansettandet av ett urgermanskt **hwe*, ieu. **q^uē* med instrumental eller liknande betydelse.

För det andra alternativet däremot tror jag det kan anföras viktiga grunder. En är att det går att påvisa en orubbad lämning av det urnordiska **hwen* i fisl. *hvenér*; därom skall talas i den följande artikeln. En annan är att det inte erbjuder några oöverstigliga svårigheter att förklara detta **hwen* etymologiskt. Härom nu närmast några ord.

Det supponerade urn. **hwen* är en avljudsdublett till det got. *hwan*. Detta är känt i betydelsen 'hur, i hög grad', ex. *gahausjandans hwan filu is tawida*, Mc. 3, 8; *hwan aggwu* 'hur trång', M. 7, 14, och har således en funktion gemensam med *hwé*.

Sådana avljudsdubletter kunna lätt påvisas i germanska språk. De nyssnämnda instrumentalerna *hwē*:*hwō* äro ett exempel på det. Exempel på växlingen *e*:*o* (germ. *e*:*a*) äro ack sg. m. på fht. *hwenan*: på got. *hwana*, på fisl. *hvann* —

uppkommet av **hwananō?* —, och för att gå till det motsvarande demonstrativet fht. *den*, fön. *þæn(n)* — uppkommet av **þenanō?* —: got. *þana*, fisl. *þann* — av **þananō?* —. Det sistnämnda exemplet är väl ej fullt säkert för fornöstnordiskans vidkommande, jfr Kock, Svensk ljudhistoria 1, § 257—260, där andra möjligen hithörande exempel från vårt fornspråk diskuteras (*þeþan : þaþan* o. s. v.). Kock slutar sin framställning, som tar sikte på möjligheten av försvagning av $a > æ, e$ i relativt oaccentuerad ställning, med orden: »Snarast kan gammalt *e* väl delvis föreligga i *þæn* (jmf. fht. *ack. dēn* till *dēr*)». Se ock Noreen, Altisl. u. altnorw. Gr. 1923, § 144, Anm. 1.

Förhållandet har en gång varit så vanligt, att man kan ställa upp en tabell över exempelvis m. sg. av pronomenet 'den' med dubbelformer i tre kasus av fyra:

Med ieu. <i>e</i>	Med ieu. <i>o</i>
n. ags., fsax. <i>se</i>	got., fisl. <i>sa</i>
g. got. <i>þiz-</i> , <i>þis</i> , fisl. <i>þess</i>	
d. fno. <i>þem-a</i> , fht. <i>demu</i>	got. <i>þamma</i>
a. fht. <i>den</i>	got. <i>þana</i> , fisl. <i>þann</i>

En etymologisk analys av det got. *hwan* ger oss möjligheter att styrka den här framställda meningen om det isl. *hvé*, därigenom att den visar typens rätt stora spridning, också till Norden.

Jag vill till en början hålla det isär från det *hwan* i gotiskan som svarar till *þan*, vårt *då*, eftersom detta ordpar, som avser tiden, har blivit etymologiskt förklarat på två vis, dels identifierat med det avhandlade *hwan*, dels identifierat med lat. *quom* — *tum*.

I stället skall jag hålla det tillsammans med två tydliga instrumentaler,

1. *hwan* i förbindelsen *hwan mais* 'hur mycket mer', Rom. 11, 12, som bör jämföras med det liktydiga *hwe managizo*, M. 5, 47, .

2. det *þan* som ingår i förbindelsen *mip þan ei* (av textutgivare och lexikografer skrivet i ett *mipþanei*) = fisl. *meðan*, fsv. *mæþan* 'medan'.

Hur nr 2 skall fattas är sedan länge klart tack vare angelsaxiskan, som på denna punkt ger en utmärkt ledning. Ags. har en instrumental *þan* (*þon*), som ingår i paradigmet *se*, och ett därtill svarande *hwon* i paradigmet *hwa*; se Bosworth-Toller, Ags. Dict., Grein-Holthausen, Wörterb. der ags. Poesie, Sievers, Ags. Gram., § 337 och 341. Ex. *be þon* 'dabei' (jfr got. *bi þe*, instr.), *tó hwon* 'wozu' (jfr att fsax. *to*, fht. *zi* stundom tar instrumentalis). Det används mest som självständigt (ex. på förenat *þon* se Grein). En ordagrann motsvarighet till got. *mip þan ei* finns tillfälligtvis inte, såvitt jag har mig bekant (det heter *mip þám þe*, *mip þý þe*) men den gotiska konjunktionen är icke dess mindre klar. Prepositionen *mip* tog ursprungligen instrumentalis, jfr förhållandet i fht. och ags., ett kasus som i gotiskan har gått upp i dativen. — Saken är framställd så som här hos Torp, Nyno. et. ordb., *medan*, där det f. ö. påpekas, att »den relative partikel er tapt i gno., men at den oprindelig var der, viser sig i at det utlydende *n* ikke er bortfaldt som i *þá*.» — Instrumentalen *þan* ser jag också i *þanei*, M., 25, 40, 45¹.

Hålla vi oss således till gotiskan och jämföra *hwan* i *hwan filu* med gotiskans instrumentaler *þan* och *hwan*, blir det klart att det förra är identiskt med det senare, blott att det har en

¹ För att återgiva urtextens *ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων ἐμοὶ ἐποιήσατε*, egentligen 'i den mån som I haven gjort (någonting) för en av dessa mina ringaste bröder, haven I gjort det för mig', skriver Wulfila: *jah þanei tawidedub ainamma þize minnistane broþre meinaiþe, mis tawidedub*.

speciell funktion. Betydelsen hos demonstrativet *þan* (**þan flū* 'så mycket') kan sägas ha genomlupit faserna: 'därmed, med det mått, i den mån, i den grad, så'. I angelsaxiskan finna vi det motsvarande *þon* i betydelsen 'så', ex. *Wip ðæs ic wát ðú wilt higian þon ér þe ðú hine ongitest* 'towards it I know thou wilt hasten as soon as thou perceivest it', Alfreds Boetius, se Bosworth-Toller *þan*, och i fornsaxiskan *than* i samma funktion, ex. *than lango the* 'så länge som', Heiliand, 3498.

Också fisl. *hvé* i betydelsen 'på vad sätt' (betydelsen nr 1, så som preciserat i uppsatsens början) kan ju osökt härledas ur ett instrumentalkasus. I sanskrit nyttjas instrumentalen »zur Bezeichnung des begleitenden Umstandes und der Art und Weise», se Thumb, Handbuch des Sanskrit (1905), s. 162, och motsvarande finns i litaviskan, se Leskien, Litauisches Lesebuch mit Grammatik (1919), s. 177. Detta är de två språk som trognast har bevarat den ieu. instrumentalen. Jag påminner dessutom om gamla instrumentaltbildningar i denna funktion i germanskan, fsax. *hwō* 'huru, på vad sätt', ags. *hū dets*. (eng. *how*).

Den nynorska betydelsen 'hvorfor' hos *kve* (se ovan) beror väl på en gammal förkortning i svag ton av det forna *hvi*, nyn. *kvi*, jfr *hvé* = *hvi* 1 gång i Vemundarsaga, se Fritzner. Vill man anse *hvé* urgammalt i denna funktion (på urn. **hwen*), möter det ingen väsentlig svårighet att härleda kausalbetydelsen ur en instrumentaltbetydelse, så som språk som sanskrit visa, jfr Torp, Nyno. et. ordb., *kvi*.

Vad beträffar got. *þan* 'då', även 'men, och', samt *hwan* 'när' och motsvarande i andra dialekter (se Fick-Torp, Wortschatz der german. Spracheinheit, s. 114, 174), tror jag med Torp och andra, att de äro germanska specialfunktioner av den gamla instrumentalen; ett tidsadverbial, som är en ur-

sprunglig instrumental, ha vi ett klart exempel på i fht. *hiu tagu* 'heute'; jfr ock litaviskans instrumentaler *tuo-met* 'damals', *ilgu-met* 'lång tid, länge' o. s. v. — Hur då latinets *tum* och *cum*, äldre *quom*, som man någon gång har förenat med de germanska synonymerna, skall förklaras, blir en fråga, som inte rör germansk språkhistoria; för litteratur se exempelvis Wilmanns, *Deutsche Grammatik*, 2, s. 635, och Walde, *Lat. et. wb.*

Wilmanns har i anf. arb., s. 642, gjort en intressant sammanställning, i det han påpekar att liksom got. *þan*, *hwan* kan got. *suman* 'någon gång' vara bildat. I så fall får man antaga att instrumentalen på *-n* inte var inskränkt till de demonstrativa och interrogativa pronomina utan också brukades vid pronominella adjektiv av typen *suma-*, jfr grek. *hamoũ* 'irgendwo', *hamõs* 'irgendwie' o. s. v. — Däremot är det väl närmast felaktigt av Wilmanns att dit hänföra fht. *saman* 'zusammen', då den nordiska och den gotiska motsvarigheten visar, att här har stått en vokal efter, som ännu i rätt framskriden tid måste ha varit bevarad (isl. *saman* med *n* bevarat, got. *samana*, jfr skr. *samanā* dets.). För det fall att här föreligger instrumental, är det en bildning med ieu. lång vokal efter *n*'et.

Utom de germanska språken svarar som bekant till instrumentaltbildningen på *-n* framför allt de ariska språkens på *-na* eller *-nā*, avestaspråkets *a-na* 'durch diesen' (av ieu. **o-na^x* eller **e-na^x*), *kana* 'durch wen' (av ieu. **q^uo-na^x*) = got. *hwan*, fornpers. *tya-nā*, skr. *amú-nā* 'mit jenem', samt sanskrits ändelse *-ēna* för m. och n. *o*-stammar i instr. sg., ex. *tēna*, *kēna*, *samēna*, med ett ännu ej fullt förklarat *ē*. En grundläggande utredning om detta suffix historia gav Per Persson i avhandlingen »Über den demonstrativen Pronominalstamm *no- ne-* und Verwandtes» i *Indogermanische Forschungen* 2 (1893).

Vi kunna nu, i fall våra premisser äro riktiga, påstå, att

tillsammantagna visa av. *kana*, got *hwan* och isl. *hvé* på en indoeuropeisk grundform **q^ue-no*, respektive **q^uo-no* eller *-ne*. Det är den isl. formen som snarast visar hän på att ändelsevokalen ursprungligen var *o* i **q^ue-no*, då eljest ett ieu. **q^ue-ne* skulle — över ett urg. **hweni* — ge urn. **hwin* > fisl. **hví*, för så vitt vi kunna gå efter kända fall som fisl. *mik* av urg. **meki* av ieu. **me-ge* (gr. *ἐμέγε*), fisl. *í* av urn. *in* av urg. *eni* (gr. *ἐνι*). Påvisandet av ett europeiskt *o* i denna ställning är viktigt, då de ariska språkens former i ett fall som detta som bekant äro flertydiga.

2. Fisl. *hvenær* — ffris. *hwaner*, fsax. *huan ēr* 'när'.

När det gäller etymologien på vårt skandinaviska frågeord för tiden, svenskans *när*, danskans *når*, — vilken kommer närmast sanningen, de i våra dagar tongivande Hjalmar Falk och Alf Torp eller 1700-talets store svenske ordforskare Johan Ihre? Låt oss först höra Ihres kombinationer i Glossarium Svio-gothicum 1769:

»NÆR, quando, quum. Dan. *naar*. Germ. *hwen er*. Belg. *wann er*. Isl. *hvenær, hvennar*. Matth. 25. *Hvenär saum vær þig hungrad*, quando te vidimus esurientem? Prov. 6. *Hvenær vill tu standa up*, quando vis surgere? Omissa priori syllaba, etiam *er* hoc sensu usurpatur. HeimsKr. T. II. p. 392. *Enn er þeir Jon oc hans felaga*, quum vero Jonas et ejus comites etc. Ex allatis patere arbitror, primam hanc vocis formam fuisse, quod vero *n* præmissum habeat, id acceptum referri priori voci *hwen*, compendii factae. Simile quid accidit pronomini *ni*, vos, ut suo loco observamus.»

Enligt Ihre skulle alltså den i isl. förekommande relativpartikeln *er* med betydelsen 'då' eller 'när' vara grundordet, vartill ett ord *hwen*, som han återfinner i tyskan, har lagts, och därpå skall det som går före *ner* ha bortfallit, varvid *n*

kom att växa fast vid *er* liksom förhållandet är vid sv. *ni*, vilket Ihre är den förste som har klarlagt. — Ihre begår ju här det felet att förväxla isl. *er* med fty. *er*, som ju har långt *e* (uppkommet av *air-*, jfr got.).

I Falks och Torps Dänisch-norwegisches etym. Wörterb. läses:

»*Naar* (adv. und konj.), ält. dän. auch *nær*, schw. *när* (in dial. auch *når*), norw. dial. *naar* und *nær*. Als fragewort ist *naar* aus *hvornaar* < adän. *hwaru nær* verkürzt, das wieder statt anord. *hvé nær*, eigentlich »wie nahe« (norw. dial. *ko nær*), getreten ist.»

Vi kunna till en början uttala att Ihre är de moderna norska forskarna överlägsen i fråga om vidsyn: det går inte att göra problemet om *när* — *hvenær* till ett inskränkt nordiskt, när vi ha så påtagligt likaklingande beteckningar för samma begrepp i de västgermanska språken. Man löper då fara att stanna vid en folketymologi.

Det nyisländska *hvenar* (det skrivs i ett ord) uttalas $\chi w\delta:na\varnothing$, $kw\delta:na\varnothing$. Dessutom finns en extra form *hvenær* uttalad $\chi w\vare:nai\varnothing$, $kw\vare:nai\varnothing$, som väl beror på inflytande från skriftspråket. Se Blöndals ordb. Och jfr Valtýr Guðmundssons upplysningar om de pronominella orden *hver* 'hvem' och *hvergi* 'ingensteds', Islandsk Gram. (1922), § 5. c: »*e* uttales som \emptyset mellem *hv* og *r* (undt. *rf*): *hver* [kvø.r] hvem, *hvergi* [kvør.gi] ingensteds. Man kan dog her (ved Inflydelse fra Skriftsproget) ogsaa høre *e* udtalt som [ɛ].»

Detta uttal är viktigt för etymologien. Den nyisländska *hvenar*, som i uttalet skiljer sig från *hve*, *hvel* får ledas tillbaka på en fisl. form med kort *e* i analogi med de nämnda *hver* av fisl. *hverr* och *hvergi* av fisl. *hvergi*.

Denna slutsats bestyrks av en blick på skrivningarna i de äldsta handskrifterna. Larsson, Ordförrådet etc., har genom-

gående utan accent *huenær* från Rímbegla, isländska homilie-boken och Elucidarius, i samtliga 7 fall (i 1 fall, i Rímbegla, står en accent över det föregående *u*, men så skrivs på samma och nästa rad ordet *hue*, varför accenten kan ha kommit till genom analogi från de närstående former där den är berättigad; texten avtryckt hos Ludv. Larsson, Äldsta delen af Cod. 1812 4to Gml. kgl. Samling).

Det är således bevisligt att *hvenær* inte kommer av *hwé nær* 'hur nära'.

Danskans, svenska dialekters, t. ex. västgötskans, och norskans *når* vid sidan av svenskans och norskans *när* (*nær*) förutsätter 2 grundformer:

1. *hvenār*
2. *hvenār*

Det går att förklara denna formväxling med hjälp av följande antaganden. Det 1. ordet är redan på urnordisk tid hopavuxet av det urn. **hwen* 'hur' och **air* > *ār* (fisl. *ár*) 'snart, tidigt'; på got. har det motsvarats av **hwan air*, som återfinns i ffris. *hwaner*, fsax. *huan ér* 'hur tidigt, när', mhell. *wānēr* (se Franks et. ordb.), ombildat efter *wann* 'när' till *wanneer* (så ock i mlt. *wanner* och i ty. *wannehr*, Grimms Wörterb., samt redan i ags., *hwonne ér* 'how soon', 'when'). Den nordiska *e*-vokalismen i *hven-* tycks ha en trogen motsvarighet i ostfris. *wenēr*, *wennēr* (ten Doornkaat-Koolman, Wb. 3, s. 535, jfr »in Bremen *wenēr*«, Wb. 5, 229); varifrån Ihre har sitt »Germ. *huen er*«, har jag inte kunnat finna ut; jfr källförteckningen i Prooemium, s. XXXI f.

Den andra grundformen, som är lika med fisl. *hvenær*, beror antagligen på att i urnordiskan har funnits samma förhållande som i angelsaxiskan: en gammal *i*-omljudad komparativform, ags. *ér* = got. *airis* 'förr', har sammanblandats med och fått samma funktion som positiven, ags. **ár* = got.

air 'tidigt', jfr *to ær* 'too soon', *ðon ær ðe* 'as soon as', *hwonne ær* 'how soon, when' (Bosworth-Toller, ags. Dict. med supplement). Ett äldre nordiskt **hwen ærr* har lätt kunnat förkortas till *hvenær* på grund av fakultativ svagton.

För bägge fallen gäller att sammanväxningen av de två ursprungligen självständiga orden har varit så tidig, att *n* ännu inte var försvunnet; jfr det analoga förhållandet vid *medan*, varom ovan har talats.

I det föregående har omtalats, att Falk-Torp för da. *hvornår* ansatte en grundform *hvaru nær*, jfr ock samma författares »Dansk-norskens Lydhistorie» (1898), s. 106. Jag har inte kunnat finna formen i källorna. ODS, artikeln *hvornaar*, har från fda. icke denna form, men *hvarnær* (jämte *huinnær*, äda. *hvænnær*, *hvannær*). Detta da. ord tycks mig sammansatt med *hvar* 'var?' (vilket för övrigt hade biformerna *hvaræ* = fvn. *hvar(r)a*, *hvarre* 'hvor?' Fritzner) och det avhandlade *nær*, resp. *når*. Det är i så fall bildat som fisl. *hvarenår* 'naar, til hvilken Tid' (for *hvara nær*, *hvarra nær*?) i Heilagra manna sögur (se Fritzner). Att döma av spridningen i fda. och fisl. förefaller denna anhopning av två frågeadverb vara gammal. Man skall kanske härmed jämföra fisl. *endranær* 'i annat fall', sammansatt som det är med adv. **endra*, som jag sätter lika med got. *andizuh* '(anders, sonst), entweder', och vårt *nær*.

I en anmälan av Falk-Torps »Lydhistorie» har Holger Pedersen, Tids. f. Filol., 3 Række, 7, s. 147, på tal om *hvornår* uttalat en mening som delvis sammanfaller med min. Detta ord och fisl. *hvenær* äro 'identiska' med fsax. *hwan er*; därvid skola formerna *wed æ* bero på folketymologisk sammanblandning med *nær* 'närmare', vilket jag vill förneka. Förf. ger sig inte in på förklaringen av andra detaljspörsmål.

Zur frage nach dem ursprung der runen.

Von

Gustav Neckel.

Die alte frage nach dem ursprung der runen ist durch Carl Marstrander in einer, wie ich glaube, entscheidenden weise ihrer lösung näher gebracht worden ¹. Wenn ich es unternehme, kurz zu entwickeln, was aus Marstrandens abhandlung m. e. sonnenklar hervorgeht, muss zweierlei vorausgeschickt werden, ein rückblick und eine entschuldigung.

So bahnbrechend und neuartig nämlich die Marstrandenschen gedanken im grunde sind, so deutlich sind sie und wollen sie nur sein das letzte glied in einer reihe von bemühungen, denen allen die voraussetzung gemeinsam ist, das germanische futhark müsse aus einer südlichen alphabetquelle entlehnt sein. Die erste möglichkeit dieser art, die man beachtenswert in anspruch nahm, war diejenige, die zunächst, nämlich auf der heerstrasse der allgemeinen humanistischen bildung lag: Rühs, Kirchhoff und Munch, gründlicher und eindrucksvoller Ludvig Wimmer und Holger Pedersen behaupteten ein lateinisches vorbild, gestützt auf evidente runisch-lateinische gleichungen wie die des ƿ , H , R . Sophus Bugge aber und Otto von Friesen machten gegen Wimmer geltend, dass es auch evidente runisch-griechische gleichungen gibt — wie beim X und beim X —, und stellten daraufhin ein griechisches hauptvorbild auf, ohne freilich ein

¹ Carl I. S. Marstrander, Om runene og runenavnenes oprindelse; Norsk tidsskrift for sprogvidenskap I, 1928.

lateinisches nebenvorbild leugnen zu können oder zu wollen. Die so behauptete zwiefältigkeit erregte anstoss, was auf dem boden der entlehnungshypothese voll begreiflich ist, und so kann Marstrander feststellen: de to tesar, Wimmers og Bugge-Friesens, staa den dag i dag like skarpt mot hinanden; hatte doch Pedersen die vorbehaltlose rückkehr zu Wimmer als einzige rettung empfohlen. Marstrander selbst aber sieht ein, dass damit das problem in eine sackgasse geraten ist: vi tvinges til at medgi at skjønt runealfabetet for de fleste tegns vedkommende stemmer fuldkomment med de græske og italiske alfabeter, kan det ikke paa en overbevisende maate utledes av noget enkelt av dem (s. 90), und folgerichtig sucht er nach einem andern prototyp. Dabei stösst er auf die nordetruskischen alphabete und zeigt, dass namentlich zwei von diesen, das von Lugano und das von Sondrio, ebenso evidente runengleichungen liefern wie das lateinische und das griechische, und zwar für runen, die in den letztgenannten keine oder bei weitem nicht so gute gegenstücke haben (𐌲, 𐌶, 𐌷, 𐌸, 𐌹, 𐌺). Er schliesst, es müsse sich um ein nordetruskisch-keltisches vorbild handeln. Durch diese annahme glaubt er auch den spezifisch lateinischen affinitäten des futhark gerecht zu werden, da die nordetruskischen alphabete spuren lateinischen einflusses aufweisen: runealfabetet er efter min mening dannet i tilslutning til et saadant latinisert Alpealphabet; dieses keltolateinische urbild sucht er zu rekonstruieren (s. 103); weiterhin wird der keltische teil dieser hypothese gestützt durch sehr geistreiche und kühne erörterungen über die runennamen.

Weniger als Wimmer und so wenig wie Bugge-Friesen hat Marstrander die fachgenossen überzeugt. Man scheint allgemein zuzugeben, dass seine these anregend und beachtenswert sei — abgesehen von den wertvollen neuen materialien, die sie mit sich führt —, aber als lösung der schwierigkeiten hat sie m. w. niemand begrüsst. Auch Emil Olson, der in Svenska

Dagbladet die arbeit des Norwegers ausführlich besprochen hat, verhält sich dort bei aller warmen anerkennung des bewiesenen scharfsinns deutlich reserviert. Wie kann es anders sein? Was Marstrander seinen vorgängern vorwirft, nämlich dass das futhark weder aus einem griechischen noch aus einem lateinischen vorbild überzeugend abgeleitet werden könne, das gilt mutatis mutandís auch von seiner eigenen these, denn die nordetruskischen alphabete decken ebenfalls nur einen teil der runen, und das hypothetische latinisierte lässt immer noch die runisch-griechischen übereinstimmungen unerklärt, hat also noch mehr gegen sich als den eigenen hypothetischen charakter.

Es würde wohl der mühe lohnen, die durch den Osloer keltisten geschaffene neue lage eingehend darzustellen und auf ihrer ganzen breite weiterzubauen; so würde das, was ich zu sagen habe, sicherlich noch einleuchtender werden als in der auswahl, auf die ich mich beschränken muss. Wenn ich gleichwohl diesen meinen beitrug nicht aufschiebe bis zu einem zeitpunkt, wo die musse mir erlaubt, ihn zu vervollständigen, so hat das zwei gründe. Erstens konnte ich mich nicht entschliessen, unter den gratulanten Axel Kocks zu fehlen, des mannes, dem die germanische sprachforschung unsterbliches — das wort ist mit bedacht gewählt — verdankt, und dessen wissenschaft und persönlichkeit in Berlin ebenso hoch bewundert und verehrt werden wie in Lund. Zweitens scheinen mir die dinge klar genug zu liegen, um auf den eingeweihten kreis, an den diese festschrift sich wendet, bereits in skizzenhafter gestalt genügend zu wirken. Sie sind, bei licht besehen, so einfach wie das ei des Columbus. —

Überblicken wir den durch die arbeit von generationen schrittweise entschleierten tatsachenschauplatz im grossen, so zeigt sich:

Sowohl das griechische wie das lateinische wie nordetruskische alphabete sind mit dem runenfuthark evident verwandt.

Und zwar kehren einige runen in allen drei südlichen systemen wieder (|, ß), andere in zweien (⊗ = gr. Ω, Lugano Q; < = Sondrio <C, lat. C), noch andere nur in je einem (s. o.), ein nicht unbedeutender rest dagegen nirgends, und zwar einerseits zeichen für internationale laute (↑, †), andererseits solche für spezifisch germanische (þ, ꝥ, þ).

Lässt man — wie Wimmer u. a. getan haben — auch solche übereinstimmungen gelten, die erst durch korrektur oder hilfskonstruktion auf der einen seite entstehen oder nur die form, nicht auch den lautwert betreffen, so verschiebt sich das bild mehr oder weniger stark und wird dabei unklar, weil derartige gleichungen ihrer natur nach zweifelhaft bleiben müssen und manchmal mehrere von ihnen einander widersprechen. Für die beschränkung auf das wirklich gleiche spricht es auch, dass das dabei von selbst entstehende ergebnis ziemlich genau das aus geographischen gründen zu erwartende ist: das germanische schriftsystem hat seine nächsten verwandten an den nordetruskisch-keltischen, die zweitnächsten an den italischen, die entferntesten an den griechischen. Diese plausible abstufung tritt nicht nur hervor an der ungleichen zahl der jeweils übereinstimmenden zeichen, sondern auch an den formen — indem die nordetruskischen eine art mittelding darstellen zwischen der germanischen eckigkeit und der italisch-griechischen rundlichkeit — und an der ähnlichkeit zwischen futhark und ogam-alphabet inbezug auf geschlechtereinteilung und namenphantasie, auf welche hingewiesen zu haben eins von Marstrandern verdiensten bleibt.

Unter diesen umständen ist an einfache ableitung des futhark aus einem seiner drei südlichen gegenstücke oder einer hypothetischen seitenform eines von ihnen nicht zu denken. Die entlehnungshypothesen widersprechen einander und heben einander auf; der streit ihrer anhänger ist heute gegenstandslos geworden. Wir müssen uns begnügen, die verwandtschaft

der alteuropäischen alphabete festzustellen, ohne vorerst entscheiden zu können, wo und wann die zu postulierende urform gegolten hat und wie sie entstanden ist.

Jedenfalls ist das futhark älter, als die vertreter der Gotenhypothese und auch als Wimmer-Pedersen angenommen haben. Gegen die chronologie der Gotenhypothese spricht schon die datierung der nordischen archäologen für Øvre Stabu (2. jahrh.), gegen die Gallierhypothese der 1924 in Maria-Saal bei Klagenfurt gemachte fund einer knochenable mit 6 unzweideutigen runen, die ihr entdeckter, dr. Rudolf Egger, ins 2. jahrhundert vor unserer zeitrechnung setzt (nach Marstrander s. 90 ff. wäre sie jünger, aber bei dieser herabdatierung dürfte die unbewiesene Keltenhypothese im spiel sein). Auf weitere, überraschend alte funde müssen wir gefasst sein. Ja, ich bin so ketzerisch, zu fragen, ob denn die termini post quos für die ältesten, im Norden gefundenen inschriften — nicht bloss für Øvre Stabu, sondern z. b. auch für Stenkyrka — wirklich so sicher diesseits des jahres 1 liegen, wie man bisher als selbstverständlich voraussetzte, schwerlich unbeeinflusst von den entlehnungshypothesen. Schauen wir die dinge ganz vorurteilslos an, so werden wir uns auch eingestehn müssen, dass schon die taciteischen notae immer eine instanz gegen die entlehnungslehre dargestellt haben und dass letztere selbst eine ausburt der aufklärung des 18. jahrhunderts ist, die, bar alles wahrhaft geschichtlichen geistes, den gegensatz, in dem sie sich gegen die zeit eines Buraeus und eines Wormius fühlte, entscheiden liess über fragen, die ein recht hatten, objektiv untersucht zu werden.

Spår av äldre vokalförlängning framför geminata i skånska och danska mål?

Av

Julius Swenning.

I en uppsats i Arkiv för nord. filologi XII, s. 336 ff., om de danska vokalernas kvantitet, skriven 1895, vill V. Boberg påvisa en ljudlagsenlig förlängning av kort vokal framför (i synnerhet slutljudande) geminerad konsonant i äldre danska, nämligen, utom framför rr, som förenklats till r (da. før isl. fyrr), framför nn, åtminstone dialektiskt, vilket förf. anser framgå av talrika skrivningar med dubbelvokal i äldre danska, såsom meen och mææn 'män', saan 'sann', samt troligen även framför ll »i enkelte egne af landet», varpå skrivningar med o för urspr. ä i Flensborgs stadsret, såsom oll 'all', foll 'falla', liksom dubbelskriven vokal i andra urkunder (kool = äda. koll 'kull', aal 'all', iilæ 'illa'), skulle tyda.

Jag har mig icke bekant, huruvida Bobergs teori om äldre vokalförlängning framför nn och ll, vilken förlängning ju icke, i likhet med den framför rr, bekräftas av en kvantitetsomkastning i danskt riksspråk, senare slutgiltigt prövats riktig eller vederlagts. Jag har nämligen litet eller intet kunnat följa litteraturen på det språkhistoriska området under de sista tio åren. Det enda jag kan anföra är, att utgivarna av verket Kort over de danske folkemål, V. Bennike och Marius Kristensen,

i sin kommentar s. 22 f. kort men ganska bestämt bestritt förlängningen framför ll såsom förklaring till skrivningarna med o i Flensborgs bylov och till vokalskicket i nutida jylländska mål. De antaga »en overgang uafhængig af lydlængden». Lis Jacobsen har i sin Lydshistorie (1910) alls icke utrett frågan om förlängning framför nn och ll. Såväl o som aa i skriften förmenas blott vara bevis på en direkt labialisering av ä.

Under mitt sysslande med vokalerna i det västblekingska, till den skånsk-danska målgruppen hörande listermålet har jag ofta av den påfallande överensstämmelsen i fråga om vokaler-
nas kvalitet i ställning framför äldre dubbelkonsonant och framför sådan konsonantförbindelse, som bevisligen verkat förlängning av ursprungligen kort vokal i det yngre fornspråket, letts till tanken på en förlängning av kort vokal framför geminata på en tid, då språket ännu var förtroget med förbindelsen lång vokal + lång konsonant. Om vokalförlängningen också senare upphävts och det tidigare kvantitetsläget återstälts, har den förra dock, vill det synas, satt spår i vokalens nuvarande kvalitet. Samma tanke tycks någon gång ha tagit gestalt även för E. Wigforss vid hans behandling av södra Hallands folk-mål, att döma av hans förklaring s. 293 av u-vokalen i hall. *ud(d)e* och *ud(d)a*¹ gentemot å- eller ö-vokal eljes framför dd såsom beroende på »förträngning eller tidig förlängning i framljud».

Vad som å anförda ställe fört Wigforss till tanken på en äldre vokalförlängning framför lång konsonant, nämligen den kvalitativa särbehandlingen av framljudande vokal i sådan ställning, har spelat en avgörande roll även för mig.

¹ Som ersättning för landsmålsalfabetet använder jag en förenklad beteckning med kursivstil. I fråga om typernas värde torde det räcka att påpeka följande: *a* = landsm. *a*, *a* = *a*, *o* = *o* (slutet å-ljud), *ω* = *o*, *u* = *u* (slutet u-ljud), *ø* = *ø* (slutet ö-ljud), *ö* = *ø* (öppet ö-ljud), *ɶ* = *ɶ* och *θ*.

Framljudsställningens särverkande betydelse för vokalkvaliteten uppvisades på sin tid mera ingående av Wigforss i en uppsats i Från filolog. fören. i Lund III s. 169 ff., och det lider näppeligen något tvivel, att den framljudande urspr. korta vokalens kvalitativa utveckling bestämts av en tidigare, i framljud särskilt genomförd vokalförlängning.

Mängden av belägg med särbehandlad framljudande vokal äro sådana, som efter vokalen haft enkel kons. eller kons.-förbindelse, men även framför gammal dubbelkonsonant har framljudsvokal kunnat få särutveckling, såsom redan framgått av de anförda sydhalländska formerna för orden *udde* och *udda*.

I listermålet i Blekinge finna vi framför *dd* målets (slutna) u-ljud i *udd*, *udde*, *udda* liksom framför förlängande kons.-förbindelse i t. ex. *jūra* 'gjorda' fsv. *giurpa*, *snuaken* 'förtorkad' fspr. **snurkin* fsv. *snorkin*, medan gammalt *ū* eljes framför *dd* motsvaras av *o*, målets å-ljud, i t. ex. *modde* 'mudd', *hodde* 'förvaringsrum', ett *o* som icke kan återföras till ä. *ō*, då detta borde ha givit *ö*-ljud i målet (jfr *ködd* 'scrotum'). Vidare finna vi målets (slutna) y-ljud i ordet *ydd* 'oxtöm' (jfr skotska *wuddy* 'rep, streck'; urgerm. **wuđipō*) liksom framför äldre kons.-förb. i t. ex. *bȳr* 'börda', *fyenas* 'vissna' isl. *fyrnast*, i motsats till det slutna *ö*-ljudet i *brødd* 'brodd' *sødd* 'sudd, disktrasa', vilket icke kan gå tillbaka till annat än äldre *ȳ*¹.

Med formerna i listermålet överensstämma åsbomålets *ūd* 'udd', *ūda* 'udda' (men *boddeng* 'pudding' och enl. Wigforss s. 351 i no. Skåne *hodda*), sö. Skånes *udd* och *ūda* samt *ūdarp* 'Uddarp' vid sidan av *hōdda* l. *hodda* enl. Wigforss s. 356 f. samt sö. hall. *ud(d)e*, *ud(d)a*, *ūdare* 'Uddared' jämte *hodda*

¹ Målets *krydde* 'krydda' och *hydda* 'vårda, sköta' äro lånord med urspr. lång vokal, vilket förklarar y-ljudet. Äda. *kryder* och *hydde* av mlt. *krûde* och *hûden* (nlt. *hûden*). Wigforss härleder s. 63 f. med orätt *y* i hall. ur ä. *ȳ*.

enl. Wigf. s. 293; vidare sö. hall. *ydd*, Wigf. s. 63, jämte *brødd* och *sødd* s. 293.

Ett fall med särbehandling av framljudsvokal framför gammalt *gg* är list. *ūgle* 'uggla', som måste återgå till ä. **ugglu* — *gh* skulle ha försvunnit såsom i *fūl* av fspr. *fughl* — vid sidan av t. ex. *hōgga* 'hugga', *glōgg* 'glugg'. Åsb. *ūgla* (*fūl*) men *hogga*.

Det förtjänar att beaktas vid sidan av de anförda fallen *udd-*, *ydd* och *uggla* med lika behandling av den urspr. korta vokalen som i faktiska långvokalsord, att framljudande urspr. lång vokal, som till följd av sin framljudsställning undandragit sig annars genomförd förkortning, i olikhet med efterkonsonantisk vokal i samma ställning för övrigt, ävenledes följt långvokalsutvecklingen. Så t. ex. list. *ymmä* (hos yngre dock även *ømmä*) och *ummä* 'utmed, bredvid' (jfr isl. *úti með* i Egils saga) vid sidan av t. ex. *rōmma* 'rymma' och målets *ōimm* 'imma' isl. *eimr* fsv. *ember* vid sidan av t. ex. *remm*, *hemma*. Man frestas att i bevarandet av *u-* resp. *y-*ljudet i *udd-*, *ydd* se en verkan av samma faktor, som bestämt vokalkvaliteten i dessa ord, d. v. s. av en tidigare längd hos vokalen.

I ordet *uggla* synes vokalen i de nutida målen genomgående ha längd, och *udd-*orden uppträda med lång vokal i skånska och hall. mål. Då denna vokallängd kan vara av nydialektiskt ursprung, får den icke betraktas som direkt bevis för den (sent) fornspråkliga vokalförlängning, som här åsyftas, även om det är sannolikt, i synnerhet i fråga om ordet *uggla*, att den nuvarande vokallängden är en direkt fortsättning av den genom nämnda förlängning uppkomna.

I anslutning till de talande exempel på särbehandling av framljudande vokal framför *geminata*, som förekommit ovan, skall jag upptaga till diskussion ett utanför listermålet förefintligt framljudsfall: ordet *all*, som i östra och nordöstra Skåne

uppträder med å- eller ur å-ljud utvecklade ö-vokal, sålunda i Albo hd och sö. Gärds åll, Ö. och V. Göinge öll, enl. Teckningar o. Toner utg. av Skånska landsmålsfören. samt enl. Wigforss s. 354 och egna iakttagelser. I list. och, såvitt jag kunnat finna av Teckn. o. Ton., i väst- och sydsånska mål har ordet a-vokal. I de danska ömålen uppvisar icke heller ordet enl. Benn.-Krist. någon avvikelse från den eljes vanliga utvecklingen av gammalt -äll-, men i de nordjylländska målen finna vi åter en särställning för detsamma med å-(ö-)ljud i förhållande till andra ord med äldre -äll-. I de sydjylland. målen är skillnaden i alla händelser utplånad genom allmän övergång -äll->-åll-.

Nu finnes inom den skånsk-danska målgruppen ett ord med inljudande vokal, som företer en fullständig motsvarighet till ordet all, nämligen ordet stall, blott att dess från andra ord med äldre -äll- avvikande å:ö-form praktiskt sett synes dominera målområdet, såväl i Blekinge och Skåne som på de danska öarna och i Jylland, varhelst dess särställning ej ev. upphävt genom allmän övergång -äll->-åll-. Se Benn.-Krist. s. 22 f. I list., där all har a (*all*), finna vi *stöll*, åsb. *stoll*. Särformen av detta ord har bevisligen gamla anor. Redan i jyske Lov träffas den avvikande skrivningen *stoll* enl. Lis Jac. s. 46, och f. ö. träffas litet varstades i äldre danska skrifningar med o och aa (*staald*, *staal*), i reformationstidens språk t. o. m. oftare *stold* än *stald* (Lis Jac. s. 233).

Det synes nödvändigt att språkhistoriskt skilja de båda omtalade ordens särformer från orden med oomtvistligt äldre -äll-. Såväl för list. *stöll* som för åll:öll, ställ:stöll i de skå.-da. målen måste räknas med ett -öll-, ev. belagt i äda. stol(l), stold. Men vilket ursprung har detta -öll- haft?

Vid all kan man tänka på u-omljud från ordets böjningsformer — jag har intet parallellfall till hands med utjämning

i adjektiviskt ord till förmån för u-omljudsformer — och en förklaring i den riktningen kan synas möjlig även i fråga om en o-form för stall, om man vill räkna med en u-stam av ordet jämte den vanliga a-stammen. Att anknyta till en plur. *stoll av neutr. stall synes mig däremot mindre rimligt, då ordet i ifrågavarande mål genomgående är mask. eller realgenus (fspr. stalder). Som en annan möjlighet ter sig antagandet av en gammal avljudsform (schwundstufe), en stam *stulna- vid sidan av *stalna-.

Det gives emellertid ännu en utväg att härleda det förutsatta äldre \bar{o} , såsom kan visas med hjälp av listermålet. I detta träffa vi ett flertal fall med nuv. *o* eller \bar{o} , som förutsätta ett äldre \bar{o} (ev. $> \bar{u}$), utvecklat ur $\bar{a} < \bar{a}$, ev. $< \bar{a}$. Förklaringen till denna undantagsvis förekommande utveckling måste sökas i en relativt tidig vokalförkortning på \bar{a} -stadiet, vilken av \bar{a} gjort \bar{o} och därmed förhindrat uppkomsten av listermålets vanliga motsvarighet till \bar{a} . $\bar{a} > \bar{a}$, dift. *au*. Vokalförkortningen har kunnat vållas av den följande konsonanten. Så i *promm* 'prâm' mlt. prâm, där den rel. tidiga m-förlängningen fått liknande konsekvens för \bar{a} som för \bar{e} i t. ex. *remm*, *hemma* med utebliven diftongering av \bar{e} till $\bar{öi}$ (som i *böin* 'ben'); vidare i *lövär* 'låg' fspr. lāgher, där ett kvarstående äldre *w* $< gh$ vållat tidig vokalförkortning (se särskilt Wigforss i Arkiv XXXIV s. 219). Eller ock har förkortning skett i accentsvag ställning. Så i *motte* 'måtte' (i satsen), i *öd* 'åt' prep., *löda* 'låta' (i fall som låta-illa, -väl) och i de från urspr. \bar{a} -stadium utgångna *lomm* 'lamm', *komm* '(plog)kam' (från sammansättningar; jfr *daumm* 'damm').

Om ett tidigt \bar{a} kan ifrågasättas för de egendomliga former av *all* och *stall*, som vissa skå.-da. mål uppvisa, få vi uppenbart för dem antaga samma utveckling som i nyss anförda fall. Med avseende på *all* inställer sig då omedelbart, efter be-

handlingen av fallen udd-, ydd, uggla, tanken på en tidig förlängning av a i framljudsställning, en förlängning som emellertid senare, efter det ordets \bar{a} blivit $\bar{ä}$, åter hävts, tidigt nog för att hindra den eljes vanliga utvecklingen av $\bar{ä}$, vilken i göingemålen liksom i list. resulterat i en dift. *au*, och i stället giva upphov till ett \bar{o} (\bar{u}). Orsaken till förkortningen kan ha legat i dubbelkonsonanten, om den inträffat vid den tid, då språket uppgav den gamla förbindelsen lång vokal + lång kons., eller ock skulle den möjligen kunnat sammanhånga med ordets användning i accentsvag ställning.

Emellertid tarvar ett ev. \bar{a} i stall sin förklaring. Kan man våga den gissningen, att ordet på något obestämbart språkstadium fakultativt antagit vokallängd genom associativt inflytande från det rotbesläktade verbet *stā* 'stå'? Anmärkningsvärt är i alla händelser, att vi icke blott i äldre danska utan även i medeltidssv. träffa skrivningar med *aa*, enl. Söderwall *staal* i Läs. f. klosterf. och i Leg., *staallä*(*rwm*) i Dipl. (år 1335). En ev. utveckling av **stāll* till **stöll* får naturligtvis tänkas som nyss i fråga om ordet *all*.

Det torde kunna sägas, att den här ifrågasatta urspr. \bar{a} -formen av ordet *stall* vid sidan av den vanliga $\bar{ä}$ -formen — man må härleda denna \bar{a} -form, hur man kan — ter sig som mindre hypotetisk än en \bar{o} -form av u-omljud eller urspråkligt avljud. Men i samma mån som den i anknytning härtill givna förklaringen av detta ords särform kan anses rimlig, får den förut framförda tolkningen av särformen av ordet *all* i skånska och jylländska mål ur $\bar{ä}ll > *äll$ ökad sannolikhet för sig, och vi skulle i detta ord kunna se ett nytt och ganska märkligt vittnesbörd om förlängning av framljudande vokal framför geminata. Ännu ett, och därtill ett sådant, som synes mig ge kraftigt stöd åt teorien $\bar{ä}ll > *äll$, tror jag mig ha funnit i den enl. Benn.-Krist. s. 23 i Jylland alternativt förekom-

mande formen ån 'annan'. Ordet har även i själländskan ett från övriga änn-ord avvikande vokalskick. »At finde en fyldestgørende forklaring af disse forhold er ikke lykkedes os», erkänna Benn.-Krist. En sådan är emellertid given, om den ovan tänkta förklaringen av ordet all skulle vara riktig.

Vår blick på eventuella fall av äldre vokalförlängning i framljud framför geminata torde ha givit åtminstone sannolikheten av en sådan till resultat. Fråga blir sedan, om en dylik förlängning kan ifrågasättas även utan framljudsfaktorns förefintlighet, d. v. s. i fall av inljudande vokal.

Boberg ville, som förut nämnt, i Ark. anf. st. hävda en dylik förlängning i äldre danska; det blir emellertid icke fullt klart av hans framställning, om han tänkt sig en vokalförlängning med bibehållen geminata eller han inbegripit en samtidig kons-förkortning, sådan som synes ha förekommit vid rr i äldre danska. Vilketdera den av B. antagna dialektiska förlängningen framför nn inneburit, framgår icke heller av skrivningarna. Konsonanten skrives visserligen i alla de anförda exemplen enkel, men enkelskrivning även av lång kons. i slutljud är ju regel såväl i fda. som i fsv. Exempler med o för a frf ll från Flensb. stadsr. däremot ha dubbelskrivet l: oll, foll. Då den nuv. jylländskan har långt l, bör denna skrivning tyda på bevarad kons.-längd. Och skulle den förut givna härledningen av nuv. njyll. åll 'all', ståll 'stall' i motsats till fall 'falla', kall 'kalla' vara riktig, bör Bobergs åsikt rörande skrivningarna med -oll såsom vittnesbörd om en (sydjyll.) förlängning av a frf ll ha skäl för sig. Dessa skrivningar: oll, foll, koll (jämte falde, kalde) å ena sidan och a alder, haldæ, sald men blott wold, å andra sidan, behöva ej, såsom Benn.-Krist. antaga, absolut motbevisa förlängningen frf ll. De visa kanske endast, att en kvalitativ skillnad inträtt, i det att å-ljudet frf ll, ev. i sammanhang med redan skedd förkortning, antagit större likhet med

gammalt *ö*, medan det frf *ld*, utom efter *w*, varit mindre labialt. Det förtjänar beaktande, att nuv. sydjyll., som ju har *å*-ljud för *ä* i äldre -*äll*-, i detta fall har annat *å*-ljud än för *a* i äldre -*äld*-. Se Benn.-Krist s. 23 och s. 31. Om förlängning förekommit i jyll., är det tydligt, att den i nordjyll. drabbat blott framljudande *ä* men i sydjyll. gripit även inljudande.

Inom nutida dialekter saknas icke företeelser, som, på det sätt vi angivit vid fallen *udd*- och *ydd* ovan, kunna leda tanken till en äldre förlängning även av inljudande vokal framför geminata. I listermålet märkes sålunda vokalisationen i vissa fall framför just de av Boberg utpekade dubbelkonsonanterna *ll* och *nn*. Framför *ll* återfinnes äldre *ī*, *ÿ* och *ü* regelrätt bevarade med slutet uttal och ha liksom framför äldre förlängande kons.-förbindelse undandragit sig övergången till resp. *e*-, *ö*- och *å*-ljud, t. ex. *spilla*: *millær* 'mild' *fylla*: *tjyll* 'köld' *fuller* 'full': *skull* 'skuld'. Frf *nn* motsvaras på samma sätt äldre *ī* och *ÿ* (men ej *ü*) av samma vokaler som frf förlängande kons.-grupp, t. ex. *spinna*: *binna* 'binda', *tynne* 'tunna' fsv. *tynna*: *hynne* 'hynda'. Fonetiskt sett borde, synes det, depalataliseringen, utan någon främmande faktors inverkan, ha betingats lika mycket av *ll* och *nn* som t. ex. av *tt* och *ss*, framför vilka målet regelrätt har *e*, *ø*, *o*. Att märka är, att när den här ifrågasatta, från konsonanternas fonetiska karaktär skilda faktorn, vokalens ev. längd, icke förefunnits, depalatalisering regelrätt inträtt, såsom i *vell*, *velle* 'vill, ville', vilkas vokalskick får förklaras ur ordens svagtoniga förekomst. Å andra sidan kan påpekas, att även t. ex. *tt* och *ss* tillåtit bevarandet av rent *i*-ljud i målet, där blott äldre vokallängd kan spåras, såsom i *kwitt* 'kvitt' mlt. *quît*, *trisse* 'trissa' s. mlt. *trîsse* (jfr t. ex. *hetta* 'hitta', *vessar* 'viss').

Det kan lämpligen i omedelbar anslutning till det i sista meningen sagda understrykas, hurusom tidigare vokallängd up-

penbart varit en faktor av avgörande betydelse för bevarandet, ev. utvecklandet av ett slutet uttal hos den (numera) korta vokalen framför lång kons. Ytterligare fall, som bestyrka detta, äro i list. t. ex. *sidd* 'låglänt mark' isl. *sídd*, *tidd* 'dräktig (om ko)' isl. *tídd* (jfr *medda* 'middag,' *gredde* 'grädde' samhörigt med äda. *gridle*). Vidare de förut anförda *krydde*, *hydda* vid sidan av *brødd*, *sødd*, *nyss* 'nyss', *kōla-ryss* 'vagnskorg (eg. för kol)' no. dial. *rýsa* mlt. *rûse*, vid sidan av *tøssa* 'tysta' *tjøssa* 'kyssa', *grudd* 'grus, sten' da. *grud* (med kort u) no. dial. *grüt*, att jämföra med *udd* ovan i motsats till *hodde*, *struussa* 'streta mot', sannolikt ett mht. *strûzen för striuzen 'sträuben' till strûz, över mlt. inkommet i målet, att jämföra med t. ex. *fossigær* 'yvig, luddig' lågty. *fussig* 'faserig', *huukk* 'udde' lty. *hûk* 'horn'. — Med det här påpekade må jämföras, vad som ovan sagts om målets *ymmä*, *ummä*. Det kan vidare tilläggas, att vad som här sagts om vokal frf geminata har sin fullständiga parallell, då det gäller kons.-förbindelser. Märk t. ex. list. *klistær* mlt. *klîster*, *rista* 'skära upp' isl. *rísta* och å andra sidan t. ex. *mesta* 'mista', *resta* 'rista, skaka'; så ock *pisk*, jfr ty. *peitsche* med ei av *ī*, *kriskær* 'syrlig, frisk (om frukt)' äda. *kriisk* (jfr no. dial. *kriiskjen*) jämte t. ex. *fesk* 'fisk', *breske* '(potatis)blast'.

För att återvända till förhållandena frf ll och nn, förtjänar det kanske att erinras, att danskan liksom list. har i-, y- och u-ljud för *ī*, *ÿ* och *ū* frf gammalt ll. Frf nn däremot har danskan numera genomförd depalatalisering med e-, ö- och ω -ljud, ett uttal som inträtt t. o. m. före nn < nd. Å andra sidan märkes i danskan i, y och u frf dd, varav man skulle kunna draga den slutsatsen, att den vokalförlängning, som vi ovan velat spåra i framljud frf dd, i danska mål sträckt sig även till inljudande vokal.

Inom listermålet skall jag ytterligare peka på vokalisationen

framför *kk*. Kort *i* har här blivit *e*, ehuru någon vacklan råder, kanske tydande på sendialektisk övergång, \ddot{y} däremot återfinnes regelbundet som *y*, \ddot{u} åter som *o*. Mest uppmärksamhet påkallar utvecklingen $-\ddot{okk}- > -aukk-$ i t. ex. *raukk* 'rock', *laukka* 'locka', vilkas *au* sammanfaller med *au* av $\bar{a} < \bar{a}$ i t. ex. *stau* 'stå', *autta* 'åtta', *baunn* 'band'. I äldre danska anses de tilltagande skrivningarna med *aa* för gammalt \bar{o} , först i förlängd öppen stavelse (*boren* $>$ *baaren*), vittna om ett öppnare uttal av vokalen i sammanhang med förlängningen. Denna skrivning förekommer snart även framför dubbelkons. (*staack* 'stock'). Jämväl listermålets utveckling av $-\ddot{okk}-$ till $-\aukk-$ synes kräva antagandet av ändrat uttal av \bar{o} till \bar{a} eller till likhet med den samtidigt av \bar{a} uppkomna vokalen. Såväl denna uttalsändring som den diftongering, som följt på densamma, bli emellertid hart när oförklarliga utan antagande av längd hos det tillkomna \bar{a} -ljudet. Då $\bar{a} < \bar{a}$ undergått förkortning, har det, som vi förut sett, just blivit \bar{o} . Att då tvärt emot detta ett \bar{o} skulle kunnat bli $\bar{a} > au$ synes otroligt. Målet är ju heller ingalunda främmande för ett $-\okk-$, som träffas i t. ex. *klokka* 'klucka', *drokket* 'druckit' (*o* ur \bar{u})¹.

Något som man själfvallet uppmärksammar, då man ställes inför den här framkastade frågan om en gammal vokalförlängning framför geminata, är, att förhållandena te sig så disparata. Detta kan dock icke giva anledning till undran, om man blott gör en jämförelse med förlängningstendensens föga mindre

¹ För en vokalförlängning frf *kk* i ä. danska talar, synes det, dubbel-skrivning av andra vokaler än *a* (*aa* kan ju tänkas enbart syfta till en kvalitetsbestämning av vokalen), såsom då i reformationstidens danska träffas *fijck* 'fick', *slijcker* 'slickar'. Boberg anför i Ark. XII *geek* 'gick' (AM 453), *sook* 'pedula' isl. *sokkr* (Lorenzen Gammelda. glosser). En särskild uppmärksamhet förtjänar, enl. Boberg, not s. 332, E. Pontoppidans Gram. Danica från år 1668, där s. 7 uppgivas med vokallängd: *dække* 'operimentum', *snække* 'phaselus', *sprekke* 'rima', *brækker* 'frango', *flækker* 'findo', s. 13: *bük* 'caper', *sük* 'gemitus', s. 14: *lykke* 'fortuna', 'conseptum', *smykke*.

disparata verkningar framför kons.-förbindelse, så långt de få bedömas efter vokalskicket i nutida mål. I listermålet finna vi t. ex. visserligen spår av en tämligen allmän vokalförlängning framför vissa kons.-grupper, såsom rd och ld, men redan vid nd märkes en tydlig inskränkning i förlängningens omfattning. I häradets sydvästra del tyder odiftongerat äldre æ på utebliven förlängning (*vænna* 'vända' för *vænna* i hdt för övrigt), och blott i *blunn(a)* 'blund(a)' tyder vokalen på förlängning av ü (jfr *honn* 'hund' *ronnær* 'rund'). Och se vi på förhållandena vid andra kons.-grupper, finna vi än större ojämnhet. Framför st spåras förlängning av ü, ä och æ (*lust*, *lustigær*, *kasta*, *baist* 'bäst'), av ý och ö blott i framljud (*ysta* 'göra ost' men *nøsta* 'nysta(n)', *ωst* men *kosta* : *kösta*), medan ĩ alls icke lämnat spår av förlängning utan återfinnes som *e* (*mesta*). Framför rk återspeglas blott en förlängning av i och u, dock icke genomgående utan kanske blott frf intervok. rk (*viaka* 'virka' men *beak* 'björk', *snuæken* 'vissnad' men *boak* 'burk'). För övrigt har möjligen blott också framljud. y förlängts (*yøke* 'yrke' men *støake* 'styrka'). Framför rt och rn ha väl a och o tidigt förlängts (*sjauæter* > *sjætær* 'svart', *hææt* 'hårt', *baæn* 'barn'; *lωæt* 'lort', *hωæn* 'horn') i, y och u däremot icke alls eller blott med inskränkt omfattning. Framför mp spåras förlängning blott av a (*lampe* 'lampa') och möjl. av i (före intervok. mp?, *sim-pæl*, *himpa* 'ympa').

Uppenbart är, dels att vokalförlängning framför viss kons.-grupp icke behövt drabba alla vokaler och icke heller samma vokal i varje ställning (fram- resp. inljudande, frf intervok. resp. tautosyllabisk kons.-grupp), dels att förlängningen av olika vokaler framför viss kons.-grupp kunnat inträffa vid skilda tider. Därav de disparata förhållandena i nuvarande mål. Med den här ifrågasatta förlängningen av vokal framför geminata bör det ha förhållit sig på fullt analogt sätt.

Till frågan om medeltidsdiplomens utskrivare.

Av

Erik Neuman.

Gemene man, som läser ett medeltidsdiplom, som börjar »Jak Joan Karlsson aff wapn hälsar alla them godo män som thetta breff höra eller se äwärdhelika medh warom Härra» eller »Alla thöm som thetta breff höra eller se hälsar iak Niclis Pædhersson kärlika mz Gudhi», tror naturligtvis att Joan Karlsson resp. Niclis Pædhersson antingen själva skrivit eller låtit sina sekreterare utskriwa dokumenten i fråga.

Att emellertid brevutfärdarna långtifrån alltid själva varit direkt eller indirekt aktiva vid diplomens utskrivning, är visst. Professor A. Seip i sin artikel Kansleren Peter Eiriksson og språket i kongebrevene i hans tid¹ (passim) och undertecknad i Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde², s. 143 ha oberoende av varandra berört detta förhållande.

Det är min mening att i det följande på grundval av visserligen blott en bråkdel av mitt rika material söka ge några riktlinjer för bedömande av den ytterst intressanta frågan, som, så vitt jag vet, ej tillförne varit föremål för principiell behandling.

I Riksarkivet i Stockholm finnas åtskilliga diplom, utfärdade av biskopen i Strängnäs, antingen ensam eller tillsammans med domkapitlet eller enskilda.

¹ Maal og Minne 1927, s. 1 ff.

² Samlaren 1927, s. 103 ff.

Utgångspunkt för min undersökning är här ett gåvobrev, utfärdat av biskop Sigge Ulvsson 1451 ⁴/₄. Brevutfärdaren skänker däri »Litzlakiwla i Österreek heradhe oc wart gotz i Bersshammar i Jwnakers heradhe¹ oc tw ortugha land iordh i Rymaredhe i Malma sokn i Vppundaheradhe», vilket allt han ärvt efter sin far och mor, till Strängnäs domkyrka, som är skyldig att därför årligen hålla »eth A[n]niuersarium oc Aartidh» för biskopens och hans föräldrars själar. Han ber »til withnisbyrd oc samtykkio» om sina »samborna brödhers» Gustav och Fader Ulvssons sigill.

I ögonen fallande ur bokstavstypologisk synpunkt är särskilt det originella *h*, som en gång förekommer i slutet av ordet *nadh* (s. 1), men i regel i andra diplom begagnas som majuskel i början av ord. F. ö. observeras bland majusklerna de skarpt skurna *B*-en, *R* med den högra övre bistapeln mjukt rundad, *G* med överdelen utdragen långt åt höger och kraftigt accentuerad, *P* med en avlång närmast huvudstapeln spetsig, ofta iprickad ögla samt det på tvären klivna nästan runda *S*, ofta delat av ett smalt lodrätt streck. I fråga om förkortningar är vidare att lägga märke till det stundom förekommande sättet att beteckna ett framför *r* utelämnat *i* eller *e*, t. ex. i *fadh*r: skrivaren tecknar efter *r* ovan raden en ögla, som han låter fortsätta i en nedanför raden åt höger gående båge². — Bland språkformer av intresse märka vi särskilt *helbrygda* 'helbrägda', *doom* a. sg. (men *domarom*), *Canekir* n. sg. 'kanik', *Canekom* d. pl., *nwtidh* sup. 2 g. 'njutit'. *vplatidh* sup.³ 'upplåtit'.

¹ Kursivering i det följande av diplomformer är gjord, blott när ovisshet kan råda om upplösningen av förkortningstecknen.

² Förkortningstecknet ifråga användes på denna tid i regel för *-is*, *-um*, mera sällan för vokal, utelämnad framför *r*.

³ Om utvecklingen svagtonigt *t > dh* (= *ð*) i nsv. och fsv. tid se Neuman, Språket i Nya Testamentet 1526 (Ark. f. nord. fil. 44) s. 3 ff.

Andra diplom, skrivna med samma stil som ovanstående och utfärdade av biskop Sigge, äro Strängnäs 1450 ²⁰/₃¹ (*Wy . . Hilsom* 'vi hälsa', *begrepen*² part. pret. 'innesluten', *läghi* d. sg. 'läge', *viikur* 'veckor'); Sköllersta 1451 ²⁵/₁ (indulgensbrev; på latin); Strängnäs 1451 ¹²/₃, 2 st.³ (i bägge *h i nadh*; jfr ovan, (*wt*)*gifuet* sup.); Strängnäs 1451 ¹⁴/₄⁴ (*bytid* 'byttet', i *Dawaheradhe* 'i Daga härad'); Strängnäs 1453 ²²/₃⁴ (obs. *h i nadh* r. 1; *obethalar* n. sg. m. 'obetalad'; *it* 'ett' *gifuet* sup.); Strängnäs 1456 ¹¹/₆⁵ (*tillatid* sup. 'tillåtit', *byrdhemennene* g. pl.); s. l. 1458 ²³/₆ (*meen* n. pl. 'män', *dandemeen*⁶ a. pl., *it* 'ett', *alrik* 'aldrig', *sworet* sup. 'svurit', *ohindrad* adj. p. 'oklandrat', *kallas* sup. 'kallats').

Skrivet med samma stil är möjligen också Oppunda härads-ting 1458 ¹⁶/₁₀⁷ (*welbördug*, *welbördog*, *wordha* inf. 'värdera', *worde* 3 pl. pret. 'värderade', *forfaals*⁸ *withne* 'vittnen om laga förfall', *laas* n. pl. 'lass', *begäradh*, *ransakadh* sup., *sköfflath*⁹ n. sg. m. skövlad', *leghot* sup. 'legat', *komaa* inf. 'komma', *gardz* ändrat till *gardz* genom tillskrivning av *r* ovanför raden), ehuru

¹ Utfärdat av biskopen tillsammans med hans bröder Gustav och Fader Ulvsson.

² Om denna form och andra liknande i uppsvenska diplom se Neuman, Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde, s. 168 f.

³ Utfärdade av biskopen tillsammans med Johan Karlsson, lagman i Södermanland.

⁴ Utfärdat av biskopen tillika med domkapitlet.

⁵ Utfärdat av biskopen och kaniken Birger Hammar, »som Medhellösa kirkia ägher i Nerike».

⁶ Om den dialektala förekomsten av dylik vokalförlängning i medelsvensk tid se Neuman, Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde s. 161.

⁷ Utfärdat av biskopen tillsammans med lagmannen Svarte Åke Jönsson.

⁸ Om dylik vokalförlängning i medelsvenskan se Neuman, Utbredningen av vokalbalansen, *a* : *å* i medelsvenskan s. 55 nedtill.

⁹ Omvänd skrivning! Se Neuman, Språket i Nya Testamentet 1526, s. 16 ff.

utskrivningen skett i ett hastigare tempo och på grund därav en del bokstavstyper ej äro sig riktigt lika.

Låt oss nu övergå från de brev, som äro utfärdade av biskop Sigge, till dem, som, fastän de äro skrivna med samma handstil, ej utfärdats av biskopen.

Strängnäs 1447 ¹¹/₃ är utfärdat av Lasse och Olav Karlsson av vapen som till herr »Laurenz Ragwaldi *sacristano* i Strengnes» sälja jord i »Rällinge i Hälgharna sokn i Ellasundz heradhe i Strengenäs biscopsdöme». Brevutfärdarna bedja om Strängnäs stads sigill, och Olav Karlsson, som saknar sigill, dessutom om »Jönissa Hördrängx borghamesters». — Språkformer: *wikur* 'veckor', *it* 'ett' 3 g., vtan *aall* hielparädhe 'utan alla undanflykter', *mint* 'mynt'.

Strängnäs 1448 ³¹/₃ är utfärdat av »Anders ERnolffsson a wapn» och hans hustru, som kungöra, att de till biskop Erik upplåtit sitt gods Harby i »Kiwla sokn i ÖsterReeka heradh» och därtill erlagt 100 mark Stockholms-penningar mot underhåll till döddagar. Brevutfärdaren, som själv vidhänger sitt sigill, ber om »heedhirligha oc welborna manna herra Bänct Knwtzsson Canik i Vpsalum herra Heming Magnusson Canik i Strengnes Gerven Henricsson oc Swen Santasson wepnara Jncigle». — Språkformer: hans *äfftirkomonda* n. pl., *waarum* . . *äfftirkomondum* d. pl.

I diplomet Tynnelsö 1450 ²⁸/₁₂ bortbyter »Erik j Swndhe i Wardhugesokn» till biskop Sigge jord i »Vala i Fröstwna sokn i Dawaheradhe» mot jord i »Hiordzberg i Wardunge sokn i Öknaboheradhe». Förutom brevutfärdaren vidhänga lagmannen Johan Karlsson och väpnaren Nils Ulvsson sina sigill. — Språkformer: *it* 'ett', *i Dawaheradhe* 'i Daga härad'.

Av Katarina Gunnarsdotter, som på ett ställe också kallar sig »Katherin Gunnars Härlixsons dotter» äro utfärdade trenne diplom, av vilka åtminstone de två nedan behandlade äro

utskrivna av den skrivare, vars alster jag i det föregående omnämnt.

I det första, Strängnäs 1451 ⁷/₈, ger brevutfärderskan jord i »Rallastom . . . i Beethna sokn i Wppunda herade» till Strängnäs domkyrka »for myna siel oc mynna foreldhra ffor myn läghirstaadh ther samastadz oc til en forökilse oc fwl-bordhan til myt Anniuersarium oc aartidh som fornemnda Strengeness domkirkia schal aarligha ä medhan kirkian standhir halla latha». Jämte brevutfärderskan besegla hennes arvingar Gustav och Fader Ulvsson, Ture Jönsson och Ulv Bengtsson. — Språkformer: *Canekom* d. pl., *it 'ett'*, *giffuet* sup. 2 g., *giffuet* part. pret. ne. 2 g., varjämte märkes skrivningen *schal* 2 g.

I det andra diplommet, s. l. 1451 ⁸/₈, ger Katarina till domkyrkan jord i »Wadzbroy i Dwnkirsokn . . i Östhir Reek heradhe» för sin systems »hustrw Ragnildha» själ. Jämte hennes eget vidhängas biskop Sigges, lagmannen Johan Karlsons och riddaren Fader Ulvssons sigill. — Språkformer: *giffuet* sup., *giffuet* part. pret. ne.

Diplomet Strängnäs 1453 ²²/₃ är utfärdat av riddaren Bo Nilsson, som däri till Strängnäs domkyrka upplåter jord i Ekeby och i »Brytiasthom j Torsärgis sokn i Westirrek» som gottgörelse för 600 lödiga mark silver, som B. N:s morfars far Bo Jonsson »ffordhom drotzte i Swerike» varit skyldig kyrkan¹. Brevutfärdaren, som säger sig vidhänga sitt sigill, ber sin broder 'Eringisl Nielsson riddara', lagmannen Johan Karlsson och riddarna Gustav och Fader Ulvsson göra sammaledes² (*giffuet* part. pret. ne., *schal* 'skall').

Det gemensamma för de närmast ovan behandlade diplo-

¹ Behandlar samma sak och är utskrivet samma dag som det ovan nämnda av biskop Sigge utfärdade diplommet.

² Märkligt är, att varken något sigill eller något som helst märke där-
efter finnes å diplommet.

men är, att de, fastän ej utfärdade av biskopen eller domkapitlet, dock samtliga behandla ärenden, där biskop, domkyrka eller någon av domkapitlet förekommer som en av de två i diplommet nämnda parterna, antingen som köpare¹ eller bytesman² av jord eller som mottagare av jord som ersättning för skuld³ eller som gåva.

I de flesta av dessa fall har det naturligtvis för vederbörande varit av största vikt att få transaktionen skriftligt fixerad, så att ej jorden vid en senare tidpunkt kunnat bli föremål för »klander» av arvingarna efter säljaren, skuldgåldaren eller donatorn. För denne senare återigen har det ofta givetvis ej haft samma intresse. Man tänke blott på fallet Bo Nilsson, vilket visar, hur lång tid domkyrkan behövt för att av Bo Jonssons arvingar skaffa sig vederlag för sin ytterst legitima fordran, detta trots en trägen aktivitet⁴. Att män med en sådan sinnesart som dessa arvingar ej hade något emot, att domkyrkan på grund av bristande bevisning tvangs att till dem eller deras efterkommande återlämna den jord, hon med så stor svårighet lyckats komma i besittning av, är rimligt nog. De hade intet intresse av att skriftligen få fastslaget, att den jord, de måst avträda⁵, på rättmätigt sätt kommit i domkyrkans händer — denna däremot så mycket mer. Därför lät också domkapitlet en av sina skrivare uppsätta det dokument, som visade, huru jorden kommit under kyrkan, och skriva det i dens namn, som avträtt jorden. Denne hade sedan att (eventuellt tillsammans med sina arvingar eller andra personer) sätta sitt »insigle» under handlingen.

¹ Så Strängnäs 1447 ¹¹/₃.

² Så Tynnelsö 1450 ²⁸/₁₂.

³ Så Strängnäs 1453 ²²/₃.

⁴ Åtskilliga diplom från förra hälften av 1400-talet vittna därom. Ett par anföras i det följande.

⁵ Givetvis ej för alltid, utan blott till dess avkastningen täckt skulden.

Denna synpunkt om de båda parternas större eller mindre intresse av handlingens tillkomst är viktig nog för bedömning av vem som utskrivit handlingar, men den är ej tillräcklig för bedömandet av i det föregående behandlade fall.

Man bör komma ihåg, att det i samtliga ovan anförda diplom gäller mellanhavanden mellan å ena sidan privatpersoner å den andra en institution. Att privatpersoner på denna tid haft skrivare i sin tjänst, har säkerligen hört till undantagsfallen¹. Under sådana förhållanden är det ju rätt naturligt, att det varit institutionen, som vid en transaktion låtit utskriva ej blott det dokument, varav den själv haft direkt intresse, utan även det, som motparten önskat utskrivet. Så har även skett t. ex. i fråga om det ovannämnda av biskop Sigge utfärdade diplommet av 1453^{22/3}, vari biskopen och domkapitlet intyga, att domkyrkan av Bo Nilsson mottagit vederlag för Bo Jonssons något ålderstigna skuld.

En annan kategori representeras av diplommet Stockholm 1452^{8/1}, vari »Olaff i Sorunde Gunnar i Botwidi kirkia kirkiopreste oc Magnus Danielis prestir», intyga, att de »seeth hört oc läsith welborens mantz testament breff Henrics Båbbas», vari han till »Helghalikamakoor» i Strängnäs domkyrka givit jord i »Slääm sokn i Öffratöör», vilken jord Henrik köpt »mz sina afflinghis peningum». Brevet beseglas av de två förstnämnda brevutfärdarna, men den tredje ber, »medhan ey iak incigle sielffuer haffuer», om »herra Gummundz vppa Helghans holmen» (*giffuet sup.*).

I detta fall är diplommet utfärdat ej av någon av de bägge kontrahenterna i transaktionen utan av tredje part, som uttalar sig i den enas intresse. Då tredje part här utgöres av

¹ Själva skrivkunniga voro i regel blott prästerna. Att det på denna tid funnits medlemmar t. o. m. av rikets råd, som ej kunnat skriva, framgår däraf, att de ej ens kunnat läsa (Hildebrand, Sveriges Medeltid III, 456).

präster, d. v. s. skrivkunniga män, kunde man väntat, att någon av dem skrivit handlingen. Så har emellertid ej skett, troligen därför, att domkapitlet önskat den skriven på ett visst bestämt sätt.

Än mer uppseendeväckande är, att man påträffar domkapitlets skrivares handstil i åtskilliga av kommunala eller statliga myndigheter utfärdade domar.

Som exempel på det förra kan nämnas diplommet Strängnäs 1458 ²⁷/₁₁. Däri kungöra »Joan Smidh oc Hanes Mattisson», stadens borgmästare, att nämnda dag inför dem och rådet kommit till rätta i biskopsgården »j närwaru wärdugx ffadhirs mz gudh herra Biscop Sigga oc hanss ärligha Capituli hedhirliken man Herra Karl domkirkionna sysloman», vilken fört talan mot hustru »Älsaby fordhom Tuwa Bakara hustru», med anledning av att hon ej ville »halda ellir til staa» mannens testamente, vari denne till domkyrkan skänkt hälften av sin gård. Brevutfärdarna döma testamentsbrevet giltigt och besägla med sina och Strängnäs stads sigill. — Språkformer: *giffuet* sup., *giffuet* part. pret. ne., *saat* 3 sg. pret. 'satt'.

Som representanter för den senare kategorien förekomma några diplom rörande Bo Jonssons skuld till domkyrkan. — Så Stockholm 1440 ²⁵/₅, vari »Wy Erkebiscop Biscopa Prelata Marsk Riddara oc swena Rikesens radh», inför vilka ärkedjäknen Sigge och kanikerna »Nielis Krook oc herra Jönis Laurisson» fört talan mot »Nielis Eringislasson tha nerwarende oc til fflere Bo Joanssons arfua» med anledning av dennes skuld till domkyrkan, döma arvingarna att innan natt och år framkomma med sin »bewisning oc qwittobreff vm the noghre hafua vppa forserifna summo». I annat fall skall domkyrkan »wisas jn vti» Bo Jonssons arvegods, »for thy at ey bordhe arff skiptas for än geld waro gulden». — Språkformer: *Caneka* n. pl., *giffuet* part. pret. ne.

Gäldandet av Bo Jonssons skuld behandlas även i diplommet Strängnäs 1450 ²⁴/₂, vari lagmannen Johan Karlsson gör veterligt, att han instämt fru »Katerine som en oc störste erffuingie är», till Strängnäs »om samting at forliika sik mz fornemnda Strengnes domkirkio formannum». Då hon uteblivit, »inwisar» han domkyrkan i B. J:s arvegods, som fru Katarina »i werio hawir» (*scholo* 3 pl. pret.).

I diplommet Vadstena 1455 ²⁶/₂ intygar »alt rikens radh», däribland ärkebiskopen samt biskoparna i Linköping och Växjö, att konung Karl till biskop Sigge och biskopsbordet i Strängnäs bortbytt sitt och svenska kronans »Vpsalaödhe Gorsunga oc Gorsungaholma i Strengnes sokn» mot »swa myket gotz som biscopsbordhet atte i Kirno oc Taxunge soknom». Brevutfärdarna, till vilka konungen hänskjutit saken, tillstyrka jordabytet såsom ej lädande konungen och kronan till skada¹. »Til mere wisso oc höghre forwarni[n]gh at wi haffuom hans nadhe swa endrekteligha radhet oc mz hans nadh samtykt tha lathom wy mz godhum wilia henghia wars Rikes Swergis Incigle for thetta breff»². — Språkformer: *vplatid* sup. 'upp-låtit', *radhet* sup. 'rätt'.

En särskild grupp av diplom utgöres av de av häradshövdingarna utfärdade fastebreven.

I diplommet »Swartalöt» 1442 ⁵/₅ giver Erland Kagge, häradshövding i »Öffra Thör»³, fasta å jord, som bytts mellan å ena sidan »Jenis Gärdharsson oc Gärdhar Gärdharsson» och å den andra kaniken i Strängnäs »Hanus Magnusson» (»vndir sancti Botuidz prebendo»), vidare å jord som bytts mellan »Andris j Slauastum» och den nämnde Strängnäs-

¹ »hellir byth til bättringh än til skadha».

² Vid diplommet hänger ännu kvar det väldiga rikssigillet med bilden av S:t Erik, väpnad med spjut, svärd och sköld (med riksvapnet tre kronor). Se E. Hildebrand, Sveriges Historia 2, s. 410.

³ Nuvarande Svartlösa härad av Södertörn.

kaniken. — Språkformer: *Caneke* d. sg., *Caneksens* g. sg. b. f., *Canekenom* d. sg. b. f., *Canekageld*, *Caneka geld*.

I ett annat diplom, utfärdat av samme häradshövding å samma plats och dag, meddelas fasta å jord, som kaniken Hanus Magnusson bytt sig till av »welboren man herra Gocscalk Benktzson riddare» (*Canekir* n. sg.).

Med samma handstil är även skrivet det av samme man utfärdade fastebrevet s. l. 1453 ³/₁₁, vari han giver Strängnäs-kaniken »Jenis Laurisson» fasta å jord, som hans företrädare i S:t Botvids prebende Hanus Magnusson tillbytt sig av »Jenis i Andirstom» (språkformer: *Canek* a. sg., *Canekenom* d. sg. b. f., *Canekum* d. pl., *Canekadöme* 2 g., *Canekadömet*, *Canekadömena* d. sg. b. f. 2 g., *it* 'ett', *fanget* sup., *wikur*; *schogh*) och hans brev Svartalöt 1453 ¹⁷/₁₁, vari han ger samme »Jönis Laurisson» fasta å jord, som denne bytt med »Eriker j Affrulta» (språkformer: *Caneker* n. sg., *Canekom* d. pl., *Canekadöme*, *it* 'ett' 2 g., *eptirkomondom* d. pl.; *schogh*).

Handstilen återfinnes också i ett par av häradshövdingen i Åkers härad, Markvard Linke(n), utfärdade fastebrev.

Sålunda i diplommet »Ellasunda lööt» 1442 ²⁹/₅, vari fasta meddelas å jord, som Strängnäs-kaniken Hanus Magnusson ytterligare tillbytt sig av Gottskalk Bengtsson (språkformer: *Canekir* n. sg., *jt* "ett').

Vidare i diplommet Åkers h:ds tingsställe 1447 ²³/₅, vari fasta meddelas å jord, som bytts mellan å ena sidan biskop Eriks »fulmektogha sendebudh», å den andra »Joan Folkasson sysloman i Strengnes» å domkyrkans vägnar (*jt* 'ett') och i det å samma ort utfärdade fastebrevet av 1447 ⁶/₆, vari fasta meddelas å jord, som bytts mellan nyssnämnde Johan Folkasson (som domkyrkans ombud) och »Joan Niclisson j Wiby» (*jt* 'ett' 2 g.).

Beträffande fastebreven skulle man ju möjligen kunna an-

taga, att häradshövdingarna till tingen brukat medföljas av en skrivare från domkapitlet, som alltså utskrivit alla fastebrev ej blott dem, som för domkyrkan haft speciellt intresse.

För säkerhets skull har jag därför genomgått Riksarkivets förteckning över pergamentsbrevens åren 1435—53 och därvid funnit ytterligare några fastebrev, utfärdade av de nämnda häradshövdingarna men ej rörande Strängnäs domkyrka.

Så Svartlöts häradsting 1449 c. ²⁹/₉, vari Erland Kagge, häradshövding i Övra Tör meddelar fasta å jord, som konung Karl köpt av »Jowan Mattisson i Näsi», och det å samma ort och dag av samme man utfärdade diplommet, vari han ger fasta å jord, som konungen köpt av »Haquon Haquonsson i Näsi».

Av Markvard Linke har jag funnit följande: »oppa Elasons tinge» 1435 e. ¹/₅, vari fasta gives å jord som »Tordh Peterson» och hans hustru Ingrid givit in med sig i Vårfruberga kloster, samt Åkers härads tingställe 1446 ¹⁸/₁ vari fasta utfärdas å jord, som Elin Pedersdotter sålt till »welboren man» Erland Kagge; »widhirwaru men herra Sigge Vlffson ärchediekn j Strengnes oc herra Eric Axelsson»¹.

Av dessa brev äro de två av Erland Kagge och det förra av Markvard Linke *ej* skrivna av domkapitlets skrivare. I det sist nämnda av Markvard Linke är dock en handstil, som mycket påminner om domkapitlets skrivares, men så är ju också en av vedervaromännen en andlig från Strängnäs.

Det synes alltså sannolikt, att fastebreven utskrivits av domkapitlets skrivare, uteslutande därför att domkapitlet haft intresse av deras tillkomst. I detta sammanhang vill jag fästa uppmärksamheten på den stora sannolikheten av att, om i

¹ Vid fastebrevet är vidhängt själva salubrevet. Detta, som är skrivet i Strängnäs och vari brevutfärderskan bl. a. beder om biskop Eriks och domprost Birgers sigill, är skrivet av domkapitlets skrivare.

diplomen blott privatmän förekomma som parter, diplomerna utskrivits av någon av de präster, som i regeln tjänstgjort som vedervaromän eller beseglat handlingen.

Beträffande Strängnäs-stilen i de båda riksrådsbrevens Stockholm 1440 ²⁵/₅ och Vadstena 1455 ²⁶/₂ skulle man kanske även där att börja med känna sig misstrogen mot min hypotes om intressesynpunkten såsom dominerande vid handlingarnas tillkomst och i stället göra ett djärvt antagande, att handstilen kunde bero på att Strängnäs-biskopen varit rikets kansler tidigare, än man förut trott¹. I så fall borde man påträffa den ovannämnda handstilen även i andra av riksrådet utfärdade skrivelser på denna tid.

Mot denna hypotes talar, att handstilen i de av riksrådet utfärdade diplomerna Arboga 1440 ¹⁴/₁, Arboga 1440 ³/₁₀ och ⁴/₁₀ och Kalmar 1441 ⁴/₇ är en helt annan. Vad det varit för en skrivare är ett spörsmål, som jag hoppas en annan gång komma tillbaka till.

Vad jag i det föregående behandlat, är ju blott ett relativt fåtal diplom, utskrivna av en enda institutions skrivare. Att det emellertid här ej är fråga om några undantagsfall, framgår av de diplom, utskrivna inom Karl Knutssons kansli, vilka jag anfört i Karlskrönikans proveniens och sanningsvärde, s. 139, 146, 174.

Där finnas åtskilliga, utfärdade av vanliga privatpersoner, som efter all sannolikhet ej haft någon sekreterare utan måst anlita konungens kansli (institutionssynpunkten!). Men där finns också t. ex. ett diplom, utfärdat av Erik Niperts, lagman i Östergötland, m. fl., vari intygas, att konungen efter gjord värdering till Vadstena kloster erlagt betalning för tvenne guld kronor, och ett av biskop Sigge i Strängnäs, vari han kungör ett

¹ E. Hildebrand, Om kanslersämbetet i Sverige under den senare medeltiden, Hist. Tidskr. 1, s. 198.

jordabyte med konungen. Att både lagmannen och biskopen haft skrivare till sitt förfogande, är självklart, men icke dess mindre är det inom konungens kansli, som diplomerna utskrivits, säkerligen därför att konungen önskat dem formulerade på ett för honom tillfredsställande sätt (intressesynpunkten!)

Bondepraktikan

en översättning från danskan.

Av

Ebbe Tuneld.

Få böcker ha på sin tid varit mera lästa och uppskattade i de svenska bondehemmen än *Een lijten Book, Som kallas Bonde-Practica, Eller Vädher-Book*, första gången tryckt i Stockholm 1662¹ och sedan utkommen i ett femtiotal upplagor.

Bondepraktikan är den svenska representanten för en bok som först sett dagen i Tyskland. Den första tyska upplagan², som trycktes i Basel 1508, var icke mer än tio sidor stor, men under tidernas lopp upptog den i sig andra traktater av liknande innehåll och förändrades även på annat sätt. I denna utvidgade och förändrade form översattes den till engelska, tjeckiska, holländska och danska.

Den allmänna meningen har varit, att också vår svenska bondepraktika översatts direkt från det tyska originalet. Redan en »gammal» anteckning, som Överbibliotekarie L. Bygdén funnit på universitetsbiblioteket i Uppsala³, uppger detta,

¹ Faksimiletryck genom Fil. Dr Holger Rosmans försorg 1900.

² Faksimile i Neudrucke von Schriften und Karten über Meteorologie und Erdmagnetismus. No. 5, Berlin 1896, med analys och bibliografier av G. Hellman.

³ Se Hildebrandsson Om Väderleksmärken (Heimdals Folkskrifter nr 12), s. 23 (1894). [Enligt senare meddelande av Överbibliotekarien Bygdén finnes anteckningen i en handskrift av E. Ekholm, Svenska Anonymer (UUB, Palmschöld, nr 1069)].

och uppgiften återkommer hos alla forskare som sysslat med hithörande ting och i alla uppslagsböcker.

En språkligt inriktad läsare blir emellertid tveksam redan när han ser titelbladet. Versraderna

*Bonde Practica är mitt Namn,
Läs migh, thet skal wara titt Gagn;*

hänvisa genom rimmet på en dansk, icke på en tysk förlaga. Bläddrar man i boken, stöter man oupphörligt på »rim» av samma art, t. ex.:

<i>wara</i> : lära (A4a)	<i>Jwl</i> : Kiöld (B2b)
<i>Regn</i> : ängd (A4b)	<i>speela</i> : stilla (B3b)
<i>säya</i> : wisseliga (A6a)	<i>weta</i> : Sijda (C3b)
<i>Sniö</i> : see (A6b)	<i>Hufwud</i> : förlofwat (C4b)
<i>torr</i> : förr (A7a)	<i>låta</i> : skada (C6b)
<i>tilfoga</i> : nöyia (A8a)	<i>nyttia</i> : förbiuda (C7a)
<i>nu</i> : ihugh (A8a)	<i>vtthtröska</i> : färska (D6b)
<i>wara</i> : Herra (A8b)	<i>skämpt</i> : förglömt (E2a)
<i>torkas</i> : göra (B1a)	<i>migh</i> : iagh (E2b)

Läser man mera uppmärksamt, icke blott radsluten, finner man snart att ordförrådet alltsomoftast bär dansk prägel. *Etter Koppa*, spindel, och *blegner*, finnar, äro t. ex. icke svenska ord, men väl danska. Ja, det händer t. o. m. att översättaren då och då i sin text först upptager ett danskt ord (i mer eller mindre försvenskad form) och efteråt, vanligen inom parentes, tillfogar det idiomatiska svenska översättningsordet. Så t. ex. redan i företalet: *een part eendels een part eendels*, och vidare längre fram: *förkastar (remnar) sigh, försilda (särta), tijdt (offta), Hoffuet (Sullin), Gaam (Mun)*¹.

¹ Översättningen »Mun» är felaktig. Det tyska originalet har *die Rafen*, vilket den danska översättningen riktigt återgivit med *gammen*, krubban. Den svenska översättaren har associerat ordet *gamme* med »gom».

Namnen på djurkretsens tecken äro de danska, icke de normala svenska, t. ex. *Wec(h)ten*, vågen, efter danska *Vecten*. Vidare förekommer en blandning av svenska och danska månadsnamn.

Det är uppenbart, att här föreligger en översättning från danska, icke från tyska, En jämförelse mellan de tre versionerna, den svenska, den danska och den tyska, gör saken fullständigt klar. Den danska bondepraktikan är en verklig översättning av det tyska originalet med danska rim och är därför också i detaljerna ganska olik originalet. Den svenska bondepraktikan avviker å sin sida på alldeles samma punkter och på alldeles samma sätt från det tyska originalet som den danska. Från denna skiljer den sig blott genom en försvenskning av språkformen; den svenska bondepraktikan kan, med någon överdrift, karakteriseras som en blott och bar transponering av orden i den danska versionen till svenskt ljudsystem¹.

Till belysning av förhållandet skall jag blott anföra ett enda belegg; det ger samtidigt tillfälle till en emending av den traderade danska texten.

I den svenska översättningen (sid. E2b) förekommer ett ord *Wågekåpa*, ett *ἄπαξ λεγόμενον*. Mars yttrar om sig själv:

*Een Wågekåpa, man känner wäl migh.
Häst, Harnesk, och Krijgh brukar iagh.*

Översättaren har säkerligen uppfattat sitt *Wågekåpa* såsom betydande »dristig, vågsam person», vilket passar bra som karakteristik av Mars. Men hur har han kunnat bilda detta besynnerliga ord? Här som på andra ställen får man gå till den danska versionen. Tyvärr är den äldsta danska

¹ Från och med sid. E8b går den svenska upplagan sina egna vägar med svenskt material.

upplagan av 1597 just här defekt, men en upplaga från 1600-talet¹ har följande:

*En vædeKaabe man kiender vel mig,
Heste, Harnisk, oc Krjg bruger jeg.*

Vi äro emellertid icke helt hjälpta med den danska förlagan. Hur kan ett *vædeKaabe* ge upphov till *Vågekåpa*, och vad skall *vædeKaabe* betyda? Det tyska originalet ger den oväntade lösningen:

*Ein nasser Knab man kennt mich wol,
Pferd, Harnisch Krieg ich brauchen soll.*

Det danska manuskriptet måste tydligen först och främst, i överensstämmelse med det tyska originalet, ha haft *Knabe*, ett i äldre danska icke ovanligt ord (jfr *Kalkar*). Genom felläsning eller sättfel har därav blivit *Kaabe*. Framför *Knabe* har vidare stått ett adjektiv (jfr att *væde* skrives med liten och *Kaabe* med stor bokstav), en motsvarighet till det tyska *nasser*, rimligen adjektivet *vaad*, våt. Antar man att detta adjektiv i det första trycket av en eller annan anledning haft formen *vaade*, löses svårigheten av sig själv. *En vaade Kaabe* har i den senare danska upplagan »förbättrats» till *En vædeKaabe* — vilket för övrigt i ännu senare upplagor ytterligare förbättrats till *Vændekaabe* (så redan i två upplagor från 1708). Den svenske översättaren å sin sida har läst *vaadeKaabe* som *vaaveKaabe*. Felläsningen är förklarlig, då typerna

¹ Upplagan, som saknar titelblad, antogs tidigare vara den äldsta och daterades till 1580. Den riktigare dateringen har givits av Bibliotekarien Dr Phil. Lauritz Nielsen i *Boghistoriske Studier* sid. 121. För denna och andra bibliografiska upplysningar står jag i tacksamhetsskuld till Förstebibliotekarien Bert Möller. Det må tillåtas mig att i detta sammanhang också uttrycka mitt tack till de båda biblioteken i Köpenhamn som välvilligt låtit mig på universitetsbiblioteket i Lund begagna de tidigaste upplagorna av den danska bondepraktikan, samt till bajerska statsbiblioteket som på samma sätt ställt ett exemplar av den tyska boken till förfogande.

d och *v* endast obetydligt skilja sig från varandra; översättaren har också på ett annat ställe gjort samma felläsning, i det att han uppfattat ett *lyder* som *lyver* och översatt det med *liuger* (sid. B 1 a). Det *vaave* som han sålunda trott sig läsa, har han identifierat med *vove*, våga, och genom ren transponering skapat sitt *Vågekåpa*.

I sak betyder det litet, om den svenska översättningen är gjord efter dansk eller tysk förlaga; det materiella innehållet blir i stort sett detsamma. Från språklig och i synnerhet från lexikografisk synpunkt betyder det mera. Då man ej känt till, att den svenska översättningen haft en dansk förlaga, som den blott transponerat till svenska, utan trott att man haft att göra med en självständig, direkt översättning från tyskan, har man trots alla svårigheter hittills kunnat uppfatta det starkt daniserande ordförrådet i Bondepraktikan såsom svenskt och registrera det som sådant. Detta är hädanefter icke tillåtligt.

Frisiska lånord.

Av

Elis Wadstein.

Att det första tillflödet av västgermanska lånord till nordiska språk kommit från frisiskan, hoppas jag ha visat i *Friesische Lehnwörter im Nordischen* (jfr också mitt arbete *Norden och Västeuropa i gammal tid*, sid. 145 ff.). Fri-serna voro ju också de första västgermaner med högre kultur, med vilka nordborna kommo i längre och intimare beröring.

Till de av mig i de anförda skrifterna påpekade lånord, av vilka somliga säkert, andra med större eller mindre sannolikhet stamma från frisiskan, skall jag här foga några, som ävenledes hava eller kunna hava frisiskt ursprung.

Först må nämnas sv. *läst*, viktenhet vid skeppsmätning, rymdmått, fsv. *læst* »läst såsom vigtbestämning», »läst såsom rymdmått», da. *læst* »Rummaal for tørre Varer», »Maal for Skibes Drægtighed», fda. *læst* i *ti læstæ skip*, *læst salis*, Lund, Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad, no. *lest* »en vis Mængde av Varer; mest alm. om 12 Tønder», fwnord. *lest* »Byrde, hvad der føres paa . . . Fartøj eller Lastdyr», »en vis Mængde Varer . . . = 12 Skippund».

Detta nordiska ord har hittills ansetts som lån från medellågtyska *last* (plur. *lasten* o. *leste*) »Last, ein bestimmtes Gewicht der Waren». Då fornfrisiskan emellertid har att uppvisa en motsvarande form *hlest* »last, onus», nfris. *lest*, vilken fullständigare än den medellågtyska stämmer med det nordiska

ordet, i det att den genomgående — även i singularis — visar en med det senare överensstämmande vokalisation (beroende på den frisiska övergången $a > e$ i slutet stavelse), synes det redan på grund härav sannolikare, att den nordiska formen stammar från frisiskan än att den kommit från lågtyskan¹. Den frisiska formen har också utbredd sig åt annat håll: den möter i det ffr. *lest* »sorte de mesure pour les solides» (i nyfra. »ballast»), vilket säkerligen, såsom också Meyer-Lübke Rom. Etym. Wtb. anser, kommit från de närboende friserna, som redan tidigt (se Wadstein, Norden o. Västeuropa i gammal tid sid. 41 och där i noten anf. lit.) styrde ut på handelsresor till Frankrike.

I Slesvigs äldsta bevarade (sannolikt i slutet av 1100-talet redigerade) stadslag nämnes också det här ifrågavarande nordiska lånordet i sammanhang med friser. Det heter här (P. G. Thorsens utgåva sid. 11): »Frysones de lege Frysonica pro læst salis XII. denarios».

Ett annat sjöfartsord, som sannolikt även härleder sig från det gamla frisiska handels- och sjöfartsfolket, är sv. *stäv* (på fartyg), da. *stævn*, ä. da. *steffuen* (Kalkar, Ordb. V s. 992). Även detta ord har hittills betraktats som medellågtyskt lån. Dess medellågtyska motsvarighet: *steven*, nht. *Steven*, är emellertid, såsom Kluge, Etym. Wörterb. anser, säkerligen själv lån² från frisiskan, nämligen från ffris. *stevne*, *stevene* (rörande

¹ I fornengelskan möter här ifrågavarande ord i formen *hlæst* (med æ beroende på den i detta språk inträdda övergången $a > \text{æ}$ i slutet stavelse), men att denna form skulle ligga till grund för nord. *läst*, *læst*, *lest* är mindre troligt redan av den grund, att ordet i fornengelskan visar neutralt, i nordiska språk däremot maskulint eller feminint genus. Den ovan anförda fornfrisiska formens genus framgår icke av de ställen, från vilka den är känd, men att ordet på frisisk botten kunnat vara maskulint eller feminint, bestyrkes av att dess sidoförm *last* i medelnederländskan (jämte neutralt) uppvisar maskulint och feminint kön.

² Även i Brem. Wtb. betecknas ty. *Steven* som lånord, ehuru det där förklaras som »von den Holländern übergenommen».

det sekundära *e* i andra stavelsen av sistnämnda form se van Helten, Altostfries. Gram. sid. 69 ¹) »prora»; jfr ock det likbetydande mndl. *steven(e)*. Detta ffris. *stevene* är uppkommet ur **stavn* genom *i*-omljud eller på grund av den frisiska övergången *a > e* i slutna stavelse, jfr mndl. *staven*, sidoförm till *steven*, fnord. *stafn* och fsax. *stamn* av samma betydelse.

Huruvida sv. *stäv* (som tydligen beror på missuppfattning av *-en* i *steven* som bestämd artikel) och da. *steffuen*, *stævn* lånats direkt från frisiskan eller inkommit över lågtyskan, kan ej säkert avgöras. Då emellertid våra förfäder under århundraden hade samfärdsel med friserna, innan det lågtyska inflytandet i Norden gjorde sig mera gällande, synes det åtminstone möjligt, att friserna själva infört ordet hos oss.

Genom frisiska köpfarare kan även ordet *fjärndel* »fjärddel» ha införts hos oss. Man har (jfr Hellquist, Etym. Svensk Ordb.) tänkt sig, att det skulle härleda sig från mlt. *vêren-dêl* »Viertel». Då fornfrisiskan uppvisar den med det närmaste förstadiet för sv. *fjärndel* (: **fiarndel*) fullständigt överensstämmande formen *fiarndel* (ur äldre ffris. form *fiardandel* »viertel»), synes det sannolikare, att vårt *fjärndel* i stället stammar från frisiskan. Att ordet inlånats, sammanhänger tydligen med att det varit vanligt som måttsord, jfr mndl. *vierendeel* även »naam van eene maat» (Verdam, Mndl. Hdwdb.), mlt. *vêren-dêl* även »Gewicht» och »ein bestimmtes Gemässe» (Lübber, Mnd. Hdwtb.).

¹ Mht. *stebene* »fartygsstäv» utgör en till högtysk ljudform överflyttad form av *stevene*; *stebene* förekommer i Das hohe Lied Bruns van Schonebek, som förskriver sig från Magdeburg och är avfattad »in einer augenscheinlich als Hochdeutsch beabsichtigten Mischsprache» (F. Vogt i Pauls Grundriss² II: 1, s. 281). Därjämte uppvisar medelhögtyskan ett belägg på en form *stebe*, som tydligen återgår på ett *steven*, vars *-n* fattats som kasusändelse.

På östra sidan om platsen för det gamla Birka ligger en stor beteshage, som bär namnet *Hemlanden*, uppdelad i flere mindre hagar, hörande till olika gårdar i Björkö by (se G. Hallström, Birka sid. 12, 13).

Namnet *Hemlanden* förefaller egendomligt. Vore det av inhemskt ursprung, skulle det betyda »hemma-land», ett land, beläget hemma vid gården eller byn, jfr fvnord. (se Fritzner, Ordb.) *heima-land*, "=*heimaból*, mods. *útlendur*", *heim-hagi* »Hjemmehavn, Græsgang eller Havnegang hjemme ved selve Gaarden», fsv. (Schlyter, Ordb.) *hema-haghi* med samma betydelse¹. Ett *Hemlanden* av denna betydelse skulle ej passa på ifrågavarande beteshage å Björkön, vare sig dess namn är av yngre eller äldre ursprung. Det passar ej i senare tid, eftersom *Hemlanden* icke äro belägna hemma vid Björkö by. Det skulle ej heller på Birkas tid passa som särskilt namn på marken öster om stadsmuren, då för Birkaborna även området utanför södra sidan om muren var ett »hemma-land».

I själva verket är det mycket möjligt, att namnet *Hemlanden* icke är av svenskt ursprung. Det kan i stället härleda sig från de gamla friserna, vilka utgjorde ett betydande inslag i Birkas befolkning och även lämnat spår efter sig i ett annat Björkönamn: *Kugghamn* (se Wadstein, Norden och Västeuropa i gammal tid, tid. 79 f.), benämning på en vik, belägen nära *Hemlanden*. Inom gammalt frisiskt område finnes nämligen en liknande beteckning: *hemland* (se Boekenoogen, De Zaan-sche Volkstaal, under *hem*), en form, som kan ligga till grund för det svenska namnet. Till detta *hemland* förekommer ock en växelform *hamland*, anförd av G. A. Stratingh, Marken in Friesland (i Versl. en Meded. d. K. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterkunde IX, sid. 52).

¹ Schlyter, Ordb. översätter detta fornsvenska *hema-haghi* med »inhägnad hage», men av sammanhanget å det enda stället, där ordet förekommer, är tydligt, att det betecknar hage i närheten av boningshusen i motsats till förut omtalad skogsmark.

Nederl.(-fris.) *hemland* brukas (se Boekenoogen anf. arb. sp. 312 f.) om »de landen in den Hem»; *hem* betecknar »aan het water gelegen buitendijksland» och är »indenzelfden zin in geheel N.-Holl. en Friesl. gebruikbaar en komt ook elders voor» (Boekenoogen anf. st.). De i detta *hem-*, *hamland* som första led ingående formerna återfinnas även i mndl. *hem* »afgeheind of door eene sloot omgeven stuk land» och mndl. *ham* »afgeperkt of omheind stuk land; weide» (Verdam, Mndl. Handwdb.). I Lübben, Mnd. Handwdb. anföres också samma *ham* med bemärkelsen »ein (durch Gräben) eingefriedigtes Stück Land» och det tillägges, att detta ord brukas »in den friesischen Landesteilen». Inom gammalt ostfrisiskt område finnes även »*ham* oder *hamm*» använt om »eine Wiese od. ein Stück Grün- od. Weideland, welches nicht . . . mit Wällen, sondern mit Gräben abgegrenzt u. eingefriedigt ist» (ten Doornkaat Koolman, Ostfries. Wtb.). I nordfrisiskan förekommer jämväl *ham* »das Eingehegte (durch Gräben, Zäune, Wälle usw.)» (P. Jensen, Wtb. d. nordfries. Spr.). Även fornfrisiskan uppvisar *hem* (dat. *hemme*) = »eingehegter Raum» (se v. Richthofen, Afries. Wtb. under *Ham*, och jfr Bremer i Paul u. Braune, Beitr. XVII sid. 317 samt van Helten Aofries. Gram. § 160)¹.

I frisiskan märkes också en där mycket vanlig sammansättning, innehållande ett *hem-*, *ham-*: ffris. *hem-merke*, *hem-merik*, *hemrik*, *ham-merke*, *hamreke* m. fl. former, enl. v. Richthofen (Afries. Wtb. under *hamreke*) betecknande »gemeine dorfmärk . . . insbesondere gemeindewiesen»; van Helten ansätter

¹ Även i engelskan förekommer det ovan omtalade *hem*, *ham*: feng. *hem(m)* »A hem, border» (Bosworth-Toller Anglo-Sax. Dict.), nyeng. dial. *hem* »The edge of anything; the border or skirting of a field or plot of ground» (Wright, The Engl. Dial. Dict.), feng. *ham* »A . . . fold, or enclosed possession», nyeng. dial. *ham* »Flat, low-lying pasture land near a stream or river». — Av v. Richthofen (i Afries. Wtb.), föres ffris. *hem* »eingehegter Raum» till ordet *hēm*, ty. *Heim*, men att det ej hör dit, utan i stället till det ovan anförda *hem(m)* framgår redan tydligt därav, att det i böjd form skrives *hemm-*.

för denna sammansättning såsom betydelse dels »compascuum des dorfes, allmende», dels »dorfgebiet, gemarkung» (se Verhand. d. Kon. Akad. d. Wetensch., Afd. Letterkunde, Deel I, N:o 5, 1896). Inom gamla frisiska områden återfinnes detta ord i formen *hamrik* m. fl. former, jfr *Woordenb. d. Nederl. Taal* under *hamrik*: »Een Friesch woord . . . 2) (. . . verouderd). De naam voor een onder eene dorpsgemeente behoorend stuk weiland» och ten Doornkaat Koolman, *Ofries. Wörterb.*, *hamrîk* . . . *hammerk* »eine ausgestreckte Fläche zusammenhängenden niedrigen Wiesenlandes, welches . . . früher ausschliesslich zum Beweiden bz. als Meedland gebraucht wurde». Enligt den vanliga, från von Richthofen anf. arb. stammande härledningen skulle *hem-*, *ham-* i denna sammansättning innehålla ffris. *hēm*, **hām*, motsvarande got. *haims* »by» och *hem-*, *ham-merke* skulle egentligen betyda »dorpemark, gemeene dorpsgrond» (se *Wdb. d. Nederl. Taal* under *hamrik* o. där anf. lit.). Åtminstone i betydelsen »betesmark» innehåller sammansättningen i stället säkerligen det förut omtalade *hem*, *ham* »betesmark»; jfr ten Doornkaat Koolman anf. st.¹

Av det nu anförda framgår, att frisiskan uppvisar ett *hem*, *ham*, bl. a. betecknande »betesmark» och »inhägnad plats»,

¹ I ffris. *hem-*, *ham-merke* »dorpemark» kan däremot — om nu denna betydelse hos sammansättningen är säker (jfr ten Doorn-Kaat Koolman under *hamrîk*) — första leden innehålla ordet *hēm*, **hām* »by».

De olika betydelserna hos *hem(m)*, *ham(m)* kunna förhålla sig till varandra på följande sätt. Den äldsta kan vara den i fornengelskan hos *hem* mötande betydelsen »border, edge». Ndl.(-fris.) *hem* »aan het water gelegen buitendijksland» kan då närmast ha betytt »strandbrädd», jfr eng. *border* »strand» och ndl. *water-kant* »kant van het water, oever». Då en dylik *hem*, såsom liggande »buitendijks», d. v. s. utanför den mot havet uppförda skyddsvallen, endast kunde användas till bete (jfr ndl. *ham* »Stuk grasland, bepaaldelijk: in of aan het water gelegen weiland [t. w. land dat beweid, niet gehooïd wordt]», *Wdb. d. Nederl. Taal*), kan detta ha givit anledning till att ordet även fått betydelsen »betesmark». Betydelsen »omheind stuk land», »eingehogter Raum» slutligen kan också lätt förklaras ur betydelsen »border», jfr eng. verbet *hem* »to confine . . . enclose, shut in, limit» (*New Engl. Dict. Hem*, v.¹ 3).

Fornsvenska bidrag.

Av

Evald Lidén.

1. Fsv. *gresbullæ*.

År 1358 utfärdade konung Erik Magnusson i Uppsala ett brev, hvarigenom han bl. a. tillförsäkrade Uppsala borgare rätt att obehindrat begagna konungens betesmark på Fyrisäng, hvilken rätt de av gammalt åtnjutit och för hvilken de plögade att till konungen och hans fogde erlægga en årlig avgift benämnd *gresbullæ*: »Quia ciues [Vpsalenses] . . pro pastu pecorum suorum, que in prato nostro Føresænggh pro tempore habuerant, nobis et promo nostro de veteri Vpsalia vice nostra . . per censum annum dictum gresbullæ respondere consueuerant ab antiquo, nos, volentes ius nostrum antiquum conseruare nobis saluum . . ., prohibemus . . ., quatinus nequis . . ciues ipsos ad solutionem aliquam inconsuetam . . artare . . attemptet vel audeat quouis modo¹.» — Genom ett brev, utfärdat i Uppsala år 1442, befriar konung Kristoffer borgarna i Uppsala tills vidare från denna avgift: »Wij Cristoffer . . . giffue . . . alt mene oss elskelica clerckerii oc alle wore borghere i wor kōpstadh Vpsale frii for then *gresbulde*, som the oss aarlighe giffue schwle for theris græssgang, swaa lenge waar nadh till sigher.»²

¹ Brevet är tryckt i »Uppsala stads privilegier . . 1314—1787», utg. av C. M. Kjellberg (1907), s. 8, och i »Privilegier . . för Sveriges städer», utg. av N. Herlitz I (1927), s. 45 f.

² Brevet tryckt hos Kjellberg, a. a., s. 11 (no. 11), och hos Herlitz, a. a. I, s. 89 (no. 88).

Ordet *gresbullæ*, *gresbulde* träffas blott i nämnda urkunder¹. Formen *gresbullæ* 1358 torde böra uppfattas som ackusativ, kongruent med »censum annuum dictum»; dess nominativ var i så fall *græsbulle* mask. Dock må möjligheten av en nom. sing., alltså *græsbulla* fem., hållas öppen. — Skrivningen med *-ld-* i brevet av 1442 betyder givetvis *-ll-*: gammalt *ll* och *ld* hade vid den tiden i allmänhet sammanfallit i uttalet.

Den *gresbullæ* benämnda avgiften för bete på konungens »pratum» vid Uppsala säges år 1358 ha utgått redan »ab antiquo»; den kan gå tillbaka till en vida äldre tid. Ad. Schück, Studier rör. det svenska stadsväsendets uppkomst o. äldsta utveckling (1926), s. 418, anmärker på tal om ifrågasvarande avgift, att den i kungabreven omtalade betesmarken tydligen från början tillhörde Östra Aros gamla kungsgård (som själv på 1200-talet kallas Førisæng) och att, emedan de flesta städerna vuxit upp på kunglig mark, konungen förmodligen pläгат upplåta en del av sin domän till fäbete. Av sakliga skäl kan och bör alltså den egenartade benämningen på den gamla skatteprestationen tillmätas en betydande ålder, och vid dess tydning — hittills icke given — står det oss fritt att söka anknytning till ord, som äljest icke äro direkt kända från senare tid.

Det förefaller mig vara alldeles uteslutet, att efterleden i *gresbullæ* har något att göra med fsv. *bulle*, *bolle* 'flatbottnat dryckeskärl, tumlare', i nsv. dialekter även '(svarvad) träskål; mindre fat eller skål av trä eller lera', fvnord. *bolli* 'skål, ett visst mått för våta varor', nno., nda. *bolle* i liknande betydelser² — ett ord, som ingenstädes torde ha någon som

¹ Det saknas i Söderwalls ordbok.

² Nsv. (*bröd*)*bulle* är säkerligen ett helt annat ord (jfr lat. *pollen*, ty. *Pollmehl*), se Hj. Falk, Arkiv f. n. fil. XLI, s. 133.

hälst relation till vare sig gräs (bete o. d.) eller skatt (avgift).

Den gamla tidens pålagor och avgifter erlades vanligen in natura. Enligt sakens natur bör alltså in casu Uppsala-borgarnas avgift för betete (»græsganger») ha utgått i gräs (hö), som levererades till konungens fogde (»promo nostro» i brevet 1358). Ordet *gresbullæ* torde stå i nära sammanhang med norska dial. (Sunnmøre, Nordfjord) *bundel* mask. 'bunt halm, kärve'¹; jfr mndl. *bondel*, nndl. *bundel* mask. 'Bündel, Bund (Heu)', meng. *bundel*, neng. *bundle* 'bunt, knippe, packe'; — fsax. *bundilino* 'fasciculos'; fht. *ki-puntili* neutr., mht. *(ge)bündel* 'Bündel'².

Efterleden i *gresbullæ* antager jag utgå från en ursprungligare form **bundle* mask. (eller **bundla* fem.?). Utvecklingen av *-ndl-* viâ *-nl-* till *-ll-* är bestyrkt redan för äldre fornsvenska genom *mulløgh* 'handfat'³, även fvn. *mullaug* jämte de etymologiskt genomskinliga formerna *mund-laug*, *munlaug* 'ds.'; jfr det redan från 1200-talet kända *Mulløgh*, en liten sjö på gränsen mellan Västergötland och Halland, omnämnd i kon. Valdemars jordebok⁴.

Andra, senare betygade fall av samma ljudutveckling äro: sv. dial. Dalarna *malla*, *mälla* osv., fem. 'kärnstav, gröt-

¹ Aasen, Ordbog, s. 90.

² Jfr Torp, Nynorsk etym. ordbok, s. 49. (Det där anförda »ags. *byndel* bundt» existerar icke.)

³ Sv. dial. *mullöga* o. d. (Dalarna, Gästrikl. osv.): Rietz, Ordb. s. 447 b; Levander, Dalmålet II, s. 64, 105.

⁴ Kong Valdemars jordebog, udg. ved Aakjær (1926 ff.), s. 389. — Om sjöns läge och namnets tydning (nu *Myllån*) Joh. Kalén, Halländska gränsmärken (1924), s. 137 f.

Ursprungligen samma namn är *Munlug* (*münnlū*), sjö i Marks hd, Västerg. (se Ortn. i Älvsb. län IX 2, s. 209), och den svensk-norska gränssjön *Munlaug* i *Munlaugar oss* (slutet av 1200-t.), hvarom Erik Noreen i Namn o. bygd VII (1919), s. 133, 153. Jfr O. Lundberg i samma tidskrift VIII, s. 52; Rygh, Norske Elvenavne, s. 165.

kräkla', av **mandla*, avledt av fsv. **mandul* = fvn. *møndull*, nno. *mondul* 'vevkäpp på en handkvarn'¹;

sv. dial. Dalarna *valla*, *wälla* osv., fem. 'högiva: hopvirat knippe foder, som på en gång gives ett kreatur' jämte *vannä* (Malung), av **vandla*, avledt av fsv. **vandul*, sv. dial. *vandel*, *vannel*, *vändel* osv. = fvn. *vøndull*, nno. *vandul*, *vondul*, *-el* osv., alla i samma betydelse²; — en med dalmålsformen likartad bildning är no. dial. *vannle*, *volne* och med assimilation *valle* (Orkedal, Innherad) 'ds.'³;

da. dial. Jylland *ville*, *vil'* osv. 'högiva m.m.'⁴ = fvno. *vindli* mask. 'ds.', avledt av fvn. *-vindill* i *við-vindill* 'Lonicera', no. *vindel* 'Krølle; Lok, Tot; Vridbor; Dørvrider', sv. dial. *vinnel* mask. 'högiva', da. dial. Jylland *vindel* *wejel* 'högiva m.m.'⁵.

¹ Sophus Bugge, Sv. Landsm. IV 2, s. 122, n. 4; Levander, a. a., I, s. 96; II, s. 64, 105.

Kalkar, Ordbog t. det ä. da. Sprog III, s. 124, anför (efter Moth, utan lokaluppgift) *molde* 'vevkäpp på handkvarn', och *maalling staff* 'ds.' från H. J. Ranch (1500-talet) jämte *mandel* 'ds.' från Colding 1622 (ibid., s. 30, 168 f.); skånska dial. *mongel* osv. 'ds.' (Rietz, s. 447). Jfr Marius Kristensen, Fremmedordene i det ældste da. skriftsprog (1906), s. 18, som dock, enligt min mening med orätt, tänker sig utvecklingen från *-ndl-* till *-ll-* ha gått över ett mellanstadium *-ln-*.

² Ad. Noreen, Sv. Landsm. IV 2, s. 206; Levander, a. a., I, s. 92, 215; II, s. 64; Livet i en älvdalsby (1914), s. 81 f., 84; Rietz, s. 809 f.

³ Aasen, Ordb., s. 944; Ross, Ordb., s. 918.

⁴ Feilberg, Ordb. III, s. 1057 a; jfr Marius Kristensen, a. st., som med orätt anser *ville* stå för *vindel*.

⁵ Andra fall av *-ll-* för *-ndl-* äro:

quillar 'tänder eld' i en handskrift (från senare hälften av 1500-t.) av östgöotalagen; de äldre handskrifterna ha *kuindlar* (eller med metates *kuildnar*);

sv. dial. Västergötl. *kölla şöla*, Bohusl. *kylle* 'göra upp eld, tända på' av fsv. **kyndla*; — därjämte genom andra ljudprocesser dels Västerg. (Mark, Vättle) *şönlä*, dels fsv. *kuildnar* som var. i östgötal., ä. nsv. *kjölna* Lind 1749, dial. Hall. *čölnä*, Smål., Skåne, Blek., Bornh. *kölna* o. d. 'tända eld; se Landtmanson, Sv. Landsm., Bih. 1 (1905), s. 34 f.; Wigforss, S. Hallands folkm., s. 67, n. 3, 485; Marius Kristensen, a. st. (jfr Arkiv f. nor. fil. XXV,

De tre sistnämnda exemplen belysa och styrka från ännu en synpunkt den föreslagna tydningen av *gresbullæ*; de äro nämligen noggranna motstycken till detta i avseende på ordbildningen:

**bundle* (eller **bundla*) -*bullæ*: fvn. **bundull* no. *bundel*¹ = **mandla* dalm. *malla*: fvn. *møndull* = **vandla* dalm. *valla* resp. **vandle* no. *vannle valle*: fvn. *vøndull* = *vindli*: fvn. *vindill*².

Enligt denna tydning var *gresbullæ* ursprungligen 'en bunt, ett fång, knippe gräs (hö)' — såsom måttsenhet vid skatteprestationer givetvis av en viss härdvunnen storlek —, som pro rata parte lämnades som årlig avgift för bete och grästäkt av dem, hvilka nyttjade konungens betesmark.

2. Fsv. *kogga-*, *hyvghla-vidher*.

I Stockholms borgmästareräkenskaper av år 1440³ finnes en så lydande inkomstpost:

»Jtem vij mark af sudhro quern oc viij mark reknades af met hanom [dvs. mjölnaren] for ognin han bygde oc

s. 218) och i Danske Studier 1908, s. 190 f.; Emil Olson, Östg.-lagens ljudl., s. 35 ff.; Noreen, Altschw. gr., § 337, 4.

Det isländska gårdnamnet *Grillir* beror på ombildning efter dat. *Grilli* av *á Grindli* Landn., enligt F. Jónsson i Safn til sögu Íslands IV, s. 574. — R. Arpi i Nord. stud. tillegn. Ad. Noreen (1904), s. 71 f., påpekar, att *-ndl-* i nyisl. *dindla*, *hindla bendlur* lokalt uttalas *-ll-*.

Å andra sidan finner man på flera håll en övergång av *-ndl-* till *-ln-*, såsom sv. dial. *kölna* (se ovan); no. dial. *bellna*, *vallna* för *bendla*, *vondla* (Hægstad, Vestnorske maalføre II, 1, s. 78); nisl. *selningur* jämte äldre *sendlingr* 'Tringa maritima' (Falk u. Torp, Wörterb., s. v. *Selning*).

¹ Jfr no. *kimbel* 'kärve': fvn. *kimbull* 'ds.' o. d.

² Jfr även fvn. *andri* m. och no., sv. dial. *andra* f. 'skoning under slädmedar': fvn. *øndurr* fsv. *andur-* (*andurstang*).

³ Tryckta i »Stockholms stads skottebok 1460—1468», utg. av Joh. Ax. Almquist (1926).

hyughlith oc [sc. for] *kogga widh* oc *hywghla widh* han kopte som han oss reknadhe» (s. 349₁₂—16).

Ordet *kogga widh* missuppfattar utgivaren, s. 487, som »kogg-timmer», alltså som hörande till fsv. *kogger* 'kogge, ett slags fartyg': det vore bra underligt, om koggetimmer råkat in i kvarnräkenskaper. Sammanhanget är dock tydligt: mjöl-naren-kvarnarrendatorn hade i stadens södra kvarn byggt (eller reparerat) en ugn och ett kvarnhjul samt inköpt virke (*widh*) till hjulet och hjulkuggarna; för sitt arbete och sina utlägg debiterade (*reknadhe*) han staden (»oss») och fick avdrag vid betalningen av arrendet.

Här föreligger således ett fsv. *kogga-vidher* 'virke till kuggar (i kvarnhjul)', som bestyrker ett äljest obekant fsv. **kogger* m. eller **kogge* m. — Nsv. *kugg, kugge* synes vara mycket sent betygat¹. Tidigare möter ä. da. *kaggehiuwl* 'kugg-hjul' (1534), pl. *kogge, koger, hjulekaager* 'kuggar på kvarnhjul' (1622, 1624), och vida tidigare det nordiska lånordet medel-eng. *cogge* 'kugge på hjul' omkr. 1250 (»*cogge of a mylle*» i Prompt. parv., c. 1440), nyeng. *cog* 'trä-kugg, tapp m.m.'². Hit torde höra fno. *kogganagell, koggenagle, ack. kokganagla* 1454, 1479 såsom binamn³. — Anmärkningsvärt är, att den mycket speciella tekniska betydelsen av kugge i kvarnhjul möter på alla håll i de äldsta källorna.

— Formerna *hyughlith* 'hjulet', *hywghla-* äro säkerligen ett östdanskt inslag i urkundens språk. Deras mest beaktade motsvarigheter återfinnas i flera av de äldsta handskrifterna av Skåne-lagen: *hiughl* cod. Hadorph. (början av 1300-t.),

¹ Hellquist, Ordbok, s. 364, känner det först från Spegel 1712.

² Kalkar, Ordbog II, s. 574; Björkman, Scand. Loan-Words in Middle English, s. 247. — Dessa för ordets rätt dunkla historia ej oviktiga fakta äro förbigångna hos Hellquist, a. st.

³ Lind, Personbinamn, s. 224, för det till fvnord. *kuggr* 'kogge (fartyg)'.

hiugl, *hyulgh*, *hiwfl*, *hiwel*, *hywell* i andra, delvis sena hskr.¹. En tidigare uppfattning av dessa former som blotta skrivvarianter av *hiul*² kan numera icke upprätthållas, sedan moderna motsvarigheter kunna påvisas från olika håll. En sådan är bornh. *jawl* (*w* av *gh* framför *l*) enligt Hänninger, Fornskånsk ljudutveckl. (1917), s. 268. En annan, hittills obeaktad i diskussionen, är blek. *hjogel* 'hjul', *hjogel-bent* 'hjulbent'³. R. Iversen i *Maål og Minne* 1915, s. 187, noten, har väl med rätta framhållit sambandet mellan no. *juggelbeint* 'hjulbent', *jugle* 'gå hjulbent' (Senjen) och de ifrågavarande fornskånska formerna⁴. — Möjligen hithörande ortnamn må här lämnas å sido.

Det svårförklarliga i denna form för *hjul* ligger tills vidare i det förhållandet, att andra ord med skenbart samma ljudform, såsom *jul*, *skjul* o. d., icke visa en analog utveckling, åtminstone hvad östdanskan angår⁶.

— Fsv. **hiūla-vidher*, *hyughta widh* motsvarar nsv. Småland *hjul-ved* 'virke till hjul', norra Halland *jūl-vē* 'den yttre träringen å ett hjul'¹.

¹ Danmarks gamle Landskabslove, udg. ved Brøndum-Nielsen I 121, not till rad 5.

² Brøndum-Nielsen, Sproglig forfatterbestemmelse (1914), s. 26, n. 2.

³ K. Nilsson, Ord o. talesätt från sydöstra Blekings strandbygd (1900), s. 48 f. — Rietz, Ordb., s. 258a, har *hjogel*, *hjövel* Blek. (Östra härad).

Författaren av den förra skriften, numera avlidne folkskolläraren K. Nilsson har i brev för flera år sedan meddelat mig, att »*hjogel*» har »öppet» o [landsmålsalfabetets ø ?], att intet annat ord av samma typ, t. ex. *skjul*, *jul*, *ful*, hade liknande uttal i de trakters språk, som han kände till, och att *u* i *ful*, *gul* o. d. där uttalas *öu*.

⁴ Troligen förbisett av Torp, Etym. ordbok, s. 251 (*jugla*).

⁵ Från Jutland däremot äro liknande former väl kända, t. ex. *jugel* 'jul', se Bennike og Kristensen, Kort over de da. folkemål, s. 153, i synnerhet P. Jørgensen i »Danske Folkemaal» I (1927), s. 135.

⁶ Rietz, s. 804b; J. Kalén, Ordbok ö. Fageredsmålet (1923), s. 114.

Till Geijers Vikingen.

Av

Theodor Hjelmqvist.

Anton Blanck, som i sitt stora arbete »Geijers götiska diktning» framhållit, att Geijers skildring av vikingalivet inspirerats av de romantiska ohistoriska sagorna (se s. 366), anser att, redan då Vikingen kom till (i april 1811), dess författare säkerligen ej blott läst Wäsströms skildring av vikingatiden utan också gått till dennas »urkällor», d. v. s. främst Björners »Kämpadater» (se cit. arb. 371). Och här för talar onekligen Geijers bekanta uttalande till fästmän av den 5 april 1811: »Wårt sällskap [götiska förbundet] läser ej annat än *Kämpa Dater* och hjeltesagor.» Se Blancks cit. arb. 166. Från själva dikten Vikingen torde man knappast kunna hämta något avgörande bevis för att Geijer haft förstahandskännedom av någon bland de romantiska sagorna.¹ Han har, jämför Löw Sveriges forntid i svensk historieskrivning 2: 51 (1910), kunnat få sitt material från sjuttonhundratalets svenska historieskrivare och i synnerhet från Dalin, vars Svea Rikes historia han enligt sin uppgift i *Minnen* studerade, då han skrev sin första tävlingsskrift, och vars redogörelse för vikingatiden till mycket stor del bygger just på de romantiska sagorna. I det följande vill jag bland annat påpeka några överensstämmelser mellan ställen i Vikingen och uppgifter hos

¹ Blanck finner (cit. arb. 373) en viss frändskap mellan ett par strofer i Fritjofssagan och Geijers havspoesi. Likheten är dock knappast påtaglig.

Dalin,¹ vare sig dessa uppgifter gå tillbaka på de romantiska sagorna eller icke. Överensstämmelserna kunna ibland — det vill jag naturligtvis ej förneka — bero på att de båda författarna öst ur samma källor, men synas mig i vissa fall kunna tala för att Geijer påverkats av Dalin.

Strof 1.

Åldersuppgiften i Vikingens första vers kan naturligtvis bero på att Geijer läst sagor, som låta en yngling börja sina strider vid femton år. Se t. ex. ett ställe i Ragnar Lodbroks saga (Fornaldar Sögur Nordrlanda 1: 240) och ett i Sörle den starkes saga (Därs. 3: 409) — båda sagorna i fråga finnas hos Björner — samt Heimskringla (Finnur Jónssons första uppl.) 3: 74. Jämför emellertid Dalins utsaga, att det under vikingatiden »ej war rart, at i fält se en yngling wara wuxen karl på sit femtonde år» (cit. arb. 1: 268 (1747)).

Strof 4.

Jag faders rostiga svärd tog i hand
och svor att eröfra mig rike och land
uppå hafvet.

Ingen av dem, som skrivit om Vikingen, har ansett sig böra nämna, att Geijer i dessa verser låter sin viking avlägga en »vapened»: denne vidrör svärdet, då han svärjer. Eden påminner om Ingjald Illrådas löfte vid bragebägaren (Dalin 1: 425) och om Sven Tveskäggs (Dalin 1: 605) och Sigvalde jarls utfästelser — alla tre omtalade i Heimskringla (cit. uppl. 1: 66, 321 f.).

Det är möjligt, att Geijer hämtat sin kunskap om va-

¹ Löw har ej i detalj påvisat likheterna mellan de historiska arbetena i fråga och Vikingen.

peneden från Botin. I dennes Utkast Till Svenska Folkets Historia 65 (1757) heter det: »Vid deras [de gamla nordbornas] domstolar bruktes ock ett slags edgång, dels af vittnen, dels af den anklagade, då han ej med fulla skäl kunde öfvertygas. Den, som gjorde eden, skulle hålla ett bart svärd, i handen, hvaraf ordet *svärja*, eller betyga något vid sitt svärd, har sitt ursprung.» I Botins yngre arbete Svenska Folkets Historia 1: 112 (1789) står nästan ordagrant detsamma, men där tillägges efter »ursprung»: »Sådant heter i Edda göra sin ed vid svärdsägg.» Förf. hänvisar här till Vølundarkviða — se Bugges uppl. strof 33 — och till Thomas Bartholins *Antiquitatum danicarum . . libri tres* (1689) s. 76.¹

Botin omnämner blott värjemålseden och vittneseden, men att även löfteseden kunnat avläggas vid eller på svärdet, har Geijer kunnat finna hos Bartholin cit. arb., eller — sannolikare — hos Ihre *Glossarium Sviogothicum* 2: 837 (1769) eller i de nedan citerade dikterna av Oxenstierna och Leopold. Den ed »at mækis egg», som omtalas i Vølundarkviða, är en löftesed, vars lydelse anföres av Bartholin (cit. arb. 78). Se andra exempel på svärdsed hos germanska folk såsom bekräftelse på löfte uti Grundtvigs i nedanstående not citerade avhandling 47 ff.

Såsom redan Löw anmärkt (se cit. arb. 2: 28), har Botins Utkast eller dess omarbetning skänkt en del av materialet till Geijers *Manhem*. Då Löw ej anført paralleller, må här följande två slående överensstämmelser påpekas:

Botin (Utkast s. 26: »[Våra förfäder] älskade mer en hederlig död, än en usel lefnad, och hade afsky för en onyttig och sjuklig ålderdom.»

¹ Se om vapeneden Svend Grundtvigs utförliga och övertygande avhandling *Om de gotiske folks våbened i Oversigt over det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger etc.* 1870, Meddelelser s. 44 ff.

Geijer (Manhem strof 5):

»Med fåfång suck han bad ej plågan bida,
han tiggde ej om lifvets usla lott.»

Botin (Utkast s. 88): »De veste ej hvad det var, at under en förstald höflighet dölja et Fiändteligt hjärta, at under de dyraste vänskaps betygelser besluta en blodig hämnd.»

Geijer (Manhem strof 3):

»Han drog ej agg inunder löjen hala.»

Att Botins framställning återljuder i Manhem, talar i sin mån för att hans inflytande gjort sig gällande även på ifrågavarande ställe i Vikingen.

I svensk poesi omnämnes — på tal om fornnordiska förhållanden — vapeneden åtminstone så tidigt som hos J. G. Oxenstierna i andra sången av Skördarne (s. 29 (1796)), där det heter:

»Brages helga kärl som förr bland Drottar gjömdes
Och under sköldars brak af Sverges Valkung tömdes,
När åt det tappra folk, som honom Spiran gaf,
Han svor sin första ed vid Oden och sin glaf.»

Sannolikt har skalden tänkt sig, att »Valkungen» vidrörde sin glav.

I Leopolds »Oden eller Asarnas Utvandring», se första upplagan av Leopolds Samlade skrifter 1: 10 f. (1800), säges det om Oden, att han »går till thronen, stiger opp ett trappsteg, fattar Svärdet, som är fäst deröfver, och upphöjer det inför menigheten». Därpå säger han:

»Sen stridsmän denna glaf, af Brage fordom buren,
Och hvarvid trolös ed var aldrig strafflost svuren!»

Därpå svär han »vid Brages glaf», att hans son Yngve

skall visa sig i spetsen för sin här, då hans arm behövs »att Asa-thron försvara».

Uti originalupplagan av Oden (1790), se s. 13 f., förekommer ingen vapened. Där svärjer Oden vid sin tron och gudarnas makt. Måhända har Leopold fått impulsen till ändringen från stället hos Oxenstierna. Missuppfattningen av *bragarfull* såsom syftande på skaldekonstens gud (se SAOB) har förlett Leopold att även sätta svärdet, vid vilket eder svuros, i samband med denne.

Jämför Adlerbeth Ingjald Illråda 21 ff. (1799), där Granmar, konung i Södermanland, svär Ingjald Illråda sin trohetsed, men först efter eden fattar »Yngves svärd», motsvarande »Brages glaf» hos Leopold. På alla de tre nämnda ställena är det en konung som avlägger vapeneden. Hos Oxenstierna svärjer konungen vid sitt eget svärd, hos Leopold vid ett svärd, som ursprungligen tillhört en annan, men nu är edavläggarens. Granmar hos Adlerbeth svär vid ett svärd, som tillhör Ingjald. Jfr Grundtvig cit. arb. 64 f., där det med rätta skiljes mellan vapeneden och eden på härskarens svärd.

De fornnordiska folkens vapened omtalas även av andra nordiska skalder, samtidiga med Geijer.

Hos Tegnér svär Frithiof ett slags vapened (i den sjuttonde romansen av Frithiofs saga (1820)). Sedan han slagit sitt svärd i bordet, säger han:

»Jag svär att Frithiof skydda, och var det mot en verld;
så hjelpe mig min Norna, derhos mitt goda svärd.»¹

Medan hos Tegnér svärdet åkallas som en hjälpare, har Nicander uti Runesvärdet (1820) låtit eden vid svärdet inne-

¹ Jfr det kristna edsformuläret: »så sant mig Gud hjelpe». Sannolikt har Tegnér ej tänkt på formulärets ursprungliga innebörd av »förpantning». Se därom Per Eklund Om eden 39 (1880), Wikner Brev 2: 236 f. (1883).

bära, att detta, om eden icke hölles, skulle straffa menedaren. Till Alrik—huvudpersonen — säger hans fader Oldur (akt 1, scen 3):

»Tag detta svärd . .
Svär mig en ed dervid!»

Sedan Alrik svurit, att han med det svärd, som Oldur överlämnat till honom, skall dräpa den av Oldurs och Alriks släkt, som först övergiver asatron och blir kristen, utropar han:

»Du, svärd! tag mot min ed, och bränn mig sedan till glöd och aska, om jag den ej håller!»

Nicander låter i det följande Alrik, som svikit sin ed och blivit kristen, stupa i tvekamp mot en hednisk kämpe, som dödar honom med just det vapen, varpå han svurit sin ed. Detta i full överensstämmelse med den ursprungliga uppfattningen av vapeneden, se Grundtvig cit. arb. S6 ff.: svärdet straffar den som svurit falskt därpå.¹

Från Oehlenschlägers Hakon Jarl hiin Rige (1805, 1807) må anföras följande ställe, som dock ej är fullt analogt med de närmast förut citerade, då det hos den danske skalden är fråga om en trohetsed på härskarens svärd. I första akten säger Hakon till några av sina män, sedan han dragit sitt svärd:

»Saa sværger da paa denne blanke Glavind
I Odins, i de store Guders Lund,
At I vil trolig rette ud mit Bud!»

Huru Geijer fattat vapeneden, framgår ej tydligt av ifrågavarande ställe.

¹ Redan Jacob Grimm har, *Deutsche Rechtsalterthümer* 896 (1828), såsom Grundtvig anmärkt, alternativt framställt den av Grundtvig på ett övertygande sätt framställda förklaringen.

Enligt de nu anförda ställena vidröres svärdet vid eden. Inte sällan påträffar man i litteraturen en ed vid svärdet, utan att det säges eller behöves underförstås, att den svärjande vidrör detsamma och utan att det är frågan om den nordiska forntiden. Men även dessa exempel torde leda sina anor tillbaka till den forngermanska vapeneden. Jag hänvisar till »vid mitt svärd» (Tegnér's Axel (1822), se Wrangels och Bööks uppl. 4: 22),¹ »by my Sword» (Shakespeare Much ado about nothing akt 4, scen 1 (1599)), »Mord!—flucht er laut, bei Schwert und Spiess» (Bürger, Bongs uppl. 1: 174 (1789)).

Strof 6.

I Walland jag tog mig en mö;
i tre dagar gret hon, och så blef hon nöjd.

Jfr hos Dalin (1: 283): »Det syns, om Friaren [som brukade våld] ej hade någon särdeles obehagelighet med sig, som Bruden varit mer nögd, at wara röfvad eller med wapn öfverwunnen, än med goda gift ur sine Föräldrars hus.» *Nöjd* hos Geijer kan vara en reminiscens från Dalin.

Stroferna 7—10.

I ovannämnda strofer talas det om den korta tid, då vikingen var konung på land, och om den längtan ut till havet, som var en av anledningarna därtill, att han lämnade sitt rike. Sannolikt har Geijers framställning åtminstone i någon mån bestämts av Dalins anmärkningar om vikingarnas olust att grunda bestående riken. »Dessa Nordiska folk», heter det hos Dalin (1: 369), »foro mäst ut . . i afseende til at plundra och röfva: sällan tänkte de på, at intaga länder, än mindre at be-

¹ Jfr att Tegnér i Nore (1814) avger en försäkran »vid Vasas slagsvärd» (cit. uppl. 2: 156).

hålla dem.» Jfr: »Nordiske krigs-Smaken war icke denna tiden så mycket, at fästa sig på underkufvade orter som, at plundra.» (1: 493). »*Biörn* [Järnsida] kunde af kärlek til härnad och Sjökrig icke en gång sättia sig i stillhet, at styra sit eget Rike» (1: 512).

Det är väl knappast troligt, att Geijer, då han skrev Vikingen, redan läst Vilhelms av Malmesbury latinska krönika om de engelska konungarnas historia (citerad av honom i Svea Rikes hävder (1825) s. 149 i uppl. av 1874). Hade han gjort det, skulle han där funnit en berättelse, som kunde givit honom impulsen till hans skildring av vikingens längtan till havet från landet. Det säges där om en nordisk vikingakonung Godfred av Dublin, att han, sedan han förgäves sökt taga Northumberland i besittning, bönfällande kommer till den angelsaxiske konung Æthelstans gård: »ibi pacifice a rege susceptus, quatuorque diebus profusissime cum eo convivatus, naves suas repetiit, pirata vetus, et in aqua sicut piscis vivere assuetus.» Se Steenstrup *Normannerne* 3: 26, 64 f. Genom sin kärlek till havet visar sig huvudpersonen i Geijers dikt vara en äkta viking. (Se t. ex. Alexander Bugge *Vikingerne* 2: 132). Även om Geijer, då han författade Vikingen, varken läst om Godfred eller hade någon intimare kännedom om den norröna diktens havsskildringar, har hans teckning av sin hjältes kärlek till havet blivit tidstrogen.

Strof 12.

Och åter bland kämpar jag spejande stod
 efter skepp i det fjerran blå,
 Kom vikingasegel — då gälde det blod;
 kom krämarn — så fick han gå.
 Men blodig är segren den tappre värd,
 och vikingavänskap, den knytes med svärd
 uppå hafvet.

Den fjärde versen

»kom krämarn — så fick han gå»

överensstämmer med Dalins utsaga (1: 87): »Desse *Wikingar* woro dock ofta så billige, at de skonte Bönder och Köpmän, som foro fredeligen, angripandes allena sådane, som med dem brukade lika sysla.» Dalin hänvisar till Torsten Vikingssons saga (utgiven av Reenhjelm i Uppsala 1680), där orden lyda (se *Fornaldar sögur Norðrlanda* 2: 445): »Fóstbrœðr (Angantyr och Beli) — — drápu víkinga ok ránsmenn, hvar sem þeir gátu þá hendt, en létu bæendr ok kaupmenn fara í friði.» I *Orvar-Odds* saga (utgiven av Rudbeck 1697 i Uppsala) säger Hjálmar: »Ek vil aldri kaupmenn ræna né búkarla meira en svá sem ek þarf til strandhoggva, ok leggja þó verð eptir fult.» Se Boers kommenterade upplaga 34. Uti *Friðþjófs* saga ins frækna säges det om Frithiof (se Larssons kommenterade upplaga 40): »bæendr ok kaupmenn lét hann í friði vera.» Geijers *gå* påminner ju om *fara* i den först citerade sagan. Men uttrycket »fara i fred» förekommer i motsvarande sammanhang även hos Dalin: »de [vikingarna] läto Köpmans-skiepp fara i fred» (1: 253).

Vers 5 torde ej alltid fattas rätt. Enligt modernt svenskt språkbruk skulle man snarast vilja tolka *värd* såsom *värdig*, och jag förmodar, att de läseboksutgivare, som medtagit *Vikingen*, tänkt sig denna betydelse, då de ej bifogat någon förklaring. I själva verket är tolkningen i fråga mycket gammal. I den franska tidskriften »*Le Globe*» förekommer, del 6, s. 13 (29/11 1827), följande prosaöversättning av de tre sista verserna i den citerade strofen: »Elle est sanglante, la victoire digne du brave, et l'amitié des pirates se contracte avec le glaive—sur l'Océan.» Icke desto mindre torde den vara felaktig. Sammanhanget synes mig visa, att *värd* här betyder *värde-*

full, dyrbar. Att segren är blodig, beror därpå, att segraren haft att bekämpa tappra fiender. »I samma mån som segern är blodig är den dyrbar.» Vikingarna sågo gärna, att deras motståndare voro tappra. Jämför t. ex. att Örvar-Oddr förklarar, att han gärna åter vill kämpa med Hjalmar den hugfulle: »þvíat ek fann aldri betri drengi fyrri né hardfengri.» Se Boers kommenterade uppl. 33.¹

Den nu väl knappast brukliga germanismen *värd* = dyrbar förekommer i en annan av Geijers dikter: »Till Grefve Carl Henrik Anckarsvärd» (1840), den tredje versen från slutet i den sista strofen:

»Oss han blifvit värd och kär.»

Se Landquists Geijersupplaga 2: 215.

Jämför vidare t. ex.

»Thet...

Som Han hölt så dyrt och värdt.»

Runius 1: 36 (c. 1715).

»Hennes hjertas obefläckade oskuld gjorde henne värd alla Riddare.» La Fontaine Smärre valda skrifter 20 f. (1799). Motsvarande det tyska originalets: »machte sie allen Rittern werth». Klandrat i Journ. f. sv. litt. 1799, s. 387. »Den unga frun har blifvit mig både värd och kär.» Bremer Lifvet i gamla verlden I. 2: 315 (1860).

Sedan jag nedskrivit ovanstående tolkning, har jag funnit, att L. von Arentsschildt i sin översättning av valda Geijersdikter fattar stället i fråga på samma sätt som jag:

»Der blutige Sieg ist dem Tapferen werth.»

Se Reclams Universal-Bibliothek 352: 9.

¹ Om Geijer ej läst den gamla svenska upplagan av Örvar-Odds saga, kan han ha känt ifrågavarande yttrande från Lagerbring, Svea Rikes Historia 1: 96 (1769).

Den sjätte versen syftar naturligtvis på ett stereotypt motiv i de romantiska sagor, som skildra vikingarna: två vikingahövdingar — med eller utan åtföljande stridsmän — kämpa så länge med varandra, tills de tröttna på kampen och ingå förbund, varvid anförarna bliva fosterbröder. Boer har i sin kommenterade upplaga av *Orvar-Odds saga* (s. 34) anmärkt, att utom i nämnda saga (cit. uppl. 33 f.) motivet förekommer i *Þorsteins saga Víkingssonar* (två gånger, se *Fornaldarsögur Norðrlanda* 2: 401 f., 444 f.) och *Saga Egils ok Ásmundar*, se cit. sagosamling 3: 368 ff. Härtill kan läggas *Sörla saga sterka*, se *Därs.* 3: 448 ff. Av de nu nämnda sagorna ingår sagan om *Sörle* i *Björners samlingsverk*; de övriga varo utgivna i Sverige mot slutet av 1600-talet och ha alltså varit tillgängliga för Geijer. Även hos Dalin har han emellertid kunnat läsa om fostbrödralaget efter strid (1: 89). »Hade då den wundne [den i striden besegrade] varit käck, så blef Segervinnaren gerna hans Fosterbroder.» Dalins uppgift är ju så till vida mindre korrekt, som enligt de gamla sagorna i de strider, som föregingo fostbrödralags ingående, det icke alltid var så, att endera parten blef besegrad eller — rättare sagt — så illa tilltygad, att han ej med hopp om framgång kunnat fortsätta striden. Att det i vers 5 — alltså omedelbart före versen om ingåendet av vikingavänskapen — talas om *seger*, skulle möjligen kunna bero på inflytande av Dalins ord.

Om slutt-stilling av verbet i norsk folkemål.

Av

Ragnvald Iversen.

I arbeidet med å granske våre bygde- og bymål har syntaksen til denne tid støtt vært stebarnet. Og innom syntaksen har atter alle de spørsmål som knytter sig til ord- og setningsfølge, gjerne fått mindre rum enn de med rette har krav på. Her fins likevel så mange ting av interesse at det skulde lønne sig for dialekt-granskeren å arbeide litt også med denne side av folkemålet. Det er et av de mange hit-hørende spørsmål vi her skal ta for oss.

1.

I »Norsk Grammatik» (1864) har Ivar Aasen under kapitlet »Ordfølge» også en paragraff om plaseringen av verbet i setningen. Her heter det bl. a.: »I Relativsætninger (med »som») kan Verbet sættes efter et Adverb eller Adjektiv og endog efter et Navneord (i Objekt); f. Ex. *alle dei, som inne vaaro; — dei, som friske ero; — den som Raad hever.* I samme Tilfælde kan Hjælpeverbet ogsaa sættes efter Hovedverbet, f. Ex. *kvat, som koma kann; — den, som hava skal; — det, som gjort er, o. s. v.»* (§ 333). I næste paragraff, som greier ut om plaseringen av adverbet, får vi vite at dette regelfast står före et adjektiv, men etter det verb som det hører til. Men her gjelder nå det viktige undtak at »naar

Verbet gaar over til Particip¹ og saaledes bliver Adjektiv, sættes Adverbiet først (efter ovennævnte Regel), og Ordene ansees da som sammensatte; f. Ex. [koma atter, men] *atterkomen*, [föra inn, men] *innförd*, [leggja ut, men] *utlagd*, [setja fram, men] *framsett*, . . . » osv.

Men slutt-stilling av verbet fins i norsk folkemål i mange flere tilfelle enn de som Aasen her nevner. Vi skal her gi noen eksempler på det. Somme av dem er notert fra den levende tale, andre er funne i den rike bygdemåls-literatur som vi efter hvert har fått her i landet i de siste år².

2.

Det minste tilfang gir hovedsetningene. Ved enkelt verbalform er her visst ikke andre ekss. å nevne enn det stående: *Han så gjorde. Og dei so gjorde* (Kleiven). Denne faste ordfelling tør være i bruk over hele landet (også brukt i riksmålet i folkelig stil; jfr. Western: Norsk Riksmålsgrammatikk § 273).

Dessuten kan ved forbud imperativen stå etter nektingsordet: *Ikkje skrik! Aldri slå!*³ Stundom også andre finite verbalformer ved nektende uttrykk: *Eg gjekk langt, men ingja geit såg* (Nfj.).

Ved delt verbalform viser det sig også at Aasens regel i noen monn trenger utfylling. Han hevder, som vi har sett, at det heter *koma atter* men *atterkomen*, *leggja ut* men *utlagd*, *setja fram* men *framsett*, osv. — med andre ord at det i slike høve bare er partisippet som kan få sluttstilling. Likevel fins det, om enn sjelden, eksempler på at også infinitiven kan settes etter adverbet eller adverbiallet og dermed få slutt-

¹ D. v. s. partisipp ved *vera* og *verta* (ikke ved *hava* og *faa*).

² Således særlig skrifter av J. Skar (Setesdal) og I. Kleiven (Gudbr.-dal).

³ Jfr Western l. c. § 274.

stilling. I analogi med forholdet ved partisippet skulde infinitiven da »ansees som sammensat» (noe som likevel ikke kan gjelde i alle høve). Ekss. — med ulikt grammatisk samhöve mellom adverb og verb —: *Hera skal du avlessa* (Skar, mot vanlig norsk: »Her skal du lesse av»). [*De va noko*], *han Haaver hadde o paakjære* (Vald., Ødegaard). *Det er skam å av segja. Jau, dei* [ø: sauene] *skal no opp leitast* (Nfj.). *De kann ikkje annslessn vær'* [naar hus skal bygges] (Nordl. Sivertsen¹). *Lat deg ikkje för bröste brenn'* (ib.). Tilsynelatende også: *Eg lyt inn sjå* (Skar); men dette står kanskje helst for: *Eg lyt inn* [og] *sjå*. Jfr. her L. Heggstad: Norsk Grammatik § 425, slutten og MM. 1920, s. 93. Hit hörer vel også op-havlig: »Han bad velliva» < *Han bad vel liva*. Også når der står et objekt til infinitiven, kan den settes etter objektet og dermed få slutt-stilling. Slik f. eks.: *Æg kann ikkje Gud full-takk'* (Nordl. Sivertsen). [Me trudde du hadde slutta med sauehandelen me, Simen]. *Aa, eg skal ikkje det tru* (Kleiven). [Vilde eg kjøpe ei tri aar gamall kvige], *so kunde eg det faa* (ib.)².

På den andre siden er Aasens regel for slutt-stilling av partisippet sikkert for vid. Det er nemlig ingen tvil om at partisippet i norsk folkemål også kan settes före adverbet, slik at det ikke bare kan hete f. eks. *Höyet var(t) innköyrt*, men også *Höyet var(t) köyrt inn*. Fordelingen av disse to typene trenger nærmere gransking; det ser helst ut til at det her kan bli tale om både geografiske, grammatiske og logiske skillelinjer mellom de to kategoriene. Somme bygdemål kan ellers gå svært langt i slutt-stilling av partisippet, ikke bare

¹ Sigurd Sivertsen: Strandbygg og værhu (1919) og Ramsvaag (1921).

² Likens i ledig riksmål: [Der var nemlig ikke faste tjenere i huset]; *han vilde ikke det ha. Ja, hvad i alverden skulde jeg vel andet gjøre?* [Men ellers var hun jo snild] — *ingen kunde andet si*. [Hun satte frem noget middagsmat], *men kunde selv saa lite spise* (Western l. c. § 263).

ved tilhørende adverb, men også ved tilknyttet komplement. Vi kan finne ekss. som: *E no du her koma?* (Nfj.). *Dei e utta reiste* (ib.). *Döm va inni ein stor Sal komne* (Gbr.). *Dei siste gausdöline var au ut etter dalen farne* (ib. Kleiven). *Kjæringje va te-se-komi, ho* (Vald.). *Tynna va hol-på-teken* (Senja). *Det e gödt vera ve huse stadd* (Hemsedal). Osv. Sjeldnere finnes konstruksjoner som: [Kor de va eller ikkje, saa hadd han Pröis pænga] *aa vart Være behollanes* (Nordl. Sivertsen).

Særskilt må nevnes slutt-stilling av partisippet *vorten*, med foregående adjektivisk predikatsord. Slik f. eks.: *Han var no gamall vortin* (Kleiven). *Lufti er rein vorti* (ib.). *Elvesögen er ifullare vorti* (ib.). *E e nok rar vörtin*, [e daa maata] (Vald.). Osv.¹ Etter mitt skjönn har etter-stilling av *vorten* knapt så vide geografiske grenser som etter-stilling av andre partisipp.

3.

Går vi så fra hovedsetningene (særsetningene) over til undersetningene eller leddsetningene (bisetningene), så vil vi finne en god del flere eksempler på slutt-stilling av verbet — og det både ved enkelt og ved delt verbalform.

Ved enkelt predikat er dette således særlig tilfellet i korte relativsetninger. Dette kjenner også Aasen til og fører op noen ekss. som er sitert ovenfor (s. 431). Av samme slag er også slikt som: [»Dette skal du ha takk for!«] skreik han Hendrik aat honom], *som raade gav* (Kleiven). [Eg fekk grepa papir aa skrive paa av det] *som att var* (ib.). [De tok ti' dette], *som vente va* (ib.). [Han sutra og bar se] *som ikje skikkeleg*

¹ Også i ledig riksmål fins stundom etter-stilling av partisipp, om ikke nettop ved akkurat de samme grammatiske kategorier som her er nevnt: *Det er fuldstendig höst blit med ett. Der blev ikke mere sagt. Aanei, der blev nok ikke stort gjort* (Western l. c. § 262).

va (ib.). [Han laagaa se imots ve den] *som i veigje va* (ib.). [Han kunna alle dragsmaalknep o gokartempo], *so te va* (Valdres, Ødegaard). [Fa'n tek dei], *so kji der kjæm* (ib.). [De va ikkje saa slett aa fint opover markan daa], *som nu her e* (Nordland, Sivertsen). *Gjør som bedst du synes* (ib.). [De e sött] *som sjelln smakes* (ib.). [Han tenkte då å byggje seg hus], *som han og gjorde* (Nordl.). [Farandes folk lyt bykse millom tuver og steinar] *som best dei kan* (Kleiven). Likens: *han som sist kom; han som minst e; — som væl va; — som sant va* (Tromsö bymål). Osv. For sig står slike ekss. som: Daa gamle provstn Stabel — *eidsvoldsmann va* — skulde flöta fraa Bagn (Valdres, Ødegaard). Derimot nevner Aasen ikke at verbet kan stå sist i andre slag av undersetninger også. Hit hörer nemlig tilfelle som: [Han skulde hatt juling], *når rett var*. [Han måtte då sagt ifrå straks], *om så var*¹.

Ved delt eller sammensatt predikat har Aasen likens bare ekss. fra relativsetninger: *kvat som koma kann; — den som hava skal; — det som gjort er*, osv. Av samme slag er: [»Slagte grise», svaaraa han] *som spord va* (Kleiven). Hit hörer også det vanlige: — *som sagt var* (jfr. gno.: *svá sem sagt er*). Sjeldsynt er derimot et eks. som: [Han tykte det va ikje allt] *som de vera skulde* (Kleiven). Med bortfalt relativ: Hr. N. N., *professor hev vore; Olav, lensmann skulde vera; Sigrid, kona mi skal verta* (Heggstad § 732). De siste ekss.

¹ Disse tilfelle er svært vanlige i all norsk. Derfor er de ikke sjeldsynte i riksmålet heller: *Han som far var. Gjør det som ret er. Alt som doktor hed. — som ventelig er. — så fort råd var.* [Vi fordrev tiden] *som best vi kunde.* [Jeg tænker så svært på hende] *som hjemme ligger.* [Men han], *som under bordet laa*, [han bare flirte]. [Han levde paa livöret hendes, til han blev myndig]; *da han det var*, [fik han arven sin]. — Likens etter objekt: [Med en viss krypende ærbödighet for ham] *som pengene hadde.* [Aa, bræen vilde mig ikke noget vondt; det er bare menneskene] *som det vil.* Flere ekss. hos Western § 262 ff. Jfr også FT. Dansk-norskens syntaks § 177 ff., § 183 ff. og § 195 ff.

skiller sig fra dem vi finner hos Aasen, ved det at vi her har en setningslekk til, nemlig predikatsordet; dette fører da med sig at ikke den finite verbalform, men partisippet eller infinitiven blir stående sist. Slik også: — *som von kunde vera* (Kleiven). Likens ved tillegg av et adverb(ial): *Den som vel e faren*, [han har vel bedste lökka] (Nordl. Sivertsen). [Takk aa ære alle] *som tel ha hjælpt* (ib.). *Som för e fortælt*, [so va —] (Valdres, Ødegaard). [— faa ein munnfull mat o nokre skjænkji drikke], *so te kan fælle*. [Han saag], *kor tel va gaadd* (Nordl. Sivertsen). Merk likevel med slutt-stilling av den finite verbalform: [Nu har du lagt sorga paa han] *som bær' ho kann* (ib.). — Men slutt-stilling av verbet fins også i andre slag av undersetninger. Slik f. eks.: *Morgonen etter han Tord var heim reist*, [gjekk eg iveg] (Kleiven). *Paa seinhauste ette at folket va taa sætrom reist* (ib.). [Det drygdest aldri lang rid] *etter han var i huse komin* [fyrr han og far bar til aa tala um fjellet] (ib.). [Men da det ljosnad um Morgon att] *og eg vel var i klædi komi* (ib.). *Trast ho var paa sætre flött*, [tok ho te høyre eit gjeitmaal] (ib.). Likens: — *ner'n e förderva skötin* (Vald.). Ved infinitiv: [Æ va så glad] *at du kan ikkje det tru* (Tromsö bymål). [Nu veit vi de tel ein ann' gong], *om saa skull' vær'* (Nordl. Sivertsen)¹.

Ved pts. »vorten» er tilfanget lite: [Dette va] *ette han va stor vorte* (Kvikne).

At slutt-stilling av verbet endelig i visse tilfelle blir brukt ved nektende adjektiviske eller substantiviske ord (*han sa at han ingi born hadde set*), er så vanlig og velkjent og dessuten

¹ Denne kategori ser ut til å være mer sjeldsynt i riksmålet; fra Björnson siterer Western: *Nei, at hun ikke var videre kommet*, fra Kr. Janson: [Men da vi var dragne og] *var langt paa veien kommet*, fra J. Lie: [Den kaldtes endnu Fogedgaarden, men det var længe] *siden den det havde været*, og fra Barbra Ring: *Folk som hadde noget ute at gjøre*.

så lite særmerkt for norsk folkemål at vi ikke trenger å gå nærmere inn på det her.

4.

Etter dette utsynet over det tilfanget vi har å gjøre med, er det nå et spørsmål som naturlig melder sig og krever svar. Og det er dette: hvad er grunnen til denne slutt-stilling av verbet i slike tilfelle som dem vi her har nevnt?

Det ser ikke ut til at spørsmålet noen gang har vært drøftet i sin fulle sammenheng. Gransker en grammatikkene, så vil en gjerne finne noe av tilfanget under »Predikativet», noe under »Objektet», noe under »Adverbet», osv. Ingen har enda prøvd å samle materialet og granske det i sammenheng, det jeg vet. Og har noen grammaticus prøvd å forklare det problem det her gjelder, så har han for det meste gjort det indirekte, ved å hevde at predikativet, objektet, adverbet, osv. blir »foranstillet», fordi det har sterkt »eftertrykk». Med andre ord: slutt-stilling av verbet har sin grunn i logiske eller psykologiske faktorer.

Nå kan det gjerne være at de herrer grammatici er i sin gode rett når de fører op det tilfanget det her gjelder under en rekke ulike paragraffer. Det kan også godt hende at den (psyko)logiske vekt et setningsledd har, kan være avgjørende for den plass det får i setningen. Men der er, etter mitt skjønn, i mange tilfelle likevel en faktor til med i spillet, en faktor som hittil er blitt så godt som oversett.

Denne faktor er rytmen. Slutt-stilling av verbet — og den omplasing av andre setningsledd som henger sammen med det — er etter min mening i mange tilfelle rett og slett et utslag av rytmekravet i den levende tale.

Vi får en mistanke om at det henger slik sammen, alt ved å legge merke til hvor ofte den ordfølge det her gjelder

blir brukt i faste ordlag, i stående vendinger, i gamle form-
ler og ordtöke. Kan der for eks. være tvil om det rytmiske
grunnlaget for ordfölgjen i slike faste »forbindelser» som *pott
og panne, salt og pepper, sent og tidlig, höit og hellig*, osv.?
Og er det ikke rytmekravet som har gjort om ordlaget »rette
baker for smed» til *rette smed for baker*? (Western i MM.
1919, s. 76). Trangen til å gjennomføre en bestemt rytme
har her synt sig så sterk at den har greidd å sette den
»logiske» faktor ut av spillet, og »resultatet blir, om ikke
meningslöst, så dog uriktig» (Western ib.).

Går vi så fra dette utgangspunktet gjennom det tilfanget
som ovenfor er lagt fram, så ser vi straks at der er en kate-
gori — og det kanskje den störste og viktigste — som vår
rytmeteori höver særlig godt på. Det er typen *utlagd* (mot:
leggja ut), *framsett* (mot: setja fram), *bortkasta* (mot: kaste
bort), osv. Jeg for min del kan ikke finne noensomhelst logisk
eller psykologisk grunn til at adverbet i slike höve skal stå
etter infinitiv (pres., pret. osv.), men före partisippet.
Derimot er det lett nok å finne et rytmisk grunnlag for dette
skiftet: trangen til å skape de fallende, trokeisk(-dak-
tyliske) taletakter som er så vanlige i norsk folkemål.

Det svar på spørsmålet som her er gitt, gjør inntil videre
ikke krav på å være mer enn en hypotese. For det förste
kjenner vi slett ikke ordfölgelovene i alle norske målföre godt
nok til å kunne sette op noen almen-norsk lov, en lov som
skulde gjelde for alle kategoriene på dette området. Derfor er
det her også bare pekt på en enkelt kategori, enda det etter
mitt skjönn ingen tvil kan være om at det er den samme
rytmelov som viser sig også i slike tilfelle som *Han så gjorde*
(istf. *Han gjorde så*). Og for det andre er det heller ikke
sikkert at alle våre dialekter i bygd og by har det samme
rytme-ideal, söker å gjennomføre den samme rytme-norm i

alle tilfelle (det er f. eks. sikkert at de nordnorske målföre — som jeg kjenner best — i somme ting går sine egne veier). Her ligger enda et stort granskings-arbeid og venter på å bli gjort. Men såpass kan vi kanskje likevel våge å si at i storparten av norsk folkemål er den taktform som språket strever etter å nå den trokeiske, altså med fallende trykk, og med to-stavings grunntype. Her har ellers stavingstallet mindre å si; tre stavinger kan i tilfelle lett klemmes inn i samme tids-mål, samme taktlengde som to — det viktigste er at trykk-skiftet får form av rytmisk fallende taletakter: $\acute{\times}(\times) | \acute{\times}(\times) | \acute{\times}(\times) |$ osv.

Her har vi da etter min mening grunnen til at det heter f. eks.: *Brenn op brevet*, men: *Brevet er opbrent*. Begge ordfølge-former gir nemlig den samme rytmiske grunntype: $\acute{\times}(\times) | \acute{\times}$. Likens: *Han så gjorde* = $\acute{\times} | \acute{\times}$ (mens *Han gjorde så* gir: $\times \acute{\times} | \times \acute{\times}$ eller $\times | \acute{\times} \times | \acute{\times}$).

Å gå nærmere inn på det aksentgrunlaget i norsk tale-mål som denne rytme-teorien bygger på, vilde her føre for langt, og trengs vel ikke heller. Vi nøier os med å vise til Johan Storms grunnleggende utgreiing i *Norvegia I*, og fra de siste år særlig Olaf Brochs fine og dyptplöiende studier¹.

5.

Det har nok hittil ikke vært god latin mellom grammatikerne å finne sammenheng mellom slike ting som ekspirasjonsbølger og ordfølge². Men fins det a priori noen grunn til å nekte at disse to språklige faktorer kan svare til hver-

¹ For de rytme-spørsmål det her gjelder særlig »Litt om rytmenormen i vor dagligtale» (Festskr. til Alf Torp s. 46 ff.) og »Fra Østlandets dagligtale» (MM. 1923, s. 124 ff.).

² Her får det kanskje være mig tillatt å nevne at jeg i et tidligere arbeid flere ganger har forklart syntaktiske fenomen ut fra aksentforhold (Syntaksen i Tromsö bymaal s. 15, note 1 og fl. st.).

andre som årsak til virkning? Har ikke Otto Jespersen rett når han hevder at »in a language everything is connected with everything else»? Og ligger det ikke nær å tenke sig at nettop det primære fysiologiske grunnlag for talen som vi har i ekspirasjons-strømmen, kan være sterkt nok til å vise sine virkninger ikke bare i aksentsystem og lydverk, men også — i større eller mindre monn — ved sammenkjeding av ord i setninger, i syntaksen?

For min del er jeg ikke i tvil om svaret. Og dersom dette synet er rett, så blir denne vesle festskrift-artikkelen i sin inste kjerne mindre en syntaktisk enn en fonetisk studie. Men det var også nettop det den helst skulde være. For dermed vil den høve aller best som en liten takk og hyllest fra lærlingen til mesteren: den banebrytende aksentgranskeren og lydhistorikeren Axel Kock.

Om ordet 'gud' i isländskan.

Av

Jón Helgason.

1. Som bekant har ordet 'gud' i isländskan utvecklats på ett egendomligt sätt. Skriftrationen håller fortfarande på formen *guð*, men ordet uttalas utan undantag [gvy:ð], både som simplex och i komposita: *guðhræddur*, *Guðbjörg*, *Guðrun* o.s.v., samt i verbet *guða*. En övergång *gu* > *gvu* är annars okänd i nutida isländska. Det heter t. ex. *gufa* [gy:va], *gugna* [gyg.na], *gull* [gyd.λ] o.s.v.

De första direkta uppgifterna i litteraturen om uttalsformen *gvuð* äro från 1700-talets början, och redan då tycks den ha varit enarådande. Árni Magnússon († 1730) klagar i en notis över att några börja införa den i skriften: »*Gvud* skrifa sumer pro *gud* Deus, er affara snid, apad epter pronunciatione» (AM 481, 12mo, bl. 63). Hans lärjunge, Jón Ólafsson, omnämner formen i sin *Orthographia Islandica* från ca. 1733 på följande sätt: »Gud. Þad ord skrifa menn so, enn pronuntera alltid *Gvud*, og eins i öllum ordum, þeim af því koma, edur vid þad eru sett sem gudlegur, Gudni, Gudny, Gudmundur etc.» (AM 435 fol, bl. 44 v.).

Det av Árni Magnússon ogillade skrivsättet *gvud* är ganska sällsynt och lär knappast förekomma före 1600-talets senare hälft eller ca. 1700. Att följa formens uppkomst eller spridning genom detta skrivsätts uppträdande torde sålunda ej vara

Förkortningar: Alpb. = Alþingisbækur Íslands, Dipl. Isl. = Diplomatarium Islandicum.

möjligt. Av föga betydelse äro också de relativa tidsgränser, som kunna påvisas. Namnet *Guttormur* [gyhdormyr] visar, att formen är uppkommen efter att detta namns ursprungliga sammanhang med *guð* förlorats, men redan på 1200-talet kunde man skriva *Gothormr* (Morkinskinna), *Guthormr* (Cod. Holm. perg. 4to nr. 2, tryckt i Saga Olafs konungs ens helga 1853) o.s.v.; dock skrives *Gupþormr* ännu i ett diplom från 1409 (Dipl. Isl. III 723), se Linds Norsk-isl. dopnamn. Formen *gvuð* tycks också vara yngre än de hypokoristiska bildningarna *Gubbi* (till Guðbrandur), *Gudda* (till Guðbjörg), *Gummi* (till Guðmundur) och *Gunna* (till Guðrún), enär dessa uttalas [gyb:I] o.s.v., icke [gvY-]. Men också denna bestämning är av föga vikt, ty dessa kortnamn äro otvivelaktigt mycket gamla, ehuru de knappast förekomma i isländska källor före reformationstiden. Formen *Gunna* visar detta synnerligen tydligt, ty den måste gå tillbaka till **Gunn-rún* (fht. Guntrún, jfr Jiriczek: Die deutsche Heldensage 1913, s. 87—8), en form som icke ens finnes i de äldsta källorna, och i Norge känner man namnen *Gudda*, *Gummi*, *Gunna* redan från förra hälften av 1300-talet (se Lind). Möjligen kunna vi dra vissa slutsatser av det faktum, att det nu heter *gustuk* [gysdyk], ty i detta ord tycks det ursprungliga sammanhanget med *guð* (< guðs þokk) länge ha varit tydligt för språkkänslan. Den äldsta isländska översättningen av Nya testamentet (1540) stavar *gudz stok* (Mark. 7¹¹). Ett sjukhus kan alternativt kallas *gudztakahus* i översättningen av de s. k. Ríparartikular från 1542 (Dipl. Isl. X 736, 737, handskrift från 1568), och ännu i Guðmundur Andréssons ordbok (ca. 1650, tryckt 1683, jfr. nedan) stavas ordet *Gudztok* (s. 98, översatt Eleemosyna). Sannolikt är *d* här dock endast ortografiskt. I varje fall måste *u* i *guð* vara äldre än sistnämnda arbete.

2. På 1600-talet och senare finner man ofta det efter sva-

rabhaktivokalens utveckling trestaviga namnet *Guðmundur* i en tvåstavig form, *Gvendur* eller *Gvöndur* (i allmänhet skrivet med *o*, som ju brukar vara den vanliga beteckningen för *ö*). Vokalen *e* eller *ö* i de sammandragna formerna är oförklarad, men hur dessa former än ha uppkommit, måste man antaga att deras *gv* går tillbaka till de första ljuden i en form *Gvuðmundur*. Vi skulle här alltså ha en möjlighet att konstatera uttalsformen *gvuð* genom skriftformerna *Gvendur*, *Gvöndur*. Dock får man här göra vissa reservationer. Formerna *Gvendur*, *Gvöndur* måste härstamma från en trakt, där man redan sade *gvuð*. Men dels kan *gvuð* här och annorstädes länge ha varit en vanlig form, förrän sammandragningen av *Guðmundur* ägde rum, dels kan den möjligheten ej förnekas, att man på en given tidpunkt kan ha sagt *Gvendur* eller *Gvöndur* i en trakt, till vilken formen *gvuð* ännu ej hunnit.

I nutiden är *Gvendur* mycket allmänt på Island (medan *Gvöndur* numera är sällsynt, om det ens överhuvud förekommer), och användes som ett hypokoristiskt namn till *Guðmundur*, alltså i synnerhet om pojkar eller kamrater och i varje fall icke, utom som ett tecken på respektlöshet, om personer på en högre social nivå. Genom sin starka form visar det dock tydligt, att det ursprungligen icke tillhört denna namnklass, och tidigare användes det också som en, i de skriftliga källorna visserligen alltid jämförelsevis ovanlig, sidoförm till *Guðmundur*, utan väsentlig skillnad. Därför anträffas i rättsurkunder och andra dylika källor ibland formerna *Gvendur*, *Gvöndur*, vilket i nutiden vore otänkbart. Lagmannen Þórður Guðmundsson kallas *Þordur Guondsson* i en handskrift från 1600-talets senare hälft (Alpb. I 134 noten), utan att denna benämning har den hånfulla innebörd, som man nu vore benägen att knyta till den. För övrigt kunde på denna tid i vissa fall även rent hypokoristiska bildningar (som *Fúsi* = *Vigfús*) användas på samma sätt. I olika avskrifter av sam-

ma dokument kunna formerna variera, t. ex. *Benedickt Gudmundzson* Alpb. I 409 (den noggranna avskriften); *Benedickt Guondsson* Alpb. I 408 noten; *Benidicht Gudmundsson* Alpb. I 425 (originalet); *Benidicht Guendsson* Alpb. I 424; *guendarpeningar* Dipl. Isl. VII 554: *Gudmundarpeningar* (v. l.). Man kan alltså ingalunda lita på att formerna *Gvendur*, *Gvöndur* i avskrifter återge originalkällornas form, utan måste hålla sig endast till sådana.

Det äldsta daterbara beläggstället för en yngre tvåstavig form av *Guðmundur*¹ är möjligtvis en domsurkund från Bessastaðir 1569 (bevarad i noggrann kopia): *Gvondr Biarnason* (Alpb. I 41). Under de närmast följande årtiondena kunna dessa former uppvisas från olika delar av landet.

Guðbrandur Þorláksson (född 1541 el. 42), som med undantag av en sexårig vistelse i skolan på Hólar var uppfostrad i Húnavatnssýsla och som från 1571 var biskop på Hólar, använder i sin brevbok (*Bréfabók*, utg. Reykjavík 1919 ff.) dels *Gvendur*, dels *Gvöndur*, men den första formen är vanligare: *Guendur*, *Guend* (1575, s. 105—6), *Guendi* (1579, s. 178), *siera Guondr Biorsson*, *siera Guondr Skijdason* (1576, s. 119) o.s.v. Gården Guðmundarstaðir kallas 1569 *Gudmundarst.* (s. 256), 1572 *Gudmundast.* (s. 12), 1576 *Gudmundst.* (s. 140), men 1578 *Guendarst.* (s. 167), och detta tycks därefter vara den ensamt begagnade formen (s. 208, 217, 219, 228—9 o.s.v.) Brevboken är bevarad i delvis egenhändigt original.

Icke mycket yngre äro de exempel, som kunna nämnas från södra delen av landet. I de första 19 bladen av AM 236, 4to, som äro skrivna i Skálholt år 1593 (knappast dock, som Kålund tror, av biskop Oddur Einarsson själv), finner man *Dada Guendzsonar* (s. 36, 37 = Biskupa sögur II 252, 253), *Dada*

¹ Namnet *Olaffs Gvöndssonar* Dipl. Isl. X 89 är, såsom förmodas i Arkiv f. nord. fil. XLIII 91, från 1600-talet, säkerligen yngre än själva diplommet (1536).

Guendssyne (s. 1, = Bisk. II 253), *Guendur Andriesson*, *Guendur Magnusson*, *þeir Guendarner* (s. 5, = Bisk. II 256—7). Prästen Jón Egilsson (f. 1548), som hela sitt liv vistades inom Árnessýsla, utarbetade i Skálholt 1605 en krönika om Skálholts biskopar; originalet är visserligen förlorat, men det finnes en av Árni Magnússon »accurate» korrigerad avskrift (AM 390, 4to). Här förekommer *Gvendur* några gånger, ehuru Jón Egilsson liksom andra i allmänhet skriver *Guðmundur*: *Gvendur* 59, 80, 81 bis, *Guendur Jonsson* 74, *sera Gvendur* 59, s. *Gvendar* 110, s. *Gvendur i Holum afui s. Gvendar i Bæ* 82, s. *Gvendur Einarsson* 108 o.s.v. (siffrorna hänvisa till upplagan i *Safn til sögu Íslands I*, men handskriftens ortografi följes). I de flesta av dessa fall står i avskriften ursprungligen *Gvondur*, men Árni Magnússon har rättat *o* till *e*; dock står *Gvondur Jonsson* 82 okorrigerat, men detta är möjligtvis ett förbiseende. — I sysslomannen Gísli Árnasons brevbok från Hlíðarendi (Rangárvallasýsla) ca. 1600 står t. e. *Jon Guendsson* (AM 249 a I, 4to, bl. 21 v, 24 v), *Guendur* (22 r), och med en annan hand: *Gvendar Jonssonar* (83 v), *Guondur* (83 v, 84 r), *Guendur* (83 v, 84 r).

Osäkrare eller yngre exempel finnas annorstädes. En marginalanteckning från 1500-talet från Krossnes norr om Trékyllisvík (Strandasýsla) nämner *Gvendur kall undir Litla-felli* (Festskr. til Ludv. F. A. Wimmer s. 120); datering saknas, men en vers av biskop Jón Arason, som påstås vara diktad 1546 och som här är upptecknad med samma hand, ger en terminus a quo. I en domsurkund från Stáðarbakki i Helgafellssveit 1609 finnas namnen *Guendur Asbiarnarson* och *Guendur Jonsson* (Alpb. IV 146); urkunden är bevarad i avskrift från ca. 1620 av Ari Magnússon í Ögri (f. 1571) och återger möjligen hans språkform. Skagafjorden är representerad av lagmannen Jón Sigurðsson (född 1565, från Reynistaður), som i ett brev 1608 (tryckt efter original Alpb. IV 98) skri-

ver *Guondur*, *Guondi*, och av Björn Jónsson på Skarðsá (född 1574, från 8 års ålder också uppfostrad på Reynistaður), som i sina annaler har formerna *Gvendur* (Ann. Isl. I 170), *Gvend* (I 197), *Gvöndur* (I 182), men de äro så sena (från ca. 1639), att dessa former äro av föga betydelse.

Denna exempelsamling skall otvivelaktigt kunna utökas. Men det torde vara säkert, att formerna *Gvendur*, *Gvöndur* redan existerade före 1570 och att i varje fall den förra ett par årtionden senare var känd i en stor del av landet, bland den generation, som hade lärt sig sitt språk ungefär vid mitten av seklet. Formen *gvuð* torde sålunda ej vara yngre än 1500-talets förra hälft.

3. Sporadiskt har *guð* utvecklats, icke till *gvuð* utan till *gvið*. Följande exempel kunna för närvarande anföras:

I Jón Hallssons brevbok (AM 191, 4to) från 1520—30-talet skrives *guidni þorarensson*, *guidridar* = Guðni, Guðríðar, båda exemplen i en urkund från 1526 (Dipl. Isl. IX 353). Att det verkligen står så i originalet, är otvivelaktigt. Annars är även i denna bok *gud* den vanliga formen: *gudni* Dipl. Isl. VIII 792, 793, 803, *gudmundr gudmundzson* IX 86, *gudridi* IX 87, *gudridar* IX 353 o.s.v.

Namnet Guðni skrives i Gísli Árnasons brevbok (AM 249 a, I—III) ganska ofta *guidni*, *guidne*, i cas. obl. *guidna*, se bl. a. I 9 v—10 r (år 1598), 52 v (1599), 77 r, 101 r—102 v passim, 103 r—v (1600), 219 r (1604?), II 51 v (1606), III 65 r (1611). Dessa exempel äro skrivna med olika händer. Däremot *gudni* t. ex. I 16 r, 52 r, 63 r.

En av Styr Þorvaldsson ca. 1700 verkställd avskrift av en av Björn på Skarðsá's juridiska uppsatser har namnformen *Biørns Gvidna sonar* (AM 216 b 4to, s. 4). Men i originalet (samma handskrift s. 47) står *Biørns Gudna sonar*. En annan gång skriver han *Gvidni Jonsson* (Kriegers sml. 2,

s. 124), där hans original har *gudini jonsson* (Dipl. Isl. VIII 114). Styr (f. 1649) bodde i Biskupstungur (jfr. registret till Dipl. Isl. V, VII, Sýslumannaæfir IV 228).

Medan dessa exempel representera Rangárvellir och Árnessýslas östliga del, tillhöra de följande Nordlandet. Guðmundur Andrésón (se nedan) anför i sitt lexikon (s. 100) *Gvid* | *gvidin* med översättningen *dii ethnici*, men hänvisar för övrigt till *God*. Prästen Eiríkur Hallsson (född 1614 i Höfði på Eyjafjordens östkust, där han sedan vistades till sin död) låter i dikten *Rógsvala* (1660) *guð* rimma med *gríð*, och det är möjligt, att editionen (Blanda I 373) har rätt, när den utbyter *guð* mot *gvið*. [Däremot är det tydligen felaktigt, när utgivaren av *Kvæðasafn* (1922—7) s. 277 restituerar rimmet i versen *guð ríkjandi í hennar kviði* genom att ändra till *gvið*...; *kviði*, som av metriskä skäl måste vara oriktigt, bör ersättas av *líki*, och rimmet blir då *rík- : lík-*].

Förhållandet mellan formerna *guð* eller *gvuð* å ena sidan och *gvið* å den andra är synnerligen svårt att utreda. Men det anförda torde vara tillräckligt för att visa, att formen *gvið* verkligen har existerat. Numera är den helt försvunnen.

4. Formen *gvuð* står i själva verket icke alldeles så isolerad som man vid betraktande endast av nutidsspråket vore benägen att tro. Det har tydligen i isländskan en gång funnits en tendens till utveckling av *v* efter de gutturala konsonanterna *g* och *k*, när de stodo framför *u* och i synnerhet framför *o*.

En viktig källa ifråga om denna ljudutveckling är Guðmundur Andrésóns *Lexicon Islandicum*. Författaren till detta första lexikaliska arbete över isländskt språk (om man bortser från Magnús Ólafsson's *Specimen lexici runici*, som är ett glossar över svårtydda ord i skaldepoesien) var född och uppfostrad på Bjarg i Miðfjörður (Húnavatnssýsla). Han fick sin utbildning i skolan på Hólar, men kom först 1649 vid 35 års

ålder till Köpenhamn, där han under de följande åren utarbetade sin ordbok, men dog redan 1654. Hans posthuma och säkert icke fullbordade verk inköptes 11 år därefter på auktion av P. H. Resen, som 1683 lät publicera det med en ofantlig mängd tryckfel.

På en övergång *gu* > *gvu* har Guðm. Andrésson ett säkert exempel (s. 100): *Guna* (sannolikt tryckfel för *Gugna*) | *gvugna* | Definio, Vigore et viribus marcesco. Man kunde också nämna *Gugner* | *gvugnir* | m. g. Proprium nomen seu agnomen ac Epitheton Gladii Odinis famosi, men ehuru Odins vapen i rímur spelade en viss roll, väntar man knappast att finna sällsynta dialektövergångar speciellt representerade i dess namn. Det är därför ej osannolikt, att *gvugnir* är tryckfel för *gungnir*, vilket ju är spjutets gamla namn och också allmänt i nyare tid (*Gugnir* . . . alias *gwngnir* AM 433 fol).

I alla andra fall (med undantag av *gvið*, se ovan) stavar Guðm. Andr. *gu* på vanligt sätt. Det heter t. ex. s. 37: *Brudgume*, och s. 98—100: *Gubba*, *Gud*, *Gufa*, *Gula*, *Gull*, *Gusa*, *Gustur* o.s.v., även *gugnan* (deficientia, marcor). Det kan dock knappast råda tvivel om att åtminstone *gud* är en litterär form, och att han själv har sagt *gvuð*.

I förbindelsen *ku* är *v* okänt: *Kubbr*, *Eg kubba*, *Kufl*, *Kukl*, *Kul*, *Kulde*, *Kuml*, *Kunnr* o.s.v. (s. 153—4), *Skud Skugge*, *Skupla*, *Skurn* o.s.v. (216). Detsamma gäller *go*: *Gola*, *Gope*, *Gor*, *Gorta*, *Gose*, *Got* o.s.v. (s. 94—5).

Däremot kan en övergång *ko* > *kvo* konstateras, ej blott hos Guðm. Andr., utan även i andra källor:

Árni Magnússon har i AM 481, 12mo (bl. 120) antecknat ett exempel: »*leona-skuoltur* o:rictus», tydligen från litteraturen. Ordet upptages icke i Fritznerns eller Guðbr. Vigfússons ordböcker och torde alltså ej förefinnas i de av dem excerperade skrifterna, men kunde vara hämtat från en av 1400- eller 1500-talets sagor.

Namnet Konráður stavas *Kvonradur* i en domsurkund från

år 1552 (Dipl. Isl. XII 457). Urkunden är bevarad i en noggrann kopia.

Guðm. Andrésson har några säkra exempel: *Kodre* | m. g. Scrotum, aliàs *Qvodre* | Scrotea pera, perula (s. 149), — *kostr* | vel *kuostr* | m. g. Victus (s. 150). Bland ord som börja med *kv* (s. 154: Voces à *K.* sequente *V.* consonante, incipientes, seorsim hic ordine ponuntur . . .) stå s. 157: *Kuok* | f. g. Gula, Faux bruti. *Ad kuoka* | Gula niti, — *kvostr* | m. g. Opima pars lactis, item Victus, inde *kostr*, — *kostnatr* (tryckfel för *-adr*) | vel *qvostnadr* | Sumptus. *Eg kosta* | vel *kvosta til* | Sumptum facio, — *At qvostast* | vel *kostast* | item debilitari membris ex lapsu. — Formen *kvona* finnes fyra gånger: *Kona* | Mulier, rectius *kvona* | *Qvona* | . . . *Eigin kvona* | Propria uxor (s. 149), *qvidut qvona* | Prægnans mulier (s. 156 under *kvidr*), *Kvona* | & *qvon* | Mulier (s. 157), men det är möjligt, att den skall tolkas som falskt etymologiserande, jfr. *kvonbænir*, *kvonfang*, *kvinna*, *kvennfólk*, *kvendi*, som Guðm. anför i samma artikel. Utan betydelse är *kvoma* (*koma* | f. g. Adventus. *Tilkoma* | *adkoma* | idem *Qvoma* | Adventatio, s. 142) och *kvotra* (*Kvotra* | vel *qvatra* | Alea, à qvatuor angulis, *qvotra* etiam Qvaternio in tessera seu talo aleæ, s. 157—8), ty dessa former äro sannolikt direkt utvecklade ur *kváma*, *kvátra*.

I de flesta fall har dock också Guðm. Andr. *ko*: *Kobbe*, *Kodde*, *Kofe*, *Kol*, *Kola*, *Kollr*, *Korgr* o.s.v. (s. 149—50), således alltid efter *s*: *Skoda*, *Skol*, *Skoltur*, *Skopa* o.s.v. (s. 216).

Jón Rugman (f. 1636, från Eyjafjorden) har i sin lilla bok *Monosyllaba Islandica* (1676) två exempel: *Kuok* Faux och *Kuop* Laxitas (nu *kop* och det motsvarande verbet *kopa*). Det tredje ord, som Kallstenius (Ark. f. nord. fil. XLIII 161) nämner, *Kuos* Fovea, är < *kvás (i norska ortnamn *kvaas*, se Torp Nynorsk etymol. ordb. *kaas*) och har alltså ingen betydelse i detta sammanhang.

Slutligen finnes *kvok* hos Jón Ólafsson (f. 1705, uppfostrad

i Víðidalstunga) i hans isländsk-latinska lexikon (AM 433 fol): *kok*, f., et aliis *kvok* gula, guttur, och senare: *kvok*, f., faux, idem ac *kok* supra, qvam vide. Han känner också formerna *kvoma*, f. (adventus), vilken han (under *koma*) betecknar såsom sällsynt, och *kvotra*, f., som sidoförm till *kotra*.

5. Dessa exempel peka, såvida de kunna lokaliseras, mot Nordlandets västliga hälft, trakten Húnavatnssýsla — Eyjafjörður. Här har i 1600-talets första hälft och sannolikt också tidigare funnits en dialektal övergång *gu* > *gvu* och mer utpräglat *ko* > *kvo*. Synnerligen genomgripande kan denna övergång icke ha varit. På 1700-talet tycks den ha varit starkt på retur, men fanns dock ännu i ordet *kvok* vid sidan av *kok*. Numera tycks också denna rest vara försvunnen. Den tendens till diftongisering av *o*, som i det moderna språket kan konstateras (Stefán Einarsson: Beiträge zur Phonetik der isländischen Sprache, s. 23) är av ett annat slag; den drabbar endast den långa vokalen, medan Guðm. Andrésen har exemplen *kvostur*, *kvosta*, *kvostnaður*, i vilka vokalen alltid varit kort.

Om vi nu äro inne på riktig väg, när vi antaga att denna nordländska övergång och den åtminstone sedan ca. 1700 vanliga formen av ordet *guð* höra ihop, måste vi söka att ge en förklaring på det förhållandet, att medan övergången i andra ord undanträngdes och slutligen försvann, den i ett enda ord har fått en sådan utbredning, att dess gamla form redan för 200 år sedan tycks ha varit alldeles utdöd.

När ordet för 'gud' uppvisar en egendomlig form och man frågar, hur denna kan ha spritts, är det naturligt att först tänka på kyrkan.

Denna tanke är icke ny. Jóhannes L. L. Jóhannsson har (Nokkrar sögulegar athuganir 1924, s. 137) velat förklara formen genom det starka norska inflytandet på Islands kyrka, enär många biskopar och även präster på biskopssätena under

katolicismens senare skede voro norrmän. Detta vore en tilltalande tanke, om man kunde påvisa en besläktad utveckling av ordet *gud* eller andra ord av samma typ inom norskan. Men det är icke någon lycklig parallell, att hänvisa till den diftong, som vissa norska dialekter ha i ord som *hus*. Dels är det osäkert, huruvida man i isländskan kunde ha återgett den med *vu*, dels är vokalen här ursprungligen lång.

För den isländska kyrkan spelade under den katolska tiden Nordlandsfjärdingens västligare del en speciellt i förhållande till sin areal men även i förhållande till sin folkmängd synnerligen viktig roll. Av landets två biskopssäten fanns här det ena, på Hólar. Av landets sex munkkloster (det sjunde var så ungt och obetydligt, att det knappast får medräknas) och två nunnekloster fanns här hälften, tre munkkloster (Þingeyrar, Munkapverá, Möðruvellir) och ett nunnekloster (Reynistaður). På biskopssätet och i munkklostren har sannolikt flertalet präster fått sin utbildning. Vi kunna då tänka oss, att en dialektform *gvuð*, som dessa under sin lärotid ständigt fingo höra, för dem blev ordets egentliga och riktiga form, som de så förde vidare. »Sprogforandringer . . . udgaar fra visse Centrere, ofte fra ganske enkelte Individer, der da i det givne Tilfælde bliver sproglige Normgivere, som efterlignes, først af en snævrere Kreds, senere af alle inden for et vist (steds- og tidsbegrænset) Sprogsamfund» (Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning, s. 58).

Det skall gärna erkännas, att den givna förklaringen är mycket hypotetisk. Den kan ej heller vara annorlunda, då vi blott äga en så fragmentarisk kännedom om övergången *gu* > *gvu* (*ko* > *kvo*) och dennas utsträckning i tid och rum. Om denna lilla uppsats kan ge anledning till att man i framtiden ägnar särskild uppmärksamhet åt de exempel, som eventuellt kunna hämtas från tryckta och otryckta källor till belysande av denna övergång, är den icke skriven förgäves.

Ett par ord i Upplandslagen.

Av

Otto v. Friesen.

1.

Kununx B. X § 6: *fore witinæ.*

Konungsbalkens tionde flock handlar om de prestationer i skepp, manskap och skatt som varje hundare i de tre uppländska folklanden hade att årligen utgöra i krig eller fred, om konungen utlyste ledung eller om han icke lät ledungsflottan löpa ut. I § 6 av samma flock meddelas bestämmelser om de böter som bli en följd av försummad ledungsplikt. Det heter där:

Sitiæ landboær quærrir þe rættlikæ aghu ut giøræ. ællr þiænistu mæn. ællr andri bøndær. þe ær bøndær kunnu æi ræt aff fa. þo at þer kræfwinn þæt fore garþi hans. þa aghi kunungær wald at lata takæ aff garþi þeræ hwat han will fore þe utgiærþ. ok sakøri mæþ. þæt ær þrir ørær. fore witinæ. ok þre markær fore hampnunæ.

Kungen eger sålunda att hos den försumlige skattebetalaren uttaga skatten i den form honom gott synes och därtill har han att kräva böter (*sakøri*) för försummelsen: »*þæt ær þrir ørær. fore witinæ. ok þre markær fore hampnunæ*».

Det ord som här vållat tolkarna svårigheter är *witinæ*, som står parallellt med *hampnunæ*. I sitt glossar till Upplandslagen föreslår Schlyter att i st. f. *witinæ* läsa *witit* eller att

i st. f. *fore witinæ* läsa *at witinu*, och i sin ordbok förmodar han i *witinæ* ett skrivfel antingen för *witit* eller *witino*.

Men en form av *wite* 'böter' ger ju i sammanhanget ingen rimlig mening, och även om den ur betydelsesynpunkt passade bra, skulle man med rätta hysa starka betänkligheter mot att godtaga den, då den strider mot samtliga förnämligare handskrifters läsning, vilken överallt är *witinæ* eller *witina*.

S. Hennings försök, Ericus Nicolais Gerson-översättningar Ett bidrag till kännedomen om det senmedeltida Uppsalaspråket s. 156 f, att förklara *witinæ* som en senare form utvecklad ur *witino* faller dels på den otillfredsställande mening *wite* 'böter' ger dels på den omständigheten att *fore* i liknande fall styr ack., ej dat. i Upl. L. Men hans förslag har det företrädet framför Schlyters att det icke arbetar med en ändring av handskriftenas traderade text; dock är det osannolikt att samtliga handskrifter i detta enda fall skulle visa en övergång av svagtonigt $o > \text{æ}$.

Hultman i Upplandslagen Handupplaga Helsingfors 1916 s. 37 ändrar också han handskriftenas läsart: han läser *wistinæ* för *witinæ* utan att han genom denna djärva konjektur förmår skänka något gott meningssammanhang åt stället.

Stället kan tolkas oändrat. I *witinæ* ser jag nämligen, som redan S. Henning anf. arb. s. 158 not meddelar, ack. sg. best. fm. (jfr *hampnunæ*) av det fem. subst. *væt(ter)* (pl. *vættir*) 'varelse, väsende'; särsk. om 'ond varelse (djur, människa, andeväsende) och förenat med adj. av nedsättande betydelse; ofta använt som skymford', Sdw. Detta fsv. *væt(ter)* är identiskt med fvn. *véttr*, *vættr* f. (pl. *-ir*) 'levande Væsen i Alm., overmenneskeligt eller guddommeligt Væsen i Særdeleshed, nogen-somhelst Ting' Fr.² Till detta *véttr*, *vættr* finns i fvn. en sidof orm *víttr*, och en sådan sidof orm finns också på svensk botten. Om växlingen $\bar{æ} \sim \bar{i}$ i detta ord se A. Kock Sv. ljudhist. I, 135 och A. Noreen Aisl. Gr.⁴ § 110, 3. Så i fgutn. *oqueþins-*

vittr f. 'oskäligt djur' (dat. pl. *oquepins vitum*), nordsv. mål (t. ex. Medelpad) *vittr* f. 'vittra, skogsrå' Bogren Torpmålets ljud- och formlära Sthm 1921 s. 49; (Hälsingland) *vittra* f. 'älva, småtroll', Landgren Upprättning till grammatik för Delsbomålet² s. 21¹ och — vilket här är betydelsefullt — i uppländska: (Hållnäs) *jōlvītar* pl. 'älvor' enl. Hesselman och (Östervåla) *jōlvītra* 'älva' enl. fil. mag. Manne Eriksson.

Det fsv. *vætter*—*vit(t)er* betyder sålunda 'väsen, varelse, individ, person'. Det avser i ledungsstadgan skattepliktig person tillhörande hamnan och kan vara valt med hänsyn därtill att den skattskyldige under vissa förhållanden kunde vara icke en man utan t. ex. hans änka eller en arvodotter. Så fattat står *witinæ* — såsom man redan på grund av ordföljden väntar — även med hänsyn till betydelsen på samma gång parallellt med och antitetiskt till *hampnunæ*.

Enligt denna tolkning voro böterna för underlåten ledungsskatt 3 öre för person och tre marker för hela hamnan. Då det gick åtta ören på marken förutsätter min tolkning att hamnan i regeln inneslöt 8 skattepliktiga personer. Stämmer nu denna tolkning med från andra håll kända fakta?

Fil. lic. Erland Hjärne, som sedan flera år ägnat sig åt studier av Sveriges äldsta administrativa indelning, har från andra utgångspunkter kommit till samma resultat. Han har hänvisat mig till en bestämmelse i Västmannalagens ledungsstadga — Konongs B. VII —. Det heter där i § 1: — — — *þa ær lagha leþongær. atta pund oc atta spæn i hamno hwarre. at fyrsto skipwist.* — — — och i § 2: — — — *combær æi mata innan þessa þrea dagha Standær attær pund mato. þa gioris utt pund. oc a .III. øra swa oc fore annat. oc þripia. æn attær standær. Sitia qwarrir om hallfwa hamno. hætin wiþ tolf ørom. Sitia qwarrir om alla hamno. dømis þa*

¹ I nsv. (f. ö. redan i ä. nsv.: pl. *wättrar*) har *r* genomförts i böjningen. Den svaga formen är en nybildning som utgår från pluralen.

utt hamna. oc a þrea markær. — — — — Det är av denna bestämmelse klart att skeppvists-skatten i de särskilda hamnorna var fördelad på åtta poster, och en jämförelse av Västmannalagens bestämmelser med motsvarande i Upplandslagen, vilka anförts i början av denna artikel, ge vid handen att för varje post svarade i normala fall en bonde, ty bötesbeloppet för pundet fläsk¹ är i Västmannalagen tre öre, och samma böter äro bestämda i Upplandslagen för varje bonde som försummar sin ledningsplikt. Efter all sannolikhet kunna vi utgå ifrån att skattebördan i Västmanland och i Uppland i förevarande fall varit lika på grund av den stora överensstämmelsen i natur och kultur mellan de båda grannområdena.

Lic. Hjärne gör mig också uppmärksam på följande uppgift i Undervisning om rikets ränta 1530—1533, tryckt i Historiska handlingar 11 (1883), s. 50: *Aårlig Renta utaff Vestrårs län, Snäffwingen* — — — *It. j Snäffuingen äro xij hampnar och går utaff huar hampn v pnd smör viij pd flesk [xiiij spn korn]. Er i huar hampn viij skattabönd: gör huar skattabonde ij spn korn och j spn Rogh.* Här anges direkt — visserligen nära två hundra år senare än föregående källor — antalet skattebönder i hamnan till åtta.

Vad angår den precisa betydelsen av ordet *väter* i Upplandslagen så kan man icke med full säkerhet fastställa denna. Man kan som jag ovan gjort tänka sig att den varit »(skattepliktig) varelse, individ». Men då *väter* speciellt brukas i fsv. med nedsättande innebörd, »Bösewicht», »ful vätter», kunde ordet som i den citerade satsen just avser en skatteskokkare, som vållar grannar och myndigheter besvär och olägenhet, vara valt med hänsyn härtill.

¹ Så bör säkerligen *mata* tolkas; jfr att *mat* i nutida västmanländska, uppländska, närkiska och östgötska speciellt avser fläsk och kött enl. Rietz, så ock i sörmländskan enl. Gustaf Ericsson Ordlista över Åkers och Öster-Rekarne härads folkspråk.

Det bör till slut framhållas att, om hamnan sålunda innehöll åtta skatteenheter och varje enhet i regel innehades av en bonde, detta sistnämnda förhållande mycket väl kan ha haft vissa undantag både i så måtto att två eller flera enheter kunna ha innehafts av en egare och framför allt att med tiden enheten kan ha varit fördelad på flera egare genom fortgående jordstyckning.

2.

Manhælghis B. XLVII § 1: *iwin axlæþær* = Sdm. L. þiufn. B. XII § 1: *iwin axlaþe* = Vm L. Manhælghis B. XXX § 1: *øweraxlaþe*.

Under ett samtal med lektor August Schagerström riktade denne min uppmärksamhet på att detta egendomliga ord knappast hittills fått en tillfredsställande tolkning.

Stället i Upplandslagen, där ordet förekommer, innehåller föreskrift om huru man vid husransakan efter tjuvgods bör förfara för att förekomma att de i husundersökningen deltagande insmuggla föremål i den misstänktes hus för att på dem grunda anklagelse för tjuvnad, ett förfarande som både i svea- och götalandarna går under den tekniska termen åbörd. Ordalydelsen är:

sipæn skulu þrir mæn ingangæ. þer skulu løsgiurþir ok iwin axlæþær ingangæ. ok fyrræ letæs. at þer æi bondæ a byrþ bærin.

Samtliga handskrifter ha *iwinaxlæþær* eller med denna likvärdiga former. I huvudhandskriften skulle man ju vänta *axlæþi(r)* och de andra handskrifterna ha också de väntade formerna.

För Södermannalagens motsvarande paragraf ligger Upplandslagens tydligt till grund och bägge sörmlandslagshandskrifterna ha samstämmade formen *iwin axlaþe* (*iwinaxlaðe*).

Västmannalagens formulering är så gott som identisk med Upplandslagens, men här har *iwinaxlæþir* tydligen blivit föremål för en folketytologisk omtydning: Schlyters huvudhandskrift har *oweraxlaþe*, C har *oworaxlaþe* och D förvränger ordet till *owerlaxne*. Ordet *iwinaxlaþer* synes sålunda redan i förra hälften av 1300-talet, från vilken tid handskrifterna B — huvudhandskriften — och C enligt Schlyter förskriva sig, varit okänt i Västmanland åtminstone i de trakter från vilka handskrifterna härstamma.

Den hittills gällande tolkningen av ordet är 'med kapuschongen nedfälld över axlarna'; så Schlyter både i glossaret till Upplandslagen och i ordboken. Förklaringen härstammar från Ihre Glossarium Suiogothicum I sp. 1013 och bygger på uttryck som *axla hættu æller hat* 'låta mössan eller hatten glida ner på axlarna och på detta sätt blotta sitt huvud'. Han upp- tar som uppslagsform *iwiraxlader* och synes anse att *iwin-* är en på ett eller annat sätt förvanskad form av prep. *iwir* 'över'. Detta är uppenbarligen också Schlyters mening, som härleder formen »av *iwir* eller *ovan* och *axl*». Härledning och tolkning äro emellertid båda ohållbara.

Vi vilja för att vinna en saklig belysning av ordet först ta parallella stadganden i skärskådande. I ännu en svealag, nämligen Hälsingelagen, finnas förhållningsregler vid husundersökning i Manhæliæs B. XXXI. Det heter här om husranskarna: *þe sculu wtan kapu (ok bælti tillägger B) ingangæ. ok sculu ferræ letæs. at þe æy bondæ abyrrþ bæraæ*. Här översätter Schlyter *kapa* i glossaret med 'kappa, kåpa', och detta är i själva verket i full överensstämmelse med den msv. betydelsen av ordet som Sdw anger med 'hela kroppen betäckande och (åtminstone i regeln) med huvudbetäckning försedd, vid överklädnad, kappa, kåpa'; betydelsen 'huvudbetäckning, kapuschong, mössa' anför Sdw. endast från Peder Månsson Stridskonst och stridslag 13, 14, men Schlyter upptar den i

sin ordbok som enda betydelse — med tvivelaktig rätt, ty utom i msv. betecknar det i nordiska språk inlånade *kāpa* (mlat. *capa*, *cappa*) kappa jämväl i fvn., visserligen även här ofta kappa försedd med kapuschong, men veterligen aldrig endast 'kapuschong', vilket sålunda i fsv. synes vara en sen och enstaka betydelseutveckling. Å andra sidan är det sannolikt att Hälsingelagens föreskrift i sak innebär det samma som de andra samtida svealagarnas — märk att senare delen av bestämmelserna, nämligen att besiktningsmän till förekommande av åbörd skola kroppsvisiteras, är så gott som ordagrant lika i samtliga lagar —; det är därför rimligt att Upplandslagens *iwinaxlæpær* och *løsgjurþir* innebär detsamma som Hälsingelagens *wtan kapu* 'utan kappa' *ok bælti*. I samma riktning peka också Gutalagens ord *laus gyrtr* och *capu laus*, vilket senare H. Pipping Guta lag och Guta saga riktigt översätter med 'utan kappa eller kåpa' i överensstämmelse med Schlyter i Gutalagen men i strid med hans översättning i ordboken, där han tolkar *capu laus* med 'utan kapuschong'.

I detta sammanhang bör också påpekas att kåpan stundom bars icke utanpå kjorteln, utan omedelbart utanpå skjortan. Se Falk Altwestnordische Kleiderkunde s. 187.

Västgötalagens motsvarande bestämmelse, som är lika i den äldre och den yngre redaktionen, lyder: *bapir* — ransakningsmännen äro här två — *skulu þer iuirløsir uæræ ok løsgjurþir. ok barföttir bundit brøkær uip knæ*. Schlyter förstår till en början här *iuirløs* som 'utan överplagg eller kappa', något som han i ordboken ändrar till 'barhuvad'; *løsgjurþir* tolkar han 'med upplöst gördel'. Schlyters äldre tolkning av *iuirløsir* upptas med rätta av H. Pipping Ä. västgöta: s ordsfatt s. v. och B. Sjöros Ä. västgöta: s. 265.

Mindre detaljerade föreskrifter ger ÖgL. Uap. B. XXXII 4; där sägs om de utsedda husundersökarna: *þa skulu þe inganga sum næmdi æru: þa skal* (sc. man) *þem ranssaka ok se huat*

þe haua in. Man lägger här — så vitt av de uttryckliga föreskrifterna framgår — ingen vikt vid att ransakningsmännen äro klädda så, att de ej kunna smugla med sig något föremål som kan utges för det eftersökta tjuvgodset. Förmodligen hade erfarenheten givit vid handen att de äldre säkerhetsåtgärderna icke för sitt syfte voro fullt betryggande. I stället har man tydligen uteslutande eller huvudsakligen sökt vinna säkerhet genom den kroppsvisitation, som redan finnes föreskriven i Uppl. L. och de båda andra svealagarna (*ok fyrræ letæs. at þer æi bondæ a byrþ bærin*).

Att döma av ordalydelsen ligger det en utveckling i det rättsliga förfarandet vid husundersökning mellan Västgöta- och Östgöotalagen. Den förra skildrar de äldre och ursprungligare mått och steg man vidtog för att förekomma åbörd. De synas uteslutande ha varit byggda på att genom dräktens yttre anordning hindra vederbörande att införa kontraband i den misstänktes hus. Granskningsmännen skulle vara så lätt klädda att intet föremål kunde döljas under dräkten vare sig på själva kroppen, lemmarna eller mellan dessa och kroppen. Därför borde överkroppen vara möjligast bar, så att intet kunde döljas under skjortärmarna eller i armhålorna, bältet vara upplöst, det vill troligen säga avlagt, varigenom det blev omöjligt att bära något föremål i det vanliga förvaringsstället mellan kjorteln eller skjortan och kroppen, och byxorna slutligen vara åtknutna om knäna, så att man ej skulle kunna längs benen nedsläppa en insmugglad sak. Förmodligen har allt detta icke visat sig vara tillfyllest: Östgöotalagen nämner intet om de säkerhetsåtgärder som Västgöotalagen föreskriver, den har i stället det radikala stadgandet om kroppsvisitation. Svealagarna med Upplandslagen i spetsen visa ett typologiskt övergångsstadium i det att de föreskriva såväl det ena som det andra.

På samma ståndpunkt befinner sig oväntat nog ännu landslagen såväl i k. Magnus Erikssons som i k. Kristoffers redaktion.

Det heter här þiuua B. XII: *þa skulu þe losgiurþe in ganga ok sua randsaka æt bonde havi ei vaþa af þem*. D. v. s. utföra husundersökningen på sådant sätt att bonden (= den mot vilken förrättningen är riktad) ej löper någon risk från deras sida, något som kunde ernås dels genom att de voro lätt klädda (*losgiurþe*) dels genom t. ex. en förut anställd kroppsvisitation. Jfr KrL. Tiuffua B. XIII.

I 1734 års lag är bestämmelsen i sin helhet utelemnad (Missgiern. B LII § 2), tydligen därför att undersökningen nu var överlemnad till tvenne offentliga tjänstemän: nämndemän eller edsvurna stadstjänare, från vilkas sida åbörd icke var att befara.

De norska lagarnas bestämmelser om husundersökning äro av intresse för uppfattningen av den utveckling av praxis vid själva undersökningsförfarandet, som vi trott oss kunna iakttaga i Sverige. I Gulatingslagen (= NGL I s. 83) 255 säges att de i själva husundersökningen deltagande skola gå in i huset »*i skyrtum einum oc lausgyrðir*», vilket E. Hertzberg översätter med »endast iklädda skjorta (l. kjortel) och utan bälte (så att skjortan (kjorteln) hänger fritt ned)». Stadgandet är säkerligen urgammalt och tillhör förmodligen det äldre partiet av lagen, som förskriver sig från slutet av 1000- eller början av 1100-talet, se K. Maurer De nordgermanske Retskilders historie s. 26. Om kroppsvisitation av ransakarna finns här lika litet någon antydning som i k. Magnus Håkonssons landslag IX 6 (= NGL II s. 171 och IV s. 129) från slutet av 1200-talet eller i Jónsbók þjófa b. 6. Detta är däremot förhållandet i k. Magnus Håkonssons stadslag, där det VIII 8 (= NGL II 271) heter: »*þeir skulu ganga in linda lausir oc lata randsaka sek áðr en þeir gange in*». Även den isl. rätten saknar bestämmelse om klädseln men föreskriver kroppsvisitation; se F. Finsen Grágás § 230. Den norska rätten företter sålunda samma förändring som den svenska av säkerhetsåtgärderna mot åbörd.

De ursprungliga anordningarna gå, som vi funnit, både i Sverige och Norge ut på att undersökarna skulle vara så lätt klädda, att de icke kunde medföra något smuggelgods, eller i varje fall, om de det gjorde, icke kunde oförmärkt lägga det ifrån sig i den anklagades hus. Vad överkroppen beträffar skulle de enligt Västgöotalagarna vara *iuirlösir* och enligt de norska *i skyrtum einum*. Även denna sammanställning visar f. ö. liksom konfrontationen av de svenska lagarna med varandra att *iuirlös* bör avse överkroppens klädsel, icke huvudets. Här var det alltså av vikt att varken skjortärmarna eller armhålorna kunde brukas som gömställen. En skjorta med ärmor lemnade knappast nödig trygghet för detta ändamål. Visserligen är det i de fvn. källorna i flera fall uttryckligen meddelat att *skyrta* var försedd med ärmor, se Hj. Falk Altwestnord. Kleiderkunde s. 143 ff., men då detta aldrig är förhållandet med *serkr*, som säkerligen i regel saknade ärmor, Falk ib., och *serkr* och *skyrta* i många fall brukas som beteckning för samma plagg, torde man därav få sluta att *skyrta* också åtminstone stundom saknade ärmor. Få vi alltså anta att ransakningsmännen på sin höjd fingo bära en ärmlös skjorta på överkroppen, kan man på ett språkligt tillfredsställande sätt tolka *iwinaxlapær*. Senare leden kan förstås som ett adj. av samma typ som fvn. *langnefiaðr* 'långnäst', *þykkroggvaðr* 'tjockraggig', *tvíhofðaðr* eller fsv. *þrangbrystaþer* 'som har andtätta', *tvælitæper* 'tvåfärgad' o. d. I första leden *iwin* ser jag en sidoförm till adj. *yfrin* 'ymnig, överflödande', fvn. *yfrinn*, *þrinn*, *ýrinn* 'stor, mycken, riklig, mer än tillräcklig'. Adj. *yfrin* är en avledning av *ofr* 'stor mängd, eg. överskott'; eg. betyder ordet 'som skjuter upp över, bildar råge', om det också i litteraturen endast träffas i den överförda betydelsen '(mer än) tillräcklig, ymnig'. I synkoperade former skall *r* falla i 3-konsonantism, A. Noreen Aschw. Gr. § 320, 1, och genom utjämning från synkoperade former få vi **ywin*. De fvn. for-

merna *brinn* och *yrinn* ha utgått ur en liknande ombildning av *yfrinn*, *øfrinn*, men här tillkommer en metates av synkoperade former *yfrn-*, **øfrn-* > **yrfn-*, **ørfn*, genom vilken ett mindre ovan och därför ej så svårhanterligt fonem ernåddes; jfr fsv. *æfla* pret. *æfti* ptc. *æft* jämte *æfde*. Annorlunda Noreen Ark. VI, 312 och Aisl. Gr.⁴ § 235, 2. Att ordet i Upplandslagen får formen *iwin-* är en företeelse som är identisk med att prep. och adv. *yvir* i samma lag fått formen *iwir*, se A. Kock Svensk ljudhistoria I 442 ff. Dock kan möjligen *i* i *iwin-* bero på inverkan från *iwir* med vilket ordet av formella och semasiologiska skäl associerades.

Det supponerade **ywin* pl. *yfnir* (*ympnir*) ersättes vanligen av *ympnin* adj., där de synkoperade formernas på svensk botten, genom övergången *fn* > *m(p)n*, starkt avvikande konsonantism *-m(p)n* ersätter de osynkoperade formernas *-w-*. *iwin-* i *iwinaxlæþær* är en isolerad form, där den säregna betydelsen skyddat för blandelse med *ympnin*. Att emellertid ett *ywin* adj. även om det ej är belagt likväl existerat i språket, synes antydans därav att dels i *ympnin* dels i abstr. *ym(p)ne* f. 'ymnighet' och andra avledningar som *ympneligha* adv., *ympnelikin*, adj. *ympninga* f., *ympningas* vb., *ympninghet* f., *ympnogher* träffas sidoförmer *yfni-*, *øfni-*, vilka visserligen åtminstone delvis tillhöra dialekter där *-mn-* uppträder som *-fn-* såsom hos smålänningen Peder Månsson.

Uttrycket *iwinaxlæþær* skulle sålunda om ovan framställda uppfattning är riktig innebära att en ransakningsman skulle ha axlarna uppskjutande över, d. v. s. fria från kläder (*ivir-løs*). Man kan tänka sig att denna föreskrift kunde efterkommas på två olika sätt antingen så att överkroppen var alldeles bar eller så att den endast var iklädd en — troligen ärmlös — skjorta. Bestämmelsen att vederbörande skall vara *løgjuþær* innebär att han icke får bära bälte kring skjortan, vilket är något annat än *brokabælti*.

Korr. not. Jag finner nu hos Rietz s. 294 *iv-akkslad*, adj. 'som ovan midjan går i lentyget' Ög (Gullbergs h.). Rietz sammanställer detta ord med *ivinxlaper*, som dock uppfattas felaktigt.

Prof. K. G. Westman gör mig uppmärksam på ett arbete Cl. v. Schwerin Die Formen der Haussuchung in indogermanischen Rechten, Mannheim 1924, vilket innehåller en intressant jämförande framställning av institutet i fråga samt även ett försök till förklaring av ordet *ivinxlaper* som jag emellertid av reella och formella grunder ej kan ansluta mig till.

Kvistbro brillar.

Av

Jöran Sahlgren.

Bland alla Närkes talrika sockenboöknamn t. ex. *Boraborrar*, *Viby vibåskar*, *Halme halmkärvar*, *Lerbäcksblergökar*, *Svinnva svin* är *Kvistbro brillar* ett av de mest intressanta. Kvistbrobrillarna dvs. Kvistbropojkarna äro uppkallade efter ett i Kvistbro sn i Edsbergs hd gängse ord *brill* 'pojke'. I grannsocknen Skagershult, där man brukar tala om Kvistbrobrillar förekommer ej ordet *brill* eljest. Hofbergs »Allmogeord i Vestra Nerikes bygdemål (1861)» anför om ordet: »*Brill* m. mindre gosse: *léðhéta*¹ *sittr i potjabrill'n*». Formen *potja* visar att exemplet är hämtat från Kvistbro bergslag.

Rietz² skriver: »*Brill* m. liten gosse. »Kan tänkä, han kan varä le(d) mä, så liten han ä pojkje-brill'n (pojtje-brill'n)». Vm., nk. jfr *brims*».

Rietz' sammanställande av ordet med det småländska ordet *brims*, *bröms* 'ung pojke' är det enda försök till härledning, jag känner. Och då detta ord helt enkelt är djurnamnet *broms* i överförd användning är det tydligt att Rietz' förklaring är förfelad.

En tolkning av ordet förutsätter kännedom om närkesdialektens ljudförhållanden. Nu är det så att i Västernärke liksom på många andra håll *vr-* och *br-* i regel sammanfallit.

¹ Typen *ð* representerar intet ljud.

² Svenskt dialect-lexikon (1867), s. 52.

Som exempel må nämnas från Skagershult: *brå* 'vrå', *brist* 'vrisk', *bri* 'vrida', från Viby: *bresstorp* 'Vretstorp', från Har-demo: *breta* 'Vreta'.

Man har sålunda full rätt att för ordet *brillar* utgå från ett äldre **vrillar*. Detta i sin ordning kan jag blott förklara ur ett **vriðlar* (eller möjligen *vriðlar?*). För utvecklingen *-idhl-* > *-ill-* finnas flera paralleller. Det torde vara tillräckligt att anföra:

ä. fsv. *friþla* > fsv., nysv. *frilla*¹.

fsv. **skriðla* > närk. dial. *skrilla* 'slå kana'¹.

fsv. **miðlan* > närk. dial. *milla*.

fsv. *litla* > **liðla* > närk. dial. *lilla*¹.

Det är sålunda tydligt att fornsv. pluralen **vriðlar* i närkesdial. bör bli *brillar*. Singularen **vriðil* bör däremot i närkesdial. ge **briel*. Singularformen *brill* är uppenbarligen konstruerad ur pluralen *brillar* samt möjligen ur dat. sing. **vriðle* > **vrille* (**brille*). Man kan jämföra exempelvis ordet *sil* 'redskap att sila med', som enligt von Friesen, Rökstenen, s. 70, utgår från en böjning **sivill*, dat. **sile*.

Den till *brill* konstruerade fsv. grundformen *vriðil* måste vara en avledning till verbet *vrida*, eller närmare bestämt ett nomen agentis på *-ila* till svagstadiet *vrið-* med betydelsen 'den som vrider sig', 'vridaren'. Genom anslutning till präsensstadiet kunna sekundära former med långt *i* tänkas ha uppstått. För betydelsen kan man jämföra fvn. *viðvindill* 'caprifolium' till *vinda* (reflexivt)².

Hesselman upptar i »De korta vokalerna *i* och *y* i svenskan», s. 110 från Uppland ordet *dörrvridil* eller *vridil* 'dörrlås av trä', 'vred, dörrslå'. Samma ord (*vridil*, *bridil*, *vrädäl*) betyder i östsv. dial. 1) knippe av hopvriden halm,

¹ Jfr Hellquist, Svensk etymol. ordbok.

² Se Falk i PBB 14, s. 38.

bast el. dyl, 2) storväxt karl (Vendell). Med bortfall av *dh* uppträder skånskt *vriel* 'vred, regel för en dörr' (Rietz). I Småland och Västergötland har ordet formerna *vrele* (nybildning efter pluralen)¹ eller *vreel* (ljudlagsenlig form) och betydelserna 1) något hopvridet av tåg ell dyl., 2) ett tåg som vrides om svinens tryne, då de slaktas eller ringas att de ej må grymta, samt i Småland vidare betydelserna 3) hank i hanksår dvs. snöre eller linnelapp som trätts in i huden för att åstadkomma ett sår, 4) vred, regel för en dörr (Rietz). I norra Ångermanland motsvaras **vrīdhil* av *vril* m. 'fat eller skål gjord av en knölig utväxt på en trästam' (Sidenbladh). *Vril* (*vrel*, *vrīil*) betecknar i Norrland även en trädknöl (Rietz). Betydelsen 'fat el. skål av trädknöl' är tydligen yngre.

I norska dialekter betyder *rīdel* (*rīdel*) m.: 1) ett par necker, 2) gärsgårdshank, 3) fnurra på tråd, 4) dörrvred, 5) notkavel, vridkäpp att strama rep med, trynklämma, 6) flammig ved, trädknöl².

I fornvästnord. finnes *Riðill* använt som svärdsnamn.

De jylländska dial:s *vrille* har följande betydelser: 1) sammanvriden knippa av hö, halm eller blår, 2) »krumtap på rok og slibesten», 3) dörrvred (Feilberg).

Från tyska dialekter kunna som exempel följande motsvarigheter anföras.

wriddel 'krans av ull eller lin, som kvinnorna ha som underlag på huvudet, då de bära något tungt' (Schütze: *Holsteinisches Idiotikon*).

ridel m. 'kudde eller sammanvriden duk till bärning' (Fischer: *Schwäbisches Wörterbuch*).

ridel m. 'fläta, valk av flätverk (av lin, hö, hår, halm

¹ Linnés *Västgötaresa* (1747), s. 94 har *wrelen* 'trynklämman'.

² Betydelserna 5 och 6 för Torp till ett långstavigt **vrīðill*. Oriktigt för han hit mlt. *wrēdel*, *vreidel*, mht. *reitel*.

osv., huvudkrans till bärning; bergrygg, upphöjning i terrängen' (Schmeller: Bayerisches Wörterbuch).

Häremot svarar fhty. *ridil* 'hårband' (Graff, Schade).

Det enligt Torp (Nynorsk et. ordbok) med **vriðill* identiska mht. *reitel*, mlt. *wrēdel* 'vridkäpp' är tydligen bildat till avljudsstadiet **wraið-* och är sålunda ett tredje ord vid sidan av **vriðill* och **vriðill*.

Ordet (*brill* < *vriðill*) har sålunda genomgått en betydelseutveckling från 'något hopvridet' till 'klump el. knöl, som uppkommit genom hopvridning', varav 'småväxt (»hopvriden») person, pojke'. I Finland kan man konstatera en utveckling från 'knöl' till 'störväxt (»knölaktig», »klumpig») karl'.

Paralleller till en sådan betydelseskridning äro ej svåra att uppdriva. Nära till hands ligger en jämförelse med finl. dial. *vrede*, som betyder 1) 'tjock stör', 2) 'spak, hävstång', 3) 'störväxt karl' (Vendell) samt finl. dial. *vreda*, som betyder 1) 'ärtrisknippe', 2) 'snöre som, för hårt tvinnat, fnurrar sig', 3) 'fyllig kvinnsperson' (Vendell).

Man kan vidare jämföra nyisl. *kogur* 'frans', fisl. *kógurr* 'liten person', se vidare J. Sahlgren i Arkiv 40, s. 258 ff.

De svenska verben med betydelsen 'idissla'.

Av

Hjalmar Lindroth.

Det är åtminstone för fackmannen välbekant, att vi i svenskan ha flera ord för det begrepp som i riksspråket uttryckes med *idissla*. Ett och annat har ock synts i litteraturen om dessa ords geografiska fördelning. Därigenom har åtminstone för mig blivit tydligt, att en noggrannare kartläggning av deras spridning kunde vara en rätt tacksam uppgift, såsom ett prov på de ordgeografiska undersökningar som en gång böra sätta in i större stil även hos oss¹. Det är emellertid inte bara denna synpunkt, som förtjänar anläggas på här ifrågavarande ord. Den etymologiska sidan av saken är minst lika angelägen. Detta så mycket mer som så gott som alla orden ifråga blivit inte bara ofullständigt utredda, utan i mångt och mycket misshandlade.

För en fullt slutgiltig lösning av alla de frågor som äro förknippade med dessa intressanta verb, är tiden nog inte inne. Därtill räcker inte det material varöver jag förfogar: anteckningar gjorda av mig själv under många år, nu utökade med vad välvilliga hjälpare — till vilka jag här framför mitt tack

¹ Sådana undersökningar skulle, för att bliva verkligt givande, anläggas så, att de omfattade hela »idékretsar». Orden för 'idissla' borde då upptecknas som ett moment i boskapsskötselns terminologi. Landsmålsarkivet i Uppsala har här igångsatt ett lovande arbete med sina »frågelistor». Ur detta material skola en gång kulturgränser kunna påvisas säkrare än nu.

— försett mig med. Det är alltså en i viss mån provisorisk behandling som här företages. — Den dialektgeografiska och den etymologiska behandlingen måste i ett fall som detta i viss mån gå hand i hand. De fakta som framkomma vid den förra utgöra ofta grundvalen för den senare. Jag börjar därför med att lägga fram ordmaterialet geografiskt ordnat.

A. Götaland.

Hela det sydsvenska dialektområdet och allt vad som räknats som centralt götiskt nyttjar stammen *dryp-* (eller *drop-*, se längre fram): fsv. *drypia*, i dialekterna *dröppja* o. d. För mitt syfte behövas t. v. inga distinktioner, så att jag t. ex. skulle undersöka, var man till äventyrs även i Sverige har ett uttryck motsvarande da. *tygge drøv* i st. f. enkelt verb. Att sådant förekommer, visar sk. *togga drob* Wiberg Bidr. t. ordb. ö. Sk. landskaps.-m. (1859), s. 15, s. ö. blek. *togga drop* (öppet *o*) Nilsson Ord o. talesätt från Sydöstra Blekings strandbygd o. skärg. 17. Måhända kunna fler bygder än s. Öland nämnas där det utan tvivel inhemska uttrycket i senare tid glömts bort: vi ha där nu (*skjuta opp och*) *tugga om* (Lindroth Öl. folkm. 1, 130). — I förbigående stryker jag under det faktum, att danskan och sydsvenskan-götiskan här, som i ett otal andra fall, visar gemensamhet i det gamla folkliga ordförrådet gentemot uppsvenskan. Detta borde (såsom jag redan Ortn. på -rum 136 antytt), trots det saken ännu inte i detalj bevisats, göra dem litet betänksammare, som på vissa skäl anse att danerna kommit från Uppsverige. Eller menar man att deras gamla ordförråd helt gått under i dialektskiljande punkter?

Blott i utkanterna mot nordväst och öster av det geografiska Götaland (inkl. Gotland) träffa vi andra ord för 'idissla'. Bohuslän: *dröppja* når på fastlandet upp t. o. m. Fräkne hd

(intill Uddevalla), därefter vidtar *jorta*; i skärgården ha vi detta redan fr. o. m. Tjörn norrut. Dal har kanske nu i sin helhet *jorta*; jag vet dock inte om gränsen *dröppja—jorta* fullt följer den korta gränsen mot Västergötland. I norr torde gränsen *jorta—imta* (jfr nedan) i huvudsak sammanfalla med gränsen mot Värmland¹. I n. ö. Västergötland har säkerligen även hela Vadsbo *dröppja* (meddelande från Älgarås av fil. kand. B. Björseth; jfr om s. ö. Värmland nedan), liksom väl hela Östergötland (också i skärgården?). Från Ydre uppger Rietz 100 b dock *dröppla* (Rääf Ydre hd 2, 16 har bara *dröppja*), och motsvarande subst. *dröpel* 'förmågan att idissla' anföres i SAOB dels från östgöten I. Erics (c. 1645), dels från Vgtl. — Från Gotland är ingen annan glosa bekant än *täistä* Rietz 771 a samt meddelande av lektor M. Klintberg.

B. Svealand:

Närke²: Alla säkra uppgifter hänvisa på *idissla* som det enda förekommande ordet: v. Närke i allmänhet (Rektor Rob. Larsson), Skagershult (Doc. Sahlgren), mot öster Norrbyås (lektor S. Ohlon) och Asker (Borgström Askersm. 14). Och bibliotekarien Samzelius meddelar (genom UL), att ordet är genuint åtminstone i största delen av landskapet. Vissa formvarianter finnas, dock ingen med *-ksla* el. *dyl*. Det måste överraska, att Rietz från Närkes-Kil NV om Örebro nämner *ymta* 'idissla'. Uppgiften är efter allt att döma felaktig. Hembygdsforskaren kantor Marcus Larsson i Kil har efterforskat ordet både i socknens bergsbygd och på slätten hos olika generationer, men ingen vet om annat än *idissla*, som

¹ »Jag kan icke minnas, att jag någonsin stött på *imta* på Dal» (Lektor G. Bergman i brev). Lignell Dal 1, 111 nämner det dock därifrån (jämte *hjorta*), utan tvivel från norr (nordost).

² I det följande betyder UL '(uppgift meddelad ur) Uppsala landsmålsarkiv'.

till yttermera visso säges finnas i en gammal vallvisa från socknen ¹.

Södermanland: *idiksla* (-ä) tycks vara genomgående (T. Ericsson Srml. folkmål 94; G. Ericsson i Bidr. t. Srml. ä. kulturhist. 2, 67, närmast Åkers hd, Upmark Folkspr. i Södertörn 15). Hesselman synes (Uppland 2, 521) i Ljungbergs *dröpjar* från 1756 (Sv. spr. redighet 165) vilja se ett intyg om att detta ord tillhör eller förr tillhört inre sörmländska, särskilt då Strängnäs och Eskilstuna (L:s hemtrakt). Jag finner detta av dialektgeografiska skäl bra otroligt utan särskild bekräftelse ²; man märke också G. Ericssons uppgift från alldeles samma trakt.

Uppland: Bland äldre litterära uppgifter kan med säkerhet som uppländska i inskränkt mening räknas t. ex. *ijdisla* Schroderus 1639 och Lex. Linc. 1640 (Hesselman anf. st. 515). Med bestämdare ortsuppgift: Fjärdhundra: *id̄isla* Nora, *id̄isla* Ö. Våla (UL); Roslagen: *ed̄ik̄lla* Fasterna (Tiselius 57), *it̄ik̄sla* Vätö (Schagerström Ordl.), *æt̄ik̄llv* Bladåker, *et̄ik̄la* Harg (UL), *it̄ik̄la* Gräsö (Hesselman De korta vok. 104 n. 2); centraluppländska: *id̄īlla* Jumkil (UL), *id̄īlla* Skuttunge (Grip 33); n. Uppland: *it̄ik̄sla* (Hesselman i Uppland 2, 528), *it̄isla* Tierp, *it̄isla* Vestland (UL), *it̄ik̄lla* Lövsta (Hesselman De korta vok. 104 n. 2). Något överraskande är formen *it̄exla* hos Wollimhaus-Leijonstedt 1667 (Hanselli 5, 39). Förf. var född i Uppsala, men formen verkar nordlig eller östlig. Det bör

¹ Man frågar sig hur Rietz' uppgift skall förklaras; *ymta* är blott från en socken i n. Vrml. känt i denna form med bet. 'idissla' (s. 473 n. 3). Kanske åsyftade R:s meddelare 'idissla' i överförd mening: 'tjata om samma sak'? Eller det är en vilsekommen värml. notis?

² Stället utgör en sammanställning av besläktade ord: *dryper*, *dröpjar*, *dröplar*. I samma stycke nämnes också *idissla*: *äter*, *idisslar* (vilket nämligen s. 166 säges vara »af *id* och *äter*»). Detta ord ges i den genom Bibeln bekanta formen (se nedan s. 476).

då observeras, att L:s mor enligt Anrep skall ha varit från Börstil, som helt säkert tillhör *t*-området. *e* kan betyda *z*.

Västmanland: Rektor Sam Jansson står för att *idissla* är det genuina ordet »i så gott som hela Vstml.», och kan inte påminna sig att ha hört något annat. Herweghr *Idioticon* ger heller ingen avvikande form. Speciella uppgifter: från öster: *id̄isla* Tillberga, *id̄isla* Skinnskatteberg (kand. Sam O. Jansson); i centrum *id̄isla* Köping (UL); i väster *id̄isla* Lindesberg (Rektor S. Jansson), *id̄islv* Nora (UL) ¹.

Värmland: *imta* (resp. *imte*, *îmt*) tycks råda över den ojämförligt övervägande delen av landskapet: uppgifter finnas från Fryksdalen (Noreen Fryksdalsm. ljudl. 11 och Ordb.), Säffle, Finnskoga, Fryksände, Ekshärad, med tillägg att ordet överhuvud tillhör ö. och s. Vrml. (Fröken K. Wesslin) ². I litteraturen är ordet använt av Fredrik på Ransätt (Viser på varml. tongm. 35) och O. Stjerne (Hemfolk o. hemlåt 35; påpekad av Frkn Wesslin). I Dalby i norr har det formen *ômt* ³. Längst ned i sydost, i Visnum-Kil mot västgötagränsen, träffas dock *dröppja* enl. lektor G. Kallstenius, och från Nordmarks hd, i det inre närmast Dal, har Rietz 298 b *jorta*, vilken uppgift dock bör tas med försiktighet ⁴.

Dalarna: *id̄iɫla* (-a) Hedemora, Falun, *id̄ikɫla* St. Tuna (UL), *it̄äksla* Bergslagen (Levander Dalm. 1, 7), *it̄ækfa* [upp-tecknaren torde åsyfta ung. *ɫ* eller *ɫl*] Sundborn (UL), *it̄äksla* Bjursås (Magnevill i Sv. landsm. 1914); *it̄ästa* Öster-Dalarna, *it̄jersta* Väster-Dalarna (Äppelbo; båda Rietz 294 b), *it̄jüɫɫla*

¹ UL meddelar från Kila, Övertjurbo hd, ett *dröppja*, men betecknar uppgiften själv, efter särskild efterforskning, som »mycket oförklarlig». Den måste helt utgå.

² Bekräftas nu genom Kallstenius Vrml. sv. dial. 65, som har *imta* från Nyed och Färnebo hder. Från SV tillkommer här Gillberga (jfr n. 4).

³ Därför är möjligen själva uttalsformen *îmt* från Finnskoga tvivelaktig. Från N. Ny närmast S om Dalby ger nu Kallstenius anf. st. *ÿmt*.

⁴ Tillägg: Kallstenius anf. st. har därifrån *èmtø*!

Nås (Levander anf. st. 211), Transtrand (UL), tugga *i jässt* (väl fel för *itjässt*)¹ Rättvik (Rietz 761 a), *itjásstø* Boda (Hr J. Aspberg), *itjässta* Malung (Levander anf. st.), *itesstu* 'det som idisslas'¹ Vinäs (Därs.), *itásta* Älvdalen (*itæsta* Åsen, Noreen i Sv. landsm. IV. 2, 88), som av Levander anf. st. 212 skrives *itästa* (s. 211 uppges detta för Ovan-Siljans fögderi överhuvud).

C. Norrland:

Gästrikland: *itäkksla* (Hesselman i Uppland 2, 528); specialuppgift: *itäksla* Ovansjö i centrum (UL). T. v. vet jag inte om formen råder ända upp till gränsen mot Hälsingland.

Hälsingland: *järfva* [Wennberg] Allmogeord (1873), *jarva* Skog, *jarva* Hanebo (Säve enl. UL), *jarva* Alfta (UL), *jarva* Bergsjö (Sv. landsm. 1909, s. 53). Rietz 298 b uppper även *jälta* (d. v. s. *jætta* el. dyl.), vilket då bör vara från norr (jfr strax).

Medelpad (formerna där ej annat säges meddelade av fil. lic. D. Palm²): *järtä* Augustin Försök t. ordb. (1861). Från S: *jætrær* Attmar; mellersta delen: *jæmtær*, *jæntær* Stöde, *jæntær*, -ar Torp, *jæmtær* Borgsjö; från sydväst: *jærvar* Haverö; från öster *jætær* Njurunda, *jætær*, *jæntær* Tuna; från norr: *jætø* Indal och (med *a* → *a*) Liden.

Ångermanland: Från söder *jætæ* Nordingrå (Doc. Bucht; Hr J. Aspberg ger därifrån *jæste*, som visar förbindelse med helsingskt ljudskick och verkar mindre genuint), *jætæ* Säbrå, Stigsjö, Nora (J. Aspberg), *jætæ* åtminstone i delar av s. Ångml. (Doc. Bucht); *jætø* Multrå, Resele och Näsåker (*jæt*, m.) i

¹ Substantivbildningarna upptagas endast då jag icke har verbet belagt från samma ort, eller där de behövas för bevisföringen.

² Denne har reserverat sig med avseende på pålitligheten hos den obetonade vokalen. Mest uppges presensformer.

mellersta delen (UL); i norr *jettä* (varmed tycks åsyftas ungefär *jæt̄a*) Sidenbladh Allmogem. i n. Ångml. 50.

Härjedalen (samtliga former genom fil. stud. Ingrid Carlsson): från söder: *æt̄ə* (*æ* närmar sig *u*) Lillherrdal; från väster: *æt̄ə* Tännäs; från norr och öster: *æt̄ə* Storsjö, Överberg i Sveg, *jærvə* Älvros, mot Hälsingland; i det inre: *æt̄ə* (*æ* närmar sig *u*) Lindsäll, Hede.

Jämtland: *jerfwa*, *jelte* Abraham Burman början av 1700-t. (UL), *jerfwe*, *jälte* E. Sundberg Andersson 1729 (Sv. landsm. 1906, s. 61). Den yngre av de båda ordlistorna beror säkert av den äldre; om uppgiften sålunda reduceras till en, kan man våga säga, att *järva* är mycket misstänkt som jämtsk form. Med *jelte*, *jälte* avses säkert ung. *jät̄ə*). Vidare från väster: *jät̄* Åre (UL); från norr: *ôt̄* Lid Frostviken (Waltman i Sv. landsm. XIII. 1, 120, påpekat av UL); mellersta Jämtl.: *jät̄* Häggenäs (UL), *jät̄* (*a* närmar sig *a*) Föllinge (Hr E. Paulsson). Jfr Rietz 298 b.

Västerbotten: *jar̄t̄*, *järt̄* (!) Unander Allmogem. i s. delen av Vbottens län 19 (1857). Från söder mot norr: *jat̄* (*a* mot *æ*) Nordmaling (J. Aspberg), *jät̄* Vännäs (UL), Degerfors (Åström 36), *jært̄* Bygdeå, Nysätra (UL), Burträsk, Skellefteå (Lindgren 54), *jät̄* o. d. Lövånger Bureå, Byske (J. Aspberg)¹.

Norrbotten (formerna där ej annat säges genom Hr J. Aspberg)² från söder mot norr: *jærmt* Hortlax, Pite landsförsaml., Norrfjärden, *jaarmt* Neder-Luleå (Pihl Överkalixm. 1, 137), *jærmt* (*æ* altern. mot *a*) Över-Luleå, *jærmt* Töre (Rutberg Folkm. i Nederkalix 60), Råneå-Niemisel; *jeramt* Överkalix (Pihl anf. st.). Hit få vi då sannolikt också föra

¹ Dessa senare äro kanske en smula ungdomliga former med hänsyn till konsonantismen. — Från Vbotten är möjligen det *njärta* som blott anträffats hos Hülphers Linier och dagrar 91 (UL).

² Formerna i vissa avseenden kanske lite ungdomliga.

hjärmta (Fallerstedt 1756), *gärmta* (Renmark omkr. 1752), nämnda av Åström anf. arb. 5. De kunde dock vara tidiga vbottn. former (jfr nedan).

Lappland: *jǣt* Vilhelmina (J. Aspberg).

Det är av stort intresse att vi numer ha ett fsv. exempel också på *idissla*, nämligen *edizla* FSS h. 156, s. 532 (Cod. Ups. C 20), som där nämnes före *dröpia*. Formen torde ha vitsord för handskriftens lokalisering. I och med Bib. 1541 blir *idissla* så småningom det riksspråkliga ordet; det nämnes där 3 Mos. 11: 3-6 (Haren *idisslar* ock, men han är icke tweklöffuat). Som synes kan formen lika väl stamma från Närke som från v. Uppland. — I prosadikten Fröjas Räfst begagnar Fru Nordenflycht *tvätugga* (Utv. arb. 288). Om detta ord tillhör någon bestämd trakt, har jag inte kunnat utröna (huvudstaden själv, eller någon bygd i Vstml., där fru N. bodde under sin uppväxt?). I SAOB:s samlingar finns bara detta belägg på ordet.

Det ligger utanför min plan att behandla det utomsvenska nordiska materialet i andra fall än där det kan belysa de svenska ordens etymologi. Jag vill dock inte underlåta att ånyo påpeka vad jag framhållit i Festskr. t. Söderwall 143: att stora delar av det finländska dialektområdet, från Estland upp till (södra) Österbotten, känner *dryppja* (material har nu tillkommit genom Wessman Saml. av ord etc.), och att detta jämte andra ord-geografiska fakta tyder på ett götiskt inslag i den finländska västkustbebyggelsen¹. Detta uppslag har nu fullföljts med ortnamnsmaterial (namnen på *-måla*) av Ödeen Stud. t. Smål. beb.-hist. 478 f. Ett verb som kan sammanställas med *idissla* tycks inte vara vanligt i Finland (försåvitt ordböckerna här ge tillfyllest besked): Vendell har ett *däl* från Borgå och ö. Nyland. I nordliga mål träffas, såsom kan väntas, former som äro att direkt sammanställa med dem från (Vbotten och) Nbotten: *järmta*, *jämtra*, *järptra*, *jämta*, *järmtra*.

¹ Ett specialintresse kan det ha att notera, att även det från Vgtl. och Ögtl. kända *dröpla* (se s. 471) återfinnes i Österbotten (Rietz 100 b).

Alltså:

dröppja är inom Sverige helt knutet till Götaland, med en liten utlöpare i s. ö. Värmland.

idissla jämte biformer är ett typiskt svealandsord, som dock även tillhör Gästrikland.

tåista är det specifikt gutniska ordet.

jorta tillhör n. Bohuslän med öarna och åtminstone den ojämförligt största delen av (nu kanske hela) Dal.

imta, *ymta* är den värml. glosan, som åtminstone förr tycks ha gått något in på Dal.

örta, *orta* tillhör Härjedalen och nordvästligaste Jämtland.

järva träffas i så gott som hela Hälsingland, och går in i s. v. Medelpad och ö. Härjedalen.

järta med biformer träffas trol. redan i n. Hälsingland, tillhör delar av s. ö. och n. Medelpad, den vida övervägande delen av Jämtland, hela Ångermanland och Västerbotten; det går också in i Lappland.

jämta, *jänta* förekommer i delar av mellersta Medelpad.

järmta är den norrbottn. glosan.

Vissa för övre Dalarna specifika former fordra kommentar innan ett slags uppslagsform kan ges; de äro därför ej med i denna schematiska redogörelse för glosornas spridning.

Det synes mig lämpligt att före detaljdiskussionen fastslå vissa metodiska satser.

1. Det ligger nära till hands att vänta 'idissla' uttryckt med ett ord för 'tugga' el. dyl. jämte ett element som uttrycker upprepande.

2. Detta senare element får dock ingalunda betraktas som obligatoriskt och med våld pressas fram ur en form. Vi ha alternativt att vänta ord som i och för sig uttrycka att tuggandet sker envist, ihållande, ivrigt, oupphörligt osv. En sådan specifikation av handlingen kan väntas vara uttryckt

med en avledning av intensiv (ev. också pejorativ) innebörd, vilket visserligen kan komma nära det iterativa.

3. Ett begrepp som 'tugga', i sht 'tugga ivrigt' osv., kommer lätt i kontakt med vissa ljudhärmande ord. Sådana ha som bekant inte en fullt fast form, vars ändringar förstås blott genom ljudlagarna, utan de äro utsatta för ombildning, dels kanske genom förnyad konfrontation med »lätet», dels genom påverkan från eller sammanblandning med betydelsebesläktade, i sht även till formen liknande ord (jfr E. Noreen Ärtemarks. ljudl. 95, just om orden för 'idissla').

4. Utgångspunkten för betydelsen 'idissla' blir därför i de enskilda fallen ofta svår att säkert fastställa. Den kan väntas ibland vara ett slags gemensam nämnare för en grupp associerade ord, betydande t. ex. 'tjata, käxa'. Å andra sidan kan en sådan betydelse tvärtom ha framgått ur 'idissla'.

Nu till de enskilda ordens etymologi.

Det är sedan länge insett, att *idissla* innehåller det gamla *ið-* 'ånyo, åter'; så redan 1756 hos Ljungberg (s. 166), sedan Herweghr, Ihre osv. Dessa samma förf. låta slutleden höra till *äta*, och senare tidens metodiska forskare ha konstruerat ett **ið-ētilōn* (se t. ex. Tamms och Hellquists ordböcker). Men vi måste ta hänsyn också till formerna med *-ksla*, till en början åtminstone dem på *-iksla* (*-diksla*, *-tiksla* o. d.). Vid försöket att uppställa en utgångsform, stanna vi först inför *idissla* och *idiksla*. Båda ha stor spridning: *idissla* är både närkiskt, västmanländskt och västuppländskt, troligen med utlöpare i s. Dalarna¹, *idiksla* tillhör hela Södermanland, och om också just *-diksla* blott är sparsamt belagt i Uppland, har man att beakta spridningen av *-ksl* överhuvud ända upp i Gästrikland och Dalarna; ett sammanhang mellan *k*-formerna

¹ *-illa* får dock endast försiktigt användas som belägg för *-issla*; det kan nämligen i och för sig nog också vara < *-iksla*.

bör ju antagas om intet bestämt talar däremot. Att formen *idissla* är tidigare styrkt, kan knappast direkt andragas till dess förmån, eftersom vi inte kunna visa, att något av de gamla beläggen därpå tillhör trakt som sedermera visar *-ksl-*. Det fsv. exemplet måste däremot tillmätas stor betydelse. Detta *edizla* (s. 476) bör i första hand antagas återge *editsla* (e möjligen = *ɛ*), troligen med slutledsbetoning liksom alltså flertalet av de uppl. former som ha *e*, *ɛ* osv. i uddljud. *-itsla* kan knappast förstås som < *-iksla*; det är däremot ett naturligt förstadium till *-is(s)la*, vars prioritet framför *-iksla* då blir sannolik¹.

För detta *editsla* finner jag ingen annan rimlig förklaring än den, att det verkligen är < **ið-ētilōn*. Enligt Kocks teori för *i*-omljudet bleve det visserligen inte tillåtligt att antaga en utveckling *ētilōn* > **itla* (> uppsv. **issla*). Följa vi Hugo Pipping, bortfaller svårigheten. Men även om vi ej detta göra, torde vi efter v. Friesens undersökning i Rö-stenen i Boh. 141 ff. inte böra bestrida den antagna utvecklingen; den blir ett nytt exempel på att speciellt kort *e* omljudes genom det ä. *i*-omljudet även i kort stavelse². I **itla* bör man, såsom förr, se en intensiv- eller iterativbildning till *eta*. Stammen *et-* användes av ålder också om kreatur; jfr t. ex. *jata*, fsv. *iäta*, 'krubba', och gårdn. *Jät*, väl 'betesplats' (Lindroth Ur Värends hist. 35).

Formerna på *-ksl* böra säkert icke förklaras såsom innehållande ett hyperriksspråkligt *k*-inskott, såsom i *för reksten*, vgt. *vīksla* 'vissla' (Danell i Xen. Liden. 51) m. fl. Därtill är formen för spridd och för fast³. I stället är det fråga om

¹ Ovan har förutsatts att en utveckling *-iksla* > *-iλλla* (jfr s. 478 n. 1) > *-issla* vore i och för sig tänkbar.

² v. Friesen nämner *idissla*, men bygger intet därpå, »då etymologien ej är säker» (s. 152).

³ På en utveckling *-issla* > *-iλλla* > *-iksla* o. d. bör man då inte heller tänka.

inverkan av betydelsebesläktade ord med *k*. I åtanke kommer till en början *äksla* eller *jäksla*, styrkt t. ex. genom orsam. *æðlas*, älvd. *ækllas* 'gnata' (jfr no. dial. *jaksla* 'klippe eller hugge klodset eller uregelmässigt; hakke', = *jaksa* Ross), vgt. (Åse hd) *æksla* 'tjata, idissla' (om folks ihållande prat; meddel. av Hr J. Bohström). Dessutom bör nämnas det vitt spridda subst. **eksl-* 'oxeltand, kindtand': fisl. *jaxl*, no. dial. *jaksl(e)*, *jæksl*, vgt. *jæksla*, f. (Leander Ordb. ö. Holsljungam.), dälbom. *jäkksler*, pl. (Rietz 300 a), vrml. *jäkkschel* (Noreen Fryksdalsm. ljudl. 73), dalmål **jäxel* o. d. (Levander anf. arb. 1, 130), mdp. *jakl* (Bogren Torpm. 86)¹. Till någon del kan detta ord vara grundord till nyssnämnda verb. I varje fall bör litet varstädes, och även i Uppsverige, ha kunnat bildas såväl **ekslan* > **iksla* som **ekslön* > *jaksla*. Särskilt vid *äksla* (utan brytning) bör man emellertid kanske ha i åtanke det rätt spridda *äksa* i besläktad betydelse: 'omsäga ett och detsamma, gräla, sarga' Rietz 845 (Smål., Vgtl.). Stammen *äks-* är inte obekant på uppsv. område, vi ha t. ex. *äksta* 'retas' i Fasterna (Tiseliu 15). Men detta tillhör kanske egentligen en helt annan stam än den i *eksl-* 'oxeltand'². Därför är jag benägen att, för att förstå *idiksla*, främst hålla mig till påverkan från den senare stammen, från substantivet eller eventuella avledningar. Att fatta *idiksla* som en självständig sidobildning till *idissla*, är inte tillrådligt; de båda formernas likhet talar däremot, och ordgeografin åtminstone inte därför. — I vad mån *i* i *-iksla* härrör från *-issla* eller det påverkande ordet, låter sig inte säkert avgöra; skulle intet **iksla* ha funnits, är saken ju dock klar. — Med förlust av *s* i *ksl* har först blivit *k* +

¹ Redan Schagerström Sv. landsm. IV. 2, 84 jämför »fisl. *jaxl*» för att förstå *itiksla*.

² Jfr E. Noreen Ärt. 147 n. 3 och cit. litt. Men betydelsena kunna ha gått över i varandra.

lateralt $s + l$ (jfr Lövsta *itikkala*, Fasterna *edikkala*, Bladåker *ætikkallv*), därefter $k +$ enbart tonlöst l , slutligen *-ikla* (jfr Gräsö *itikkla*, så förklarar av Hesselman De korta vok. 104 n. 2, *etikkla* Harg).

Genom vad ovan sagts, yppar sig möjlighet att förstå också formerna med *-äksla*. Men det måste beaktas, att *ä* bara träffas i former med *t*: *-täksla* o. d. Däri kan ligga ett skäl att söka förstå *ä* och *t* samtidigt. Vi finna att formerna ifråga träffas inom ett enda sammanhängande område: Gästrikland och delar av s. Dalarna¹. Ordgeografin ger oss rätt att för *t* söka anknytning i övre Dalarnas sedan länge uppmärksammade, egenartade former med *t* (s. 473 f.). Bugge har (Sv. landsm. IV. 2, 88 f.) sökt förklaringen till dessas *-tästa* o. d. i ett **þøysta*, som skulle direkt motsvara gutn. *tåista*. Detta är uppenbarligen riktigt²; och det godkännes tydligen av Levander, då han (s. 211, 212) uppför vissa dalska former under »forndalskt *øy*». Vi ha här att peka på en av de intressanta, säkert icke tillfälliga överensstämmelserna mellan Gotland och Dalarna³. Men Bugge har säkert icke rätt när han tror att även *idissla* o. d. kan förklaras ur *þøys-*. Enligt min mening är det redan att gå honom för långt tillmötes att med Levander (s. 211) uppföra också de väst- och syddalska formerna på *-tjässla* under diftongen *øy* (i bd II Registret sättes nu också **itjösla*); de betraktas då som »enstaka» exempel på att denna diftong också där kan ge *ä*, fastän den »normalt» ger *ö*-ljud (s. 212). Mig synes det klart, att *-sla* berättigar

¹ Om Leyonstedts *itexla* se s. 472.

² Han låter detta **þøysta* vara uppkommet ur **þøyslta*, och **þøysla* (i *idissla*, jfr nedan i texten) en utbildning av *þøyja* 'smälta'. Man bör i stället tala om en *t*-utvidgning till no. dial. *tøysa* 'varme vand til drikke for fæet, lage et røre (tøysa) til det, røre sammen, søle'. Jfr finl. *dröppja* 'röra, tjockflytande oren mat' (Wessman anf. arb.).

³ Andra äro: tredingsindelningen, *R*-omljud, demonstrativpron. på *h*-. Vissa sådana företeelser ha dock större spridning.

oss att söka samband med (vissa former av) *idissla*. Allt synes mig — även geografiskt — lagt tillrätta för den lösningen, att *-sla* stammar från *idissla* och *t-* från **-tösta*. Det är just på vägen, resp. en av vägarna, mellan Gotland och Dalarna, som dessa hybrida former visa sig. Längst ifrån övre Dalarna, i n. ö. Uppland, har resultatet därvid blivit *-tiksla*, *-tislä* o. d. — här föreligger kanske enbart gutniskt inflytande —, närmare åt nordväst, även i Gästrikland, få vi därjämte *ä*-vokal. Detta *ä* tycks då vara lån från det dalska *-tästa* (< **-tøsta*)¹.

Det finns ytterligare vittnesbörd om detta, att de uppsvenska och de dalska formerna hybridisera därför att de kommit i kontakt. Att *i-* i **itösta* stammar från *idissla*, synes vara ett rimligt antagande. Mer påtagligt är dock, att *tj* i *itjässla* o. d. Nås och Malung sammanhänger med *tj* i *-tjä(r)st* Rättvik(?), Boda, Våmhus och — viktigt ur geografisk synpunkt — nedre Väster-Dalarna (Äppelbo). Men hur *j* sedan skall förklaras, vågar jag inte uttala mig om. Påverkan från annan glosa?

Former med *ī* i andra stavelsen av *idissla* bero på förlängning av kort vokal framför *s* + kons. (Grip Skuttungem. 93; jfr i viss mån Isaacsson Fjärdhundral. folkm. 54 f.). Men det norduppl. *-īksl-* är väl en kontaminationsföreteelse.

Med ovanstående tror jag mig ha belyst alla viktigare problem rörande *idissla*.

Behandlingen av *dröppja*, ä. *drypia*, har snedvridits av den fördomen att också det borde innehålla prefixet *ið-*. Man har rätt allmänt enat sig om att däri se ett **ið-rupjan* 'åter stöta upp'. Så Tamm, Falk-Torp, SAOB, Dansk Ordbog. Man

¹ Jag har övervägt två andra möjligheter för förståendet av *-ä-* i *-täksla*: 1. Påverkan av *äksla*, *jäksl-* (s. 480) även med avs. på vokalen. 2. Inflytande från det spridda ordet *täxla* 'yxa av visst slag' (jfr ärtem. *tækla* 'gnata o. d.' E. Noreen 146 m. m.). Men det vore då en tillfällighet att *-täxla* träffas just upptill Övre Dalarnas former.

har åberopat vissa västgerm. bildningar med *itar-* osv. och ett grundverb på *r-*. Den antagna förlusten av *i-* skall jag inte framhålla som avgörande instans emot tydningen. Betydelsefullare är, att den nord. stam *rup-* varmed man räknar, blott är känd såsom syftande på det speciella läte som höres vid rapning. Man bör inte förvillas av att *rup-* sålunda kan översättas 'stöta upp'; detta uppstötande är för en naturlig uppfattning av annan art än det ljudlösa vid idissling. Vissa säkra exempel torde nog finnas på en förskjutning från ljudhärmande betydelse till exempelvis '(ut)spy, kräkas', och därifrån är steget inte så långt till 'idissla' (jfr Hellquist i Arkiv 14, s. 38, 148, 176 f.); hela serien representeras nog av stammen i ags. *edrocian* osv. Här tyckes mellanbetydelsen föreligga t. ex. i lat. *erūgere*. Men *rup-* visar intet motsvarande. — En viktig motinstans mot den anförda härledningen kan hämtas därifrån, att vid sidan om *drypia* står substantivet *drop*. Detta kan tydligen inte betraktas som sekundärt i förhållande till verbet. Men det skall då bra starka skäl till för att däri se ett **ið-rupa*. Det enda rimliga synes vara att däri söka stammen i *drypa* och *droppe*. Detta hade redan Jessen insett (Etym. ordb.), senare har också Hellquist (under *drypa*) — såsom jag först efteråt finner — fört *dröppja* till denna stam. Men ingendera av dessa lämnar besked om betydelseutvecklingen. Även den formella sidan kräver några ord¹. *Drypia*, *dröppja* är, även från fsv., känt endast med böjningen *drypiar*, *-adhe*. Detta tycks böra betyda, att ordparet nomen-verb från början lytt antingen **dryp* — *drypia*, *-ar* eller *drop* — *drypia*, **drupti*. I förra fallet skulle det

¹ För den följande framställningen av de specialfrågor som äro knutna till *dröppja* har jag haft stort gagn av en diskussion särskilt med prof. Lidén, prof. B. Karlgren och lic. F. Liljeholm, i samband med uppsatsens föredragande i Filolog. Samfundet i Göteborg.

faktiska *drop* vara en gammal sidobildning till *dryp*, till vilken från början inte hörde något verb, i senare fallet skulle *drypia* först sekundärt ha fått sin enda kända böjning. Det nämnda *drop* förekommer särskilt i förbindelsen *tappa* (eller *mista*) *dropet*. Liksom alla övriga substantiv som sluta sig till resp. 'idissla'-verb, brukar det översättas 'förmåga att idissla'. Detta är nog blott delvis rätt. Allmogen själv torde i åtskilliga fall tänka sig *drop* som konkret objekt till *tappa*: 'tuggan som idisslas'. Därom vittnar åtminstone detta skånska ex. (Wiberg Bidr. t. ordb. 15): »Krägen togga drob: när doj *taba da* ['tappa det'] ble doj sjuga». Denna betydelse kan framför allt säkert styrkas från förbindelsen *tugga drop* o. d. i Skåne (se nyss ovan) och Blekinge, och däremot svarar fda. *twgghæ drwb* (Kalkar). I da. förekommer därjämte ganska tidigt *drøv*, i vissa sv. dial. ha vi likaså *dröp* (med slutet ö); dessa former kunna åtminstone delvis vara gamla och direkt representera ovannämnda **dryp* (vare sig nu detta är stamordet till *drypia* eller ej). — Det är inte så lätt att avgöra, vilken betydelse hos *drup-* som gjort att stammen kommit att användas om idisslingen. Jag har tänkt mig att utgångspunkten kunde vara *drop* i bet. av vad som i en finl. dial. kallas *dröppje-boll* ('den lilla »boll» som uppstötes vid idissling'); ty föreställningen om något i vätskeform behöver inte ovillkorligen vidlåda stammen. För antagandet av ett *drop* med konkret betydelse kunde väl åtminstone fsv. *lok* 'lock' åberopas. Och möjligheten av min tanke synes mig få stöd av tolkningen av *orta*, *yrta* nedan. Man har emellertid fäst min uppmärksamhet vid att tillvaron just av 'en halvsmält och halvflytande massa, en röra' vore ett väl så framträdande moment i idisslingen, och att detta låter väl förena sig med betydelsen av stammen *dreup*, *drup*. Kanske då nämnda »röra» betecknats med *drop* (*dryp*) och verbet egentligen be-

tyder 'arbeta med eller älta osv. »drop»'. Jfr materialet s. 481 n. 2 och s. 486 nedan.

När vi nu slutligen komma till de områden som använda helt andra ord än *idissla*, **(i)tösta* (o. d.) och *dröppja*, blir huvudspörsmålet, i vilken utsträckning dessa andra ord äro inbördes besläktade. Man har då åter att beakta både ordgeografien och det formella. Orden ifråga kunna nog synas alla ha något gemensamt, särskilt när man sammanhåller hela gruppen: *jorta*, *imta*, *örta*, *orta*. *järva*, *järt(r)a*, *jämta*, *jünta*, *järmta*; och de största likheterna synas ibland förena former som uppträda långt åtskilda: så boh.-dalbom. *jorta*, härjed. *örta*, nordjämtska *orta* och t. ex. vbottn. *järta*; eller värml. *imta* och nbottn. *järmta*. Det är berättigat att pröva sig fram med en antagen grundform. Men formerna få inte läggas på lingvistisk sträckbänk, särskilt därför att deras halvt onomatopetiska kynne ofta är påtagligt.

Lättast att komma till rätta med är på visst sätt *järva*. Ty detta synes nära återspegla en grundform. A priori ovisst kan det vara om denna haft *j*- eller *g*-. Frågan torde avgöras genom no. dial. *jarva* 'bevæge kjæverne i rask tygging' (sammanställningen redan E. Noreen Ärt. 95), sekunderat av t. ex. *jarpa* 'pludre', nisl. *jarga* 'gjenta paa en kjedelig og trættende maate'¹ (vbottn. *jarg* 'tugga på något segt' Rietz), no. dial. *javla* 'tygge, pludre', *jauvra* 'tygge langsomt og med møie' m. fl. Att efterforska stammens äldsta skick, lönar sig inte; *j* är »ljudmålande» (även pejorativt), och begreppet brytning bör inte dras in.

Järva har geografisk beröring med *järta*. Att det senare uppkommit ur *järmta*, har visats redan av Åström Degerforsm. 88 och Lindgren Burträskm. 54 (*rt* i st. f. *t* är bevisande). Kan då *m* i *järmta* vara = *v* i *järva*? Näppeligen. Vi få

¹ Så Torp. Blöndal upptar eget nog bara *jarg*, n., och *jargan*.

snarast antaga, att *järva* undanträngts av ett **järma* genom inflytande från sådana ord som nederkalixm. *jærm* 'prata, svamla', som just tillhör en hel liten grupp av nbottn. verb på *-ärm-*, vilkas betydelse alternativt är 'röra ihop, söla ned'¹. Och så har en intensivbildning trätt till². Denna har sannolikt från början slutat på *-tra*³. I Finland träffas *järmtra*, *järptra* (s. 476), och i s. Medelpad ha vi *järtra*. *Järmtra* förklarar bra även andra yngre former: det blir då dissimilation som vållat först **jämtra*, varav sedan genom anslutning till intensiver på *-ta jämta*⁴, *jänta* (kanske presensformer ock spelat en roll). Genom dissimilatorisk förlust av det andra *r* kan *jär(m)ta* förklaras, men här kan *-tra* direkt ha utbytt mot *-ta*, innan sådan eventuell dissimilation hunnit verka. — Alternativt kunde **järma* antagas vara en tidig sidobildning till *järva*, dock så, att deras geografiska grannskap ej varit betydelselöst.

Jorta — som också är vida spritt i Norge — har, liksom *dröppja*, blivit föremål för våldsamma rekonstruktionsförsök, för att fås att innehålla det för somliga nästan outhärliga *ið-* 'åter'. Falk-Torp 162 och Torp återföra det på **ið-ruht-*. Med rätta har detta avvisats av E. Noreen anf. st., som bl. a.

¹ Jfr då åter det s. 481 n. 2 nämnda finl. *dröppja*, f. 'röra, tjockflytande oren mat'. På no. dial. *gurme* 'æte jevnt og langsomt' har doc. H. Geijer fäst min uppmärksamhet.

² Hellquist (Arkiv 14, 37 f., 148 och Etym. ordb. 1236 b) låter *järmta* direkt utgå från (isl.) *jarma* 'bräka' (i nisl. också 'klaga, jämra sig'). Ordet finns som *järmas* från Vbotten ned i Mdp. i bet. 'jämra sig, beklaga sig, låta illa' (Unander Allmogem. 19, Rietz 296 a), och denna bet. har *järma sig* ända ned i Uppl. (Grip i Sv. landsm. XVIII. 3, 22). Finl. *järma* översattes av Vendell 'pladdra; knota, kälta; jämra, beklaga'. Ordet betecknar genomgående ett för starkt läte för att här bli tilltalande som utgångspunkt. Och sammanhanget med *järva* skulle upphävas.

³ Om intensiver på *-tra* se Hægstad-Torp LXIX.

⁴ Denna form bör alltså icke med Vendell och Torp direkt sammanställas med no. *jamta* (vilket för övrigt icke, som Vendell uppger, betyder 'idissla').

påpekar att åtminstone det fornvästnord. *jórt(r)a* bevisligen har gammalt \bar{o} ; detta visas av nisl. *jórtra*. Även sognemålens form förutsätter \bar{o} (Am. Larsen Sognem. 168 f.). Beträffande dalbom. *jòt̃a* finner N. det »oklart» om man bör utgå från \bar{o} ($\bar{ö}$) eller \bar{o} ; samma tvekan skulle förstås gälla den boh. formen. Jag finner ingen annan tillfredsställande lösning än att som utgångspunkt välja det likbetydande no. dial. *urta*, *orta*, som är väl styrkt »nordenfjells» och som har sin fulla motsvarighet på svensk sida åtminstone i Lidmålets *ót*. Stammen finns också tydligare, ty dit måste föras både norskt *yrte*, *ørte*, det senare bl. a. i Hedemarken (Ross) och Søndmøre (Leem No. maalsaml. fraa 1740-aari 244), och alla de härjed. formerna, av vilka åtminstone de med slutet \emptyset likaledes förutsätta y . Vi ha alltså ett *urt-* (*ort-*), som genom omljud visar *yrt-*, *ørt-*. Detta omljud tyder på att även detta verb, liksom *drøppja*, är denominativt. Det sökta nominet tror jag mig finna i det *urt*, *ort* (delvis *ørt-*), som jag behandlat SIOD 4, 175. Grundbetydelsen har där bestämts som 'något knubbigt och tjockt', och jag förde till denna stam bl. a. nisl. *urt* eller *ört(ur)* 'krickand', sv. *årta*, och det sv. fisknamnet *ort* (jfr *murt*, *mört*). Det passar emellertid ypperligt in i ramen för hela den anf. st. utredda gruppen av rimmande ordstammar, att även för *urt-* räkna med bet. 'liten rund och tät tingest'; man märke särskilt *kort-*, *kurt-* 'tall- eller gran-kotte; litet trådnystan; mycket liten sak' (s. 176), *knort* 'liten rundaktig och tät eller liksom sammanträngd tingest, liten knöl' (bl. a. i *äpplaknort*), *nurt-*, *nort-* i vgt. *noler*, pl. 'potatis' (s. 178), för att nu inte beröra andra avljudsstadier (*pert-* 'kula, klump' s. 178 ff. o. s. v.). *Yrta*, *ørta* förhåller sig till *urt*, *ort* i huvudsak som *drypia* till *drop*, och *orta* är en oomljudd biform (analogisk eller ej). — *Jórta* måste så bero på inflytande från annan stam, med ursprungligt \bar{o} . Som ex.

på ord som kunna komma i fråga nämner jag dalbom. *jòkla* 'äta med dåliga tänder' (E. Noreen 115) = no. dial. (Hardanger, Valdres) *jòkla* 'vælte maten omkring i munnen'; och nisl. *jóðla* 'jamsa, tala med tandlös mun'. (Dessutom är *jorta* på vissa håll utbildat med *-(t)ra*.) I Norge beröra formerna *ørta* och *jort(r)a* varann i själva verket lokalt så nära, att i S. Gudbrandsdalen ett mål har båda orden: »*örter*» om kon, »*joorter*» om geten (Ross 376 a). Denna lokala beröring passar ju bra till antagandet att *jorta* just utgår från *urta*, *yrta*. Det isl. ordet skulle väl visa att påverkningen är gammal¹.

Ovanstående innebär, att ingen gammal släktskap antages mellan *urta* o. s. v., *jort(r)a* å ena sidan och *jär(m)t(r)a* å den andra, en släktskap som man hittills sökt upprätthålla (t. o. m. Falk-Torp och Torp, tycks det², trots sin etymologi på *jorta*, varom ovan). Det är dock inte därför nödvändigt att förneka varje beröring mellan de bägge formgrupperna. Selbumålets (i S. Trondhjems amt) *ærtre* ser ut att vara en kontamination av det bl. a. jämtska *järt(e)* och de norska *j-lösa* formerna³; formens *-tre* bör inte föranleda sammanknytning särskilt med de norrl. kustformerna; ty *-tra* är rätt vanligt (jfr s. 486 n. 3).

Så återstår det vrml. *imta*, *ymta*, *ömta*. Noreen har (Fryksdalsm. ljudl. 11) direkt återfört det förra på *ymta*, varmed han menar isl. *ymta* 'omtala, yttra', = rikssv. *ymta* om något ('glunka') o. s. v. Hellquist Etym. ordb. 1236 uttalar sig inte om *imta*, blott om »sv. dial. och no. *ymta*, *ömta*, idissla».

¹ Är ett fisl. *jótr* 'kindtand' säkert, bör man naturligtvis ha detta ord i tankarna.

² De uttala sig direkt blott om *jorta-järta*.

³ Annorlunda Am. Larsen i Norvegia I, 177 (stället påpekat av prof. Lidén): »Oldn. *y* må — — på én eller anden måde forudsættes at være det oldn. udgangspunkt for vokalen i *ærtre*».

Med sv. dial. *ömta* avses tydligen Dalby-formen, med *ymta* säkert formen från Närkes-Kil; denna bör helt avföras, men kan nu ersättas med nordvrm. *ymt* från N. Ny (s. 473 n. 3)¹. Också Hellquist, liksom för övrigt tidigare Am. Larsen (Lyd-læren i den solørske Dial. 155), antar identitet med det nyss nämnda vanliga *ymta*, och åtminstone vid de sv. formerna torde ingen svårighet yppa sig därför². Betydelseutvecklingen är naturlig: 'tala otydligt eller antydningssvis, mumla' > 'mumsa' > 'idissla'. Men till *imta* för säkert ingen direkt väg från *ymta*. Vi få åter söka efter influerande verb. Och då ha vi att hålla oss till ord av samma slag som no. dial. *impa* 'oprippe, gjenta, især gjenta et ord for at gjøre bemerkninger derved' (vars ålder betygas av nisl. *impa* 'återkalla i minnet, påminna om'), med utbildningarna *impra* (med biformen *ympra*) och *impla*; no. dial. *imstra* 'tumble med, stri med, øve sig paa noget, gjenta för sig selv'.

Alltså har *imta* inga beröringar med de övriga svenska verben för 'idissla'. Också skjuter sig ju på svensk sida Dalarna, med helt andra former, emellan *imta* och de härjed. formerna. (Att denna kil med **itösta* inte är uråldrig, är nog möjligt.) Men inne på norskt område, utanför det no.-sv. *ymta-ömta-imta*-området, nå varann, som vi sett, t. o. m. det i Sverige än sydligare *jorta* och Härjedalens *örta*.

Oavsett de etymologiska specialfrågorna, blir vårt resultat alltså det, att vi få följande av varann från början helt oberoende grupper av svenska 'idissla'-ord: *idissla-idiksla*; **(i)tösta*; *järva-jär(m)t(r)a*; *orta-örta-jorta*; *ymta-ömta-imta*. Mellan grupperna har senare blandning skett på en punkt: *idissla-idiksla* och *(i)tösta* ha kontaminerats.

¹ Något norskt *ymta* 'idissla (om kreatur)' har jag ej träffat.

² Med avseende på no. *ömta* jfr Torp. Han antar korsning av likbetydande *ömta* (isl. *ómta*, nisl. *æmta*) och *ymta*.

On the Meaning of Early Teutonic Tribal Names.

By

R. E. Zachrisson.

The meaning of tribal names has given origin to much speculation. The earliest writers on the subject were as a rule not place-name students. They explained the tribal names from any linguistic root which happened to fit in with the recorded forms, often assigning to them abstract meanings, such as 'good', 'bad', 'glorious', 'sensible' etc., which go against all experience we have of the principles of actual name-giving. The primitive people, who were much more matter of fact than we are, are not likely to have spent much time on speculations over moral qualities of this kind. The origin of tribal designations is like that of local names to be sought in the topography of the place where the tribes were settled. Nevertheless there is one essential difference between early place-names and early tribal names, as far as meaning is concerned. The personal element, the name of the owner, which enters into numerous early place-names¹, is entirely absent in the *earliest* tribal names. Hieratic names, such as *Inguaeones*, *Herminones*, *Istaevones* may contain personal names. In historical times a whole tribe was often named after its king or leader, but such designations are of a comparatively

¹ A very early instance is *Wifflis-burg* (c. 260 A. D.), see Schütte, *Gottjod*, p. 164.

late date. By way of illustration we may compare the following pairs: *Dene* (tribal), *Scyldingas* (dynastic), *Ingwine* (hierarchical) — *Geatas* (tribal), *Amali* and *Amulingas* (dynastic) — *Franci* (tribal), *Merewioingas* (dynastic) — *Cantii* (tribal), *Oescingas* (dynastic) — *Eastengle* (tribal), *Wuffingas* (dynastic) etc.

As has been pointed out by various scholars, such as Much, Noreen, Viklund, v. Grienberger, Hirt, Kosinna and Langenfelt, the topographical element has not been sufficiently considered in attempts made to explain the meaning of tribal names. According to my views, all early uncompounded tribal names of Teutonic origin contain topographical elements. The only exception to this rule are names that simply mean 'men or confederates', such as *Suiones*, *Alamanni*, *Gewissi*, and perhaps also *Suebi* (according to Much, the river-name *Suebos* is a mere invention of Ptolemy's), *Semnones*, *Eruli* ('men'), and *Secgas* ('men'), (Lat. *socii*)? Nicknames, such as *Langobardi*, *Armalausi* etc., are later, and, as a rule, compounded.

From a survey of such early tribal names as are generally considered to be Teutonic it will appear (1.) that all names of this kind whose meaning is obvious are toponymics, (2.) that all doubtful cases likewise admit of a toponymic explanation¹.

Old tribal names of obviously toponymic origin are *Auiones*, 'island-dwellers', *Chaideinoi*, 'heath-dwellers', *Anglii*, 'people from a district called *Angel*', *Gautoi*, *Gutones* named after a river, *Gaut-* or Göta älv in Sweden, — on the relation between

¹ For detailed references to earlier literature, see Much in Hoops' *Reallexicon* and G. Langenfelt, *On the Origin of Tribal Names* (*Anthropos* Bd. XIV—XV, 1919—1920.).

Gautoi, and *Gutones*, see Wessén, *Studier*, p. 112 f. —, and *Vangiones*, 'meadow-dwellers'.

To the second and more doubtful class belong names which, with the greatest likelihood, can be associated with known geographical districts (see in particular, Wadstein, *Fil. Samf. i Göteborgs Minnesskrift*, 1925), such as *Teutones* (*Thythesysæl* in Denmark), *Kimbri* (*Himbersysæl* in Denmark), *Ambrones* (the island of Ambrum off the coast of Jutland), *Rugii* (*Rugini*, Bede), (the island of Rügen), *Sigulones* (Sillende in Jutland), *Chaloi* (*Hallæ* in Jutland), *Charudes* (*Harthæsysæl* in Jutland), *Vandali* (Vendsyssel in Jutland), the ultimate base probably being a word for a winding lake or water-course, as in Vendel, Vendle etc. in Sweden (see N. Lindqvist, *Bjärka-Säby* p. 444), *Burgundii* (Bornholm), *Frisii* ('those who live on [islands near] the sea-border', cf. Kelt. *Remi* from PK. **prei-mo*, Lat. *primus*) etc.

Various topographical terms are supposed to be contained in others, such as *Eutii* (a word denoting 'water'; cf. *Jut*, a lake in Sweden), *Chatti* (T. **hattu-*, 'hill?'), *Chauki* (T. **hauha*, 'mound?'). No convincing etymology has been suggested for *Æstii*, *Levonoi*, *Bāstarnæ*, *Salii*, which perhaps are not of Teutonic origin, at least as far as the names are concerned (cf. *Peucini*, a branch section of the *Bastarnæ*, named after the island of *Peuke* in the Danube, and the Saxon tribe *Wigere* (Worcester) named after a Keltic river-name (*EPNS*. IV. 20).

Varini is derived by Chadwick (*Origin of the English Nation*, p. 199) from the river-name Warnow in Mecklenburg.

Saxones is construed as 'rock-dwellers' by Langenfelt. Their early home may have been E. Holstein or Sweden, where *sax*, 'rock' occurs in many place-names (see Hellquist, *Etym. Ordb.*, 696).

Sciri may contain the common place-name element **skīr-*.

As the popular and probably original form for *Gepidi* is *Gibedi*, *Gebedi* (cf. also *Gefðum*, *Gifðum*, Widsith 60, Beowulf 2494), I take the base to be **Gēþipi*, the name of a locality, from the stem **geþ-*, **giþ-*, which frequently occurs in early Germanic topographical names (cf. Zachrisson, NoB. 1926, p. 51 ff.).

I explain *Quadi* as 'marsh-dwellers', from T. **kvaða(-ē-)*, (MHG. *quat* in the topographical sense of 'dirt', 'mire'), vast stretches on either side of the river March in Moravia being low and marshy. We may compare the English place-name *Quadring* (see Ekwall, *Pl.-ns in -ing*, p. 58) in the fen-district in Lincolnshire, and some of the names noted by Förstmann, *Ortsnamen* II. p. 503 (*Quathagen* 12). A derivation, with the suffix *-ra-* or *-pra*, seems to occur in MLG. *quader*, 'slime' (Woeste) (cf. ME. *Quadresse* 1136, *Quedgeley*, Glouc., low-lying, near a bend of the Severn). ME. *polder*, 'a piece of low-lying land', which also enters into place-names, such as *Powderham*, Devon, *Polders*, Kent, may, like MDu. *polre*, *polder* be a similar formation from *pōl*, »pool».

Ubi is derived by v. Grienberger (*I F.*, *Anz.* 32, p. 52) from *uba*, *uf*, 'under', 'over'. I take the name to mean those who live lower down the Rhine in comparison with the locality of the name-givers. A close English parallel is OE. *Yppingas*, 'those who live higher up', in place-names such as *Uppingham*, Rutl., *Uppington*, Salop, *Epping*, Ess., etc. (Zachrisson, *E. Pl.-names and River-names*, p. 8), which presuppose such earlier formations as *Uppi*, (cf. *Spaldas*, by the side of *Spaldingas*, an English tribal name derived from a river-name *Spalde*). Here may also belong *Obioi* (on these, see Much in Hoops *Reallexicon*) and *Ovinge* 1240 = *Oving*, Bucks, on a hill c. 500 feet high (cf. OE. *uf(e)weard*).

For *Franci* v. Grienberger (*IF. Anz.* 32, p. 51) postulates an adjective **franka* (from *fram*), with the sense of 'foremost', i. e. 'those who lived nearest to the Rhine' (cf. *Frisii* and *Remi*). If *Franci* is a comparatively late name, Much's interpretation, 'the tribe of free men', is, on the whole, more probable.

The sense of 'workers' for *Winnili* (Noreen) is very doubtful. Much (*Germ. Forsch.*, p. 56) suggests that the name is either a mere poetical formation or etymologically related to that of *Veneti*, etc.

I interpret *Fenni* (Tacitus) and *Phinnoi* (Ptolemy) as 'those who live in woodland on high ground', the base being a toponymic term *finn*, 'hill, hilly woodland', often used in the names of forests, as in Finne, Germany, Fyning in England (Sussex), and Finnveden in Sweden (Småland). T. *finn* goes back to IG. **qenn-u* from **gen-* 'to begin, to be pointed', as in N. Slov. *konica*, 'top', Ir. *ceann*, Welsh *pen*, 'head', 'top', which is also used in names for forest areas, e. g. Penge Wood, Surrey (from **Pening*), also called *Penceat*, OK. **Pencocaito* (cf. *finnaithe*, Jordanes = Finnveden). Here belongs also Sw. *finne*, 'a pimple', from **finnōn*. Details will be discussed in a special investigation.

According to my views *Danir*, 'Danes', means 'woodlanders' from O. Scand. *dan* (cf. OE. *dæn(n)*) in the original sense of 'wooded country'. Whatever the ultimate origin of OE. *dænn* (from **dan-ja*) = 1. 'wood(land, pasture)', (2.) 'lair of beasts', and OE. *denu* (from **dan-i*) = 'valley', may have been (cf. Zachrisson, *Acta Phil. Scandinavica* I, pp. 284, ff., and I. Lindquist, *NoB.*, 1927. pp. 106 ff.), it is a fact that OE. *dæn(n)* and Scand. *dan* are often found in early place-names in the sense of 'woodland', often on high ground. (cf. MHG. *tan*, g. *tannes*, 'a wood of fir-trees', OHG. *tan-esil*, 'wood-ass', MDu. *dan* in senses associated with 'wood').

To the instances of names of places containing OE. *dænn*, 'woodland on high ground', adduced in my paper in *APhS.* (I p. 288, n. 5.), I will add a few others, situated among the wooded downs in Sussex: Danehill (*Danehill* 1623, *PF.*) and Danehurst on the slope of a wooded hill, 300 f. high. *Dane hill* is referred to as a hundred in Sussex *IPM.* p. 159. — Highden, 'the high wood', on the slope of a high down called Highden Hill. — Danefold, 'the (sheep)fold in the wood', on a down. — Two places called Danhill are situated on the top of a down, close to two small copses or pieces of woodland. Near a third small wood on the same down is Hungerhill Barn. There can be little doubt that Danhill (OE. *dænn*), as well as Hungerhill (OE. *hangra*, 'wood on a slope'), means 'the wood on the down or hill'. Close Scandinavian parallels are Dannefeld, 'a wooded ridge', and Danefald, 'a place in a wood where trees are felled' (*NG.* IX, 131). On the other hand, places called Dean (East Dean, West Dean etc.) in the same parts of Sussex always have a situation that fits the sense of 'valley', whereas OE. *denn* is never used with this meaning at an early date. NE. den, 'hollow between hills', 'a dingle', is of a late date (1552 *NED.*), and is confined to Scotch. It is either a fairly recent sense-development of *denn*, 'woodland pasture, wood', or due to confusion with *denu*, 'valley'. With regard to OE. *dænn*, 'woodland pasture for swine' (this sense of the word does not occur in the Continental languages), I take the primary meaning to be 'wood', not 'a place trodden by swine' (Lindquist). In the sense of 'pasture for swine' (*pascua porcorum*), *dænn* is simply used as an equivalent to *dænbære*, 'a wood that bears or yields things suitable for pasture' (cf. the examples in Bosworth-Toller, Suppl: *þis synt þa denbæra on wealda ceorla den; Adjectis quattuor denberis Heahden helman hyrst* (both *den* and *hyrst*

mean 'wood') etc. When OE. *dænn* occurs in numerous *-ing* names (cf. my paper, p. 284), the sense 'settlers in or near places trodden by swine' is somewhat dubious, whereas the meaning 'woodlanders' has numerous parallels in all Teutonic languages. I may add that the sense, 'lair of beasts', never occurs in English place-names (cf. Mawer, *EPNS*, I, 2: 21).

Lindquist has consequently overlooked (1.) that *dæn(n)*, *dan* in early topographical use means 'wood', often on high ground, (2.) that *den*, 'valley' is merely a late local sense of *dæn(n)*. As a word that means 'a wood on high ground', cannot very well be connected with the root **den-*, 'strike', Lindquist's derivation of this whole word-group from **den-* 'strike', becomes doubtful. Besides, how is *nn* in MDu. and LG. *dan* (Lindquist, 108) to be explained, if the base is *den-*? OE. *dænn* = 'lair of beasts' and its Continental equivalents may, of course, be connected with **den-*, 'strike', if the primary sense is a place trodden by animals (cf., however, LG. *dan* with *nn* in this sense), but it may also be due to a sense-development of *dan*, *dænn*, 'a wood' (cf. Icel. *gren*, from *grøn*, 'fir-tree', with the sense of 'den of wild animals', not only 'den', 'hollow' [Lindquist], and Scotch *den* = 'valley', from *dænn*, 'wood').

After having given a brief survey of this whole word-group, with the stress laid on the toponymic meaning of OE. *dænn*, I arrived (*APhS*. I. 289) at the following conclusions: »The result of this investigation seems to justify the assumption that there existed a PG. root **dan(n)-*, from Sanskrit *danus*, *danva*, which is contained in numerous Germanic words meaning 'fir-tree, valley, wood, den' etc».

When I wrote my paper I unfortunately had not observed that P. Persson in his admirable studies, *Beiträge z. indo-germ. Wortforschung*, pp. 39—43, had dealt with this

word-group. His etymological investigations, on a very broad comparative basis, have given the same result which I had obtained from my toponymic studies, viz. that all these words and several others (OHG. *tenar*, 'flache Hand', Greek *θέναο*, 'Handfläche', 'Oberfläche des Meeres' etc.) are derived from the same root.

According to Persson, this root is IG. **dhen-*, **dhon-*, with the original sense, 'flach', 'Fläche', and with the following sense-developments: 'Fläche, Feld, Boden, Talboden, Tal, Waldtal, Wald'. Numerous convincing instances are adduced by Persson from various languages in support of this (pp. 41—43). We may also compare *finn* and other words for 'hill', with the sense of 'hilly woodland' (p. 494).

A sense-development from 'expanse of land' to 'valley', 'den' is by no means improbable. To the instances adduced by Persson (*op. cit.*, p. 41) we may add the following words from the root in Latin *trahere*, *tractus*: Swed. *trakt*, Da. *tragt* = 'country', O. Slav. *draga*, 'Tal', N. Slav. 'Furche in Wiesen', Norw. dial. *drog*, 'Weg eines Tieres', 'Tälchen', O. Norw. *drôg*, 'Streifen, langgestrecktes Geleise' (Torp in Fick's *Wb.*, p. 210 f.). At the same time, it is not improbable that the notion of something curved may have been inherent in the IG. root **dhen-*, **dhon-*. Greek *θέναο*, 'Handfläche', also means 'Vertiefung im Altar zur Aufnahme der Opfergaben' (Persson, p. 40). The same connotation appears in Sanskrit *dhanus*, *dhanva*, 'Bogen', as well as in *dhanus*, 'Sandbank, im Wasser hervorragendes Festland, Insel' (cf. *Danmark*, used in Sweden as the name of small islands often — or always? — with wood on high ground), by the side of *dhanus*, *dhanvan-*, 'trockenes Land, Wüste', as well as in the meaning of several Teutonic words belonging to this group.

With regard to Teutonic languages we have consequently

to reckon with a root **den(n)- *dan(n)-* (*nn* from *nw-*, cf. also my paper *APhS.*, p. 291, n.), meaning 'expanse of land — sometimes wooded — flat, hilly or low'. To OE. *dæn(n)* in toponymic use the notion of woodland is invariably attached, and this is probably also the case with O. Scand. *dan* in place-names, as was assumed by Noreen (*Spridda Studier*, 2, 138 ff.). Danviken, Dannemora, Danderyd, and Danmark (near Upsala) are all situated in wood-land. Dannemora is a large district with wood on even ground. Danmark is on rising ground. Early forms of Danderyd show that the first element is *dan-*, with the Teutonic suffix *-und*, which has a collective meaning. Danderyd means the clearing in the forest district. In none of these names can *dan-* have the meaning of valley. To judge by the maps I have consulted, Danåsen, where, according to Lindqvist, *dan-* means 'Niederung', is also situated in wood-land, and is consequently a Swedish parallel to Dannefeld in Norway and Danhill in England.

I am well aware of the many difficulties involved in an interpretation of these early tribal names, but the topographical meanings which have been suggested are certainly much more plausible than abstract notions, such as 'bad', 'splendid', 'stupid' etc. or occupative meanings such as 'swordsmen', 'workers', 'huntsmen' etc.

My thesis about the prevalence of the toponymic type is much easier to prove in the case of less obscure tribal names recorded at a later date. As has already been pointed out by Langenfelt, all the early tribal names mentioned in Jordanes' description of Scandinavia (551 AD.) have been interpreted as toponymics (cf. Svensson, *NoB*, 1917).

We moreover possess an English geographical document from very much the same time, The Tribal Hidage, where 27 tribal names from the central parts of England (the

greater Mercia) are enumerated. All these names are toponymics. Out of 10 uncompounded names, at least five are derived from river-names. The survey was made c. 670, but the majority of the names undoubtedly go back to the time of the Anglo-Saxon Conquest of England, i. e. 450—600.

The fact that as late as the Anglo-Saxon Conquest of England the invading Teutons still continued to form tribal names exclusively from designations of localities, names of places, rivers and mountains, in conjunction with the absence of any safe cases of a different provenience, goes far to prove the correctness of the thesis I have proposed in this brief onomastic survey. With the exception of *Suiones* and names of a similar or identical meaning ('(free)men', 'confederates'), all early uncompounded Teutonic tribal names are of geographical origin. In order to account etymologically for these names we have to look for linguistic elements which are also used in place-names. For such purposes it will not suffice to examine the local names of a limited geographical area; the whole field of Teutonic local nomenclature will have to be investigated, due regard being also paid to the possibility that the names of some early Teutonic tribes may contain words of Keltic origin.

In accordance with my premises (p. 491), I have only included in this paper those Teutonic tribal names which are uncompounded and which are well evidenced in early classical sources.

Adam of Bremen's Hiring.

By

Per Wieselgren.

In the »Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum» (ed. Schmeidler p. 84) the following somewhat mystifying statement is made: »Anglia, ut supra diximus et in Gestis Anglorum scribitur, post mortem Gudredi a filiis eius Analaph, Sigerih et Reginold per annos fere C permansit in ditioe Danorum. Tunc vero Haroldus Hiring filium cum exercitu misit in Angliam. Qui subacta insula tandem proditus et occisus est a Nordumbris.» As for ms. variations there is nothing of importance to note, only the words 'cum exercitu' being left out in the C group of manuscripts.

Now it is easily proved that there are grave errors in Adam's statement. His words 'ut supra diximus' refer to a former passage (p. 43), reading thus: »In Angliam quoque miserunt (*viz.* Nortmanni) unum ex sociis Halpdani, qui dum ab Anglis occideretur, Dani constituerunt in locum eius Gudredum. Is autem Nordimbriam expugnavit. Atque ex illo tempore Fresia et Anglia in ditioe Danorum esse feruntur. Scriptum est in Gestis Anglorum.» The question to be answered, before we may take a step further, is of course: When was the death of this Gudred? At this point in his History Adam's narrative is dealing with matters belonging to the end of the ninth century. And in the writings of Simeon of Durham, who seems to have somewhat specialized in Northumbrian affairs,

we find some notices about one Gudred, who is evidently the same as the one mentioned by Adam and the year of whose death is said to have been 894 (*vide* Arnold I: 71; II: 92). Also Analph, Sigerih and Reginald are discussed by Simeon. Adam thus must have meant that Hiring came to England nearly a hundred years after 894, though his »Gesta Anglorum» cannot have been Simeon's work nor the Anglo-Saxon Chronicle which does not mention Gudred¹ at all.

However, there is no possibility of placing Hiring or any other Danish invader in the time Adam wants until the arrival of Svein with the Forked Beard. To his doings Adam later gives attention. From the final conquering of Northumbria in the fifties until the new raids in the nineties England enjoyed peace and was left untroubled by the Vikings. You may read the chronicles trying to find an opportunity to place Hiring or trace his doings and his name, but without any result. There is total silence about him. The standard record, the Anglo-Saxon Chronicle, which in the time between 923 and 955, as is shown by Robinson (*The Times of St Dunstan* p. 18), is a rather meagre and not quite contemporary source, must from then onwards again be regarded as first class. Such a warlike expedition as Adam wrote about would not have passed unmentioned, had it really taken place. As these reliable and thorough annals say nothing to throw light upon Adam's Hiring and as none of the later chroniclers know anything about him, we certainly cannot claim his existence in England at the period wanted by the old scholar.

Are we, because of this, totally to disregard Adam's mysterious prince, or shall we try to find him by the aid of sources that would give us no help when we wished them to do

¹ G. is also mentioned by Aethelweard and in the anonymous 'De primo saxonum adventu'.

so? I think it would be a little unjust not to give Adam a chance, especially as his notable weakness is chronology. Therefore Hiring may have existed, though at another time than he is said to. That method of clearing up things has indeed already been adopted by some writers. Lappenberg (*v. Geschichte von England I: 392*), Green (*Conquest of England p. 262 f., 289 f.*) and Schmeidler (note on p. 84) have all identified Hiring with one Hyric or Eric of Norse origin, who is mentioned in most chronicles as a chieftain of Northumbria about the time of 950. Curiously enough not even Schmeidler tells his readers that this identification is only a conjecture contrary to Adam's chronology and disregarding the usual identification with Eric Bloodaxe of Norway, which has been so much better proved. It may be worth our while to look up the wording of the old chroniclers upon this matter, so as to see what grounds there may be for the opinion adhered to by Schmeidler.

1. The Anglo-Saxon Chronicle, being still at this time somewhat scanty, reads thus: »An. DXXX. XLVIII. Her Eadred cyning oferhergode eall Nord-hymbraland, for þem þe he hæfdon genumen him Yryc to cyninge» (D recension). The chronicle then states that, when the Northumbrian 'Witan' understood this, they forsook Eric and made compensation for the deed to king Eadred. And then a few years later it goes on: »An. DCCCCLII. Her Nord-hymbre fordriþan Anlaf cyning and underfengon Yric Harolder sunu» (E and F recensions), and finally, this time in both D, E and F:

»An. DCCCC. LIV. Her Nord-hymbre fordriþon Yric and Eadred feng to Nord-hymbrarice.» (*Monumenta Historica Britannica* ed. by Sir Thomas Duffus Hardy p. 388—389).

2. Florence of Worcester states under the year 949 how the Northumbrians swore an oath of fidelity to king Ed-

red — »sed non illam diu tenuerunt. Nam quendam Danica stirpe progenitum, Ircum nomine, super se regem levaverunt». In 950, he goes on to tell, king Eadred harrowed Northumbria, burnt a monastery built by Bishop Wilfrid and at last made the Northumbrians so afraid of him that — »Ircum, quem sibi regem praefecerant, abjecerunt» (Monumenta 574—575).

3. Simeon of Durham. »Anno DCCCCXLVIII. Edmundus rex occisus est et frater ejus Edredus regnum suscepit, cultor justitiae et pietatis. Moxque Northumbriam circuiens totam possedit, sed post juratam ei fidelitatem Northymbrenses quendam Danum, Eiricum, praefaciunt regem» (Arnold II: 94). But in 950 Eadred won the country back. On page 196, also in the second volume, Northumbrian history is again referred to: »Ultimus regum provinciae illius fuit Eiricus, quem Northymbrenses, violata fide quam regi Eadredo juraverant, sibi regem fecerunt. Quare offensus rex jussit ut tota provincia funditus vastaretur. Illico Northymbrenses, expulse rege suo atque occiso a Maccus filio Onlafi, juramentis et muneribus placaverunt regem Eadredum, comissa provincia Osulfo comiti. Qui postea regnante Eadgaro socium accepit Oslacum».

4. Henry of Huntingdon. Henry first tells us how Eadred conquered Scots and Northumbrians but, having gone back to the southern parts of his kingdom, could not retain his power. The Northumbrians went under the sceptre of Anlaf, who reigned four years¹. »Quarto autem anno, solita infedilitate utentes, Nordhumbri fugaverunt regem eorum Anlaf, et susceperunt Hyrc filium Harald in regem: sed ille iterum brevi tenuit regnum.

Edredus rex eximius, VII anno regni sui, receptus est ite-

¹ In reality the (second) reign of Olaf was just at the beginning of the forties (v. Chronicle, Simeon etc.).

rum in regno Nordhumbre; gens namque patriae illius dominum diu non perferens unum, tertio anno regni sui Hyrc filium Haraldi ut leviter acceperat, leviter abjecerat, et regem Edredum ad se sponte vocatum regni sede reponunt» (Monumenta p. 746—747).

5. Gaimar also has the story about Anlaf Quaran who —

»Norhumberland seisi e frist:
 Ne trovat ki li defendist.
 Treis anz la tint icil Daneis;
 Puis l'enchascèrent Norhumbreis.
 Iric le fiz Harold receurent:
 Del fiez tenir, bien l'asurent.
 Dous anz regnat en cel regné:
 Donc el' tierz an, l'en unt dechascé.
 Edret idunkes la receut:
 Mes d'iloc a un an morust» (Monumenta p. 808).

6. Matthew of Paris. This writer first copies a bit from Florence of Worcester, but then goes on: »Anno Domini DCCCCL. Rex Eilricus in quadam solitudine quae Steinmor dicitur, cum filio suo Haerico et fratre Reginaldo, prodicione Osulfi comitis, a Macone consule fraudulenter interempti sunt, ac deinde in partibus illis rex Eadredus regnavit» (Luard in The Rolls Series, p. 458).

7. Flores Historiarum. These are copies of Matthew's writings, cf. in casu Luard's edition, p. 503.

8. Roger of Hoveden. Copies Florence and Simeon (Stubbs p. 56—58, The Rolls Series).

As for historical value the Chronicle is even at this time 'hors de concours'.

Then follow, roughly speaking, Florence and Simeon as a second class, and then the rest as third to fourth. But even Simeon has been using Florence.

It is not difficult to see what in these old records has put Lappenberg and his followers on to Hyring. It is firstly the spelling in some mss., where an *h* is put at the beginning of the name, secondly the remark made by Florence and repeated by Simeon that Eric was »Danica stirpe».

Now it is, mildly speaking, rather daring to conclude that if a viking of the tenth century is called a Dane by an English chronicle, he couldn't have been from Norway. Of course he is to be considered a Dane normally, but if, as here, there is strong reason to say he was a Norwegian, there is little to prevent us from saying it. Most vikings and raiders in England were Danes, and if now and then people mixed in, who belonged to another Scandinavian country, one may rest assured that the difference at this rather early period was scarcely felt by their victims. Now we know for certain that the Norwegian Eirik ruled in York in Northumbria, because there is a source still more contemporary and more initiated in Norse matters than the chronicle which tells us about it, *viz.* the Head Ransom Poem by Egil Skallagrímsson and the Arinbiörn Lay by the same author. The sagas also tell us that Eric went to England and obtained Northumberland, though they declare that he got it from King Athelstan, which cannot be correct, or, at least, is very improbable (*v.* Koht against J. and F. Jónsson in the 'Norsk Historisk Tidskrift' 1924 and myself in the 'Svensk Historisk Tidskrift' 1928). The description of Eric's death as given by Snorre evidently refers to the same person as Simeon and Matthew dealt with. Cf. about this Collingwood's paper: »The Battle of Stainmoor in Legend and History», Kendal 1902. Instead of quoting Matthew, Collingwood cites Roger of Wendover, having probably used some older edition attributing the tale to him. In the Rolls Series Roger's real work is stated to begin at a far later date. Pro-

bably Lappenberg and Schmeidler had made themselves too little acquainted with Old Norse literature to remember the necessity of placing Eric Bloodaxe in England. Sweet tried to divide the honours between both, making first one and then the other reign for a time, but that method is not fortunate, its results being rather improbable. And all the sources clearly regard Eric as one and the same person. Further one must say that the remarkable interest taken in Eric by all the chroniclers¹ shows him to have been a person of much significance and that he is much more likely to have been a king in exile than a princeling completely unknown in the literature dealing with his home country, except for a small notice in Adam's work.

If one must needs say that the English annals cannot help Hiring to an existence of his own, nevertheless all the possibilities of throwing light upon him are not thereby exhausted. He might be a mistake for the Norwegian king, an example among many others of Adam's rude knowledge of Norse history. This is made more probable by the fact that just before mentioning Hiring Adam makes some very faulty statements about Norwegian history, and the names of both parents being the same, Harold, it is of course possible that Adam studying his 'Gesta Anglorum' mixed the two royal parents together in his mind and made Eric, who was in reality the son of the Norwegian, the son of his Danish namesake. But in spite of this possibility I do not think such an explanation is sufficient. Why in that case should Adam call him Hiring? Where should he have got the *n* and the *g* from? It is true, we do not know the Annals used by Adam, but if the name had been spelt Hiring there, why don't we meet that spelling a single time

¹ William of Malmesbury, whom I have not had an opportunity to look up, has, says Collingwood in the paper referred to, also a short notice about Eric.

in any of the other chronicles, and why on earth should the lost chronicle have called Eric Hiring when all the other annals have clearly caught the right ending? And suppose Adam did not take the name from the English year-book, but in spite of his words got hold of it in Denmark, why shouldn't he be able this time to reproduce a name correctly which he had proved himself capable of understanding in other cases (Hericus or Herich are used several times of Swedish kings)? No, if there should be any possibility of sticking to Hiring as the real form without considering its bearer purely as an invention, I should much prefer that solution, and, indeed, there is such a possibility.

Looking at the name itself it is evidently a real one and not corrupted. *Hringr* was not an unusual Scandinavian name and when latinized it would naturally become Hiring. Hiring is also to be found in Middle High German heroic poetry, for it is the name of one of the warriors of the 'Niebelungen Lied'. The Icelandic translation of Adam's words to be found in the 'Fornmannasögur' XI: 418 (*v.* also the *Flateyjarbók*) lets it be *Hringr* once more.

Now it is most probable that the old churchman did not latinize (or germanize) the name himself but took it out of the annals he calls 'Gesta Anglorum'. His own words seem to make that conclusion necessary, and had he heard the name in Denmark perhaps he would not have rendered it with Hiring, *h* in the Danish dialect being probably then no longer pronounced before another consonant. Where then could Adam have found his Danish prince Hiring, who conquered the island and then died? We have already seen that it could not possibly have been where it ought to have been; the impossible period was indeed of such long duration that also Adam's remark about Hiring as a son of Harold Bluetooth became very ques-

tionable. If Harold at his death about 986 was somewhere in his seventies, it is hardly possible that a younger son of his should have been more than a child at about 950. Lappenberg, Sweet and Schmeidler do not seem to have given any regard to this matter.

But if Hiring is to be sought for at a still earlier period than about 950, one clearly must give up also this part of Adam's statement. Hiring must be descended from one of the earlier kings. One nevertheless does Adam more justice in that way than by ignoring him totally. But no English annals known to us can help us. Only by putting together information delivered by an Irish and an Icelandic source it becomes at last possible to get some hold of the position.

The Irish Annals of Clonmacnoise, bringing many good and trustworthy historical notes, assure us that in the battle of Brunanburh (the place is here called 'the plains of Otlyn') the king of Dannach's (Denmark's) own son fell.

We *know* of only one Danish prince who came to England at that epoch without our being able to tell neither where nor when nor putting him in his right place, and that is Hiring. We have no idea whom the Annals mean, if they should not mean Hiring. Thus it seems rather a good possibility that the two princes should be identical. For even if it is uncertain that 'Denmark' really must signify that country and not for instance Norway, and even duly regarding the fact that Denmark was perhaps still not wholly united at the time of the Brunanburh battle (937), so that the prince who fell there must not necessarily have belonged to the same family as Harold Bluetooth, we still would know of nobody else but Hiring to give us the name lacking¹ in the Irish annals. And

¹ Haliday, who was the first to combine the Annal with Hiring of whom he had learned something from Langebek, made, as already pointed out by

as the homely Scandinavian sources are richly enough informed about personages of note in the tenth century they, on the other hand, would have been unlikely to forget everything concerning an important expedition such as that of Hiring, if it had really taken place. I therefore conclude that Adam has mistaken two different happenings the one for the other: the death of a rather unrenowned Danish prince Hiring in Northumbria¹ 937 and the warfare of Hyric, son of Harold, in Northumbria about 950. That the supposed name of the King of Denmark's son was in reality Hiring, is made more probable by the Icelandic saga of Egil Skallagrimsson. For it tells us about a chieftain called Hringr, who fell at Brunanburh. The details given by the saga as to Hring's personality do not connect him with Denmark but with Wales, and he is also said to have a brother earl and colleague Aðils. But surely no trust can be put in this romantic story. One must only remember the fact that the family sagas seldom fabulized out of nothing. No *connoisseur* is apt to believe that Hringr should be wholly imaginative². From the first there must have been something to back him in reality, out of which the art of fiction could alter him, so that finally he had become quite another personage than his older self. And the last thing that would be altered would be the name. I therefore think it probable that the Hringr of the Saga, as supposed by Haliday, was originally one and the same person as the prince slain at Brunanburh. And if Whistler

Collingwood (Saga-book of the Viking Club II), the mistake of giving to the dead prince the name of Imar, which in the Annals belongs to another person. The Annals are difficult to get hold of, but I once had accession to a copy in the Oslo University.

¹ The site of the battle probably nowadays lies in Cumberland, but in old times Northumbria was more extended.

² These earls are also mentioned by Egil in a *lausavísa* and the name Aðils there is given more correctly as Aðgils (Eactqisl).

is right in tracing the supposed brother Adils back to a historical Welsh warrior (Saga-book VI), the fictitious Hring's local origin is sufficiently explained. That the historical prince of the Annals had mixed himself up with the Celts, though much more probably in Ireland than in Wales, may be taken for granted. Why else should the Irish annals, with its so spare notices upon English happenings, have mentioned him?

Our arguing thus has been:

1. Adam must be wrong and especially in his chronology, because all the English sources, among which is the contemporary and richly informed Anglo-Saxon Chronicle, deny any knowledge of the man and the war Adam writes about, though they take great interest in Northumbrian matters.

2. Neither Lappenberg-Schmeidler's nor Haliday's conjectures are acceptable.

3. Only by taking them together, or, rather, by accepting half of both explanations Adam's statement will be understandable.

Adam, then, I should say, has read either English (Northumbrian) annals lost to us¹ and bearing possibly the title of 'Gesta Anglorum', or he has read a little here and a little there in different chronicles using his words 'Gesta Anglorum' as a common rubrication for writings about English history. Or, and this is perhaps most likely, he has read nothing at all, but got his knowledge by way of verbal information. Then when he later wrote his great History he thought it fit in connection with Harold Bluetooth's time to make a small digression upon Norwegian happenings and upon the Danes in England, but these matters did not interest him very much and so he did not trouble to refresh his faulty memory. The result was a frightful web of mistakes and half-

¹ Cf. Schmeidler, p. LIX—LX.

truths. The Norwegian ones couldn't do much harm, because one could easily do without Adam there. But the Hiring episode has worked more confusion.

For the principles of historical criticism mistakes like these are not without value. In old northern history it occurs, now and then, that older foreign sources contradict younger Icelandic ones. Before preferring the older, then, one will have carefully to investigate whether possibly the so much greater interest taken in old Norse history by the Icelandic sagas and their general familiarity with Scandinavian conditions may not have enabled them to get better hold of the truth than foreigners who perhaps did not understand the language, who could not compete with the Icelanders as to critical ability and common sense, who represented another civilisation and who looked upon the peoples of the North as barbarians, in whom interest was mostly to be taken with regard to their behaviour towards Religion. And from such an example as that of Adam's Hiring one might learn another thing, namely that the mistakes made by scholars are still worse to correct than the fictitious alterations or falsifications of truth that are to be found in the narratives of unlearned people. For the latter follow unknowingly certain rules and schemes which will be understood by comparative study, whereas the former are often as impossible to disentangle with certainty as that which has been the subject of this little investigation.

En naturnamnstudie.

Av

Bengt Hesselman.

En seglare som färdas norrut längs stora segelleden mellan Tröndelagen och Lofoten får bland andra naturens under också uppleva anblicken av ett högt, brant fjäll med ett stort hål midt i fjällväggen, genom vilket dagen lyser. Fjället ligger på en liten ö i södra Helgeland, i det nuvarande Nordlands fylke, Brønnö härad och socken. Redan på flera mils avstånd fångslar det uppmärksamheten genom sin egendomliga form. Då man kommer närmare framträder så småningom den stora klyftan i fjällsidan och på en viss sträckning av fjorden avtecknar sig den ljusa himmeln genom hålet, först som ett vitt streck i den mörka väggen, därpå blir öppningen större och rundare, tills den slutligen försvinner som en liten, lysande punkt. Fjället, som kallas *Torghatten*, är 251 meter högt över fjorden. Vid en höjd av 125 m. är det genomborrat av hålet eller tunneln, som är 165 m. lång och 12—18 m. bred och har glatta och delvis lodräta väggar. Höjden inne i klyftan växlar från 20 till 70 meter.

Ön nedanför fjället är låg och flat. Här ligger en gård, som ofta omtalas i fornsagorna och som var säte för en berömd hövdinga-ätt.

I turisthandböckerna och andra topografiska källskrifter betecknas *Torghatten* som »en av de mest bekjendte Seværdigheder i Nordland». Folksäggen har ännu i våra dagar mycket

att berätta om fjället och om uppkomsten av den märkvärdiga klyftan.

'Hestmanden' på Hestmandøen, ett fjäll av likaledes märklig form längre norrut vid kusten, giljade till Lekamøen på ön Leka söder ut från Brönnö. Men jättinnan besvarade ej hans kärlek. I vredesmod sköt han en pil mot henne, men en annan jätte, hans medtävlare om hennes ynnest, kastade sin hatt i vägen och pilen genomborrade hattkullen. I samma ögonblick

gick solen upp och allt förvandlades i sten. Pilen är en bautasten som står på en av öarna.

I Nordlands Trompet från slutet av 1600-talet skriver Petter Dass om Torghatten:

Ved samme Landstrækning og Klipper er sat
 En Fierding fra Brøndøe den store Torghat,
 Som seer med usovendes Øye;
 Og aldrig saae Argus med sine saa klart,
 Alt havde hand hundred' til hundred' bevart,
 Hand sigtet og aldrig saa nøye.

Og det er den Klippe med mærkelig Top,
 Som haver for andre paa sættet sin Kop
 En Hat udaf Kampen hin haarde,
 Hvor under hun haver sit Øye heel kiæk,
 Som aldrig av Søvnens kand giøres Afbræk,
 Ey heller tilluckket kand vorde.
 Thi Gud af Naturen saa dannet det har,
 At midt giennem Klippen staar aaben og bar
 Et Hul moxen rundt til at skue;
 Der skinner igiennem baade Himmel og Dag,
 Der finder de Fugler saa sikker et Tag,
 Og Gieden saa rolig en Stue.

Sägnerna och Petter Dass' skildring äro belysande för det starka intryck fjället Torghatten måste ha gjort och de föreställningar som väckts till liv i folkfantasierna av det enastående naturundret. Med avseende på den språkliga förklaringen av namnet, som här närmast intresserar oss, är det tydligt nog vad som har åsyftats med *-hatten*. Fjällnamn på *hatt*, *hätta* äro vanliga både i Norge och Sverige (jfr t. ex. Kungshatt, Hatfjelddalen). De ha dock knappast någon högre ålder. Men vad betyder *Torg-*?

För att nå fram till en tillfredsställande förklaring av *Torg-* är det enligt min mening icke tillräckligt att anlita det hittills kända ordförrådet i de nordiska språken. Det räcker icke ens att ta till hjälp språkkällorna för de närmaste frändespråken. Vi måste i detta fall, liksom icke sällan ifråga om nordiska ortnamn av hög ålder, utsträcka den språkliga jämförelsen till indoeuropeiska språk av avlägsnare släktskap.

I walesiskan finnes ett ord *drych*, som betyder 'syn, anblick'; 'a mirror'; 'a looking glass'. Iriskan har samma ord i formen *dreach*, *drech* med betydelsen 'face, aspect'. Jfr i sanskrit *dr̥ś-* 'seende, anblick, öga'. Mycket närstående är också det grekiska dialektala *δοάκος*, *τὸ* 'öga'. Besläktade, men något

avvikande till sin bildning äro wales. *drem*, breton. *dremm* 'Gesicht', grek. *δέγνυα* eller *δεγνυός* 'blick, anblick' och likaså fornir. *derc*, som betyder dels (poetiskt) 'öga', dels 'håla'. Jfr också ir. *scaterc* 'spegel' av *scath-derc* 'skuggseende' liksom isl. *skuggsiá* i samma betydelse.

Orden äro bildade av en bekant indoeuropeisk verbalrot *derk* (*dork*, *drk*) med betydelsen 'se': grek. *δέρομαι*, *δέδορα*, *ἔδορακον*. I de germanska språken är roten tidigt stadd i utdöende, men den är dock bevarad i got. *gatarhjan* 'utmärka, känneteckna', part. pt. *gatarhiþ* 'uppenbar', fornhögty. *zoraht*, fornsax. *toroht*, forneng. *torht*, *torhtlic* 'ljus, klar, tydlig, glänsande', fornhögty. *ougazoraht* 'ögonskenlig', *ougozorhtôn* 'uppenbara'. I de nordiska språken är den hittills icke uppvisad.

Wales. *drych*, skr. *drš-* och grek. *δράκος* tillhöra en vanlig typ av indoeuropeiska verbalsubstantiv med ursprungligen abstrakt betydelse. De motsvarande bildningarna i de nordiska språken uppträda i regel som neutrala *a*-stammar (de böra alltså, åtminstone i västnordiskan ha s. k. *a*-omljud på rotvokalen, med *o* för urspr. *u* etc.), roten skall stå i svagt avljudsstadium och, när förutsättningarna därtill äro förhanden, böra de visa spår av »Vernerska lagen». Resultatet blir att dessa nordiska substantiv komma att uppvisa samma stamform som perfektparticipierna i de starka verbens temata. Jfr isl. *tog* n. 'dragande' och **tiuhan* **tauþ* **tugum toginn*, *fundr* m. och *finna*, part. *fundinn*, *frør* n. och *friósa*, part. *frørinn*, *fang* n., sv. fång, och *fá* part. *fenginn* (*fanginn*) etc. Till roten *derk-*, germ. **terh-* 'se' hör alltså ett nordiskt verbal-substantiv *torg* n., vars betydelse bör ha varit 'seende, syn, anblick, blick, öga'.

Fjället i Helgeland bör äldst ha hetat *Torg* 'ögat' eller 'fjället med ögat'.

Nu för tiden heter fjället *Torghatten* och ön heter *Torget*,

Torghatten eller *Torglandet*. Gårdarna på Torglandet benämns officiellt *Torget indre* och *Torget yttre*, i dagligt tal *Torget* (*Tórge*) och *Uttorgen*. *Torgværet* eller *Torge-Sandvær* är en samling småöar söder om Torglandet. *Torgnes* äro gårdar på två mindre öar i samma ögrupp som Torglandet. Fjorden närmast intill heter *Torgfjorden*.

Men det är uppenbart att naturfenomenet har givit det första upphovet till namngivningen. Det märkvärdiga fjället med klippögat midt i den branta väggen, beläget midt i Nordlandsleden och synligt vida omkring för de sjöfarande, måste ha namngivits redan i uräldsta tid, kanske redan vid den första upptäcktsfärden, som nordbor företogo upp mot det fiskrika havet i norr. I varje fall måste berget som ett det ypperligaste sjömärke¹ ha fått namn långt före den tid då människor först slog sig ned på ön. Och intet namn kunde här ligga närmare till hands eller bättre svara mot sitt ändamål än det som i detta fall visat sig framgå ur den språkliga, rent formella analysen. Först i andra hand gavs samma namn *Torg* 'ögat' också åt ön, åt småöarna omkring och åt fjorden. När den första gården på ön kom till, fick också den heta *Torg*. Klippålan i bergväggen har varit den medelpunkt, från vilken namngivningen i trakten har strålat ut.

I *Torghatten* är senare leden tydligen ett yngre tillägg.

Tack vare att ön blev säte för mäktiga hövdingar och under lång tid var den kanske förnämsta orten på Helgeland, omnämnes den ofta i källorna från forntiden och medeltiden, t. ex. många gånger i Egils saga, i konungasagorna och i Landnama. Här bodde en tid Thorolf Kveldulfsson, innan han flyttade till Sandnes i Vefsen. Hövdingarna på ön hade av gammalt förläning på 'finnskatten' och samlade stora rikedo-

¹ Jfr Den norske Lods udg. av den Geografiske Opmaaling h. 8 s. 35—38 (Krist. 1885).

mar. I urkunderna skrives namnet *Torgar*, i *Torgum*. Det bör anmärkas, att detta i första hand är namnet på gården eller gårdarna: som vanligt i våra ortnamns historia är det namnen på gårdarna, de ekonomiska storheterna, som först haft förmånen att få sina namn upptecknade i hävderna. Naturnamnen finnas däremot mera sällan bevarade i gamla skriftformer. Pluralformen (*Torgar*) är en historia för sig, som har många paralleller i norska och svenska gårdnamn. I föreliggande fall betyder den snarast: »(den stora) gården Torg och de andra gårdarna där» eller kanske »ön Torg och de andra öarna närmast däromkring».

Efter den berömda gården vid Torghatten uppkallades efter min mening också ett par andra gårdar vid norska västkusten, nämligen *Sandtorg* i Trondenes (1321 i *Sandtorghe*, senare i *Sandtorghom*) och *Torge* i Fitje (uttalas *torjo* < *torghum*; namnet är icke känt från gammal tid). Också fjällnamnet *Torghatten* i Finmarken är tydligen ett ungt uppkallelsenamn. Övriga namn på *Torg* innehålla det vanliga ordet *torg* 'Markt' och äro i de flesta fall unga namn på små platser och i intet fall kända genom skrivningar från medeltiden.

Med den här givna förklaringen av *Torghatten* blir namnet, så vidt jag vet, enastående som fjällnamn och har överhuvud knappast några paralleller i det nordiska namnförrådet. Men om namnet är ovanligt, beror det på att saken är utan motstycke och att förutsättningarna för uppkomsten av ett dylikt namn redan i äldsta tid och för dess fortsatta liv i traditionen i detta fall ha varit de tänkbarast gynnsamma.

*

Den gamla roten *derk-* 'se' är, så vidt jag vet, förut icke uppvisad från nordiskt språkområde. Emellertid tror jag att den föreligger i ännu ett nordiskt ord, som också har utgått

från en ursprunglig betydelse av 'blick, öga'. Jag syftar på sv. *tjärn* f. ell. n., isl. *tiörn* f., fno. *tiörn* f. l. *tiarn* n., da. dial. *kjærn*. Om *torg* motsvarar wales. *drych*, ir. *dreach*, skr. *drš-*, så är *tjärn* närmare släkt med fornir. *derc* f. 'öga' l. 'håla', som kan ha uppstått ur ett äldre *derkn-* (jfr. nyir. *earc* 'forell' av *perkn-*, grek. *περικνός* 'fläckig'), eller med skr. *dáršanam* 'seende'. Den urgermanska grundformen blir snarast **terhna* eller **terhnō*, men kan också ansättas som **terhana* l. **terhanō*: jfr skr. *dáršanam* 'seende', *vártanam* 'vridande'. *Tjärn* brukar översättas med 'liten skogssjö', men belägenhet i skog är icke nödvändig, det kan också vara fråga om småsjöar eller små vattensamlingar midt i bygden. Så i både Norge och Danmark; i det senare landet är *tjærn*, i den mån det förekommer, närmast = 'dam', också: 'den gemensamma dammen i en landsby' (jfr *gadekær*, där senare leden *kær* tycks kunna väsentligen ha uppstått ur äldre *tiærn*). En *tjärn* bör helst ha mer eller mindre stillastående vatten, alltså blankt och speglande, den är alltid liten, ofta rund till formen, gärna djup eller skenbart djup; icke sällan saknar den synliga till- eller avlopp. Jfr betydelseangivelserna hos Rietz, Söderwall, Bløndal och hos Indrebø Norske innsjönavn s. 232¹. Det ojäm- förliga flertalet av de oräkneliga tjärnarna i norra Sverige och Norge torde utgöras av små igenväxande vattensamlingar i myrmarker och träsk; dessa få av naturliga, geologiska skäl i regel en mer eller mindre rund form och ha mestadels stillastående vatten; de äro också ofta utan tillflöden.

Betydelseutvecklingen från öga till 'litet vatten' och speciellt till 'källa' har en mängd paralleller i både indoeuropeiska och andra språk och är redan förut observerad. 'Öga' har ju överhuvud en mängd sekundära användningar om föremål som

¹ Bestämningen »ofta rund» är ett tillägg av mig och beror på egen iakttagelse. Det övriga är hämtat ur källorna.

likna ögon, ofta de samma i de olika språken. Det kan sålunda användas om bl. a.: fönster eller glugg (i isl. *vindauga* l. blott *auga* i sms. *kamars-auga* Lex. poet., jfr grek. *ὄπη*), kvisthål i en bräda, ugn söppning, gruvöppning eller schackt, grotta eller klyfta¹, hålet i kvarnstenen, bottenhålet i tjärdalen (Gotland), hål i bröd eller ost, nålsöga, skafthål i en yxa eller hammare, knopp, 'öga' på potatis — eller på gurkor och meloner (i sv. enligt Westes ordbok), fläck på en böna, maska i nät, ruta i lottospel, 'punkt' på en tärning l. spelkort, 'öga' på en påfågelstjärt l. på en »Argus»fasan, glansig fläck l. 'glansighet' på tyg, bukt l. ögla[!] på ett rep, »das runde Loch, in welches der Schneider die Tuchstücke wirft» (n. Tyskland).

Betydelsen 'källa, brunn' föreligger i det bibliska *Jakobs öga* Deut. 33: 28, spa. *ojo* 'kleiner Wasserquell' (*los Ojos del Guadiana*), armen. *akn* 'öga' och 'die Stelle der Erde wo die Quelle entspringt', också 'die Quelle selbst', lett. *aka* 'brunn', fi. *lähteen-silmä* 'källådra', jfr fi. *silma* 'öga'². Av ett särskilt intresse är ett stadsnamn *Eghin*, vester om Euftrat, av »arm. *Aghn* (d. i. altarm. *akn* »Quelle») nach einer starken Quelle in der Stadt»³.

Lillry. *oko*, eljest 'öga', översättes bl. a. 'bodenlose Tiefe'.

Närmare *tjärn* komma vi med ry. *oknó*, vanligen 'fönster', men också 'öppet vattenhål i ett kärr' (offenes Wasserloch im Sumpfe), lit. *akis* 'öga' och 'Wasserloch', lett. *acis*, plur. till *acs* 'öga', använd om »offene, Wasser enthaltende Gräfte in Morästen, oder runde, Tiefe Stellen im Wasser», tjeck. *mořská oka*, ty. *Meeraugen* om de små runda och djupa bergsjöarna

¹ Bl. a. i det iriska *uagh* 'a den, a cave'; »specus»; 'a furnace'; anses formellt kunna motsvara germ. *auga*. Jfr *torg* i Torghatten!

² Också i en översättning från finska till svenska: »som ett blint källöga någonstans långt borta mellan sandåsar och furumoar». Ur Minns du? av Juhani Aho, övs. av B. Gripenberg s. 210.

³ Cuinet enl. Hübschmann Idg. Forsch. 16, 395.

i Tatra i Karpaterna, speciellt tycks det om en av dem: *das Meerauge, mořské oko*¹.

Från nordiskt område nämner jag *Oxögat*, namn på en källa i Kumla i Närke, *Oxögaån* i Södermanland², isl. *auga* 'grop i en myr' (förmodligen vattenfylld) i Vatnsdøla s. kap. 28: Austmaðrinn hlióp eptir honum ofan til Vatnsdalsár. Þórólfr kom þar at, er vóru *augu diúp eðr fen*. — Framför allt märkes att ett stort antal små sjöar i V. Sverige och Ö. Norge ha namn, sammansatta med öga: *Oxögat*³, *Stutögat*, *Tranögat* (med djurnamn), men också *Svartögat*, *Mjärdögat*, *Penögat* (av *pen* adj. 'vacker'), *Valeöga* och *Tinnsjööga* (bredvid Valsjön och Tinnsjön), slutligen också osammansatt: *Ögat*, liten rund sjö nära Alingsås; i Norge *Stutauga*, *Uksauga* etc., *Auga* 'ögonen' l. *Augtjönni* 'ögontjärnarna' om två tjärnar tätt bredvid varandra⁴.

Öga i nordiska språk och i tyska kan också betyda 'liten vattenpuss', 'pöl' (av vatten, blod eller annan vätska), 'blank och våt fläck' — bet. kommer nära användningen om 'glansighet på tyg' (se ovan). Hit höra närmast *smörögat* i gröten och *fettögat* på kålen eller köttsoppan. Vidare nyisl. *auga* 'rund vandpyt'! Av ett visst folkloristiskt intresse är det tyska uttrycket *einer pfütze die augen austreten*, t. ex. (om okynliga gossar) *oft bei regen und ungewitter durch die strasze laufen und mancher pfütze die augen austreten* (se Grimm).

Liknande betydelser uppträda hos *tjörn*. Det tyska *äugelecht* adj. (om vattensjuk mark, se Grimm, cit. fr. 1580) är ungefär detsamma som nynor. *tjørnutt* 'sumpig og fuld av vand-

¹ Varför just *Meer-*, *mořské*? Är *mořské* här avledt icke av *moře* 'hav', utan av *mora* 'Alp' (troll); alltså 'trollöga, trolltjörn'?

² Stockholmstraktens växter (Sthlm 1914) s. 149.

³ Även *Yxneögat*. Jfr *Yxnetjärn*. Se Ortn. Göt. Boh. I 226, SOÄ XVIII 170.

⁴ Se SOÄ II 166, 173, IV 87, VIII 273, XIII 118 (»liten, men djup»), 119, 128, XVIII 151, 159, 164, XIX 219, 221, SOV II 64, IV 67, Hellquist, Sv. Lm XX. 1,459 f., Indrebø s. 10.

pytter; om en landstrækning' (Aasen). Jfr vidare isl. *tiorn* 'pöl': *han kendi firir hondum at tiorn var á golfinu* (Fritzner), samt isl. *blóðtiorn* 'blodpöl'. Slutligen märkes Ross' uppgift från Övre Telemarken: *tjønn* 'blank stille Plet paa kruset Vandflade', vartill ett verb: *Vatne tjønnar* 'der danner sig blanke stille Ruder paa Vandet'.

Jag tillfogar några belysande litteraturcitat, hämtade ur egna samlingar.

Här och där blänkte, dystra och grågröna, i det svarta starrgräset, stora runda vattenpölar, som tycktes vara det ännu ej insomnade bergets ögon. Ur Grazia Deledda, Murgrönan, övs. fr. ital. av E. Lundquist, 1926, s. 179.

Engen var guldgul bortover av smørboll, hode ved hode, og rundt det lille blaabrune *vatsøiet* nedenfor hvitnet myruldens sølverne dotter. Sigrid Undset, Olav Audunssøn og hans børn, 1927, I s. 132.

Vi kände att solen svedde en levande kropp, när vägarna i sommarhettan och torkan blevo vita av tjockt dammlager och säden fläckvis blev gulbränd och låg och tunnsådd och de små vattenpussarna drogo ihop sig, blottande en kant av intorkat ler-slam, som sprack, medan *vattenögat* i mitten fick en hinna av slemmigt skum över sig och dålig andedräkt — det luktade unket och illa av inflammation och förruttnelse. Sigrid Undset, Kring sagor och traditioner, i PAN 1925 (Norstedt) s. 77 f.

Man har tidigare velat förklara *tjärn* ur den indoeuropeiska roten *der* 'flå, riva sönder, sönderslita, förstöra', grek. *δέρω*, germ. *tära*, *verzehren*, got. *gataíran*, varvid man hänvisat till ett isolerat sanskritord *dara-* *darī-* 'håla'. *Tjärn* skulle betyda 'hål' (ställe där det gått hål på jordskorpan?). Men ur bet. 'hål' kan icke bet. 'blank, våt fläck' eller »blank stille Plet paa krused Overflade» ha utvecklats och icke heller det centrala i begreppet *tjärn*, sådant det skisserats i det föregående. Ur bet. 'öga, blick' kunna däremot de olika använd-

ningarna utan svårighet härledas. Det viktigaste för jämförelsen är dels den runda formen och håligheten, dels det speglande och blänkande eller genomlysande, blicken, som ger intryck av ett levande väsen.

Tjärn är ett uteslutande nordiskt ord. Från nordiska språk har det inlånats i engelskan, se Björkman *Scandinavian Loanwords* s. 222. Det engelska *tarn* bevarar troget den prägel det fått i sitt nordiska hemland: 'a small mountain lake, having no significant tributaries; a deep pool'.

Det kanske påfallande förhållandet, att detta gamla och, som man nu tryggt torde kunna påstå, indoeuropeiska ord bevarats just i Norden och endast där, sammanhänger uppenbarligen därmed, att rikedomerna på små insjöar kanske ingenstädes i världen är så stor som i de skandinaviska länderna.

Såväl *tjärn* som fjällnamnet *Torg* äro exempel bland många andra på det välkända, men kanske icke alltid till sin fulla räckvidd uppskattade förhållandet, att namn på natur- och terrängformationer äro lånade från beteckningar för den mänskliga kroppen och dess delar. Jfr t. ex. *huvud*, *hals*, *nacke*, *näsa*, *mun*, *fot* etc. Se därom framför allt O. Rygh No. Gaardn. Indledn. s. 38 f. Bland dessa språkligt produktiva mänskliga begrepp är ögat säkert icke det minst viktiga. I den etymologiska forskningen synes det hittills i någon mån ha förbisetts.

Anmärkningar.

1.

Upplysningarna om Torghatten och Torglandet äro hämtade ur Yngvar Nielsen *Reisehaandbog over Norge*, 9de opl. s. 352 f., *Salmonsens Konversationslex.* 2. opl., A. Helland *Norges land og folk XVIII* (se registret), Kr. Visted *Vor gamle Bondekultur* (Krist. 1923) s. 273 ff. — Citatet från Petter Dass ur D. A. Seips utg. (Oslo 1927) s. 70. — Om wal. *drych* etc. se Pedersen

Vergl. Gram. d. kelt. Spr. I 1909 s. 42. Det språkliga jämförelsematerialet i övrigt ur allmänt kända lexikaliska verk. — s. 515 f. Namnformerna från trakten av Torghatten och andra delar av Norge ur Y. Nielsen, A. Helland och ur No. Gaardn. XVI s. 26 ff., jfr I 56, III 317 f., XI 152, XV 12, XVII 116. — S. 516 »Först i andra hand gavs namnet åt ön»: jfr Norges land og folk XVIII, 1 s. 201: »Den ø, hvorpaa Torghatten ligger, er 16.8 kvm. stor og har intet andet særskilt navn en Torghatten, som egentlig betegner fjeldet». — O. Rygh (liksom andra efter honom t. ex. A. Bugge NoB, 6, 83 ff., E. Wessén, ib. 11, 153) förklarar, om ock med tvekan, *Torgar* ur det vanliga ordet *torg* 'handelsplats (eg. i stad)', 'Markt', som anses vara ett lånord ur slaviska språk: se Rygh anf. st. och Inledn. s. 81 f. Häremot talar dels det orimliga i detta fall, att namngivningen utgår från gården och icke från berget. Dels nämnas som handelsplatser i Helgeland Kvaløen, Skomo, Tilrem, Tjøtta, Stokmarknes, Sleipnes och Bjørn, men icke Torget: se Helland XVIII, 2 s. 237, 3 s. 117 f. Tilrem (»det bekjendte Tilrems marked») ligger på Brønnø norr om Torglandet. *Torg* 'Markt' synes f. ö. icke med säkerhet ingå i några nordiska ortnamn av gammalt datum utanför köpstäderna; de enda fallen skulle vara de tre Torgar i Norge, om vilka se ovan. Det är f. ö. kanske ej säkert, att *torg* 'Markt' är ett slaviskt lånord. Bugge och Wessén antaga, att det svenska Björkö har spritt sig som uppkallelsenamn rundtom i Sverige, till Finland, Ryssland och även till norra Norge (Biarkey i Vesteraalen). Däremot skulle Torgar i Helgeland enligt deras mening ha benämnts med ett slaviskt ord! Kanske är också för dess del förhållandet i stället det omvända, så att Turku (Åbo) i Finland och t. o. m. det ryska *torgū* härstamma från det berömda hövdingasätet i Nordland? En annan, kanske rimligare möjlighet är att *torg* 'Markt' dock icke omedelbart sammanhänger med Torg i Helgeland, men i alla fall är ett nordiskt ord och av samma rot, men med spridning söderifrån över Skandinavien. Givetvis är *torg* ett 'uppkallelsenamn' liksom många av gatunamnen i städerna. Men det bör ha uppstått i ett område med gammal by- och stadsbebyggelse. Kanske har den gamla mötesplatsen i centrum av någon bland de första stadsanläggningarna vid södra Östersjön (Hedeby?) en gång fått namn efter den gemensamma brunnen i dess midt, som har hetat *Torg* 'ögat', liksom den stora källan i staden Eghin vid Euftrat hette *Akn* 'ögat'? Allt detta givetvis hypoteser, dock i någon mån berättigade, eftersom det slaviska *torg* står så isolerat och icke synes kunna etymologiskt förklaras, medan däremot ett germanskt *torg* är grammatiskt och semologiskt begripligt.

2.

S. 518. Om ir. *earc* 'forell' se Pedersen Vergl. Gr. I s. 126, s. 158 ff. — S. 518 ff. Jämförelsematerialet är, då källan icke angives, hämtat ur vanliga ordböcker. — S. 518. Om da. *tiærn* jfr. O. Nielsen Blandinger I s.

236, Steenstrup Da. Vid. selsk. skr., 7. R., hist.-fil. Afd. I. 3 s. s. 108 ff. (1909). — S. 519 f. Uppgifterna om Meeraugen ur Bædeker och ur ordböckerna. — S. 521. Förklaringen av *tjärn* ur *der*, skr. *darī- dara-* 'håla' omnämnes efter Falk-Torp av Hellquist Et. O. s. 984 med tillägget: »dock mycket ovisst: i likhet med sjö och träsk måste tjärn räknas till de etymologiskt dunkla orden». — En bildning av roten *der*, germ. *ter*, som icke nämnes av H. eller F.-T., är det östsvenska *tärjå* f. 1) vindvak, 2) 'öppen fläck i vass' l. 'öppen farled [!] i vass' [denna bet. isolerad, endast anförd från Pargas], 3) 'avdelning av en teg, som man vill rensa eller skära' (Östra Nyl.), vartill ett vb. *tärjas* 'lägga sig så att vindvak uppstår (om is)', och sammansättningarna *tärihål* 'svagare ställe el. hål på isen', *istärju* 'isvak', *vattutäri* 'isvak täckt av nyss påfrusen porös is' (allt enligt Vendell). Dessa ord utgå tydligen från samma synpunkt som det rikssvenska *fräthål* (på is om våren) och äro avledda av sv. *tära*, dial. *tärja* 'fräta, förtära'. Jfr även got. *ga-taúra* m. 'sönderighet, trasa, hål (på en mantel)', som återger grek. *σχίσμα* och hör till got. *ga-tairan* 'slita sönder'. — Med *tjärn* har detta intet att skaffa. En annan sak är att det formella sammanfallet i nordiska språk mellan rötterna *derk-* och *der-* (båda skulle ge en samnordisk infinitiv **tiara*) utan tvivel är en av orsakerna till roten *derk*'s tidiga bortdöende på nordiskt område.

Ragnarsdrápa 5. 1—4.

En textkonjektur.

Av

Emil Olson.

Brage den gamles Ragnarsdrápa v. 3—6 skildrar som bekant den tragiska episod i Jormunrekssagan, då Hamðir och Sqrle för att hämnas sin syster överfalla Jormunrek hemma i hans hus och dräpa honom, men själv samtidigt falla, stenade av Jormunreks krigare. I vers 4 skildras själva kampen. Det heter därefter i v. 5 enligt cod. regius av Snorres Edda:

þar sva at gerþv gyrþan
golf holqvis sa fylkir
segls naglfara siglvr
savms anvanar standa.

Avvikande läsart av betydelse är endast *fylkis* (gen.) i st. f. *fylkir* (nom.) i 1 e β. Denna läsart är utan tvivel, såsom också allmänt erkännes, den riktiga.

I normaliserad form lyder halvversen sålunda med denna ändring:

þar svá't gerðu gyrðan
golfhølkvis sá fylkis
segls naglfara siglur
saums andvanar standa.

Det syntaktiska sammanhanget har fattats på olika sätt.

Gering, *Kvæþabrot Braga ens gamla Boddasonar* (1896), lämnar orden *segls* och *saums andvanar* oförklarade. Det övriga läser han: *þar standa fylkis nagl-fara siglur, svá't gerðu gyrðan golfhølkvis sá*. De två sista orden äro (jfr Bugge *Bidrag til den ældste skjaldedigtningens historie* s. 47) en, visserligen dunkel, kenning för sovrummet eller sängen. Ordet *nagl-fari* fattar Gering i bet. »svärd». *Naglfara siglur* äro »svärdets (el. svärdens) master», dvs. »de svärd bärande männen», »krigarna». Översättningen blir således: »där stå furstens (dvs. Jormunreks) krigare, så att de omgiva sovrummet». Situationen får man tänka sig så, att krigarna lyft upp den lemlästade Jormunrek och lagt honom på hans säng, och där stå de nu sörjande omkring honom.

Som en svår brist i Gerings tolkning måste naturligtvis anmärkas, att han helt och hållet lämnar orden *segls* och *saums andvanar* ur räkningen. Enligt min mening torde emellertid även tolkningen av *naglfari* med »svärd» få anses osäker (jfr nedan), och uttrycket *naglfara siglur*, »svärds-masterna», är en eljest okänd och föga naturlig kenning, även om det måhända kan medgivas, att *sigla* här kan stå i st. f. *tré* »träd» (som omvänt kan betyda »mast») och kenningen sålunda vara att i viss mån jämföra med de välbekanta: *sárelds viðr, geira viðr, nadda viðr* m. fl. (jfr Meissner *Die Kenningar* s. 270 f.).

Wisén *Carmina norrœna* (Gloss. under *andvani* och *naglfari*) sammanställer: *þar standa siglur saums segls naglfara, andvanar fylkis, svá't* etc. Orden *saums segl naglfara* tolkar han med »velum clavatum navis, i. e. clipeus quo navis ornatur»; *sigla saums segls naglfara* blir således: »mâlus clipeum gerens, i. e. vir clipeatus, præliator». *Naglfari* fattar han således i motsats mot Gering i bet. »skepp». Orden *andvanar fylkis* översätter han »rege orbati». Betydelsen av

det hela blir: »där stå de sköldbärande männen (i. e. krigarna), berövade sin furste, så att» etc.

Wiséns tolkning ger god mening. Särskilt kan beaktas, att *sigla* »mast» i kenning för krigare här får en naturlig bakgrund, då skölden »kännes» med beteckningen »skeppets med naglar beslagna segel», dvs. »de skeppet prydande segel som (i motsats till de riktiga seglen) äro beslagna med naglar». En avgörande instans emot den föreslagna tolkningen är dock, att den förutsätter en våldsamt omkastning i satsens ordföljd, i det *fylkis* med så många ord skiljes från det styrande ordet, *andvanar*.

Med avseende på en naturlig ordföljd har däremot Finnur Jónssons uppfattning av denna halvvers, Den norsk-isl. skjaldedigtning B. I, s. 2, en stor förtjänst. Han läser: *þar standa naglfara segls siglur, andvanar saums, svát gerðu gyrðan golfhølkvis sá fylkis* och översätter: »Dér står krigerne (skjoldmasterne, uden søm), således at de omringede kongens soverum».

I likhet med Gering anser således F. Jónsson *naglfari* här betyda »svärd». *Naglfara segl* tolkar han (jfr Egilsson-Jónsson Lex. poet.) med »sköld» och »sköldens master» (*siglur*) äro »de sköldbärande männen», »krigarna». Det kan anmärkas, att ordet *siglur* här (liksom enl. Wiséns tolkning) på grund av det i kenningen ingående *segl* är naturligt och fyndigt. Då »sköldmasterna» äro »uden søm» tänker sig väl F. Jónsson detta så, att de karakteriseras på det sättet såsom motsättning till de verkliga, med spikar hopfogade eller nagelbeslagna skeppsmasterna.

Även mot F. Jónssons tolkning av stället synas likvisst berättigade invändningar kunna göras. *Naglfara segl* »svärdsseglet» som beteckning för »sköld» är en enastående omskrivning och har knappast något fullgott stöd i kenning-

arna *Hlakkar segl*, *Hildar segl* och *rógsegl* »stridens segel»¹.

Det har redan ovan antytts, att tolkningen av *naglfari* med »svärd» nog också måste betecknas såsom osäker. Det viktigaste stödet för densamma är, att ordet i SnE (AM) 1: 566, 2: 476, 560 förekommer bland »sverða heiti». Det är emellertid ett välbekant förhållande, att dessa »heiti» ingalunda alltid äro pålitliga; uppgiften kan bero på oriktig uppfattning av någon skaldevers². Det vore i själva verket mycket påfallande, om ett så säreget ord bildats oberoende av och i trots av förekomsten i språket av det säkert vida äldre homonyma *naglfar(i)* = »skepp». Bildningen av ett *naglfari* »svärd» är också svår att förklara; det har tolkats som »nagelbeslaget svärd», men senare sammansättningsleden ansluter sig icke naturligt till någon bet. hos verbet *fara* eller av dess stam bildat ord.

Slutligen kan mot F. Jónssons tolkning anmärkas, att i uttrycket »sköldmasterna, utan naglar» det karakteriserande tillägget »utan naglar» i själva verket är överflödigt, då »sköldmasterna» i och för sig vore en otvetydig och tillräcklig omskrivning.

¹ För dessa senare jfr SnE (AM) 2: 428: *Skiplld ma kalla solar hæitvm ok tvngls himins ok skys kalla ma hann ok vægg eða garð bálk ok brík hvrd ok gått þili ok grind hlæda ok sægl tiplld ok ræfil ok eigna iafnan orrvstv eða oðni eða sękonvngvm.* — »Känning» medelst »svärd» nämnes här icke. — Fullt parallella synas mig icke heller de av E. A. Kock Jubilee Jaunts and Jottings s. 25 f. anförda sköldkenningarna vara. Ingen förenar orden »svärd» och »segel».

² I den av SnE (AM) 1: 524 anförda halvversen av Gamle Gnævaðarskald, det enda ställe som utom Rdr. kommer i fråga här, översättes *naglfari* båda av F. Jónsson (Lex. poet. och Den norsk-isl. skjalded. B. I. s. 132) och av E. A. Kock (Not. norr. § 422) med »svärd». Det synes mig emellertid tvivelaktigt, om detta svåra textställe ännu funnit en definitiv tolkning. Egilsson (Lex. poet. och SnE a. st.) anser här bet. »skepp» föreligga.

En tillfredsställande tolkning av halvversen, som tar hänsyn till nu framförda synpunkter, torde kunna vinnas genom en mycket lätt ändring, nämligen från *andvanar* (av *andvanr*, starkt adj.) till *andvana* (av *andvani*, svagt adj.)¹. Härigenom kan adjektivet i fråga hänföras till något annat ord än *siglur*, vid vilket det i de hittills givna tolkningarna varit fastlåst. Den naturliga anslutningen är enligt min mening till *segls*. Uttrycket *naglfara segls, saums andvana* kan tolkas: »det skeppssegel som saknar söm», dvs. »det skeppet pryddande segel som i motsats till de verkliga seglen icke är sömmat», dvs. »(den skeppet pryddande) skölden». Detta segels »master» (*siglur*) äro »de sköldbärande krigarna», och det hela blir även nu: »där stå krigarna, så att de omgiva furstens viloläger».

I sak överensstämmer således denna tolkning med F. Jónssons och väsentligen även med Gerings, men torde ha företräde framför dessa bl. a. däri, att den ger en naturligare kenning för »sköld». Med F. Jónssons och Wiséns förklaringar överensstämmer den däri, att *siglur* logiskt ansluter sig till den valda sköld-kenningen.

Den här givna uppfattningen av textstället förutsätter, såsom synes, en annan betydelse hos ordet *saumr* än den hittills antagna. Denna bet. »söm» (»hopfogning medelst syende») är icke uppvisad i fornisl. Antagandet, att den funnits även i det isl. fornspråket, torde emellertid ha goda skäl för sig. Den finnes i nyisl., i fornsv. och fornda. och föreligger även på utomnordiskt område i feng. *séam*, fht. *soum* (t. *saum*).

¹ Den svaga böjningen är i adj. av denna typ den ursprungliga (jfr Wessén Zur Gesch. der germ. *n*-dekl. s. 136 ff.). Denna böjning är också i den isl. poesien den normala; på *andvanr* anför Egilsson-Jónsson Lex.-poet. utom här ifrågavarande ställe endast två ex.

Den är dessutom en nödvändig förutsättning för den i fisl. vanliga bet.: »naglar», »spikar», »söm», vilken som bekant utgår från en ursprungligare: »sammanfogning medelst senor l. vidjor o. d., t. ex. av plankorna i ett fartyg» (jfr Hellquists och Falk o. Torps etym. ordböcker). Jfr även E. A. Kock Not. norr. § 355.

Fornvästnord. iór eyrskár.

Av

Hj. Psilander.

De tre textställen i den gotiska bibelöversättningen, på vilka man grundat antagandet av ett östgermanskt adjektiv *us-skaw-s* eller *us-skau-s* *νηφάλιος sobrius* nykter, vaken, äro, tagna vart för sig, ej fullt nöjaktiga vittnesbörd, men utgöra tillsammans en så gott som säker borgen för, att det med rätta inregistrerats bland de icke få element i de äldsta germanska språkkällornas ordförråd, som visserligen stödjas av ett knapphändigt material, men därför icke äro mindre faktiska. Det första av dessa textställen, I Thess. V 8, traderat blott i Ambr. B, är så till vida något onöjaktigt, som det därpå uppbyggda *us-skaw-s* beror på en konjektur av Castiglione¹: *usskawai sijaima νήφωμεν sobrii simus* i st. f. handskriftens *unskawai sijaima* [Uppström: »unskawai el(are)»]. Det andra, I Kor. XV 34, bevarat endast i Ambr. A: *usskawjip izwis* (garaihtaba) *ἐκνήψατε* (δικαίως) *evigilate* (*juste*) lämnar i annat avseende rum för anmärkning, i det att det icke är alltigenom tydligt läsbart [»usskawjip exesis literis *aw*» Uppstr.]², men ger tillsammans med det förra tillräcklig bevisning för det forngermanska ord varav verbet är en avledning. Det tredje stället, II Tim. II 26 Ambr. B: *usskawjain-*

¹ Icke, såsom felaktigt uppges, av Massmann.

usskawjip Cast. utan någon anmärkning om otydlighet i hskr. — Uppstr., Cod. Got. Ambr. har i texten genom ett tryckfel *unskawjip* (se ib. Addenda et Emendanda).

dau (*us unhelpins wruggon*) ἀνανήψωσι (ἐκ τῆς διαβόλου παιδος), där läsningen åtminstone för Castiglione varit förbunden med svårigheter [»usskawjindau legere credo» Cast. — »usskawjindau s(atis) cl(are)». Uppstr.] torde — trots den förvirrade skepsis, som förskriver sig från Streitbergs reservationslösa tilltro till Brauns nya läsningar — snarare vara egnat att bekräfta än vederlägga den hävdvunna meningen, att gotiskan verkligen ägt ett adjektiv *us-skaw-s* vaken, nykter och ett därav avlett verb: *us-skaw-jan* göra nykter. Det betyder härvid litet, att på det sista textstället parallelltexten Ambr. A har ett alldeles otvetydigt *usskarjindau* [»usskarjindau Cl(arissime)» Uppstr.], vare sig detta, om dess *r* ej är ett skrivfel, innehåller ett med *us-skaw-s* synonymt ord eller är en gotisk motsvarighet till ags. *ascyrian* (av **ascierian* < **ascearjan*) to separate, remove, set free, d. v. s. innebär en urspårning från den »svårare läsarten» till ett lättbegripigare ord.

Den slutsats, som Streitberg, vilseledd av Brauns — såsom numera är känt¹ — i flere fall tvivelaktiga auktoritet, ansett sig böra draga ur det gotiska textmaterialet, är även oavsett vad som verkligen står eller stått i handskrifterna, på en gång revolterande och överraskande. Det östgermanska adjektivet heter enligt Streitberg i hans Glossar (1910) *un-skau-s* nüchtern, och Castigliones *usskawai*, som ännu i Streitbergs Gotische Bibel av 1908 fått stå kvar i texten, har i den nya editionen av 1919 följdriktigt restituerats till handskriftens *unskawai*; det förra är »eine überflüssige Konjektur», och dess ögonskenliga stöd, verbet *usskawjan* existerar icke annat än som en textkritisk konstruktion i den gotiska bibelöversättningen, som på ett otvivelaktigt sätt traderar endast ett *us-*

¹ Se O. von Friesen, Om läsningen av Codices gotici Ambrosiani, Ups. 1927.

skarjan. Vad betyder då detta egendomliga *unskaus* egentligen? Enligt Wilh. Braune, som böjer sig för Streitberg och Braun: »nicht getrunken habend»¹. Är alltså *-skawa* i *unskaus* liktydigt med ty. *trunken*, lat. *potus*? Diskussionen av det utan tillräckliga skäl omstridda ordet har uppenbarligen hamnat i en absurditet. Vi skola strax se, att det semasiologiska problem det innesluter, blir gripbart och åskådligt i den jämförande germanska dialektforskningens ljus och att dess etymologiskt isolerade ställning är endast ett sken.

Det har hittills undgått forskningen, att det östgermanska ordet är otvivelaktigt betygat även i den nordiska litteraturen, nämligen i ett av gammalt feltolkat Eddaställe. Detta ställe är tredje halvversen i Atlakvípas strof 32 (= Sijmons 35). Här möter oss ett vid första ögonkastet svårförståeligt *ió eyrskáan*, som i brist på bättre återgivits med: »hästen som travar i sanden (fvn. *eyrr*), en tydning av ordets sista led, som saknar alla anknytningsmöjligheter i det kända nordiska och germanska ordmaterialet, men icke dess mindre till slut fått tjäna såsom utgångspunkt för en etymologisering, enligt vilken de fornnordiska adjektiven på *-ská-r* samtliga innehålla ett ordelement, vilket ursprungliga betydelse är »trampande» eller »betrampad»².

*Atli let (**Lét þá Atli)
lanz sins a vit
io eyrscán (hs. eyr scán)
aptr fra morþi.*

Atle, som med sitt folk vänder hem från striden, »mordet», där Gunnar och hans män dräpts (str. 42 resp. 45: »er fra morþi þeirra Gvnnars komnir voro or myrcheimi»), låter sin

¹ Litt.-Bl. 1908, s. 327.

² Finnur Jónsson i Norsk-islandsk skjaldedigtning (nybearbetningen av Egilssons Lexicon).

häst löpa, släpper efter tyglarna på sin muntra (livliga) stridshäst — *io eyrskán* — »i riktning mot sitt land», »hemåt (tillbaka) från mordet» — handskriftens *lét* bör ej suppleras till *lét rinna*, ty *lata* betyder av sig självt släppa i väg, låta gå eller ränna (rinna) — jfr t. ex. Njala 160 *sté á skip ok lét í haf* = Ags. Beda III 15 *on scipe éodon and út léton*; got. Mc. XV 37 *letands (ἀφεις) stibna mikila; lata sér blóp* (to let blood), *lata* sitt liv o. s. v.

Det ligger i öppen dag, att det på detta enda ställe i den fornvästnordiska litteraturen bevarade adjektivet ljud för ljud motsvarar et got. *us-skaw-s*, om det i sin egentliga form får ansättas som *ør-ská-r*. Ty den regelrätta motsvarigheten till got. *us* (< *uz*) är i de nordiska språken, åtminstone i nominalkomposition, överallt, där det s. k. omljudet på grund av ett *R* = germ. *z* (»palatalt *r*») hålles vid liv, ett ur äldre **oR* utvecklats *øR* — att ljudförbindelsen *-awa* på nordisk botten uppträder som *-ā-*, framgår utan vidare av fvn. etc. *fá-r* jämfört med samma adjektiv i dess gotiska form.

Jag håller för sannolikt, att ett detaljerat studium av de fornvästnordiska handskrifterna skall bringa i dagen ett rätt omfattande material av exempel på *ey* (~ *æy*) för väntat *ø*. För Eddahandskrifternas vidkommande har en samling, ehuru ej alldeles fullständig, gjorts av Bugge i *Norrœn Fornkvæði* s. IX: om vi bortse från fall såsom *gleyggr glæyggr, heyggr, neycqvidr, sleynipi* m. fl., som bilda en grupp för sig, och delvis komplettera Bugges material, ord sådana som *Eyrgiafa* Hyndl. 37 (fem. nom. propr. av ett adj. *ørgiøfr*?)¹, *geyrr* (illz hugar) Hym. 19, (yta) *seynir* Hav. 28 — det även utanför Eddan vanliga *eyrendi* har härvid ej tagits med i beräkningen. Vi tillägga ur Dipl. Isl. I 266 (Máldagi kirkiunnar at Ingunar-

¹ *ørgiøfr* frikostig? — med *ør-* intensivum, eller till got. *usgiban* [»ausgiebig», »ergiebig») — *Eyrgiafa* i uppräkningsordet av Heimdalls nio mödrar.

stöðum): (oc fylgia þessu fe) *at allda eyple* för *at alda øple* Grg. och andra källor, samt ur Saga af Vigastýr ok Heiðarvígum (ed. Kålund, hs. 13. årh.) utom *eyrendi* (flere ex.): *steina seyrvi* s. 77, *steina seyrvit* s. 81 och till sist (sa er eingi er) *eyrugggr* s. 65: 20. Detta sist anförda exempel: *eyrugggr* = *ør-ugggr* [ØR- privativum] — ett ord, som till bildning och betydelse påminner om det keltiska nykymr. *e(h)ofn* fornir. *esomuin* fearless (gall. inskr. nom. propr. *Exobn-us Exomnius*) är, om det ur *Eyrgiafa* conjicierade *ør-giofr* lämnas åsido, synbarligen framför andra ett stöd för ett *eyr-ská-r* = *ør-ská-r*.

Jag lämnar därhän, huruvida detta *ey* eller *æy* för *ø* i *eyrskár eyruggr geyrr sæynir* o. s. v. är att fatta såsom en blott ortografisk företeelse eller om och i vad mån det kan anses återge ett verkligt uttal. *Ey* är eljes i de handskrifter varom här är fråga, liksom överhuvud i fornvästnordisk skrift enligt allmänt känt bruk den normala beteckningen för *i*- eller *r*-omljudet på germ. *au*: om vi förbigå mängden av övriga ord, i *eyra* got. *auso* öra och *heyra* got. *hausjan*. Analogt med *heyra* höra, i fvn. med kombinerat *i*- och *r*-omljud, är, varom vi i förbigående tillåta oss erinra, även *keyra* driva, köra. Det hittills oförklarade ordet är nämligen ingenting annat än det till fvn. *kiósa* fvgerm. *céosan chiosan* got. *kiusan* sv. *tjusa* hörande »faktitiva» germ. verbet **kauzjan*, vars kring grundbetydelsen med blicken eller smaken förnimma, pröva eller urskilja samlade betydelseinnehåll¹ på grund av den urgamla föreställningen om den magiska blickens verkningskraft²

¹ Got. *kausjan* pröva, erfara, smaka (*daupau* = mnl. *den doot kiesen*) = *kiusan*, *gakiusan* pröva, erfara; fht. *chiosan* probare, cernere, explorare m. m. (intuens chôs Notk. Mep. II 45 Ih chóz iz. thóh ih iz chûmo chûre »prospexi licet tenui suspicione» ib. Boeth. III 115); mht. (mnl.) *kiesen* wahrnehmen, wählen etc.; ags. *céosan* to choose, test, select, approve m. m.; prov. *causir* fra. *choisir* (= got. *kausjan*) varsebliva, skönja, iakttaga etc.

² *kiósa feigþ á menn* Sn-E I 120 *kiósa méþr frá mögum* Fafn. 12 (samma Eddaställe i formen *kiósa mögu frá méþrum* Völs.-s. s. 18 = *leysa kind frá*

undergått en specialisering till genom blick, min, åtbörder, rop o. s. v. sätta i gång, egga, sporra eller driva (*keyra höggom* Gkv I 9 *keyra ióa oddom* HkvH II40 *keyra hest sporom* SnE I 178 o. s. v.), äntligen till köra (*keyra plóg* Rgp 22).

Erbjuder således det gamla nordiska ord, som till följd av en inrotad missuppfattning av det bekanta Eddastället så länge saknat anknytning i det utomnordiska språkmaterialet, i fråga om sin språkliga form en fullkomlig motsvarighet till det östgermanska, genom tre varandra ömsesidigt belysande ställen i den Ulfilanska bibelöversättningen till sin existens tryggade adjektivet, så är dess överstämmelse till betydelsen med samma östgermanska ord icke mindre i ögonen fallande. Det grekiska ord, *νηφάλιος* nykter, »utan vin», som ligger bakom den latinska översättningens *sobrius*: *sobrii simus* = *νήφωμεν*, hade, åtminstone på Ulfilas tid, även betydelsen vaken, vigil, såsom Hieronymus betygar *Adversus Jovinianum* lib. I 35 (till I Tim. III 2): »Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, sive ut melius in Graeco dicitur, vigilantem, id est *νηφάλιον*», och i enlighet härmed återger Vulgata — liksom den äldre latinska översättningen — *ἐκνήψατε* I Kor. XV 34 med *evigilate*. Betydelsen vigil ty. *aufgeweckt* är tydligen gemensam för det nordiska och det gotiska ordet.

Den muntra eller ystra fålen, åt vilken den från mordet på Gunnar hemvändande Atle ger lösa tyglar, passar väl till diktställets situation enligt den kända erfarenheten, att hästen blir livlig och får brått, då hans instinkt och lokalkänsla säger honom, att han är stadd på hemvägen. Det för nordbor och

konum Sgd 9) om de nornor, som äro »nödhjälperskor» (*naupgonglar*) och genom magiska medel förlösa de havande mödrarna. — Jfr got. *uskiusan* (m. dat.) reprobare, förkasta (m. dat.), egtl. med den magiska blicken använda, fördriva = da. *kyse* skrämja ä. da. *kiuse* förgöra med trolldom fsv. *kiusa* fascinare *kusen* förhäxad. — Se i övrigt lexika på *kiosa* och *keyra*.

östgermaner gemensamma ordet kan ännu på Eddadiktningens tid ha varit fullt levande, men det är måhända lika sannolikt att dess egentliga liv redan låg i det förgångna, likt det i de germanska språken tidigt föråldrade ord för häst, vid vilket det är knutet.

Det knappa utrymme, som står mig till buds, förbjuder mig att i detalj och i klarare och beriktigande framställning upprepa vad jag tidigare, Xenia Lideniana, 1912, sökt utreda om de med gotiskans *us-skaw-s* samhöriga nordiska adjektivbildningar, som i sitt senare sammansättningsled innehålla samma germanska ordelement. De nordisk-östgermanska orden på *-skawa*, *-skā* få, såsom jag där framhållit, en samsiologiskt tillfredsställande förklaring, om man sammanställer dem med tvänne välkända germanska ord, av vilka det ena är allmänt germanskt, det andra bevarats blott på kontinenten och i något avvikande form, vare sig det här är från början inhemskt eller icke, i Norden.

Det forngerm. ordet fht. fs. *glau* skarp(synt), klok, vis (kompp. *hyge-gléaw word-gléaw* etc.), fvn. *gløgg* skarp(synt), noga, karg o. s. v. uppvisar i de levande engelska, nordiska och lågtyska folkmålen en rikt nyanserad betydelseutveckling: i lågtyskan klar, skarp om ögat, skarp, fin om hörseln, livlig, vaken om blick och ansiktsuttryck = skand. dial. *gløgg glägg* skarp, livlig om syn och hörsel (karg, försiktig, skygg, tillbakadragen m. m.), eng. dial. (från nordiskan) *gleg* klar, skarp, livlig om blick och hörsel, snabb, livlig om rörelser, slutligen skarp, vass om en kniv, ett verktyg. Till den gemensamma grundbetydelsen skarp, klar om blicken etc. knyter sig i lågtyska (nordholländska) dialekter en användning av ordet, lty. *glau*, i s. k. passiv bemärkelse: allt för skarpt synlig resp. utsatt (blottställd), t. ex. för nyfikna blickar, för ett plötsligt inträngande ljus

¹ Då man kan se in i ett rum eller tvärs igenom eller då ett skarpt

eller en plötslig övergång från mörker till ljus¹ [se Verdam, Tijdschr. voor Ndl. Taal- en Letterk. III 217 ff.; Boekenoogen, De Zaausche Volkstaal, art. *glooi* och *glouw*] — en betydelse av skarpt eller obehagligt exponerad, som osökt leder tanken till den isländska Eyrbyggiasagans *öfundská-tt*: Þa giorþist til hans öfundskatt — då blev han föremål för avund («avundsamma blickar») — var. lect. till »riki hans var þa miok öfundsam t» Grönl. Hist. M. I 605. En liknande betydelseutveckling i passiv-pejorativ riktning iakttages i vissa lågtyska (östnederländska och östfrisiska) folkmål hos adjektivet *spähe* — fht. *spâhi* mht. *spæhe* klok, förfaren, konstfärdig, dial. även »wählerisch» m. m. — vilket här jämte den om norskans *glögg* »undseelig, tilbageholden» erinrande betydelsen yansen fientligt skygg och liknande också uppvisar den för nordholländskans *glouw* eller *glooi* karaktäristiska betydelsen i ännu vidsträcktare användning: *spê* eller *spei* blottad eller utsatt för blickar eller ljus, (allt för) fritt eller öppet belägen, weit und gefährlich vorgeschoben, öppen (utsatt) för väder och vind, för blåst och storm². Härifrån faller ett förtydligande ljus över de norska dialekternas *openskå* öppen, synbar, exponerad, n. *openskått* (om ett läge, ett ställe: »her er saa obaskaat»; »gar'n ligge obaskaa fyr adle vinna»³ i samma betydelse som *open* öppen, »blottet, ubeskyttat, bar»: »her er so opet fyre vinden» (om en skoglös trakt), vidare på samma dialekters *vindskå-tt* n. utsatt för storm, »väderhårt» och *væderskått* *værskått* *veirskått* etc. blåsig, utsatt för hårt väder, även känt från sven-

ljus utifrån generar: »t'is hier zoo glouw, akelig glooi; we zitten hier zoo glooi».

¹ T. ex. då gardinen drages från fönstret.

² »Ij zit daor zoo spee (»te kijk»), Overijssel, Drenthe (Gallée, Draajer); »dat land ligt so spê dat man et gans oversên kan» (Doorn.-Koolm.); »dat is hîr 'n spêen hörn» — ett blåsigt (farligt) hörn (hårt utsatt för vinden) m. m.

³ Jfr ä. holl. »glooi open» om öppet vatten (Boekenoogen l. c.)

ska dialekter [»här är så värskátt» Smål. Södra Unnaryd (O. von Friesen)], äntligen på norskans i dialekter förekommande **vatnskå vattskå-tt (vaskátt)* vattensjukt, utsatt för översvämning. Det nyssnämnda *openskå* har, använt om en person, en betydelse, som står den av (allt för) synbar, exponerad tämligen nära: nyisl. *opinská-r* nynö. *opensko, openskár* (med sekundärt genomgående *r*) allt för uppriktig, frimodig eller öppen-hjärtig i ord och tal, frispråkig, lösmynt;¹ nordsv. dial. *åpenskádd* (med oursprunglig participändelse): allt för eller opas-sande glad eller uppsluppen, kätjefull (Åre: Kall; H. Geijer).

Den fornvästnordiska litteraturen bevarar ett antal tillräckligt kända exempel på adjektivsammansättningar på *-ská-r* = germ. *-skawa*, i vilka den i *glæggr glau* och ty. *spähe* framträdande betydelsen skarp, klar resp. skarpt utsatt mer eller mindre tydligt kan skönjas, varvid stundom den s. k. aktiva och passiva användningen är samtidigt förhanden i ett och samma ord; *orpská-r* skarp och snabb i repliken, i ordbyte (även nyisl. = *orðhvass*); *nípská-r* begiven på níd (även nyisl.; var. *nið-skáldr -skáldinn*); *herská-r* härnadslysten, bellicosus — motsats *ó-herská-r* okrigisk, ohågad för härfärd — gen. *herská-s* bellicosi Arb. 10 = *vígská* bellicosos Br. 5 — *herská-tt* (ríki) = *vígská-tt* (ríki) utsatt för härnad, fientligt överfall, open to inroads: landit var þá *herskátt*; var þa miok *herskátt* (på grund av nordmännens härjningar); eiga miok *herskátt* at verja ríki sitt »ha mycket svårt att värja sitt land mot ständiga angrepp av fiender»; *hregg-ská-tt* stormigt: und hreggská heipar tialdi sub ventoso saltuum tentorio Merl. I 65; *ofundskátt* (se ovan) utsatt för avund; *folk-skár*: fiánda enn folkscá Fm 37 volkschädlich, volksgefährlich, möjligen ock *þopská-r* Hervararsaga ed. Bugge (i en vers) i samma bet. som *víg-skár* — orden *vígská-r* (*vígskátt*) *hregg-ská-tt* och *folk-ská-r* traderade endast

¹ *Opi(n)skaa* f. (Ross) aabenmundet person m. m.

i Eddan eller skaldediktningen. Den obestämda betydelsen, som färgas av den semasiologiska innebörden av sammansättningen i sin helhet och dess första led, är en naturlig följd av att ordelementet *skā- skawa-* hör till kategorien av de språkliga element, som sakna stödet av ett vid sidan av sammansättningen levande självständigt ord, d. v. s. står på gränsen till ett suffix¹.

Redan Vígfusson har Dict. s. 542 art. *skár* sammanställt fvn. *-skár* (*-ská -skátt*) »open» i *opinskár* »made public» och *her-skár* »open to inroads» med got. *us-skaw-s us-skaw-jan*, dock utan närmare motivering. Det senare har han liksom före honom Castiglione jämfört med ags *sceawian* ty. *schauen*. Då *spähe spähi* nord. *-spár* ur *spaha-*, *spó* f. ur *spahō* — nord. *spár* i samma bet. som lty. *spähe* ingår måhända i östsv. *väderspå* utsatt för väder och vind — Vendell, från vilken jag hämtar detta belegg, avdelar *väderspå* — tydligt hör till *spähen* fht. *spehōn*, erbjuder sig sammanställningen östgerm.-nord. *skawa* med västgerm. *skawwōn(-oian)* mönstra med blicken av sig självt, om också det egendomliga *ww* i orden med iterativ eller intensiv betydelse är ett dunkelt och outrett problem. Längre än till ett i förh. till *skawwōn* fonetiskt ursprungligare *-skawa* kan analysen ej nå; det ord- och formsystem, vartill det ansluter sig, måste redan ha gått under i de germanska dialekternas förhistoria. Det finnes ingen anledning att förmoda, att detta *-skawa* någonsin existerat utanför ordkompositionen, lika litet som det är antagligt, att de germanska språken från början haft ett *siuni-z siunja-* såsom självständigt ord utanför adjektivsammansättning vid sidan av *sehvan* se, till vilket det hör.

¹ En aktiv resp. passiv betydelse existerar egentligen icke i orden, ty för språket självt är en sådan distinktion likgiltig.

Nye' opplysningar om norsk ord- forråd.

*Nytt Tillegg til »Norsk Ordbog» av Ivar Aasen
og Hans Ross.*

Av

Olai Skulerud.

Ord i opslagform er sette i Østlands-normalen, med rettleiing i Torgeir Krogsrud: »Norsk Rettskrivingsordliste, landsmål med valfrie former» (Kristiania 1920); og i hermingane av ordforklaringane åt Ivar Aasen og Hans Ross har eg i regelen normalisert til norsk riksmål (rettskriving 1917). *î* (accent circonflexe) merkjer lang vokal ifrå gammalt, *ĩ* (styttingsteikn) merkjer kort vokal ifrå gammalt, — som hos Torp.

STYTTINGAR:

NO = Norsk Ordbog av Ivar Aasen og Hans Ross.

A. = Ivar Aasen, Norsk Ordbog.

R. = Hans Ross, Norsk Ordbog.

Falk-Torp = Etymologisk Ordbog over det norske og danske sprog av Hj. Falk og A. Torp. (Kristiania 1903).

Torp = Nynorsk Etymologisk Ordbok av Alf Torp. (Kristiania 1919).

Torp-Festskrift = Festskrift til professor Alf Torp, Kristiania 1913. (Sjå her serleg forf., »Ein bundel nye norske ord og ordformer«, s. 154 flg.).

Mauland, Folkeminne Rog. I = Folkeminne frå Rogaland, samla av Tor-kell Mauland. Fyrste bandet. Norsk Folkeminnelag XVII, Oslo 1928.

ds(s) = det samme (som). m. a. = mellom anna.

m. o. t. = med omsyn til.

osb. = og så bortetter, og så vidare.

s. d. = sjå dette ord. smst. = sammestad. v. s. = ved sida.

Andre styttingar er som i norske målvitskaplege arbeid vanleg.

Ord i målføreform er skrivne såleis at kvar bokstav svarar til sin ljod; sommebel svarar to bokstavar til ein ljod, t. d. *kj* = ty. »ich-ljod» eller palatal *t* og ich-ljod samansmelt (konsonantisk tveljod), — jfr. sv. *tj* i *köra*; den tilsvarende klangføre konsonantljoden har eg som lang til dels skrive *djdj* (*lidjdje* vb. liggje); jamvel *ng* er teikn for ein konsonant-ljod = *ŋ(ŋ)* (bakre nasalkonsonant). Lang konsonant er elles merkt ved dobbeltskriving. — *su*, *ao*, *øy* osb. er tveljodar el. to vokalar uttala i eitt. — *å* blir brukt for Å-ljod, anten han i normalform blir skriven *å* el. *o*. *ö* er »open» telemarksk *O* — jfr. fra. *ö* i *pomme*; — den telemarkske *ö*'en har meir U-klang ved seg. *é* er »trong» E-ljod. *e* er »open» E-ljod (sommebel skriven *è*). *æ* er Æ-ljod. Det er føresetnaden at vokal med einskild konsonant etter er lang, med dobbelkonsonant (eller to konsonantar) etter, kort. Prik under ein konsonant (*l*, *r*, *t* osb.) merkjer »tjukk» (kakuminal) ljod.

Når ingen aksent står til, har to- og fleirstavingsorda tostavings-tonelag. I alle såvorne ord med einstavings-tonelag står ' (accent aigu). ' utanfor rotstaving tyder at hovudtrykk fell på den stavinga som aksenten står etter. Sommebel er den skiftande aksenten i fleirstavingsord merkt ved ` ' (t. d. *av'æt'e*); ' tyder da sterkt bitrykk som kann gå over til hovudtrykk; ved hovudtrykk på 2dre stavinga kverv tostavings-tonelaget på framstavinga bort. ' (apostroff) er sett mellom homogene konsonantar, der vanlig ortografi har *e*, t. d. *lit'n* adj., liten, NB. uttala med tostavingstonelag og lang *i*; — jfr. *mat'n* (b. sg., maten) med einstavingstonelag og lang *a*. — Merk og *d'æ* (det er), *æ'n* (er han) osb.

Tilfanget til den ordlista som her fylgjer er samla gjennom mange år under granskingsferder i norske bygder. Fleire stader der eg har komme, har eg hos nokre møtt særleg vel-

vilje nettop når det galdt opteikning av ordfanget; såleis på Voss, i Hemsedal, i Telemark og på Ringerike. Det vilde føre for langt å nemne kvar einskilt. Eg nøgjer meg med her med serskilt takk å nemne nokre som har gitt meg lengre skriftleg opsette ordlister, bonden Jon Skorberg frå Tinn (døydde 1924); han sende meg i 1920 ei vel utarbeidd lengre ordliste over tinndølmålet, som eg har nytta mykje i nærværande arbeidet. Lærer I. C. Ramberg, Porsgrunn (døydde 1920) sende meg i 1912 ei ordliste over Eidanger-målet med mange forvitnelege ord. Og endeleg fekk eg isommar (1928) av lektor Johan Utnes, Skien, ei vitskapleg tilrettelagt liste av ord frå Rogaland (Jæren); alle opslagord som eg nedanfor har frå jærbumålet er henta frå denne kjelda. Somtid er namnet på heimelsmennene sett til i parantes (Skbg. = Skorberg).

NO *andtøne* f. tverdriver, Hall., A. — *andtyne* f. en hensynslöst svinsk person osv. Num. (*anntyn*[*n*]*e*). *andtyrne*? R. Dertil *andtønen* Hall., *anntyn*(*n*)*eleg* Num. adj. »lik ei andtøne». *andtønast* vb. strebe imot, trosse. Hall.

antøn'e f. menneske som ved sitt vesen, klædedrakt, ferd virker irriterende, som vil være litt anderledes og bedre enn folk flest; oftest om kvinner. Tinn. »d'æ ei bekjæp'elé a., høs hann' lågå sé té» = Jean de France; sjå bekjæpeleg. *antøn'lé* (med lang ø) adj. »som legg vinn på å være fin, finare enn andre»; ofte om dei som apar etter fremmend gjerd, mål og bunad = »gåppelé» (som er til lått, p. gr. av uheldige eigenskapar; og som såleis verkar irriterande) = »sjisle» (skitleg), »ørtelé» (erteleg, ertande), »som perra folk upp» (»perra» = pirrar, erter). Tinn. »dæ va antøn'lé snakk». *antøn'eves'n* n. narraktig ferd = bledderlæte, bledreskap Tinn. (Jfr. *bledre* vb. »fjase» Mid- og Nord-Aust Telemark, *bledreköll* m. »ein som

skratta o lær (umotivert) o prata», Hovin-Tinn, bledrekøll Hjartdal, -kell Gransherad, Sauland, Tuddal).

NO **angleg** adj. bitter, skarp, fornærmelig, osb. A. *ang(e)-leg* bringende i forlegenhet og trengsel; fortredelig, pinlig, ulidelig, osb. R.

ångle Tinn. »dæ va fælt so å. (dæ)»! (vilde eg seie når eg blei flau, skamfull for noko, liksom det kom op noko som eg tykte skamleg, helst når det vedkom meg sjølv). Ogs. »ångle prat» = stygg (rå, liderlig) prat, som ein må bli skamfull ved å høre.

Med **angleg** jfr. gno. *øngliga* adv. (såleis at ein er) »i trengsle, naud», — adverb-laging til gno. *øng(r)* »trong» (= got. *aggwus*), nno. *ang* trong, smal (ang-røme, trongt rom). Det synes som **angleg** kann ha teke noko op i seg av gno. *arg(r)*, *rag(r)*?

attreku f. atterslag av vinden, t. d. når han blæs av sør i nordanvind, som det kann råke i tronge dalar. Tinn, Hovin. »når vind'n kjæm tå òust, so slær en imot vest-ås'n, o so kjæm en tebakars att o fyjé jol'é, da æ'n so mykjy sterkar; dæ æ att-reku». — Jfr. NO *atter-reke* f. atterstrøm = atterbere, -evje. Nisl. *aptr-reka* adj. »som er driven att-ende».

augnesned n. godt hand(e)lag. »han ha eit gøtt øngnesné» = »han æ jill fé sé o kan greie fint sine ting». Tinn. — Etterluten er NO *snīd* n. snitt, manér, det rette grep. A.

avgu-tý n.: »noko aguty té arbei», uvanlig svære folk til å arbei, til å få ifrå hender. Tuddal. — Jfr. NO *avgue* f. og m., særting, rangvis person, en i høi grad vond eller god, altså usedvanlig; *avgut* m., usedvanlig kar = ovgut. R.

avæte f. spor, far (vestigium) = avætning, sjå Torp-Festskrift 155. *av'æt'e* Tuddal, Hovin.

Ogs. skarns-ord: (å) di avæt'e»! (til ein som bær seg noko underleg åt), Tuddal, Hovin, Tinn; »d'æ noko avæt'u slike!», om folk som »gjøres på», skaper seg. — Jfr. NO. *avæte* f. yt-

terst rå, voldsom og uterlig person, osb. R. Dette er gno. *afæta* f. hardfenge, ovlåte menneskje, — jfr. got. *af-étja* m. stor-etar.

avæte »spor, far» (alt det som syner at der har vore dyr, folk ein stad) er visst eigenlig »av-eting», »av-eten flekk», — jfr. gno. *æta* f. eting = *áta* f. Og det førnemnde *av'æt'ning* i Tinn (som i vokal kann være påverka av *avæte* — elles heiter det og *avet'ning*) er visst eigl. »av-eting», verbalnamnord til *ete* (*av*).

apekjevle n. ein som finn åt og er ertesam med andre, Voss = NO *apekatt* m. 3. »gjekk, spottefugl», *apar* m. »gjekk, drillemester». Etterluten må være NO *kjevle* n. valse, rund stokk, her overført på menneske — under innverknad av no.-da. *kjevle* vb. = kjekle, ord-rengjes.

aute vb.: »a. på», skunde seg, være påpasseleg, arbeidsam. Voss. »mé ljota æuta pao, sko mé røkkja dætta idag». — Dertil autig adj. dugeleg till å arbei, påpasseleg. Voss. »ho æ so æutig».

bekjæpeleg adj. narraktig, latterlig. »ei *bekjæp'elé* antøn'é» (s. d.), Tinn. — Jfr. NO *kjæpeleg* »smukt formet, nett», Tel, *bekjæp'elé* difor eigl. vonleg »som *vil* være fin», dinæst »behagesyk, forfengelig, narraktig». M. o. t. framstavinga *be-* jfr. *bega'én* adj. kåt og galen, Tinn.

blaskre vb.: *blaskre inn høy'é*», få høyet med strev innberga, men med klein byrgsel (dårleg tørk) på det. Tinn. — Jfr. NO *blaskre té* baske til, strekke til; opspe sterkt, Tel., R.; *blaskre* plaske, skvulpe, A.; vifte; lufte, blåse svakt. R.

NO *bölen* adj. hovnet, opsvulmet = truten. A. R. — *bål'n* opsvulmet; (overført) viktig, hoven, fornærmet: »han jekk dær so *bål'n*», Jær.

boll m. bunk, ujevnhet på en plate, forårsaket ved støt, også på et bord når det tørker (»dæ slær ein *böll* på sé»), Tinn. Samme tyding har *bongk* m. Tinn = NO *bung* m., på Østl. *bunk* m.

böll må være samme ord som nno. *ball* m. (ball, kule, sammenvunden bylt), liten rund ophøining = gno. *boll(r)* m. Jfr. NO *boll* m. testikkel (jfr. rassball = da. arsbalde).

bolle vb.: »*b.* seg», slå bunker. »når dæ kjæm *böll* (bongk) på, so *bölla* dæ sé» (pres., *bollar*). Tinn. Sjå *boll*, og jfr. NO *bolla* adj. konveks = kuven. R.

bralle m. »Står for mig som et slags kjælenavn — rosende navn — på mindre husdyr, sau f. eks. Et bibegrep av noget lubbent og velskapt»? *bradle* Jær. (lektor Utnes). Om dette er rett, kann det samanliknes nno. *hún* m. bjørn-unge, eigl. »kubbe» (såleis noko rundt, lubbent). Sv. *brallor* fl. »skor» kunde kanskje høre hit (eigl. »skor av rund form»?). *brallor* hører likevel må hende til nno. *bralle* »larme, tumle», jysk *brald* »larm», m. o. t. det bråk dei gjør når ein går med dei, knerking av nye skor. Og av di der ikkje synes være noko ord av denne stommen med tydinga »rund, lubben», gjømmes det vel i *bralle* m. det samme tankeinnhaldet som i *bralle* vb., med det avbridge i tydinga dette har fått i isl. *bralla* gjøre kåte streker (*brall* n. vågelige kåte streker). Jfr. fremmendordet *kaprioler* »bukkespring» = ital. *capriola*, ds., ei laging til it. *capro* geitebukk (*capra* geit); *bradle* eigl. »ein som gjør kaprioler»? — Det er fortalt om ein »rungvêr» (= ugjeldt vêr, aries) hos Mauland, Folkeminne frå Rogaland I 25, og om denne finn vi ordet brukt: »dei såg vêren og måtte segja at det var reint ein gild *bradle*».

NO *brand* m. brand, brenning, brennande trestykke; stokk, stolpe; svær, lang og sterk kar. A. R.

Ordet kann i Tinn brukes uvyrdsleg om kva det skal være, om lag = »ting», da. »tingest», t. d.: »dem sto væl dær, sann *brandan*» (= dessa brandane), om eit par lærtøflar (tæser) som var komne bort = »sann filletæsun». I samansetningar likeins om noko ulagleg, slamput: »kans gamle

brandesjikk», vår gamle bondegjerd, vår uvande, uvyrdne måte å være på og leve på. »noko *brandeverk* bli d'æ mæ røtt om» (»også snakka, tala om; så seier vi òg»), »når d'æ usnélé hell udana» (uførmelig, umanerlig, sjå NO usnídeleg, R.). Det er merkande at fl. *brandan* og smsetn.sforma *brande-* og kann høre til *brande* m. (s. d.).

Nyleg har Hugo Pipping i »Eddastudier» III (»Studier i nordisk filologi» XVIII, Helsingfors 1928), s. 1 flg., og Torleiv Hannaas i »Festskrift til Finnur Jónsson» (Kbh. 1928), s. 229 flg. atter komme inn på Hávamál 2, 4—6 (Cod. Reg.):

»*mioc er bráðr fa er abraðdom skal
sins vm freista frama*»,

og lagt halvverset ulikt ut. Tolkinga sviv særleg om bruket av komplementet *á brøndum*. Medan Pipping i tilslutning til M. B. Richert (»Försök till belysning af mörkare och oförstådda ställen i den poetiska eddan», Uppsala Universitets Årbok 1877) tek *brøndum* i tydinga »brennande trestykke», (på åren), sluttar Hannaas seg til Bjørn Magnússon Ólsen, som i »Arkiv for nord. filologi» IX 223 flg. sette fram den meininga at det med *brøndum* er tenkt på ein bunke av brandar (»ukløyvd ved, både større stokkar og mindre strargar»), ein vedhaug som ligg attmed åren. Fleire norske gran-skarar er av samme meininga: Ivar Mortensson, Leiv Heggstad og Ola Raknes (sjå nærare Hannaas, førnemnde utgreiing 231). Eg trur og at Olsen har råka det rette; i *bráðr* ligg det at gjesten, før han er ført til sæte, og medan han enda sit på vedhaugen ved åren, der alle kommande hadde rett til å setje seg, er spent på kva slag fagning han skal få; hugen hans »hastar i veg», han er »omfram sin hug», til dess det viser seg at han blir fagna vel. Det er ei ålmenntneskeleg kjensle. Eiríkur Magnússon (Proceedings of the Cam-

bridge Philological Society 1884. IX, 21 flg.) omset: »In hot haste is he who ...» Til studnad for si tolking dreg Ólsen fram det nynorske ordlaget »sitja ... fram i brando(m)», som Ross i NO har ifrå Gudbrandsdal og Valdres og Hallingdal. Hannaas dreg fram dilike ordlag frå Setesdal (til dels etter Skard, Støylen og Heggstad), og han forklarar rett *bråndin*, som det der oftast heiter, som eit nylaga f. pl.; dette har liksom *bråndi* m. (Setesdal) vakse fram or den gamle dat. pl. *brøndum*. *bråndin* f. pl. blir brukt dels om sjøve ved-ladet, dels om staden der det ligg; *bråndi* m. blir brukt bare i den sistnemnde tydinga (Heggstad, Ross). — Eg fyller dette ut med ei opplysning om bruket av det samme ordet (*bråndin* f. pl.), som lektor Opsund, Skien, gjev meg. I hans ættbygd, Kviteseid i Telemark, blir det sagt: »legg vé'en i bråndin, fyll bråndin mæ vé», »sjå om de ikkje ligg i bråndin» osb. (mellom-rommet mellom roa — peisroa — og omnen, i nyare hus, der dei har begge deler); »du fær ledjdje på varmen, du som sit vé bråndin (borti bråndin)»; der stod gjerne ein krakk eller stol mellom grua og bråndin (= vedhaugen); der sat tenestgutt el. tenestgjente, medan husbonden gjerne sat ved kakelomnen. Med tanke på dette har Opsund lenge hyst samme meining om Hávamál 2 som Bj. M. Ólsen og dei førnemnde norske granskarar etter honom. Rikard Berge, Skien, som eg talar med om tingen, seier seg og være med på dette; han nemner i denne samanheng det kjende ordlaget »sesse ein i stabben» om å take imot ein på ein vanvyrdsleg måte; det er dermed meint ein stabbe som dei i gammal tid jamt pla ha ståande innmed åren til å gjøre ymist arbeid på, kløyve ein brand osb. »Han sit i stabben» sa dei om den gjest som ikkje blei vyrdt meir enn at han laut setje seg der. Meir, sjå Tillegg, s. 31.

NO brande m. 1) lang, svær, ubendig kar. Gbd. Vald.

Vestf. (= *brand* 7 »svær, lang og sterk kar», »lurk»; Rbg. Tel. Ma.). 2) »Særlig om Elg-tyr», Gbd. (R.). Såleis og æljebranne (»elgokse»), Lardal i Vestfold. I denne tyding har det må hende teke op i seg nno. *bringe* m. »elgokse», — som Torp snarast held for lån — frå sv. mål *brind*, *brinde* ds.

bravat, sjå *pravat* (Tillegg, s. 031 flg.).

breise vb.: *b. seg*, slå seg vidt ut, sjå svær ut, bramme (t. d. om eit gras som sjauskjære, »såusjær»: *geranium sylvaticum*). *brøyse* Hall. (Hemsedal). »dæ står o brøysé sé» = »brøyé sé ut» (breider seg ut), smst.; »dæ brøyste so fint» (pret.). Jfr. *brøye* (-er, -dde) smst. = *breie* (»brøye for», spreide høyt utover).

brelse vb. *pynte*, *utmaie*. »ho ha *brelsa* sé fælt té», Tinn (= »*feia* sé upp, *ponta* sé té»).

brelseleg adj. som har stasa seg til, som det laver av stas utav. *brælsolæg* Sauherad. *brelselé* Tinn (her og = *drustelæg*, *drøs*).

brelse synes samanflote av eit par ulike lagingar til rota **breh* »lyse brått fram», med *-l-*, og med *-s-* i suffikset, på den eine sida nno. *brîle* (Nhl., Sogn) »prunke», sv. målføre (Västerbotten) *brillär* (*brellär*) »skina, lysa, glimma» (Rietz, Ordbok över Svenska Allmoge-Språket 51), og på den andre sida nno. *brîse* lyse, flamme, gnistre, glimre, prange (ogs. *brîse* tende op bål, glimre, prange), *brîsing* m. bål, bluss (jfr. gno. *brîsingamen* bringeprydnaden åt Frøya). *brelse* har likevel truleg ophavleg *æ*, og nå høver det så til at dei i staden for *brîse* (*brîse*), nettop i Telemark, der *brelse* er opskrive, seier *bræse* »prunke, være utmaiet, især med metallstas» (*bræse* ogs. i grannedalføret Setesdal), og dette er eit vokalskifte som kjem att i nno. *brîkje* »glimre, prange, kneise»: *brækje* (denne siste forma bare i Telemark) »glimre, prunke, skinne strålende og hett (mellem skybanker, om solen)». Det ligg da nær å

slutte at *brîle* i Telemark i eldre tid har havt ei sideform **bræla* («glimre, prange») som har gått inn i *brælse*. Eller det kann i dette løyne seg eit eldre norsk **brjála* (> **bræla* som *frjádag* > *fræ'dag*) < germ. **brehalôn* (til den samme førnemnde rota **breh*), — jfr. gno. *bregða* »bevege raskt, dra (sverd)», *br(j)á* »glimre», nno. *brå* »la glimte, dra» (sverd); samme ordet, men med differentiært tyding, er isl. *brjála* »forstyrre, forandre, forvirre». — Det høver vel til ei slik forklaring når Ross (NO 68) skriv *brælse* vb. utmaie («brælse seg *te*, brælse *på* seg»), *brælse* f. »utmaiet kvinne», *bræsoleg* adj. som en »brælse», utmaiet. Ø. Tel. (Bø, Nes). Orda blir i desse bygder, som i Sauherad, uttala med *æ*, men det er *r'*en som er skuld i dette, og tinndølutaltalen er, som vi har sett, med (open) *e*. Likevel kan *æ* liggje til grunn, for i stoda føre lang konsonant og to konsonantar er det regel at *æ* tidleg blir stytt og blir til *e*, t. d. i Tinn *redd* adj., *esle* vb., *flette* vb. flå, *snelle* f. (av (*h*)*rædd(r)*, *ætla*, **flætta*, *snælda*) osb.

bøyle vb. være til mein, skade, setje tilbake. *båyla* Voss. »ha ain skamfar'e sæg» t. d., blir det sagt: »da båyle ikkje hann lite datta; da æ kje foltt (= fullt) same kar'en atto; da æ an te main». »da båyle mæg bra», seier eg t. d. når eg har ein vond finger. »da båyla (ha båyla) mæg mykkje» (pret., perf.). Jfr NO ?*bøygle* = meinke, være til hinder og plage. Nhl. (Eksingedal). R. — *bøy(g)le* hörer til nno. *bøyg* m. (m. a.) »knipe, forlegenhet» (Tel.), »knekk, svekkelse» (Nordl.). — *bøyle* kjem i tyding nær til nno. *bægje* »hindre, stanse» (gno. *bægja* »drive ut av stilling», »hindre», i fær. »mangle, skade, hindre») — ei avleiding av *båg* adj. »hinderlig, vanskelig, tverr»; men med omsyn til ophavet er der ingen skyldskap.

dagelere vb. drive dank, dangle. *dagelór'e* Tinn. *dagelere* må være laga av *dag* m., — jfr. »dagdriveri» og *ólvé* (ogs. *rólvé*) *gudag'*, eit slengjenamn som blir brukt i Tinn om ein

dagdrivar, ein som ikkje gjør anna enn helse »god dag!» Min heimelsmann, Jon Skorberg, seier: »dagelere = drive dank, dangle som Ólve gudag». M. o. t. endinga jfr. *brammelere* (Tinn), »slå stort på», *apelere* harcelere, underhandle spøkende (smst.) osb.

daure vb. »stå op meget tidlig (kl. 2—3) og slippe kjørne ut på beite». (»Man satte dem inn igjen midt på dagen, forat de ikke skulde plages av varmen og begynne å skjene»). *døura* Jær. (lektor Utnes).

daure er ikkje før opskrive. Frå Nordhordland har Ross i »5te Tillæg til Norsk Ordbog» *dauvra* vb. »døse» (*dauvren* adj. døsig, lat), som kunde være samme ord. *dauvra* må høre til *dauv* adj. »sløv, dorsk» (m. a. Ryfylke), som nno. *davre* (vb., »saktne, avta») hører til *dav* adj. (»nedslått, stille»), — jfr. *dåver* n. »anfall av sykelig matthet» (Snm.). At *dau(v)ra* har fått tydinga »stå op i otta» kunde komme seg av det at dei for å stå så tidlig op, ikkje våga sleppe seg rett til med svevnen, men låg »i andvöka», halvsov. Den som var kommen så tidleg op, måtte og, om han ikkje la seg att, kjenne seg dusen og syvjug utover morgonsida og dagen. — M. o. t. det formelle er det merkande at Ross i »Norske Bygdemaal» 1909, 104 opplyser at gno. *f* (*v*) »er oftast uppsogen ette *u* og *au*» (t. d. *lou[v]*) i rygemåla, og *dauvra* måtte såleis kunne bli til *daura* på Jæren.

Eller skulde *daura* være eit ophavleg **dagra* »stå op i grålysinga, med den fyrste dagsbrun»? — Jfr. sv. *dager* m. dagslys. Dette er etter Fr. Tamm, Svensk Etymol. Ordbok 85 »møjligen en direkt kvarleva av den gamle s-stamsformen . . . germ. **dagaz-*, **dagiz-*, — enligt intyg av det gotiska namnet *Dagis-theus* samt av de med avljud bildade ags. *dôgor* og isl. *dægr* n.» — Eit **dagra* måtte i rygemål vonleg bli til *daura*, liksom **daðra* (nno. *dadre* »skjelve, dirre, beve») gjennom

**dagra* har blitt til *daura* i Ryfylke og Sunnhordland («han dourte å skålv»; «øuren sto å doura i strøum'en»), sjå Ross, NO 84; jfr. hordemål *vour* m. < *veðr* (Norske Bygdemaal 1909, 102); Hard., Rog. (m. a. Jær.) *voudl* m. »løs, fuktig, dyp sne», »slaps» (*snø-voudl*) = gno. isl. *vøðull* »stad der ein vèd» (Torp 871). — Av Ross, NO 84 ser vi at »gu däu'n!» (med tviljod) blir sagt »sjelden og maaskee spøgende» i somme bygder i grannefylket åt Rogaland, Vest-Agder (Øvrebø, Finnsland i Mandalen). Ljodleg synes det difor ikkje vanskeleg å leide ut *daura* av **dagra*.

Som eit **dagra* til **dagr* (med fast *-r*) »dagsbrun, dagsmeit» (d. e. dagskjær) er til *morgon* m. (gno. *morgunn*, *-inn*, *myrginn*) laga *mor(g)na seg* »bli fullt vaken» Østl.¹ (*mønne seg* Tel.), ogs. »kvile lenge om morgonen» Bjørgv. bpd. (*menna seg*), — jfr. gno. *morgna* (upersonleg) »bli morgon». **dagra* kann sammeleis ha havt tydingane: 1. lysne til dag, — jfr. gno. *daga* (upersonleg) »bli dag», nno. *dage* (Åsm. Vinje) og med refleksivform *dages*. 2. »bli fullt vaken og i orden til å ta fatt på dagen, dagsverket» (= »vakre [på] seg», Tel., *-a* Dal.).

digg m. drope. Tinn. »d'æ ein lit'n digg att i glas'é».

dings m.? »visagut som æ lettvent», Tinn (*dings*). Jfr. NO *dings* n. liten vedhengende ting, ring, knapp, løkke o. m. a. A. *dingse* m. munter og noe lett person. Tel. R.

drøys f. mengd. »årm'en fødde æi hæl drøys me onger», Norderhov. Hører saman med NO *drjose* »drysse», eigl. »falle ned i små dråper».

fauk sb. voldsom fart, meget rask befordring = NO *fjûk* (n.?), R. — »han fekk fæuk», han fekk fart på seg, blei fantejaga. »du ska få fæuk», du skal få fart, komme herifrå i ein fart. Eidanger, Porsgrunn.

¹ Såleis t. d. Norderhov (Ringerike): »je har te (har ikkje) mårå mæi ennå»; »han bliṛ nåk bær'e, han har te mårå sæi ennå».

NO feld adj. skikket, passende, bekvem til noe. A. — »de va felt át deg» (adj. n.), »til pass, (vel)fortjent». Jær.

fibbe vb. smigre, smiske, sliske (for) = disle, fisle. Eidanger. Jfr. sv. mål *febba, fibba* »bære sig klosset at»; sjå Torp *fabbe*, og jfr. *fjable*.

fjable vb. prate og vase; sladre. fjable Tinn. »[ho sat] fjablan (fjablande) i dæ», om klein forteljingsmåte, helst sladder. Jfr. NO *fjabbe* »kludre, pusle» = *fabbe*, Tel.; »vrøvle», Stjørd. Tel. R. — Med tillegg av *l* som i Tinn har sv. mål *fabbel, febbel, fippel* kludre, *fabbla, febbla* snuble.

flíp m. ein liten gråbrun fugl. flíp Tinn. Jfr. flipe.

flípe f. 1. småfløyte (til å blåse, spele på). »ei flípe, tå silju hell tå or», Tinn. »o flípe på flípa», låte på (selje)fløyta, — sjå flípe (vb.). Hit hører »ein flípefuggel», fugl som »flípa o læt». 2. jartrudsfugl, hakkespett. »é hørde flípa (regnflípa) idag; d'æ spél'é (fare for at) mé fær rengn». Tinn. Blir og i Tinn kalla »hakkespette» (f.) el. »jartrusfuggel», »dæn svarte fugg'en mæ dæn røue luva», »baks'deia» (b. sg., baksterdeigja), — jfr. segna om »Gjertrudsfuglen» i P. Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe, Norske Folke-eventyr, I, 47 flg.

Eit irsk fuglenamn som minner påfallande om *flípe*, er *filipîn*, som kanskje tyder »hakkespett» (C. Marstrander).

flípe vb. (ar) skrike, om hakkespetten el. andre fuglar med dilik låt. flípe Tinn; ogs. låte (på ei fløyte), — sjå flípe f. »jartrusfuggen — d'æ dæn som flípa so feri rengn».

fýk adj. kjekk, stram = kjøn. fýk Eidanger.

NO fyrefaren adj. (eigl. fortids-pts.) »i forveien tilredet el. forsynt»?; særleg: »forsynt med underlag (grunnlag)». Ma. »d'æ firifare», det er (fullt) forskyldt; dette er kun en gjen-tjeneste», Gbd., osb. R. — »me sille haft dæ no, mæn só æ dæ alt fyrifaró», op-ete, opbrukt, ende på på førehand. Dei har t. d. laga til noko for eit særskilt høve (gravøl, bryllup

el. kva det kann være), men når tida kjem, så er det alt opete. »da va dæ fyrifaré». Mandal i Seljord. — ferifaré, Tinn; »d'æ f.», det er fare (så og så åt) i førevegen. »é kjæm skamlé» (kjem, fer fram på ein skamleg måte), »mæn d'æ skamlé f.»; »ho kâm lité skamlé, mæn dæ va skamlé faré førr», det var fare skam(me)leg åt i førevegen. »Eg.: Der er Forgang, man har Eksempel for sig; se fyrefaren, forudgangen, A.» R.

fån f. fjorgammalt gras = förne. Blir brukt i samansetning med dau(d) adj.: **dæu-fån** Drangedal, **dæu-fan** Holla. »sé all den dæufåna!» — At ordet har fått denne tyding, kjem av samanblanding med *forne*. Liksom *forne* m. a. kann ha tydinga »(lag av) domme, tynt oskelag», såleis kann og NO *fån* (og *få*) f. ha denne tydinga. Ogs. NO *fåne* vb. hentæres, svinne hen, bli avfeldig (jfr. *fåen* blek, av et sykelig utseende) kjem nær til fylgjande bruk av *forne*: »han sit'e som ein fönne», sammensunken, gjørende sig ikke det minste gjeldende. Tel. R. Frå Gransherad og Hjartdal har eg: »han æ so tunn å mag'er at'n sér ut som ein fönne», som han vil falle saman; jfr. *fönnlæg* adj. Mandal i Seljord, *fönnlé* Tinn, »gråbleik, med inntørka hud (som halvt visna), skrukkut i andletet, kleindæma»; NO *förnen* innsvunnen, falmet og svak, *förnes* vb. falme, gustne, svinne hen, bli avfeldig. Sogn, Ryf. R.

fån n. 1. hovudtørklæ(de), overtørklæ(de) av lin. **fån** Tinn. — »so ha (= hadde) (h)o gvitt sköut, o annlété, dæ va mæ (= òg) *gvitt som eit fån*, tå eldé» (utav elde, alderdom); jfr. nno. *fånkvît* adj. (og: *fånende kvît*) »gråkvit», Treungen, R.¹ Skautet, som dei gjerne kjøpte på krambuda, var nærast hovudet; fånet hadde dei utanpå når dei skulde ut i kulden. 2. lag (skimmel, mygle, faune) på gamle nedfallne tre el. læ-

¹ Jfr.: »gvass som ei òngn» = »òngnende gvass», Tinn; òngn = nno. ògn f., fl. agner.

ger. »d'æ berre som eit fân» = »dæ ligg berre som eit him».

Tinn. Jfr. nno. fân f. støv(dekke); ogs. lett aske, sjå ovfr.

gane vb., **ganehals** m., sjå göne.

NO **gıl** n. bergkloft osb.; langstrakt åpning i skog. A. R. åpning hvori noe er utskåret osb. V. Tel. Sophus Bugge. — »eit jel», trongt smog i fjellet, klov, op(ning), sprekk = glipe f.; ogs. opning i eit gjerde (= gal-öp), Tinn. »borti dæ smale jel'é dær, som du må ijæn'om», trongt smog der to gardar (gjerde) møtes (i ein kile), eller der eit gjerde møtes med andre ting (naturting). »eit smalt jel». Jfr. gjel.

gims (?) m. 1.: **sol-jems'n** (b. sg. m.) [blir det kalla] »når sol'é sendé sine strålo (= stråler) inn på gølv'é», Tuddal. Ordet synes å være einstydig med NO *geisle* m. stråle, sol-stripe, f. eks. fra en åpning i en vegg (gno. *geisli*). I ei vise heiter det: »solegeisli leikar inn å ut» — dette er vel bunden form eintal av »*geisl* n. ³⁾ stråle, lysstråle, oftest *sol-geisl*. Tel. (Rauland)», R. — (*sol*)*jems'n* er må henda opkomme or (*sól*)-*glims*-, der *l* kann være kvorven ved dissimilasjon; om så er, hører det saman med nno. *glimse* vb. »skotte» (germ. **glimi-sôn*, til *glīme* »glimre, glimte», Torp), — jfr. sv. mål (fryksdalsmålet) *gimms'* »lyse med glimt, gi øiekast», der *l* en likeins er kvorven (av kva grunn?); vidare er å samanlikne mht. *glimsen* med dilik tyding (avleiding av *glimmen*, *glamm*); ljodsprang til dette er sveits. *glumsen* »brenne svakt». Sjå Torp 164, S. Bugge, Gamle norske Folkeviser 118.

Elles er det og råd til å forklare (*sol*)*jems'n* som ei samangliding av *geisl(e)* og stommen *glims*-; *jems*- kann være for **geims*- (av *geisl*- + *g(l)ims*-).

Sidan det til forklaring av tydinga er sagt: »når sol'é sendé sine strålo inn», jfr. »solegeisli leikar inn og ut» (sjå ovf.) — kunde det tenkjies at ordet hører saman med nno. *gimse* »gjøre kast med hodet» (om hest), — jfr. jysk *gimre* »bevege sig op og ned». — I eldre sveits. finn vi eit *gim*-

seln »bevege sig lett hit og dit», som Torp 153 fører til samme rot som nno. *gimpe* »svinge eller vrikke med overkroppen». Men eg held denne siste samanstilling for meir vågal frå tydingsynstad, enda ho formelt er betre, med di vi da slepp vansken med bortfallet av *l*.

gims m. 2. lukt: »dæ sto ein jems a dæ», Tuddal, må hange i hop med nno. *gīm* m. damp, lukt, is. vellukt, *gīme* vb. dampe, lukte, *geim* m. sterk utdunstning, os.

gjel n. 1. gjeller (på fisk) = nno. *tokn*, syltr, gan. *jel* Tinn. »fisk'en pusta i *jel'ó*» (b. sg. & pl.). »eit *jel* på fisk'en». (»syltré kalla mé dæ mæ»; »eit syltré»). — *gjel* må være samme ord el. av samme stamn som gno. *gjolnar* f. pl.¹, truleg under innverknad av den østskandinaviske forma *gjeller*, eldre da. (*fiske-*)*gæln*, sv. *gäl*. (Germ. grunnform **gelunô* = gr. *χελύνη*, »lippe»).

2. Hit hører vel og *jel* (helst i bunden eintalsform ntr.: *jel'é*) a. mellomgolv (på menneske) = magemun, s. d. b. »Frammi bringa på dyr snakka dem mæ om *jel'é*: han æ gvit i *jel'é*, da katt'n, hond'n» = kvit i bringa. Tinn. Jfr. *gil*.

NO *gjelgje* f. tjukk kort bjelke som er til feste for kjêlkroken (skjerdingen). — Etter bibliotekar A. Krogvig blir ordet brukt på Sunnmør i samme form som det etter NO har i Valle i Setesdal: *jøye*. Han omset det med »svingskjerding i en peis».

gjerd, *gjord* f. gjerning. Merk ordtøket: »stor i ol'a, men lit'n på *jol'a*» (d. e. *gjerd*, *dug*) = narraktig. Sauherad. »stor på ol, mæn lit'n på *jol*», Tinn. »stor i or'i, mæn lit'n på *jor'i*», Mandal i Seljord. — Det må vel hende at *jord* f. jord, land(eigedom) i seinare tid står for tanken i dette ordtøket,

¹ »Gjolnar heita granar hans» (om Fenrisulven), Snorra-Edda II 432¹⁰ (granar, fl. av grøn f. håra på overlippa, overlippe som er dekt med hår, skjegg).

men ophavleg synes det være *gjord* = *gjerd*, som gøymer seg i det, trass i bruket av preposisjonen »på»; i Tinn er det, som vi såg, brukt »på» i begge lekkene, der vi i norsk vanleg vel heller vilde bruke »i» i dem begge, — etter den ophavlege tydinga av den siste lekken.

M. o. t. framvokstren av forma *gjord* for *gjerd* så kunde omsynet till rimet ha spela inn. Eit dilikt døme er »gå i skugg å *sjol*» (for vanleg *sjol*) Sauherad, »halde noko dult». Men det er og elles i Telemark spor til forma *gjord* for *gjerd*: *væljor*, -*jol*, -*jår* = velgjerd; jfr. og *høvdejor*, -*jår*, *hu(e)jol* Tel., »hovudgjerd» (-*gjerd* her = got. -*gardi* i samansetnn., Torp).

gloppeleg adj. stor. **glåppelæ** Voss.

gone (ö) f. person som ikkje ser seg føre (ikkje ser for føtene), men strekkjer hals og bare ser fram og op. *gö'nu'* Tinn. Hører til nno. *gane* vb. »strekkje hals, sjå høgt op, setje nasa i været», i Tinn *gå'nå'* vb. Jfr. **ganehals** m. Åmli »ein som strekkjer halsen som ein hane» = *göne*; NO *gön* f. »stivnakke, en som setter nesens høit», Hall. Jfr. og NO *göne* f., m. a. opbrusning av lidenskap, Trondh.; dette steller Ross saman med isl. *gönur* »løpen uten overlegg», gno. *gana* »fare frem».

griggas vb. arge seg, være avundsjuk. »o **griggas** på ein», Tinn, missunne. »han ha tikji te griggas på syssjæné sine». — Måhende eigl. »være grådig» el. »forivre sig», — jfr. »iver-syk», — til isl. *gríð* »heftighet», nno. *grîdd* f. (med den særlege tyding): travelhet, det at man begynner tidlig, *grîdug* adj. tidlig påferde, flittig, på Sunnmør *griddig*, til dels med begrep av gjerrighet (jfr. *gridsk* »begjærilig»), jysk *gredig* grådig, ivrig i arbeid, kurhess *grittig* ivrig, grådig. Til den samme rota **grid* hører og nno. *gredung* »avledyktig okse», gno. *grîð-ung(r)*.

hardfengd adj. hardt sjuk. **halfængd** Tinn. — Annarleis NO **hardfengd** »hard, tung, mødesam; hardhendt». A.

hemmerleg adj. narraktig = *skvidderlé*, *antøn'lé* (s. d.), *sjislé*, *ørtelé*. *hæmmerle* Tinn. — Ophavl. *hâm-?*, — jfr. nno. *håme* stå og gape, »måske av *hima*, *hjáma* under innvirkning av *håka* o. l.», Torp.

NO **hendesløyse** f. noe man ei får tak på; en bagatell. Ryf. Dal. Jær. R. — **hendesløysa** »vrøvl, usans, nonsens», Jær. Lektor Johan Utnes held det for å være dss. gno. *endiløysa* »fjas, sludder» [= *lokløysa*], med *h* innkomme frå hende n., eller »halvemål».

jøske f. larm, leven, spetakkel. **jøske** Eidanger, Våle i Vestfold. — Jfr. Torp-Festskrift 166. — *jøske* liknar sterkt det finske *jyske* »larm, buller, oväsen» (t. d. om hestetramp, larm av jernvegstog, kjørande vognlass osv.). Dr. G. J. Ramstedt.

kattereie vb. ligge og krysse med en båt. **kat(t)erei'e** Eidanger. Sjå Alnæs, Sjømandssproget 42¹ (*kadrei'e*, *katrei'e*), Falk-Torp 343 (*kadreier*).

NO **kjelve** f. eng. På spørsmål om det er nokon skilnad på eng og *kjelva* ved Sandnes på Jæren, fekk lektor Utnes nektande svar. Likevel la ein til: »enj'o veks'e på *kjelvo*.» — Etter NO kann *kjelve* f. ha den særlege tydinga »gressland liggende i en skålformig fordypning», og kjem såleis nær til nno. *kvelv* m. »hulning, rundaktig fordypning mellom bakker el. berg», og med *kvelve* f. skålformig dal, Ryf. (*kvelva*), R. Ross slår difor (NO 394) frampå om der skulde være samangliding av dei to ord.

kjôsen adj. matt og slapp. **kjôs'n** Seljord. — Jfr. nno. *kjônken* »stiv og døsige efter overanstrengelse», — dette »vistnok en *k*-avledning til *tjona* plage, slæpe», som i denne tyding blir halde for ei samangliding av *tjône* »plage, overanstrengelse» og *kjône* »tilrede, ordne, sysle i huset» osv. Sjå Torp 276. —

¹ Chr.a Videnskabs-Selskabs Forhandlinger for 1902. Nr. 3.

kjôsen kunde være av nno. *tjônsen* (liksom *ræssjen* (Aust-Agder) kjem av *råmsken*, s. d.), men her gjør tydinga vanskar (*tjônsen* som farer med ondskapsfulle streker, gjør bevisst ugagn, til *tjônse* vb.). Jfr. lumen, slôsen, sôsen.

kjæve f. avstikkar frå hovud-åa, ei mindre å, elvegrein (= kvisl), sjå Torp-Festskrift 167. — Eg har ikkje komme etter *kjæve* i denne tydinga andre stader enn i Tinn. Seljordingen Krestoffer Hans'on Tveit'n, som eg spør ut om det, seier at han mange gonger har hørt ordet; »du vi ha greie på hôt ei våss-kjæve æ» (*våss-* = *vats-* under innverknad av *våt* adj.); »d'æ slik ei som dæ rænn vatt'n etter, i segdir (nno. seigd f. svak dalsenkning) i dalar; ei våss-sæve, dæ æ dæ sama, d'æ våss-sig hell vatt'n hell (ei)n damm, slike som sig oto jor'i (hell oto ei røys i hare bakkjen) å kjæm framm i ein damm hell ei ôlle; ôlle æ omtrænt dæ sama, mæn d'æ meir samla. D'æ ei upkome her ne'i joré (gjordet), dæn kallar di våss-sæva». Jfr. *sæve* f. (mÿr-sæve, tiu-sæve) »lita kjelde med ein jordfleck ikring som aldri frys til», Vinje, Rauland. Ross, NO 640 har som normalform *sèva*; samme tyding har *sèv* n., Tel. Med omsyn til *æ* i *sæve* mot *è* i *sèv* samanliknar han *æve* : *èv* i dei samme målføra (»den ventelige form »evu» — som »reku» — er sjelden [Høydalsmo]»). Jamvel i Tinn finn vi døme på ein dilik vokster av veike hokjønnsord med ophavleg kort stomn : *slæve* f. sleve, stålorm (< **sligwôn*), *tæve* f. (øyre-, ørefik; — jfr. i Porsgrunn *tæve té en*, gi nokon ein kinnpust, slå til), jfr. *tæv* m., tev, lukt, *tèv* n. tev, åndedrætt; *blæme* f. blemme (< **blema* < **blimôn* eller **bléma*, sjå Torp: *blemma*), *rone* f. strøm, elveløp (< **runa* = nno. *rÿn* f.)¹, *skrome* (< *skrÿma*, sjå Torp: *skrâma*).

¹ Nno. *rÿn* f. er og i bruk i Tinn i samme tydinga: *ron*, fl. *ro'ni'*. — *kjæve* blei forklara m. a. ved desse orda: »dæn øystré kjæva rænn so stor ette rengn'é; d'æ kjé stor-åé dæ, ana ei græin, ei anol rone».

Som i Torp-Festskrift 167 foreslått kunde *kjæve* være eit germansk **kaiwôn*, til rota **ki*, idg. **gei*, »kløyve, greine seg ut», men av di andre *w*-utvidingar til denne rota ikkje er kjent i germansk, synes denne forklaringa noko vågal, og eg vil difor setje fram ei ny. Det kunde være eit eldre **kefa*, som (gjenom ein mellomled **kef* n. < **k(w)abja*, med samme tyding som *kjæve*) hører ihop med gno. *kaf* n. »sjødjupna» (eigl. »dukking under»), gno. *kafe* m. (i *kafafjúk* n. snøfok), gno. *kefja* vb. trans., dukke under = *kvefja*, *kvafdi* (nno. *kav* n., *kave* m., *kjevje* vb. trans.) — sammeleis som nno. *eve* f. (sjå ovfr.) hører saman med *ev* n. og *seve* f. (sjå ovfr.) med *sev* n. (< **savja*), — jfr. *sav* n. (m.) saft(lag) i tre = *save* m., *sevje* f. — Eit anna ljodsteg har vi i *kjøve* vb., m. a. »opdemmes av is» (Østl., ogs. Tel. og Tinn), gno. *kæfa* (< **kwôbian*).

Mellom *kjæve*, »ågrein», og *kjøve* (vb.) kunde der, som tinn-dølen Jonsjord (f. 1858) slår frampå for meg, være ein nær tydingsamanheng. »Viss ei å tok på å kjøve (tå is), so konna dæ bli fleire kjævu; dæ dæmmé hit o dit, o so fær vat'né av-løp. Jamvæl om sãmåren, om dæ kãm ein fløum å dæmde upp å'é — dæ kann òuse upp, so dæ tæk andre løp — so blei dæ mæ ei slaks kjøving».

Etter forma kan *kjæve* og være eit germ. **kwébiôn* med samme ljodsteg som gno. *kvæfa*, nno. *kvæve* vb. (< *kwébian*), — til den samme rota som vi har i *kav* osb. og i *kjøve*. *w*'en i framljoden måtte da være kvorven ved innverknad frå andre lagingar til den samme rota, t. d. *kæfa*, nno. *kôvne* vb. = *kvamne* (gno. *kvafna*, nisl. ogs. *kafna*), slik som i *kav* osb. Særleg dersom samanhengen med *kjøve* stod levande for tanken, er dette lett å forstå. Eit **kwébiôn* med gammal avljod til **kwôb-* (i **kwôbian*) og **k(w)aba* vilde peke attende til ei gammal tid da avljoden enda var levande som språkleg differentierings-

middel; jfr. elvenamnet *Mors* (nå *Moss*), samanlikna med sjønamnet *Mjær* (i gardnamnet *Mjærskog* nr. 86 Enebakk), som elva går igjennom; desse to namna, som visst er utgreiningar av ein og samme ordstommen, må etter laginga å dømme skrive seg frå ei såvoren gammal tid¹. I Tinn kjem det ned fleire store elvar med gamle, til dels uforklara namn, som *Mår*, *Gøyst*, *Måne* osv. Desse elveløpa gjør seg sjølvstarkt gjeldande i landskapen og har mykje å seie for folket som bur der, på ymis vis. Folket har ifrå gammalt havt bruk for namn på alt som vedkom desse, nye utstikkarar frå elvane osv. Det er difor knapt på eit rårn at vi nettop i ei bygd som denne med rikdom på slike naturhøve (som trong namn) finn eit merkeleg ord som *kjæve* — merkeleg jamvel fordi det ikkje synes kjent annanstadfrå — bortset frå den meir uvisse heimelen frå Seljord, der ordet i alle høve har ei anna tyding og er glide saman med *sæve*; og enda forklaringa av **kefa*, som vi har set, ljodleg er fullt forsvarlig, og må hende vil synes mindre vågal, held eg det difor slett ikkje utestengt at det kan være eit ophavleg *kwébjon*.

Ein skulde da for *kjæve* helst søkje grunntydinga »stad der det sîg eller fløymer vatn (utover), stad som ligg nedsøkt i vatn», »som ligg i kav», — di næst sjølve det rislande (frampiplande) vatnet, det fløymande vatnet, som finn seg nytt løp; kvisl. Såleis tyder *kelda* i islandsk både »kjelde» og »myrstrekning», »grofrek stad», — sjå nærare A. Kjær (om tinn-dølordet *søyve* f. »sid, blaut stad i myr») i *Mål & Minne* 1914, 204 flg.

kringjil m. edderkopp = kongurvåve (kångro, vevkåne, vevkjerring). *krinjil* Tinn, Hovin. *krinjilvæv* m., smst., spindel-vev = kongurvev.

¹ Jfr. NG. II 220 med tilvising og NE. 164 og 326. Sjå og Sophus Bugge i ei minnetale om Oluf Rygh («Aftenposten» 1900, nr. 2).

kveite f. : **kveido** (b. sg.), gjordenamn, eigl. »mark der det har vore dyrka kveite»? Jær. (Utnes).

lumen adj. doven, tung, slapp (om ein som er lat eller i ulag, doven, døsen, tung, slapp; ogs. om ein som dreg på ein snikjande sjukdom). **lomin** Tinn. »han æ lomin» = han stænd (o) dræg sé. — Hører til NO **lūme** vb. 1. døse, Tel.; Set. (ǔ og ǝ). 2. stå og henge, ubesluttet og sløvt grunnende. Nedre Tel. A. R. Jfr. isl. *luma* »ruge over noe». Vidare har NO **lūme** f. og m. kjøtfull, tung og døsigg person. Set. (Bygland): *lume* f. og *lumi* m. **lumeleg** adj. lik ein lume, smst. R. Jfr. **kjosen**, **s(l)osen**.

lummekōlo (dat. fl., ophavl. -o(no)m): »dæ va kāmé i **lommekōlo**» (adverbialt ordlag), det hadde komme bort, »i vilster» (s. d.), om noko som ikkje er til å finne att. Tinn (Skbg.). — Jfr. nisl. *luma á e — u* »opbevare noe hemmelig», *luma e — u að e — m* (= *lauma e — u að e — m*), »stikke noe hemmelig til en» (S. Blöndal, Islandsk—Dansk Ordbog).

lymen adj. 1. velsmakande, smaksam (om mat). »**lymin** o go» = råmsken (s. d.); n. »**lymé** å gött». Gammalt mål i Tinn. 2. »d'æ **lymé** (mildt) å gött» (om været), Mandal i Seljord.

Grunntydinga av *lymen*, som det blir brukt i Tinn, er visst »blaut, mjuk», i motsetnad til »hard, tørr», — jfr. ght. *luomi*, mht. *lüeme* »matt, ettergivande, mild» (sveits. *lüem*), mht. *luomen* være matt og slapp, sveits. *luemen* være myk, slapp¹. Samme lødsteget er det helst vi har i *lymen*, som såleis skulde være *lÿmen*, gno. **lÿmin(n)*. Hadde det vore gno. **lymin(n)*, skulde vi nå i Tinn helst ha venta uttalen **ly'min'*, n. **ly'mi'*. Og jamvel i Seljord skulde vi ha venta n. *lymi* (ikkje -é), enda ordet, som det der blir brukt, samstavas i tyding med

¹ Jfr. vidare sv. *lomma* »traske, gå tungt» (l. av »luske av») < **lóma?* (Torp, artikkel *lūma*, 394).

ei rad med ord med anna ljodsteg, hørande til den samme stommen, — som vi nå skal sjå.

Nær 2 i tyding kjem nno. *lūm* adj. »noe varm, linn, mild» (om luft og vind), *lūme* vb. (sjå *lūmen* ovfr.). Dette er etter Torp (artikkel *lum*, 394) avljod til *luomi* osb. Om *lymin*, n. *lymé* likevel skulde være eit gno. **lymin*, *lymit* (liksom *lomin*, som vi såg ovfr., er gno. **lūmin*), så let dette seg frå tydingsynstad like godt forsvare, — jfr., forutan dei førnemnde ord med ophavleg kort vokal frå norske målføre, bornh. *lumm* trykkende varm (om luft), sv. *lumma* være varm; sveits. *lumm* slapp, løs, svak, *lumme*ⁿ bli slapp, gi etter. »*Lum* hører vel egtl. sammen med *lamen* (avlydende), men har faat indhold ogsaa fra et andet ord, se *lunka*» (Torp). Dette høver og til dei ulike tydingar som vi treffer på ved *lymen* i Tinn og i Seljord.

lyskrer fl. (av eintal *lyskre* f.) tynt hår eller skjegg, ogs. tynt slått som det er lite å fare etter. *lyskru* (fl.): »d'æ berre noko *lyskru* på'n». Tinn. (*lyskru* i Tinn kunde og være eit nno. *lyskre* n. pl., bøygd som eple).

nēk n. nakne småkvister, »toppar» (utav greinene); den kvisten som er att når fenaden har ete lauvet utav = lauvris, lauvsnære. *nek* Tinn.

»dæn *nekjé* som låg att på trø'en — dær fønån' ha finjé beit om vet'n (d. e. ris, friske kvister til for om vintren), — kjørde mé på åk'er'n o brænde upp. dæ vaks so gött könn i öska. dem (d. e. fønån', geit og sau) åt berre löuv'é, o so blæi dænæn store nekhöugen lidjdjan att. — dem töppan tå græinin (småkvistan mæ löuv på) batt dem sam'en i kjerva som dem reiv sond' att når dem gav fønån'. når no löuv'é æ tå'eté (av-ete), so bli dæ kalla nek (hell löuvris).»

nek er avleidd av stommen i *naken* adj. Heimelsmannen (gamle Knut Dale, sjå forf., Telemaalet § 84) la til: »d'æ

nakjé da, når d'æ snóut (når lóu'vé æ tå'eté)». Jfr nno. *nækje* vb. (er, te) »blotte» < **nekja* (Torp).

peie vb. plage med hardt arbeid. *pæie* Eidanger, Bamle (»han ska få pæiæ sæ»).

pipil m. ømme sprekker i leggene, som følge av å gå bar-bent. *pipil* Eidanger; Vestfold (Våle). — Hører vel saman med *pîpe* vb. pipe, skrike, jamre sig (av smerte)? — Ei *l*-av-leiding til den samme stommen er NO *piple* vb. småpipe (sunnanfjells, R.), sv. mål *pepla* »alltid jämra sig», NO *pip-ling* m. liten svak tingest (om folk og fe), Shl. Ryf. Jær. R. — Eller til *pîpe* f. »rør»? Jfr. NO *pîpefröse* m. frøsen til-stand av jorden, hvorved den danner fine rør (*pîpfråså*, Øst-fold, R.). *Pîp-* fins og som framlut i *pîphylt* stor hornaktig vorte bakpå det nedre av kodeledet, Ndm. Trondh. R. (sjå NO hjolt, hylt).

NO *rygd* f. gru osv. — »du stora rygd!» (du store min! har du hørt maken!). »du rygd å mérakk'el!» (med om lag samme tydinga). Jær. Tydinga »redsle, gru» er visst ikkje lenger levande der (Utnes).

røgge f. pratsamt menneskje; drøsekolle. *røgge* Tuddal. — »nolhokstulkvinnfòlkjé, dæ va dem gamlaste røggo eg veit; når dem va på stul'n o hélt på me bufar'n¹, so røgga dem gåmmålt heile nått'é», — sjå *røgge* vb. — »dæ va ei fæl røgge».

røgge vb. prate, snakke. *røgge* Tuddal. »dem røgga (i) gåmmålt» (pret.) = »røgga upp'a (opp-att) alt déttén ellgamle, o de dem ha upp'lift sjave (sjolve); dem kåmm ikkje viar, ikkje leng'er hell dem va; dem toss ikkje tenkje framm'ette, — ha (hadde) ingen tangka som bar framm'ette, ana (men) bare attend'é».

røgge kunde høre ihop med NO *røde* f. samtale, vb. tale,

¹ = rest'n a stul-stellé når dem sku fløtja heim.

snakke (saman), liksom vi til *blôd* n. har *blôdge* vb. («blogge»), og til *rô* : *rôgge* = *rôe* (bringe til ro), — jfr. og megge f. kvinne (helst ei slik ei som vil vekkje opsikt) < gno. *mæðgur* »mor og dotter»; sugge f. = *sû* (ho-svin).

Jamvel andre nno. ord står *røgge* nær: *røgle* vb. (*ô*) passiare vidtløftig, især sløvt og vasende, NGbd.; dette hører etter Torp vonleg saman med nno. *røgje* vb. sladre, snakke om andre mennesker, *røgje* f. sladderhistorie; jfr. gno. og isl. *rægja* anklage, baktale, — til gno. *róg* n. baksnakking.

Men *røgge* kann og være eit gammalt **røðga*, til gno. *røð*, nno. *rad* f. rad, rekkje. Dit fører Torp alternativt (og helst) nno. (Tel.) *rödd* f. sladdersøster, *rödde* vb. la munnen løpe, *radde* snakke mye, ramse, vrøvle; *rödde* f. forteljing, ramse, historie; pratar, drøsar = *röddar* m.; *rödd* n. snakk, sladder, *röddevise* f. lang skjødesløs vise, mest inneheldende bygdesnakk; *röddaug* f. (Tel.), drøsar, vasekopp = *radd* og *rödd* f. R.

råmske m. fuktighet = nno. *råme*, *råe* m. *råmsjé* Tinn. »d'æ att noko råmsjé ti o» (i jorda, når ho er så passeleg, ikkje for rå og ikkje for tørr).

råmsken adj. 1. fuktig = nno. *råmen*. *råmsjin* Tinn. »råmsjin jol», jord som står godt imot tørk, om djuplendte stader. 2. saftig, mjuk, (ennå) ikkje tørr, om brød, — det må heller ikkje være deigut, men velsteikt, utan rårand. »når kakun æ gött steikte (o ænno nye), so kann ein søå dem æ *råmskne* o goe». »når d'æ gvarken hal hell vond smak hellés på mat'n, so æ'n råmsjin» (om mat i det heile, jamvel kjøt). Grunntyding: »saftig, mjuk» (ikkje tørr, hard), dinæst »smak-sam, god». Jfr. lymen.

Samme ordet — med overgang av *å* til *ô* føre *m* — er *rômsken* (og *rånsken*) »saftig», som Ross har heimel på frå V. Nedenes. Denne forma er i bruk vidare ikring: *romsken*

Holla (om nysteikt og velsteikt brød), Eidanger (om fuktig, råvoren jord); frå Tuddal har eg ronskeleg (rånskeleg?); »d'e so ronskeleg o øtå når mé hévé noko suppe affe (attved) mat'n», d. e. maten glid lett ned, det blir ikkje tørt.

Samme ordet er endeleg råssjen (gjenom rånskjen, sjå ovfr.) 1. fuktig, litt våt, klam: »råssja jor»; »sjurta æ så råssja eg tor ikkje ha o på meg». 2. kleint steikt, tung (om kake, brød); »d'æ råssjé». Åmli. I tyding 1 har eg råsken frå Eide i Nedenes: »klene æ litt råsken», ikkje heilt op tørre, litt våte, fuktige; »e æ litt råsken på fõt'ne»; »ikkje våt, bare litt råsken». — M. o. t. ljodskiftet jfr. NO raumske vb.: røunska Hard., røuska Ryf. (»vekke eller befri for søvn»), Røldal, rônnska? Hard., ogs. rômse Romsd. o. fl. A. R.

sjørvil m. spade til å røre i primet med, under kokinga. sjørvil (oftast i samansetninga *prim-sjørvil*), Tinn. Jfr. *primkjørvil*, »sleiv som dei bruka når dei koka prim», gl., Seljord (Lavrans Ru'é). Best heimel har tinndølordet. Det andre fekk eg på etterspurnad, da eg vilde vite om *sjørvil* blei brukt andre stader enn i Tinn.

sjørvil er måhende eit gammalt **stjørfil(l)* med suffiksombyte for **stjørful(l)* — til den samme stommen — germ. **sterb*¹ — som vi har i V. Ned. *stervel* m. stiv, tungferdig klodrian = *styr(v)ill* V. Tel., Set.; vidare nno. *styrven* adj. tungferdig, ubehendig, trossig = gno. *stirfinn* stivsinnet, trossig (nærskylt til gno. *stjarf(r)* stivmunnet, om hest, *stjarfi* m. stivkrampe). *sjørvil* kann være ei »kontaminasjon»sform av **stjørful(l)* og **stirfil(l)*, og har vel ophavleg tydd ein (tilskoren, tilspikka), »stiv ting»; **stirfil(l)* > nno. *styrvel* »stiv tungferdig klodrian» er vel eigl. ein »styrving» (til *styrven* adj., sjå ovfr.) = styrding (til *styrd* adj.); *-il* har samme tyding som *-ing?* (i fåviting, — jfr. fåviten adj. —, riking osb.).

¹ Labialutviding til den idg. rota **ster* »være stiv».

M. o. t. tydinga står **stjørful(l)*, *-il(l)*, **stirfil(l)* nær ei rad med andre lagingar til **ster* i norske målføre, ord med tydinga »noko stivt», såleis nno. *stȳr* n. en noe stor pinne (< **sturja*), *styrje* f. lang stong som blir brukt ved tømmerfløting, *stare* m. stillas av lodrett hinannen kryssende staver for endene av en slede (jfr. *stare* vb. være stiv), *s(t)jare* m. lang stiv pinne (< **steran*, **staran*), *s(t)jare* vb. (med *j*-innskot) »gå enlig og stiv som en stake» (= *stare* vb.), *stjart* m. lang stiv pinne, *s(t)jarvle* vb. gå slingrende, *stjôr(e)* m. stiv fremvoksende stilk < gno. **stjørð(r)* m., ljodsprang til gno. isl. *storð* f. ungt skot av tre (idg. **sterdh*, utviding av **ster*, Torp).

Men korleis forlike *prîmsjørvil* (Tinn) med *prîmkjørvil* (Seljord)? — Det siste kann, om det verkeleg har funnes eit slikt ord, være drege til nno. *kjøre* f. røre, blanding; myse som er innkokt til ho får primsmak. Samansetninga *prîmkjøre* blir i våre målføre brukt om ei viss tillaging av mjølk eller myse, i Sauherad særskilt om ei blanding av prim som dei skov av primostar, og vatn. Både *prîmsjørvil* i Tinn og *prîmkjørvil* i Seljord blir, som det synes, mest brukt såleis samansett; når det da ved sida av *prîmsjørvil* stod eit *prîmkjøre*, kunde hitt ordet lett bli påverka av dette. *s* vilde dessutan lett kverve i stoda mellom to konsonantar¹.

I Telemark kjenner dei ikkje ordet *tverel*, men bruker *kjinnekröss*, *-stav* i staden; det torer hange ihop med at dei i *sjørvil* hadde eit nærståande ord: der er ljodleg samanfall i suffikset (i *tverel* reidskapsuffikset *-ila*) i begge ord; og som

¹ Eg har og tenkt på om (*prîm*)*sjørvil* i Tinn måhende kunde være om-laga av eit (*prîm*)**stirfil(l)* > **-styrvil* ved innverknad av ei samansetning **prîmskyr* med dilik tyding som *prîmkjøre*. Nno. *skȳr* n. tjukkmjølke (< **skurja* til *skjære* vb.) er kjent i Tinn, der det blir uttala *sjør*, men om der fins ei samansetning *prîmsjør* veit eg ikkje (og det er vel lite truleg), så eg vågar ikkje for ålvor å foreslå dette. Primet som dei rører i med sjørvilen, liknar skyr den stund det blir rørt — det er stivt liksom dette; bare i fargen skil det seg ut.

ved *sjørvil* — om av **stjørful(l)*, **stirfil(l)* — finn vi og ved *tverel* skifte mellom *-el* og *-ul* i våre målføre (*tvirel*, *tværel*, *tvörel*, *tvurul* osv.), i sv. mål og *-vel* (ved omsetning¹: *tørvel*, *tarvel* osv., v. s. av *tyril* (msv. *þyril*). Det tilsvarende nisl. *þyrill* tyder »stong med ullkvast til å røre i brosten mjølk med»; ordet er såleis ikkje allstad avgrensa til å tyde »kjerne-stav», men har i nyisl. ei tyding som kjem nær til *sjørvil*.

sjørvilen er det samme som dei i Sauherad kallar *primstav*. Dette er ein stav som er spikka litt brei uti enden, ein heilt-op uvand ting, ei gammaltidgreie.

Det er lett å forstå at eit **stjørful(l)*, *-il(l)*, **stirfil(l)* > *s(t)jørvil* med tydinga »stong, stav» — eigl. ein »stiv ting» — kunde bli brukt om ein primspade. Eg nemner i denne samanheng at nno. *tvöre* f. (ei lagning til germ. **þwer*, idg. **(s)tver* »røre om», liksom *tverel*) i Tinn ikkje bare blir brukt om reidskapen (»lita rørestong»), men og om »busk», »byske» — i samansetninga *fjelltvöru*, sjå Torp-Festskrift 160; og om tydingsvokstren her må være frå »rørestong med greiner i enden» til »krøklute tre med sprikjande greiner», så viser det likevel at vegen frå det eine til det andre bruket av eit såvore ord ikkje er lang.

skvidderleg adj. full av fjas, narraktig. *skvidderle* bli sakt om ein som lær o bråka o moro sé tå ingen ting», Tinn. — Hører til *skvidre* vb. (smst.) = *bledre*, bære seg skvidderleg (narraktig fjasande) åt. Jfr. andtøne, andtønleg.

slôsen adj. matt og slapp. *slosin* Tinn (»slosin i dæ vørm-din», i den varmen som er nå, i denne varmen).

sôsen adj. tung, søvning og matt. *sosin* Tinn.

stôrbake vb. slå stort på, bære seg som storkar, som eit

¹ I Dalsland bruker dei *kjärvel* n. i samme tyding som *käfte* n. valse av tre til å kjevle ut brød med = nno. *kjevle*; korleis dette *kjärvel* er vakse fram, torer eg ikkje ha noka meining om.

narr, leve over evne. »d'æ fælt høs hann' stor-båkå» (pres.), Tinn. Til nno. *bake* vb.? Eller til nno. *bōke* vb.?, m. a. »trenge (sig) frem» (*båkå*). Ø. Tel. R.

stōrbōka adj. storbygd, grovlemmet = »storbona, bonastor». **storbōka** Mandal i Seljord.

stuttvest m. kort vest som teledølene brukte før, da dei hadde lange bukser som gjekk dei opunder armane. *stu'vest'* (jamt med sterkast trykk på etterluten) Tuddal. »eg minis enda go'fa (bestefar) sa stuvest'n, men hann bruka kje sjøl særleg høge bukso; han bruka spjøllbukse».

suvlen adj. meget våt, om været. **suvlin** Lardal i Vestfold. »han (ho) ær suvlin ida'», blir sagt ein dag med mykje nedbør. Jfr. nno. *suvlig*, m. a. meget våt = blaut (»sûlig i vête», Nhl.) R., eigl. »saftig» = *suvlug* (A.), — til nno *sûvl* f. noe fett eller saftig å ete til brødet.

sårkalen adj. sår, utålig. øm. **sårkalen** Tinn (»om dæn som æ sår på ei stelle på kropp'en og tåla ikkje at dæ kjæm noko innpå»). Etterluten er visst nno. *kalen* »frosen», gno. *kalenn*, eigl. fortidspartisipp til *kala* »gjøre kald». Slik sårleik fylgjer ofte med krimsjuke, når denne set seg på nervene (»helveteseld»).

uhøyen sb. 1. hindring, hefting (i arbeidet). »han jorde uhøy'en = »han kām o hinsa (hefte) mé bort»; »dæ va fælt té uhøy'en han jorde!». 2. leven, opstyr. Tinn (Skbg.).

utviles vb. forulykkes, mislykkes. **utvylås** Tinn. »han ha utvylås» = han har tvillaust gått til, blitt tynt.

vilster : **kåmå** i **vilst'er** = »kåmå bort, kåmå på rek», Tinn. Jfr. lummekolo. Sideform: **vinst'er** Skbg. — Jfr. nno. *vilstre* f. villspor = villstig, villstrå (»koma på vilstra, -o, -å», Shl., Voss, o. fl.). R. — Sideforma *vinst'er* kunde hange ihop med *vinde* vb. »vinde, vri, sno», — jfr. no.-da. *vindelgang*, »labyrinth»; nno. *vinstre* vb. (»gå å vinstre mæ jøse», svinge hit og dit) V. Tot. R., — må hende til *vinde* (Torp). Men det

er nok helst dss. *vilst'er*, opkomme ved ombyting av *l* med *n* føre *-st-*, må hende under innverknad av *vinstre* »scaevus».

ålaus adj. ledig, til overs, som en kan avse. *aolæuso*, n. *aolæust* Voss. »kann æg fao da jao dæg?» — »nai, æg ha da kjé aolæust». — »ja, da æ no aolæust», d. e. du kan få det, eg har fleire av det slaget, eg er nå hjelpt likevel. Det blir ikkje sagt når nokon har bare ein ting, om han og vilde late ein annan få låne det, det er om slikt ein kann gi ifrå seg utan å sakne det, utan skade, at det blir sagt. — »du æ aolæuso hær no, du kann ga ar-sta (annanstad), mé ha kjé bruk fy dæg maira hær no».

ålauskomme f. »avstedkommen, forøvelse» (av noko vondt). *aolauskåma* Voss (Jørg Tofte). »da va no nætt ai aolæuskåma»; »datta va di aolæuskåma» = »di skold» (di skuld), kann seies når nokre har roke ihop og slåss; etter Tofte rettare *aoleiskåma*, som og blir sagt. Det er og greitt at dette er den rette forma; jfr. nno. *ålei(de)skomme*, »det at man kommer i gang med noe; tilgrep, tiltak». Had., Rom. (»d'ær bare [e]i Aaliskomme»), R.; dette har på Voss kunna omlages til »ålauskomme» ved innverknad av »ålaus» (sjå ovfr.) og »laus» adj. Jfr. *ålei(de)s*.

NO åleis (åleides) adv. »i gang, på bane», — gno. *åleiðis* fram, i veg, av stad. Jfr. Knud Leem, Een liden Glosebog: *aaleis*, d. e. Afstæd. e. g. *Brór min kom dæ aaleis*, d. e. min Broder kom det afstæd, foraarsagede det, var aarsag derudi»¹. I NO er ordet opskrive frå Nordhordland, Setesdal og Dalane, og i forma »aalis» frå Follo, Østfold, Hadeland og Romerike: »koma aaleides (med) noko», få noe i gang. — Frå Eidsvoll har eg: »han kåmm-itte té åles» (med »døkk» E-ljod som i kaste vb.) »me å jøra de», han kom seg ikkje

¹ »Professor Knud Leems Norske Maalsamlinger fra 1740-aari ved Torleiv Hannaas», Kr.ania 1923, s. 8.

til, hadde ikkje framferd til å gjøre det; ogs.: »han kårmer-itte té åles me noen ting». Høland: »han kann-ette» (= itte, d. e. ikkje) »kåmme ålis me no'n ting». Sørum: »je kårmer-itte ålis té å gå», ikkje nokosinne, i det heile ikkje; det blir kje noko av med meg. Kjem såleis nær til sv. »alls inte», og er må hende litt påverka av dette. Fetsund: »je skulle hatt vaska vindue ne'i kjøkk'engangen, men je kårmer-itte åles». Forma *åles* fins hos Wille: *kåma å*. »finne på» (sjå NO, R.). — M. o. t. den tjukke L-ljoden i *ålis*, *-es* i østlandske målføre kann det samanliknes eit ord som *ålag* »ålag, pålagt arbeid», i Tinn, og *ål-kraft* adj. n. og adv., smst., »åkvat», »heftig», »voldsomt». Det er det jamleg forekommande førefestet nno. *ål-* (av gno. *al-*) »heilt, fullt, all igjenom», som har øvd sin innverknad — frå den tid samanhengen med førefestet (styreordet) *å* ikkje lenger stod klar for målkjensla.

Tillegg.

Ad artikkel **brand** (s. 546 flg.). Rektor Albert Moe opplyser at det i Stod seies: »d'e på branjnjam (branjnjan) me jam» d. e. det er snart ute med honom, der er bare såvidt han enda greier seg, han er på randa av konkurs. Meininga er eigl.: »det er ikkje meir varma, det er bare dei svartbrente restane (kolbrandane, glørne) att», di næst: »hjelpekjeldene hans er uttømt». Med utgangspunkt i dette skulde Háv. 2, 4—6 tyde: »den er ov-brå (omfram sin hug, »in hot haste») som ikkje har anna enn dei siste restane å berge seg med», »som (steller seg slik at han er) »réduit aux expédients»», — så som mange menneske i røynda alltid er.

Ad **daure** s. 551. Jfr. sv. »stiga upp före dager», stå opp før det er lyst, »dagra» vb. = bli dager, bli ljust.

S. 549 er det ved **bravat** vist til **pravat**, men dette er

på sin plass (s. 564, etter artikkel **pipil**) utegløynt. Det må difor takes med her.

pravat n. skade, ugagn. **pravat'** Tinn. »dæ va jort pravat'» = »spetak'el, skaé på eitt hell ana» (Ormsjord). Frå Tinn er og opskrive **bravater** (vonlig fleirtal og uttala *bravat'er*): »jørå bravater» = gjøre ugagn, spikk (Skbg.).

Jfr. sv. mål *prevet'* n. »olägenhet, förtret, skada» (»göra en prevet»), ogs. *pravat* n. »Af lat. *privare* v. n. beröfva» (Rietz 510). M. o. t. skiftet mellom *p* og *b* jfr. forf., Tinnsmaalet 311. — I no. og sv. mål *prevet*, *pravat* (*bravat*) er må hende eit par ulike ord flotne saman. Forutan på lat. *privare*, it. *privare* vb., *privativo* adj. (»som tek bort») osb. ligg det nær å tenkje på it. og sp. *pravo* »rangsnudd, stygg», it. *pravità*, sp. *pravidad* f. vondske, sedelöyse, it. *depravato*, sp. *depravado* ryggjelaus, ukjuren, stygg (til it. *depravare*, sp. *depravar* öydeleggje, skjemme ut). Når vi ved sida av *prevet* i sv. og no. mål finn *pravat*, *bravat*, kan det elles være å takke innverknad frå it. og sp. *bravata* f. ovmod, trugsmål, skryt, fra. *bravade* f. ds. (lånt i sv. *bravad*, no. og da. *bravade* skryt, trassigskap) — til verbet it. *bravare*, fra. *braver* trasse, sjå kyndugt påå (lånt i sv. *bravéra* »föra ståt, högfärdas, föra sig stolt»); merk serskilt sv. mål *bravat* adj. högmodig, stursk (= trassig); Rietz 51. — Av andre romanske lånord med dilik ending, innkomne i ty. og nord., minner eg om eit par: 1. No. og da. *dravat* »kastevind med tøre og regn, overhaling» < holl. *travaat* »sterk vind» < port. *travados* »orkan» = fra. *travade* »dravat»; samme ord er it. *travate* »stormtak». 2. Mht. *parât*, *barât* »list, knep, skjelmstrek» = »spikk», ogs. »byte, handel», frå gfra. *barate* »svik, snyting», — til gfra. *barater* »snyte, tuske, byte» (eng. *barter*). Jfr. Falk-Torp I 111, II 74 (artikkel *prette*).

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Bergman, Gösta.</i> Några anmärkningar om dalsländskan på gränsen till Norge och Bohuslän	100
<i>Boer, R. C.</i> Om accentuationen af trestavelsekomposita i Atlamál.	84
<i>Brøndum-Nielsen, Johs.</i> Claua sulcata quam wlgo resti uocant	62
<i>Dahlerup, Verner.</i> Et bidrag til tolkning af et af Peder Låles ordsprog	130
<i>Ekwall, Eilert.</i> Some further notes on inversioncompounds	217
<i>Falk, Hjalmar</i> (†). Nogen Edda-studier	223
<i>Flom, George T.</i> On the Phonology of English Loanwords in the Norwegian Dialects of Koshkonong in Wisconsin	178
<i>v. Friesen, Otto.</i> Ett par ord i Upplandslagen	452
<i>Hansen, Aage.</i> Nogle bemærkninger til Peder Laales ordsprog	304
<i>Heinertz, N. Otto.</i> Die sippe des wortes Kuchen.	145
<i>Helgason, Jón.</i> Om ordet 'gud' i isländskan.	441
<i>Hesselman, Bengt.</i> En naturnamnstudie	512
<i>Hjelmqvist, Theodor.</i> Till Geijers Vikingen.	420
<i>den Hoed, P. M.</i> Holberg och Langendijk	164
<i>Ideforss, Hjalmar.</i> Ordet hurra	271
<i>Indrebö, Gustav.</i> Maalet i jordeboki aat Kristoffer Galle	331
<i>Iversen, Ragnvald.</i> Om slutt-stilling av verbet i norsk folkemål	431
<i>Jóhannsson, Jóhannes L. L.</i> Nútíðarnafn tungunnar, sem eddukvæðin og fornsögurnar eru ritaðar á	134
<i>Jónsson, Finnur.</i> Samlingen af eddadigte i Codex regius	1

	Sid.
<i>Kallstenius, Gottfrid.</i> Nordiska ordspråk hos Saxo . . .	16
<i>Karsten, T. E.</i> Ett nybörjat skede i finländsk dialektforskning	247
<i>Kock, Ernst A.</i> Asyndetiska adjektivattribut i fornjermansk diktning	190
<i>Kristensen, Marius.</i> Stød på lang vokal hos Høysgaard	32
<i>Lidén, Evald.</i> Fornsvenska bidrag.	413
<i>Lind, E. H.</i> »Vara bakom flötet».	14
<i>Lindquist, Ivar.</i> Ett fall av den pronominala instrumen- talen på -n i germanska språk.	359
<i>Lindroth, Hjalmar.</i> De svenska verben med betydelsen 'idissla'	468
<i>Neckel, Gustav.</i> Zur frage nach dem ursprung der runen	371
<i>Neuman, Erik.</i> Till frågan om medeltidsdiplomens utskrivare	388
<i>Nordenstreng, Rolf.</i> Namnet Yggdrasil	194
<i>Noreen, Erik.</i> Olika händer i Cod. Holm. D 4.	263
<i>Olsen, Magnus.</i> En iakttagelse vedkommende Balder- diktningen	169
<i>Olson, Emil.</i> Ragnarsdråpa 5. 1—4. En textkonjektur .	525
<i>Palmér, Johan.</i> Till Völuspá	108
<i>Pipping, Rolf.</i> Om några östnordiska medeltidsordspråk	37
<i>Pollak, Hans.</i> Zum Gebrauch des Präteritums im Altis- ländischen	257
<i>Psilander, Hj.</i> Fornvästnord. iór eyrskár	531
<i>Sahlgren, Jöran.</i> Kvistbro brillar	464
<i>Schagerström, August.</i> Skyndæþæ, ytighiæ och se- næþæ manæþ i Upplandslagens Ærfþæ balk X § 1 .	119
<i>Seip, Didrik Arup.</i> Valþjófr og Valþjófr.	159
<i>Skautrup, Peter.</i> Sprogskiftet i danske diplomer i det 14. århundrede.	342
<i>Skulerud, Olai.</i> Nye oplysninger om norsk ordforråd. Nytt Tillegg til »Norsk Ordbog» av Ivar Aasen og Hans Ross	541
<i>Sommerfelt, Alf.</i> Et norrønt lånord i middelirsk	244
<i>Steenstrup, Joh.</i> Hammer og Kors	44

	575
	Sid.
<i>Strömbäck, Dag.</i> Banapúfa och heillapúfa. Några text- och traditionsanmärkningar	69
<i>Sundén, K. F.</i> Två okända skandinaviska lånord i medel- engelskan	350
<i>Swenning, Julius.</i> Spår av äldre vokalförlängning fram- för geminata i skånska och danska mål?	376
<i>Tuneld, Ebbe.</i> Bondepraktikan en översättning från danskan	401
<i>Þórólfsson, Björn K.</i> Nokkur orð um hinar íslensku hljóðbreytingar <i>é>je</i> og <i>y, ý, ey>i, í, ei</i>	232
<i>Wadstein, Elis.</i> Frisiska lånord	406
<i>Vestlund, Alfred.</i> Om strofernas ursprungliga ordning i Sig- vat Tordarsons »Bersoglisvísur»	281
<i>Wieselgren, Per.</i> Adam of Bremen's Hiring.	500
<i>Wiklund, K. B.</i> Från striden om de äldsta germanska lånorden i finskan	318
<i>Vogt, Walther Heinrich.</i> Þórs Fischzug. Eine Betrachtung über ein Bild auf Bragis Schild.	200
<i>Zachrisson, R. E.</i> On the Meaning of Early Teutonic Tribal Names	490
<i>Ödeen, Nils.</i> Vanamyrens religionshistoriska betydelse . .	294
